

EKONOMİK VE SOSYAL ETÜDLER KONFERANS HEYETİ

BİRİNCİ

KONFERANS

SANAYİDE

YATIRIM

VE

SERMAYE

TERAKÜMÜ

İSTANBUL

TÜRKİYE

**SANAYİDE YATIRIM VE
SERMAYE TERAKÜMÜ**

SANAYİDE YATIRIM VE SERMAYE TERAKÜMÜ

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti tarafından İstanbulda basılmıştır. Bu kitabın herhangi bir kısmı mehz verilmeden alınamaz. *Adres* : Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti
Beyoğlu, İmam Sokak, 5/3, İstanbul

SANAYİDE YATIRIM VE SERMAYE TERAKÜMÜ

Bu kitap Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti tarafından 6-25 Ağustos 1962 tarihi arasında Sanayide Yatırım ve Sermaye Terakümü ismi altında tertiplediği Milletlerarası Konferansta verilmiş olan tebliğlerden müteşekkildir.

İSTANBUL MATBAASI
Nuruosmaniye caddesi No. 90 - İstanbul

İ Ç İ N D E K İ L E R

DEMOKRATİK KALKINMA

<i>İsmet İnönü</i>	XI

AÇILIŞ KONUŞMASI

<i>Nejat F. Eczacıbaşı</i>	XV

Kısım I

ENDÜSTRİLEŞMEDE SERMAYE VE İNSAN GÜCÜNÜN YERLİ KAYNAKLARI

SANAYİDE YATIRIM İMKÂNLARI <i>Bert F. Hoselitz</i>	1
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SÜRATLI BİR KALKINMAYI ENGELLEYİCİ TEMEL FAKTÖRLERİ <i>Kemal Kurdaş</i>	16
MÜTEŞEBBİSLERİN GELİŞMESİ : MİLLETLERARASI TEGRÜBE <i>Paolo N. Rogers</i>	42
TÜRK ENDÜSTRİSİNİN GELİŞMESİNDE SEVK VE İDARENİN ROLÜ <i>Şahap Kocatopçu</i>	53
TÜRKİYE NÜFUSUNUN GELİŞME TEMAYÜLLERİ VE İKTİSADİ TESİRLERİ <i>Ömer Celâl Sarç</i>	63

İÇİNDEKİLER

SERMAYENİN DEVLETÇE YÖNETİLİŞİ VE ENDÜSTRİDE DİREKT YATIRIMLAR, ULUSLARARASI TECRÜBELER	
<i>Helmut Lipfert</i>	77
JAPONYA'DA DEVLET SANAYİNİN ROLÜ HAKKINDA BİR ÖZET	
<i>Hisao Otsuka</i>	89
DEVLETİN SERMAYE TERAKÜMÜNÜ TANZİMİ VE SANAYİDE DİREKT DEVLET YATIRIMLARI TÜRK TECRÜBESİ	
<i>Memduh Yaşa</i>	94
SANAYİ KREDİSİ MÜESSESELERİ	
<i>Bülent Yazıcı</i>	118
TÜRKİYE'DE BİR SERMAYE PİYASASININ GELİŞMESİ	
<i>İbrahim Öngüt</i>	153
BİRİNCİ HAFTA SONU KONUŞMASI	
<i>Bert F. Hoselitz</i>	166

Kısım II

SANAYİLEŞME VE DIŞ YATIRIMLAR

SANAYİLEŞMEDE DIŞ YARDIM, BEYNELMİLEL TECRÜBE	
<i>Maxwell Stamp</i>	177
DIŞ YARDIMLA İLGİLİ BAZI MESELELER	
<i>Basil Yamey</i>	192
YABANCI DEVLET SEKTÖRÜ MALİ YARDIMININ İKTİSADİ GELİŞMEYE ETKİ VE FAYDALARI	
<i>John H. Adler</i>	201
DIŞ YARDIMLAR VE GELİŞME MESELESİ	
<i>Oktay Yenal</i>	222
AZ GELİŞMİŞ MEMLEKETLERE ZİRAİ MAL FAZLASI YARDIMI	
<i>Said El-Naggar</i>	234
SATIŞ HASILATI SERMAYESİ VE ENFLASYON MÜTALÂALARI PROFESÖR S. NAGGAR'IN KONUŞMASI ÜZERİNE	
<i>Roy Harrod</i>	244
SANAYİLEŞMEDE DIŞ YARDIM, İRAN TECRÜBESİ	
<i>Heshmat Ala'i</i>	249
SANAYİLEŞMEDE DIŞ YARDIM	
<i>M. L. Qureshi</i>	264
AZ GELİŞMİŞ MEMLEKETLERE YATIRIM YARDIMI	
<i>Said El-Naggar</i>	275

DIŞ YARDIM VE PLÂNLİ GELİŞME	
<i>Hollis B. Chenery</i>	298
TÜRKİYE'DE BİR ECNEBİ SERMAYESİ YATIRIMI MİSALİ	
<i>Cihat İren</i>	305
İKİNCİ HAFTA SONU KONUŞMASI	
<i>Maxwell Stamp</i>	312

Kısım III

EKONOMİDE PLÂN VE
SERMAYE YATIRIMI

İKTİSADİ PLÂNLAMA VE SERMAYE YATIRIMI	
<i>Roy Harrod</i>	321
UZUN VADELİ PLÂNLAMA HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER	
<i>Pitamber Pant</i>	336
ZİRAİ GELİŞME	
<i>W. A. Lewis</i>	353
SERBEST PİYASA EKONOMİSİNDE PLÂNLAMA	
<i>Joachim Willmann</i>	358
KARMA BİR EKONOMİDE ENFLASYON	
<i>Osman Okyar</i>	368
SERMAYE KAYBI: SEBEPLERİ VE ÖNLENME İMKÂNI	
<i>Sabri F. Ülgener</i>	386
ENDÜSTRİDE SERMAYE FORMASYONU VE YATIRIMLAR İÇİN HÜKÜMETİN EKONOMİK POLİTİKASI VE TEŞVİKLERİ	
<i>Yusif A. Sayigh</i>	403
HÜKÜMETİN İKTİSADİ SİYASETLERİ, SERMAYE TEŞEKKÜLÜ VE SİNAİ YATIRIMLARI TEŞVİK	
<i>M. R. Masani</i>	418
YATIRIMLAR VE TEŞVİK EDİCİ VERGİLEME	
<i>Orhan Dikmen</i>	447
ÜÇÜNCÜ HAFTA SONU KONUŞMASI	
<i>Roy Harrod</i>	473
KONFERANS ÜZERİNE	
<i>John Adler</i>	481

DEMOKRATİK KALKINMA

İktisadî gelişme meselesinin çeşitli cepheleri üzerinde fikir teatisi için toplanmış bulunuyorsunuz. Size hoş geldiniz der; çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Türkiye’de, meslekçe ilginizi çekecek bir ortam bulacaksınız. İkinci Dünya Harbinden sonra az gelişmiş memleketlerin durumu, insanlığın büyük meselesi olarak ortaya çıkmıştır. Milletler bir yandan kendi içlerindeki varlıklı ve varlıksız zümreler arasındaki farkları asgari hadde indirmeğe çalışırken diğer taraftan, büyük insanlık ailesinde mevcut gelişmemiş geniş kütlelerin üzerine dikkatle eğilmek zaruretini hissetmişlerdir.

Bugün, gelişmesini tamamlama mevkiinde olan kütlelere başlıca iki yolun, iki usulün, iki tarzın teklif edildiğini biliyorsunuz. Türkiye bu yollardan birini kesin olarak seçmiş ve «demokratik düzen içinde kalkınma» devresine girmiştir. Bu devrede bilimsel gelişmelerin sonuçlarından ve açık tartışmanın feyzinden faydalanmayı başlıca usul sayıyoruz. Bu bakımdan, bize tutacağınız ışık verimli olacaktır. Buna mukabil, bugünkü Türkiye’nin meseleleri üzerine eğildiğinizde memleketimizin, bir laboratuvar önemi taşıdığını göreceksiniz.

ÖNSÖZ

AÇIK TARTIŞMA

Demokratik düzenin, az gelişmiş bir memleketin kalkınmasına mâni teşkil ettiğine inanmıyoruz. Aksine gelişme halindeki bir memleketin ancak demokratik düzen içinde gerçek kalkınmasını başaracağına inanıyoruz. Tuttuğumuz yolun kolay olduğu hususunda bir hayale kapılmış değiliz. Yetişmek istediğimiz milletler ilerlemeye devam etmektedirler ve tabii seviye yükseldikçe eldeki imkânlar artmaktadır. Zaten, gelişmemiş memleketler meselesinin düşündürücü bir tarafı budur.

Milletin benimsemesi suretiyle kâfi yükseklikte bir kalkınma hızı sağlanabildiği ve dogmatik her düşünce bir tarafa bırakıldığı takdirde merhalelerin daha kolay alınabileceği kanaatindeyiz. Ancak demokrasi dedir ki, bütün kararlar açık tartışmaya dayanır. Bu bakımdan kalkınmanın şartlarını anlamak ve geniş çevrelere anlatmak şimdi Türkiye’de büyük önem taşımaktadır. Çeşitli gruplar arasında iktisadî meselelerin, seviyesi yüksek tartışmalara konu olmasını çok faydalı sayıyoruz.

Son yıllarda Türkiye’de kalkınma metotları ile ilgili düşüncede büyük bir gelişme olmuştur. İktisadî ve sosyal plânlamada en yeni tekniği kullanan bir kalkınma plânı hazırlanmıştır. Hedefimiz Türkiye’yi hür tartışma içinde başarılı bir kalkınmanın örneği yapmaktır. Biz gayemize vardığımız zaman Batı dünyası da kıymetli bir tecrübe kazanacak ve Türk toplumunun fikrî ve ruhî seviyesine gelmiş kütleler için doğru yolun demokratik düzen içinde plânlı kalkınma yolu olduğunun bir güzel delilini elde edecektir.

YATIRIMLAR

Biz kalkınmamız için başarılı sonuç vermiş olan usulü, karma ekonomi sistemini seçmiş bulunuyoruz. Temel amaç demokrasi içinde sosyal adalete uygun, dengeli ve hızlı bir kalkınma sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için bilim yolu, insan aklı, insan gücü, tecrübe, sermaye, bütün imkânlardan faydalanmak zorundayız. Devlet her şeyini koyacak, vatandaş her şeyini koyacaktır ve memleket el ele kalkındırılacaktır. Bu görevlerin yerine getirilmesinde hiçbir katı hudut tanımıyoruz. İtibar sahibi bir demokratik hükümetin yaratacağı güven verici ortam içinde devletin ve özel sektörün plânlanmış gayretleri, zümreleri üst seviyede beraberliğe götürecektir. Başka heves sahiplerinin usulleri ile kütleleri aşağı seviyede birleştirmek fikrini zaten yeni Anayasamızla reddetmiş bulunuyoruz.

Kalkınmamızın gerçekleşmesi geçici bir süre için milletlerarası işbir-

liği imkânlarından geniş ölçüde faydalanmamızla kabildir. Ama, bununla beraber yapılması gereken işin kendi iç kaynaklarımızı harekete geçirecek çaba olduğunu biliyoruz. Dış yardım bizim için, millî kalkınma hamlemizi tamamlayıcı bir unsurdur.

DEMOKRASİ

Demokratik düzenle kalkınılamıyacağı tezini savunanlar, kendilerini burada kuvvetli sanırlar. Milletlerin kendi iç kaynaklarını demokrasi içinde kâfi derecede harekete geçiremeyeceklerini söylerler.

Bu görüşe itibar etmiyoruz. Kaynağı harekete getirmek ile kaynağı kurutmak arasında bir fark vardır.

Bizim durumumuza gelince, plânlama işini bitirdik, gerekli parayı hesapladık. Bizim bütün çalışmalarımız plânımızın hesabı kitabı yapılmış iç finansmanını temin etmek istikametindedir.

Demokrasinin buna mâni bir rejim olmadığını göstereceğiz. Bir belirli seviyeye gelmiş vatandaş, kendisine her şey açık açık anlatıldığında ve sağladığı imkânların nereye yatırıldığı gösterildiğinde, demokratik sistemin bütün mürakabe vasıtalarına karşı saygılı bir hükümetin iş başında olduğuna inandığında her güçlüğü yenmeğe hazırdır.

Türk toplumu plânsız davranışların sebep olduğu sonuçları ve buhranı iyi bilmektedir. Plânlamayı, kalkınmanın vazgeçilmez bir yolu olarak bunun için benimsedik.

Şu anda, beş yıllık plânın çalışmaları üzerindeyiz. Tasarı, resmî plân haline gelinceye kadar, yani milletin yaşama kuvveti tarafından kabul edilmesine kadar her çevrenin fikrine sunulmakta, üzerinde tartışılmaktadır. Türkiye, bir yeni tecrübenin içinde bulunuyor. Kazanacağımız başarı, bütün hür dünya düşünürlerinin, Batı sisteminin başarısı olacaktır. Çalışmalarınız bu önemli konularda yeni düşünce unsurları getirmesini temenni eder, sizlere başarılar dilerim.

İSMET İNÖNÜ

Başbakan

Türkiye Cumhuriyeti

AÇILIŞ KONUŞMASI

İnsanlık tarihinin her bakımından hareketli bir devrinde yaşıyoruz. Toplum hayatının her sektöründe devrimler, artan bir süratle gelişmekte, yenilikler, gittikçe daralan bir zamana yerleştirilmek istenmektedir.

Bu gelişme manzumesinin en önemli halkası, belki de kaynağı, insanların fert olarak, milletlerin toplum olarak siyasi ve iktisadi eşitlik istekleridir.

İnsanların ve milletlerin eşit haklara sahip olma isteklerini istifhamla karşılayan bir zihniyet, bugün artık müteber sayılmamaktadır. Tartışılan, bu eşitliği sağlayacak çeşitli yol ve usullerin sıhhatidir.

Siyasi alanda eşitlik, devrimizde hızla gelişmiş, Birleşmiş Milletler'in «Bir devlet, bir rey» prensibinde bu özlem tahakkük etmiştir.

Milletlerin ekonomik alandaki eşitlik özlemi ise, bugün için, hiç olmazsa, gelişmiş ve geri kalmış ülkeler arasındaki büyük uçurumu daraltmak kaygısı şeklinde ifadesini bulmaktadır.

İktisaden gelişmiş milletlerin bu konuda gösterdikleri anlayış, gelişmek kaygı ve ihtiyacında olan ulusların kalkınma gücüne munzam bir hız vermektedir.

Memleketimizde vatandaşların eşit hak ve imkânlarla sahip olması, Anayasamızın teminatı altına alınmıştır. Bugün iktisadi sahada idarecilerimizi ve aydınlarımızı bilhassa vazifeye dâvet eden zarûret, millî geliri özlenilen seviyeye ulaştırmak ve bu imkânlarla milletçe istenilen refah seviyesine erişmektir.

Bu amaca varmak için iktisaden gelişmenin yolu ne olmalıdır? Az gelişmiş milletleri, mâkul sayılabilecek bir devre içinde, insanlara yaşama eşitliği sağlayan gelişmiş milletlerin seviyesine ulaştırmanın çareleri nelerdir? Kalkınma için zarurî olan yatırımlar nereden temin edilecektir? Az gelişmiş ülkeler kendi tasarruf imkânlarıyla kalkınabilirler mi, yoksa dış yardımdan istifade etmek zorunda mıdır? Dış yardım zarurî ise, ona ne dereceye kadar dayanmaları doğru olur ve bu yardımları kalkınmanın hizmetinde en rasyonel şekilde nasıl kullanabilirler?

İktisaden geri kalmış memleketlerin dengeli ve hızlı bir kalkınmaya kavuşabilmeleri için plânlamadan ne dereceye kadar faydalanmaları mümkündür? Diğer memleketlerde kaydedilen plânlama çabaları bizim plânlama gayretlerimize ne dereceye kadar ışık tutabilir?

Memleketimizin bu ve buna benzer meselelerinin ilmi bir seviyede tartışılmasını mümkün kılmak için Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti'ni 1961 yılında teşkil ettik ve bu teşekkülün ilk seminerini bu toplantı ile açıyoruz.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, memleketin problemlerini tek bir zihniyetin sınırlı açısından görmek düşüncesine itibar etmemektedir. Kurum, problemlerin en sıhhatli hal çaresini açık bir forum tartışmasının zinde havasında aramaktadır. Biz, memleket gerçeklerine uygun samimi fikirlerde farklar olabileceğine, fakat tezatlar olamayacağına inanmaktayız. Kurum, tamamen tarafsızdır; muayyen fikirlerin yayılması amacıyla çalışmaz.

Seminer çalışmalarına bugün öğleden sonra Yeşilköy'de başlanacaktır. Çalışma, birer haftalık programla üç hafta devam edecek; her guruba 50 kişi iştirak etmek suretiyle mesainin sonunda seminerlere 150 kişi katılmış olacaktır. İştirak edenler memleketimizin iktisadi hayatıyla ilgili üç bölümden seçilmiştir: Devlet sektörü erkânı, üniversitelerimiz üyeleri ve iş âleminde seçilen şahsiyetler. Bu kimseler bir arada çalışacaklar, gerek seminerlerde, gerek seminer dışı temaslarda birbirleriyle anlaşacaklardır. Guruba milletlerarası üne ulaşmış (18) uzman da katılmakta, çalışmalara bilgi ve tecrübelerini getirmektedirler.

Dışarıdan dâvet edilen konferansçıların seçiminde her üç bölümün temsil edilmesine gayret edilmiş; milletlerarası şöhrette iktisat uzmanları, plânlama mütehassısları ve dünya çapında iş adamlarının seminerlerimize gelmeleri sağlanmıştır.

Bu yılın konusu, «Sanayide Yatırım ve Sermaye Terakümü» olarak seçilmiştir. Sırasıyla üç hafta, «Sanayileşme ve Yerli Sermaye Terakümü ile Nüfus Meseleleri», «Sanayileşme ve Dış Yatırımlar», «İktisadi Plânlama ve Yatırımlar» konuları incelenecektir.

Heyetin önümüzdeki yıllarda tertip edeceği toplantılar, gene memleketin sosyal ve ekonomik dâvaları etrafında olacaktır.

Demokrasi içinde hızla gelişmek kararında olan memleketimizin sosyal ve ekonomik bir sıra problemleri vardır ve olacaktır. Hangi sektörden olursa olsun, memleket aydınlarının, daima yaşadıkları toplumun yararını gözönünde tutarak, problemler üzerine hep beraber eğilmeleri bir zaruret, bir vazifedir.

Seminerler, ilim ve tecrübenin seviyeli havası içerisinde memleketimizin hüviyetine saygı göstererek aydınlatıcı neticeler almaya çalışacak, kendine uymayan fikre husumetle cephe almayı değil, karşısındakinin fikrini sükûnetle tahlil etmeyi bilecek, fert için, zümre için en büyük menfaati evvelâ yaşadığı cemiyetin yararında arayacaktır.

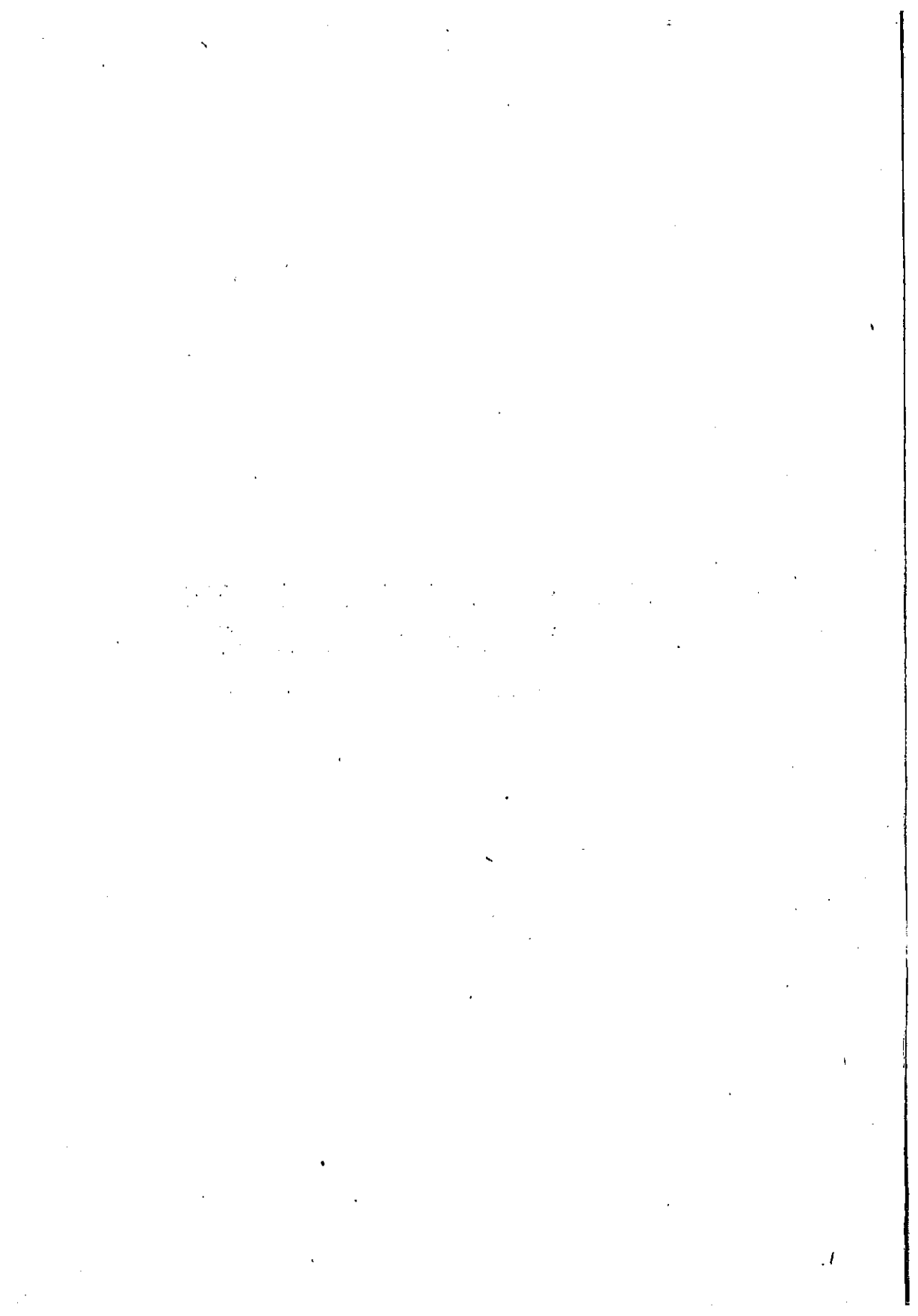
Huzurunuzda bir daha, bu seminerlerin tahakkuku için kıymetli vakitlerini vererek yardım eden mesai arkadaşlarıma, naktî teberrûda bulunan muhtelif teşekküllere, Ford Vakfı'na, OECD'ye ve eşhasa, bugün bu güzel salonu bize tahsis etmek lûtfunda bulunan sayın Prof. Kâmuran Görgün'e teşekkürler ederim.

Nejat F. Eczacıbaşı
Başkan
Ekonomik ve Sosyal Etüdler
Konferans Heyeti

Kısım I

ENDÜSTRİLEŞMEDE SERMAYE VE İNSAN GÜCÜNÜN YERLİ KAYNAKLARI

SANAYİDE YATIRIM İMKÂN LARI

*Bert F. Hoselitz**

Bir hareket safhasına erişebilmek için fazlası ile gayret sarfeden birçok memlekette iktisadî kalkınma ameliyesi sanayi ve diğer gayri - iptidai istihsal şekillerinin geliştirilmesi etrafında toplanır. Filhakika, gelişmemiş, umumiyetle âtıl bir ekonomiyi iktisaden terakki eden bir ekonomiden ayıran cihet, bu ikincisinde millî verimin büyük bir kısmının ikinci ve üçüncü dereceli sanayiler tarafından istihsal edilmesi ve esas sektörün gitgide daha ehemmiyetsiz bir hüviyete bürünmesidir. Böylece, iktisadî kalkınma ameliyesi, esas itibariyle imalât ve hizmet sektörlerine tatbik edilen imkânların gelişmesi olarak görülebilir ve imkânların esas istihsal den ekonominin diğer kollarına bir intikal teşkil ettiği şeklinde, kısmen de olsa, tefsir edilebilir.

Sanayi ve sanayi ile alâkalı istihsal sahalarına yatırılmış olan imkânlar, beşerî ve beşerî olmayanlar olarak ikiye ayrılabilir. Birinciler arasında esas itibariyle, yeni işçilik şekilleri, idarecilik sanatı ve teşebbüsler bulunur. Kalkınma halindeki birçok memlekette bunların arz miktarı mahduttur ve buralarda âmme politikasının bir kısmı, bu arzı artırmak için yol ve vasıtaların geliştirilmesinden ibaret kalmaktadır. Bu ya-

* Bu yazı John Simon Guggenheim'i Anma Burslarından birine sahip olduğum esnada yazılmıştı. Bu yazının yazılmasını mümkün kulan tefekkür ve araştırma için lüzumlu zamanı bana bahşetmiş olan bu vakıf idarecilerine karşı duyduğum minneti ifade etmek isterim.

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

zımızda bu mahdut beşerî imkânların arz miktarını artıracak meselelerle değil, bilhassa sermayenin terakümü olmak üzere, sınıf kalkınma için elzem, beşerî olmayan faktörler arzını artırma meseleleri ile alâkadar olacağız.

YENİ SERMAYE KAYNAKLARI

Şayet sermaye teşekkülü problemine, hakikî sermayenin yaratılması zaviyesinden bakacak olursak, yeni sermaye için lüzumlu kıymetlerin gelmekte oldukları membaları teşhis gayet kolay olur. Sınaf ve alâkalı yatırımlar için meblâğın bir kısmı hariçten gelebilir. Fakat şayet dahillî membalardan geliyor ise, ekonomiyi teşkil eden bazı birimlerin tasarruflarından elde edilmiş olduğu muhakkaktır. Başka bir ifade ile, yegâne dahillî sermaye membaı verim ile istihlâkin arasındaki farktır ve bu fark ne kadar büyük olursa, tasarruf miktarı ve dolayısıyla tasarruf ve yatırım şeklinde tecelli eden millî verimin nispeti de o kadar artmış olur.

Bu tamamen riyazî tâbirler ile mesele pek basit görünür, fakat tasarruf fiilî bizatihî yeni sermaye teşekkül ettirmeyip sadece içinden yaratılabileceği imkânları sağladığına göre, bu tasarrufların yapılmakta olduğu konjonktür ve bunları hakikî yatırım haline inkılâp ettiren yollar son derece mânidar bir veçhe arzederler. İlerideki birkaç paragrafta, bir ekonominin elinde bulunan muhtelif tasarruf şekilleri ve yatırım yollarına kısaca göz gezdireceğiz. Yatırım kaynaklarını, tasarruflarını sınıf yatırım haline getiren yollardan ayrı olarak tahlil her ne kadar mümkün ise de, tasarruf amelîyesi ile yatırım amelîyesinin birbirlerine sıkı olarak bağlı bulundukları ve devamlı olarak birbirlerine tesir ettikleri kabul olunmalıdır.

Tasarruf, aile (yani hususî şahıslar), iş veya devlet tarafından yapılabilir. Az gelişmiş memleketlerde aile tasarrufları umumiyetle küçüktür ve ekseriya bunlar yatırıma sevkedileceklerine, nakit veya kıymetli maden istifleri haline ifrağ edilirler. Kalkınan memleketlerde tasarrufları yatırım için seferber etme amelîyelerinden biri, tasarruflarını para veya mücevher yığın halinde saklıyan şahısları, bunları tasarruf bankaları vesikaları, posta tasarruf mevduatı veya herhangi diğer bir esham veya tahvilât şeklinde muhafazaya teşvik etmektir.

İş tasarrufları, ekseri hallerde, ailelerin şahsî tasarruflarından çok daha büyük hacimdedir. Birçok halde bu tasarruflar geldikleri işe tekrar yatırılırlar. Denildiğine göre, iş kazançlarının büyük bir kısmını bu kazancı doğuran işe tekrar yatırıma usulü, Garpta kapitalizmin ge-

lişmesine fazlası ile yardımları dokunan Püriten'lerin geliştirmiş oldukları bir usuldür. Bir işin tasarruflarının hacmi, işin sahipleri tarafından çekilen kâr nispetine, dolayısıyla de hiç değilse kısmen, bir teşebbüsün hukukî şekline göre, sarıh olarak değişir. Teşebbüsün bütün diğer veçheleri aynı olsa dahi bir hususî firma veya ortaklıkta tasarruflar, hisse senetli bir şirketinkinden farklı olacaktır.

Kalkınan birçok memlekette iş tasarruflarının elde edildikleri işe tekrar yatırıldıkları imâ edilmişti. Bu usul birkaç şartın neticesidir. Kıs- men, iş sahiplerinin, iş kârlı olduğu takdirde, onu büyütme arzularının neticesidir; bir de kârlarının bir kısmını tekrar yatırıma ayırma mecburiyeti ile karşılaşır, zira ekseriya görürler ki sabit kıymetlere yatırım için bankalardan uzun vâdeli kredi temini güç ve bazan da im- kânsızdır. Kısman de iyi işleyen bir esham tahvilât piyasasının yokluğu sebebiyle iş tasarrufları elde edilmiş oldukları teşebbüse (en kârlı şık bu olmadığı belli olsa dahi) yatırılırlar. Şu halde, bilhassa teşebbüsle- rinde tasarrufa imkân bulan şahısların bu tasarruflarını kendi teşebbüs- lerinden başkasına yatırmak için kolay ve basit bir usul bulamamala- rından, bazı istihsal kısımlarında muvakkat bir fazla yatırım meydana gelebilir. Muhtelif teşebbüslerin esham ve tahvilâtının ekseriya bulu- nabileceği, düzgün işler bir esham borsasının geliştirilmesi, bilhassa iş tasarrufları olmak üzere bütün tasarrufların yatırım haline ifrağ edil- mesi mevzuunda pek mühim bir adım teşkil eder.

VERGİLER

Hükûmet tasarrufları, ya hükûmet teşebbüsleri işletmesinden ve- ya vergi yolundan elde edilir. Vergi, halkı bazı istihlâk masraflarını yapmaktan ahkoyan bir vasıta ve dolayısıyla, halkın bir bütün ola- rak yaptığı tasarruf nispetini artırır. Fakat vergi, aynı zamanda tasar- rufu yatırım haline ifrağ eden bir yoldur, zira vergi olarak ödenen ge- lirin bir kısmı devlete akar ve bundan dolayı da, hükûmetin münasip göreceği sanayilere veya diğer iktisadî faaliyet sahalarına yatırılabi- lir. Misal olarak, şayet bir hükûmetin muayyen bir sınaî politikası var ise, yani bazı sınaî faaliyet sahaları devlet yatırımına tahsis edilmiş, buna mukabil de diğerleri hususî teşebbüse terkedilmiş ise, bilhassa iş kârlarına tatbik edilen vergi nispeti, bu iki sanayi kolu için yatırım imkânı olarak farklı miktarların teminine yarar bir vasıta teşkil eder. Zira muayyen bir kâr seviyesi içinde, vergilerin düşük olması halinde hususî teşebbüse tahsis edilmiş sanayi kolunda iş tasarruflarından ya- tırıma ayrılacak kısım, vergilerin, bilhassa kâr üzerindeki vergile-

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

rin, yüksek olması halinde ayrılabilir kısımdan çok daha büyük olabilir. Vergi seviyesinin tıpkı vergilendirme nev'i ve bünyesi gibi tesirler icra edeceği anlaşılmaktadır.

ÂMME İSTIKRAZLARI

Husûsî şahıslar veya hususî firmalar tarafından yapılmış olan tasarrufların hükûmete devrinin bir usulü de âmme istikrazlarıdır. Vergilendirme halinde bu devirin mecburî olmasına mukabil, istikrazda ihtiyarîdır. Burada dahi, bazı kanunlar hususî şahısların kararları üzerinde müessir olabilir. Meselâ, sigorta şirketlerinin veya diğer malî teşekküllerin portföyü ile alâkalı mevzuat, bazı asgari miktarlarda devlet eshamının elde tutulmasını âmir olabilir. Bu nev'i mevzuat âmme istikrazlarına talebi artırma, dolayısıyla de yatırım gayesiyle hususî tasarrufların hükûmette terakümündeki sürati ikame etme temayülünü gösterecektir.

Gelişen memleketlerdeki hakikî safhalar tetkik edildiğinde, diyebiliriz ki münakaşasını yapmış olduğumuz tedbir ve politikalara hemen hemen her yerde rastlanır. Vergi ve âmme istikrazları bütün gelişen memleketlerde bulunan müşterek vakialardır ve vergi üzerindeki esas hudutlar, muayyen bir nüfusun tahammül edebileceği âzaminin tâyini hakkındaki düşüncelerden doğar. Buna müşabih olarak âmme istikrazları miktarı da, diğer herhangi bir sebepten fazla olarak, nüfusun mas-etme kabiliyeti tarafından ayarlanır. Şu halde, tasarruf derecesi, hükûmetçe ikame edilse dahi, herhangi diğer bir faktörden ziyade esas olarak bir toplumun umumî refah veya fakirliği tarafından tâyin edilir.

KREDİ KOOPERATİFLERİ

Konuşmamızın şimdiye kadarki kısmında, bir toplumda yapılan tasarrufların bir kısmını yatırıma sevkeden müesseseler ile meşgul olduk. Tabiatıyla, birçok memlekette, toplum tarafından tasarruf edilen imkânların yatırım haline ifrağında esas yolları teşkil eden ihtisas sahibi olmuş müesseseler vardır. Bu müesseseler, tasarruf sahiplerinin büyük kısmı ile hakikî veya muhtemel sermayedarlar arasındaki rabıtayı teşkil ederler. Bu rabitalar, her şeyden evvel, bankalar, kredi kooperatifleri ve diğer hususî malî müesseselerdir.

Kredi kooperatifleri normal borç alıcının, ufak meblâğları verenlere bağlı bulunduğu ve borçlanma maliyetinin çok yüksek faiz hadleri vasıtasıyla elde edildiği mahallerde tesis edilmiş hususî bankacılık mü-

esseseleridir. Yani bu meblâğları borç olarak alanlar normal bankalarla temas imkânından hemen hemen mahrum bulunmakta ve (gerek müstehlik ve gerek prodüktif gayelerle) bu borçları çok ağır şartlar altında temin mecburiyetinde kalmakta idiler. Kendilerine daha mâkul hadler dahilinde kredi sağlanmasından çok istifade edecekleri düşünülmüş ve bu gaye ile bu krediyi temin eden kredi kooperatifleri tesis edilmişti. Bilhassa ziraat sahalarda borç alanlar mevzuunda bu kooperatifler Hindistan ve Pakistan ile diğer Asya memleketlerinde tecrübe edilmiştir. Hindistan'da köy halkının kredi ihtiyaçlarının memlekete şâmil, etraflı bir etüdü yapılmış ve bu sayede yalnız borçlanma şekil ve sebepleri değil, tasarruf teamülleri ve yatırım şekilleri de tetkik edilmiştir. Bu, Hindistan İhtiyat Bankası tarafından meydana getirilen Bütün Hindistan Köyleri Kredi Etüdüdür.

Köy Kredi Etüdü, esas itibariyle, çiftçiler hakkında müşahedeler temin etmesine rağmen, köy sanayiinin ihtiyaçları ve yatırım şekillerine de ışık tutmakta ve (1) istihsal mahalleri yakınında çiftliklerden elde edilen ham maddeyi işleyecek köy sanayiine tasarrufların tatbik yol ve usulleri ile, (2) umumî olarak, köylerde teşekkül eden küçük ve orta boy sınaî fabrikaların yatırıma olan ihtiyaçlarını, tetkik arzusunda bulunanlar için çok mühim neticeleri havi bulunmaktadır. Kooperatif kredi müesseselerinin murabaacıların yerini ancak mahdût bir mikyasta alabildiği, zira bu birincilerin yalnız prodüktif faaliyetler için borç verdikleri ve birçok ufak köylü veya sanayicinin ise aynı zamanda hem prodüktif, hem de müstehlik gayelerle borç talep ettikleri tesbit edilmiştir. Buna ilâve olarak da, kooperatif kredi müesseselerinin kredi temininden gayri, ziraat ve sınaî ameliyelerin geliştirilmesi tekniği ve borç alınan miktarın iktisadî ve rasyonel kullanılışı hakkında tavsiyelerde bulunmağa âmade olması icap ettiği de tesbit olunmuştur. Kooperatif kredi müesseseleri bizatihi âmme gelirleri ile finanse edilmekte ve hem normal kredi müessesesi, hem de tasarrufların tevdi edilebileceği yer olarak hizmet göstermektedirler. Bunlar Amerika Birleşik Devletleri ve bazı diğer ileri memleketlerdeki kooperatif kredi birliklerine pek müşabih olarak teşkil edilmişler ve Hindistan, Filipinler ve Pakistan gibi kalkınan bazı memleketlerde, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve İsveç gibi pek ileri memleketlerin kooperatif cemiyetlerinden yardım görmüşlerdir.

KÜÇÜK SANAYİ ŞİRKETLERİ

Kredi kooperatifleri ufak sanayiin ve bilhassa köy ufak sanayiinin,

yani ekseriya birkaç kişi istihdam eden ve mahallen temin edilen ham maddeleri işleyen fabrikaların finansmanında mühim bir rol oynayabilirler. Mamafih sınaî kredi kooperatiflerinin yalnız köylere inhisar ettirilmesine mahal yoktur. Daha büyük merkezlerde, hattâ büyük şehirlerde bile faaliyet icra edebilirler. Kredi kooperatifleriyle alâkalı bir teşkilâta misal, Küçük Sanayiler Hindistan Millî Anonim Şirketidir. Küçük Sanayiler Millî Şirketi tamamen bir hükûmet müessesesi olmakla beraber, idare meclisi kısmen hususî sanayiciler, kısmen de sınaî kalkınma ve iktisadî gelişme ile alâkalı muhtelif vekâletlerin temsilcilerinden teşekkül eder. Gayesi bilhassa küçük ve orta boy fabrikalara sabit tesis yatırımı için uzun vâdeli kredi temini olmakla beraber, aynı zamanda bunları elde etmekte müşkülâta uğrayacaklara teknik ve diğer bilgileri sağlamaktır. Meselâ şirket satışa arz edilen yeni teknik cihaz ve makineler hakkında bilgi verir. Makineleri bizzat satın alır ve sanayiciye taksitle satar. Şirket sınaî hesaplar hakkında yardım ve tavsiyede bulunacak bir teknik büro ile, küçük ve orta çapta iş adamlarının muhasebe ile alâkalı suallerini tevcih edebilecekleri ve lüzumlu tavsiyeleri alabilecekleri bir iktisat ve maliye muhasebesi bürosuna mâliktir. Şirketin bir de küçük sınaî müesseselerinin istihsal ettikleri muhtelif mâmulat için talep ettikleri yapan bir piyasalama dairesi ile, yeni kurulmuş sınaî müesseselerde yer tahsisi suretiyle istihsal plânlamasını, maliyette tasarrufu en randımanlı şekilde tahakkuk ettirmek için yeni firmalara yardım eden bir dairesi mevcuttur.

Maalesef Küçük Sanayiler Millî Anonim Şirketinin raporları kolayca ele geçirilememekte ve bu raporlar bu teşkilâtın muhtelif faaliyetlerini arzu edilen derecede teferruatla tahlil etmemektedir. Fakat, kalkınmakta olan birçok memleket tarafından taklide lâyık oldukları şüphe götürmez. Zira küçük ve orta çap sanayiinin, tıpkı Garp memleketlerinde olduğu gibi, birçok kalkınan memleketin sanayileşmesinde oynayacağı rol küçüksenemez. İlâveten de, süratli nüfus artışı ve nüfusun ağır tazyiki tehdidi altında, iktisadî kalkınmanın gayesi sadece verimi mümkün mertebe süratle artırmadan ibaret kalmayıp bilhassa ziraî sektörün dışında, prodüktif sahalarda fazla iş imkânı sağlamak olmalıdır. Çünkü kalkınan birçok memlekette köylerdeki nüfus kesafeti o derece yüksektir ki, bunların işçi kitlesinin bir kısmını masetmelerine artık imkân yoktur. Fakat nispi işçi gücü eksikliği bulunan memleketlerde, kalkınan memleketlerdeki geniş işçi gücü imkânlarına kıyasen, geliştirilen geniş çapta teknoloji pek geniş iş yaratma imkânı temin etmediğine göre, artan işçi kitlesi için geniş ve prodüktif iş imkânları sağhyacak

modern fakat farklı bazı sanai ve hizmet ameliyelerinin geliştirilmesi şarttır.

Hükûmet ve hususî sanayi mümessilleri tarafından idare edilen bir teşkilâtın, kalkınan bir memleketin prodüktif teşhizatında bir yenileştirici rol oynaması, ve munzam olarak da, yeni meydana çıkmakta olan işçi kitlesinin en kötü sefalet ve işsizlik devrelerini geçiştirmeye yardım suretiyle kuvvetli bir siyaset istikrar tesirini endirekt olarak hissettirmesi mümkündür. Böyleleri için, bir Küçük Sanayi Şirketi, aynı anda üç gayeyi de ihtiva eden modern prodüktif ameliyelerin geliştirilmesinde faydalı olabilir. (1) Hâlen veya istikbalde talepleri yüksek olacak mamûllerin imal edileceği fabrikaların tesisine yardım edebilir. (2) Tatbik edildikleri takdirde, sanayide çok ilerlemiş memleketlerinki kadar modern, fakat onlardan çok daha fazla iş sahası yaratıcı yeni prodüktif ameliyeler geliştirebilir. (3) Kredi, teknik tavsiyeler, iktisadî, muhasebe ve piyasalama meselelerinde yardım suretiyle küçük ve orta çap müteşebbislerin kârlı bir iş yürütmelerine imkân verir. Böylece onların hükûmetin ekonomi üzerinde müessir politikalarına itimatlarını kuvvetlendirir.

Diğer bazı memleketlerde, Hindistan Küçük Sanayi Şirketine müşabih müesseseler meydana çıkmağa başlamıştır. Bu müesseselerden üçü, biri Karaşi, ikincisi Dakka, üçüncüsü de Lahor'da olmak üzere Pakistan'da tesis edilmiştir. Meksika'da, Nacional Financiera'ya (bir umumî kalkınma yatırımı bankası) ilâveten, hükûmet küçük firmalara malî ve sair yardımlarda bulunacak bir daire kurmuştur. Filipinler'de de küçük sanayi için bir istişare komisyonu kurulmuştur. Birçok Asya ve Afrika memleketinde bu istikamette kanunlar hazırlanmaktadır ve bu problem Lâtin Amerika'da da etüt edilmektedir. Ayrıca, kalkınan birçok memlekette sanai faaliyetler ufak çapta kaldığına göre, normal yatırım bankaları veya kalkınma bankalarının bu memleketlerdeki rolü, Hindistan Küçük Sanayi Millî Anonim Şirketinin faaliyetlerine çok benzer.

Bu müessesenin iki hususiyeti; umumiyetle diğer kredi müesseseleri tarafından paylaşılmaz. Bunların birincisi, sanayi makinelerini taksit ve kira - mübayaa esasından elden çıkaran bir dairesi vasıtasıyla prodüktif teşhizata sahip olmayı teşvik politikasıdır. İkincisi ise makine ve sair malzeme mübayaasını arzu etmeyen sanayicilerin tasarruflarının mevduat olarak kabulü ve hesaplarında bâkiye bulundukça şirket tarafından kendilerine faiz ödenmesidir. Bu son hususiyet şirketin bir kredi kooperatifine benzemesine sebep teşkil eder ise de, faaliyetinin umumî sadmesi içinde, bir yatırım bankası veya bir kalkınma anonim şirketine çok daha fazla benzer.

KALKINMA BANKALARI

Şimdi, kalkınma bankalarının kısa bir tahliline geçeceğiz zira, kalkınan memleketlerde tasarrufların sınaî yatırıma tevcihinde, esas âlet olarak bunlar göze çarpar. Kalkınma bankaları son 25 senede süratle gelişmişlerdir. Hâlen bunlara kalkınan birçok memlekette olduğu kadar, ileri Garp memleketlerinde de rastlanılabilir. Bu sonuncularda, bilhassa İngiltere’de, gayeleri sırf İmparatorluk câmiasının iktisaden az gelişmiş memleketlerinin sınaî ve alâkalı prodüktif kalkınması finansmanına yardım olan, kalkınma bankaları mevcuttur.

Kalkınma bankaları ve kalkınma anonim şirketleri o kadar muhtelif şekiller almışlardır ki, resmî isimlerinin müşâbehetine rağmen, umumiyetle birbirlerine benzemezler ve müşterek vasıfları pek mahduttur. Bunlar arasında pek farklı müesseseler bulunabilir; ekonominin bütün sektörlerinde istihsalı teşvik ve hariçten kredi temini için bir umumî plân çizme ve tatbik gayesi ile kurulmuş Corporacion de Fomento de la Produccion of Chile gibi; hususî sanayie uzun vâdeli finansman temini gayesiyle tesis edilmiş Hindistan Sınaî Kredi ve Yatırım Anonim Şirketi gibi; başlangıçta devlet tahvilleri satmak üzere kurulmuş olan, fakat hâlen sınaî ve âmme hizmetleri firmalarına uzun vâdeli kredi temini, bunların hisse senetlerinin mübayaası, bu sahalarda yeni teşebbüslerin yaratılması ve dış yardımın iç sanayi firmalarına aktarılması mevzularında faaliyette bulunan Nacional Financiera of Mexico gibi. Bu müesseselerin tamamının, politikaları ve faaliyetleri üzerinde muhtelif derecelerde müessir olan hükûmetlerin teşebbüsü ile meydana gelmiş olmalarına rağmen, bazıları sadece hükûmetlerin, bazıları sadece hususî menfaatlerin, bazıları ise bunların bir halitasının malıdır. Bazıları hükûmet teşebbüslerini, diğerleri münhasıran hususî yatırımları teşvike hasredilmiştir ve bir diğer kısmı da her iki sahada faaliyet gösterir. Bazılarının geniş plânlama fonksiyonları bulunur, bazıları sadece borç verebilir, bazıları borç verir ve iştirak eder, diğerleri ise kendi hesaplarına teşebbüsler kurup işletebilirler. Bazıları bütün ekonomi ile, diğerleri ise yalnız bir sektör ile alâkalanırlar (meselâ Türkiye’nin Etibank’ı hükûmet hesabına madenleri işletme ve baraj kurma gayesi hudutları içinde kalır). Bazı kalkınma bankaları bölgevi, diğerleri ise millîdir. Sahipleri, finansman membaları, hükûmetle rabıta derecesi, hedefleri ve faaliyet metotları çok geniş bir ihtimal menzili dahilinde tahavvül ederler.

Sadece borç temin edebilen kalkınma bankaları ile, yeni tesis ettikleri veya tesislerine yardım ettikleri firmalara iştirak eden kalkınma

bankaları arasında bazan esaslı bir tefrik yapılır. Bu tefrik umumî bir görüş zaviyesine göre faydalıdır, zira bu kalkınma şirketlerinin birincileri sadece finansman, ikincileri ise finansmana ilâveten idarî ve teşebbüs hizmetlerini de sağlar. Küçük çapta sanayinin finansmanı ve ona yapılacak umumî yardımları tahlil ederken evvelce de gördüğümüz gibi, bu mevzuda en mühim ihtiyaç finansmana karşı hissedilmekle beraber, idare ve teşebbüs hususlarında yardım da lüzumlu olabilir. Aynı mülâhazaların daha olgun ve geniş sınaî teşebbüsler için de vârit olup olmaması, muhtelif memleketlerdeki muhtelif şartlara göre değişir. Şayet teşebbüs ve idarî imkânlar mevcut ise, bir kalkınma bankası faaliyetlerini borç ameliyelerine hasredebilir. Diğer taraftan, şayet teşebbüs kabiliyeti ve idarî kabiliyet arzı mahdud ise, bir kalkınma bankasının bu fonksiyonları da üzerine alması faydalı olur. Fakat, umumî olarak iddia edilebilir ki, Afrika'nın yeni devletleri gibi çok az gelişmiş memleketler, oralarda tesis edilmiş kalkınma bankalarının, sadece ödünç sermaye temininden daha geniş hizmetlerde bulunmalarını isteyeceklerdir. Diğer taraftan Şarkî Akdeniz bölgesinin nispeten olgun memleketleri ile Lâtin Amerika'nın bazı kısımları teşebbüs imkânları bakımından zengin olduklarından, bazı pek teknik hizmete ihtiyaçları bulunabilirse de, sınaî teşebbüsçüleri esas olarak finansman arayacaklardır.

Kalkınma şirketleri arasında diğer mühim bir tefrik unsuru da, bunların esas itibarıyla veya tamamen hükûmet yatırımları veya hususî sektör ile alâkalı olmalarıdır. 1920-1940 devresinde, az gelişmiş memleketlerde kurulan ilk kalkınma bankalarının bir kısmı, esas itibarıyla hükûmet yatırım projelerini icra edecek vasıtalar idi. Fakat daha yeni tesisler dahi, meselâ Türk Sümerbank'ı, faaliyetini hükûmet namına sınaî teşebbüslerin tesisi, finansmanı ve idaresine teksif etmiştir. Bolivya'nın kalkınma şirketi Boliviana de Fomento kendini karayolları inşaatı ve hükûmet malı bir petrol istihsal dairesi tesisine hasretmiştir.

Fakat son zamanlarda kalkınma bankalarının tevcih ve tesislerinde en mühim husus, hususî teşebbüsün teşviki olmuştur. Diğer bir ifade ile, bugünkü görüşle, bir kalkınma bankası, ana gayesi ekonominin hususî sektörünü canlandırmak olan bir malî müessesedir. Bu görüşün, Etibank ve Sümerbank'ın yerine, en yüksek kademesindeki personeli bu iki müessesede yetişmiş olan Sınaî Kalkınma Bankası'nın ikâme edildiği Türkiye'de de tasvip gördüğü anlaşılmaktadır. Hususî sanayie malî, teknik ve teşebbüs hizmetlerinde bulunmak mesuliyetini taşıyan, hükûmetçe kurulmuş kredi müesseselerinin geliştirilmesi artık pek sık rastlanılır bir vakıa olmuştur. İran'ın Sınaî Kredi Bankası, orta-çap sanayie malî ve teknik yardımda bulunmak görevi ile 1956 yılında kurulmuş-

tur. Aynı şekilde, İran Sınai ve Madencilik Kalkınma Bankası aynı memlekette 1959 senesinde, hususî bir banka olarak ve hususî sanayie yardım maksadiyle kurulmuştur. Pakistan'da, Pakistan Sınai Finansman Anonim Şirketi 1949'da, hususî firmalara orta ve uzun vâdeli kredi temini maksadiyle, tesis edilmiş ve bu müessese kısmen dış sermaye, kısmen Pakistan hükûmeti ve kısmen de hususî Pakistanlı sermayedarlar tarafından finanse edilen ve gayesi gerek borç verme ve gerek doğrudan doğruya iştirak suretiyle sanayie orta ve uzun vâdeli yardım temini olan Pakistan Sınai Kredi ve Yatırım Anonim Şirketi ile 1957'de takviye edilmişti. Yine, Meksika'nın Nacional Financiera'sı kısmen hükûmet tarafından, kısmen de hisse senetlerinin hususî şahıslar tarafından satın alınması ile finanse edilmektedir. Temelinin hususî sermayedarlardan alınmış borçlardan teşekkül etmesine mukabil, İhracat - İthalât Bankası ve Dünya Bankasından da mühim miktarda borç elde edilmiş ve bunlar Nacional Financiera tarafından Meksika'nın sınai kalkınmasına iştirak finansmanı veya borç olarak sevk edilmiştir.

Yakın Şarkta, Türkiye ve İran'a ilâveten Mısır, Irak, Lübnan, Ürdün ve İsrail'de, ayrıca Hindistan, Endonezya, Tayland, Filipinler, Birmanya ve Seylan'da, Afrika memleketlerinden de Habesistan, Gana, Nigeria, Uganda ve Rodezya'da hâlen kalkınma bankaları mevcuttur. Yeni kalkınma bankaları yeni devletlerde mütemadiyen bitivermektedir.

KREDİ ÇEŞİTLERİ

Kalkınma bankalarının birinci problemi esas itibariyle kısa vâdeli kredi temin eden malî müesseseler ile uzun vâdeli borç verenler arasındaki münasebetlerdir. Normal bir ticarî banka ile bir kalkınma bankası arasındaki fark, bunların birincisinin mevzuat, tatbikat veya tercih sebebiyle sadece kısa vâdeli kredi ile iştigal etmesidir. Bazı memleketlerde normal ticarî bankaların uzun vâdeli "sınai yatırım finansmanı mevzuuna girmelerine mâni olacak bir husus yoktur. Fakat bu, o bankaların yeni bazı kısımlar ihdas etmeleri ve bazı hallerde, tesis statülerinin değiştirmesini icap ettirir. Buna rağmen, birçok ticarî banka, gelişmekte olan sanayie uzun vâdeli borç piyasasına şu veya bu şekilde iştiraki arzular ve böyle bir vasat içinde, kalkınma bankası hisse senetlerinin ticarî bankalara satılması bu işi endirekt olarak yapmanın bir usulüdür. Meselâ Meksika'da çok kurnazca bir usul geliştirilmiştir. Nacional Financiera iki tip teminat çıkartır: İştirak vesikaları ve finansman tahvilleri. İştirak vesikaları Nacional Financiera tarafından mutemet ola-

rak hıfzedilen kıymetler için ortaklık ifade eder. Bunlar faiz temin ederler ve ilk kıymetlerince nakde tahvil edilebilirler. Finansman tahvilleri doğrudan doğruya Nacional Financiera'nın bir mükellefiyetidir, onlar da ilk kıymetlerince nakde tahvil edilebilirler ve vergiden muaftırlar. Bu iki tip teminat o derece tutulmuş ve hüsnü kabul görmüştür ki, birçok ticarî banka ve sair malî müessesenin akar kıymetlerinin büyük kısmını teşkil eder hale gelmişlerdir. Şu hususu belirtmek yerinde olur ki, iştirak vesikaları Amerika Birleşik Devletleri yatırım tröstleri hisse senetlerine pek müşabihdir, ancak bu sonuncular muayyen bir faiz haddi taşımazlar, ilk kıymetlerince nakde tahvil edilemezler ve daha ziyade şirketin hisse senetleri piyasa kıymetlerinin umumî temevvüçlerine uyarlar.

BANKA FAALİYET SAHASI

Diğer bir problem de kalkınma bankaları faaliyetlerinin yayıldığı sahadır. Birçok kalkınma bankası, muayyen sahalara nazarı itibare alınmaksızın, umumî kalkınma politikasına iştirak niyeti ile kurulmuştur. Bazı hallerde, muayyen yatırım sahaları, bir kalkınma bankası malî yardımının uzanabileceği hudutların dışında bilhassa bırakılmıştır. Meselâ Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulduğunda, imkânlarının bu gaye için kifayetsiz olduğu düşünülerek madencilik faaliyet sahasının dışında bilhassa bırakılmıştı. Bazı hallerde ziraatin, diğerlerinde ise nakliyat ve ticaretin finansmanı faaliyet sahası dışında bırakılır. Meselâ statüsü gemi, mavnalı ve sair sefineleri işleten şirketlere de yardımcı mümkün kılacak şekilde 1960 senesinde değiştirilinceye kadar, Pakistan Sınai Finansman Anonim Şirketi'nin gemi mübayaasını finanse etmesine veya balıkçılık teşebbüslerini desteklemesine müsaade edilmemiştir. Fakat bir bütün olarak, kalkınma bankalarının esas fonksiyonu sınai ve sanayi ile alakalı madencilik ve nakliye faaliyetleri sahasındadır, denilebilir.

BÖLGEÇİLİK

Bu da bizi diğer bir probleme, bir sınai kalkınma bankasının bir memleketin bütününe mi, yoksa sadece bir bölgesine mi hizmet ettiği sualine götürür. Umumiyetle bu, memleketin büyüklüğüne göre değişir. Seylan veya Lübnan vüsatında bir memlekette, bölge kalkınma bankalarının bulunması mâkul addedilemez. Hindistan'da, memleketin büyüklüğü, birkaç Devlet Yatırım Bankası'nın mevcudiyetini icap ettirmiş-

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

tir. Pakistan'da küçük sanayilerin kalkındırılması üç ayrı bölge şirketine verilmiştir. Aynı şekilde, Endonezya'da da bölge bankaları lüzumlu olabilir. Türkiye'de, faaliyetleri memleketin üç büyük şehir etrafında teksif edilmiş olmasına rağmen, Sınai Kalkınma Bankası memleketin her kısmına erişebilmektedir.

BORÇ ALANLARIN DURUMU

Bölgecilik problemi ve faaliyetinin yayılması problemi ile alâkalı bir mesele de, kalkınma bankalarının her talibe mi, yoksa yalnız muayyen bir hacimdekilere mi malî yardımda bulunacaklarıdır. Evvelce gördük ki, bazı memleketler yalnız küçük sanayi için hususî sınai kalkınma şirketleri tesis etmişlerdir. Bazı kalkınma şirketlerinin sadece büyük teşebbüslerin malî ve maliye ile alâkalı ihtiyaçlarına hizmet etmelerinin sebebi, borç vermenin farklı maliyetinden doğar. Muhtelif kalkınma bankalarının standartları değişiktir. Bazıları borçlarının emniyetine, diğerleri ise faaliyetlerinin rantabilitesine pek büyük ehemmiyet atfederler. Küçük sınai firmalara borç verme unumiyetle pek emniyetli bir iş değildir, zira küçük firmaların banka teminatları mahduttur. Bu borçlar ayrıca pahalıdır, çünkü küçük firmaların kredisini tesbit de müşkülât arzeder. Büyük bir teşebbüsün unumiyetle kâfi şöhreti vardır ve bu sebeple faaliyetleri ve durumu kolaylıkla tetkik edilebilir. Bazı kalkınma bankaları muayyen bir hacimden küçük firmalara borç vermezler. Meselâ, Endonezya'da Devlet Sanayi Bankası 100,000 rubiah'dan (takriben 9,000 dolâr) ufak yatırımlar ile meşgul olmaz ve Hindistan Sınai Kredi ve Yatırım Anouim Şirketi yalnız 500,000 Rs (105,000 dolâr) veya daha yüksek miktarlarda borç verir.

Bütün bu hallerde sınai finansman, büyük firmalara hizmet eden kalkınma bankaları ve küçük teşebbüslere hizmet eden küçük sınai şirketler vasıtasıyla yürütülür. Evvelce görmüş olduğumuz gibi, küçük teşebbüslere malî yardım ile birlikte ilâve hizmetlerin teminindeki yüksek maliyet ve tereddütler ancak hükümet yardımı ile önlenir. Bu şekil haklı görülebilir, zira başka türlü erişilmesi mümkün olmayan daha iktisadî ve rasyonel bir sınai istihsal şekli meydana getirir ve muhtemelen başka türlü başlaması imkânsız olan muhtelif yeni sınai gelişmeleri teşvik eder. Ayrıca da, kayıtlarda, âdeta «pamuk ipliğine bağlı olarak» başlamış bazı küçük teşebbüslerin büyük, mümtaz ve iktisaden çok faydalı firmalar haline geldiklerine dair pek çok misal vardır.

Mamafih, bir kül halinde mütalâa edildikleri takdirde, küçük firmaların büyüklere nazaran daha riskli olmalarına rağmen, kalkınma ban-

kalarının iştiraklerinde, dikkatler büyük firmalara hasredilse dahi, muvaffakiyet ihtimali çok değişebilir. Filhakika, nispeten büyük ve sağlamca yerleşmiş firmaların muvaffak olma ihtimalleri dahi, bilhassa talep ve belki de hükümet politikası değişiklikleri gibi çok veçheli gelişmelere bağlıdır. Bir kalkınma bankasının, desteğine muhtaç firmaları hususî rantabilite zaviyesinden kaymetlendirmeye kalkışmanın uygun olduğu iddia edilemez. Birçok hallerde, hususî maliyet ve kâr ile sosyal maliyet ve kâr arasındaki fark, kalkınan memleketlerde mühim olur ve böylelikle muayyen bir yatırım şekli tamamen hususî zaviyeden çok kârlı görünebilir, fakat ekonominin bütünü için o kadar sayanı arzu olmayabilir. Şayet bir kalkınma bankası umumî iktisadî politikanın bir âletini teşkil edecek ise, kârlılık mülâhazalarını terkederek yerlerine umumî menfaat, yani âzami iktisadî gelişmeye yardım mülâhazalarını ikame edecektir. Hattâ daha ileri gidilerek iddia edilebilir ki, bir kalkınma bankası bu prensipleri kabul eder ve memleketin iktisadî gelişmesine yardım esası üzerine faaliyette bulunmağa karar verir ise, fakat aynı zamanda da yatırımlarında yüksek emniyet politikasını takip ederse, o banka muhakkak doğru yoldadır denilemez. Filhakika, teşebbüs faaliyetleri riski göze almayı da ihtiva ederler ve bir kalkınma bankası kalkınan bir memleketteki sınaî teşebbüsü ne derece teşvik etmek üzere kurulmuş ise, o nispette bazı riskleri paylaşmağa ve (lüzumu halinde) faaliyet halindeki teşebbüslerde idareci yetiştirmek gibi öğretici fonksiyonları yerine getirmeğe amâde olmalıdır. Böyle bir vaziyette kalkınma bankasının teşebbüse iştiraki sarîh olarak sayanı arzudur.

Kalkınma bankaları kendi imkânlarını hususî tasarruftan olduğu kadar hükümet desteği ile temine gayret ettiklerine göre, muhtelif sektörlerde yapılan tasarrufları meczeden ve bunları sınaî ve alâkalı gelişmelere tatbik eden bir âlet haline gelebilirler. Böylece bu bankalar, birçok Asya ve Afrika memleketlerinde meydana çıkan ve bazan karma ekonomi olarak isimlendirilen bir çeşit ekonomiye pek güzel intibak etmektedirler.

KALKINMA BANKALARININ KARMA EKONOMİLERDEKİ ROLÜ

Karma bir ekonomi, hükümet ve hususî menfaatlerin, memleketin sanayileşmesi ve umumî iktisadî gelişmesinde muvazi ve müşterek gayretlere tevessül ettikleri bir ekonomidir. Bu işbirliği şekli, kalkınan memleketler için çok uygundur, zira az gelişmiş bir ekonomi, kalkınma yolunda doktrinci olamaz. Böyle bir ekonomi mühim imkânsızlıklarla karşı karşıyadır ve iş yapmaya, yani sermaye teşekkül ettirmeye

ve onu iktisadî gelişme için en uygun istikamette yatırıma mecburdur. Geniş halk kütüphelerinin geriliği ve iktisadî kalkınmaya karşı duyulan mübrem ihtiyaç karşısında, hükümet rehberliği elzemdir, zira aksi halde bu ekonomi hemen hemen tamamiyle atıl kalabilir. Âme ve hususî menfaatler arasındaki bu işbirliğinin neticesi, bir taraftan eldeki bütün imkânların ekonomideki tasarrufu teşvik ve kuvvetlendirmek ve bu tasarrufların ekonominin bütünü bakımından en verimli istihsal kollarına aktarılmasında en uygun yolların kullanılması şeklinde tecelli edebilir. İşte böyle bir gaye için, merkezî olarak hazırlanmış bir plânın çok veçheli faydaları vardır. Şayet bu çeşit bir plân iyi düşünülmüş ve cemiyetin bugünkü ahlâkî ve siyasî kaidelerine istinat ettirilmiş ise ekonominin bir bütün olarak gelişmesinde hayatî bir rol oynayabilir. Fakat şayet cemiyetin ahlâkî ve siyasî temeli hususî teşebbüs hakkını hattâ lüzumunu tanıyor ise, o takdirde plân, ancak yatırım ve istihsale ait kararlarda hususî inisiyatif için lüzumlu yeri ayırır ise muvaffak olabilir.

Muhtelif insan toplulukları gibi, ana hedefler arasında da farklar bulunabileceği muhakkaktır. Bazılarının uzun vâdede daha düşük bir gelişme hızı pahasına kısa vadede kâr tercih etmelerine mukabil, diğerleri uzun vadede âzami gelişme hızını temin için kısa vâdede birçok fedakârlığı göze almağa hazırdırlar. Bir de karar verme fonksiyonunun âme ve hususî müesseseler arasında taksimi hususunda bazı tereddütler hâsıl olabilir. Meselâ Hindistan'da, bazı sınaî yatırım sahalarını hükûmete inhisar ettiren, hükümet sınaî politikası hakkında bir beyanat verilmiştir. Böyle bir politika daima fayda temin etmez, zira durum kesin olarak, muhtemel hususî iç ve dış yatırımları, hükûmetin kendine tahsis ettiğini bildirdiği sahalardan kaçırır ve kalkınan hiçbir memleket, doktrinî sebeplerle muhtemel yatırımları ürkütmek lüksünü ihtiyar edemez.

Aynı zamanda iş topluluğu da öğrenmelidir ki, bir hükümet kalkınma plânı kendilerini her türlü hareket serbestisinden mahrum edecek bir âlet değildir. Bu plân sadece, cemiyeti bir bütün olarak içine alan umumî iktisadî mülâhazalar noktaî nazarından, cemiyetin prodüktif başarısını artırmakta en müessir terakki yolları ve yatırım şekillerini gösterir. Bunun neticesi olarak hususî ve sosyal maliyet ve kâr arasındaki derin farktan doğan bazı nizam ve hattâ tahditler meydana gelebilir. Bunlar muhtelif sahalardaki dar boğazlardan, bilhassa döviz durumundan doğmuş olabilir. Mamafih iyi düşünülmüş bir kalkınma plânı çok rasyonel bir vesikadır. Kıymetlendirilmesi de, esas olarak, karar verme fonksiyonlarının dar görüşü altında değil, kalkınan bir memle-

SANAYİ YATIRIM İMKÂNLARI

ketin prodüktivitesini ve umumî verim seviyesini yükseltmekte hakikatte ne derecede bir âlet olabildiği bakımından yapılmalıdır.

Bu yazımızda ele almış olduğumuz müesseseler, vergi, kooperatif, kredi bankaları, küçük sanayi anonim şirketleri ve kalkınma bankaları, tasarrufları teşvik eden ve onları bilhassa sınaî olmak üzere prodüktif yatırımlara aktaran en mühim âletler olarak kabul edilebilir. Sanayileşme ve onunla alakalı gelişme şekilleri iktisadî terakkinin esas vasıtaları olarak telâkki edilebilir. Bu âletlerin iyi düşünülmüş ve müşterek bir şekilde, karma ekonominin kalkını altında ve iyi hazırlanmış bir kalkınma plânı desteği ile kullanılması, kalkınan bir memleketin iktisadî gelişmesini ve halkın daha yüksek maddî refah seviyelerine erişmesini temin edecek en uygun bir yol olabilir.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SÜRATLI BİR KALKINMAYI ENGELLEYİCİ TEMEL FAKTÖRLER

Kemal Kurdaş

KONUNUN GÜÇLÜĞÜ

Türkiye ekonomisinde süratli bir kalkınmayı engelleyici temel faktörler, bir mânada ekonomik gelişmeyi köstekleyici dar boğazlar olarak da ifade edilebilir. Daha ilk bakışta, konumuzu incelemekteki güçlük derhal görülebilecek mahiyettedir. Konu evvelâ, çok geniştir. Denebilir ki, bu konferansta söylenenlerde, bundan sonraki konferanslarda söyleneceklerin hemen hemen tamamına temas etmek zorunda kalınacaktır. Bizzarur, bu kadar geniş bir sahayı kapsayan bir konuşma, her noktayı derinliğine ele alamıyacağından, birçok hususlarda yüzeyle kalacaktır. Diğer taraftan, konumuzun bizzat bünyesinde, münakaşayı dâvet edici ve subjektif birtakım unsurlar vardır. Bilindiği gibi bütün iktisadî doktrinlerin hedefi ve iddiası, ekonomilerde süratli bir gelişmeyi önleyici mâniaları tesbit ederek, bunlar için kendi sihirli tedbirlerini öne sürmek olmuştur. Gerçi iktisat düşüncesinde zaman zaman bu asıl hedeften inhiraflar olmuş veya asıl hedef bir müphemiyet içinde kalmıştır. 1930'lar ve 1940'lar devresinde iktisat literatürünün devamlı ve obsesif bir tarzda iktisadî buhranlar ve işsizlik mevzuu ile meşgul olması, buna bir misal olarak gösterilebilir.

Mamafih iktisadî buhranların sebep ve çareleri üzerinde fikirlerin tebellür etmesinden ve İkinci Dünya Harbinden sonra hükümetlerin, işsizliği ve iktisadî buhranları önlemeyi, politikalarının temel hedefi

alıp bu alanda tedbirler getirerek risesiyonları korkulamıyacak derecelere indirmeye muvaffak olmalarından sonra, iktisadî düşünce tekrar ekonomik kalkınma mevzuuna ve bunun vasıta ve yollarına yönelmiştir. Geri kalmış memleketlerin, iki büyük dünya bloku arasında rekabet mevzuu olmasından sonra, kalkınma problemi ve dâvası iktisadî düşüncenin bilhassa merkezi haline gelmiştir. İktisaden gelişmiş hür dünya memleketlerinde millî gelirdeki yıllık artışların, komünist memleketlerce beyan edilen yıllık gelir artışlarından düşük olmasından doğan endişeler de iktisadî araştırma ve düşünceleri, ekonomik gelişme üzerine teksif etmektedir.

İktisadi kalkınma mevzularının, dünya ölçüsünde geniş bir araştırma gayretinin adesesı altına alındığı bir devirde, ve pek çok mütehasşsın pek çok konuştuğı bir mevzuda konferans vermenin müşkülâtı meydandadır. Böyle bir atmosfer ve muhit içinde, Türkiye'nin iktisadî gelişmesinde mevcut temel zorluklar veya diğer bir deyişle dar boğazlar konusunu tek bir konferansın mevzuu halinde almak kolayca cüretkâr bir hareket olarak telâkki edilebilir. Evvelâ yukarıda da işaret edildiğı gibi, bir memleketin iktisadî gelişmesini önleyici bütün mânia ve dar geçitleri, bir tek konferans içerisinde kavramak müşkül olacaktır. Onun için de mevzular ve müşküller fazla derinliğine inilmeden münakaşa edilecektir. İlerde söylenecekleri tekrardan kaçınmak güç olacaktır. Münakaşalara, çeşitli kıymet hükümlerinin ve konferansçının şahsı telâkkilerinin, girmesi denmese bile, sızması, kaçınılmaz bir haldir. Böyle olmasa dahi, bütün iktisadî doktrinlerin yöneldiğı bir noktada konferansçının her söylediğı tartışılacak, beğenilmeyecek ve çeşitli sorulara hedef olacaktır.

Mevzuunda bu kadar müşkülât gizli bir konferansa, acaba hiç başlanamamak daha uygun olmaz mıydı? Kanaatimce, burada konferansçının lehine üç mühim nokta vardır ve bunlar bana şahsen böyle bir konferans için cesaret vermiştir. Evvelâ söylenenlerin münakaşa konusu olması, beğenilmemesi ve tartışılması çok arzu edilecek bir husustur. Türkiye'nin bugünkü iktisadî geriliğinde, son on yılda mâruz kaldığı büyük iktisadî tahribat ve geriye gidişte, iktisadî meselelerinin tartışılmamış, görüşülmemiş ve toplum dikkatimizin mevzuu yapılmamış olmasının, pek büyük bir tesiri olmuştur. İktisadî tefekkür azlığı ve durgunluğu bizzat ekonomik kalkınmada karşılaşılan, mevcut dar boğazlardan biridir. Binaenaleyh, bu mevzuda her söyleyeceğimin bir reaksiyonla karşılanmasını samimiyetle arzuluyorum. Böyle bir reaksiyonu bilhassa dâvet için de, müşahedelerimde hassaten sert ve belirli olmak kararındayım.

Diğer taraftan, bir konferansçı için mevzuun müşkülâtını azaltacak istisnat bir imtiyazı belirtmek isterim. Kitap yazandan veya bir tez hazırlayandan ayrı olarak, bir konferansçıya, ifadelerinde ve iddialarında biraz genişlik, anlayış ve müsamaha tanınması, öteden beri teessüs etmiş bir âdettir. Konferansçıya, uzun uzun rakamlara ve bu rakamların isbatına gitmeyerek, generaliteler yapmak hakkı tanınır. İfadelerinde presizyondan biraz ayrılarak esas noktaları fazlaca belirtmesi müsamaha ile karşılanır. Eğer konferansçı eski bir politikacı ise, bu müsamaha ve haklardan kendisinin biraz daha genişçe istifadesi daha tabii karşılanabilir ve beklenebilir.

İSTİHSAL AMİLLERİ VE DAR BOĞAZIN TARIFI

İktisadî münakaşalarda öteden beri istihsale giren faktörleri üç grup altında toplamak, kullanışlı ve faydalı bir âdet haline gelmiştir. Bu faktörler, tabiat, sermaye ve işgücüdür. Bir memleketin her türlü tarımsal imkânları, madenleri, diğer toprak altı ve toprak üstü servetleri, tarihî harabeleri ve turistik imkânları da dahil olmak üzere, tabiat başlığı altında toplanır. Sermaye, tabiatla insan emeği arasında köprü kurup, istihsalin ölçüsü ve verimini artıran her çeşit dayanabilir vasıta ve imkânları temsil eden fidüsyer (malî) vasıtalarıdır. İnsan emeği, insanın fizikî istihsal gücü yanında düşünsel kabiliyetlerini ve geniş mânada bütün birikmiş bilgi ve tecrübelerini yani «knowhow» ını içine alan bir tâbirdir.

İstihsalı temin eden bu üç geniş faktörden, yani, tabiat, sermaye ve iş gücünden, derece sıralamasına göre tabiat, istihsale en pasif şekilde katılanıdır. İnsan emeği ve sermayenin inisiyativ ve faaliyeti ile üzerinde işlenmedikçe tabiat, esas itibariyle istihsale kendiliğinden aktif bir şekilde girecek bir unsur değildir. Tabiatın imkânlarını bulup çıkarmak ve işletmek, toplamak, değerlendirmek, sermaye, insan emeği ve bilgisini bekler. Asırlarca büyük tabii imkânlar üzerinde yaşayıp boğucu ve sefalet içinde kalmış kabile, ırk ve milletlerin mevcudiyeti, bu ifadelerdeki maksadı kolayca belirtecek birer misaldir. Sermaye de, istihsalde nispeten pasif bir unsurdur.

İnsan emeği ve bilgisi ile harekete geçirilmedikçe (otomasyon da dahil) sermaye ilânihaye istihsalı tek başına sağlayacak bir unsur olamaz. Son yılların iktisadî literatürü ve plânlama gayretlerinde dahi bu fevkalâde hayatî noktanın çok defa gözden kaçırıldığı ve sermaye ve verim nispetlerine dayanan otomatik modeller içerisinde kalkınmanın

gerçek unsurlarının gözden kaçırıldığı hakkında pek çok hal ve misal vardır. Bu kabil tutumların, sık sık milletleri kendi imkân ve emeklerine dönmek yerine dış yardımlara, başkasının gayretine ve çok defa da ümitsizliğe sevkettiği bir hakikattir. İstihsale karşı insan tutumunda, insan emeği, zekâsı ve bilgisinin istihsale tatbikinde, dinamik yeni bir yöneliş getirilmediği müddetçe, geri kalmış memleketlerin dış yardım ve enjeksiyonlarla, kuru fabrika, sermaye ve yatırımları ile geniş ve devamlı kalkınma hamlesine giristirilebilmeleri kolayca kabul edilemez.

İfadelerimizdeki dar boğaz tâbirinden anlaşılan mânâ, bir istihsal âmilinde mevcut olup diğer iki istihsal âmilinin geniş ölçüde tatbiki ile ancak izale edilebilecek müşküllerdir. Meselâ tabiat sektöründe mevcut bir dar boğazdan kasıt, sermaye ve insan emeğinin, muayyen bir zaman içinde ve saha itibariyle geniş ölçüde yığılması ve tatbiki ile giderilebilecek bir müşkül ve darlıktır. Aynı şekilde, insan emeği ve fikriyatı sahasındaki bir dar boğaz, giderilmesi için geniş ölçüde sermaye ve tabiat imkânları gerektiren bir müşkül olarak telâkki edilebilir. Konferansımızda dar boğaz, esas itibariyle bu mânâda ve bu çerçevede içinde ele alınmakla beraber, Türkiye ekonomisinin iktisadî yürüyüşünde karşılaştığı çeşitli diğer müşkülâtı, meselâ kanunî mevzuatımızda radikal değişimleri icap ettirir vaziyetleri de kavramak üzere, yer yer bu çerçevenin ve tarifi de dışına da çıkılacaktır.

TABİİ İMKÂNLAR BAKIMINDAN TÜRKİYE

Bugünkü Türkiye toprakları tarihin en eski devirlerinden itibaren insanlığı sinesinde barındırmış ve tarihinin bilinen devirlerinden itibaren de düzinelerle medeniyete yuva ve memba olmuştur. Bütün bu medeniyetler Anadolu'nun tabiî imkânlarından faydalanmışlar, bir taraftan bu imkânlarla gelişmeler sağlarken, diğer taraftan da imkânları çok geniş ölçüde yıpratıp kullanmışlardır. Anadolu, sahildeki bir şerit hariç, zengin toprakları nispeten mahdud bir yarımada'dır. Geçmiş devirlerin sayısız medeniyeti, bu toprakların verimini daha da azaltmıştır. Son yıllarda Anadolu'nun tabiî imkânlarının aşınma ve yıpranmasının daha belirli bir hal aldığı herkesçe bilinen bir hakikattir. Toprak kaybı ve erozyon, tehlikeli bir dâva haline gelmiştir. Her yıl %3 artan bir nüfus ve 76 milyonu bulan bir hayvan mevcudunun tazyiki altında meralar ve hiç dokunulmaması lâzım gelen arazi tarla haline getirilmiş, orman ve çalı hududu çok büyük ölçüde daraltılmıştır. Rutubet imkânları bakımından hemen memleketin her tarafı yeni bir tehlikeye düşmüştür. Bütün Türkiye sathının hâlen ancak %11'i ormanla kaplıdır.

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

Memleketin bozulan su muvazenesini iade edebilmek, rutubetli tutabilmek ve erozyonu önlemek için memleketin en az % 25'inin ormanlaştırılmasının icap ettiği hesaplanmaktadır.

Teorik görünüş itibariyle, Türkiye Müsterek Pazar ve serbest mübadele mıntakasındaki memleketlerin arasında, nüfus başına düşen dönüm miktarı en yüksek olan memlekettir. Türkiye'de adam başına 30 dönüm düşmektedir. Bu miktar, Belçika'dakinin 10 misli, Batı Almanya'dakinin 7 misli, bir ziraat memleketi olan İtalya'dakinin 5 mislidir. Fakat, yukarıda da belirtildiği gibi, büyük bir kısmı itibariyle bu topraklar asırların tahribatı, fennî ziraatin ve toprağın imbat kabiliyetini azaltacak tedbirlerin noksanlığı yüzünden, yıpranmıştır. Diğer taraftan Türkiye'de toprak dağılışı adaletsizlik ve eşitsizliklerin bulunduğu da bilinen bir hakikattir. Son 10 yılın enflasyonist gidişinin, gelir ve servet dağılışı yaptığı tahribatın da bunda büyük tesiri vardır.

Tarımda mevcut işletmelerin büyük bir kısmı küçük işletmedir. Bir taraftan ziraatla iştigal eden nüfusun artması, diğer taraftan da veraset sistemimiz, son seneler zarfında artan bir hızla küçük aile işletmelerinin daha da fazla yıpranmasına ve orta işletmelerin ise parçalanmasına sebebiyet vermiştir. Bu gidişle tam bir karşıtlık halinde olmak üzere, büyük işletmelerin gelişmesinde umumî bir hız müşahade edilmektedir.

Türkiye üç tarafı denizlerle kaplı olmasına rağmen münakale imkânları oldukça müşkül, navigasyona elverişli büyük nehirler ve düz ovalar gibi geçit kolaylıklarından mahrum bir memlekettir. Bu vakıa, Türkiye'de yatırımların uzunca bir müddet ve geniş bir ölçüde, iş yaratma kabiliyeti az, sermaye - verimi nispeti düşük enfastrüktür tesislerine akımını zaruri kılmaktadır.

Buna mukabil, Türkiye toprakları, buraya kadar izah ettiğimiz zaaf ve noksanlıkları yanında, geniş imkânları da sinesinde bulundurmaktadır. Evvelâ Anadolu, uzunluğu 2000 Km. ve genişliği 200 Km. yi bulan bir sahil şeridinde verimli topraklara sahiptir. Bu topraklar, sahile yakınlıkları itibariyle de nispeten rahat bir münakale sisteminden istifade edebilecek vaziyettedir. Sahası dar olmakla beraber, mevcut ormanlarımızın kalite itibariyle üstün vasıfta olduğu ve rasyonel işletme altında yeter bir verim kabiliyetini taşıdığı bilinmektedir.

Türkiye çeşitli iklimleri sinesinde toplayan bir kıtadır. Cenubî Anadolu'nun sub-tropik iklimine mukabil, Şarkın soğuk iklimi, Şimalî - Şarkî Anadolu'nun bol yağmurlu, mutedil iklimi, Orta Anadolu'nun yayla iklimi ve Batı Anadolu'nun çeşitli hususiyetleri olan iklimleri, geniş bir mahsul çeşitlenmesine imkân vermektedir. Türkiye, bu iklimle-

ri ile, şüphesiz Batı ve Kuzey Avrupa memleketlerine bir meyve ve sebze deposu olabilecek kabiliyettedir.

Anadolu'nun yeter ölçüde su enerjisi ihtiyatlarına sahip olduğu ilmi etütlerle tesbit edilmiştir. Şarkî Anadolu'nun müstakar ve kuvvetli akışlı nehirlerinin elektrik imkânları, henüz hiç dokunulmamış vaziyettedir. Anadolu'nun yer altı servetleri bakımından, nâdir talihli kıta parçalarından biri olduğuna dair kanaat umumidir. Türkiye, yeter bir kömür ve krom stokuna sahiptir. Bulunan petrol kaynakları itibariyle, daha şimdiden kendi ihtiyacını karşılayacak bir durumda olduğu anlaşılmıştır. Çeşitli madenler itibariyle, etütleri henüz bitmemiş olmakla beraber, Anadolu'nun, bakır ve demirden uranyuma kadar her türlü madene sahip olduğu da tesbit edilmiştir.

Bunun yanında geçmiş medeniyetlerin, toprak verimi, ormanlar ve su üzerindeki tahripleri yanında Anadolu'da bir defa daha yaratılması tekrarı kabil olmayan büyük hazineler bıraktıkları da bir hakikattir. Anadolu toprakları, Asuriler, Hititler, Frikyahlar, Persler ve İyonya Medeniyetlerinin, Roma - Bizans, Selçuk ve Osmanlı Medeniyetlerinin eserleri, şehirleri ve toprak üstünde kalan bâkiyeleri ile doludur. Meryem Ana'nın son günlerini yaşadığı kiliseden, İsa'nın çeşitli Havvarilerinin ilk dualarını verdikleri kiliselere ve mabetlere kadar, ilk Hristiyanlığın bütün kutsi eserleri de bu topraklarda toplanmıştır. Kışın ılık ve sıcak bir Cenubî Anadolu iklimi yanında, bulunmaz tabii güzellikleri ile birlikte bu tarihî eserlerle turizm bakımından büyük bir gelişmenin bütün imkânları, Türkiye'ye verilmiş bulunmaktadır. Bu tarihî hazinelerin en ufak bir parçası bile, bir kere daha tekrarlanamayacağına göre, Türkiye bu bakımdan bir inhisara sahip telâkki edilebilir. Hülâsa, Türkiye, müşkülleri ve darlıkları yanında istisnai tabii imkânlarla da teçhiz edilmiş bir memlekettir. Bütün bu imkânlar, büyük verimlerini verebilmek üzere, insan emeği ve sermayesinin dikkat ve hizmetini bekler vaziyettedir.

Türkiye'nin tabii imkânlarını ve bunların süratle kalkınmaya olan elverişliliğini gözden geçirirken, mühim bir müşkül ve yetersizliği de belirtmek faydalı olacaktır. Bu da Türkiye'nin pazar bakımından arzettiği darlıktır. Türkiye hâlen 27 milyon nüfusa sahip olmak ve bu bakımdan dünya memleketleri arasında mühim bir kesafeti bulunmakla beraber, adam başına millî geliri en az olan memleketlerden biridir. Türkiye'de adam başına yılda sadec 200 \$ düşmektedir. Bu bakımdan, nüfus kesafetine rağmen Türkiye'nin iç pazar imkânları çok dardır. İki büyük enflasyonun millî gelirin fertler arasında dağılışında doğurduğu büyük eşitsizliklerin bu pazar imkânlarını daha da daralttığı kabul edi-

lebilir. Modern teknolojinin icaplarına ve verimli sanayiî tesisine el-verişli bir zemin hazırlayabilmek üzere Türkiye'de pazar imkânlarının geliştirilmesi hayati bir önem taşımaktadır. Türkiye'de dünya ölçüsün-de rantabl ve geniş sanayi, ancak ihraç imkânları mevcut sahalarda ku-rulabilir. Bu bakımdan Türkiye'nin zayıf yerli sanayiîni kuruluş ve ileriki gelişme devrelerinde koruyacak yeter hükümleri sağlamak kaydı ile Müşterek Pazara katılması, müstakbel gelişmesinin sürati ve devam-lılığı bakımından, üzerinde dikkatle durulmağa değer bir noktadır.

EKONOMİK ÇERÇEVE, FIAT VE KAMBIYO KUR'U POLİTİKALARI

Türkiye ekonomisi, devlet ve özel teşebbüsün yanyana ve birlik-te çalıştığı ve fakat esas itibariyle geniş bir özel teşebbüs temeline daya-nan bir karma ekonomidir. Böyle bir ekonomide istihsal menbalarının en verimli sahalara, en verimli şekilde ve ölçülerde dağılabilmesi, istih-sal ve tasarrufların ve ihraç imkânlarının âzami seviyelerde gerçekleşt-irilebilmesi her şeyden evvel temel iki mekanizmanın işlemesine bağlı-dır. Dahilî fiyatlar ile kambiyo kur'u keyfî müdahalelerden uzak olarak ve iç, dış mal ve hizmetlere olan arz ve talebin, bu iki unsura etki ya-pan faktörlerin tesirleriyle serbestçe işlemelidir. Yani fiat ve kur me-kanizması gerçek ekonomik faktörlerin tesirlerini geniş ölçüde aksettirebilecek ve bu mânada ekonomik muvazeneye yardım edecek bir ser-bestlik içinde işleyebilmelidir. Bu, fiat ve kur mekanizmasının gelir ve servet dağılışında doğurabileceği eşitsizliklere hak verileceği, göz yu-mulacağı mânasına alınmamalıdır. Bu eşitsizlikler, vergi, bütçe, iskân ve iktisadî politikanın diğer vasıtalarıyla şüphesiz âzami şekilde düzeltil-ebilir ve düzeltilmelidir. Karma bir ekonominin de nihai hedefi servet ve gelir dağılışında eşitlik ve adalete uygun bir işleyiş olmalıdır.

Fakat (bu ana hedef feda edilmemek ve çeşitli diğer politikalarla behemehal sağlanmak kaydı ile) karma bir ekonominin iç ve dış mu-vazene içinde ve âzami verimle işleyebilmesinin, fiat ve kambiyo kur'u mekanizmalarının temel ekonomik faktörlere göre yön alıp değişebil-mesine bağlı olduğundan da şüphe edilemez. Türk ekonomisinin son 20 yıldaki işleyişinde bu temel vakıa tamamen inkâr edilmiştir. Fiat ve kambiyo kur'u sistemi, ekonomik görüşten uzak, keyfî tahdit ve kon-troller içinde memleket ekonomisini muvazene ve verimden ayırıcı bir istikamette idare edilmiştir. 1939 Dünya Harbinin başlayışından bu yana geçen devrin bâriz vasfı Türkiye ekonomisinin şiddetli bir enflâs-yonist gidiş içinde olmasıdır. Devamlı bütçe ve İktisadî Devlet Teşek-külleri açıkları ve zaman zaman özel sektöre bol ve ucuz kredi temin

etmek şeklinde beliren kararların tesiri altında iç talepte devamlı bir şişkinlik belirmiş, bu şişkinlik bir taraftan dahili fiatları devamlı şekilde yükselme istikametine zorlarken, diğer taraftan da Türkiye'nin tediye muvazenesinde müzmin bir açık yaratmıştır. Bununla paralel olarak Türk parasının dış paralar karşısındaki kıymeti de, serbest piyasalarda devamlı düşüşler kaydetmiştir. Hükûmetler, iç fiat yükselmeleri ve dış tediye açıklarıyla, Türk parasının dışarda da kıymetini kaybetmesine sebep olan temel faktörleri izale edecekleri yerde, iç fiatları, tediye muvazenesini ve kambiyo kur'unu suni tedbirlerle korumağa savaşımlardır. Millî Korunma mevzuatı, bu hatâli tutumunun iç fiatlar üzerindeki aksinin bir misalidir. Bu mevzuat çerçevesi içinde iç fiatlara yıllar boyu devam eden müdahaleler yapılmış, 1956 yılında olduğu gibi zaman zaman bu müdahaleler o kadar ileri gitmiştir ki, hükûmetler bir yumurtanın bile satış bedelini tesbit etmişler ve bir yumurtayı bir kuruş veya yarım kuruş fazlaya sattığı için satıcıları yıllarca sürecekle hapis cezaları ile tecziye etmek istemişlerdir. Bu, fiatları keyfi olarak tesbit etmek psikozu içinde İktisadî Devlet Teşekküllerinin fiatları da hükûmetlerin devamlı müdahalelerine mâruz kalmıştır. Aynı müdahaleci iktisadî siyaset ve görüşün, tediye muvazenesi ve kambiyo kur'a üzerindeki mahsulü, bugün dahi memleketin içinden bir türlü çıkamadığı karmakarışık bir kambiyo kontrol sistemi ve dış ticaret rejimidir.

İç fiatlar üzerindeki devamlı ve sert müdahalelerle suni kambiyo kontrolleri ve kambiyo kur'u politikasının ekonomimizin tabii, verimli ve düzenli işleyişinde çok menfi tesirleri olmuştur. Evvelâ, fiatlara ve kur'a yapılan devamlı müdahaleler, ekonomide emniyet unsurunu çok geniş ölçüde zayıflatmıştır. Bir gün piyasada serbestçe teşekkül eden fiatlara göre işe girişmiş olan pek çok firmanın, ertesi günü fiatların hükûmetçe keyfi olarak dondurulmasıyla iflâs haline düştüğünü gören (birkaç sene evvel zeytinyağı sahasında olduğu gibi) bir piyasada, emniyetin kalmaması, devamlı ve plânlı çalışmayı icap ettiren sahalar yerine, seyyal, kontrolden ve müdahaleden kaçmağa elverişli spekülâtiv işlere dikkatin çevrilmesinden daha tabii bir şey olamaz. Gerçi, Ağustos 1958 istikrar programı ve 1960 Ağustosunda Millî Korunma Kanununun yürürlükten kaldırılması suretiyle alınan kararlardan sonra, fiatlar üzerindeki keyfi tahdit ve kontrol hafiflemiş bulunmaktadır. Ama mazinin korkusu ve bıraktığı intiba kolayca silinecek gibi değildir. Diğer taraftan fiatlar üzerinde bir takım kontroller ve belediyeler gibi müesseselerin keyfi müdahaleleri bugün de devam etmektedir.

Bu müdahalelerin en tipiklerinden biri, et fiatlarının suni olarak tesbit edilmesidir. Yıllarca Türkiye'de hükümetler, halka ucuz et yetdirmek bahanesi altında (görünürde popüler bir tedbir olarak) et fiatlarını narhla tesbitte ısrar etmişlerdir. Bunda da muvaffak olmuşlar ve et fiatları yıllar boyu umumî mal ve fiat muvazenesi içinde arz ve talebin gerektirdiği gerçek ve muvazeneli seviyesinin altında tutulmuştur. Böylece Türkiye'de et fiatları, suni kambiyo kur'unun da hesaba katılmasıyla, komşu bütün memleketlerden daha düşük olmuş, bu vaziyet ise Türkiye'den dışarıya doğru devamlı bir hayvan kaçakçılığını teşvik etmiştir. İç ve dış fiatlar arasında fark ve kaçakçılığı teşvik zaman zaman o derecelere ermiştir ki, hükümetler kaçakçılığı önlemek için hudutlarda askerî tedbirler almağa ve hattâ sınırları mayınlamağa kadar gitmişlerdir. Suni seviyedeki et fiatları Türkiye'de rasyonel bir hayvancılığın gelişmesine mâni olmuş; düşük fiatlar sebebiyle yem sanayiine dayanan bir hayvancılık geliştirilemediğinden, meralar geniş ölçüde tahrip edilmiş, bu da diğer taraftan erozyonu bir mesele olarak ortaya çıkarmıştır.

Tediye muvazenesindeki suni tahditler ve kambiyo kur'u politikasının ekonomimiz üzerindeki menfi tesirlerinin ise, iç fiatlar üzerindeki keyfi müdahaleler kadar ve hattâ onlardan da daha fazla olduğu söylenebilir. Devamlı bir enflasyonist gidiş ve müzmin tediye muvazenesi açıkları karşısında, hükümetlerin sonu gelmez müdahale ve kontrollerla Türk parasının resmî kur'unu gerçek değerinin çok üstünde tutmağa savaşmaları (yani kısacası, piyasada 10-12 T.L. bir dolâr iken, hükümetlerin 2.80 T.L. bir dolâr gibi bir kur'u idame etmek istemeleri), bir taraftan ithalâtı son derece kârlı hale getirmiş, bütün dikkatleri ithalât üzerine çevirmiş ve bu sahada alınan bütün tedbirlere rağmen suistimaller almış yürümüştür. Suni kambiyo kur'u politikasının dahillî istihsal ve ihracat üzerindeki tesiri ise, yıkıcı olmuştur. Türkiye'de ihracatın son on yılda aynı seviyede donup kalması, bunun çok açık bir delilidir. Hattâ ihracatımızın, bu seviyeyi muhafaza edebilmiş olması dahi şükredilecek ve hayret edilecek bir husustur. Bu, ancak, ziraî sektörün maliyete dayanmaması ve ananevî mahşul çeşitlerine bağlı kalmasıyla izah edilebilir. Şüphesiz bu vaziyet istihsalı devamlı bir baskı altında tutmuş ve köy kalkınması yolundaki bütün politik edebiyata ve yapılan politik gösterilere rağmen, tarım sektöründe beklenen gelişme bir türlü olamamıştır.

Kısaca, Türkiye ekonomisinin bugünkü gelişmemiş durumunda ve problemlerinde hatâlı bir fiat ve kambiyo kur'u politikalarının çok menfi tesirleri olmuştur. Süratli bir ekonomik gelişme için evvelâ bu saha-

ları rasyonel şekline irca etmek ve buralarda müstakar bir tutum getirmek lâzımdır.

İÇ TASARRUFLAR VE YATIRIMLAR

Türkiye, yekûn millî serveti ve adam başına düşen sermaye hissesi çok düşük memleketlerden biridir. Bunun yanında Türkiye'de millî gelirden her yıl yapılan tasarruflar ve bunlarla sağlanan yatırımlar da dünya ölçülerine kıyasla çok düşük kalmaktadır. Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın hazırladığı geçici rakamlara göre (Bak: Tablo 1), 1950-1959 yıllarını kavrayan on yıllık devrede Türkiye'de yatırımlar, yılda gayri sâfi millî hâsılânın %9.6'sı ile âzami %15.6'sı arasında değişmiş ve yılda vasatî olarak millî gelirin %13.7'si seviyesinde kalmıştır. Tetkik mevzuu olan devre, Türkiye'de yüksek ve havadan kazançların geniş ölçüde yayıldığı enflasyonist bir devreye tekabül ettiğinden ve bu devrede halkın nakit tercihindan devamlı bir kaçış müşahade edildiğinden, yıllık yatırım hacmi aynı zamanda millî gelirden yılda yapılan tasarruf hacmi olarak kabul edilebilir. Şu hale göre 1950-1959 devresinde Türkiye'de yılda ortalama gayri safi millî hâsılânın %13.7'si nispetinde bir tasarruf ve yatırım yapılmış olmaktadır. Bu yıllık vasatî yatırım nispeti dünya memleketlerinde aynı devrede sağlanan yıllık yatırım nispetleri arasında en düşüklerden biridir. Aynı devrede Hollanda'da yıllık yatırım vasatîsi %24; Belçika'da %17; İtalya'da %22; Almanya'da %27.7 ve İngiltere'de %17.5 ve yıllık yatırım seviyesi diğer memleketlere nazaran nispi bir düşüklük arzeden Amerika'da ise %16 olmuştur.

Hakikatte durum, bu mukayeselerin gösterdiğinden de daha ciddidir. Bilindiği gibi, 1950-1959 devresinde Türkiye tediye bilânçosunun câri hesap kısmında devamlı açık vermiş bir memlekettir. İstatistiklerin gösterdiğine göre, 1950-1959 devresinde tediye bilânçosunun câri hesap kısmındaki açıklar, yılda asgari bir hesapla (Tablo 1'deki izahata bakınız) ortalama, gayri sâfi millî hâsılânın %2'si seviyesinde seyretmiştir. Böylece, bu yıllarda Türkiye devamlı olarak her yıl kendi millî gelirine ilâveten dıştan membalar sağlamış ve mühim bir kısmı orta ve kısa vâdeli dış kredilerle temin edilen bu imkânlar yüzünden Türkiye bu devrede büyük bir dış borç yükü altına girmiştir. 1961 yılı sonunda bâkiye miktarı 1.240.000.000 doları bulan ve her yıllık sermaye ve faiz ödeme taksitleri, umumî yıllık ihracatımızın %35'ini aşkın bir kısmını kavrayan bu dış borçların, Türkiye'nin müstakbel kalkınmasında ciddi ve uzun yıllar sürecek bir dar boğaz olduğu muhakkaktır¹.

Burada kaydetmek istediğimiz cihet şudur ki, 1950-1959 devresinde vasatı yıllık yatırım hacmi gayri sâfi millî hâsılanın % 13.7'sini bulmuş fakat bunun asgari % 2'lik bir kısmı devamlı şekilde dışardan sağlanmıştır. Böylece, 1951-1959 devresinde dış yardımsız ve iştiraksiz, memleketin dahilî menbaları ile gerçekleştirilen yatırım seviyesi gayri sâfi millî hâsılanın yılda âzami % 11.7'sine bâliğ olabilmıştır¹. Diğer bir deyişle, 1951-1959 devresinde iç tasarruflarımız gayri sâfi millî hâsılanın yıllık % 11.7'si seviyesinde kalmıştır. Bu, şüphesiz son derece düşük bir tasarruf ve yatırım seviyesidir. Türkiye nüfusunun yılda % 3 arttığı, işçi başına düşen kapital hisse ve intansitesinin zaten çok zayıf olduğu gözönüne alınırsa, bu devrede gayri sâfi millî hâsıladan her yıl ayrılan âzami % 11.7 nispetindeki tasarruf ve yatırım hacminin kfiyetsizliği derhal anlaşılır. Millî sermayenin yıllık amortismanlarının %4 seviyesinde olduğu kabul edilirse, %11.7 nispetindeki bir tasarruf ve yatırım hacmi, millî sermayenin amortismanlarını ancak karşılayabilmiş demektir.

Türkiye yeter bir yatırım seviyesini kendi membalarından, yani iç tasarruflarından sağlamak mecburiyetindedir. Bunun için de iç tasarruflarını geniş ölçüde artırmak zorundadır. Ortalama gayri safi millî hâsılanın %11.7'si seviyesinde kalmış olan iç tasarruflar, meselâ nasıl % 15 veya 18'e çıkartılabilir? Daha geniş bir ifadeyle, 1951-1960 devresinde iç tasarrufları, %11.7 seviyesinde kalmağa mahkûm eden temel faktörler neler olmuştur? Bu faktörler nasıl yenilir ve ne gibi yeni şartlar altında millî tasarruf hacmi, artan nüfus ihtiyaçlarına ve dünyanın gelişme temposuna uygun bir seviyeye çıkartılabilir?

Mevzuun teferruath incelemeğine geçmeden evvel, genel bir müşahedede bulunmak, faydalı olacaktır. 1951-1960 devresi, Türkiye iktisadî tarihinde, devamlı dış tediye açıklarının verildiği ve iç fiatların, döviz rezervlerinin tükenmesinden ve dış borçlanma imkânlarının azalmasından sonra süratle yükseldiği bir enflasyon devri olmuştur. Ce-

¹ İlkiki yıllarda, süratli bir kalkınmaya geçebilmek üzere yatırım hacmi artırıldığı nisbette (ki şayanı arzudur) ithalât ihtiyaçları büyüyeceğinden, dış tediyelede ağır borç yükünden doğan dar boğaz daha da daralacaktır. Yatırım seviyesindeki artışın, marjinal ithal talebi (Marjinal propensity to import) yüksek olan varlıklı sınıfların tasarrufları yerine, dar gelirlielerin imkânlarıyla karşılanması durumunda ve o ölçüde ithal talebindeki yükselişin, dolayısıyla dış borç yükünde mevcut dar boğazın da şiddetlenmesi beklenebilir.

² Gerçi dış imkânların tamamı yatırımlara gitmemiştir. Bir kısım istihlâke sarf olunmuştur. Fakat bu fazla istihlâkin, dış imkânlarla finanse edilmeyince geniş ölçüde iç tasarruflardan karşılanması tabii olduğundan, yıllık iç tasarrufları bulmak üzere dış imkânların tamamını yatırım seviyesinden düşmek makul telâkki olunabilir.

miyetin maziden gelen âdet, kıymet hükümleri ve sosyal kuruluşunun büyük ölçüde zedelendiği, cemiyete hizmetleri hiç mesabesinde birtakım insanların havadan geniş servetlere kondukları ve devlet ve fert hayatında plânsızlık ve israfın marifet gibi gösterilmek istendiği bu enflasyon devrinde, yukarıda da belirtildiği gibi yıllık iç tasarruflar dünya memleketlerinde görülen en düşük seviyelerden birinde, yani % 11.7 derecesinde kalmıştır. Daha sarıh bir ifade ile, enflasyonist iktisadî politika yalnız tasarruf hacmini yükseltmemekle kalmamış fakat bunun gelişmesine de mâni olmuştur (Bak: Tablo 1).

1951-1960 devresinin iktisadî politikası, yalnız düşük bir iç tasarruf seviyesi ile malûl olmamış, bu düşük seviyeden yapılan yatırımların da geniş ölçüde bina yapımı ve «lüks yatırımlar» gibi verimsiz sahalarla alınmasına (Bak: Tablo 1); millî yatırım paternimizde geniş bir israf ve distorsiyona sebep olmuştur. Türkiye, iç tasarruf hacmini artırabilmek ve kendi imkânları ile yeterli, devamlı ve âdil bir yatırım ve gelişme seviyesi sağlayabilmek üzere, evvelâ enflasyonist bir iktisadî politikayı red ve cerhetmek, gelişmeyi, ancak iktisadî istikrar içinde sağlanabilecek bir hedef olarak kabul etmek zorundadır.

Tasarrufların yaratılması bakımından Türkiye ekonomisi üç geniş sektöre bölünebilir:

- a) Özel sektör,
- b) İktisadî Devlet Teşekkülleri,
- c) Umumî ve mülhak bütçeler.

Özel Sektörde Tasarruf Hacmi ve Tasarrufların Artırılması İmkânları :

Elimizde yıllık yatırımların sektörler arasında bölünüşünü gösterir sıhhatli rakamlar mevcut bulunmamaktadır. Tablo 1'deki notlarda açıklandığı üzere mevcut rakamlar genel olarak özel sektörün payını olduğundan daha fazla gösterici bir temayül taşır. Buna rağmen yapılan hesaplara göre ortalama yıllık tasarrufların %5.7'sinin özel sektörde; % 6'sının ise iktisadî devlet teşekkülleri, belediyeler, özel idareler, genel ve katma bütçeli idareleri kavrayan âmme sektöründe sağlandığı anlaşılmaktadır (Bak: Tablo 1).

Özel sektör, Türkiye ekonomisinin sınaî istihsalde % 60'ını, diğer sektörlerde ise çok daha büyük bir nispetini kavramaktadır. Buna rağmen yıllık tasarruf hacmine iştiraki genel toplamın % 50'sinin altında kalmıştır. Gene tasarruf hacmi içinde özel sektör tasarruflarının yeri de 1950'den itibaren tedrici bir azalış göstermiştir. Ayrıca geçen on yılda

özel sektör tasarruflarının ortalama % 62'sinin bina yapımı gibi az verimli bir sahaya aktığı müşahade edilmektedir (Bak: Tablo 1).

Toplam tasarrufta özel sektör hissesinin nispi düşüklüğü, geri kalmış memleketlerde genellikle tekerrür eden bir vakıayı ve zaafı belirtmektedir. Bu da, adam başına millî gelir hissesinin çok düşük ve en az geçim ihtiyaçlarını dahi ancak karşılar bir seviyede olan, iktisaden geri kalmış memleketlerde, adam başına millî gelirden, ihtiyarı bir şekilde mühim ölçüde bir tasarruf beklenemeyeceğidir. Bu cemiyetlerde tasarruflar ancak vergi yoluyla ve devlet vasıtasıyla teşkil edilecek monopoller kanalı ile yükseltilebilir.

Yukardaki görüşte şüphesiz bir hakikat payı vardır, ama gene de daha derin bir çözümlemeye gitmek gerekiyor. Bir sermaye piyasası kurulsaydı, ihtiyarı özel tasarruflar ve teşebbüsler teşvik edilemez mi? Bugün Türkiye'de bir sermaye piyasası yoktur. Tasarruflar, pek geniş ölçüde, ferdi bir baz üzerine yapılmaktadır. Meselâ bir tüccar yıllık kazancından bir kısmını tasarruf ederek yatırımlarına ayırmaktadır. Mevcut ticarî şirketlerin büyük bir kısmı şahıs şirketi halindedir. Sermaye şirketi olarak görünen bir kısım şirketlerin ise mahdud birer aile şirketi olduğu herkesçe bilinmektedir. Ferdi teşebbüslerin ve şirketlerin ve alelümum teşebbüslerin hisse senedi ve tahvil ihracı suretiyle başkalarından imkân ve tasarruf sağladıkları haller son derece mahduttur. Bu teşebbüsler ve şirketler, bankalardan temin ettikleri çok defa âzami orta vadeli krediler dışında pek büyük ahvalde yatırımlar için hemen tamamen zâti membalarına dayanmak zorundadırlar. Eşam ve tahvilât borsasında kayıtlı hisse senetleri ve tahviller, birkaç eski şirketi ve devlet tahvillerini kavramaktan ileri gitmemektedir.

Son on yıllık şiddetli enflasyon devrinde sabit gelirli zümrelerin reel gelirlerinde büyük gerilemeler olmuş ve istihsal ile mübadelede ve sanayide çalışan müteşebbislerin gelir ve kârlarında büyük yükselmeler kaydedilmiştir. 1951-1960 devresi bir yüksek kâr konjonktürü devresi olduğundan, bu devrede yüksek gelirli sınıfların yıllık tasarruflarında ve özel sektörün umumî tasarruf hacminde, belirli bir yükseliş ümit edilebilirdi. Bu yükseliş gerçekleşmemiştir. Tersine özel sektör tasarruflarında tedrici bir gerileme görülmüştür (Bak: Tablo 1).

Bunda, geçen on yıllık enflasyon devresinin spekülâtif kap-kaç kazançlara imkân vermesinin, spekülasyonun doğurduğu kolay kazanç atmosferinin, yeni elde edilen zenginliklerin gösterişli ve lüks istihlâki teşvik etmesinin, enflasyonist ucuz ve bol kredi politikasının müteşebbisleri kendi gelirlerinden yapacakları ıstıraplı tasarruflar yerine banka kredilerine yönelmeğe teşvik etmesinin şüphesiz tesirleri olmuştur. Di-

ğer taraftan, günden güne süratle artan fiatlar, küçük tasarruf erbabının tasarruf iştihak ve kararını zayıflatmış, kırmıştır. Umumî enflasyonist gidiş içinde bankalarımızın tasarruf mevduatını ve alelümum mevduatı teşvik yolunda aldıkları ikramiye dağıtmak gibi tedbirlerin, gerçek tasarrufları teşvik bakımından, ancak mahdut tesiri olmuştur. Bu gibi tedbirlerin gerçek ve devamlı neticeler vermesi ancak umumî istikrar havası içinde beklenebilirdi.

Son yıllarda istikrar getirici bazı tedbirler alınmıştır. 1960 Ağustosunda mevduat ve tahvil faizlerinin yükseltilmesi bunlar arasındadır. Amerikan yardımları karşılık paralarından ayrılan imkânlarla, 1961 yılı başında Sınai Kalkınma Bankası'nda faaliyete geçirilen ve müteşebbisleri hisse senedi ihracına teşvikle bunların bir kısmını doğrudan doğruya mübayaa edip bilâhara peyderpey piyasaya süren sermaye istikrar fonunun da memleketimizde sermaye piyasasının gelişmesinde faydalı hizmetleri olması beklenebilir. Her biri küçük olmakla beraber, birlikte tedricen büyük ve geniş neticeler doğuracak bu tedbirler devam ettirilmelidir. Her fırsatta bunları destekleyici benzeri yeni tedbirler de alınmalıdır³. Fakat bunların yanında asıl memleketimizde sağlam ve geniş bir sermaye piyasasının yerleşmesi için lüzumlu genel şartların tesisine zaruret vardır. Teknik sahada sermaye piyasasının en büyük ihtiyacı emniyeti sağlayacak ve hesaplaşmayı kolaylaştıracak açık muhasebe sistemidir. Bu bakımdan Batı memleketlerindeki «chartered accountants» lara müşabih bir «Yeminli Hesap Uzmanlığı» sisteminin bir an evvel ihdası çok faydalı olacaktır.

Diğer taraftan, tahminler hilâfına halihazır vergi sistemimiz, sermaye şirketlerinin kurulmasını ve gelişmesini teşvik edici bir hüviyet taşımamaktadır. Meselâ noter harcı ve damga resmi mevzuatımıza göre, anonim şirketlerde 5 hissedardan yukarı her hissedar şirkete yeni bir külfet tahmil etmekte ve hissedar adedi büyük bir rakama çıkınca âdeta şirkete ödenen sermayenin tamamını harç olarak devlete ödemek icap etmektedir. İnkılâp Hükûmeti zamanında kurulan Vergi Reformu Komisyonuna, vergi sistemimizde sermaye piyasasının kurulmasını ve gelişmesini zayıflatıcı hususları bulma vazifesi hassaten verilmiştir. Bu komisyonun çalışmaları tatbikata geçirilerek küçük tasarruf erbabını kavrayan şirketlerin kurulmasının kolaylaştırılması beklenebilir.

Bugünkü gelişme safhasında Türkiye'de teşebbüsler ve işletmeler ferdidir ve varlıklı muayyen kimselerin şahsında belirmektedir. Diğer

³ Devletin ikinci demir-çelik sanayii ile bir kısım perakende ticaretle ilgili sanayide sahip olduğu hisseleri, işçi ve memur gibi az gelirli zümrelerin elindeki tasarruf bonolarıyla değiştirmek yolunda ileri atılan teklif bu tedbirlerden biri olabilir.

bir deyişle büyük kapitalistle özel teşebbüs aynı telâkki edilmektedir. Batı memleketlerinde olduğu gibi büyük fabrika ve şirketlerin hisseleri yüzbinlerce hissedara yayılmış değildir. Yani sermaye sosyale edilmemiştir. Büyük sermayedar (A) veya (B) bir de ailesi efradından birkaç kişi bir büyük teşebbüs veya fabrikanın yegâne mülkîdirlere. Bu durum özel teşebbüslerin kârını ve menfaatini mahdud bir zümreye vermekte, cemiyette gelir ve servet dağılışındaki adaletsizlikleri şiddetlendirmekte ve büyük kapitalistin şahsında bu mânada özel teşebbüsü mahkûm etmektedir. Büyük işletme ve şirketler, geniş kütlelerin mal haline getirilebilse hem özel teşebbüsün seyyaliyet, dinamizm ve yaratıcılığından ekonomiyi istifade ettirmek mümkün olacak, hem de teşebbüs ve kâr geniş bir kütleye yayılacaktır. Gerçekten insan haysiyeti ve ferdi hürriyetleri muhafaza ile birlikte süratli bir iktisadî gelişmeyi sağlamak isteyen her karına ekonomide özel teşebbüsleri geniş kütlelere mal edecek bir sistem ve tutum, hem sosyal huzur, hem de ekonomik gelişme bakımından zaruri görülmektedir. Geniş bir vatandaş kütlesinin tasarrufa ve bu tasarruflar kanalı ile yatırımlara katılmasını sağlayacak bir sermaye piyasasının geliştirilmesi, bu gayeye giden yolda, temel yardımcı vasıtalarından biri olacaktır. Gelişmiş bir sermaye piyasası aynı zamanda ekonomide, her psikolojik sarsıntıdan ürken ferdi sermaye yerine, geniş bir zemine dayanan cesur atılgan bir sermayenin (venture capital) doğmasına da imkân hazırlayacaktır.

İktisadî Devlet Teşekküllerinin Tasarruf ve Yatırımları :

Bugünün Türkiye'sinde tasarruf hacmi ve yatırımlar bakımından mevcut en mühim dar boğazlardan biri, İktisadî Devlet Teşekkülleri sahasına taallük etmektedir. Yukarıda, 1951-1960 devresinde yılda ortalama % 11.7'yi bulan dahilî tasarrufların % 65'inin âmme sektöründe yaratıldığı ifade edilmişti. Özel sektör tasarruflarına nispetle daha ehemmiyetli ölçüde görülen bu âmme tasarruflarında İktisadî Devlet Teşekküllerinin hissesi hemen hiç mesabesinde kalmıştır. Geçen on yılda İktisadî Devlet Teşekküllerinin yatırımlarının sadece pek ufak bir parçası, bu teşekküllerin kendi mambalarından karşılanmış, büyük bir kısmı ise devlet bütçesinden veya dış borçlanmalardan ve büyük ölçüde de Merkez Bankası imkânlarından faydalanılarak finanse edilmiştir. Aynı vaziyet 1962 yılında da devam etmektedir. 1962 yılı bütçe gerekçesinde verilen bilgilere göre, bu yıl başlıca 22 İktisadî Devlet Teşekkülünün yatırımları 1.3 milyar T.L. olarak plânlanmıştır. Aynı yılda da İktisadî Devlet Teşekküllerinin 1.3 milyar lira seviyesinde bir nakit

açıkları olacağı hesaplanmıştır. Yani bir camia olarak İktisadî Devlet Teşekkülleri 1.3 milyar liralık yatırımı ancak dışardan bu kadar bir nakdi yardım gördükleri takdirde yapabileceklerdir. Yeni yatırımların tamamı, yeni borçlanmalar ve bütçe yardımları ile finanse edilecektir. Kısacası, İktisadî Devlet Teşekkülleri, kendi faaliyetlerinden toplam tasarrufa, zikre değer net bir katılma yapamamaktadırlar. Gerçi, İktisadî Devlet Teşekkülleri Maliyenin başlıca vergi toplama kanalıdır. Vergi yoluyla ve monopol fiatlarıyla devlet gelirlerinde mühim bir hisse, kamu teşekkülleri kanalından gelmektedir. Fakat, teşebbüslerin sermaye amortismanları ve bizzat kârları olarak toplam tasarrufa kattıkları miktar, zikre değmeyecek kadar küçüktür. Yapılan tahminlere göre kamu iktisadî teşebbüslerinin mevcut tesisleri câri yenileme fiatlarına göre kıymetlendirdiği takdirde, bunların değeri 35 milyar T.L. sınırına çıkacaktır. Bu değerde bir sermaye yatırımından her yıl % 5 bir amortisman payı ve % 5 bir kâr sağlamak imkânı olsa, kamu teşebbüslerinin toplam tasarrufa her yıl birkaç milyara varan ilâve yapabilmeleleri beklenebilir. Halbuki, bugün bu ilâve, birkaç yüz milyonu geçmemektedir. Devrim hükûmeti zamanında kamu iktisadî teşebbüslerinin reorganizasyonu mevzuunda yapılan çalışmaların açıkça belirttiği gibi, kamu teşebbüslerinin verimsizliğinde başlıca unsurlardan biri, bu teşebbüslere devletin zoruyla yükletilen fiat politikasıdır. Türkiye'nin son yıllarda mâruz kaldığı şiddetli enflasyon devrinde hükûmet, iktisadî politikasının verilerini değiştirecek yerde, İktisadî Devlet Teşebbüslerinin fiatlarını sabit tutmayı daima kolay bir yol bulmuş, bu teşebbüslere fiatları, değişen konjonktüre göre ayarlamak hakkı tanınmamış, neticede teşebbüsler devamlı zararlara veya asgari kârlarından fedakârlığa zorlanmışlardır. Bu teşebbüslerin yatırımlarında siyasî müdahale ve mülâhazalar verimsizliklerinde fiat politikasına yakın diğer bir âmil olmuştur. Personel politikaları da aynı tesirlerden zarar görmüştür. Türkiye'nin iktisadî kalkınmasında İktisadî Devlet Teşekküllerini yeniden organize ederek verimli hale getirmeğe ve mazinin zararlı tesiri ve politikalarının tekrarına mâni olacak bir sistem tesisine zaruret vardır. Bu reorganizasyonda merkezi fikir, kanaatimizce, İktisadî Devlet Teşekküllerinin mevcut sermayeleri ve tesisleri câri yenileme fiatlarına göre yeniden kıymetlendirilerek, bu teşebbüslere her yıl sermayelerine asgari bir amortisman tatbik etmeleri ve merkezi bir fona % 4-5 nispetinde bir faiz tediyesinde bulunmaları külfetinin yüklenmesi olmalıdır. Bu iki esas dışında (yani sermayelerine mâkul bir amortisman ve kâr getirmeleri ilkelerini sağlamak kaydı ile), İktisadî Devlet Teşekkülleri fiat, ücret, personel politikalarında ve umumî devlet kalkınma

plânları çerçevesi içinde yatırım politikalarında en geniş ölçüde serbest ve muhtar bırakılmalıdır.

Umumî ve Mülhak Bütçeli İdareler Tasarruf ve Yatırımları :

Son on yıllık devrede iç tasarrufların ortalama %65'i âmme sektörü tarafından sağlanmıştır. Âmme sektörü tasarruflarında İktisadî Devlet Teşekküllerinin öz kâr ve amortismanları çok cüzi bir yer kapladığından, âmme tasarruflarının büyük bir kısmının genel ve katma bütçeler sahasına düştüğü anlaşılmaktadır. Özel sektördeki ortalama tasarruf hacmi ile kıyaslandığı takdirde, genel ve katma bütçelerin yıllık tasarrufları oldukça tatminkâr görülmektedir. Fakat hakikatte bu yanıltıcı bir intibadır. Evvelâ genel ve katma bütçeli idarelerin yıllık tasarrufları mutlak nispet itibarıyla dünya ölçüsünde çok düşük kalmıştır. İkinci olarak, bu düşük nispette dahi büyük bir parça, enflasyonist membalardan, yani Merkez Bankasından sağlanan imkânları temsil etmektedir. Ayrıca, devletin maaş ve ücretlerde devam ettirdiği baskılı politika, bütçe imkânlarının nispeten genişletilmiş bir ölçüde yatırımlara ayrılmasına imkân vermiştir. Maaş ve ücretleri ile geçinen emek ve fikir sahibi zümreler aleyhine işleyen bu enflasyonist politikanın daha uzun müddet devam edemeyeceği, katiyetle söylenebilir. Bütün yapılan çalışmalar, geçen devrin enflasyonist gidişi ile zararlara uğrayan maaş ve ücret erbabının tazyiki altında ve umumî olarak câri masrafların yükseltilmesi zoru karşısında, önümüzdeki yıllarda bütçenin yatırım imkânlarının daha da daralacağını göstermektedir. Binaenaleyh genel ve katma bütçeler sahasında da gerçek durumu açıkça teşhis etmek ve dar boğazı izale etmek zarureti vardır.

Geçen on yıllık devrede bütçeleri devamlı şekilde enflasyonist membalara yönelmeğe ve antisosyal bir ücret ve maaş politikası takibi-ne zorlayan cihet, vergi sistemimizin verimsizliği ve kifayetsizliği olmuştur. Politik maksatlarla vergi sistemimizde çeşitli zümrelere tanınan muafiyetler, sistemi ayrıca hem zayıflatıp verimsizleştirmiş, hem de tedricen gayri âdil bir duruma yönelmesine imkân vermiştir. Son on yılda Türkiye'de devlet gelirlerinin gayri safi millî hâsılanın ortalama % 15'i seviyesinde seyrettiği hesaplanmaktadır. Dünya memleketlerinin ekserisinde bu nispetin % 20'nin üstünde ve bir kısım ileri memleketlerde ise % 30'un fevkine çıktığı hesaplanırsa, Türkiye'de vergi yükünün hafifliği derhal öne çıkar. Diğer taraftan, bu vergi yükünün dağılışında büyük adaletsizlikler olduğunu belirtmek icap etmektedir. Gelir vergisi sisteminde yaygın bir halde olan kaçakçılık sebebiyle yüksek gelirli

zümreler vergi ödememekte, verginin hemen bütün yükünü ücretleri ve maaşları ile geçinen ücret sahipleri taşımaktadır. Gelir vergisinde ve hemen bütün vergilerde, veraset vergisinde, bina ve arazi vergisinde v.s., sermaye sahiplerine, yani yüksek ve kolay kazanç sahiplerine tanınmış pek çok ve çeşitli muafiyetler mevcuttur. Diğer taraftan vergi sistemimiz sermaye formasyonu aleyhinde kolayca kabul edilemeyecek bir kısım keyfi ve arkaik usulleri ihtiva etmektedir. Hülâsa, âmme sektöründe normal ölçülerle zaten dar olan ve bundan sonra da gittikçe azalmak istidadında görülen tasarrufları artırabilmek için vergi sisteminizin radikal bir reforma ihtiyacı vardır. Bu reformda hedef, bir taraftan vergi sisteminizin verimliliğini sağlamak, diğer taraftan da vergi yükünün dağılımında adaleti temin etmek olmalıdır.

YABANCI ÖZEL SERMAYE

Son yıllarda Türkiye'nin yatırım seviyesinin artırılmasında dıştan sağlanan kaynakların mühim bir yeri ve rolü olmakla beraber, bu kaynaklar arasında yabancı özel sermaye tâli bir derecede kalmıştır. Verilen bilgilere göre, 1951'den 1960 yılı sonuna kadarki devrede Yabancı Sermayeyi Teşvik Komisyonuna, 693 milyon liralık sermaye yatırımı müracaatı olmuş, bunlardan 548 milyon T.L.'na tekabül eden kısmı komisyonca tasvip edilmiştir. Fakat tasvip edilen kısmın fiilen sadece 85 milyon T. L. memleketi girmiştir. Görüleceği gibi, bu cüz'i bir rakamdır ve bu rakamların mühimce bir kısmının da dolambaçlı yollardan harice gidip bu defa yabancı sermaye olarak memleketi avdet eden Türk sermayesi olmasından şüphelenilmektedir. Yabancı özel sermayenin Türkiye'ye gelişinde müşahade edilen bu yavaşlık ve düşüklükte çeşitli faktörlerin tesirleri hissedilmektedir. İkinci Dünya Harbinden, millî servetlerinde geniş tahripile çıkan Garp memleketlerinde sermayeye ihtiyaç, dolayısıyla sermayenin marjinal verimi çok yüksek olmuş ve dahili tasarruflar tabii olarak dahili yatırımlara kaymıştır. Bir memleketin dış memleketlerdeki yatırımlarının marjinal verimi, aynı sermaye ile dahilde sağlanan verimden belirli bir şekilde yüksek olmadıkça tasarrufların içe yönelmesi ve dış yatırımların çeşitli emniyetsizlik ve tehlikelerinden kaçınılması tabii karşılanmalıdır. Soğuk harp, Sovyetler Birliği'nden iki adım uzaklıktaki Türkiye'nin cazibesini ve yatırım sahası olarak emniyetini azaltmıştır.

Dar bir iç pazara sahip olması sebebiyle Türkiye, yabancı özel sermayenin geniş ve rantabl yatırımlarına cazip bir saha temin edememiştir. Bu bakımdan, son 15 yılda beynelmilel özel sermaye hareketlerinin

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

daha ziyade sanayi, kültür ve piyasa şartları birbirine yakın, gelişmiş memleketler arasında olması işarete değer.

Bütün vaitlere ve kanunlarla tesbit edilen imtiyazlara rağmen, Türkiye'nin iktisadî siyaseti hiçbir zaman yabancı özel sermayeye tam bir emniyet verecek hüviyette olmamıştır. Son yirmi yılın ekonomik siyasetinin ön vasfı, devamlı şekilde enflasyonist ve müdahaleci olmasıdır. İç fiat mekanizması bu devrede devamlı bir müdahale ve kontrol altında tutulmuştur. Bu keyfî kontrol ve müdahalelerin iç müteşebbisler kadar, dış müteşebbisleri de ürkütmesi, tabii telâkki edilebilir.

Sert kontrol tedbirleriyle suni bir kambiyo kurunu idameye çalışan kambiyo sistemimiz de yabancı sermayeyi ürkütmekten hali kalmamıştır. Evvelâ, devamlı bir enflasyonist gelişme içinde suni kambiyo kuru politikası Türkiye'yi müzmin tediye güçlükleri içine attı. Bu güçlükler Türkiye'ye evvelce gelmiş yabancı sermayenin dahi dışarıya kâr transferi ve döviz tediyesinde müşküller doğurduğundan yeni yabancı sermayeyi tabiatıyla ürkütmüştür. Suni kambiyo kuru Türkiye'deki ihraç ve istihsal imkânları kadar hariçten, ihraç sanayiimize yabancı sermayelerin akımını da güçleştirmiş ve bunları cazip olmaktan çıkarmıştır. Arkaik vergi sistemimizin, iktisadî ve malî politikamızın diğer veçhelerinin de, gene yabancı sermayeyi ürkütücü bir rol oynadığı kabul edilebilir.

Türkiye'nin son yıllarda içine düştüğü siyasi huzursuzluk da, özel yabancı sermayenin akışında ürkütücü bir tesir yapmaktan hali kalmamıştır.

Son iki yılda iç fiatlarımızın istikrarında, sistemin kontrol ve tahditlerden temizlenmesinde atılan müsbet adımlara rağmen, bakiye mâniler, vergi sistemimizin eskiliği, gene de düşünülecek faktörler olarak kalmağa devam edecektir. Bunlara mukabil, Türkiye'nin Müsterek Pazara ve bu sistemin disiplinine girmeye muvaffak olması halinde, yabancı özel sermayenin Türkiye'ye akışındaki tereddüt ve mânilerin yavaş yavaş hafiflemesi beklenebilir.

Şu halde kısa bir devrede Türkiye, yatırımların seviyesini yükseltmek için, ön plânda iç imkânlarının artırılmasına, ikinci olarak da zaten yüksek bir seviyede olan dış borç yükünün elverişliliği ölçüsünde dış hibe ve uzun vâdeli kredilere dayanmak zorunda kalacaktır.

DIŞ YARDIM VE KREDİLER

Son 10 yılda Türkiye, yatırım seviyesini artırmada dış yardım ve kredilerden geniş ölçüde faydalanmıştır. Bu yardım ve kredilerin on yıllık kümülâtiv yekûnu 1.6 milyar dolârı bulmaktadır. Dışardan sağla-

nan imkânların 600 milyon dolârı Amerika Birleşik Devletleri'nin hibe-leriyle karşılanmıştır. Geri kalan miktar da Birleşik Devletler ve diğer çeşitli Batı Avrupa memleketlerinden temin edilen, büyük kısmı orta vâdeli ihracatçı kredilerini ve diğer kredileri temsil etmektedir. Gelecek 5 yılda bu ağır dış borçların faiz ve amortisman taksitleri yılda ortalama 120 milyon dolârlık bir ödemeyi icabettirecektir. Bu yıllık ödemeler, ihracatımızın %35'inin fevkindedir. Ödemeler, para sahaları itibariyle bölündüğü takdirde, serbest paralarla olan gelirimizin %45'ine kadar dahi çıkmaktadır. Şurası üzüntü ile belirtilmeğe değer ki, Türkiye son 10 yılda ağır bir borç yükü altına girmiş ve istikbalini rehin altına koymuş olmasına rağmen, iktisadî gelişmesinde beklenen hızı sağlayamamıştır. Bu devrede, Türkiye'nin, gerek millî gelirindeki yıllık yüzde artış, gerek millî gelirden adam başına düşen hisse itibariyle, dahil olduğumuz NATO camiasında en düşük seviyeyi işgal ettiği görülmektedir (Bak : Tablo 2).

Türkiye'de adam başına millî gelirin hemen hemen durgunluğa yakın azlıktaki artışında, yılda %3 nisbetinde artan nüfusumuzdaki süratli gelişmenin tabiatıyla büyük bir tesiri olmuştur. Millî gelirimizin mutlak rakam itibariyle artışları da, adam başına millî gelir endekslerinden daha iyi olmakla beraber, tatmin edici ve ümit verici değildir, (Tablo 3 bu hususta fikir verecek mahiyettedir). Meselâ 1953-1960 devresinde Türkiye millî gelirindeki artış, Yunanistan'daki artışın bariz şekilde altında kalmıştır.

Dıştan sağlanan geniş imkânlarla rağmen Türkiye millî gelirinde tatmin edici bir gelişme gerçekleştirilememesinin çeşitli sebepleri arasında kısaca, yatırımların mühim bir kısmının sermaye verim nisbeti düşük enfastrüktür yatırımlarına tahsis edilmek zorunda kalınmasının, yatırım mevzularının ve sahalarının seçiminde teknik ve verim mülâhazaları yerine siyasi tercih ve düşüncelerin hâkim olmasının, on yıllık devrede bütün kalkınma hareketinin enflasyonist bir zemin üzerine bina edilmek istenmesinin büyük tesirleri olmuştur. Bu enflasyonist iktisadî politika ve tutum bir taraftan devlet yatırımlarını plânsızlığa teşvik ederken, diğer taraftan geniş nüfus kütesinde toplam tasarrufu artırıcı gayretlerin zayıflamasına sebebiyet vermiş ve özel sektörde sağlanan tasarrufları da büyük ölçüde bina yapımı gibi verimsiz sahalara yöneltmiştir (Bak: Tablo 1). Enflasyonist zeminin, gayret ve devamlı çalışma yerine spekülâtiv temayülleri teşvik etmesi de, kalkınmanın yavaşlamasında şüphesiz bir etki yapmıştır.

Ne yazık ki, bugün için Türkiye yeter verim versin vermesin, geçen on yıldaki ölçüde dış imkânlardan istifade edecek vaziyette bulunma-

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

maktadır. Memleket ağır bir dış borç yükü altındadır, dış borçlanmalar bakımından, mazi bir kere daha aynı şekilde tekrarlanacak vaziyette değildir. İstikbalini daha ziyade rehin altına koymuş olmamak ve tam bir çıkmaza girmemek için Türkiye, bundan sonra dış yardımların her zeresini çok büyük dikkatle kullanmak zorundadır. Bu dikkatli kullanmanın çerçevesi ve zemini ancak iç fiatlarda ve dış tediyeelerde istikrarı temel hedef ittihaz eden plânlı bir iktisadî politika ile sağlanabilir. Böyle bir politika ciddiyetle takip edildiği ölçüde, memleketin dış yardım almak şansı artacaktır. Yıllık taksitleri, ihracatın %35'ine yükselen bir dış borç yükü karşısında tediye muvazenesindeki fazla istihlâkten doğan cari açıkları karşılamak üzere borç alınması, katiyen reddedilmelidir. Kısa vâdeli ve yüksek faizli dış kredilere itibar edilmemelidir. Arzu edilsin, edilmesin veya haysiyetli bulunsun, bulunmasın, Türkiye daha uzun yıllar hibe şeklindeki dış yardımları aramak ve istemek mevkiindedir. Borç şeklinde dıştan sağlanacak imkânlarda da behemehâl, uzun vâde, düşük faiz ve bütün para sahalarında serbestçe kullanılabilme vasıfları mutlaka aranmak icabedecektir.

İNSAN EMEĞİ VE BİLGİSİ

Türkiye'de, hemen her geri kalmış memlekette olduğu gibi, süratli iktisadî kalkınmaya mâni temelli ve gerçek müşküller ve dar boğazlar, insan emeği, bilgisi ve yetişmesi sahasında mevcut bulunmaktadır. Hâdiselere kısaca şöyle dramatize edilebilir: Türkiye'de bugünkü nüfus bilfarz, bir gecede çok daha fazla çalışır, daha bilgili ve prodüktif ve daha disiplinli çalışır bir kütle haline inkılap ettirilebilirse, şu anda mevcut millî sermaye içinde ve ona yeni hiçbir parça katmadan, Türkiye'nin millî gelirinde büyük artışlar sağlamak kolayca ümit edilebilir. Köylerde milyonlarca işsiz kahvelerde ve evlerde boş vakit geçirecekleri yerde tarla-sındaki otları temizlemeğe, toprağını taraslamağa ve çitlemeğe, bahçesine ve köyünün arkasındaki tepeye ağaç dikmeğe, sebze yetiştirmeğe, akar sularını bir yerde toplayıp kullanmağa sevkedilebilse; aynı şekilde şehirlerde maruf ifadesiyle herkes kendi evinin önünü temizlemeğe, bahçesinde birkaç ağaç yetiştirmeğe, fabrikada, dairede, kamyonda biraz daha teksift, dikkatli çalışmağa sevkedilebilse, prodüktivitede ve istihsalde hissedilir yükselişler derhal sağlanabilir. Devlet Plânlama Teşkilâtının yaptığı çalışmaların belirttiğine göre, bugünün Türkiye'sinde mevcut sınaî kapasitenin %60 seviyesindeki bir kısmı atıl vaziyettedir. Diğer sahalardaki sermaye mallarında da buna benzer durumların mevcut olduğundan şüphe edilemez. Şu halde Türkiye'de esas dâva, yeni yatırım-

lar kadar, belki onlardan daha çok, mevcut olanı tam kapasitede kullanmakta; teksifi, disiplinli ve prodüktive çalışmada toplanmaktadır.

Türkiye nüfusunu, modern ve ileri bir cemiyetin nüfus kütlesine kıyasla ciddi, devamlı ve verimli bir çalışmadan alıkoyan faktörleri, kısa bir konferans içerisinde tahlil edebilmek kolay olmayacaktır. Kısaca birkaç noktaya temas edelim. Bugünkü durumda, asırlarca bir yerden diğer yere göçerek yeni devletler kurmak ve istihsal yerine bu devletlerin ordusu ve idareciliğini sağlamakla vakit geçirmiş olmanın, muhakkak ki bir tesiri vardır. Türkiye’de asırlarca yerleştiği ve tatbik edildiği şekilde, ahreti dünya nimetlerine tercih eden bir ruh haletinin doğmasına yol açan (aşlında böyle bir zaafı olsun olmasın) İslâm Dininin ve bu din etrafında teşekkül eden hurafe ve pozitif bilgiye aykırı tutum ve inanışların rolü de inkâr edilemez. Meselâ spesifik olarak senenin bir ayında, bir kısım nüfusun çalışma kudretini azalttığından şüphe edilmeyen oruç sisteminin prodüktivite ve istihsal seviyesindeki; domuz etinin yenmesini meneden kaidenin bir ucuz ve bol gıda mabnainı ortadan kaldırmaktaki, şarabın haram olması telâkkisinin bağcılığın gelişmesindeki menfi tesirleri incelenmeğe değer.

Bütün eğitim sistemimiz yeni baştan gözden geçirilmeğe ve üzerinde durulmağa değer bir kifayetsizlik ve dağınıklık içerisinde. Türkiye, okuma yazma nisbeti en düşük memleketlerden birisidir. Nüfusun ancak %28’i okuma yazma bilir. Mevcut eğitim sistemimiz varlıksız fakat kabiliyetli gençlere ön ve imkân vermemektedir. Hattâ bu yönde sistemimiz son 20 yılda gittikçe daha da daralmış ve verimsizleşmiştir. Bütününü ile eğitim sistemimiz geri kalmış, kalkınmaya muhtaç ve çeşitli tehlikelere maruz bir memleketin XX. asrın ikinci yarısındaki ihtiyaçlarına cevap verecek teknik ve inisiyatife sahip elemanlar yetiştirmemektedir. Mevzuu dramatize etmek üzere eğitim sistemimizin halen dahi teknik tedrisattan kaçındığı ve XX. asrın ikinci yarısında XIX. asrın arzuladığı bir salon münevveri yetiştirmeyi hedef edindiği söylenebilir. Daha da acı olan bir cihet nüfusun büyük bir kısmının bu nisbeten eksik ve yarım olan tahsil imkânlarından dahi istifade edecek durumda bulunmamasıdır. Okullarımız çok noksan ve mevcutlar da çok kalabalıktır. Yalnız orta öğretimde öğrenim çağında 4.5 milyon gencin okulsuzluktan ve diğer imkânsızlıklardan öğrenim dışı kaldığı hesaplanmıştır. Sistem bugünkü durumunda devam ettiği takdirde her yıl %3 gibi istisnai bir nisbet derecesinde artan nüfusun tazyiki altında okuyamayanlar kitlesinin gittikçe de artmasından hakkiyle endişe edilebilir.

Nüfusumuzun inisiyatif noksanlığında şüphesiz aile telâkkilerimizin bir rolü vardır. Tarihte kurduğumuz bütün devletlerin mutlak idareler

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

altında yürütülmesinin de bunda bir tesiri olduğu söylenebilir. Fertler bir işi daima devletten ve sultandan yani liderden beklemişlerdir. Ekonomimizin mühim bir kısmını kavrayan âme sektöründe maaş ve barınak sistemi, inisiyatif çalışma ve kabiliyeti önleyici ve körletici kuvvetli âmillerden biri olmaktadır. Bu sistemde ilerleme, çalışma ve kabiliyetten çok otomatik zaman ölçülerine bağlanmış bulunmaktadır. Sistemin ölçü darlığı ve Devlet sektöründe çalışanlara asgari bir hayat standardını temin edememekteki zaafı da, ekonomimizin gelişmesinde üzerine pek çok iş düşen Devlet sektöründe kabiliyetli ve dinamik insanların kalıp yerleşmesini zorlaştırmaktadır. Hülâsa, Türkiye cemiyetinde fertlerin çalışma arzusu ve kesafetini önleyici, tarihi, ailevi ve dinî telâkkilerden eğitim, gıda ve maaş sistemine kadar her sahada, çalışma ve inisiyatifi önleyici faktörler mevcuttur. Toplu ve süratli bir kalkınma için bütün bu faktörleri geniş bir cephe üzerinden ele almak ve değiştirmek icabettir.

TABLO : 1

TÜRKİYE'DE YATIRIMLAR VE KAYNAKLARA GÖRE DAĞILIŞI (1)
(Milyon TL. olarak)

Yıl	G.S. milli hasıla	G.S. yekûn yatırımlar	G.S. yekûn yatırımların G.S. milli hasılaya oranı	Tediye muvazenesinde Çarî ağırlığı (2)	İç tasarruflarla karşılaman yatırımlar 5=2-4	Genel ve katma 9 bütçe	G.S. yatırımların bölünüşü				Özel Sektör Yatırım- larının Bölünüşü	
							1 Mahalli idareler	8 İktisadi devlet teşekkülleri	9 Özel sektör	10 Özel İnşaat	11 Diğer yatırımlar	
1950	10384.3	10000.0	9.6	140.0	860.0	187.6	58.0	3)	673.4	316.3	357.1	
1951	12270.8	1260.4	10.3	263.2	997.2	288.2	90.6	3)	772.0	345.8	426.2	
1952	14320.5	1835.8	12.8	554.4	1281.4	474.3	131.4	3)	1087.7	489.5	598.2	
1953	16821.0	2087.7	12.4	460.0	1627.7	527.6	182.2	3)	1077.5	565.4	512.1	
1954	17114.8	2517.6	14.7	499.8	2017.8	583.7	196.0	3)	1461.6	798.6	663.0	
1955	20059.5	3006.1	15.0	503.7	2502.4	748.7	209.0	3)	1518.5	1017.5	501.0	
1956	24334.0	3260.3	13.4	217.8	3042.5	995.5	232.0	3)	1422.9	1080.6	342.3	
1957	30528.7	4017.0	13.1	224.8	3792.2	1281.1	351.5	3)	1718.0	1285.5	432.5	
1958	36108.0	5042.8	14.0	349.5	4693.3	1455.7	331.3	4)	2004.8	1587.6	417.2	
1959	44703.7	6989.0	15.6	1356.0	5633.0	1953.6	228.0	4)	3446.4	1963.8	1482.6	
10 Yıl												
Toplam	226645.3	31016.7	13.7	4569.2	26447.5	8496.0	2010.0		5328.9	9450.6	5732.2	
1960	48962.8	7779.0	16.0	1224.5	6554.5	2292.6	379.7	4)	3749.2	1945.0	1804.2	
1961						2784.6	400.0		1262.2			

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

- 1) Kaynak: Devlet Plânlama Teşkilâtınca toplanmış muvakkat rakamlar.
- 2) Tediye muvazenesi câri kalemlerindeki açıklar resmi kur ve bu kurda yapılan Hazine hissesi gibi fiili devellasyonlar nazara alınarak değerlendirilmiştir. Son 10 yılda resmi kur hemen devamlı bir şekilde serbest piyasada teşekkül eden fiili kurlardan ve gerçek muvazene seviyesinden aşağı tutulduğundan, tablodaki câri açık rakamları, dış âlemin yatırım gayretimize iştiraklerini küçük gösterici mahiyettedir. Rakamların bu gerçek önemi azaltıcı hüviyeti, tabiatıyla, resmi kambiyo râyiciyle, serbest piyasa kurları arasındaki farkı büyüdükçe artmaktadır.
- 3) Devlet Plânlama Teşkilâtı uzmanlarınca hazırlanan rakamlar. Bu rakamlar İktisadi Devlet Teşekküllerinin blâncolarında aktif hesaplarda sabit tesislerde olan artışlara göre hesaplanmıştır. Devletin sermayesine iştiraki % 51'in altında kalan bütün iktisadi işletmelerin rakamlara dahil edilemediği anlaşılmaktadır. Ayrıca kıymetlendirmeler sabit resmi kambiyo kurları üzerinden yapıldığından, rakamlar İktisadi Devlet Teşebbüslerinin yatırımlarını az gösterici bir temayül taşımaktadır.
- 4) Maliye Bakanlığınca alınan rakamlar.
- 5) Özel sektör yatırımları, toplam yatırımdan diğer sektörlerin bilinen yatırımları çıkarıldıktan sonra yani Bakiye - Residü usulüne göre bulunmuştur. Böylece hakikatte diğer sektörlerle ait olup malûmatın eksikliği veya diğer sebeplerle (3 No. lu nota bakınız) kendi sektörüne mal edilemeyen her yatırım otomatikman özel sektörün hissesine düşmektedir. Bu bakımdan bu sütundaki rakamlar özel sektör yatırımlarını olduklarından daha büyük göstermek temayülündedir.

TABLO : 2

SABİT FİATLARDA FERT BAŞINA GAYRİ SÂFİ HÂSILA ENDEKSİ MUKAYESELERİ (1953 = 100)

Memleketler	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Hollanda	91	92	93	100	106	113	116	117	117	122	130
Belçika	93	97	97	100	103	107	110	112	110	112	116
Fransa	91	96	98	100	104	109	114	119	120	121	128
İtalya	86	91	93	100	105	111	115	122	126	135	144
B. Almanya	80	92	93	100	106	113	116	117	117	122	130
Avusturya	88	97	97	100	110	122	129	136	140	144	155
Danimarka	95	94	95	100	102	101	103	108	111	116	123
İsviçre	91	95	96	100	107	112	117	120	120	125	131
Norveç	92	94	97	100	103	105	109	110	109	112	118
Portekiz	92	95	94	100	104	108	111	115	116	121	124
İsveç	96	95	94	100	105	108	109	111	111	114	118
İngiltere	95	97	96	100	105	108	109	111	111	114	118
Yunanistan	81	90	88	100	104	111	118	128	181	135	141
Türkiye*	79	88	93	100	89	93	96	100	109	108	109

Kaynak: General Statistics, O.E.E.C. Statistical Bulletins 1961 July

* Kaynak harici özel olarak hesaplanmıştır.

TABLO : 3

SABİT FİATLARLA GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA ENDEKSİ MUKAYESESİ
(1953 = 100)

Memleketler	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Hollanda	100	107	115	120	123	125	132	142
Belçika	100	104	108	112	115	113	116	121
Fransa	100	105	112	117	124	130	140	149
B. Almanya	100	107	120	128	135	139	149	161
Avusturya	100	111	123	129	137	141	146	158
Danimarka	100	103	103	106	111	114	121	129
İsviçre	100	108	115	121	126	128	134	142
Norveç	100	104	107	112	114	114	119	126
Portekiz	100	105	110	114	119	121	127	132
İsveç	100	107	110	114	118	119	125	130
İngiltere	100	105	108	110	112	113	117	122
Yunanistan	100	105	114	121	133	137	142	150
Türkiye*	100	91	98	105	111	117	122	127

Kaynak: General Statistics, O.E.E.C. Statistical Bulletins 1961 July

* 1958, 1959 ve 1960 yıllarına ait endeks sayıları Devlet Plânlama Teşkilâtının Millî Gelir üzerinde yaptığı tashihlere göre yeniden hesaplanarak bulunmuştur.

MÜTEŞEBBİSLERİN GELİŞMESİ: MİLLETLERARASI TECRÜBE

Paolo N. Rogers

MODERN MÜTEŞEBBİSLİĞİN ÇİFTE HÜVİYETİ VE YENİ MÜTEŞEBBİS SINIFI

Bu raporun gayesi, çağdaş toplumda müteşebbislerin değişen rolünü genel olarak açıklamak ve enternasyonal münasebetleri esas almak üzere iktisadî kalkınmada modern müteşebbis fonksiyonunu belirtmektir.

Müteşebbis, iktisadî bir teşekkülün sevk ve idare riskini üzerine alan, bu teşekkülün faaliyetini kontrolü altında bulunduran şahıstır.

Müteşebbis, üretim araçları olan arazi, sermaye ve iş gücünü başarı ile sevk ve idare eden, bu araçları daima yenilenen ve daima daha verimli olan bir bileşime yönelten kimsedir. Bu görev ister tek bir müteşebbis, ister orta çapta bir Ortaklık, ister muazzam bir Anonim Şirket tarafından yapılsın, esas amaç üretim araçlarının ekonomi kurallarına uygun olarak sevk ve idaresidir.

Gene aynı şekilde, üretim araçlarının özel teşebbüs veya devlet sektörüne ait bir işletme içinde teşkilâtlanmış olması da farketmez, önemli olan işletmenin siyasî değil iktisadî olmasıdır.

Müteşebbisliğin ayırıcı unsuru sevk ve idare sanatıdır. Müteşebbis faaliyetinin temel tarifi bu olduğuna göre, şunu da belirtmek gerekir ki modern müteşebbislik yapısı ve davranışı, son yirmi-otuz yıl içinde teknolojik gelişmeler, büyük anonim şirketlerin ortaya çıkması ve Devletin iktisadî gelişme hareketine iştiraki gibi faktörlerin müsterek etkisi altında kalmıştır.

Gerçi özel teşebbüsün yeniliğe yönelme fonksiyonu değişmemiştir, fakat bu fonksiyonun tarzı ve araçları devrimizin tedarik yolları ve ihti-

yaçlarına göre ayarlanmıştır. Teknik bir görüşle, modern endüstrinin çok girift olan teknolojik, malî ve idarî vasıflarının bileşiminden yeni bir müteşebbis tipi ortaya çıkmıştır. Sosyal görüşle ise, ananevî ekonomik hedeflerin yanı sıra, çağdaş toplumun felsefesi, müteşebbislere belirli sosyal bir karakter taşıyan yepyeni gayeler ittihaz ettirmiştir.

Modern müteşebbisliğin çifte hüviyeti vardır. Bir yanda özel teşebbüsün klâsik anlamı gelir. Müteşebbis hem üretme araçlarının sahibidir, hem de bunların sevk ve idaresinden sorumludur. Bugünün ekonomisinde bu tip müteşebbisi küçük ve orta çaptaki işletmelerde görürüz. Eski-den beri alışık olduğumuz bu müteşebbis tipini ekonominin belkemiği sayarız. Nisbeten az sermaye ve basit bir organizasyona ihtiyaç gösteren iktisadî faaliyetler bu müteşebbisin sahasıdır.

Diğer tarafta da modern endüstri ve işletmecilik gelişmiş, hisse senetleri halka satılabilen anonim şirketler, yek diğerinin hisse senetlerine sahip olan büyük şirketler vardır. Bunların başında genel olarak hissedar olmıyan, maaş karşılığı çalışan idareciler bulunur.

Sermaye sahipleri ile idareciler arasındaki bu ayırım kasten olagelmıştır. Umumiyetle işletme idarecileri dediğimiz meslekten idareci ve ehil olan bu yepyeni müteşebbis sınıfı artık ön plâna geçmiştir. Aslında, modern endüstrinin çapı ve faaliyetinin çeşitliliği dolayısıyla ortaya çıkan problemler artık tek tek kişiler tarafından çözülebilir hal-den çıktığından grup çalışmasına ve gayretine ihtiyaç göstermektedir. Böylece, idarecilik sorumluluğu ve karar verme yetkisine ihtiyaç gösteren yepyeni bir müteşebbis sınıfı, klâsik anlamda ananevî işletmeci tipinin yanı sıra ortaya çıkmıştır.

Eski mânada özel teşebbüs felsefesinin doğurduğu ananevî müteşebbis ile ya anonim şirket, ya da devlet sektörü işletmesinin başında bulunan işletme idarecisi çağdaş müteşebbisin miyarı haline gelmiştir. Ait oldukları ekonominin ulaştığı olgunluk seviyesi ve gelişme derecesine göre bu müteşebbisler ayrı ayrı görevlere sahiptirler. Görev ve mesailerinde iktisadî faaliyetin gerektirdiği belirli standartlara erişmek zorundadırlar.

İKTİSADİ GELİŞMENİN TEMEL UNSURU OLAN MÜTEŞEBBİSLİK

Duruma ve şartlara göre kendini ayarlayabilmek ve muhayyelesini cesaretle kullanabilmek modern müteşebbisin temel vasıflarıdır. İktisadî kalkınma yönünden müteşebbisin fonksiyonu, yenilikleri ve yeni buluşları tanıtip tatbik ve teşvik etmektir. Bunun için de endüstri ve ticaret

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

alanında cesur müteşebbislerin müstehlike tanıtmak üzere yeni ve daha mükemmel mamûller bulmaları, yeni ve değişik tarzda teşkilatlanmaları, yeni pazarların açılmasını sağlamaları gerekir. Yeni işletme idarecisi sınıfı ile an'anevî müteşebbislerin birlikte katılmaları gereken, daima ilerleme ve gelişmeyi teşvik eden gayret de budur.

Bugünün ekonomi sisteminde küçük ve orta işletmeler yenilik getirme gayretlerinde duraklamamalıdır, aksi takdirde çok geçmeden köhneleşir, pazarlarını kaybeder, sermayelerini tüketirler ve devâsâ şirketler tarafından yutulup kaybolurlar. Diğer tarafta idare meclisleri ve şahsen sermaye riskine girmemiş olan idarecileri tarafından yöneltilen anonim şirketler ve büyük endüstri işletmeleri ise rakiplerinin randımanı ile yarışma ve idarî görevlerinde yeknesaklığa gömülme tehlikesi ile karşılaşmaktadırlar. Müteşebbisliğin yaratıcılık gerektiren çabasının bu, ancak çok kaba taslak bir tarifidir. Müteşebbislik dinamik bir vasıftır, iktisadî gelişmeye yön ve hız verir. Yüksek evsafa bir müteşebbis sınıfının mevcudiyeti gelişmekte olan bir ekonominin temel vasfıdır; böylece ekonominin iniş ve çıkışları denk getirilir, köhneleşme ve duraklama önlenir.

BEŞER FAKTÖRÜ : EĞİTİM VE YETİŞTİRME

Modern müteşebbislik teknik bir bilimden çok belirli bir yoldan öğrenilebilecek ve kültür gerektiren bir meslektir. İyi bir eğitim ve staj yoluyla ferdin muhayyele kudreti ve gelişme gücü tekâmül ettirilip yön verilmelidir.

Bugünün ekonomi münasebetleri, ticarî ve sınaî tekniklerin bileşiminden meydana çıkan mürekkep bir sisteme dayanır. Ekonomi münasebetlerini bilhassa hem memleket çapında, hem de milletlerarası münasebetler yönünden düşünürsek, bu anlamın gerçekliği büsbütün aydınlanır. Bu alanda, işletme faaliyetine yardımcı olan ve önemi gitgide artan diğer faaliyetler ticarî ve sınaî gelişmeye gerekli araçları sağlar. Malî plânlar, direkt sınaî yatırımlar, hisse senedi mübayaası, patent anlaşmaları, teknik yardım müteşebbisliğin temel araçlarındandır. Bunlara bilgi teatisi, yüksek kademede tanıtma faaliyetleri ve endüstri diplomasi gibi hayli çeşitli birçok hizmetler de dahildir.

Bu itibarla, eğitim ve yetiştirme konusu büyük önem taşır. Gerek eski tarz müteşebbis gerekse modern işletme idarecisi olsun, bir müteşebbise, artık günlük iş tecrübesinin sağlamadığı, disiplinli ve yeterli bir eğitim ve yetiştirme sistemi lâzımdır. İktisadî gelişme, sanayileşme ve dış ticaret alanları geliştikçe, beşer faktörü kilit mevkie işgal et-

mektedir. Müteşebbislere talep son derece artmıştır. Çok yerde mahallî kültürün içinden gelişmiş işletme idarecileri ve müteşebbislerin sayısı yetersizdir. İyi yetişmiş, tecrübeli kimselerin azlığı iktisadî gelişmeyi kösteklemektedir.

Sadece teknik yönden mesleğe intibak yetersizdir. Müteşebbislik görevini alacak kimseleri seçmemiz, işe alıp eğitim ve staj sağlamamız gerekmektedir. Çünkü modern müteşebbislik artık gitgide ihtisas ve çeşitli alanlarda bilgiye ihtiyaç gösteren bir meslek olmuştur. Bu alanda yakın zamanlarda olagelmış pek çok deneme ve programlar mevcuttur: Amerika'da genç müdürler için işletme iktisadî öğretimi yapan üniversiteler vardır; İngiltere'de «Sandviç» kursları dediğimiz eğitim usulü ve benzerleri de bu meyanda mevcuttur. Biz bu alanda hâlâ deneme safhasındayız. Bu tecrübelerden bilâhara ne netice doğarsa doğsun, bugünün endüstrisi, müteşebbis yetiştirme amacı ile, ustabaşlarından müdürlere kadar her kademeye için eğitim programları ihdas etme zarureti ni duymalı ve bunun mesuliyetini idrak etmelidir.

Bu arada şunu idrak etmek gerekir ki sevk ve idare tekniği bir ehliyet, buna karşılık müteşebbislik ise bir deha işidir.

SOSYAL ÇEVRE VE DİĞER FAKTÖRLER

Modern toplum, ümit ve amaçlarımızın direkt bir sonucu olarak hedeflerini yüksek tutmaktadır. «Bir defa bir şey kurmağa razı oldu mu bir dediği iki edilmeyen dâhi mâliyecinin devri artık çoktan geçmiştir». Bugün «özel ekonomi kudreti artık aynı zamanda âmme malıdır»¹.

İş hayatının şümülü ve çetrefilliği, eski devirlere nazaran müteşebbisin çok daha büyük çapta düşünme çabasını gerektirmektedir. Bugün endüstri, halkın iktisadî refahını temininden olduğu kadar, aynı zamanda toplumun medenî haklar ve kültür hizmetlerinin sağlanmasından da sorumludur. Bugünün müteşebbisleri hiç olmazsa «iş görüşü» kadar «ahlâk görüşü» ne de sahip olmalıdırlar².

Bu demektir ki, umurun refahı için sorumluluk taşıyan modern müteşebbisler toplumun bir bütün olarak gelişmesi ve fonksiyonlarını ifa edebilmesi için yapıcı ve faal rol oynamalıdırlar. Bu hizmetin başkalarına ait olduğu iddiasıyla ve iç rahatlığı içinde kayıtsız kalmamalıdırlar. Her başarılı müteşebbisin yaptığı gibi kâr sağlamadıktan sonra, artık bununla yetinip mesuliyet ve taahhütlerini silkip atmamalıdırlar.

¹ Franklin Delano Roosevelt, «Milletler Camiası Kulübü» konuşması.

² Bu fikirler, Logan T. Johnston tarafından, 1961 yılında, San Francisco'da Milletlerarası Endüstri Konferansında yapılan bir konuşmada ileri sürülmüştür.

**GELİŞMEKTE OLAN EKONOMİLERİN GEREĞİ :
LİDERLİK MESELESİ**

Bir iş adamının sadece ve münhasıran kendi işletmesine ait meseleler üzerinde düşünebileceği yalnız iç pazarı düşünerek hareket edeceği günler artık geçmiştir.

Dış ticaret yoluyla ekonomilerin birbirine bağlantısı, ticarî hayatın çeşitliliği ve büyük çapta ekonomik entegrasyonları gözönünde tutarak, müteşebbisler, gerek coğrafi gerek kültürel bakımdan bir örnek ve yeknesak olan ve alışkın oldukları pazarların dışına çıkma fikrine karşı besledikleri isteksizliği yenmelidirler. Zamanın yöneliminin gerektirdiği çapta milletlerarası münasebetlere karşı uyanık olmalıdırlar.

Bugünün işletmecileri büyük bir imtihanla karşılaşmaktadırlar: Süratle küçülen bir dünya içinde hızla büyüyen bir dünya pazarının sağladığı fırsattan istifade edebilme meselesi. Muazzam nüfus artışı; «gitgide büyüyen ümit ve emellerin tehdidi» ve sefaleti önlemek için canla başla sarfedilen gayretler karşısında, iktisadî gelişmenin hızını artırmak artık bir hayat memmat meselesi olmuştur.

Bu yarışta, rakip siyasî ve iktisadî doktrinler bütün kozlarını oynamaktadırlar. Sonunda, insanoğlunun kültürel, sosyal ve ekonomik problemlerine en yapıcı ve en müspet hal çaresini bulan ve beşer ihtiyaçlarına en uygun olan sistem yarışı kazanacaktır.

Bu politik ve ekonomik faktörler, gelişmekte olan ekonomiler problemi karşısında duyulan çok yaygın endişeyi haklı çıkarmaktadır. Afrika ve Asya milletlerinin istiklâl kavuşmaları, Güney Amerika memleketlerinin iktisadî gelişme problemleri, bu milletlerin sosyal adaletsizliğe uğramış oldukları inançlarını kuvvetlendirmiş ve kendileri ile daha ileri memleketler arasındaki mesafeyi kısaltma yolundaki azimlerini kamçılamıştır.

İktisadî gelişme alanındaki çeşitli faaliyetlerin arasında muhakkak ki sanayileşme bu gerekli ilerlemenin en belli başlı yoludur. Bu gelişmede müteşebbisler kayıtsız kalamazlar. Kayıtsız kalacak olurlarsa iktisadî gelişmeyi kösteklemiş ve gerek ileri gerekse geri ekonomilerin gerekli inkişafını sınırlamış olurlar. Asıl gerçek şudur ki, müteşebbisler bu gelişmeye ister büyük, ister küçük çapta katılınsınlar veya hiç katılmasalar dahi, iktisadî gelişme nasıl olsa tahakkuk edecektir, çünkü bu dönülmez ve kaçınılmaz bir yönelimdir. Eğer yolları kesilmemişse veya yerleri devlet öncülüğü ve hakimiyeti altındaki müteşebbisler tarafından alınmamışsa, özel sektör müteşebbisleri müdahale edip gelişme faaliyetine cesaretle katılmak zorundadırlar. Gelişen ekonomilerin gelişme hızı,

başarıları ve ahenkli işbirliği ancak müteşebbislerin ekonomik gelişme faaliyetine katılmalarına ve davranışlarına bağlıdır. Uzun vâde ile tahakkuk edecek menfaatler, kısa vâde ile girilecek riskler yüzünden cazibe ve vuzuhunu kaybetmiş gibi görülebilirse de bu hamlede faal rol oynamalarının müteşebbislerin menfaati icabı olduğu da âşikârdır.

DİNAMİK DAVRANIŞ : FONKSİYONLAR VE GÖREVLER

Gelişme halinde bulunan ekonomiler konusunda en çok ihtiyaç duyulan şey müteşebbislerin bu konudaki problemlere karşı dinamik bir davranışa sahip olmalarıdır. Bir yatırımın kârlı olup olmayışı sadece mevcut durum ve şartların etkisinde statik ve rijid görüşle mütalâa edilmemelidir. Değerlendirme normalden daha uzun bir vâde için ve normalden daha büyük bir risk göze alınarak yapılmalıdır.

Bu itibarla ekonomik gelişmeye katılmayı göze alan, bununla ilgilenen modern müteşebbisin büyük bir görüş hassasını ve fedakârlık vasfını haiz olması ve gelişme faaliyetine katılacak her teşebbüsün yapıcı olması ve sadece tek taraflı değil, karşılıklı olarak kârlı görülmesi gerektiğini de idrak etmesi elzemdir.

Gelişen memleketlerde ticarî faaliyette bulunan veya bu sanayi yatırımını yapan müteşebbislerin, gayeleri sadece iş yapmaktan ibaret olmalıdır. Bu ekonomik faaliyetlerde makûl bir kâr teminine çalışılması gerektiğini de söylemeğe lüzum yoktur. Mamafih müteşebbisler — kendi menfaatleri icabı — iktisadî gelişmede pasif ve bazan da köstekleyici unsurlar olmaktan kaçınılmadırlar. Müteşebbislerden kalkınma hareketinde faal ve ileri görüşlü olmaları beklenir.

Devrimizin teknolojik gelişmelerinin sağladığı araçlara ve ilmi araştırmalar sonunda elde edilen yeni buluşlara rağmen, siyasî, sosyal ve iktisadî alanda esas teşkil eden beşer liderliği olmaksızın iktisadî gelişme tahakkuk edemez. Müteşebbisler, ekonomi alanında daima temel unsur ve mutlak liderler olmuşlardır. Bugün ise artık gitgide bu müteşebbislerden, geniş anlamda içinde bulundukları toplumun da lideri olmaları beklenmektedir.

ÖZEL SEKTÖR İLE DEVLET SEKTÖRÜ MÜTEŞEBBİSLERİ ARASINDAKİ MÜNASEBET : «MÜŞTEREK FAALİYET» İÇİN FIRSATLAR

Sosyal emellerimizin doğurduğu amaçlar ve devrimizin ekonomik gerekçeleri dolayısıyla, ekonomi ve gelişme faaliyeti ile devlet gitgide daha fazla ilgilenmektedir. Bu amaçlarımıza ulaşabilmek ve mevcut bel-

li başlı düzensizlikleri düzeltmek bakımından devlet, ekonomide düzenleyici bir unsur, hattâ bazı hallerde işletme teşebbüslerinde rakip rolünü almıştır.

Bu hal, müteşebbislik sisteminin bazan tam olarak mevcut bulunmadığı ve gelişme halinde olan memleketlerde daha da bârızdır. Bu memleketlerde devlet, bir yandan devlet işletmeleri yolu ile müteşebbislik ve diğer yandan da merkezî plânlama yolu ile ekonominin düzenleyicisi rolünü oynuyarak çifte görevini ifa eder. Devlet işletmeleri faaliyeti ile devlet, işletme idarecisi vasıflarının çoğunu haizdir. Bu itibarla özel sektör ile devlet sektörü arasındaki çatışmaya dair nazari görüşler ve bu görüşlerin doğurduğu menfi davranış bir bakıma sadece bir masaldan ibarettir.

Makûl ve sağlam işletmeler, hem özel sektör, hem de devlet sektörünü şâmil olan esas kaidelere göre yürütülmelidir. Demek ki bu iki sektör arasındaki mücadele işin felsefesine değil, engelsiz rekabet alanındaki boy ölçüşmelerine göre değerlendirilmelidir. Boş ve teorik endişelere dayanan nifaklar bertaraf edilmelidir. Özel sektör ile devlet sektörüne dahil işletmeler arasındaki gerçek nifak ancak hükûmetler tarafından devlet işletmelerine rüçhan hakkı tanınması halinde çıkmalıdır. Bu halden ise muhakkak surette kaçınılmalıdır.

Devlet işletmeciliğinin gayesi öncü işletmelerin doğuşunu sağlayacak, teşvik kaynaklarını kurmakta ön araç olmak ve nihayet özel teşebbüsün girişmediği sahalarda gelişme hareketini başlatmaktır.

Devlet sektörü ile özel sektör arasındaki münasebet konusunda bir başka yön ve mesele ise merkezî plânlama ve ekonomik kontrol faaliyetidir.

Gerek plânlama gerekse ekonomik kontrol, özel teşebbüse müdahale eden, özel teşebbüsün hürriyetini ve çalışma sahasını sınırlayan faaliyetlerdir. Mamafih müdahale ve tahdit netice itibarıyla, muhakkak menfi değildir. Meselâ iktisaden gelişmemiş memleketlerin çoğunda enfratrüktür yetersizliği ve yetişkin işçinin kifayetsizliği yüzünden idarecilik kabiliyetine ve müteşebbislerin dehasına (yani gerek beşerî gerek maddî kaynakların yerinde dağıtımı ve kesin plânlanması için gerekli dehaya) ihtiyaç vardır. Gelişme halinde olan memleketlerde özel teşebbüsün faal olarak çalışıp refaha erişeceği temel çok zaman iktisadî plânlama ve kontroldür.

Devlet sektörü ve özel sektör arasındaki münasebete gelince, rekabetin engelsiz ve âdilâne olması kaydıyla, bu münasebet verimli bir işbirliği, görevlerin eşit olarak dağıtımı ve karşılıklı saygı esasına göre düzenlenmeli ve istikrar bulmalıdır.

Bazı hallerde ise devlet sektörü ile özel sektör arasında daha da sıkı bir münasebet yâni işletmelerde ortaklık faaliyeti düşünülmelidir. Bilhassa gelişme halinde olan memleketlerde bu müşterek teşebbüsler hem bir yöne tamamiyle kâymış olan ekonomik düzeni bertaraf etmiş, hem de özel teşebbüse karşı veya özel teşebbüsten devlet sektörüne karşı mevcut olan şüpheciligi ortadan kaldırmış olur.

Devlet sektörü ile özel sektöre dahil müteşebbisler arasında karşılıklı ve daha yakın bir anlayış sağlamak için hem psikolojik hem de pratik bakımdan yapılması gereken daha pek çok şey vardır. Her iki taraf da çekimserlikten uzak ve uyanık bir işbirliğinden pek büyük kazançlar sağlayabilir.

OLIVETTI ŞİRKETİNİN TECRÜBESİ

Olivetti Şirketi mensupları olan bizler, müteşebbislik konusunda geniş tecrübe edinme fırsatını bulduğumuz için şanslıyız. Hattâ, Olivetti Şirketi müteşebbisliğin her safhasından geçmiştir diyebiliriz: Klâsik tarzdan, bu mesleğin en modern safhasına, şahsa ait sınaî şirketin küçük çevresinden, büyük bir anonim şirketin memleket dışına yaygın geniş ufkuna, yüksek gümrük resminin koruduğu bir endüstriden tam bir liberalizasyon tatbikatı içinde çalışan ve hattâ dünya çapında daha yaygın bir liberalizasyonu savunan bir şirket haline geçişle bu safhaları yaşadık.

Şirket 1908 yılında Camillo Olivetti tarafından kurulmuştur. Olivetti o devirde, yeni yeni ortaya çıkmakta olan İtalyan endüstrisinin tipik bir temsilcisiydi, tek başına bir müteşebbis. Camillo Olivetti'nin açık, belirli bir görevi vardı. Yepyeni ve yaratıcı bir fikir zihnini tamamiyle işgal ediyordu. Bu fikri, mekanik sahadaki büyük istidat ve kabiliyeti sayesinde, büro makinelerinden çeşitli âlet ve edevata kadar işinin bulunduğu endüstri sahasının her kolunda geliştirdi. Gerçekten bir yaratıcı olduğu için, yeni yeni gelişmekte olan büro makineleri konusunda estetik'in önemini ve bu önemin kesin tesirini farkettiler. Bu sahanın ilk adımı olarak, endüstri mimarı ve desenini hem geliştirdi, hem tatbik etti. Şirketin gelecekteki genişleme ve gelişmesinde ise bu görüşü bir devrim yarattı ve çok büyük, etkisi çok uzun yıllar süren faydalar sağladı.

Teknik eğitim ve ilmi araştırma konusunda da Camillo Olivetti ileri görüşlü bir müteşebbis olduğunu ispat etti. O sırada kurduğu standartlar, titiz çalışma usulleri ve organizasyon hâlâ şirketimizde hüküm sürmektedir.

Fakat her şey bir yana, beşer ve toplum münasebetleri konusunda

Olivetti'nin davranışı o devir için bir devrim sayıldığı gibi her bakımdan eşsizdir. İdare ile işçiler arasında bir işbirliği havası yaratmağa muvaffak oldu. Bu işbirliği taraflarca, birbirlerinin görev ve haklarına gösterilen saygı üzerine kurulmuştu.

Gerçi şirketin ilk günlerindeki muvaffakiyeti iyi mal imâl edebilmesi idi, fakat beşerî konulardaki davranış ve estetik'e verilen önem bu müesseseyi mümtaz ve ilerici bir hale getirmiş, çeşitli ortamlara ve dinamik değişmelere göre gelişecek ve ayak uyduracak vasfı bahşetmiştir.

Tek patron olarak Camillo Olivetti hem ticarî faaliyeti hem de sevk ve idare işini doğrudan doğruya kendi yürütüyordu. 1911'den 1925 yılına kadar geçen devrede firmasına piyasada yer yapmakla uğraştı. Mahdut da olsa, doğrudan doğruya, vasıtasız satış yapmak üzere kendi tevziat teşkilâtını kurdu. Bu sayede piyasayı şahsen yokluyor, tefsir ediyor, duruma göre değiştirilebilecek şekilde (flexible) itti haz ettiği gayeleri tahtında, istihsalini ve satışlarını ayarlıyordu. Neticede bu siyaset iç piyasada başarılı olduğunu gösterince, dış piyasalarda müstakbel gelişmeler için değerli bir örnek sağlamış oldu. Zamanla şahsın kurduğu firma orta çapta bir endüstri şeklini aldı ve büyüyen istihsal faaliyetine has teknik problemlerle karşılaştı. İleri görüşlü bir adam olan Camillo Olivetti, Amerikan endüstrisini ve bu endüstrinin seri imalât tekniklerini inceleyip öğrenmesi için büyük oğlu Adriano'yu Amerika'ya gönderdi. Adriano'nun Amerika'daki tecrübelerinin neticesinde, fabrikada temelden bir reorganizasyona girildi. İstihsal metotlarını kullanmak ve tatbik etmek için daha genç ve daha iyi ilmi eğitim görmüş olan teknik elemanlar işe alındı.

Adına teknolojik gelişme diyebileceğimiz, ikinci ve çok önemli bir safha Şirkette başlamış oldu. İstihsal sahasındaki bu teknolojik reorganizasyondan sonra artık şirket cesur bir ticaret siyasetine geçebilirdi. Yeni satış şubeleri açıldı ve en kültürel, modern, en yeni standartlara uyabilecek yeni bir reklâm bürosu kuruldu. Böylece, teknolojik gelişmenin ilmi tatbikatından doğan mamûller, yeniden organize edilmiş bir satış teşkilâtı yoluyla ve muhayyele kabiliyeti gösteren hattâ bazan bir devrim denecek yenilikler taşıyan reklâmcılık kolunun desteği ile piyasaya sürülüyordu.

1933 yılında Şirket artık iç pazarda iyice yerini yapmıştı ve dış pazarlara yayılma faaliyetine girişebilirdi. Bu gelişme geniş çapta 1935 ile 1940 arası kaydedilmiş, harb yıllarında duraklamış, harbden sonra tekrar başlamıştır.

Şirketi dünya piyasalarında rekabet edebilecek duruma getiren âmil, Adriano Olivetti'nin başkanlığındaki cesur hamle olmuştur. Bu

hamle şüphesiz ki şirket endüstri idaresi ve toplum münasebetleri konusunda da öncü mevkiine getirmiştir.

Bu olgunlaşma ve büyüme neticesinde 1950'den sonra Şirket yeni bir reorganizasyona tâbi tutulmuştur. Hâlâ gelişmekte olan bu sevk ve idare devrimi şirkete muazzam bir anonim şirket olabilme vasfını kazandırmıştır.

Hâlen yer almakta olan teknik ve ticarî gelişmeler şirketi büyük beynelmilel anonim şirketler safına katmış ve Olivetti'nin büro makine ve teçhizatı sahasında bütün dünyada birinci plânda yer almasını mümkün kılmıştır.

Bugün Şirketin İtalya'da altı şubesi bulunduğu gibi yabancı memleketlerde de imalât tecrübesine sahiptir. Arjantin, Brezilya, İngiltere ve İspanya'da imalât fabrikaları, Kolombiya, Meksika, ve Güney Afrika'da montaj fabrikaları vardı. 18 memlekette tâli şirketler vasıtasıyla direkt satış teşkilâtı mevcuttur. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise yakın zamanlarda Olivetti, Underwood Şirketinde kontrol hissesi satın almış ve sevk ve idareyi deruhte etmiştir.

Kısaca şöyle diyebiliriz: Şirketimizin gelişmesinde üç belirli safha tâyin edilebilir. Birinci safha, Olivetti'nin bir firma kurup daha sonra iç piyasada hâkim mevkîe geçmesidir. İkinci safhada dış memleketlere ticarî faaliyet bakımından yayılma başlar. Mamafih bu devirde ihracat, ancak iç piyasadaki satışları tamamlayıcı bir unsurdur. Üçüncü ve şimdiki safhada ise, Olivetti dış pazarlara kuvvetle yayılmıştır. Bugün imalâtın üçte ikisi ihraç edilmektedir.

Bunun için de milletlerarası gelişme konusunda dünya çapında bir görüşe sahip olabilmek, çeşitli sahalarda ekonomik gelişmenin doğurduğu problemlere karşı uyanık davranmak ve dünya çapındaki ekonomik gelişme ve endüstrileşme hareketinde faal rol oynamaya hazır bulunmak gerekir.

Kendi gelişmesi safhasında, Olivetti Şirketinin, gelişme halinde olan memleketlerin problemlerine ve ilerleme imkânlarına karşı uyanık bulunduğunu katıyetle söyleyebiliriz. Olayların gelişimi dolayısıyla, Güney Amerika'daki faaliyet daha önce başlamış, tam teşkilâtlı ilk imalât fabrikaları burada kurulmuştur. Afrika ve Asya'daki teşebbüsler şimdilik, ticarî sahada nüfuz edecek piyasanın yoklanmasından ibarettir.

Hindistan'da ise, Hint hükûmeti ile «müşterek teşebbüs» e geçerek Olivetti başarılı bir tecrübe elde etmiştir. Her boy ve tipte teleprint ve tamamlayıcı teçhizatın istihsalı için, Şirket Hint hükûmeti ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Olivetti fabrikanın kurulması için bilgi ve teknik yardım sağlayacak ve fabrika müstakilen istihsale

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

geçinceye kadar işletmesini deruhte edecektir. Neticede Hint hükûmeti Hint sevk ve idaresi ve Hint işçisi ile fabrikayı kendi idare edecektir.

Olivetti Şirketinin gelişmekte olan bölgelerde, yatırım yapmanın zevkine ve tecrübesine varması sadece yabancı memleketlerde olmamıştır. 1955 yılında Napoli yakınında, Güney İtalya'nın yoksul bölgelerinin tipik bir örneği olan, Pozzuoli'de, Şirket bir fabrika kurdu. Bu fabrikada sadece o bölgenin yerlisi olan işçiler çalıştırıldı. Civar köylerden gelen tecrübesiz işçiler, büyük ihtimam istiyen bu mekanik endüstrisinde çalışacak şekilde yetiştirildiler. Beklenen neticeyi de verdiler. Birkaç yıl içinde Pozzuoli fabrikası şirketin en yerinde yatırımlarından biri olduğunu ispat etti. Ayrıca, şirketimizin işçi - idare münasebetleri felsefesinin tatbiki ve bu felsefe gereğince sağlanan sosyal ve beşerî yardımlar, (ikramiye, prim, tatil v.s. dahil) o çevrenin ekonomik ve sosyal gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu teşebbüsü ile de, Olivetti teknik ve sosyal alandaki davranışının etkilerini bir defa daha ispat etmiştir.

İşte Şirketimizin kısa bir tarihçesi: Kurucu ve yaratıcı olan Camillo Olivetti'den başlayıp büyük ve köklü bir ailenin münevver bir ferdi ve bir lider olan Adriano'dan geçerek bugünün iş idarecilerine gelen, müteşebbisliğin şumullü bir tecrübesi. Bu hikâye münferit ve müşterek gayretleri bir dokuma gibi bir araya getirip dokuyan bir mekiği andırır. Olivetti'nin hikâyesi bu gayretler sayesinde aynı zamanda ferdin üstün seviyeye çıkarılması, Şirketin kuvvetlenmesi ve toplumun gelişmesinin de bir misâlidir.

Olivetti Şirketinin tecrübesi, geçmişteki tekâmülü ve bugün ifade ettiği mâna ile, çağımızın müteşebbisliğine bir örnek sağlamış ve yol çizmiştir. Başka başka şahısların da, tıpkı Camillo Olivetti gibi, çağdaş ekonomi dünyasının gereği içinde, benzer teşebbüslere girişmesini temenni edelim.

Gene temenni edelim ki bu müteşebbisler işlerini oğullarına devretsinler ve oğulları da, Adriano Olivetti'nin yaptığı gibi, bu işleri, toplumu refah ve gelişmeye erdiren kollektif çalışma ahengine ve şekline götürsünler.

TÜRK ENDÜSTRİSİNİN GELİŞMESİNDE SEVK VE İDARENİN ROLÜ

Şahap Kocatopçu

ENDÜSTRİ TOPLUMU

Bugün insanoğlu bütün dünyada en seri ve en kritik evrimini yaşamaktadır. Çoğunluk politik, ekonomik ve sosyal bir karakter taşıyan bu evrim, bir bakışla da süratli bir endüstrileşme yönelimidir. Bundan yüz yıl önce, endüstri toplumuna giden yolda bir tek İngiltere vardı. Bugün, yirminci yüzyılın ortasında, dünya nüfusunun aşağı yukarı üçte biri, hiç değilse kısmen endüstrileşmiş ülkelerde yaşamaktadır. Dünya nüfusunun geri kalan üçte ikisi ise aradaki açığı kapama çabası içinde, çeşitli güç problemlerle karşılaşmakta ve endüstrileşme yolunda ilk adımlarını atma zahmeti içinde çabalamaktadır.

Büyük bir ihtimalle yirmi birinci yüzyılın ortasında endüstrileşme hareketi, toplumdaki endüstrileşme öncesi izlerini silip süpürmüş, belki pek ender olarak eski devrin bir iki kalıntısını ardında bırakmış olacaktır. Bu ise, dünya yüzünde insanlık tarihinin karşılaştığı en büyük değişiklik, en büyük geçit olacak, geçmişteki hiçbir evrime benzemeyen en temelli, en süratli yönelim olarak tarihte yer edecektir.

ENDÜSTRİ TOPLUMUNDA BEŞER UNSURLARI

Endüstri toplumu, her biri ayrı bir fonksiyon ifa eden, bileşik unsurlardan meydana gelmiştir. Bu fonksiyonlar, birbirine girift ve bileşik bağlantıları dolayısıyla değişik terimler ile ifade edilirler. Bu sebeple bu terimleri ve anlamlarını burada belirtmek faydalı olacaktır.

Yeni bir endüstri yatırımı çoğunluk *müteşebbis* dediğimiz katalitik bir unsur ile başlar. Müteşebbis yaratıcı dimağı ile bir projeyi plânlar ve bu projenin başarı ile gerçekleşmesi için diğer beşer unsurlarını da bir araya getirir. Devreyi tamamlayan diğer elemanlar sermaye, çalışma, istihlaktır. Çalışma unsuru da ikiye ayrılabilir: *Sevk ve idare eden* ile *sevk ve idare edilen*. Daha açık olabilmek için yeni bir endüstri işletmesini şöyle tanımlayabiliriz: Ekonomik bir şekilde müteşebbis tarafından plânlanan ve yaratılan ve aynı zamanda sermayeye sahip bulunan, sevk ve idarenin başında olan bu müteşebbis tarafından beşer unsurları bir araya getirilen bir endüstri. Bundan sonra proje bir sevk ve idareciye verilir. Bu idareci, müteşebbisin projesine ve sermaye sahibinin devrettiği yetki ve sorumlara göre çalışmayı yönetir. Bundan sonra *sevk ve idareci* bir tarafta sevk ve idare grubunu, diğer tarafta da *sevk ve idare edilen* grubu kurar. Bu ikincisi memur ve işçilerden müteşekkildir. Bundan sonra işletmenin hizmeti müstehlike satılır. Bu işletmenin kazancı endüstri toplumundaki beşer unsurları arasında âdillâne paylaşırsa, ekonomik refahın temeli sağlamlaşmış olur. *Sevk ve idare fonksiyonunun* görevi işi verimli yönetmek, işletmenin mamûllerini müşterilere satarken onları fiyat, kalite ve servis bakımından tatmin etmek ve işletmenin kârını memur, işçi, müteşebbis ve sermaye sahipleri arasında tatmin edici bir şekilde pay etmektir.

Bu zincire bir de, vergileme ve yol göstericilik suretiyle endüstrileşmeye yardım eden devlet müesseselerini de eklemeliyiz.

Bu fonksiyonların sayısız bileşimleri ile karşılaşırız, çünkü bunlar endüstri toplumunun beşer unsurlarının çeşitli gruplar tarafından ifa edilir. Bu girift bileşimler ya işletmenin büyüklüğü ve karakteri, ya da endüstri toplumunun evrim derecesinden doğar. Çok küçük bir işletmede müteşebbis, sermaye sahibi, sevk ve idareci aynı şahıstır. Bazı örneklerde de bu fonksiyonların bir ailenin fertleri arasında bölündüğünü görürüz. Fakat çok büyük işletmelerde sevk ve idare bir grup idareciye verilmiş ve bunların her birine görevine uygun ve dengeli yetki ve sorumluluk sağlanmıştır.

Değişen ve ilerleyen dünyamızda yaşayabilmesi için bir işletmenin dinamik bir karakter taşıması gereklidir, bu sebeple aynı dinamik karaktere, duruma göre müteşebbislik sorumluluğunu taşıyan sermaye sahipleri ve/veya idare meclisi üyelerinin yahut da sevk ve idarecilerin de sahip olması şarttır. Her halükârdâ, şirket için yeni hedefler, sıhhatli bir gelecek için plânlar hazırlamak, bu hususta karar verme yetkisine sahip olsalar da olmasalar da, sevk ve idarecilerin görevidir.

ENDÜSTRİ TOPLUMUNUN ORTAK ÖZELLİKLERİ

Birinci ortak özellik endüstri toplumunda önceki toplumlara kıyasen daha yüksek bir teknoloji seviyesinin bulunmasıdır. Burada ilim ve teknoloji araştırma müessesesine dayanır. Bu toplumda bilim hudutsuzdur.

İkincisi, ham maddelerin yerini alan ve daha da elverişli olan sentetik maddeler her gün keşfedilmektedir. Bu ham maddeler sayesinde, daha önce bu yeni ham maddelerdeki özelliklerin yokluğu yüzünden geri bırakılmış olan birçok projeler, gerçekleşmiştir. Nükleer enerji yolu ile, enerji gücü alanında gerçekleşen evrim yepyeni imkânlar sağlamıştır. Böylece endüstriyalizm bu yeni teknolojiye yönelmiş ehliyet ve meslek ihtisasını kapsayan bir eğitim sistemi gerektirmektedir. Endüstri toplumunun çeşitli katlarında idareci ve idare edilenler olduğu gibi ayrıca çeşitli uzmanlar da bulunmaktadır.

Üçüncüsü, endüstrileşmenin büyük işletmelerle tanımlandığıdır. Bu, esas itibarıyla bir şehir toplumdur. Karakteristik bir vasfı da büyük devlet müesseselerinin varlığıdır. Mal ve hizmet istihsalı, ister özel teşebbüse, ister devlete ait olsun, büyük işletmelerin elindedir. Böylece sevk ve idarecinin değişen dünyamızın yeni yönelimlerini izlemesi ve çevresinde güvenlik yaratarak sorumluluk görevini yerine getirmesi gerekmektedir.

Dördüncüsü, endüstri toplumu yaşantısının sürekliliğini sağlamak için hem fertler, hem gruplar arasında bağlantı kurmak ve ortak fikirler, ortak inanç ve değerler kurmak zorundadır. Endüstri toplumunda, varış şekli ne olursa olsun, muhakkak surette, daha önceki ekonomik faaliyetlerde bilinmeyen yepyeni bir çalışma hızı ve hem çalışanlar, hem de sevk ve idareciler arasında ferdi bir sorumluluk anlamı yaratılmalıdır.

ENDÜSTRİLEŞMENİN ÇEŞİTLİ YOLLARI

Endüstrileşme gelişmesine varan çeşitli yollar vardır. Bu yollardan birini seçme kararı ise çoğunca toplumu endüstrileşmeye yönelten seçkin bir azınlık tarafından alınır.

Endüstrileşme devresinden önceki toplumlarda beş çeşit seçkin grup arasında ilginç bir mukayese yapılabilir¹. Bu seçkin grupların her birinin, endüstrileşme çabasında liderlik rolünü ifa etmek için ayrı bir stratejisi mevcuttur.

¹ Bu raporun ana teması şu eserden alınmıştır: C. Kerr, J. T. Dunlop, F. Harbison ve C. A. Myers, «Industrialism and Industrial Man» Harvard University Press, 1960.

Hanedan'a mensup seçkin kişiler, geçmişteki müesseseleri, aileyi, millî devleti, özel mülkü önemli sayarlar. Bunlar paternal bir endüstrici toplumu kurarlar, devlet ve işveren paternal'dır, çalışanlar bunlara bağlıdır. Bazan yavaş ilerlemişse de, bu seçkin grup, Almanya ve Japonya'daki ilk endüstrileşme hareketlerinde olduğu gibi, geleneksel toplumdan endüstri toplumuna yavaş ve tedrici bir geçiş sağlar.

Orta tabaka seçkinlerinin ideolijisi ise ekonomik bakımdan kişisel olup, politik bakımdan ise eşitliğe dayanır. Bu seçkin grup gelişme olayına tabii gözüyle bakar, ortak menfaatin gerçekleşmesini arz ve talep etkilerine bırakır. Bunun en güzel örneğine endüstri evriminin ilk safhalarında İngiltere'de ve daha sonra da Amerika'da rastlarız.

Üçüncü seçkin grup *ihtilâlcî entelektüeller* diye adlandırılabilir. Bunlar hanedan ve orta tabaka seçkinlerini önemsemezler. Bu seçkinler, merkezîyetçi bir devlet etrafında, liderlik edip endüstrileşme hedefine doğru süratle ve zorla ilerleme amacındadırlar. Eğitim, sanat, edebiyat ve işçi teşekküllerini bu tek yollu amaçlarına uyacak şekilde yoğururlar.

Sömürge idarecileri ise geçmişte, gelişmemiş memleketlerde ilk olarak endüstrileşmeyi başlatmış olan seçkinlerdir. Bunların ilgisi idare ettikleri ülkelere değil, kendi memleketlerine yönelmekteydi. Bu sebeple görevleri çıkmaza girdi ve kaçınılmaz bir sonuç olarak ya sulh ve sükûn içinde yerlerini terkettiler veya kan dökülmesine sebep olacak şekilde yerlerinden atıldılar.

Beşinci seçkin grup *millîyetçi* liderlerdir. Yeni uyarılan milletlere Atatürk örnek ve esin olmuştur. Bu milletler acele etmek zorundadırlar, millîyetçiliğin heyecanı içindedirler. Kendi ülkelerinin politik ve ekonomik yapılarını süratle kurma çabasındadırlar. Ekonomik gelişme için belirli bir felsefeleri yoktur fakat orta tabaka, hanedan veya ihtilâlcî aydınların yollarından birini seçmeleri için önlerinde örnekler vardır.

Elbette bu «ideal tip» lere saf bir şekilde pek ender rastlanır. Herhangi bir ülkede endüstrileşmeye yön veren seçkinler, çoğunluk bu tiplerin karışımıdır.

Bu endüstrileştirici seçkinler, toplum üyelerine yön vermek, hedef tayin etmek için birçok önemli kararlar almak zorundadırlar.

1. Toplum hangi süratte endüstrileşecektir?
2. Gerekli sermaye teşekkülü nasıl sağlanacaktır?
3. Gelişme projelerinden hangilerine öncelik tanınacaktır?
4. Özel teşebbüs ile devlet teşebbüsü arasında ayırım yapılacak mıdır?

5. Sevk ve idareci, teknisiyen ve işçi nasıl eğitilecektir?
6. Memleket, dünya ekonomisine ne derecede bağlantılı ve bileşimli olacaktır?
7. Nüfus artışını sınırlayan kanunlar yasanacak mıdır?

Bu sorular ya hükûmetin siyaseti, ya da devlet plânlama teşekkül-leri tarafından cevaplandırılır. Gerek hükûmetin, gerekse seçkinlerin daima görüşlerini açıkça belirtmeleri, böylelikle de müteşebbislerin kolayca karar almalarını sağlamaları gerekir.

İŞLETME SEVK VE İDARECİSİ

Gerek devlet sektörü, gerekse özel sektörde, bir işletmenin idareci-si ve bunların teknik ve profesyonel yardımcıları endüstrileştirici seçkin-lerin bir parçasıdır. Sevk ve idarecilik bir fonksiyon ve insan hiyerar-şisidir. Buna üç açıdan bakabiliriz: Ekonomik bir kaynak, bir sınıf, iş-letmenin içinde bir yetki sistemi.

Ekonomik kaynak olarak sevk ve idarenin değeri, endüstrileşme arttıkça, yükselmektedir. Sevk ve idarecilik mevkileri için daha bol ve daha ehil kimselere olan ihtiyaç bu memlekette çoktan hissedilmiştir. Daha büyük sermaye yatırımı yapıldıkça, keşif ve yenilikler hızlandık-ça, daha modern makineler kullanıldıkça pazarlar büyüdükçe ve iler-leyen endüstri toplumlarının mahiyeti giriftleştikçe bu ihtiyacın duyul-ması tabiidir. Sevk ve idarecilik kaynaklarının artması ise teknik alan-da ve idarecilik konularında gittikçe artan bir eğitim yatırımı gerekt-irmekte, bu suretle de eğitim müesseselerini ehil teknisyen, mühendis, fen adamı ve idareci yetiştirmeye yöneltmektedir. Memnuniyetle belir-tilecek bir nokta da Türkiye’de özel teşebbüs işletmelerinin ve bunların kurdukları sanayi ve ticaret odalarının teknik ve idareci eğitimi için gerekli çabalarda bulunduklarıdır. Teknik okul ve üniversitelerde me-zun adedinin artması, İşletme İktisadı Enstitüsünün genişletilmesi için üniversitenin ve işletmelerin ortak çalışmaları, sanayi odalarının sanat okullarını desteklemeleri bu çabaların veriminin birer örneğidir.

Endüstrileşme ilerledikçe sevk ve idare daha çok bir meslek mahi-yeti almaktadır. Gelişmenin ilk safhalarında işletmeler çok yeni veya çok küçük olduğundan sevk ve idare kademeleri, bazı toplumlarda aile bağlantılarına, diğerlerinde ise politik bağlantılara dayamalarak işgal edil-mektedir. Türkiye’de de birkaç büyük işletme ve yabancı sermayeye sahip bazı anonim şirketler hariç, özel teşebbüste hâkim olan unsur aile bağlantılarıdır, devlet ve âmme işletmelerinde ise bu unsur politik etkilere dayanır. Fakat sevk ve idareci sınıfı ergeç genişlemek zorunda

olduğundan, bu yönelim ihtiyarî etkilerden elbette uzaklaşacaktır. Endüstri toplumu, ilmî keşiflere, teknolojik yeniliklere ve ekonomik gelişmeye gittikçe daha çok önem vereceğinden, ailevî ve politik bağlan-tılara dayanan sevk ve idareciler yerlerini profesyonel sevk ve idareci-lere terkedecektir. Türkiye maalesef bu evrime ayak uydurmakta gecik-miş bir memlekettir. Kuvvetli profesyonel sevk ve idareci sınıfından yok-sundur. Birkaç profesyonel sevk ve idareci, yeni kurulmuş olan Türk Sevk ve İdare Derneği aracılığı ile bu mesleğin temelini kurmağa ça-lışmaktadır.

Bir otorite sistemi olarak, sevk ve idare, işçi siyasetinde diktatörlük derecesini azaltmaktadır. Muhakkak ki her toplumda sevk ve idareci aynı zamanda kural yapıcıdır. Fakat diğer toplumlardaki diktatörlük ve paternalistik yönelimlere karşı endüstri toplumunda bir çeşit anayasa idaresi görürüz ki, bu idare kanunlar, hükûmet kararları ve toplu söz-leşmelere dayanır.

Sevk ve idaredeki farklılık endüstrinin gelişme derecesinden ve ay-nı zamanda da toplumda liderlik mevkiini tutmuş olan seçkinlerin tarz ve şeklinden doğar. Meselâ hanedana mensup seçkinler aile bağlarına dayanan ve paternal mahiyet taşıyan sevk ve idare sistemini benimser ve savunurlar. Halbuki orta sınıf seçkinleri profesyonel idareci sınıfını daha çabuk benimsemektedir. İhtilâlcî aydınlar ise politik sevk ve ida-renin varlığına taraftardır. Buna karşılık milliyetçi liderler çeşitli sevk ve idarecilik tarzlarının gelişmesini, gereğine göre desteklerler.

Gerçi endüstri toplumunda profesyonel idareci sınıfı ergeç geniş-liyecektir, fakat bu sınıf topluma hâkim olmaya ne muktedir, ne de arzuludur, çünkü sevk ve idareciler ya hissedarların, ya devlet bürok-rasilerinin yahut da bazı hallerde işçi konseylerinin vekili olarak hareket ederler. Türkiye işletmelerinin çoğu ya aile şirketleri, ya da devlet malı olan karma ekonomi memleketlerine tipik bir örnektir. Orta tabaka iş-letmelerinin gelişmesi pek belli belirsiz ve az olduğundan, profesyonel sevk ve idareci sınıfının gelişmesi çok çetin bir durumdadır.

MÜTEŞEBBİSLERLE SEVK VE İDARECİLER : TÜRK TECRÜBESİ

Türkiye'de özel sektör müteşebbisleri, endüstrileşen bütün toplum-larda olduğu gibi, çok küçük işletmelerle işe başlamışlardır. Bu küçük teşebbüsler, bazı hallerde büyümüş ve başarılı olmuştur. Endüstrileşme evriminin başlangıcında Türk asıllı olmiyan müteşebbislerin tüm müteşeb-bislere oranının yüksek olduğu tahmin edilebilir. Bu durumun kökü bir yandan kapitülâsyonlara, diğer yandan da Osmanlı İmparatorluğu'nun

parlak devirlerinde, Türklerin askeri ve mülki hizmetlere verdiği büyük öneme bağlıdır.

Türkiyenin bugünkü durumu ise 138 özel işletme üzerinde yapılan bir araştırmadan elde edilen istatistik verilerde görülebilir². İncelenen özel işletmeler İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa, Adana ve Eskişehir gibi Türkiye'nin altı büyük şehrinde faaliyette bulunan ve elliden fazla işçi çalıştıran 367 işletme arasından seçilmiştir.

Müteşebbislere, valilerin ve kaymakamların meslekleri babalarının meslekleri ile karşılaştırıldığı vakit, görülmüştür ki, müteşebbislerin % 53'ünün babaları endüstri ve iş adamıdır. Halbuki bu nispet valiler için %15.6, kaymakamlar için de %4.4'dür. Ayrıca müteşebbislerin %48'inin kayınpederleri ya endüstri, ya da iş adamıdır. Diğer taraftan bu 138 işletmeden % 52'sinin bütün ortakları aynı ailenin fertleridir, % 24'ünde ise ortaklar arasında hiç akrabalık yoktur. Yukarıdaki istatistiklerden anlaşıldığı üzere, müteşebbislerin çoğunluğu kapalı bir sosyal gruba dahildir.

Araştırmada, müteşebbislerin ifa ettikleri diğer görevler hakkında yapılan bir inceleme de çok ilginç sonuçlar sağlamıştır. 138 müteşebbis arasında görev dağılımı şöyledir:

- % 69 müteşebbis, hissedar, sevk ve idarecidir
- % 5 müteşebbis, sevk ve idarecidir
- % 7 müteşebbis, hissedardır
- % 19 hissedar, sevk ve idarecidir
- % 1 hissedardır

Müteşebbislerin büyük çoğunluğunun endüstri toplumunun üç ana fonksiyonunu ifa etmekte olması çok ilgi çekicidir. Başka bir deyimle sevk ve idare doğrudan doğruya hissedarın elindedir. 138 müteşebbisten % 38'i üniversite mezunu, % 31'i lise ve orta okul mezunu, % 11'i ilk okul mezunu, % 1.4'ü de tahsilsizdir.

Ayrıca bu müteşebbislerin % 61'i kısa sürelerle yabancı memleketlerde bulunmuş, % 25'i uzun süreler yabancı memleketlerde kalmış, % 14'ü ise memleket dışına hiç çıkmamıştır.

Bunların etnik gruplarına gelince % 83'ü Türk, % 9'u Musevi ve % 7'si Rumdur. Bu hususta elde edilen sonuçlar gerçekten biraz ayrılmaktadır, çünkü bazı müteşebbisler anketi cevaplandırmaktan kaçınmıştır. Mamafih nüfusun %2'sinin Musevi ve %35'inin Rum olduğu dikkate alınırsa, bu iki etnik grubun endüstrideki önemi kolay-

² Doçent Dr. Arif Payaşoğlu, «Türkiyede Özel Sektör Endüstrisinde Müteşebbisler ve İşletmeler», Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1961.

ca anlaşılır. Fakat bu önemin zamanla azalmakta olduğu da söylenebilir.

Çeşitli sebeplerden dolayı bu rakamların Türk endüstri toplumundaki gerçek durumu aksettiremediği söylenebilir. Bunun bir sebebi de araştırma konusu olarak nispeten büyük işletmelerin seçilmiş olmasıdır. Türk müteşebbisleri sınıfı tüm olarak ele alınırsa, müspet oranların çok daha düşük olacağı tahmin edilebilir.

Mamafih varacağımız genel sonucu şöyle özetleyebiliriz: Türkiye'deki büyük işletmelerin dahi çoğunda özel teşebbüs seçkinleri çoğunluk aile bağlantılarına dayanır. Gerçek anonim şirket tipine varmamız için çok uzun bir mesafe aşmamız gerekmektedir.

Gelişmemiş memleketlerin çoğunda süratle endüstrileşme çabası, özel ve devlet işletmelerinin yanyana gelişmesine sebep olmuştur. Bu sebeple hem İtalya'da hem de Türkiye'de iktisadî devlet teşebbüsleri için 1934'de aynı adımlar atılmış oldu. Her iki memleketin de o sürede milliyetçi bir lideri vardı.

Büyük ve orta çapta işletmeler, bu amaçla kurulmuş olan Sümerbank ve Etibank tarafından açılmıştır. Yeni projeler Ekonomi Bakanlığına bağlı Sınai Tetkik Komisyonu tarafından tetkik ve kabul olunduktan sonra adı geçen iki müessese tarafından tatbika konulurdu. Böylece müteşebbislik fonksiyonu Sınai Tetkik Komisyonu ile bu iki iktisadî devlet teşekkülü tarafından ifa edilmekteydi. Sevk ve idarecilik ise ya Sümerbank, ya da Etibank idarecileri tarafından, bunların sicillerinde belirtildiği üzere, «dirayetli bir iş adamı şeklinde» idare edilmekteydi.

Gerçi bu işletmelerde gerçekten bir teşebbüs ve dinamizm arzusu vardı, fakat Bakanların direkt politik etkilerinden kaçınılamadı. Aynı şeyi Devlet Demiryolları, Denizcilik Bankası, Petrol Ofisi gibi prodüktif işletmeler ve enfastrüktür işletmeleri için de söyliyebiliriz.

Bu yeni devlet teşebbüslerinin en faydalı başarılarından biri de binlerce öğrenciyi yabancı memleketlere göndererek uyguladıkları eğitim programlarıdır. Böylece memlekete modern endüstri anlamını kavramış olan bir kitle kazandırılmıştır. Fakat bir takım sebeplerden ötürü bu iyi başlangıç az çok başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Sevk ve idareciler üzerindeki politik baskı, malî kaynaklar ile sorumlulukların kesinlikle belirtilmemiş olması, sevk ve idare mevkileri için izlenen düşük maaş politikası, müteşebbislik yetki ve sorumluluğunun tanınmamış olması yüzünden, iktisadî devlet teşekküllerinin en iyi müteşebbisleri, sevk ve idarecileri özel teşebbüs tarafından izlenmiş, devralınmıştır. Devlet bursları ile yabancı ülkelerde eğitim gören kişilerin pek azı atandıkları

devlet teşebbüslerinde çalışmaktadır. Bunların çoğu daha atılgan, ilerici olan özel teşebbüste çalışmayı, yahut da gerçek anlamda anonim şirket mahiyeti taşıyan ve profesyonel sevk ve idarecilik mesleğinin daha önemli görüldüğü karma işletmelere katılmayı tercih etmiştir. Kimi de eğitim gördükleri ülkelerde gördükleri ama kendi memleketlerinde bulamadıkları bir ekonomik düzen içinde çalışabilmek için yurt dışında iş bulmuşlardır.

SONUÇLAR

İtalya'da bu teşekküller daha sıhhatli bir ortamda gelişmişlerdir. Bunun başlıca nedeni İtalyan teşekküllerinin kuvvetli bir finansmana dayanması ve bundan başka da bu teşekküllerdeki devlet hissesinin % 40 ilâ % 60 oranında bulunup politik baskının asgariye indirilmiş olması, müteşebbislik kademelerinde mâkûl bir maaş sisteminin uygulanmasıdır.

Türkiye İş. Bankası'nın iştiraki ile kurulan karma işletmeler başanlı olmuştur. Sınai Kalkınma Bankası da özel teşebbüsün gelişmesini desteklemekte, daha iyi bir sevk ve idare sistemi üzerinde ısrarla durulmakta fakat finansman yardımı daha çok hisse senedi mübayaası şeklinde olmaktadır. Bu arada, Türkiyede devlet, özel teşebbüs ve yabancı sermayenin işbirliği ile kurulmuş olan en büyük karma işletmeyi özellikle belirtmek gerekir. Ereğli Demir Çelik İşletmesi en büyük endüstri projesi olarak memleketin sevk ve idare problemlerinin hallinde önülük edecektir.

Endüstri toplumuna yönelen bu ısrarlı çabalar, müteşebbislere, sevk ve idarecilere olan ihtiyacı gittikçe daha da önemsetmektedir. Gerek devlet teşekküllerinde, gerekse özel işletmelerde, profesyonel sevk ve idarecilere büyük ihtiyaç vardır. Türkiye'de aile teşekkülleri olarak işletilen özel işletmelerin aşağıdaki hususlara daha çok önem vermeleri temenni olunur:

- Modern organizasyon metotları,
- Endüstri toplumuna yönelirken, bütün dünyada benimsenen sosyal evrime gerekli önemin verilmesi,
- Profesyonel sevk ve idarecilerin önemini kavrayıp gerekli yetki ve sorumluluğun verilerek işletmelere bunların yerleştirilmesi,
- Her kademedeki sevk ve idarecilik için yeterli eğitim yatırımı yapmak,
- Profesyonel sevk ve idarecilere, sadece ekonomik bir kaynak ve işletme dahilinde bir yetki sistemi olarak değil, aynı zamanda güvenirli bir işletmeciler sınıfı olarak yatırım yapmak,

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

— Özel müteşebbislerin sayısını artırmak ve kalitesini yükseltmek.

Ayrıca iktisadî devlet ve âmme teşekküllerinin geleceğinden sorumlu olanların da aşağıdaki hususları sağlamaları temenni olunur:

— Daha fazla inisiyative ihtiyaçları olan sevk ve idarecilerine gerekli dengede yetki ve sorumluluk tanımak,

— Sevk ve idareciler üzerindeki politik baskıyı kaldırmak.

— Gerek yeni yatırımlara, gerekse mevcut teşekküllere daha sağlam ve daha açık bir finansman imkânı tanımak,

— Sevk ve idarecileri diğer devlet personelinin ayırmak için bunlara yeni bir statü tanımak ve teşvik edici programlar hazırlamak,

— Âmme hizmeti olarak devlet elinde tutulması gerekmeyen iktisadî devlet teşekküllerinin hisse senetlerini satışa çıkararak, tedricen karma teşebbüse geçmek,

— Özel teşebbüs ile devlet teşebbüslerine eşit muamelede bulunmak,

— Her kademe için geniş kapsamlı bir sevk ve idarecilik eğitimi sağlamak.

Sevk ve idarecilerin, endüstri toplumundaki diğer bütün beşer unsurlarının güvenini sağlayacak şekilde eğitim görmeleri ve hareket etmeleri de temenni olunur. Endüstrileşmeye doğru gidişte profesyonel sevk ve idarecilere olan ihtiyaç ve karma teşebbüslerin önemi anlaşıncaya, devlet teşebbüsü ile özel teşebbüs arasında bir seçme yapmak gereği önemini gittikçe kaybedecektir.

TÜRKİYE NÜFUSUNUN GELİŞME TEMAYÜLLERİ VE İKTİSADİ TESİRLERİ

Ömer Celâl Sarç

Türkiye nüfusunun artış temposu son 30-40 yıl içinde hayli değişmiştir. Aşağıda (1 numaralı tablonun ikinci sütununda) görüleceği gibi, yıllık çoğalma nispeti 1927-35 te % 2 civarında iken 1940-45 te % 1'e inmiş, bilâhara hemen hemen % 3 gibi pek yüksek bir seviyeye çıkmıştır. Bu şiddetli artış şimdi mühim iktisadî meseleler yaratmaktadır.

KABA TAHMİNLER

Demokratik donelerin azlığı dolayısıyla bahsi geçen değişmelerin sebebi lâıkiyle aydınlanmamış bulunuyor. Doğumlar hakkında rakam yok gibidir. Evlenme ve ölümler için de yalnız şehirlere ait istatistikler mevcuttur. Göçler hususundaki doneler parça halinde bazı rakamlardan iba-

TABLO : 1
NÜFUS (Sayım sonuçları)

Yıllar	Değişmelere göre ayarlı		Ayarlanmış olarak	
	Sayı (Milyon) 1	İki sayım arasında yıllık artış (binde) 2	Sayı (Milyon) 3	İki sayım ara- sında yıllık artış (binde) 4
1927	13.80	—	14.10	—
1945	16.35	21.4	16.20	17.5
1940	17.82	17.4	17.75	18.5
1935	18.79	10.4	18.70	10.5
1950	20.95	22.2	20.85	22.0
1955	24.06	28.1	23.90	27.7
1960	27.80	29.3	27.75	30.3

1927 nüfusuna gizli nüfus için 300,000 ilâve edilmiş, diğer yıllara ait rakamlardan milletlerarası göç hareketlerinin tahmini net neticesi indirilmiştir.

Kaynak: Sayım neticeleri

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

rettir. 1927'den beri periyodik nüfus sayımları yapılıyor ve bunlar nüfusun ne miktar arttığını oldukça büyük bir sıhhat derecesi ile belli ediyor. Sa da, sayım neticelerinde birçok hususlarda mühim yanlışlar vardır. Bilhassa, nüfusun yaşlara ayrılışı hakkında rakamlar hatâlıdır. Yaşlar büyük ölçüde yuvarlaklaştırılmış, genç nesillerde erkek yaşları, anlaşılan küçültülmüştür. Yeni doğmuş çocukların ve belki genç kadınların sayımda tamamiyle kavranılmış olduğu da şüphelidir.

Diğer taraftan sayımların verdiği rakamları muayyen hatâların tesirlerini az çok giderecek surette ayarlamak mümkün olduğu gibi bazı metotlar yardımıyla, bu kabil rakamlardan doğum, evlenme ve ölüm gibi dinamik olaylar hakkında hüküm çıkarmak da kabildir. Son zamanlarda bu yolda yapılan bazı incelemeler, bilhassa Kenan Gürtan'ın henüz yayımlanmamış olan bir etüdü¹, mevzuun biraz daha aydınlanması-na yardım etmiştir.

ÖLÜMLER

Genel doğum ve ölüm haddini Kenan Gürtan tablo 2 de gösterildiği surette tahmin etmiştir²:

TABLO : 2

ORTALAMA YILLIK GENEL DOĞUM VE ÖLÜM HADLERİ
(Devre ortasındaki nüfus başına binde)

Devre	Doğum haddi	Ölüm haddi	Doğum fazlası
1935—40	38.3	19.4	18.9
1940—45	37.1	27.2	9.9
1945—50	38.8	17.6	21.2
1950—55	42.2	14.1	28.1

En ziyade dikkati çeken nokta ölüm haddinin 1940-45 devresinde kaydettiği şiddetli yükselmedir. Ölümünün o devrede arttığını, şehirler hakkında tertip edilen ölüm istatistikleri de göstermekte ve ancak bun-

¹ Etüd, nüfusun yaş itibarıyla ayrılışına dair rakamlardan hareket etmektedir. Bu rakamlar, göçlerin ve hatâların tesirleri giderilmek üzere ayarlanmıştır. 1935-55 arasındaki beşer yıllık 4 devre için genel doğum nisbeti ve muhtelif yaşlara mahsus spesifik ölüm nisbetleri tahmin edildiği gibi, türlü faraziyelere dayanılmak suretiyle nüfusun ve yaş terkininin 2000 yılına kadar projeksiyonu yapılmıştır.

² Tasnif usûllerindeki farklar ve diğer âmilleri, 1927 sayımı sonuçlarının sonrakı sayımların verdiği rakamlarla karşılaştırılmasına engel olmaktadır. Bu sebeple 1927-35 devresi burada göz önünde bulundurulmamıştır.

lar daha hafif bir artışa işaret etmektedir³. Meselâ İstanbul şehrinde ölüm oranı 1936-40'da binde 17.5 den 1941-45'de binde 19'a çıkmıştır. Keyfiyetin sebebini, bazı hayatî ilâçlar ithalâtının büyük ölçüde azalmasına ve gıda durumunun ciddi surette bozulmasına yol açan İkinci Dünya Harbinde aramak lâzımdır. Seferberlik dolayısıyla ziraatten çok sayıda işgücü çekilmiş, araçlar, istihsal malzemesi tedarikinde ve mahsulün naklinde güçlükler başgöstermiş ve bunlara fiyat siyasetinde yapılan bazı hatâlar da katıldığından ziraî istihsal mühim ölçüde azalmıştır. Gıda maddeleri disponibilitelerinden nüfus başına düşen miktar hakkında harb yıllarına ait rakam yoktur. 1949 yılı için mevcut istatistikler o yılda bile protein disponibilitelerinin harbden evvelki seviyesinin altında kaldığını, kalörü disponibilitelerinin ise o seviyenin biraz üstünde bulunduğunu göstermektedir⁴.

Harbden sonra gıda durumu ile beraber sağlık şartlarının da düzelmesi, diğer geri kalmış memleketlerde olduğu gibi Türkiye'de dahi ölüm oranlarının hayli gerilemesine yol açmıştır. Belirli yaşlar için Kenan Gürtan tarafından tahmin edilen spesifik ölüm hadlerine göre vefiyattaki azalma bilhassa en geç nesillerde tecelli etmektedir. Yeni doğmuş çocukların ölüm haddi 1935-40'da % 18 iken 1950-55'de % 13'e inmiştir. Ancak daha yaşlı nesillerin vefiyatında da azalma vardır. Neticede hayat ümidi aynı devre içinde 44.9 yıldan 52.7 yıla yükselmiştir (iki cins bir arada).

DOĞUMLAR VE REPRODÜKTİF SINIFIN BÜYÜKLÜĞÜ

Kenan Gürtan'ca tahmin edilen genel doğum oranları 1940-45 de hafif bir alçalma, sonra da kuvvetlenen bir yükselme kaydetmektedir. Bir yaşımdan küçük çocukların genel nüfustaki payı hakkında sayımların verdiği rakamların seyri de aşağı yukarı böyledir (Bak: Tablo 3).

Sayımdan evvelki yılda doğan çocuklardan arada ölmüş olanları hesaba katmadığından, bu nispetler, genel doğum haddine şüphesiz eşit olamaz. Ayrıca sayımlarda bir yaşımdan küçük çocukların tamamının kaydedilmemiş olduğunu gösteren bazı emareler vardır.

Genel doğum haddini tâyin eden faktörler araştırılırken ilkin reproduktif sınıfın (yani ana, baba olabilecek yaşlardaki kimselerin) genel nüfustaki payında vukubulan değişmelerin had üzerindeki etkisini ber-

³ Tafsîlât için bakınız: Ömer Celâl Sarç, *Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları*, İstanbul, 1950, s. 154.

⁴ Diğer taraftan bu keyfiyette 1949 mahsulünün pek kötü olması da rol oynamış olabilir

TABLO : 3.

GENEL DOĞUM HADDİ VE BİR YAŞINDAN KÜÇÜK
ÇOCUKLARIN NÜFUSTAKİ PAYI

Devre	Bir yaşından küçük çocukların payı		Gürtan'ın genel doğum haddi indeksi
	Binde	İndeks (1935—40=100)	(1935—40=100)
1935—40	28.0	100.0	100.0
1940—45	25.7	91.8	96.8
1945—50	27.7	98.9	101.3
1950—55	30.1	107.2	110.2

taraf etmek lâzımdır. Aşağı yukarı bütün doğumların kaynağını 15-49 yaşında kadınlar teşkil eder⁵. Doğum sayısını⁶ bu yaşlardaki kadınlar sayısına bölmek suretiyle elde edilen nispetler 4 numaralı tablonun 2 inci sütununda gösterilmiştir.

TABLO : 4

TÜRLÜ GRUPLAR MEVCUDUNUN BİNDENİ OLARAK
DOĞUM SAYISI

Devre	Genel nüfusa nazaran (1)		15-49 yaşındaki kadın sayısına nazaran (2)		15-49 yaşındaki evli kadın sayısına nazaran (3)	
1935—40	38.3	100.0	164	100.0	219	100.0
1940—45	37.1	96.8	160	97.6	215	98.2
1945—50	38.8	101.3	162	98.8	219	100.0
1950—55	42.2	110.2	179	109.1	231	105.5

Bahis konusu olan grubun nüfustaki payı mühim bir değişme kay-

⁵ Şüphesiz doğumların bir kısmı 15 yaşından genç ve 50 ve fazla yaşında analardandır. Köylerimizde doğum ve ölümler hakkında 1945-46'da yapılan bir ankete göre sonuncular bütün doğumların %1 ine baliğ olmaktadır. Buna karşılık aynı ankete nazaran 15 yaşından genç kadınlardan hiç doğum olmamışsa da bu, her halde hakikate uygun olmasa gerektir. Bütün doğumları 15-49 yaşındaki kadınların sayısına nisbet etmekle bu grubun doğum haddini biraz mübalâğalandırılmış olmaktadır.

⁶ Bu ve diğer doğum oranları hesaplanırken Gürtan'ın verdiği mutlak doğum sayısı değil, tahmin ettiği genel doğum hadlerinin sayımlarda tesbit edilen (ajüste edilmemiş) nüfus sayısına (tablo 1, sütun 1) tatbikiyle elde edilen miktarlar esas tutulmuştur. Gerçekten Gürtan'ın etüdünde nüfusun medenî hal itibariyle ayrışması hakkında tahmin yapılmamış olduğundan bu yazımızda ajüste edilmemiş rakamlara dayanmak icabetmiştir.

detmediğinden⁷ elde edilen nispetlerin seyri genel ölüm haddinin seyrine çok benzemektedir. Yalnız inip çıkmalar biraz daha hafiftir. Buna göre bahsi geçen faktörün genel doğum üzerinde kayda değer bir etki yapmamış olduğunu kabul etmek lâzım gelir.

EVLENMELER

Evli kadınlar⁸ göz önünde bulundurulunca manzara hayli değişmektedir. Tablo 4 ün 3 üncü sütununda doğumların 15-49 yaşında evli kadınlar sayısına oranı gösterilmiştir⁹. Her üç sütun için tertip edilen indekslerden belirttiği gibi, bu oranlar evvelkilere nazaran çok daha az mütehavvildir. İlk üç devrede aşağı yukarı sabit kalmakta, 4 üncü devrede ise diğer oranlardan daha ufak bir yükselme kaydetmektedir. Bundan çıkan neticeye nazaran genel doğum haddinin inip çıkmaları, kısmen, evli nüfusun umum nüfustaki payında¹⁰, dolayısıyla evlenme haddinde vukubulan paralel hareketlerin mahsulüdür.

Şehirler dışındaki evlenmeler hakkında istatistik yoksa da iki sayımın neticelerinden, muayyen medenî hal gruplarında vukubulmuş olan ölümler hakkında bazı faraziyeler yapılmak suretiyle, aradaki devrede bütün memlekette kaç ilk evlenme aktedildiğini takribî surette tâyin et-

⁷ 15-49 yaşındaki kadınların bütün kadın nüfusa oranı dört devrede sırasıyla şu yüzdelere bâliğ oluyordu: 46.0, 46.7, 48.4, 47.9.

⁸ Sayım istatistiklerinde evli olarak gösterilen nüfus her halde yalnız kanuna uygun şekilde evlenmiş olanları değil, aynı zamanda sadece imam nikâhiyle ve hattâ nikâhsız birleşmiş olan kimseleri de kavramaktadır. Bundan dolayı bütün doğumların sayımlara göre «evli» olan nüfus sayısına nispet edilmesi yerindedir.

⁹ 1940 sayımında toplanan malûmatın büyük bir kısmı işlenmemiştir. Nüfusun yaşlara ayrılışı hakkında (sual varakalarının % 1'ini kavrayan bir sondaja göre) rakam yayımlanmışsa da medenî hal itibarıyla bir tasnif yapılmamıştır. Bu durum karşısında 15-49 yaşındaki kadınların 1940 mevcudunu 1935 ve 1945 yıllarının aritmetik ortalaması alınmak suretiyle tahmin etmek icap etmiştir (Geometrik ortalama hemen hemen aynı neticeyi vermektedir).

¹⁰ 15 yaşından yukarı nüfus arasında evlilerin nispeti türlü sayım yıllarında aşağıdaki yüzdelere bâliğ oluyordu:

Yıl	Erkek ve kadın	Erkek	Kadın
1935	68.3	71.2	65.6
1945	65.9	66.8	64.8
1950	67.5	67.5	67.4
1955	70.7	70.1	71.3

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

mek mümkündür¹¹. İlk, yani bekâr ve bâkireler arasındaki evlenmeler şehirlerimizde bütün evlenmelerin % 85 ini teşkil etmektedir. Bahsi geçen gruplardaki ölümlerin sayısı Kenan Gürkân'ın verdiği spesifik ölüm hadleri yardımıyla tahmin edilirse, ilk evlenmeler için 5 numaralı tabloda gösterilen rakamlara varılır.

TABLO : 5
İLK EVLENMELER

Yıllar	Sayı (yılı or talama) (1000)	Devre ortalama- masında nüfus sayısı (milyon)	Genel evlen- me haddi (binde)	Evlenmelerin 15 ve daha fazla yaşlar- daki bekâr sayısı- na oranı (%)		
				Erkek Kadın*	Erkek	Kadın
	1	2	3	4	5	6
1935—40	122	17.60**	6.9	5.6	8.7	15.4
1945—50	192	19.87	9.7	7.0	11.0	19.0
1950—55	222	22.50	9.8	7.7	11.8	21.8

¹¹ Gerçekten, göç hareketleri ihmal edildiği takdirde iki sayım arasındaki (K) yıllık devrede vukubulan ilk evlenmeler sayısının aşağıdaki iki kemmiyetin toplamına eşit olması gerekir:

a) (x) yılında mevcut 15 ve daha fazla yaşlardaki *bekâr nüfusun* sayısı, eksi bunlardan iki sayım arasında evlenmeden ölenler, eksi (x+K) yılında «(15+K) ve yukarı» yaşındaki bekâr nüfusun sayısı.

b) (x+K) yılında «15 ile (15+K) dan az» yaşlardaki *evli nüfusun* sayısı, artı bunlardan geçen K yıl içinde evlendikten sonra ölenler. Böyle bir tahmin şüphesiz tam sıhhatli olamaz. Bu tahminler sayımın medenî hal için verdiği rakamlardaki hatâların tesiri altında kalacağı gibi, göçleri de ihmal etmektedir. Bundan başka nüfusun yaşa göre ayrılışına ait rakamlarda mevcut yanlışların şiddeti yaşa göre değiştiğinden (x) yılında (y ve daha fazla) yaşlardaki kimselerin sayısı, (x+K) yılında «(y+K) ve daha fazla» yaşlardakilerin sayısı ile doğru bir mukayeseye elverişli bulunmayabilir. Nihayet yukarıdaki (b) kemmiyeti ile olmıyan bazı evlenmeleri de kavrayabilir. Ancak bahsi geçen yaş grubunda bu gibi evlenmeler her halde pek mahdud olacağı gibi, bütün devrelere ait rakamlarda aynı istikamet ve ehemmiyette hatâlar bulunacağı, dolayısıyla tahmin neticelerinin evlenmelerin seyrini yaklaştırma suretinde ifade edebileceği kabul edilebilir.

* Bu tahminler hem erkeklere, hem de kadınlara ait rakamlara göre yapılabilir. Her iki usulün nazarı olarak aynı neticeyi vermesi lâzımdır. Nitekim ilk evlenmelerin muhtelif devrelerdeki genel sayısı hakkındaki iki usulle elde edilen rakamlar arasında % 5'den büyük bir fark çıkmamıştır. Tablonun birinci sütunundaki rakamlar erkek ve kadınlar için ayrı ayrı yapılan iki tahminin aritmetik ortalamasını teşkil etmektedir.

** 1935 ve 1945 nüfusları aritmetik ortalamasıdır. Halbuki 1940 sayımında tesbit edilen nüfus 17.82 milyondur.

Nüfusun 1940 yılında medenî hale göre ayrılışını gösteren rakamlar bulunmadığından hesaplarda 1935-40 ve 1940-45 devrelerini birbirinden ayırmak kabil olmamıştır. Ancak bu devrelerin ilkinde ortalama evlenme haddinin seferberlik zamanına düşen ikinci devreye nazaran daha yüksek olduğuna ihtimal verilebilir. Evlenme haddinin 1945'den sonraki artışını şehirler hakkındaki evlenme istatistikleri de teyit etmektedir¹². Bu istatistikler, ayrıca ortalama evlenme yaşının oldukça mühim ölçüde alçaldığını da göstermektedir. 1936 ile 1955 arasında bu ortalama erkekler için 29.6'dan 27.4 yaşına, kadınlar için 24.3'den 23 yaşına düşmüştür. Paralel olarak 15-19 yaşındaki nüfus arasında evlilerin oranı muntazaman yükselmiştir. Kadınlar için 1935'de % 23.2'den 1950'de % 30.9'a, 1955'de % 37.2'ye çıkmıştır. Buna göre evlenmelerin artışı, belki sadece, evlenme yaşının küçülmesinin bir tecellisinden ibarettir. Bu, diğer birçok memleketlerde de müşahade edilen bir olaydır.

REPRODÜKTİF NÜFUSUN YAŞ TERKİBİNDEKİ DEĞİŞMELER

15-49 yaşındaki evli kadınlara ait doğum hadleri (Tablo: 4, sütun 3) evvelki hadlerden daha az değişken olmakla beraber yine bazı tahavvüller göstermekte, bilhassa üçüncü ve dördüncü devreler arasında hayli yükselmektedir. Diğer bir faktörün muhtemel etkileri bertaraf edilmeden bu tahavvülleri doğurganlıkta — yani belirli yaşlardaki evli kadınların doğum nispetinde (velûdiyet) — vukubulan değişmelere atfetmek câiz olamaz. Gerçekten 15-49 yaşında kadınlar arasında doğurganlığı çok farklı yaş sınıfları vardır. Grupun terekübünde de incelenen devre zarfında önemli değişmeler olmuştur. Birinci Cihan Harbinde dünyaya gelen az mevcutlu nesiller 1935'e doğru reproduktif yaşlara varmağa başlamışlar, neticede 25-34 yaşındaki şahısların umum nüfustaki payı kayda değer ölçüde gerilemiş, buna karşılık 15-24 yaşındaki nüfusun payı bütün devre boyunca muntazaman yükselmiştir. Reproduktif yaşlardaki evli kadınların yaş terkiibindeki tahavvüller Tablo 6'da hülâsa edilmiştir.

Bu duruma göre grupun bütününe ait doğum hadlerindeki inip çıkmlar doğurganlığın değil, yaş terkiibinin değişmesinden ileri gelmiş olabilir. Bu noktayı gerçeklemek için şöyle bir yolda yürümek bahis konusu olabilir. Evli kadınlarda doğurganlığın yaştan yaşa ne kadar farkettiğini bilirsek her yaşın mevcuduna bu farklarla orantılı tartılar tatbik etmek suretiyle reproduktif gruba dahil kadınların türlü devrelerde-

¹² Bakınız: Halûk Cillov, *Türkiye'de Evlenme ve Boşanmaların Seyri*, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt XXI, No. 1-4.

TABLO : 6

15-49 YAŞINDAKİ EVLİ KADINLARIN YAŞ TERKİBİ*

Yaş sınıfları	1935—40		1940—45		1945—50		1950—55	
	1000	%	1000	%	1000	%	1000	%
15—24	671	22.4	746	23.6	962	27.4	1250	30.8
25—34	1240	41.4	1214	38.4	1218	34.6	1416	34.7
35—49	1084	36.2	1204	38.0	1335	38.0	1401	34.5
Toplam	2995	100.0	3164	100.0	3515	100.0	4061	100.0

* 9 numaralı notta belirtildiği gibi, evli kadınların 1940 yılındaki sayısı tahmin edilmiştir. Bundan dolayı 1935-40 ve 1940-45 devrelerine ait rakamlar da kısmen tahminidir.

ki genel sayısını belirli bir doğurganlık seviyesine tekâbül eden standart bir ölçü birimi ile ifade edebiliriz. Eğer tartılar doğru ise ve doğurganlık durumunda devre boyunca değişiklik olmamışsa, böylece, yaş terkindeki tahavvüllerin reprodüktif grupun büyüklüğü üzerindeki tesirleri tamamiyle hesaba katılmış olur. Grupun mevcudunu gösteren standardize rakamları her devredeki doğumların genel sayısı ile bölmek suretiyle bulunacak oranlar da genel doğurganlık seviyesinin zamanla ne surette tahavvül ettiğini sıhhatli olarak belli eder. Bu şekilde bir standardizasyon için lüzumlu tartıları 1945'de 4000'den fazla köyde ölüm ve doğumlar hakkında tertip edilen ve doğumları ananın yaşına göre tasnif eden bir anketin neticelerinden hesaplamak mümkündür¹³. Anketin verdiği rakamlar Birleşik Amerika ve Portekiz'e¹⁴ ait benzer donelerle beraber 7 numaralı tabloda görülebilir.

Bu tablonun Türkiye sütunundaki indeksler tartı kabul edilmek suretiyle standardize edilen reprodüktif kadınlar mevcudunu her devredeki doğum sayısı ile bölmekle bulunan doğum oranları da 8 numaralı tablonun ilk sütununda gösterilmiştir.

Görüldüğü gibi bu oranlar ilk iki devrede sabit kalmakta, sonra yükselmektedir. Bu keyfiyet 15-49 yaşındaki evli kadınların doğum hadininin ikinci devrede kaydettiği hafif gerilemenin doğurganlığın azalmasından değil yaş terkinde vukubulan değişmelerden doğduğuna, dör-

¹³ Anketin yayımlanan neticelerinde, tertip edildiği köylerde nüfusun yaş ve medenî hal itibariyle bölünmesi belli edilmediğinden, hesapları yaparken bunun 1945 yılında Türkiye köylerinde kadın nüfusun yaş ve medenî hale göre ayrışmasına eşit olduğunu farzetmek icabetmiştir.

¹⁴ Portekiz bu gibi istatistiklere mâlik memleketlerden, durumu bize nispeten en yakın gibi görünen olduğu için seçilmiştir.

NÜFUSUN GELİŞME TEMAYÜLLERİ

TABLO : 7

**EVLİ KADINLARIN YAŞLARINA GÖRE
SPESİFİK DOĞUM HADLERİ**

Yaş sınıfları	Türkiye 1945		Birleşik Amerika 1949		Portekiz 1950	
	Doğum oranı	% İndeks*	Doğum oranı	% İndeks*	Doğum oranı	% İndeks*
15 den küçük	—	—	28.9	155	14.3	60
15—19	15.3	93	41.1	214	39.2	163
20—24	15.5	95	28.0	145	33.4	141
25—29	16.4	100	19.3	100	24.0	100
30—34	15.3	93	11.5	60	17.2	72
35—39	11.7	71	5.9	31	12.8	54
40—44	5.4	33			6.1	25
45—49	2.1	13	1.0	5	0.9	4
50 ve +	0.4	3				
Toplam	10.7	65	12.4	64	15.4	64

* 25-29 yaş sınıfına ait had = 100 itibar edilmiştir.

Birleşik Amerika ve Portekiz hakkındaki raporların kaynağı: Tablo 12, U. N. Demographic Yearbook, 1959. Bu rakamlar her yaş grubunda meşru doğumların evli kadın sayısına nispetinden ibarettir.

düncü devredeki yükselmenin ise tamamiyle doğurganlığın artmasıyla ilgili bulunduğu işaret etmektedir.

TABLO : 8

**DOĞUM SAYISININ 15-49 YAŞINDAKİ EVLİ KADINLARIN
DOĞURGANLIĞA GÖRE STANDARDİZE EDİLMİŞ
MEVCUDUNA ORANI**

Yıllar	Standardizasyon Türkiye'ye ait doğurganlık hadlerine göre yapıldığı takdirde (1)		Standardizasyon Portekiz'e ait doğurganlık hadlerine göre yapıldığı takdirde (2)	
	Binde	İndeks 1935—40=100	Binde	İndeks 1935—40=100
1935—40	282	100.0	271	100.0
1940—45	282	100.0	268	98.9
1945—50	291	103.2	265	97.8
1950—55	302	107.1	263	97.0

DOĞURGANLIĞIN YAŞA GÖRE GÖSTERDİĞİ FARKLAR

Ancak, 15-49 yaşındaki evli kadınların sayısını standardize etmek için kullandığımız tartılar emin değildir. Bu tartılara esas teşkil eden spe-

şifık doğum hadleri müşahede yanlışlarının tesiri altında kalmış olabileceği gibi, tartıları hesap ederken yapılan faraziyelerin (13 numaralı nota bakınız) hakikate tamamiyle uygun olduğuna da güvenilemez. Bundan başka tartılara esas teşkil eden anket 1945-46'da yani kısmen seferberlik sırasında tertip edilmiştir. Nitekim anketin verdiği şififık doğum hadlerinde bu fikri kuvvetlendiren bazı anormallikler görölmektedir. İlkin 15-49 yaşındaki evli kadınların bütünü için bulunan ortalama doğum nisbeti çok düşüktür; ya bütün doğumlar kavranamadığından, ya da seferberlik yüzünden denebilir. Doğumların mutlak seviyesi tartılar üzerinde müessir olmadığından küçük yaş sınıflarına (15-19, 20-24 sınıflarına) ait hadlerin diğerlerine nazaran anormal derecede alçak bulunması, daha önemli bir nokta teşkil eder. Gerçekten bu konu hakkında istatistiklere malik memleketlerin belki hepsinde 15-19 yaş sınıfı doğurganlık bakımından birinci, 20-24 sınıfı ikinci gelir ve evvelki sınıfın şififık doğurma haddi hesaplarımızda esas kabul edilip 100 itibar edilmiş olan 25-34 sınıfına ait haddin bazen iki mislini aşar. Halbuki anketin verdiği rakamlar Türkiye'de 15-19 yaş sınıfında doğurganlığı, 25-29 sınıfındaki seviyenin hayli altında göstermektedir. Müşahede hatâlarından ileri gelmediği takdirde, bu durum, seferberliğin en ziyade genç evli kadınların doğumlarını azaltmağa elverişli bulunması keyfiyetinin bir tecellisini teşkil edebilir. Buna karşılık, 30 yaşından yukarı kadınlara ait haddin Türkiye'de diğer memleketlere kıyasla yüksek olduğunu bazı müşahedeler de gösterdiğinden anketin buna dair rakamlarında esash bir hatâ olmasa gerektir.

Bu sebepler dolayısıyla ve doğurganlık durumu değıştiği takdirde standardizasyonun büyük bir kıymeti olamayacağı cihetle (ki savaş sırasında Türkiye'deki durum budur sanırım), evvelki bölümde varılan neticeler kanaat verici değildir. Gerçekten standardizasyon Portekiz'e ait doneler (7 nci tablodaki indeksler) tartı kabul edilmek suretiyle yapılrsa reprodüktif sınıflara dahil evli kadınların türlü devrelerdeki ortalama doğurma haddi olarak 8 numaralı tablonun 2 nci sütununda gösterilen rakamlar elde edilir. Bunlar doğurganlığın artmayıp bilâkis 1935 ile 1955 arasında hafifçe fakat muntazaman gerilediğini gösterir ve 15-49 yaşındaki evli kadınlar için mevcudları standardize edilmeden tâyin edilen doğurma nisbetlerinin son devredeki artışının sadece yaş terkiibindeki değışmelerden ileri geldiğini ifade eder.

GELECEK YILLARDAKİ GELİŞMELER

Genel doğum haddinin önümüzdeki yıllarda nasıl tahavvül edeceğini

NÜFUSUN GELİŞME TEMAYÜLLERİ

kestirmek güçtür. Bazı âmiller bu haddin artışını yavaşlatabilir. 1940-45 yıllarında dünyaya gelen bebekler reproduksiyon yaşına varmağa başlamışlardır. Bundan dolayı 15-24 yaş sınıfının genel nüfustaki payının biraz gerilemesini beklemek lâzımdır. O yaştaki kadınların payı 1955'de %18.6 iken, Kenan Gürtan'ın tahminlerine göre, 1965'de %15.5'e inecektir. Bu, gerek genel evlenme haddini, gerek evli kadınların ortalama doğurma haddini alçaltmağa elverişli bir faktördür. Bundan başka aşağıdaki rakamlarda belirttiği gibi, 15 ve yukarı yaşlardaki bekâr nüfusta erkek ve kadınların sayısı arasında evlenme haddini azaltmak yolunda müessir olabilecek, bir dengesizlik hasıl olmuştur.

100 ERKEĞE DÜŞEN KADIN SAYISI

15 ve daha yukarı yaşlardaki bekâr nüfus

1935	54.8
1945	57.8
1950	57.5
1955	52.1

Nihayet hali hazırda birçok memleketlerde 30 ve daha yukarı yaşlardaki evli kadınların doğurma haddi azalmağa meyletmektedir. Bu hareket Türkiye'de başgösterebilir. Dünyaya gelen çocuklardan daha büyük bir kısmının hayatta kalması buna sebep olabilecek bir âmildir. Ancak bu nokta şüpheli olduğu gibi, 1950'den sonra doğan nesillerin çok kalabalık olması gibi, doğumların artmasına yol açabilecek faktörler de vardır. Bu sebeple 15-49 yaşındaki (evli veya bekâr) bütün kadınlara ait ortalama doğum oramının sabit kalacağını kabul etmek hali hazırda yapılabilecek en emin faraziye gibi görünmektedir. Diğer taraftan ölüm hadleri muhtemel olarak gerilemeğe devam edeceğinden önümüzdeki yıllarda nüfusun şiddetle artması az çok mukadderdir. Gürtan'ın yukarıdaki faraziyelere dayanan projeksiyonları aşağıdaki nüfus miktarlarını vermiştir.

NÜFUS SAYISI

(Milyon)

1965	32.5
1970	37.3
1975	42.9
1980	49.8

İŞGÜCÜ ARZINDAKİ ARTIŞ

Nüfus çoğalışının iktisadi neticelerinden yalnız işgücü arzında vukubulacak artış üzerinde durmakla iktifa edilecektir. Bu artışın miktarı

hakkında türlü yaşlardaki gençlerden yüzde kaçının bir yılda iş hayatına katıldığını sayım istatistiklerinden hesaplamak¹⁵ ve bulunan yüzdeleri gelecek yılların tahmini yaş terkbine tatbik etmek suretiyle takribî bir fikir edinmek mümkündür. Gerçekten bu yüzdelerin zamanla pek değişmeyeceği kabul edilebilir.

Hesapların 1955 yılı için verdiği rakamlar 1965 ve 1970 için yapılan tahminlerle beraber Tablo 9'da gösterilmiştir. Tabloda 1955 yılına ait toplam iki kısma bölünmüştür: Ailelerinin içinde ücretsiz olarak faaliyete geçenler ve aileleri dışında, ücretli, müstakil yeya işveren olarak çalışmaya başlayanlar. Evvelki grubun yalnız aile işletmesinin idaresi için zarurî işçileri kavramayıp, vücutlarına işletmede hakikatte ihtiyaç olmadığı halde, başka bir iş bulamamış olan genç köylüleri de kavradığı büyük bir ihtimalle kabul edilebilir. Gerçekten aile işletmelerindeki işçilerin sayısı (oldukça elâstiki olan) bir hadde varıncaya kadar, bu gibi kimse-lerin, gizli işsizliği artırmak bahasına olsa bile, aileleri yanında kalıp işletme faaliyetlerine herhangi bir surette katıldıkları tahmin edilebilir.

TABLO : 9

İŞGÜCÜ ARZINDAKİ YILLIK ARTIŞ

(1955 yılı tahmini ve 1965 ve 1970 yılları için projeksiyonlar) (1000)

Yıllar	Erkek ve kadın	Erkek	Kadın
1955			
Yardımcı aile işçileri	213	64	149
Diğerleri	199	184	15
1955 Toplam	412	248	164
1965 Toplam	614	362	252
1970 Toplam	736	426	310

9 numaralı tablodaki tahminlere göre işgücü arzındaki yıllık artış 1965 ve 1970'de, 1955'deki seviyesini, sırasıyla, %50 ve %75 aşacaktır.

¹⁵ Bu yüzdeleri hesaplamak için kullanılan metotlar hakkında yazı sahibinin Plânlama Dergisi'nde (Sayı 2, Ankara, 1962) çıkan bir etüdüne bakınız. Hesaplar türlü yaşlardaki nüfus arasında faallerin nispeti hakkında sayımların verdiği rakamlara dayanmaktadır. Sayımda iş aradıklarını beyan edenler faal nüfusa katılmışsa da, bunların tamamıyla kavranılabılmış olduğu şüphelidir. Hesaplar bütün memleket için yapılmıştır. Halbuki iktisadî faaliyetlerin başladığı yaş itibariyle köy ve şehirler arasında mühim farklar vardır. Bundan dolayı nüfusun şehir ve köylere ayrılışı değişirse yüzdelerin bütün memleket nüfusunun yaş terkbine tatbiki bazı hatâlara yol açabilir. Yüksek yaşlarda iş hayatından vukubulan ayrılımların net miktarı da aynı usul- le tahmin edilebilir.

ARANILAN İŞLERDE DEĞİŞMELER

1955'de çalışmaya başlıyan erkeklerin takriben %26'sı, kadınların %90'ı aileleri içinde faaliyete geçmiştir. Bu nisbetlerin önümüzdeki yıllarda hayli alçalacağına ihtimal verilebilir. Gerçekten aile işletmeleri başlıca, çiftçi işletmelerinden ibarettir. Ancak ziraat, işgücü mas etme kabiliyetini anlaşılan artık geniş ölçüde kaybetmiştir. Hali hazırda ziraatte önemli ölçüde gizli işsizlik, yani âtl işgücü ihtiyatları bulunduğu göre, daha intansif istihsal usûlleri tatbik edildiği takdirde dahi bu durumda esaslı bir değişme olamaz. Nitekim 1950-55 yılları ziraat için büyük bir ekspansiyon devresi teşkil etmiş, ekim alanı (nadas dahil) %44 genişlemişti. Buna rağmen aynı devrede ziraatte çalışan nüfus, kısmen insan gücü yerine geçen traktörün geniş ölçüde kullanılmağa başlanmış olması dolayısıyla, aktif nüfustan daha cüzi bir artış göstermiş, %12.8'e karşılık ancak %9.5 çoğalmıştır¹⁶. Paralel olarak ücretsiz aile işçilerinin aktif nüfustaki payı 1950'de %57'den 1955'de %55'e inmiştir. Bu son hareket aktif nüfusa 1950 ve 1955 yıllarında yeniden katılanların terekkübü karşılaştırıldığı zaman da belli olmaktadır (Bak: Tablo 10).

TABLO : 10

YIL İÇİNDE FAALLER SAFINA KATILAN GENÇ İŞÇİLERDEN AİLELERİ NEZDİNDE KALANLARIN YÜZDE ORANI

Yıllar	Kadın ve erkek	Erkek	Kadın
1950	54	32	90
1955	52	26	90
1965 (farazî)	(44)	(15)	(85)
1970 (farazî)	(39)	(10)	(80)

Böylece 1955'de faaller safına katılan erkek işçilerin 5 yıl evvele nazaran hayli daha küçük bir kısmı ailelerinin işletmesinde kalmış, ancak kadınlar için nisbet değişmeyip %90 seviyesini muhafaza etmiştir. O zamandan beri hareketin hızlanmış olduğuna da ihtimal verilebilir. Bundan dolayı ileride genç işçilerin daha büyük bir yüzdesi ücretli veya kazanç getiren işlere ihtiyaç duyacaktır ve bu gibi işlerin ihdası aile nezdinde ücretsiz munzam bir işçi çalıştırmaya nazaran çok daha masraflıdır.

¹⁶ 15 ve daha yukarı yaşlardaki nüfusun esas meslek itibariyle yapılan tasnifine göredir. Aktif nüfusun iktisadî faaliyet kolları itibariyle ayrışması hakkında 1950 için bütün Türkiye'ye ait rakamlar yoktur.

SONUÇ

Önümüzdeki yıllarda adı geçen işlere yerleşmesi icap edecek genç işçilerin sayısı hakkında ancak kaba tahminler yapılabilir. Eğer aile işletmelerinde kalanların 1965 ve 1970'de 10 numaralı tabloda parantez içinde gösterilen yüzdelere baliğ olacağı kabul edilirse kazanç getiren veya ücretli işlere gireceklerin miktarı olarak 1965 için 345.000, 1970 için 450.000 bulunur. Bu gibi işlere yerleşenler 1955'de 200 bin olduğuna göre 1970 de sayıları 2,5 misline çıkacak demektir. Şüphesiz yaratılması lâzım gelen işler bundan daha az olacaktır. Çünkü ölümler ve iş hayatından ayrılmalar dolayısıyla iş sahipleri arasında husule gelecek ve genç işçilerden bir kısmı tarafından doldurulabilecek münhaller yukarıdaki rakamlarda hesaba katılmamıştır. Ama gelirlerin ve tasarrufların düşük seviyesi, bir sosyal emniyet sisteminin yokluğu v.s. dolayısıyla Türkiye'de nüfus en ileri yaşlara kadar çalışmaya devam etmektedir. Ücretli ve kazanç getiren işlere sahip 50 ve daha fazla yaşlardaki kimseler arasında 1955 yılında faaliyetten çekilenlerin net sayısı takriben 9,000 (8,000 erkek ve 1,000 kadın), bu gibi işlerde 15 ve daha yukarı yaşlardaki nüfustan 1955'de ölenler ise aşağı yukarı 59,000 erkek ve 6,000 kadın tahmin edilebilir.

Ölüm hadleri gerilediğinden boşalan yerlerin gelecekte nisbeten daha az olacağına ihtimal verilebilir. Bundan dolayı faaliyet hayatına yeniden katılanlar için ihdası icap eden ücretli ve kazanç getiren işlerin sayısında vuku bulacak artış bu çeşit işler arayanlar sayısındaki çoğalmadan ihtimal daha kuvvetli olacaktır. Yaratılması lâzım gelecek işlerin miktarı hakkında belki aşağıdaki rakamlar kaba taslak bir fikir verebilir: 1955, 125-130,000; 1965, 225-235,000; 1970, 290-300,000.

Bu munzam işlerin ihdası için gerekli bütün yatırımları yapmak Türkiye için muazzam bir mesele teşkil edecektir. Kaldı ki yalnız genç işçilerin geçimini sağlamak için değil, aynı zamanda geri kalan aktif nüfusun prodüktivitesini artırmak için de yatırıma ihtiyaç vardır. Bu şartlar altında doğum kontrolü kaçınılmaz bir zaruret haline gelmekte ve anlaşılan, şimdi bazı hükümet mahfillerinde bile teemmül edilmektedir. Ancak böyle bir hareket başlamamıştır ve başladığı takdirde uzunca bir zaman geçmeden meyva veremez. Bu duruma göre önümüzde çetin yıllar vardır. Bu yılların iktisadî sıkıntıları ancak harici yardımla bir miktar hafifleyebilir.

SERMAYENİN DEVLETÇE YÖNETİLİŞİ VE ENDÜSTRİDE DİREKT YATIRIMLAR ULUSLARARASI TECRÜBELER

Helmut Lipfert

Özel sermayenin arzu edilen yatırımlara yöneltilişi ya doğrudan doğruya kanunî veya idarî tedbirlerle, yasaklar koyarak, izinler vererek, hattâ yatırımlara zorlayarak, emrederek yapılabilir; ya da teşvik ederek veya engeller çıkararak, vergi muafiyetleri, ihracat ve/veya ithalât resimleri, banka kredilerinin kontrolü veya endüstriyle ilgili binalara, teçhizata v.s. verilen kredilerin harçlarındaki tefriklerle, dolaylı olarak yapılabilir. Uluslararası tecrübeler özel yatırımların kanunî veya idarî tedbirlerle kontrol edilmesinin, özel sermayenin teşvikler veya engellemeler yoluyla yönetilmesine kıyasla çok daha hafif olduğunu gösteriyor. Tabii, özel sermayenin bu iki temel yönetiliş şekline hangisinin üzerinde daha çok durulacağına karar vermek, bir memleketin politik rengine ve «havasına» dayanan politik bir meseledir.

Eldeki para kaynaklarını çeşitli imkânlar arasında akla yakın, büyümeyi sağlayacak şekilde dağıtmak ne kadar önemliyse, iyi düzenlenmiş bir politikayla yatırımlara elverişli para kaynaklarını artırmak da en az o kadar önemlidir, hattâ belki de daha fazla önemlidir. Bu sebeple «yönetmek» terimi, millî sermaye formasyonunun mümkün görülen en yüksek seviyesine ulaştırılması görevini de içine alacak bir şekilde açıklanmalıdır. Bu demektir ki tartışmamıza, bütün nüfustaki tasarruf nispetini, endüstrideki kendi kendini finanse edebilme nisbetini, yabancı sermayenin cezbedilebilme nispetini artırmak için kullanılacak elverişli ve kabili tatbik görünen çeşitli vasıtalar da konu olmalıdır.

ÖZEL SERMAYEYİ YÖNETMEK

Türkiye ekonomisiyle kıyaslanabilecek ekonomiler karma ekonomilerdir. Böyle karma ekonomilerde devlet özel sermayeyi altyapı (infrastructure) ihtiyaçlarının ötesindeki devlet yatırımlarına «yöneltmekten» kaçınmalı mıdır, yoksa kaçınmamalı mıdır meselesi ortaya çıkar. Uluslararası tecrübeler çok açıkça gösteriyor ki, eğitim, sağlık, haberleşme sistemi v.s. gibi, gelir-getirmiyen-hizmetler ekonomik gelişme için son derecede önemlidir. Gelişmekte olan memleketlerde, sermaye yetersizliğinin baskısıyla, bu hizmetleri kısa bir süre için feda etmek eğilimi belirir. Ekonomik politikadan sorumlu olanların bu hizmetleri kısa bir süre için feda etmeleri, bir ekonominin uzun süreli gelişmesi için — en hayati tehlike değilse bile — en büyük tehlikelerden biridir. Genel ekonomik gelişmeye iyi bir temel olacak kadar geniş ve hızlı bir altyapı gelişmesini sağlamaya gerekli görüldüğü ölçüde, özel kişilerden ve özel teşebbüslerden elde edilecek sermayenin sağlık, eğitim v.s. gibi halkçı yatırımlara yöneltilmesi münakaşa kabul etmez bir mecburiyettir. Bu yöneltilme vergilendirme yoluyla, faizli ama ciro edilemeyen, karşılığı bir zaman sonra ödenecek olan bonoları satın almaya mecbur etmek, tasarrufa zorlamak yoluyla (Türkiye’de, Gana’da, Brezilya’da v.s. yapıldığı gibi), veya sermaye için işleyen bir pazar varsa, sermaye pazarı yoluyla yapılabilir. Özel sermayenin altyapı gayelerinin ötesindeki halkçı yatırımlara herhangi bir yöneltilişi politika alanında bir karara varma meselesidir. Bilhassa, özel teşebbüs eliyle millî istihsalde bulunulmakta olan sahalarda devlet fabrikalarının kurulması, üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken bir tedbirdir. Özel teşebbüsün bulunduğu endüstrilere yatırılan devlet sermayesi, altyapıdaki yatırımlar için kaybedilmiş bir sermayedir. Uluslararası tecrübeler gösteriyor ki, vergi yolu ile özel teşebbüsten alınan sermayenin, özel teşebbüsün bulunduğu endüstrilerdeki yatırımlara yöneltilmesi kolayca şöyle bir durum yaratıyor: Özel teşebbüs devletin kendisine karşı yaptığı rekabeti finanse etmek zorunda kalıyor. Bu yalnız yeni yatırımların finanse edilişi bakımından doğru sanılmasın, birçok durumlarda hâlen çalışmakta olan devlet fabrikalarının kötü idare edilmek yüzünden uğradıkları zararları kapatmak bakımından da doğru. Aşırı kârlar temin eden bir özel inhisarcılığın ortaya çıktığı durumlarda, devletçe yürütülen ekonomik politikanın, bu inhisarcılığa son vermek için, altyapı yatırımlarından sermaye ayırıp inhisarcılığın olageldiği sektöre yatırım yapmaktan çok daha başka usulleri vardır.

MAL SAHİPLİĞİNİN DAĞILIMI VE SOSYAL ADALET

Ekonomik hareketlerle ilgili politik kararlar büyük oranda politik ve sosyal değerlere dayanır. Bu değerler arasında, bazı değerleri öbür değerlere tâbi kılan bir sistem vardır. Politik ve sosyal değerlerinin özlenen düzenini yaratacak kararları bulmak ve o kararlara uymak her memleketin hakkıdır. Ama eğer politik kurumlar ve şahsiyetler, karar-verme-vetiresi sırasında, uluslararası tecrübeleri ve gelişmekte olan memleketlerde ekonomik büyümeyi sağlamaya en uygun politik ve sosyal değerlerin düzeni ve şekli konusunda ekonomik düşüncenin varlığı sonuçları göz önünde tutarlarsa, ekonomik gelişme seyrini hızlandırma bakımından çok işe yarayacak kararlara ulaşabilirler.

Zorlu sorulardan biri de, sosyal adaletin — çok önemli olan — görünüşünün, bir memleketteki istihsal vasıtalarını, nüfusun küçük bir kısmının kendi ellerine toplamasına izin verip vermiyeceğidir. Birçok memleketlerdeki tarihî tecrübeler gösteriyor ki, endüstri alanındaki gelişmelerin «başlaması» aşağı yukarı bütünüyle, kâr peşinde koşan birkaç yüz veya bin müteşebbisin atılganlığı sonucudur. Gelişmekte olan hiçbir ekonomi, müteşebbislerin yeni teknik vetireler bulmakta, istihsal faktörleri arasında yeni terkipler kurmakta ve yeni icatlar yapmaktaki hünerlerinden doğan faydaları gözden çıkaramaz. Kanaatime göre, müteşebbisler kendilerine faydalı olurlarken aynı zamanda memleketin bütün halkına da faydalı olurlar. Çünkü başarılı müteşebbislerin fabrikalarında çalışan işçilerin verimliliğindeki artışla ve verimi yüksek işleri teklif eden müteşebbislerin sayıca çoğalmasıyla birlikte, bir memleketin verimlilik seviyesi, dolayısıyla de yaşama standardı yükselir .

Bugün endüstrileşmiş olan memleketlerde, bir zamanlar, endüstri devrimi diye anılan gelişmeler olurken — ilk yıllarında — sosyal adaletsizliğin hayli yaygın olduğu gerçeğini kimse görmemezlikten gelemmez. Başlangıç günlerinin bu zorluklarından ve adaletsizliklerinden kaçınmak için, günümüzün gelişmekte olan memleketlerinde nüfusun ekonomik bakımdan zayıf kısmını koruyacak iyi iş kanunlarının bulunması ve bilhassa mecburi hastalık ve yaşlılık sigortalarıyla sosyal güvenliğin sağlanması gereklidir. Gelişmekte olan memleketlerden, politik ve ekonomik kuvvetleri (sosyal güvenlik yoluyla) sosyal adaleti sağlamaya yanaşmayanlara kıyasla, bu ihtiyaçları karşılayanlar daha hızlı gelişmektedirler ve politik şartları da daha sağlam olmaktadır

En önemlisi ekonomik gelişmelerin maddî sonuçlarının bu gelişmeye katılanların hepsi arasında dürüst bir şekilde dağıtılabilmesi problemine bir çözüm bulmaktır. İhtihsal vasıtalarının nüfusun küçük bir

kısımının elinde olmasından ve/veya bu küçük kısımca kontrol edilmesinden doğan dengesizlik, millî istihsalin herkese akla yakın ve dürüst bir şekilde dağıtılmasıyla karşılanmalı — bu işe büyük bir önem verilmelidir. Bu demektir ki, devletçe kararlaştırılacak, organize edilecek sıkı sıkıya kontrol altında tutulacak sağlam ve kuvvetli bir dağıtım vetresine, istihsalin yeni bir dağıtılış düzenine ihtiyaç vardır.

Buraya kadar söylediklerimizi bir cümlede özetlemek istersek : Ekonomik gelişmenin «başlangıç» devresinde, sosyal adaletin büyümeyi hızlandıran en iyi şekli, istihsal sektöründe özel müteşebbislerin mal sahipliği ile, ekonomik bakımdan zayıf olanları koruyacak ve geliri haklı bir şekilde dağıtacak çok geniş bir sosyalizmin bağdaştırılmasıdır.

Ekonomik gelişmenin sonraki devrelerinde istihsal vasıtalarının sahipliğini halk arasında paylaştırmaya doğru durmadan gelişen bir temayül ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş endüstri memleketlerinde halkın büyük oranlarla bu sahipliğe katıldığı, şirketlere hissedar olduğu görülür. Bazı endüstrilerde görülen temerküz, o endüstrilerin çok az sayıda birkaç dev şirketin eline geçişi, birçok yeni kurulacak, bağımsız teşebbüslere zemin hazırlamaktadır. Bunun en iyi örneği otomobil endüstrisi ile çok yüksek sayıdaki otomobil tamirhanelerinin karşılıklı durumudur.

Ekonomik gelişme tarihi üzerinde yapılacak herhangi bir inceleme, başlangıçta hep özel müteşebbislerin bulunduğunu gösterecektir. Bu inceleme aynı zamanda gelişmenin daha ileri devrelerinde teşebbüsleri kuranların haleflerince tek başına sahipliğe son verildiğini, sayıları artan hissedarlarla teşebbüsün âdeta «sosyal» bir kontrole geçtiğini de gösterecektir. Alman ekonomisinin son yıllardaki tarihine bakarsak; böyle iki olayla karşılaşırız: Çok başarılı iki özel teşebbüsçü — teşebbüslerinin müthiş büyüüşü sonucunda — yeni hissedarlar alarak temel sermayelerini büyüttmeleri gerektiğini anlıyamadıklarından, başka bir söyleyişle, teşebbüslerini «sosyalleştirmediklerinden» iflâs ettiler. Bu iki müteşebbisin adları Schlieker ile Opel'dir (ikisinin de kumpanyası var şimdi).

Ortada bir çeşit «kanun» var : Bu kanun başarılı özel müteşebbisi veya halefini (veya haleflerini) — memleket ekonomisinin büyüüşüne kendi zarurî yardımını yapmasını takiben — elindeki istihsal vasıtalarının sahipliğini «sosyalleştirmeye» zorluyor

ENFLASYON

Enflasyonun ekonomik büyümenin kaçınılmaz bir ücreti olduğu sık sık söylenir. Böylece dile getirilen görüş, bu söylenişle doğru değildir. Paranın değerindeki azalmanın derecesi de bu söze eklenmelidir. Geç-

mişteki ve son yıllardaki tecrübeler gösteriyor ki, hızlı bir ekonomik gelişme sırasında, en iyi bir tedavül politikası bile yılda %2 veya 3 lük yavaş bir enflasyonu önleyememektedir. Ama bu %2 veya 3'ü aşan enflasyonlar önlenebilmektedir. Yılda % 5'i aşan enflasyonlar ise en büyük sosyal adaletsizliklerden biridir. Eğer yıllık enflasyon nisbeti sermayenin ve/veya banka kredisinin kâr nisbetini aşarsa, sosyal adalet bakımından bundan daha kötü bir şey olamaz, çünkü bu şartlar altında hem kazanç sağlamak, hem de memleketin millî istihsaline hiçbir şey eklememek mümkündür: borç para çekip demirbaş eşya satın alınır, elde tutulur, bir istihsalde bulunulmaz.

Kuvvetli bir enflasyon memleketin gelir yapısında birçok adaletsiz ve hoşla gitmiyecek rahatsızlıklar doğuracağı ve servet dağılımında ahenksizlikler yaratacağı için, böyle bir enflasyonun arkasından politik huzursuzlukların ortaya çıkması kaçınılmaz bir durumdur. Müteşebbisler enflasyonun kolay kârlara izin vermesine itibar etmeden, kuvvetli enflasyonları önlemek için ellerinden geleni yapmaldırlar, çünkü enflasyon devrelerinde elde edilen kolay kârlar, o enflasyon yüzünden durumu bozulanlarda köklü kıskançlıklar yaratıyor. Bu kıskançlıklar ise özel teşebbüs sistemine karşı politik hareketlerin doğmasına yol açıyor; oysa bu sistem hem tedavüldeki değerlerin istikrarı için en iyi sistemdir, hem de hükûmetin enflasyon doğuran yanlış ekonomik politikasından bu sistemin sorumlu tutulması doğru değildir.

Enflasyonun bu çok kötü sonuçları göz önünde tutularak, devlet yatırımlarının enflasyonu kaçınılmaz kılan finanse edilmiş şekilleri üzerine çok açık ve kesin görüşün ifade edilmesi gerekir. Devlet yatırımları için merkez bankası kredilerinin kullanılması, buna eklenen toplu taleplere ve (çaresi bulunması gereken bir deflasyon olmadığı hallerde) enflasyon getirici baskılara yol açmaktadır. Münakaşa edilmesi, üstünde durulması gereken bir durum, çok elzem altyapı yatırımlarının yapılması gerektiği ve vergi sistemi ise bunları gerçekleştirecek parayı sağlamadığı zaman ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, memleketin politikasını yürütenlerin iki yoldan birini seçmeye karar vermeleri gerekmektedir, bir yanda gereğinden az altyapı yatırımları yapmak, öte yanda gereğinden fazla enflasyon. Ama politika otoriteleri, devletin özel teşebbüsle rekabete geçtiği endüstrilere yatırım yapmak için, merkez bankasından kısa vâdeyle borç almaya karar verdikleri zaman, felâketin kıyıcığına gelmiş oluyorlar; çoğu zaman bu rekabette devlet başarısızlığa uğruyor, bu başarısızlık merkez bankasından yeni borçlar çekilmesine sebep oluyor ve enflasyon getirici baskılar gittikçe çoğalıyor.

DIŞ YATIRIMLARIN DESTEKLENMESİ

Paranın değerini azaltma temayülüyle sonuçlanan her sermaye yöneltişi, devletin devalüasyonu zarurî kılan sermaye yönetişleri yapması, yabancı sermayeyi memlekete girmekten alıkoyar. Hiçbir yabancı yatırımcı devalüe edilme tehlikesiyle karşı karşıya olan bir paranın kullanıldığı bir pazara girmek isteğini göstermez. Çünkü devalüasyondan sonra yabancı yatırımcı sermayesini memleketine geri götürmek isterse, büyük zararlara uğrar.

Memlekete geniş çapta bir yabancı sermaye akımının zaten istenmediği söylenebilir, çünkü yabancı yatırımcılar, memleketin hem tabii kaynaklarını, hem de iş gücünü kullanır, buna karşılık da aldıklarını karşılayacak şekilde bir faydaları olmaz görüşü yaygındır. Gelişmekte olan bir memleketin temsilcilerinden gelecek böyle bir görüş, Avrupa memleketlerinin kolonicilik tarihi göz önünde tutularak, anlayışla karşılanmalıdır. Ama 19. asırda deniz aşırı memleketlere yapılan yatırımlar, Avrupa memleketlerinin büyüyen endüstrilerine ham madde temin etmek amacını güdüyordu. Kolonicilik devri artık son bulmuştur. Bugün, gelişmiş memleketlerin müteşebbislerince, gelişmekte olan memleketlere yapılan yatırımlar, o memleketlerde, o memleketlerin tabii kaynakları, o memleketlerin iş gücü kullanılarak bir istihsal yapmak amacını güdüyor. Politik bağımsızlıklarının yardımıyla, gelişmekte olan memleketler yabancı sermayeye uygun iş sahaları açmak, ama öte yandan da yabancı sermayenin memlekette politik ve ekonomik bir nüfuz temin etmesini engellemek imkânına sahiptirler.

İyi kanunlar ve idarî tedbirler (ki bunlar yabancı yatırımcıların işlerini tanzim edebilmeleri ve doğru tahminlerde bulunabilmeleri için değişmez bir temel olabilecek nitelikte ve kararlı olmalıdır) yabancı yatırımcıların gelişmekte olan memlekette kazandıkları paraları gene o memleketteki işlere yatırımlarını sağlayabilir. Teşvik edici tekliflerin her zaman vergi muafiyeti olması gerekmez. Yabancı yatırımcıların merkezî ve mevzî idarecilerce mantığa uygun muamelelere tâbi tutulması, yabancı yatırımcılarda paralarını politika şartları iyi ve kararlı, tedavüldeki parası sağlam bir memlekete yatırdıkları duygusunun uyandırılması ve devam ettirilmesi; bunlara benzer teşvikler vergi muafiyetlerinden çok daha cazip oldukları gibi, devlet gelirindeki kıfayetsizliği de artırmazlar. Gelişmekte olan memleketlerin yabancı sermayeyi çekmek için yabancı yatırımcılara tanıdıkları özel vergi imtiyazlarının derecesi önemli bir hususu ortaya çıkarıyor : Yabancı yatırımcılara tanınan vergi imtiyazlarının çoğaltılışı, gelişmekte olan memleketlerde yabancı sermaye-

yi çekmek için bir rekabet başladığı intibahını veriyor. Gelişmekte olan memleketler bütçe açıklarını daha fazıllaştıracak ve devamlılaştıracak olan bu yanlış rekabete son vermelidirler. Gelişmekte olan bir memleket özel yabancı sermayeyi cezbedecek akla yakın gayretleri gösteremiyor veya hattâ enflasyon, devalüasyonlar, politik kargaşalıklar, ağır vergiler, ihracat resimleri (Seylan'da çay endüstrisinin gelişmesine çay ihracat resminin çok zarar verdiği söylenir) v.s. gibi engellerle büsbütün kaçmasına sebep oluyorsa, o memleket ekonomik kalkınmasında yabancı kaynaklardan yararlanmak istediği takdirde, devlet eliyle uluslararası borçlanmalara girişecek, yabancı sermayeye borçlanacaktır. Geri verilmeyecek dış yardımları tartışmamızın dışında bırakırsak, devlet başka uluslardan ödünç aldığı büyük miktarda sermayenin borçlusunu olarak yıllık taksitler ve faiz verecektir, hem de yabancı parasıyla ödeyecektir bunları. Açıkça bilinen sebeplerden dolayı, bu gibi borçlanmalara girmeden de devamlı olarak yabancı parası bulmakta zorluk çeken bir gelişmekte olan memleket, bu ödemeleri transfer etmekle çok ağır bir yük altına girecek, ödeme dengesizliklerine uğrıyacaktır. Bu gibi borçlanmaların arkasında yatan bir tehlike de devletin ister istemez bu parayı en acele, en kaçınılmaz altyapı yatırımlarına kullanması ve hattâ (bu daha da kötü) bütçenin dengesini sağlamak için harcamak zorunda kalmasıdır. Altyapı yatırımları bir süre sonra, döviz gelirini artırıma yardım etmemekle kalmıyacak, normal olarak cari ödeme muvazenesinin borçlar hanesini kabartacaktır.

Bu mümkün görülen tesirlerin, uluslararası borçlanmalardan gelecek ve tediye muvazenesini bozacak bu tesirlerin tam tersi özel yabancı sermayenin bir memlekete akmasından beklenebilir. Yabancı şirketler çoğu kere geldikleri gelişmekte olan memlekette fabrikalar kuracak, o memlekette zaten piyasası bulunan kendi mallarını istihsal edeceklerdir. Böyle bir yabancı yatırımdan sonra artık o malların memlekete ithal edilmesi gerekmeyecek, böylece de hattâ yabancı yatırımcı bütün kârını alıp memleketine götürse bile, tediye muvazenesindeki tesirler gene de iyiye doğru olacaktır.

Başka bir ihtimal yabancı şirketin gelişmekte olan memlekette fabrika kurarken, daha kolay elde edilebilen ve nisbeten daha ucuz olan iş gücünden yararlanmak istemiş olmasıdır. Bu gibi yatırımların gayesi az işçilik ücreti vererek istihsal edilen malların yüksek fiyat veren yabancı pazarlarda satılmasıdır. Sonuç, gelişmekte olan memleketin tediye muvazenesinde muazzam bir iyiye doğru gidiş şeklinde tecelli eder.

Altyapı yatırımları millî kaynaklardan vergi yoluyla elde edilecek sermayelerle finanse edilmelidir (işleyen millî bir sermaye pazarı yok-

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

sa tabii). Yabancı sermaye memlekete yalnız özel yatırımcılar yoluyla sokulmalıdır. Hattâ yatırımcının belli bir kâr nisbetini transfer edip memleketine götürmesine izin vermek de mümkündür; yalnız bu iznin verilebilmesi için yatırımın ithalâtı azaltmak bakımından önemli bir rolü olması veya gelişmekteki memleketin ihracatına bir yükselme sağlaması şarttır.

ENDÜSTRİDE DEVLET YATIRIMLARI

Millî kaynaklardan endüstri alanına devletçe direkt olarak yapılan yatırımlar konusunda, Türkiye'ye yararlı olabilecek uluslararası bir tecrübe yoktur. Batı'da devlet elindeki fabrikalar ya daha önce de çalışmakta olan, başarılı özel teşebbüslerdir, devlet bunlara çeşitli sebeplerden el koymuştur (ekonomik ideoloji değişikliği, veya savaş sırasında düşmanla iş birliği yapmak yüzünden cezalandırılma — meselâ Renault, v.s. — gibi), ya da bu devlet fabrikaları harp silâhları için kurulmuştur, ya da sulh zamanında gelir-getirmiyen veya çok-az-gelir-getiren sahalarda, özel teşebbüs o sahaları doldurmadağı için, kurulmuştur. Eski yeni özel teşebbüslerin bulunduğu endüstri sektörlerine yeni ve direkt devlet yatırımları yapılması (Türk tekstil endüstrisinde olduğu gibi) Türkiye'yle kıyaslanabilecek başka memleketlerde (benim bildiğim kadarı) benzeri olmıyan bir durumdur.

Endüstride devlet yatırımları için gerekli vasıtalar birkaç yoldan temin edilebilir; (a) vergileri yükseltmek, (b) başka alanlardaki hükümet masraflarını kısmak, ve (c) kısa vâdeli veya uzun vâdeli devlet kredileri. Gerçekte yalnız (a) ve (c) durumları uygulanabilir. Vergileri yükseltmek, başka tehlikelerin yanı sıra, özel yatırımların imkânlarını azaltma tehlikesini de getirir. Normal olarak, bu yükseltme yatırım imkânlarını özel yatırımcılardan alıp devlete vermek anlamına gelir. Yalnız bir durumda — ki o durum normal olarak gelişmenin nisbeten daha yüksek merhalelerinde görülür — özel yatırımcılar yatırım yapmaya karşı isteksizlik gösterirler de, o yüzden millî özel yatırımların toplamı millî özel tasarrufların toplamının gerisinde kalırsa, devlet yatırımları için vergileri yükseltmek millî özel yatırımların toplamında bir yükselmeye sebeb olabilir.

Kısa vâdeli devlet kredisi (merkez bankasının direkt kredileri, hazine bonoları çıkarmak v.s.) çok iyi bilindiği gibi, enflasyon tehlikesini getirir. Devlet yatırımlarını finanse etmek için bütçe yoluyla kısa vâdeli krediler kullanılırsa, para sahiplerinin «zorlama tasarrufları» ve fiyatlardaki yükselmeler neticesi itibarı matluplar kaçınılmaz olur. Merkez

bankasından temin edilecek uzun vâdeli devlet kredileri de, tıpkı o kaynaktan temin edilen kısa vâdeli kredilerin yaratacağı tesirleri yaratır. Devlet yatırımlarını uzun vâdeli olarak sermaye pazarından temin edilen paralarla finanse etmek durumunda ise (tabii böyle bir sermaye pazarı varsa), hükûmet millî sermaye pazarının imkânlarını kullanmada özel yatırımcılarla rekabete girişmiş olur.

SERMAYE FORMASYONUNU YÜKSELTEMEK

Özel sermayenin devletçe yönetilişinin en önemli yanı, millî sermaye formasyonunu yükseltecek, mümkün görülen en iyi yolların araştırılmasıdır. Belli bir durumda (ekonomik gelişmenin ulaşılmış bir seviyesinde, gross millî sermayenin belli bir seviyesinde v.s.) millî sermaye arzı daha az israf, daha fazla tasarrufla yükseltilebilir. Tasarrufun yükseltilebilmesi için kararlı bir para değerinin bulunması bir zarurettir. Bu zaruretin yanı sıra, israfı mümkün olduğu kadar azaltmak, dolayısıyla tasarrufu son haddine kadar çoğaltmak için, direkt bir vasıta olarak vergilerin yapısında düzenlemeler gerekir; israfa ağır vergi konur, tasarrufa ise vergi muafiyeti tanınır, hattâ bütçeden prim ödenir. İlk olarak, düşünülmesi gereken şey şudur ki, ancak en az kaçınılmaz israf seviyesinin üstündeki israflar vergilendirilebilir, dolayısıyla hesaba geçirilir. Ama «en az kaçınılmaz israf» ın ne olduğunu tâyin etmek, ölçüsünü bulmak çok zordur. Fakat gelişmekteki memleketlerde halkın büyük çoğunluğu zaten bu en az kaçınılmaz israfın altında yaşamaktadır. Tasarruf konusundaki düşüncelerden halkın bu büyük kısmını otomatik olarak dışarda bırakmak gerekmektedir. (Daha sonuca bağlanmamış başka bir mesele de, halkın vergi-ödemeyen kısmının — bunlar çoğunlukla «para kullanmayan», ziraatle uğraşan kimselerdir — genel ekonomik gelişme sırasında para kazanmaya ve vergi ödemeye zorlanmasıyla daha fazla çalışmaya mecbur edilip istihsalin artırılmasını sağlamaya yöneltilmesinin mümkün olup olmadığıdır.). İsrafa-karşı ve tasarrufu destekleyen vergilerle yalnız orta ve yüksek tabakanın israfını önlemek mümkündür. Meselâ, lüks evlere konacak ağır bir vergi (bütün gelişmekteki memleketlerde bir zarurettir bu) büyümeyi sağlayan endüstri binalarına ve teçhizatına yatırılacak büyük paraların ortaya çıkmasına yol açabilir. Otomobil sahibi olanlara, bu yolda benzin harcamasına ağır vergiler konabilir. Yeterli petrol istihsalı olmayan, o yüzden de petrol ve/veya benzin ithal etmek için döviz harcamak zorunda kalan gelişmekteki memleketlerde bu bir mecburiyettir. (İşaret edilmelidir ki, yukarıda anılan israfa-karşı iki vergi yüklemesi de, yeterince ağır oldukla-

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

rı takdirde, israf seviyesinde sosyal adaletin sağlanmasına yardım eder.) Lüks yüzünden israflara konacak bütün vergiler, iyi düzenlenmişlerse, vergi iradının yükselmesine yol açar; iyi düzenlenmekten kasıt şu : vergiler, bilhassa, sosyal ve psikolojik bakımlardan, yüksek tabakanın ve/veya orta tabakanın yaşama standardı için «kelzem» sayılan mallara ve hizmetlere konmalıdır.

Tasarrufu artırmak için yapılacak teşvikler aşağıdaki tedbirlerden biri veya birkaçının birleştirilmesi şeklinde olabilir : a) Yıllık tasarrufların hepsini veya bir kısmını, gelir vergisine tâbi gelirden indirmek; şu şartla ki bu tasarruflar beş, yedi veya on yıl israf edilmeyecektir (bu durum kontrol altında tutulmalıdır.) b) Veya açıkça belli tasarruf şekillerinden elde edilen kârlar, gelirin vergiye tâbi kısmına ilâve edilmez. c) Veya bütçeden her çeşit tasarrufa veya açıkça tarifi yapılmış bazı tasarruflara prim verilir; tasarrufu yapanların bu prim için gerekli şartlara uyduklarını vergi otoritelerine ispat etmeleri şartıyla tabii.

Bütün bu anılan tedbirler ancak çok dürüst insanlardan kurulu yeterli bir vergi idaresi bulunduğu takdirde yürütülebilir. Çoğu gelişmekte olan memleketlerde vergi kanunları gereğince tatbik edilemiyor, çünkü ya o vergileri yürütemiyen iktidarsız bir idare sistemi oluyor, ya da gizli birtakım kötülükler karışıyor işin içine. Vergi idaresinde çalışan kimselerin aldıkları ücretler ve içtimâî durumları yapmakta oldukları işin önemini aksettirecek seviyede olmalıdır.

Millî sermaye formasyonunun yükseltilmesi bakımından en zorlu problemlerden biri de, «teşebbüslerin tasarrufları» problemidir, yani endüstri ve ticaretin kendi kendini finanse edebilmesi problemi. Teşebbüse yeniden yatırılan kârlara konan vergi muafiyetleri, genel büyüme ve gelişme bakımından, ekonominin bütünü bakımından, iki sebeple gerçek bir problem haline gelmektedir. Bir kere, devletin eğitim, sağlık v.s. alanlarına yapacağı yatırımlar için muhtaç olduğu bir para kaynağı kaybedilmiş oluyor. İkincisi, bu tedbir sermayenin millî mobilitesini, bir endüstri sektöründen başka bir endüstri sektörüne kaymasını geniş ölçüde engelliyor; öyle ki başarılı teşebbüslerin bulunduğu endüstri sektörleri hızla gelişme temayülü gösterirken, öbür sektörler çok arkalarda kalıyor. (Vergi muafiyetleriyle endüstrinin kendi kendini finanse etmesi, benim kanaatime göre, sosyal adalet bakımından çok önemli bir problem değildir.) Endüstricilerin ve tüccarların bütün nüfusun zararına olarak haksız ve aşırı derecede zengin olmaları tehlikesi şöyle önlenabilir : Vergi muafiyetleri tam olarak tanınıp bütünüyle silinmez hesaplardan; gelir vergisinden düşülecek, ödemeyi azaltacak krediler şeklinde düşü-

nüfûr. Bu krediler faizsiz, veya hattâ bir faiz nisbetiyle, on yıllık veya o cıvarda vâdelerle verilir.

Gelişmekteki memleketler için, vergi tedbirleriyle teşebbüslerin kendi kendilerini finansè etmelerini hızlandırma problemlerinin en iyi hal çaresi şudur sanıyorum : Bir limite kadar amortisman indirimlerine izin verilmelidir, böylece müteşebbisler uluslararası teknik ilerlemelere ayak uydurabilmek için gerekli masraflarını karşılamış olurlar. Bu limite yapılacak değişiklikler (meselâ daha büyük indirimler için özel izinler, ki bu kendi kendini finanse etmek için daha fazla bir vergi muafiyeti elde etmek demektir) ancak özel sermayeyi son derece önemli yatırımlara yöneltmek için, dengeli bir ekonomik gelişme için şart olan ve müteşebbisleri çekemiyen yatırımlara yöneltmek için kullanılmalıdır.

ÖZEL SERMAYEYİ MUAYYEN YATIRIMLARA AKITMAK

Bu konuşmada son olarak temas edilecek problem ekonomik büyümenin desteklenmesi için yararlı görülen muayyen yatırımlara özel sermayenin tercihen yöneltilmesi problemidir.

Uluslararası tecrübeler gösteriyor ki, millî bir gelişme bankasının, özel sermayeyi bu tercihli yönetme işinde merkezi bir görevi oluyor; çünkü böyle bir gelişme bankasının yardımıyla özel teşebbüs endüstrisinin yeni sektörlerinde, yeni teşebbüslere daha kolaylıkla atılabilir. Bunun için, her ne kadar gelişme bankalarına başvurmanın ve o bankalarca kredi vermenin teknik seyri normal olarak başka yönlerle dönüveriyorsa da, gelişmekteki bir memlekette bir gelişme bankası, yeni başlayacak teşebbüslerin istihsal sahalarının seçilişi, geliştirilmesi gereken teşebbüslerin desteklenişi üzerinde kesin tesirler icra eder. Gelişme bankası dışında kalan normal bankacılık sistemi de, orta ve uzun vâdeli kredilerini dağıtırken devletçe yöneltip aşağı yukarı gelişme bankasının yaptığı tarzdaki çalışmaya ayak uydurabilir. Ayrıca, sermaye terakümünde bulunan, fakat banka olmayan kurumlar da ya direkt olarak (devletin emriyle) veya dolaylı olarak (meselâ bazı yatırımlar için vergi muafiyeti tanıyarak, arzu edilen yatırımların gelişmesini bu yoldan destekliyerek) orta ve/veya uzun vâdeli kredilerini ekonominin tercih edilen sektörlerine yönelen özel teşebbüslere vermiye sevkedilebilirler. Hayat ve sosyal sigorta şirketleri bu çeşit sermaye terakümünde bulunan kurumlardır.

Özel sermayenin tercihli yönetilişini gaye edinen vergi muafiyetleri, ya hükûmetin genişleme isteklerini desteklemeyi uygun gördüğü belli endüstri branşlarına tanınır, veya bu vergi muafiyetleri memleketin en

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

az gelişmiş bölgelerindeki bütün endüstri tesislerine tanınır. Vergi muafiyetleri için örnekler şunlardır : Sermaye tedavülü vergisinin muafiyeti, sermaye aktifleri için daha yüksek kıymetten düşme müsaadeleri, ekonominin bütün olarak gelişmesi için özel bir önemi olduğu kabul edilen branşlarda gelir vergisinden bütünüyle veya parçalı olarak muafiyet. Tabiatıyla, bu vergi muafiyetleri birçok durumlarda ve tek taraflı olarak kullanılırsa, sonunda devlet bütçe muvazenesini kuramaz hale gelir. Akla yakın, tamamlayıcı bir tedbir halen iyice gelişmiş olan veya ekonominin bütün olarak gelişmesi bakımından fazla önemli olmayan sektörlerde vergilerin yükseltilmesidir. Teknik bakımdan bu düşüncüyü tatbikata geçirmenin bir tek pratik yolu vardır. Vergiler bütünüyle yükseltilir, sonra muafiyetler verilir.

Özel sermayenin tercihli yönetilişinde son olarak anılacak bir vasıta da devletin finansman yardımlarıdır. Bu yardımlar ya özel sermaye için devlet veya yarı-devlet kaynaklarından sermaye temin edilerek yapılır, veya özel endüstrinin özel kaynaklardan aldığı sermayelerin veya kredilerin zamanı gelince, yapılan sermaye borcu ödemelerinden ve faiz ödemelerinden bir kısmının idaresini ele almakla yapılır. Ayrıca, devlet garanti verebilir ki, finansman arıyan bir endüstri teşebbüsü bu garanti sayesinde kredi verenlerin gözünde en iyi borçlu durumuna yükselir. Özel teşebbüs için devlet veya yarı-devlet kaynaklarından sağlanacak sermayeler için çok uygun olduğunu ispat etmiş bir kaynak da (bilhassa enflasyon tehlikelerine karşı nôtür olduğundan) millî tedavülde dış yardımlardan doğan ek fundlardır. Ayrıca, özel veya devlet hayat sigortaları, sosyal sigortalar v.s. de (devlet garantisi altında) bu gibi işlerde kullanılabilecek paraları sağlayan kaynaklardır. Çok önemli ve uluslararası sahada başarıya ermiş bir örnek, (garantiler şeklinde devletçe yapılan finansman yardımları örneği), ihracatı yükseltmek için verilen ihracat garantileridir; hükümetlerin veya yarı-hükümet teşekküllerinin verdiği bu garantiler zarar tehlikesini azaltır veya büsbütün ortadan kaldırır.

JAPONYA'DA DEVLET SANAYİİNİN ROLÜ HAKKINDA BİR ÖZET

Hisao Otsuka

Bu kısa yazının gayesi, devlet sanayiinin rolüne ve 1868 Meiji Restorasyonundan sonraki yirmi yıllık devrede, yani Japonyanın modern iktisadî gelişmesinin ilk safhasında bu sanayiin tasfiyesine bir göz atmak-tan ibarettir.

HÜKÜMETİN PARA KAYNAKLARI

Japon tarihinde 1868 *Meiji* Restorasyonu, millî ölçüde sanayileşme-nin başlangıç noktası olarak kendini gösterir. Bu restorasyon, sadece *Tokugawa* rejiminin *territorial particularism*'i yerine millî bir hükûmet ihdasiyle kalmamış, bu yeni millî hükûmet, ticaret üzerindeki tazyiki kaldırarak modern sanayileşmenin gelişmesine siyasî bakımdan da destek olmuştur. Yeni ihdas edilmiş olan hükûmetin başlangıçtaki âcil vazifeleri şunlardı : (1) millî birlik ve bağımsızlığı sağlayacak bir bürok-rasi ve silâhlı kuvvetlerin tesisi; (2) buna ilâveten, ekonomisinin temeli olarak çeşitli yollarla, modern sınaî teşebbüslerin ortaya çıkmasını «yu-karıdan» ve kuvvetli bir şekilde teşvik etmesi gerekiyordu. Bu maksat-ların tahakkuku için yeni hükûmetin, pek tabii olarak, sağlam bir malî temele dayanması gerekiyordu ki bu hedefe de şu yollarla varılmıştı.

Chiso-Kaisei adı verilen toprak vergisi Reformu — Yeni hükûmet en büyüğü *shogunate* (suzerain) de dahil olmak üzere, topraklarının geniş-liği çok değişen 250 *daimyo* (toprak ağaları) tarafından köylüye takdir

edilen ananevi *nengu* (land tax in kind)¹ aynı toprak vergisini esas gelir kaynağı olarak tevarüs ettiği gibi, 1873-79 yılları arasında zikzaklı bir gelişmeden sonra, ananevi *nengu*'yu hafifleterek millî bir sistem olan *chiso* (para toprak vergisi) ni ihdas etti. Bu sisteme göre, müstahsil olsun olmasın, bütün toprak sahiplerinden bu toprağın kıymetinin yüzde üçü vergi olarak takdir ediliyordu. Bu toprak vergisi ve ilâveleri, başlıca ürün olan pirincin fiyatının yüzde otuz dördüne tekâbül ediyordu. Pirincin fiyatı ise köylüye hemen hemen ananevi *nengu* kadar ağır bir yük teşkil ediyordu.²

İlâveten, yeni hükûmet *shogunate* (suzerain) ve diğer ağaların uhdesinde olan orman ve maden ocaklarına (kıymetli madenler, demir, bakır, kömür) ve tapusu şüphe götüren, orman ve çorak araziye de el koymuştur.

Buna rağmen, devletin âcil ihtiyacını teşkil eden gelir, hiçbir zaman yeterince sağlanamamış ve yeni hükûmet geniş miktarda, gayri kabilî tahvil senet (notes) ve bono dağıtmak zorunda kalmıştır.

HÜKÜMET ENDÜSTRİLERİNİN ŞEKLİ

Avrupa'nın sanayide ileri memleketlerinin dünya ölçüsünde genişlemesi gibi bir ortam içersinde Japonya'nın modern bir devlet olarak ortaya çıkması, yeni hükûmetin ileri batı memleketlerinden misâl alarak, seri bir şekilde sanayileşme yolunda canlı hamleler yapması gerekiyordu. Bu siyasî hamleye *shokusan* — *kogyo* (ticaret ve sanayii teşvik) adı verildi. Başlıca özellikleri şunlardı: (1) Altın standardına uygun olarak millî bir para sisteminin ihdası; (2) Amerikan Millî Banka sistemi örneğini takib eden ve 1879 «Millî Banka Kanunu» na göre kurulan ve imtiyazlı banka mahiyetinde olan «Millî Banka» ların kurulmasını teşvik. (3) Askerlik bakımından olduğu kadar, iktisadî bakımdan da önemli olan modern bir muhabere ve münakale teşkilâtının kurulması. Demiryolu ve posta teşkilâtı tamamen hükûmet teşebbüsü olarak ihdas edilmiş, denizyollarına gelince, hükûmet *Mitsubishi* Denizcilik Şirketi'nin gelişmesini hararetle teşvik etmiştir. (4) Makinelerle mücehhez bir mo-

¹ İngilizce «land tax in kind» tâbirinin feodal *nengu*'nun uygun bir tercümesi olup olmadığını bilmiyorum. Benim hissiyatım şu merkezdedir: Feodal Japon ağalarının (*Daimyo*'lar) aynı anda iki ayrı sosyal karakteri vardı: Alman tarihi terminolojisini kullanmak gerekirse: *Landesherr* ve *Grundherr*. Bu bakımdan *nengu*'da aynı anda hem feodal vergi, hem feodal kira idi.

² Diğer durumlarla beraber bu husus da 200'den fazla köylü ayaklanmasına sebep oldu. Bunun neticesi, 1877 yılında toprak vergisinin yüzdesi toprak fiyatının yüzde iki buçuğu olarak indirildi.

değin fabrika teşkilâtının kurulması. Bu modernleşme, şahsî teşebbüse ait mamûllerin hükûmet teşviki ve yardımıyla sergilenmesi hariç, her şeyden evvel devlet teşebbüsünün ihdasında başlangıcını bulmuştur.

Silâh sanayii — Yeni hükûmet, *shogunate* ve bazı toprak ağalarının elindeki eski silâh fabrikalarını (gemi inşası, silâh imâli, v.s.) müsadere ettiği gibi, ilâve olarak yeni fabrikalar da kurmuştur. Bu fabrikaların daha düzgün çalışması amacıyla, bir taraftan, batı memleketlerinden mühendis ve işçi ustası getirtmiş (Fransa'dan çağırılan ordu uzmanları, İngiltere'den çağırılan donanma uzmanları gibi) diğer taraftan, genel nüfus içinden demire ve marangoz gibi usta zanaatkarları seferber etmiştir. Bu temele istinaden hükûmetin sahip olduğu silâh sanayii, modern fabrikalar halinde kurulmuş ve bu haliyle Japonya'nın sınaî kalkınmasında belirli ve önemli bir rol oynamıştır.³

İstihsalde gerekli makine aksamının imâli — 1875 yılında, yeni hükûmet *Akabane Seisaku-ryo* (Akabane Alet Fabrikası) adı verilen bir imalâthane kurdu. Dört yüz beygir kuvvetinde bir buhar makinesine sahip olan bu fabrika, hükûmete ve şahsî teşebbüse ait fabrikalar için çeşitli makine ve makine aksamı imâl ediyordu. Hükûmet sık sık makine satın alıyor ve özel teşebbüse kiralyor veya satıyordu. Mamafih, bunun sanayileşme prosesi içinde ne derece önemli olduğunu tâyin etmek güçtür. Bu imalâthane, çeşitli dallarda mühendis yetiştirmekte de faydalı olmuştur.

Maden sanayii — *Meiji* Restorasyonundan evvel, *Takashima* kömür madeni ve *Sado* altın madeni gibi birkaç saha hariç, teknik gerilik umumî idi. Bu bakımdan hükûmet sadece türlü yollardan şahsî teşebbüsü teşvik etmekle kalmadı, kendisi de *Ikuno* gümüş madeni, *Sado* altın madeni ve *Takashima* kömür madeni gibi bir düzineden fazla maden ocasını işleterek batı teknolojisini memlekete getirmiş oldu. Umumî olarak denilebilir ki, hükûmet maden ocaklarının işletmesini devam ettirmek niyetinde değildi, bilâkis, hükûmet teşebbüsünde iyi bir örnek teşkil ederek maden sanayiinin gelişmesi ve binnetice, şahsî teşebbüsün daha sağlam temeller üzerine kurulması gayesini gütmekteydi.

Devlet nümune fabrikaları — Eski usul mensucat imâlinin modernleştirilmesini teşvik için hükûmet, sergilerin yanı sıra nümune fabrikaları da kurdu. İpekçilik için *Tomioka Seishijo* (Tomioka İpek Fabrikası) bir nümune teşkil etmiş, eski usul çalışmaya devam eden çok sayıda

³ Askeri karakteri dolayısıyla, fabrikaların teknolojik durumlarının teferruatı gizlilikle örtülüdür. Fakat, buhar makineleri, madencilğe ait makineler v.s. imal ettikleri de açıktır.

fabrika arasında faaliyete girişmiştir. Pamukçuluğa gelince, hükûmet bir ağanın sahib olduğu bir fabrikayı müsadere etmekle yeni örnek fabrikalar kurmakla kalmamış, özel pamukçuluk işletmelerinin kurulmasını hâretle teşvik etmiş, özel teşebbüse, faizsiz olarak uzun vadeli (on yıllık) kredilerle ithal mal makineler satmıştır. Bunun neticesi olarak bu sahada kuvvetli özel sanayi meydana gelmiş ve eski usul pamukçuluk rakit bir hal almıştır.⁴

ENDÜSTRİLERİN ÖZEL TEŞEBBÜSE DEVREDİLMESİ⁵

Bonoların ve gayri kabili mübadele *note*'ların sürülmesiyle gelir açığını kapatan yeni *Meiji* hükûmeti, 1873'de mali sıkıntılara ve fiyat yükselmelerine yol açtı. 1877'de Maliye Nazırı Masayoshi Matsukata malî buhranı önleyecek tedbirler almağa başladı. Muvaffak oldu, fakat bu neticenin yanı sıra, ister istemez, 1881'de başlamak üzere, bir depresyon oldu ve aşağı sınıflar zarurete düştü.⁶

Bu enflasyon sırasında, hükûmetin kendi gayretiyle devlete ait madden ocaklarını ve işletmelerini yürütmesi gittikçe zorlaşmaya başladı. Bunlar zaten kazançlı olmuyor, zararla çalışıyordu; buna karşılık özel teşebbüs gittikçe olgunlaşıyordu. 1880'de hükûmet devlete ait işletmelerin, silâh sanayii, demiryolu ve muhabere teşekkülleri hariç, elden çıkarılması için bir plân hazırladı. Birkaç yıllık bir zaman içinde bu plân gerçekleştirildi (1880-87)⁷. Bunlar umumiyetle Mitsuis, Iwasakis (Mit-

⁴ Dış ticaretin genişlemesi, tabii, bu modernleşme prosesine faydalı oldu. Fakat bu değişik şekilde tezahür etti: Meselâ ipek imalinde, ticaretin artması, pamuk sanayiinde ise ithal malların yarattığı rekabetten doğmuştur ki bu, pamuk sanayiinden bir kısmının yok olmasını intaç etmiştir.

⁵ Japon Bankası Mayıs 1885'de kuruldu ve ilk olarak milli ölçüde kabili mübadele banknotu tedavüle çıkardı.

⁶ Fiatların değişmesi, meselâ bir yenlik gümüş sikkenin hükûmet parasıyla (*note*) kıymeti şöyleydi :

1879 (Ocak)	1.22 yen
1880 (Ocak)	1.37 yen
1881 (ortalama)	1.70 yen
1885 (ortalama)	1.05 yen

Kazuo Yamaguchi, *Nippon-Keizaiishi Kogi* (Japon İktisadi Tarihi Üzerine Konferanslar), Tokyo, Tokyo Üniversitesi yayınları, 1960; sayfa 125-180.

⁷ Op. cit. sayfa 130'daki şemaya bakın.

subishi), Furukawas, Kuharas, Asanos v.s. gibi «tüccar kodamanlar» a⁸ satıldı. Satış fiatları, evveleminde yapılmış olan yatırımın altındaydı : üstelik, ödeme uzun vâdeli bir esas üzerine yapılacaktı. Meselâ *Kosaka Madeninde*, evveleminde 540.000 yenlik bir yatırım yapılmış iken, teçhizatın satış fiatı 25 yılda ödenmek üzere 200.000 yen idi, stokların fiyatı ise 16 yılda ödenmek üzere 73.000 yen idi.⁹ Bu husus, kodaman tüccarların muasır Japonyadaki *zaibatsu* (big business) haline gelmelerinde rol oynadı.

Filhakika, tüccar kodamanlara satılmış olan maden ve fabrikalar, eskiden olduğu gibi, kâr getirmemekte devam etti. Fakat, denilebilir ki, onların bu şekilde satılışı, kodamanların *zaibatsu* haline gelmesiyle kalmadı, bilhassa mensucat sanayiinde olmak üzere, özel sektörde de modern sanayiın gelişmesinde âmil oldu; öyle ki, 1890'larda Japonya'da sınıf ihtilâl patlak verdi. Devlet endüstrileri kendileri misâl teşkil ederek modern müteşebbis ve mühendisleri teşvik etmişler ve özel sektörde modern teknolojinin yayılması için zemin hazırlamışlardı.¹⁰

Fakat bu, elbette ki, Japon cemiyetinin iktisadî-siyasî başarılarının çeşitli ortamları yaratmış olmasıyla mümkün olmuştu. Bitirirken bu ortamlardan üç önemlisini sıralayabiliriz : Modern müteşebbis haline gelebilecek zekâda insanlardan müteşekkil bir sosyal ortamın mevcut olması¹¹; eski tekniklerde usta kimselerin mevcudiyeti, meselâ saatçiler ki bunların sanayileşmenin ilk safhalarında mühendis ve usta işçi olarak çalıştıkları düşünülebilir¹²; sosyal iş bölümü esasına göre kurulmuş bir iç piyasanın gelişmesi.¹³

⁸ «Seisho-Shihon» diye adlandırılmıştır. Terminoloji Max Weber'e aittir. «Die politisch orientierten Kapitalisten». Cf. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, G. d. S. III, Tübingen, 1947, I. s. 95 f.

⁹ Başka misaller için bak: Yamaguchi, op. cit., sayfa 131.

¹⁰ Cf. Yamaguchi, op. cit., Kıs. II. Bahis 2.

¹¹ Cf. Thomas C. Smith, «İş Elitinde Ağaların Çocukları» (*Landlords' Sons in the Business Elite*), *Ekonomik Gelişme ve Kültürel Değişiklik*, (*Economic Development and Cultural Change*, IX/1).

¹² Meselâ cf. Ryuji Yamaguchi, *Nippon no Tokei* (Japon Saatleri), Tokyo, ikinci baskı, 1950.

¹³ Bu nokta için «Modern Kapitalizmin İlk Devirlerinde Köy Endüstrisinin Piyasa Strüktürü» adlı kısa yazımıza bakınız. Bu yazı bu yaz Aix-en-Provence'da yapılacak İkinci Milletlerarası İktisat Tarihi konferansında sunulacaktır.

DEVLETİN SERMAYE TERAKÜMÜNÜ TANZİMİ VE SANAYİDE DİREKT DEVLET YATIRIMLARI TÜRK TECRÜBESİ

Memduh Yaşa

İNSAN SERMAYESİNİN ÖNEMİ

Günümüz iktisatçılarının mühim bir kısmı, kalkınmayı münhasıran kapital terakümünün hızlanmasına bağlamaya temayül etmektedirler. Kalkınma millî gelirin belli bir hızda artması olarak kabul edilmekte, her ilâve sermaye biriminin gelirden bir fazlalık yaratacağı gözönünde bulundurularak, istenilen gelir artış hızının elde edilmesi için lüzumlu sermaye miktarı tesbit olunmaktadır. Kalkınma ile alâkalı etütlerde ve kalkınma plânlarında sermaye - gelir münasebetine büyük önem verilmesi, bu düşüncü neticesidir.

Hakikatte kalkınma vetiresi sadece bu basit münasebete bağlanamaz. Hattâ, kalkınma millî gelirin muayyen bir hızda artışından ibaret sayılsa bile, bu artış sadece kapital stokuna yapılan net ilâveye yani yeni yatırımlara atfedilemez. Kapital sadece maddî mânada alındığı, doğrudan doğruya istihsalde kullanılan vasıtalarından ibaret sayıldığı takdirde, söz konusu ilgi bilhassa zayıflar. C. Clark'ın belirttiği gibi¹, sanayici memleketlerde prodüktivite arttıkça, bir gelir birimi elde etmek için lüzumlu sermaye miktarı azalmaktadır. Az gelişmiş memleketlerde de kalkınmanın başlangıcında sermaye gelir-nispeti düşüktür. Bu nispet sonradan yükselmekte, bilâhara kalkınma yolunda büyük mesafe alınca tekrar düşmektedir. Sermaye stokuna yapılan net ilâve ile gelir artışı arasındaki münasebetin aynı memlekette dahi sabit olmama-

¹ C. Clark, Growthmanship, Hobart Paper 10, Institute of Economic Affairs, London 1961, s. 29-30.

sı, gelir artışının münhasıran yeni yatırımlardan ileri gelmediğini göstermektedir.

Birçok memleketler için yapılan hesaplar, maddî sermaye stoku sabit farzedildiği, yani hiçbir yeni yatırım yapılmadığı kabul edildiği halde, gelirin artabileceğini ortaya koymaktadır. Norveç'li iktisatçı Odd Aukrust, kendi memleketi için, 1900 ile 1955 arasında sermayeye hiçbir ilâve yapılmadığı ve işgücü miktarı değişmediği takdirde, sadece beşerî faktörlerin daha müessir hale gelmesi sayesinde millî hâsılânın yılda yüzde 1.8 nispetinde artabileceğini ortaya koymuştur². (Gelir miktarı üzerinde sermaye stokundan müstakil olarak tesir icra eden beşerî faktörler sağlık, umumî bilgi, ihtisas, organizasyon v.s. dir).

J. Timbergen ve J. J. Polak'a göre, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya ve Fransa'da, Birinci Dünya Harbinden önceki 40 yıllık devrede, istihsal artışının yalnız %50-60'ı kullanılan maddî sermayeye ve işgücü miktarındaki artışa atfedilebilir³. Yalnız Amerika Birleşik Devletleri için bu nispet bazı devrelerde %30'a kadar düşmektedir. Burada da, istihsaldeki artışın kapital stoku artışından doğmayan payı, hiç değilse kısmen, beşerî faktörlerde vukua gelen inkişafa bağlanabilir.

Türkiye'de bilindiği gibi, millî gelir hesaplarının 1956'yı takip eden dört yıllık devrede ortalama %7 artış göstermesi bir hayli gürültü kopmasına sebebiyet vermiştir. Birçok kimseler, aynı devrede kapital stokuna yapılan net ilâvenin bu neticeyi doğuracak kadar yüksek olmadığı noktasından hareket ederek hesapların yanlış olduğunu iddia etmektedirler. Hakikatte, Türkiye'de herhangi bir devre için olduğu gibi 1956'dan sonraki devrede de sermaye artışı ile millî gelir artışı arasında sabit ve riyazî bir münasebet aramamak için en az iki sebep mevcuttur: Bir kere, bu devre içinde, daha önceki devrelerde alınmış olan türlü tedbirlerin kümülâtif tesirleri, beşerî faktörlerin verimliliğini çok artırmış olabilir. Bundan başka, daha evvel yapılmış olan sosyal sabit sermaye yatırımlarından bu devrede daha çok faydalanılmış olması, dolayısıyla dış tasarruflar tesirinin artmış olması ihtimal dahilindedir.

Sermayeyi sadece doğrudan doğruya istihsalde kullanılan vasıtalar-dan ibaret saymadığımız, işgücünün verimliliğini artıran, dolayısıyla,

² Ibid., Clark'ın müşahede ve tetkiklerinden, kendisinin bunları kullandığını tamamiyle aykırı bir istikamette faydalandığınıza dikkati çekmek isteriz.

³ J. Timbergen ve J. J. Polak'ın «The Dynamics of Business Cycles», Chicago, 1950. s. 128'de verdiği bu hesaplar, Richard B. Goode, «Adding to the Stock of Physical and Human Capital» *American Economic Review*, Mayıs 1959, s. 149'dan alınmıştır.

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

istihsalin yükselmesine müessir olan faktörler olmak üzere umumî bilgede, ihtisasta, zihniyette, sağlık şartlarında, zaman ve vasıtaları kullanmada elde edilen ilerlemeleri de beşerî sermaye olarak buna ilâve ettiğimiz, yani sermaye stokunu maddî ve beşerî sermayelerin toplamı olarak kavradığımız takdirde, ekonomik kalkınma ile sermaye terakümü arasındaki bağlantı çok daha sıkılaşır. Gerçi, (geniş mânasında da kavransa) sermaye stokunda artış ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için yeter faktör değildir, fakat her halde (kalkınmanın müş'iri sayılan) millî gelir artışı, bu mahiyetteki sermayeye çok daha bağlıdır. Kaldı ki geniş mânada sermayeyi bulmak için maddî sermayeye ilâve edilen beşerî sermaye, kalkınma için zaruri diğer sosyal ve politik değişikliklerle çok sıkı ve direkt irtibat halinde bulunmaktadır. Beşerî sermaye stokundaki değişmeler hesaba katılınca, ekonomi dışı fakat kalkınmaya müessir faktörler de, kısmen olsun, nazarı itibara alınmış olmaktadır.

Ekonomik kalkınma sadece maddî sermayenin değil, maddî ve beşerî sermayelerin müşterek eseri olarak gözükmemektedir. Millî gelirde istenilen yıllık fazlalık her ikisinin teşkil ettiği umumî sermaye stokunun yeter miktarda ve muvazeneli terkipte artırılmasıyla elde edilebilir. Bu önemine rağmen, millî ve milletlerarası istatistiklerde, yatırım rakamları arasında, beşerî kapital stokunun artırılması için harcanan meblâğlara pek az yer verilmektedir. Devlet bütçesine ait bilgiler de, hem hususî sektörü kavramadığı, hem başka gayelere göre tanzim edildiği için, bu boşluğu tam dolduramamaktadır. Mamafih, beşerî kapital yaratan masrafların çok büyük kısmıyla devlet tarafından yapıldığı Türkiye gibi memleketlerde, âmmе masraflarına ait fonksiyonel tasnifler de mevcutsa, beşerî kapital stokuna yapılan ilâveleri az çok tâyin etmek mümkündür.

Hususî ekonominin beşerî kapital masraflarına geniş şekilde katıldığı memleketlerde böyle bir hesap, tabiatıyla ancak millî masraf hesaplarının teferruatlı şekilde mevcut olduğu hallerde yapılabilir.

DEVLETİN ROLÜ

Kapital stoku içinde beşerî unsurlara yer verilmesi, devletin kalkınma vetiresindeki rolünü artırmaktadır. Az gelişmiş memleketlerde bu çeşit kapital için hemen hemen bütün gayret devlete düşmektedir. Batının ileri memleketlerinde bile beşerî kapital için yapılan masraflara iş-

* Richard B. Goode, Op. cit., s. 155.

tirakte devletin payı ailelere nispetle yükselmekte iken* ailelerin bu masrafları yapması imkânını çok mahdud olduğu az gelişmiş memleketlerde devletin bu konuda hemen hemen bütün sorumluluğu yüklenmesinden başka çare yoktur. İlâve edelim ki, halk idarelerinde fertlere az çok eşit tahsil ve sağlık şartları temin etme lüzumuna zamanımızda beslenen inanç da, devletin bu sorumluluğu kabulünde önemli rol oynamaktadır. Şüphesiz bu inanç ekonomik hesaplardan tamamiyle müstakil değildir. Beşerî kapital, maddî kapital gibi, gelirin artmasına âmil olmaktadır. Bu kapitalin vatandaşların istifadesine az çok eşit şekilde arzolanması, gelir artışlarının mümkün merteye muvazeneli bölünüşüne imkân vermektedir.

Bilhassa kalkınmanın başlangıcında ihtiyaç duyulan sermayenin pek büyük kısmı sosyal sabit sermayeden ibarettir. Ekonomik bakımdan ileri memleketlerde mevcut sermaye stokunun yarıdan fazlası, sosyal sabit sermaye şeklindedir. R. W. Goldsmith⁵, Amerika Birleşik Devletleri'nin 1949 senesindeki kapital stoku hakkında yaptığı etüdde stokun %56.7 sinin «strüktür» dediği ve sadece maddî mahiyette olan⁶ sosyal sabit sermayeden ibaret olduğunu tesbit etmiş bulunmaktadır.

Sosyal sabit sermayenin temini, pek az istisnasıyla, devlete terettüp etmektedir. Rostow'un anlamında pretake-off ve take-off devrelerine geliş, devletin lüzumlu sosyal sabit sermayeyi yeter miktarda kurmuş olmasına bağlı bulunmaktadır. En liberal metotlarla kalkındığı sanılan Amerika Birleşik Devletleri'nde bile, 1815 ile 1840 arasında, eyaletlerin ve mahallî hükûmetlerin sosyal sabit sermayeyi kurmakta oynadıkları rol çok büyük olmuştur⁷.

Maddî sermayenin sosyal sabit sermayenin dışında kalan kısmının da, bazı hallerde ve çeşitli sebeplerle, yine devlet tarafından yaratılması zaruri olmaktadır. Bilhassa büyük işletme olarak kurulması icabeden demir-çelik, çimento, kâğıt gibi sanayi şubelerinde durum böyledir. Sermaye, müteşebbis, teknik bilgi bakımlarından çok derin boşlukların mevcut olduğu memleketlerde (Birinci Dünya Harbi sonrası Türkiye'sinde olduğu gibi) devletin daha basit ve mahiyetleri itibariyle daha küçük sınıfl teşebbüsleri için dahi sermaye yaratmak mecburiyetinde kal-

⁵ R. W. Goldsmith, *A study of Savings in the U.S.*, Princeton, 1955, s. 14-15.

⁶ Sosyal sabit sermayenin «ekonomik sabit sermaye» ve «dar mânada sosyal sabit sermaye» olmak üzere ikiye tefriki için bak: Charles P. Kindleberger, *Economic Development*, New York, 1958, s. 36. Kindleberger'in kullandığı mânada sosyal sabit sermaye içinde beşerî sermaye de «kısmen» yer almaktadır.

⁷ W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*, Cambridge, 1960, s. 24-25, 31.

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

ması, imkân dahilindedir. Kalkınma yolunda ilerlendikçe tabiatıyla boşluklar dolacak ve devletin, maddî sermaye unsurlarından sadece sosyal sabit sermaye mahiyetinde olanları yapmaya doğru bir temayüle girmesi icabedecektir. Mamafih Türkiye'de bugün dahî demir-çelik endüstrisinin ancak çok büyük nispette cebri tasarrufla kurulabileceği gözönünde bulundurulduğu takdirde, bu vetirenin oldukça ağır işleyebileceğini kabul etmek icabedecektir. Kaldı ki; ihtiyarî tasarruf hacmi, müteşebbis sınıfının kifâyeti ve teknik imkânlar bakımından mâni kalmasa bile, bazı sınaî istihsal kollarının devlet elinde kalması, siyasi, sosyal hattâ ekonomik sebeplerle zaruri sayılabilir. Fakat her halde, devletin yeni sermaye yaratmada payı ve bilhassa direkt sınaî yatırımlar yapma faaliyeti, kalkınmada mesafe aldıkça azaltılabilir ve azaltılmalıdır.

SERMAYENİN DEVLETÇE YARATILIŞI

Az gelişmiş memleketlerde ekonomik kalkınma vetiresini harekete getirmek ve gayeye varıncaya kadar yürütmek hususunda devlete terettüp eden rolün icra edilmesi, ihtiyarî tasarrufa nispetle cebri tasarrufa hâkim bir yer verilmesine bağlıdır. Çünkü bu memleketlerde, yalnız kendi haline bırakıldığı takdirde değil, fakat yine devletçe alınabilecek türlü teşvik tedbirleriyle de ihtiyarî tasarruf, gerçekleştirilmesi hususî ekonomi sektörüne bırakılabilecek işleri bile yapmaya, yani müteşebbislerin arzuladıkları tasarrufları beslemeye yeter seviyeye ulaşmamaktadır.

Bu itibarla, kalkınmanın hiç değilse başlangıcında devlet yatırımlarından başka hususî yatırımları da cebri tasarrufla karşılamaya ihtiyaç vardır. Kısaca, mecmu tasarrufun «fasit daireyi» kırarak şekilde artırılması, cebri tasarruf metotlarının geniş çapta kullanılmasıyla mümkündür. Bu itibarla, az gelişmiş memleketlerde cebri tasarrufun kalkınma vasıtası olarak kullanılması, bazan sanıldığı gibi, politik mülâhaza ve kanaatlerin neticesi değil, ekonomik zaruretlerin icabıdır⁸. İngiltere'de 1790'dan, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1850'den sonraki take off'un gerçekleşmesinde cebri tasarruf metotlarının, bilhassa enflasyonun önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır⁹.

Kalkınmanın başlarında, ferdî, ihtiyarî tasarrufun en ziyade müessir olabileceği saha, küçük çapta yatırımlar sahasıdır. Bilhassa zira-

⁸ Bak: P. T. Bauer, *Economic Analysis and Policy in Underdeveloped Countries*, London, 1957, s. 113-114.

⁹ W. W. Rostow, op. cit., s. 48.

atte mühim rol oynayabilen ve âdeta otomatik şekilde cereyan eden bu nevi yatırımların, devlet tarafından da teşvik edildikleri takdirde, mecmu tasarruf içinde önemli bir pay kazanmaları imkân dahilindedir. Buna mukabil, geniş çapta beşerî sermaye ile sosyal sabit sermayenin ve (kalkınmada varılmış olan safhaya göre miktar ve mahiyeti değişmek üzere) diğer yatırımlardan bir kısmının, cebri tasarrufa dayanması icabeder. Esasen, umumiyetle hesaplarda ferdi ihtiyarî tasarruf gibi gösterilen fonlardan bir kısmı, cebre dayanan âmme tasarruflarından ibaret bulunmaktadır. Buna mukabil, devlet yatırımlarının hususî tasarrufla (hususî sektörden beslenen istikrazlarla) karşılanması, nispeten mahdud hallere inhisar etmektedir.

Az gelişmiş memleketlerde ortalama tasarruf nispetinin artırılması yanında, hattâ ondan da mühim olarak, marjinal tasarruf nispetinin artırılması da lâzım gelmektedir. Halbuki bunu sağlamak, yani gelirde vukua gelen artışların mümkün mertebe büyük bir kısmını tasarrufa çevirmek için, sade ihtiyarî tasarrufa güvenmek mümkün değildir. Marjinal tasarruf nispeti, bilhassa devlete has cebri metotlarla yükseltilebilir. İlâve edelim ki, gelir artışının mümkün mertebe büyük kısmının tasarrufa çevrilmesinde, artışın önemli derecede devlet ekonomi sektörü içinde gerçekleşmiş olması kuvvetli bir garanti teşkil eder, çünkü, devlet sektöründe otofinansman (kârların tevzi edilmeden yatırıma çevrilmesi) çok daha kolaylıkla mümkün olmaktadır.

CEBRİ TASARRUF METODLARI

Cebri metotlar seçilirken ve dozajları tâyin olunurken, ihtiyarî ferdi tasarrufu kösteklememeleri dikkatle gözetilmelidir. Herhangi bir cebri tasarruf metodu, devletin emrine transfer ettiği fonlar kadar ihtiyarî tasarrufu daraltıyorsa, kullanıma gereğini kaybetmiş olur. Devlet câri masrafları için lüzumlu miktardan daha fazla gelir sağladığı vakit gelir fazlasını yatırımlara ayırabilir. Herhangi bir bütçede verginin ne nispette cebri tasarruf vasıtası olarak kullanıldığının tesbiti, devlet masraflarının câri masraflarla kapital masrafları arasında bölünüşünün doğru kriteriyümlere göre yapılmış olmasına bağlıdır. Yukarda benimsemiş olduğumuz kapital târifi, devlet masraflarının bu şekilde bölünüşünde umumiyetle müteâmil olan usulün tâdilini icap ettirmektedir.

Vergi, cebri tasarruf metotları içinde en çok kullanılanı, fakat kullanılması en ziyade dikkat ve itina isteyenidir. Az gelişmiş memleketler için en elverişli vergi sistemi, cebri tasarrufu değil, mecmu tasarrufu âzamiye çıkarmadır. Diğer bir deyimle, yapacağı kısa ve uzun vâ-

deli tesirler dikkate alınmadan sadece devlete fazla gelir sağlama esasına göre kurulmuş bir vergi sistemi, kalkınma imkânlarını büsbütün tahrip edebilir. Bu alanda değişik görüşler varsa da, mecmu tasarrufu âzamileştirmeye yarıyacak bir vergi sisteminin, daha çok istihlâk vergilerine dayanması gerektiği konusunda hemen hemen ittifak edilmiştir. Mamafih, az gelişmiş memleketlerde vasıtasız vergiler yolunun kapalı olduğunu sanmıyoruz; umumî, mümkün mertebe bütün irat ve kazançları kavrayan, basit ve çok mutedil tarifeli bir gelir vergisinin (Türkiye'de birkaç yıldan beri uyanmış olan temayülün aksine olarak) bu gayede muvaffakiyetle tatbik edilebileceğine inanıyoruz.

Devlet ekonomisi yoluyla mecmu tasarrufu artırmanın diğer bir vasıtası *enflasyondur*. Enflasyonun âmme ekonomisi içinde cebri tasarrufu artırması, vergi sisteminin elâstikiyet derecesine ve fiatları hemen tâkip etmiyen masrafların bütçe içindeki önemine tâbidir. Buna mukabil enflasyon, gelirin dağılımı tasarruf kabiliyeti yüksek sınıflar lehine değiştirmek suretiyle ihtiyarî tasarruf nispetinin yükselmesine sebebiyet vermektedir.

Cebrî tasarrufun üçüncü vasıtası, memur ve işçiler lehine ihdas edilmiş bulunan *sigorta ve emeklilik müesseseleri*'dir. Bu kanaldan yaratılan tasarrufun her memlekette çok gelişmiş olduğunu ve gerek devlet, gerek hususî yatırımların belli başlı finansman kaynağı haline geldiğini söyleyebiliriz. Devlet teşebbüsü kârlarının, umumiyetle beklenildiğinden çok az olduğu, hele yapılmış olan yatırımların değeriyle hiç mütenasip olmadığı bir vaki'dir. Devlet yatırımlarının mühim bir kısmı, mahiyetleri itibariyle sahibine kâr getiremezler. Bunların ve bu mahiyette olmadıkları halde muayyen bir fiât politikasıyla zarara mahkûm edilenlerin kârı, kendilerinin dışında kalan resmî ve hususî müesseseler tarafından elde edilmektedir. Bundan başka, kâr eden devlet müesseselerinden bazıları, çeşitli sebeplerle kârı gizlemeyi ve kapalı bir otofinansman tatbik etmeyi tercih etmektedirler. Netice itibariyle, devlet teşebbüslerinin kârları, bilânçolarında görülebilenden umumiyetle çok fazladır. Bununla beraber, bilhassa Türkiye'de, devlet teşebbüslerinin daha müessir çalıştırılmaları ve hakikî kâr nispetlerinin artırılması mümkün ve lâzımdır.

TÜRKİYE'NİN EKONOMİK GELİŞMESİNDE DEVLETİN ROLÜ

Türkiye'de devletin, kapital terakümünü kalkınma için yeter seviyeye getirmek hususunda kendini başlıca sorumlu sayması oldukça eskidir. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında devlet, birta-

kım tedbirlerle memleketi sanayileştirmeye gayret etmiştir. Fakat bu tedbirler, bir taraftan sistemli bir politikaya dayanmadığı, diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi âkibetine gidişini iktisadi hayatından ayırmaya imkân bulunmadığı için, istenildiği kadar tesirli olamamış, kısmen de heba olup gitmiştir.

CUMHURİYETİN İLK YILLARI

Cumhuriyet rejimini kuranlar, siyasi istiklâlin muhafazası için memleketin iktisadi kalkınmasını şart saymışlar ve işe bu zihniyetle koyulmuşlardır. Birinci Dünya Harbi ve İstiklâl Harbi sırasında en basit endüstri mamullerinin tedarikinde çekilen büyük sıkıntılar, halkın yaşama seviyesinde uzun zamandan beri müşahade edilen düşüklük, memleketin endüstrileşmede geç kalmış olmasıyla izah olunmuş, bu sebeple de, kısa zamanda yeter derecede sınaî tesisler kurmanın vazgeçilmez bir vazife olduğuna inanılmıştır. Şunu da işaret edelim ki, liderlerin o zaman kararlaştırdıkları Türkiye'yi Batılılaştırma ve Batı medeniyetinin seviyesine yükseltme işinin gerçekleşmesi de, sanayileşme ile sıkı sıkıya bağlı sayılmıştır.

İzmirde 1339 (1923) yılında 17 Şubat ile 4 Mart tarihleri arasında toplanan Birinci İktisat Kongresini açış nutkunda Atatürk:

«Yeni Türkiyemizi lâıyk olduğu mertebeye isal edebilmek için, behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede en çok ehemmiyet vermeliyiz.. Siyasi ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetviç edilmezse... pa-yidar olamaz... İktisadiyat demek her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için, mevcudiyeti insaniye için ne lâzımsa bunların kâffesi demektir»¹⁰.

gibi sözlerle memleketin mutlaka iktisadi bakımdan kalkınması lüzumunu gösterirken, Kongreye katılmış olan diğer sorumlu devlet adamları da, bu kalkınmada kullanılacak metodu bulmaya ve bu metodun mevcut sistemler içindeki yerini tesbite çalışmaktadırlar. Zamanın Ekonomi Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), esas itibarıyla bilinen iktisadi doktrinlerden hiçbirinin yalnız başına Türkiye'nin kalkınma politikasına temel olarak alınamıyacağını, fakat memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmenin de ihmal edilemeyeceğini ifade ettikten sonra, «Yeni Türkiye muhtelit bir iktisat sistemi takip etmelidir. İktisadi teşebbüs

¹⁰ İzmir İktisat Kongresi, Tecelli Basımevi, 1940.

kısmen devlet ve kısmen teşebbüsü şahsi tarafından deruhte edilmektedir» demektedir¹¹. Filhakika o zamandanberi Türkiye, daima muhtelit (mixed) bir iktisat sistemi tatbik etmiş ve kalkınmasını bu sistemin müessir şekilde işlemesi imkânlarına bağlamıştır.

Muhtelit bir sistem değişik terkiplerde kurulabilir. Filhakika, hususî ekonomi ile âmme ekonomisinin karşılıklı paylarını, bütün içindeki önem derecelerini, değişik şekillerde tesbit etmek imkân dahilindedir. Türkiye, mütaaddit imkânlar arasında nasıl bir seçim yapmalıdır? 1923 yılından bugüne kadar bizde tartışılan konu budur. Bu tartışmaların muvakkat neticelerine tâbi olarak da Türk ekonomisi, muhtelit sistemin çeşitli şekilleri arasında dalgalanmalara mâruz kalmıştır.

1923'den ilk 1930'lara kadar, muhtelit sistemin hâkim temeli hususî teşebbüs olmuştur. Devlet bu devrede, direkt sanayi yatırımlarına hemen hemen hiç iltifat etmemiş, faaliyetini beşerî sermaye ve sosyal sabit sermaye yaratmaya hasretmiş, bunlar dışında kalan kapital terakümünün, bilhassa sanayiın, hususî teşebbüs tarafından yaratılabileceğini farzetmiştir. Bunun için de, hususî sermaye yatırımlarını teşvik edici tedbirlere başvurmuştur¹². Devletin böyle hareket etmesi, kısmen, zamanın aydınları ve sorumluluk taşıyan şahsiyetleri arasında iktisadî liberalizmin müessiriyetine inancın yaygın olmasıyla izah olunabilir. Fakat kısmen de, başka türlü harekete o sırada fazla imkân bulunamamasının bir neticesidir. Cebri tasarruf kaynaklarının zayıflığı, devletin yeniden kuruluşu senelerinde yabancı sermayeyi ve onun arkasındaki siyasî kuvvetleri ırkütmemek arzusu, gümrük tarifesinde yükseltme yapma imkânının, Lausanne anlaşmasına göre 1929'dan önce mevcut olmaması¹³, devletin doğrudan doğruya sınaî teşebbüsler kurup işletmesini önliyen belli başlı faktörler sayılabilir. Türkiye'de devletin direkt sınaî tesisler kurup işletmeye ve ekonomik kalkınmada devlet müdahalesini daha şiddetli kullanmaya başlaması, 1933'den sonraya rastlamaktadır. Demek oluyor ki, Cumhuriyet Hükûmetleri, on yıl müddetle, tanzim ve teşvik edici faaliyetleri memleketin istenilen seviyede sanayileşmesini hususî teşebbüs erbabının kararlarına terketmiş, fakat onuncu senenin sonunda, bundan vazgeçerek lüzumlu kapital terakümünü yaratmakta direkt rol oynamıştır.

¹¹ Ibid.

¹² Teşviki Sanayi Kanunu, Aşarın lağvı, Ziraat Bankası Kredilerinin genişletilmesi, İş Bankası'nın, Maden ve Sanayi Bankası'nın kurulması, v.s.

¹³ Bu imkânsızlık, sanayiın himayesini kösteklediği gibi devlet varidatının kısır kalmasına da sebebiyet vermiştir.

DEVLETÇİLİK POLİTİKASI

Devletin bu temelli politika değişikliği, umumiyetle, 1923'ü tâkip eden on yıllık devrede hususî sektöre ve teşvik edici devlet tedbirlerine bağlanan ümitlerin gerçekleşmemiş olmasıyla izah olunmaktadır. Filhakika bu on yıllık devrede alınan tedbirlerden beklenen netice tam olarak gerçekleşmemiş ve hususî teşebbüs, Cumhuriyet Türkiye'sini kuranların arzu ettikleri süratte sanayileşmeyi sağlayamamıştır. Çok düşük umumî gelir seviyesi, yüksek gelir sahibi mahdud şahısların yüksek istihlâk temayülü, müteşebbis sınıfının kifayetsizliği, teknik bilgisizlik, yabancı sermayenin menfi davranışı ve bu sermayeye karşı beslenen itimatsızlık, 1929 yılına kadar sanayiın dışa karşı himaye imkânından mahrum kalması, hususî sektörün, Teşviki Sanayi Kanununun çok müsait hükümlerine rağmen, yapabildiği yatırımların ne miktar, ne de nevi itibarıyla tatmin edici duruma gelememesinin başlıca sebeplerini teşkil etmiştir.

Ancak, kanaatimize göre, o zamana kadar daha ziyade hususî teşebbüse dayandırılmış olan muhtelit ekonomi sisteminde devlete ait payın birdenbire büyük çapta artırılmasına karar verilmesi, yani kalkınmanın direkt müdahalelere ve devletin bizzat sanayi işletmeleri kurmasına bağlanması, başka âmillerin de etkisini taşımaktadır. Başka deyimle, politika değişikliğinin tek sebebi, hususî teşebbüsten beklenen sermaye terakümünün gerçekleşmemiş olması değildir. 1929 buhranı ile çok güç şartlar içine düşen Batı ekonomik sistemlerinin ve bu sistemlerin dayandığı fikir yapısının sağlamlığına karşı her tarafta beliren şüpheler; otarşı temayüllerinin yayılması ve başlangıçta muvaffakiyet gösteren Alman ve İtalyan tecrübeleri; Rusya'daki büyük tecrübe ve o sıradaki Türk-Rus yakınlığı; buhran dolayısıyla dış ticaret hadlerinin çok aleyhte bir seyir alması ve bundan doğan ithal güçlükleri; 1933-1934 yıllarında beliren harb tehlikesi karşısında hem bazı sanayi nevelerini bir an önce kurmak, hem devletin nüfuz ve otoritesini yükseltmek zarureti, aynı istikamette rol oynamış âmillerin belli başlılarını teşkil etmektedir.

1933'den itibaren benimsenen ve iktisat ile hukuk literatürlerinde «devletçilik» adıyla geçmiş olan bu yeni politika C.H.P. programında (1933) şöyle tarif edilmiştir:

Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mâmuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek men-

faatlerinin icap ettirdiği sahalarda — bilhassa iktisadî saha-
da — devleti fiilen alâkadar etmek.

Bu devletçilik politikasının üç farklı vasfı vardır:

a) Devletin bir takım sınaî teşebbüsleri bizzat kurup işletmesi, yâni kapital terakümü vetiresinde direkt rol alması, bir gaye olarak değil, intikal devresine has bir zaruret olarak benimsenmiştir. Millî ekonominin esas temeli prensip itibariyle gene hususî teşebbüstür. Devlet, «mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi māmuriyete erdirmek» hususunda henüz yeterli olmayan hususî teşebbüsün, bu yeterlik sağlanıncaya kadar kısmen, yerini almış bulunacaktır. Muvakkatlık o kadar açıktır ki, bizzat kanunlarda yer almış¹⁴ ve kurulacak müesseselerin «zamanı gelince» hususî şahıslara devri, hükûmetin âdeta görevi sayılmıştır.

Devletçilik politikasının resmen kabul edildiği ve hükûmetçe Birinci Beş Yıllık Plân hazırlandığı sırada Âli İktisat Meclisi'nce kabul edilen bir raporda, «devletin bizzat sanayiciliğe tevessül etmesi zaruret neticesi ve muvakkattır» denmekte, devletçe kurulacak olan tesislerin «muayyen ve emin kâr etmeye başladığı ve halkın iktisadî refahı müsait bulunduğu zaman... ilk fırsatta hususî müteşebbislere ve halka mal edilmeleri» lüzumu üzerinde ısrarla durulmaktadır¹⁵.

b) Türkiye devletçiliği kısmidir ve hemen hemen sadece sanayileşmeye inhisar etmektedir. İktidardaki partinin devletçilik prensipini en ziyade benimsediği zamanlarda bile, devletin bütün iktisadî faaliyeti direkt kontrol altına alması resmen savunulmamıştır. O kadar ki, İkinci Dünya Harbi içinde ve en geniş şekilde hususî teşebbüse dayanan memleketlerde sert bir harb ekonomisi tatbik edildiği sırada Türkiye'de hükûmet, tam serbesti esasına dayanan bir iktisat politikası takip edebilmiş, harbin doğurduğu güçlükleri piyasanın serbest işleyişiyle bertaraf edebileceğine, bir müddet olsun, inanabilmiştir.

Ziraat sahasında bazı devlet işletmelerinin kurulması, devletçiliğin resmî iktisat politikası olarak benimsenmesinden en az on yıl sonra başlamış ve bunun gayesi de daha ziyade «terbiye» olmuştur. Devletçilik politikasının ilk tatbikatında ziraatin ihmal edilmesi, bu politi-

¹⁴ 17.6.1938 tarihli, 3460 sayılı kanun, Madde 6.

¹⁵ Devlet İktisadî Teşebbüslerinin devri hakkında bak: M. Yaşa, *Türkiye'de Devlet İktisadî İşletmelerinin Hususî Şahıslara Satışı* (Denationalization of State Enterprises), İktisat Fakültesi Mecmuası, 1960, Cilt XX, No. 1-4.

¹⁶ Sınaî Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilâtına Dair İlâveler Hakkında Raporlar, Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, No. 1, Ankara, 1933.

kanın kabulüne müessir olan şartlar bakımından **tamamiyle mantıktır**. Gerçekten, o zamanki Türk idareci ve aydınları, ziraat istihsale dayanan, temeli ziraat olan bir ekonomiyi müstemleke ekonomisi saymaktadırlar¹⁶. Ekonominin bu vasfını mümkün mertebe ve süratle ortadan kaldırmak için gözler tabiatıyla sadece sanayie çevrilmiş, iki sektör arasında ahenkli ve muvazeneli bir beraberlik kurma zarureti, çok sonra takdir edilebilmiştir.

c) Devletin direkt yatırımlarda bulunduğu sahalar dahil olmak üzere bütün istihsal faaliyetleri — daha ziyade malî sebeplerle inhisar mevzuuna alınanlar hariç — hususî teşebbüsün çalışmasına açık tutulmuştur. Buna göre Türk devletçiliğinde âmm sektörü ile hususî sektör iki türlü bir arada yaşama halindedirler. Birincisi, değişik istihsal konularında çalışarak, ikincisi aynı istihsal konusunda çalışarak bir arada yaşama. Bu yaşamanın, bilhassa ikincisinin, her zaman kolay olmamış bulunduğunu kabul etmek lâzımdır. Fakat buna rağmen, mutlaka zararlı olduğunu da sanmamak icabeder. Bütün tenkid ve ısrarlara rağmen devletçiliğe katı hudutlar çizilmemiş olmasının — böyle bir hudut çizilip çizilemeyeceği ayrıca tartışılmaya değer — hususî teşebbüsü inkişaftan alıkoyduğuna dair yaygın iddiada, büyük mübalâğa vardır¹⁷.

Devletçilik, devletin sermaye terakümüne direkt fakat nispeten mutedil bir çerçeve içinde iştiraki şeklinde tatbik edilmesi, daha doğrusu bu politikanın, ne istihlâki aşın derecede kısımaya, ne de hususî teşebbüsü tasfiyeye müncer olacak şiddette tecelli etmemesi, zamanında «müfritlerle» «mutediller» arasında cereyan etmiş oldukça sert bir mücadeleden ikincilerin galip çıkmasının bir neticesidir. Mutediller grubunu başlıca iş adamları, çoğunluğu ile üniversite hocaları ve basının büyük kısmı temsil etmekte, müfritler grubu ise, çoğu devlette vazife almış ve değişik formasyonlarda gençler teşkil eylemektedir. Mutedil görünenlerin mühim çoğunluğu esas itibarıyla «laissez - faire» isttirler. Fakat tek partinin hâkim olduğu bir devrede devletin resmen kabul ettiği bir prensip aleyhinde bulunmayı muvafık bulmadıkları veya buna imkân göremedikleri için, mutedil, çok mutedil ve kabil olduğu kadar kısa ömürlü bir müdahaleyi kabul ederek «devletçi etiketini» takmayı tercih etmektedirler.

Bu gruptakiler ayrıca, «müfritlere» ilham kaynağı olan fikirlerin kendilerince menşeiini göstererek devletçiliğin genişleyip sertleşmesine karşı kitlede mukavemet yaratmak istemişlerdir.

¹⁷ M. Yaşa, Op. Cit.

Milliyet Gazetesinin 5 Kasım 1933 tarihli sayısında «Fırkamızın Devletçilik Vafı» adıyla yazdığı makalede Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) şöyle demiştir:

Orijinal ve millî olduğu iddiasıyla ortaya sürülen bazı tezlerin — belki de farkına varılmadan — komünist fırkasının kongre mukarreratı ve tatbik esasları meyanında yer bulması hususî bir dikkate değer.

Profesör İbrahim Fazıl (Pelin) de verdiği bir konferansta:

Gençler, size sokulan devletçilik fikirlerini dikkatle tetkik ediniz. Üzerlerindeki alâmeti fârikaya bakınız. Keskin gözleriniz bunları kolayca seçecektir.

İbrahim Fazıl (Pelin)'in düşüncesine göre, Fırkının (C.H.P.) benimsediği mânada devletçilik, «ferdî mesai ve faaliyeti esas tutan», bundan dolayı «milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icabettirdiği işlerden» başkasına karışmayı reddeden bir devletçiliktir. Ancak bu anlayışa uygun şekilde tatbik edilen bir devletçilik, «memleketi refaha ve mâmuriyete götürebilecektir».

Müfritler grubunun fikirlerini Kadro mecmuası temsil etmektedir. Kadro'cular ve onların etrafında toplananlar için devletçilik bütün başka mahiyettedir ve devletin, memleketin bütün hayatına ve bunun icabı olarak da tekmil iktisadî faaliyetlere direkt el koymasındır. Kadro'cular yalnız C.H.P. nin programında yer alan devletçilik prensipini mutedillerden tamamiyle değişik mânada tefsir etmekle kalmıyacaklar, fakat bunu da yeter bulmıyarak kendi düşünce ve temayülleri-ne tam uyar bir şekle sokulmasını isteyeceklerdir. Bunlar aynı zamanda, o sırada hazırlığı yapılmakta olan ve devletçe kurulacak fabrikaların nevileriyle maliyetlerini ihtiva eden bir listeden ibaret bulunan Birinci Beş Yıllık Plâna da hücum edecekler ve bir umumî plânın ilk savunucuları olacaklardır.

Veâdet Nedim Tör şöyle yazıyordu:

Türkiyenin iktisadî tarihinin mimarı, gerek Türkiye gerek cihan iktisadiyatının her gün değişen şartlarını adım adım kollayan bir iktisat devleti olacaktır. Fert bu muazzam inkılâp işinde malzemedir. Ve ancak millî iktisat plânının tatbik ameliyesinde işe yarar bir malzeme oldukça müspet bir kıymet ifade edebilir. (Kadro, sayı 2).

Tacir, rolünü yapmış bir aktör gibi sahneden çekiliyor. Onun yerini devlet ve millet teşkilâtı alıyor (Kadro, Sayı 5).

İçinde bulunduğumuz iktisadî cidal, tıpkı bir askerî seferberlikte olduğu gibi, milletin bütün maddî ve mânevî kuvvet ve kabiliyetlerinin muayyen bir plân ve muayyen bir tâbiye altında sevk ve idare edilmesini âmirdir (*Kadro*, Sayı 6).

İsmail Hüsrev şöyle yazıyordu:

Millî kurtuluş devletinin iktisat politikası ancak bir plân çerçevesi dahilinde tahakkuk eder. Plân millî iktisadiyatın kendi kendine ferdiyetçi esaslar dahilinde inkişafının zıddı bir sistemi tazaminun eder (*Kadro*, Sayı 19).

Şevket Süreyya (Aydemir) bu topyekûn devletçiliği şöyle tarif ediyordu:

Ordulaşmış millet rejiminin modern şartlar ve zaruretler altında tecellî etmiş bir şekli (*Kadro*, Sayı 34).

Millî rejimimizin devletçilik prensipini de artık..... millî hayatımızın istisnasız bütün şubelerine kemaliyle hâkim kılmak günümüzün geciktirilemez bir zaruretidir... Devletçilik aynı zamanda millî hayatın bütün sahalarını saran tam ve sert bir hayat ve tefekkür disiplini de demektir... Devletçilikte disiplin milletin ruh, fikir ve madde kuvvetlerinin, milletin umumî menfaati denilen hâkim hedef istikametinde o şekilde seferber edilşidir ki, bu umumî yürüyüşte milletin enerjisinden ne bir madde, ne de bir tefekkür zerresi ya kendi içinde çarpışarak, ya akacak mecra bulamıyarak heba olup gitmesin (*Kadro*, Sayı 34).

Bu çetin mücadele, değişik bir metotla bizzat parti, dolayısıyla iktidar içinde de vuku bulmuş ve bu mücadelenin yarattığı münasebetler, politika hayatımızın müteakıp devreleri üzerinde çok derin izler bırakmıştır. Bu mücadeleden bir de «Orta Yol» çıkmıştır. Devletçilik sistemi zaman zaman şiddetlenme veya hafifleme istikametinde sallanmış fakat esas karakterini günümüze kadar devam ettirmiştir.

ÇOK PARTİLİ DÜZENE GEÇİŞ

İkinci Dünya Harbinin sonlarında ve harbi takip eden yıllarda devletçilik politikasının şiddetlen tenkid edilmeye başlandığını görmekteyiz. 1933'den 1945'e kadar Türkiye'de kuvvetli bir tacir ve sanayici zümresi teşekkül etmiştir. Bunlar, devletin, iktisadî sahadaki müdaha-

lesini asgariye indirmesini ve kendilerine daha çok imkân verilmesini istemektedirler. Harbin sonunda Türkiye ile Batı devletlerinin, hususiyile Amerika Birleşik Devletleri'nin kaynaşmaya başlaması ve Türkiye'nin Amerikan yardımından faydalanmak istemesi, hususî teşebbüse dayanan ekonomik sistemlerin prestijini ve bu sistemi tatbik eden memleketlerden gelen telkinlere itibar derecesini artırmıştır. Harbde çekilen ağır sıkıntılar, hatâlı davranışlar, haklı-haksız, kolaylıkla devletçilik sistemine mal edilmiş ve bu suretle sistemin halk nazarındaki itibarı düşürülmüştür. 1945'in ortalarında başlıyan çok partili hayat, bu duyguların ve düşüncelerin serbestçe ifadesine ve politik gayelerle istismarına imkân vermiştir. 1948 yılında İstanbul'da toplanan İkinci İktisat Kongresinde, çoğunluğu ile Üniversite hocaları da dahil olmak üzere hemen herkesin devletçilik aleyhinde bulunması, bu sebeple pek az kimseyi şaşırtmış, yahut mukabil davranışa sürüklüyebilmiştir¹⁸. O kadar ki, evvelce «Kadro» hareketi içinde devletçiliği savunmuş olan bir yazarı bile «Devlete başlangıçta düşmüş olan vazifenin artık bittiğini» söyleyebilecek ve devletin «Çekilmesini, işi fertlere ve onların kurdukları hür ve serbest teşekküllere bırakmasını» tavsiye etmişti.

1945'de kurulmuş olan D.P. de, bir taraftan içinde liberal temayüllü (laissez-faire'ist) şahıslar hâkim durumda oldukları, diğer taraftan siyasi bakımdan çok verimli saydığı için devletçilik aleyhtarı kesilmiş ve serbest teşebbüsçülüğün şampiyonluğunu yapmıştır.

Bu durum bizzat, C.H.P. yi, devletçilik politikasını hafifletmeye ve hattâ esasından fedakârlıklarda bulunmaya zorlamıştır. 1947 başından itibaren hususî yatırımların artırılması için alınan tedbirler, dış ticarete sağlanan nispi serbesti, devletin hemen hemen hiçbir sınaî teşebbüse girişmemesi, Yerli Mallar Pazarları'nın lâğvı, 1946 seçim beyannamesinde görüldüğü gibi devletçiliği hem daraltmak, hem belli hudutlar içine almak için harcanan gayretler, bu cümledendir.

1950'de iktidara geçen D.P., programında, «iktisadî hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu» (madde 43, fıkra 1) prensipinden hareket etmekte, devletin ancak «özel teşebbüsün ve sermayenin yetip erişemeyeceği, yahut yeter ve yakın kâr görmediği için girişemeyeceği, bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak mahiyetteki..... ana sanayii, büyük enerji santrallerini, liman ve su işlerini ve büyük taşıt vasıtaları» ile «milletin gelecek nesillere de şâmil büyük menfaatler bakımından devlet elinde

¹⁸ 1948 Türkiye İktisat Kongresi, *Kongre Bülteni*'nde A. H. Başar, F. Ergin, M. Ete, H. A. Kuyucak ve Cihat İren'in tebliğleri.

bulunması daha faydalı olan büyük maden ve orman işletmelerini» kurup işleteceğini söylemekte (madde 45), bu vasıfları haiz olmayan devlet işletmelerinin «elverişli şartlarla özel teşebbüse devredileceğini» (madde 48) vadetmektedir.

Fakat, on yıllık iktidarı devrinde D.P., ne bu devir muamelesini gerçekleştirebilmiş, ne de devletin doğrudan doğruya sermaye terakümünü faaliyetine iştirakini programının 45 inci maddesinde tarif ettiği hudutlar içinde tutabilmiştir. Denilebilir ki, C.H.P. ile D.P., biri bilhassa 1946'dan sonra gittikçe serbest teşebbüse kayan bir devletçi politika takip ederek, diğeri de devletin yatırım hudutlarını ve ekonomiye müdahalelerini programındaki serbestçi düşüncelerin çok ötesine genişleterek aynı noktada birleşmişlerdir. Bu nokta, kanaatimize göre, İkinci Dünya Harbi öncesi tatbikatına nazaran bir parça sağda sayılsa bile, gene sarıh olarak devletçilik çizgisi üzerindedir.

27 Mayıs 1960 inkılabı, devletçilik tatbikatının genişletilmesi lehinne yeni cereyanların doğmasına sebep olmuştur. İnkılaptan sonra, kalkınmanın kabil olduğu kadar süratli ve eşitlik içinde olması lüzumunun aydınlar arasında yaygın hale gelmesi, nazarların tekrar devletçilik politikasına dönmesinde başlıca âmildir denilebilir. Filhakika düşünölmektedir ki, devlet her sahada ne kadar çok direkt yatırım yaparsa yatırım hızının istenilen seviyeye ulaşması o derece kolaylaştırılmış ve kalkınmadan doğan gelir artışının muvazeneli bir şekilde bölünüşü sağlanmış olur. Geniş mikyasta devlet yatırımlarına dayanan bir kalkınma politikasının, halk tarafından da daha çok destekleneceği kabul edilmektedir¹⁹.

Çünkü kalkınma faaliyetinin istenilen intizam ve seviyede yürütülmesi halkın oldukça devamlı fedakârlığına bağlıdır. Halk ise ancak neticesinden kendisinin fayda sağlayacağı bir fedakârlığı isteyerek yapar. Devlet başlıca sınıfl işletmelerin sahibi olursa, bunlardan elde edilecek kârlar da devlete intikal edecek ve yeniden yatırımlara akacaktır. Halbuki aynı işletmeler fertlere bırakıldığı takdirde ancak mahdud bir zümre zenginleşmiş, böylece hem marjinal gelirden tasarruf nispeti azalmış, hem büyük kitlenin fakirlik derecesi nispi olarak artmış olur. Kalkınmanın ancak topyekûn bir plân sayesinde gerçekleştirilebileceği inancı da, devletçiliği genişletme temayülüne müessir olmaktadır.

Böyle bir devletçilik, öncekinin aksine olarak, artık ne muvakkattir, ne de hususî teşebbüsün gelişmesini kolaylaştırmak gibi bir amaca sahiptir. Aksine hem devamlı olacak, hem, hususî teşebbüsün faaliyet

¹⁹ Sadun Aren, *Kalkınma ve Devletçilik*, Ulus, 12 Mayıs 1961.

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

sahasiyle birlikte inkişaf imkânlarını da daraltmayı, muvarrakiyetli bir kalkınma politikasının icabı sayacaktır.

ÇEŞİTLİ DEVRELERDE SERMAYE TERAKÜMÜ

Türkiye'de, 1923'den başlıyan kırk yıllık bütün devre için yatırım miktarını ve yatırımın millî gelire nispetini yıllık olarak tesbit etmek mümkün değildir. Yıllık yatırımların hesaplanmasındaki lüzum ve faydaya ancak son beş altı yıl içinde kanaat getirilmiş ve önce bazı hususî çalışmalar, sonra devletin istatistik servisinde, biraz da gerilere gidilerek, tahminler yapılmaya başlanmıştır. Bazı yıllar için millî gelirin miktarı da tamamiyle meçhul olduğu gibi, hesapları yapılmış olan yıllar arasında mukayese de, hesap usullerinin değişmelere uğraması yüzünden güçleşmiştir.

Bulunması daha güç, bulunduğu zaman da doğruluk derecesi daha şüpheli olan, yatırımların, âmme sektörü ile hususî sektör arasında bölünüşüne ait malûmattır. İstatistik servislerimizin hususî sektör faaliyetine lâyıkıyla nüfuz etmelerine şimdiye kadar imkân hâsıl olmamıştır. Bununla beraber, çeşitli yerli ve yabancı organlar, âmme yatırımlarının hesaplanabildiği yılların bir kısmı için hususî sektör yatırımlarına dair tahminler yapmışlardır. Her ne kadar 1923-1962 devresinin tamamını kaplamak üzere, yıllık mecmu yatırımın millî gelire nispetini ve her yıla ait yatırımın devlet ile hususî ekonomi arasında bölünüşünü gösteren bir seri bilgi düzenlememize imkân yoksa da, mevcut hesap, tahmin ve müşahedeleri tahlil ederek, bir taraftan tâli devrelerde diğer taraftan bütün devrede hâkim olan temayülün mahiyetini tesbite çalışıyoruz.

Evvelce belirttiğimiz gibi, 1923'de başlıyan on yıllık zaman zarfında iktisadî kalkınma, devletin teşvik edici tedbirleriyle gelişeceği umulan hususî sektörün yatırımlarından beklenmiştir. Bu müddet içinde, bilhassa Teşviki Sanayi Kanununun verdiği imkânlarla, hususî sektörün birçok yatırımlar yaptığı malûm olmakla beraber, bu yatırımların kemmi ve millî gelire nazaran nispi önemi hakkında tam bilgiye sahip bulunmamaktayız. Aynı zaman zarfında devletin fabrika inşaatı gibi sınaî yatırımları hemen hemen hiç olmamıştır. 1930'ların ilk yıllarına kadar devlet, daha çok siyaset ve askerî mülâhazalarla, ancak sosyal sabit sermaye — başlıca demiryollarında — ve beşerî sermaye konularında faaliyet göstermiş, ayrıca, her türlü ekonomik kalkınma için temel şart olan müstakar devlet ve modern bir idare kurmaya çalışmıştır. Bu itibarla, 1923'den sonraki on yıllık devre içinde yapılmış âmme masraf-

harımın ne nispette kalkınmaya tevcih edildiğinin tesbiti çok güçtür. Böyle bir tesbit yapılsa da elde edilen neticelerin millî gelirle mukayesesı mümkün olamayacaktır.

1933'DEN II. DÜNYA SAVAŞINA KADAR

1933'den sonrası için vaziyet biraz değişmektedir. 1933, bizde Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Plânının tatbiki giriş tarihidir. Bu plânda yer almış tesislerin hepsinin, devlet tarafından yapılması derpiş olmuştur. Bu sebeple de, tahmini maliyetleri gösterilmiştir. Ayrıca 1930 larda millî gelirin hesaplanması konusunda ilk denemeler yapılmıştır. Böylece, 1933'den İkinci Dünya Harbinin başına kadarki devre için, sağlam ve tam hesaplara yeter olmasa bile, konumuza giren meseleler için tahminlerde bulunmaya yeter malzeme mevcuttur. Bu malzemeden faydalanan bazı iktisatçılar,²⁰ Türkiye'de 1933'den 1939'a kadar, millî gelirin takriben yüzde onunun yatırıma tahsis edilmiş olacağını tahmin etmektedirler. Ayrıca, bu yatırımın, devlet ile hususi müteşebbisler arasında yarı yarıya bölüşülmüş olduğunu öne sürmektedirler.

Gerek Hershlag'ın, gerek ona kaynak teşkil edenlerin hesaplarında, beşerî sermaye teşkili için devletçe yapılan harcamalar yer almamıştır. Hattâ, bütçe içi masraflardan yalnız nafia hizmetlerine (yol, köprü, liman v.s.) ayrılmış olanlar yatırım sayılmış, gerek devlet bütçesinden gerek mahallî idare bütçelerinden ziraatin ıslâhı, ziraî mücadele, maden tetkik ve arama gibi faaliyetler için yapılmış harcamalar ihmal edilmiştir. Bu boşluklar da doldurulduğu takdirde, bir taraftan mecmu yatırımın millî gelire nisbeti, diğer taraftan mecmu yatırım içinde devlet payı, hissedilir derecede yükselmiş olacaktır. Bununla beraber, böyle bir tashihten sonra da hususi sektöre düşecek olan pay, devletçilik politikasının en şiddetli tatbik edildiği devreye rastladığına göre, bazı kimşelere yine de mübalâğalı gelebilecek kadar yüksek kalabilir. Ancak biz de, sözü edilen devrede hususi sektör yatırımları nisbetinin — mecmu yatırımın yarısına varmamakla beraber — yüksek olduğunu kabule mütemayil bulunmaktayız. Bir kere, bu devre içinde — hattâ 1942'ye kadar — Teşviki Sanayi Kanunu meriyette kalmış ve hususi yatırımların artmasına müessir olma rolünü oynamaya devam etmiştir. Bundan başka, devletçilik, bizim görüşümüze göre, hususi yatırımları tahdit eden bir politika olmamış, aksine hususi ekonomi içinde sermaye terakümünü

²⁰ Z. Y. Hershlag, *Turkey, An Economy in Transition*, The Hague, 1958, s. 124.

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

kolaylaştırmıştır.²¹ Nihayet, devlet yatırımlarının finansmanı için kullanılan metodlar, amme ekonomisinde olduğu kadar hususi ekonomide de gelir bölüşümünün, yatırım yapma kapasitesini arttırıcı bir istikamette cereyan etmesine sebebiyet vermiştir. 1933'den 1939'a kadar devlet yatırımları geniş mikyasta vergi ile, kısmen de enflasyonla karşılanmıştır. Bu devrede kullanılan vergi, başta devlet sektöründe çalışanlar olmak üzere, esas itibariyle ücretli sınıfın gelirine yükletilmiştir. Böylece, devlet bütçesi içinde veya hususi hesaplarda vergi ile karşılanan yatırım masrafları, esas itibariyle ücretli sınıfın gelirinden yapılan cebri tasarrufla beslenmiş olmaktadır. Aynı devre içinde enflasyon, devlet yatırımlarının kısmen dalgali borçlarla finansmanı suretiyle yaratılmıştır.²²

Enflasyonun sebebiyet verdiği gelir dağılışı şu iki neticeyi bir arada doğurmuştur: a) Vergi sistemi elâstiki olmadığı için devlet gelirleri artan fiatlar derecesinde yükselmemiştir. Fakat devlet bütçelerinden ödenen ücretler daha az nisbette yükseltilmiştir. Bu yüzden, bütçe içinde devletin yatırıma ayırabileceği pay fazlaşmıştır. b) Enflasyon, tâcir, sanayici ve piyasa şartlarına uyabilen çiftçilerin gelirlerinde, fiat yükselişini de aşan bir artış yaratmıştır.

Buna mukabil büyük kitlenin satın alma gücü, reel geliri düşmüştür. Netice itibariyle, hususi ekonomi sektöründe de sermaye terakümünün hızlanmasına sebebiyet vermiştir. Enflasyonun bu tesirleri, ilerde de tebarüz ettireceğimiz gibi, 1939-1945 ve 1953-1958 yıllarında çok daha barizdir. Şu farkla ki, 1939-1945 arasında devlet bütçesi içinde maaş ve ücretler payının azalmasından doğan fark, yatırımların yükselmesini değil, harp maksatlarına müteveccih masrafların artırılmasını sağlamıştır.

1939-1948 yılları arasındaki zaman hakkında sahip olduğumuz malûmat da çok eksiktir. Gerçi bu yılların millî geliri hesaplanmıştır. Fakat mecmu yatırımın miktarı ve devlet ile hususi ekonomi arasında bölünüşü hakkında, devrenin bazı yıllarına ait kısmî hesaplardan başka bir bilgiye sahip bulunmamaktayız. Mamafih, bu devrenin büyük kısmının harple geçmiş olması, yatırım nisbetinin çok düşük olduğunu farzetmeye yeter sebeptir. Devlet, iptidai vergi sistemi yüzünden bir türlü verimli kılamadığı gelirinin çok büyük kısmını ordu masraflarına tahsis etmek zorunda kalmıştır. Bu devre içinde gerçi, harp ve enflasyonun müsterek tesiriyle hususi ekonomi sahasında büyük kârlar husule gelmiş fa-

²¹ M. Yaşa, Op. cit., s. 9-12.

²² 1933'den 1939'a kadar iç borçlarda artış 152 milyon liradır. Bu yekûn içinde 13.5 milyondan ibaret olan uzun vâdeli istikrazların da hemen hemen yarısı, başlangıçta Merkez Bankası tarafından satın alınmıştır.

kat bunların, hiç değilse aynı devre içinde, yatırıma giden nisbeti çok düşük kalmıştır. Neticenin böyle olmasında, harbin yarattığı emniyetsizlik ve kâr sahiplerinin yüksek istihlâk temayülü yanında, kapital malların ithalindeki güçlük müessir olmuştur.

1938 senesi 100 farzedildiği takdirde fert başına reel gelirin 1945'de 78'e düşmesi ve 1948'de ancak 104'e çıkması, söz konusu devre içinde maddi kapital stokuna ilâvenin pek az olduğu hattâ devrenin bir kısmı için bu ilâvenin menfi olduğu hakkındaki görüşü teyit etmektedir. Yine bu devre zârfında millî gelir içinde sanayi, inşaat ve münakaleye ait payların düşmüş olması da bu bakımdan dikkate değer.

Bu devredeki bazı değişme ve faaliyetlerin müteakip yıllar yatırım hızı ve terkihi üzerinde müessir olduğu söylenebilir. Burada bilhassa önemli olan, harp ve şiddetli enflasyon devresinde elde edilmiş olan yüksek gelir artışlarının, kısmen olsun, sonraki hususi yatırımlara kaynak olmuş bulunmasıdır. Aynı şeyi, 1939-1945 arasında biriktirilmiş altın ve döviz rezervlerinin kullanıştı bakımından da söyleyebiliriz. Bu hususta yapılmış hesaplar mevcut olmamakla beraber, C.H.P. iktidarında devletçilik sisteminin fikir ve tatbikat olarak çok zayıfladığı bir zamana rastlaması dolayısıyla, bu rezervlerin eritilmesinden en ziyade hususi sektör yatırımlarının faydalanmış olduğu öne sürülebilir. Bundan başka, aynı devre içinde gerek ordu içinde yetişen elemanlar, gerek teknik tedrisat, köy enstitüleri ve ilkokullar mevzuunda yapılan hamleler, beşerî kapital stokuna ehemmiyetli bir ilâve sağlamıştır.

1948'DEN SONRA

1948'den sonraki devre için elde oldukça geniş malzeme ve yapılmış müteaddit hesaplar vardır. Ancak bunlardan, objektif bir etüd için lâayıkıyla faydalanabilme, sınıldığından çok daha zordur. İlk güçlük, 1948 yılından sonra da millî gelir hesaplarında tek metod kullanılmamış olmasından ve metod değişikliğinin zaruri kıldığı tashihlerin bütün devreye tatbik edilmemesinden ileri gelmektedir. Filhakika, yıllar arasında mukayese imkânı bu yüzden bozulmuştur. Bundan başka, mevcut dokümanların pek azında yatırımın tarifine rastlanmakta, tarif ihtiva eden hesaplar da sadece 2-3 yıla sirayet edebilmektedir. Ayrıca, yatırım miktarının nisbet olunduğu değer her zaman aynı olmamaktadır. Mecmu yatırım bazan gayri safi millî hasılâya, bazan safi millî hasılâya bölünmekte; yer yer bunlardan ya piyasa fiatları ile bulunmuş olanı, yahut istihsal âmilleriyle hesaplanmış bulunamı kullanılmaktadır. Nihayet, bütün devreyi kaplamak üzere yatırımların devlet ve hususi ekonomi arasındaki bölü-

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

nüşü, güvenilebilir vasıfta olarak, malûm değildir. Kaldı ki, bu hususta yapılmış olan hesaplarda ayırım kıstası sabit tutulmamıştır.

Varılacak hükümlerde ihtiyatkâr olmayı sağlamak maksadiyle belirlenen bu hususlardan sonra ve neticeleri ne küçültmek, ne de mübalâğalandırmak arzusu taşımadan, sadece resmî yayınlara dayanarak, 1948'den itibaren yıllık mecmu yatırımı ve bunun piyasa fiatları ile gayri safi millî hasılaya nisbetini şöyle tesbit etmiş bulunuyoruz :

1948'den 1962'ye YILLIK YATIRIMLAR

Yıllar	Mecmu yatırım Milyon TL.	Mecmu yatırımın GSMH nispeti %
1948	842.9	8.4
1949	929.2	10.1
1950	975.5	9.4
1951	1252.0	10.2
1952	1800.6	12.5
1953	2098.5	12.5
1954	2478.1	14.5
1955	2975.7	14.2
1956	3304.0	13.5
1957	4033.4	13.2
1958	5158.7	14.4
1959	7546.0	15.8
1960	8728.5	16.7
1961	7024.0	14.3
1962	8436.0	16.0

Kaynaklar : GSMH rakamları, 1948-1958 için, İstatistik Umum Müdürlüğü'nün Türkiye Millî Geliri 1948-1958, Yayın No. 391'den; 1959-1960 için aynı müessesenin Türkiye Millî Geliri, 1948-1953-1960, Yayın No. 420'den; 1961-1962 için de 1962 bütçesine eklenmiş bulunan Millî Kaynaklar ve Harcamalar tablosundan alınmıştır. 1960'a kadarki mecmu yatırımlar, 1962 Bütçe Gerekçesinde gösterildiği şekilde (Tablo VII) kabul olunmuş, son iki yıla ait olanlar için Millî Kaynaklar ve Harcamalar tablosundaki rakamlar kullanılmıştır.

Konumuz bakımından daha da önemli olan, yatırımlar içinde devlete ve hususi ekonomiye ait olanların zaman içindeki nisbî değişmeleridir. Hükümet tarafından 1959 yılında hazırlanmış ve bildiğimize göre sadece Odalar Birliği'nin 1959 *İktisadî Rapor*'unda kısmen yayınlanmış (s. 9) bir hesaba göre, 1950-1958 arasında gerçekleştirilmiş olan yatırımların yüzde 55'i hususi teşebbüse, yüzde 45'i devlet sektörüne isabet et-

mektedir. Bu hesapta, dokuz yıllık devre içinde iki sektöre ait hisselerin nasıl bir tahavvül gösterdiği gerçi belirtilmemiştir. Fakat bu nisbetler, hiç değilse daha önceki tâli devrelere nazaran, mecmu yatırım içinde hususi teşebbüs payının — âmme yatırımlarındaki mutlak artışa rağmen — yükseldiğini göstermektedir. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı tarafından yayımlanmış bulunan bir etütte de²³, nafia hizmetlerine yapılan masraflar tecrit edildiği takdirde, 1948 ile 1954 yılları arasında yatırımlarda hususi sektör payının arttığı, böyle bir tefrik yapılmadığı takdirde ise, karşılıklı payların hemen hemen sabit kaldığı görülmektedir. Bu paylar, mezkûr etütte verilen rakamlardan çıkarabildiğimize göre, hususi sektör için yüzde altmış, âmme sektörü için yüzde kırktır.

Plânlama Dairesi tarafından yapılmış hesaplarda, yukarda belirtilen temayüller görülmemektedir²⁴. Filhakika burada, hususi ekonomi yatırımları 1951'den 1962'ye kadar nisbî olarak şöyle bir tahavvül göstermektedirler: Hususi yatırımın mecmu yatırım içinde nisbî önemi 1954 yılına kadar yükselmekte, 1955'den itibaren düşmeye başlayarak eski seviyesine gelmiş bulunmaktadır. 1959 ve 1960 yıllarında yeniden bir yükselme müşahade olunmakta fakat müteakip yıllarda yeniden kayıp olarak aşağı yukarı başlangıçtaki 1951 seviyesine gelmektedir.

Zikrettiğimiz yatırım rakamları içinde beşerî kapital teşekkülüne yarıyan harcamaların yer almamış bulunduğu tabiatıyla gözden kaçmamıştır. Bu masraflar da hesaba ithal edilebildiği takdirde, mecmu yatırımın gayri sâfi millî hasılâya nisbeti yükselecek, fakat bu nisbet içinde hususi ekonomi sektörünün payı düşecektir. Birkaç yıl önce yaptığımız bir hesaba göre²⁵, dar mânada iktisadî kalkınma masraflarının bütçe-deki nisbeti 1948'de yüzde 16'dan 1959'da yüzde 33.5'e çıkmış olduğu halde, geniş mânadaki kalkınma masraflarının — yani beşerî kapital teşekkülüne yarayan masraflarla bir arada — bu nisbetler sırasıyla %30.4 ve %49.5'e yükselmektedir. Demek oluyor ki, beşerî kapital yatırımlarının âmme yatırımlarına ait meblâğlarda yapabileceği yükseltme en az %50'yi bulmaktadır.

Türkiye'de kalkınmanın başlangıç noktasından uzaklaştıkça, direkt sanayi yatırımları içinde hususi müteşebbisin payı hissedilir derecede yükselmiştir. Fakat memleketin henüz çok geniş bir sosyal sabit sermaye stokuna ve beşerî sermaye konusunda büyük gayretlere muhtaç olması

²³ U. N., *The Development of Manufacturing Industry in Egypt, Israel and Turkey*, New York, 1958, s. 21.

²⁴ *Brief Survey of Turkish Economy*, 1961, Table VI.

²⁵ M. Yaşa, *Âmme Masrafları Miktar ve Strüktür Değişmeleri*, İstanbul, 1959, s. 113-114.

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

dolayısıyla, geniş mânada mecmu yatırım içinde devletin payı uzunca müddet sabit kalmakta yahut çok az nisbette düşmektedir.

TASARRUF METODLARI

Son olarak, yatırımları beslemiş olan tasarrufun karakteri hakkında kısa bir bilgi vereceğiz. Devlete ait yatırımlar esas itibariyle cebri tasarrufla karşılanmıştır. Cebri tasarruf metodlarından her birinin devlet yatırımlarını beslemede ne nisbette rol oynadığını tesbit, kanaatimize göre, çalışmamızın hududunu açar. Sadece, bütün cebri tasarruf metodlarının kullanılmış olduğunu söyliyebiliriz. Mamafih bunlar içinde  mme teşebbüsleri, kârları, hiç değilse zahiri olarak, nisbeten önemsiz bir rol oynamıştır. Devlet iktisadi işletmelerinin daha kârlı çalıştırılmaları, yatırımların finansmanında enfl syonist tazyikleri hafifletmeye çok yardım edebilir. Keza devlet, istikrazlarını geniş mikyasta  mme tasarrufuyla ve enstitüsyonel tasarrufla beslemiş olduğu için, yatırımlarının karşılanmasında hususi ihtiyari tasarruftan faydalanması çok mahdut kalmıştır. (Dış finansman kaynaklarını bilerek ihmal ediyoruz.)

Buna mukabil, hususi ekonomiye ait olan kapital terakümünde cebri tasarruf metodlarının çok önemli bir yer tutmuş olduğunu ifade etmek icabeder. Burada önce, devlet iktisadi teşebbüslerinin vasıtalı sübvansiyon mahiyetinde olan bazı fiatlarla hususi ekonomide kapital terakümünü kolaylaştırdığını belirtelim. Ayrıca, bilhassa 1953'den sonra tatbik edilen şiddetli enfl syonun, gelir dağılışında yaptığı köklü değişmenin hususi yatırım kapasitesini artırdığını hatırlatalım. Gerçekten, devletin kendi yatırımları için kullandığı enflâsyon, bazı sınıfların tasarruf kabiliyetini, cemiyetin korunmaya belki en muhtaç sınıfları aleyhine yükseltmiş ve sermaye terakümünün hususi sektörde inkişafına yardım etmiştir.

Fakat Türkiye'de h k met çalışmalarıyla teşekkül etmiş cebri tasarruflar, hususi ekonomi yatırımlarının finansmanında bol miktarda kullanılmıştır. Başka bir ifade ile, Türkiye'de hususi ekonomide yapılmış ve yapılmakta olan yatırımlar, enflâsyon ve vasıtalı sübvansiyonlardan elde edilen kısım dahil, aynı ekonominin tasarruf hacmini çok açmaktadır. Türkiye'de şimdye kadar, cebri tasarrufla biriktirilmiş fonlardan hususi ekonomiye aktarılmış olan kısmı kesin olarak tesbite tabiatıyla imkân yoktur. Fakat vereceğimiz birkaç mis lden, bunun hakikaten çok yüksek bir seviyeye ulaşmış olduğunu kestirmek kabildir.

İlk misalimizi Ziraat Bankası teşkil edecektir: Bankanın  odenmiş kısmı 500 milyon liraya varmış sermayesinin tamamı devlete aittir ve hemen hemen tamamıyla vergilerden sağlanmıştır. Bankanın, 1961 bl n o-

suna göre bakiyesi 148 milyon lira olan tahvilâtı da, faizin bir kısmı hazine tarafından ödenmek şartıyla ihraç olunmuştur (5389 sayılı kanun). Diğer taraftan, bankanın mevduatı içinde resmî mevduat mahiyetinde olanlar, yine 1961 blâncosuna göre, yekûnun yüzde 42,5'ine tekâbül etmektedir. O kadar ki, ziraat kredilerin hepsi, sermaye, tahviller ve resmî mevduat toplamından azdır. Halbuki bu kredilerden uzun vâdeli olanlar, hususî yatırım olarak hesaplarda görülmektedir.

İkinci misâlimiz, Türkiye Emlâk ve Kredi Bankası'dır. Vazifesi hususi şahıslara uzun vâdeli mesken kredisi vermek olan, bu itibarla da açtığı krediler hususi yatırıma inkılâp eden bu bankanın da kaynakları, çeşitli cebri tasarruf fonlarından ibarettir. Bankanın 300 milyon liralık ödenmiş sermayesinin tamamına yakın kısmı Hazine ve Emekli Sandığı tarafından sağlanmıştır. Bankanın şimdiye kadar 310 milyon lira değerinde ihraç ettiği tahviller de geniş mikyasta âmme müesseseleri tarafından satın alınmıştır. Ayrıca Emlâk Kredi Bankası'nda da, 1959 blâncosuna nazaran, resmî mevduat %27,5 nisbetinde bir pay tutmaktadır. Resmî mevduat denilen meblâğların, umumiyetle, İşçi Sigortaları ve Emekli Sandığı tarafından, ekseriya çekilmemek üzere, verilmiş paralardan ibaret bulunduğu malûmdur. Halbuki, bankanın hususî şahıslara açmış olduğu ipotek karşılığı krediler, sermaye ile tahviller toplamının bile altında kalmaktadır.

Son misâl olarak Sınâî Kalkınma Bankası'nı alacağız: Bilindiği gibi bu bankanın hususi tasarruftan sağlanmış tek kaynağı, kredi imkânlarına nazaran çok mütevazı olan sermayesinden ibarettir. Bankanın sermaye ve ihtiyaçları yekûnu, hususi ekonomi sektöründe kapitalleştirebileceği kaynakları yekûnunun sadece %9,7'sine tekabül etmektedir. Bunun dışında kalan ve bankanın ikrazlarında asıl kullanılabilen kaynaklar, ya doğrudan doğruya cebri tasarruftan doğmuş (Merkez Bankası ve Emekli Sandığı'ndan alınan borçta olduğu gibi) yahut devlete has imkânlardan faydalanarak ve bir nevi devlete vekâleten (yabancı devlet ve milletler-arası müesseselerden alınan fonlarda olduğu gibi) temin olunmuştur.

SANAYİ KREDİSİ MÜESSESELERİ

Bülent Yazıcı

SANAYİN FINANSMANI

Bir sanai tesisin kurulması ve işletilmesi için paraya ihtiyaç vardır. Arsayı almak, bina yapmak, makine tedarik ve bunları monte etmek, nihayet bu birbirinden ayrı kalemleri bir araya getirerek mal istihsal eder bir ünite haline sokmak için mal ve hizmet satın almak lazımdır. Kurulmuş bir fabrikayı işletmek için yine paraya ihtiyaç vardır. Bu sefer para iptidai madde satın almak, işçi istihdam etmek, yardımcı malzemeleri tedarik etmek ve sair benzer hususlar için lüzumludur. Bu maksatlar için ihtiyaç hissedilen paraya sermaye demek mümkündür. Bu sermayeyi de öz sermaye ve yabancı sermaye olarak ikiye ayırabiliriz. Öz sermaye, müteşebbis veya müteşebbislerin kendi kaynaklarından bu işe tahsis ettikleri paradır. Diğer bir deyiş ile mal sahiplerinin kendi varlıklarından işletmeye tahsis ettikleri meblâğdır. Yabancı sermaye ise borçlanma suretiyle temin edilen paradır.

Öz sermaye az gelişmiş memleketlerde müteşebbisin kendi varlığından ayrılan bir parçadır. Bazı hallerde bu varlığa akraba veya dostların varlıklarından da bir parça eklenebilir ve böylece işletmenin öz sermayesi meydana gelir. Gelişmiş memleketlerde ise müteşebbisler sermaye tedarikinde kendi imkânlarına veya akraba ve dostlarının malî kudretlerine bağlı kalmazlar. Teessüs etmiş sermaye piyasası vasıtası ile kuracakları şirketin hisse senetlerini tasarruf müesseselerine veya sahiplerine satabilirler.

Az gelişmiş memleketlerin bariz vasfı bu sermaye piyasasının bulunmayışı veya çok az inkişaf etmiş olmasıdır. Binaenaleyh, bu sermaye piyasası noksanını telâfi edecek müessesesevî bazı çarelere ihtiyaç vardır. İleride de göreceğimiz veçhile bu çarelerden en mühimi kalkınma bankalarıdır. İster gelişmiş memlekette olsun, ister az gelişmiş memlekette olsun bir işletmenin bütün sermaye ihtiyacını öz kaynaklardan temin edememesi veya etmeği arzu etmemesi mümkündür. Bu takdirde gerekli sermaye miktarı ile tedarik edilebilen veya edilmesi arzu edilen miktar arasındaki fark borçlanmak suretiyle elde edilir. Piyasada carî faiz ile işletmeden beklenen kâr arasında kâr lehine mühim bir fark var ise müteşebbisler öz sermayeyi mümkün mertebe az ve yabancı kaynakları işletmenin emniyeti ile telifi mümkün derecede yüksek tutmağa çalışırlar.

Sermaye noksanının telâfisi için borçlanma ya işletme sermayesini tamamlamak veya yatırım sermayesini kâfi miktara çıkarmak için yapılır. Bazı hallerde her ikisinin de itmanı icab edebilir. İleride karışıklığa meydan vermemek için işletme kredisini ve yatırım kredisini ayrı ayrı tarif edelim.

İşletme kredisiz bir sınaî işletmenin iptidaî madde satın alması, işçi ücreti, yardımcı malzeme tedariki gibi istihsal vetiresinin finansmanında kullanılacak para için borçlanmaktır. Birçok hallerde bu krediye ihtiyaç işletme safhasının bitmesi ile kapanmaz. Satışın da finanse edilmesi icabedebilir. Yani satış masraflarının yapılması, mamûl mallar satılınca kadar stokta bekletilmesi ve nihayet satış bedellerinin tahsiline kadar geçecek zamanda işletme kredisiz ile finanse edilecek devre içine girer. Basit bir tarif ile işletme kredisiz iptidaî maddenin tedarikinden mamûlün satış bedelinin tahsiline kadar geçecek zamanın finansmanı için lüzumludur. Binaenaleyh, kısa veya orta vâdeli olması gayet tabiidir.

Az gelişmiş memleketlerde ve bilhassa Türkiye’de çoklukla tesadüf edilen bir malî hata işletme sermayesinin *tamamen* kredi ile karşılanabileceği kanaatidir. Bu hal birçok sınaî müesseseleri bidayette tahmin edemedikleri müşküller ile karşı karşıya bırakmıştır. İşletme sermayesi ihtiyacının mühim bir kısmının da öz kaynaklar ile temini mutlak bir zarurettir.

Yatırım kredisiz ise sabit tesislere konulacak sermayenin noksanının telâfisi için borçlanmağa denilir. İşletme kredisiz finanse edilen mamûllerin satış ile tasfiye edilebilen muvakkat bir finansman tarzı olmasına mukabil yatırım kredisinin mahiyeti uzun vâdelidir. Çünkü yatırım kredisiz ile finanse edilen mallar satılmak maksadıyle tedarik edilmemiştir.

Bunlar işletmede kullanılmak için yaptırılmış veya satın alınmıştır. Binaenaleyh, yatırım kredisi ancak işletmeden elde edilen kârlar ile tasfiye edilebilir. Bu durumda bir sınaî teşebbüsün kârının yatırım kredisini süratle tasfiyeye müsait olmayacağı daima göz önünde bulundurulmalıdır. Yatırım kredisinin vâdesi amortismanlar ve teraküm eden ihtiyatlar ile kredinin tasfiyesine müsait bir müddet içinde tesbit edilmelidir. Böyle olunca bu nevi kredinin orta veya uzun vâdeli tesbiti bir zaruretler. Sınaî teşebbüslerde yatırımın kısa vâdeli kredilerle finanse edilmesi ileride muhakkak malî buhranlara yol açar.

1950-1960 senelerinde gerek devlet ve gerek hususî sektörde görülen en büyük finansman hatası sabit yatırımların kısa vâdeli kredilerle finanse edilmesi idi. Bu hatadan daima kaçınılması icabeder. Bu hataya memleketimizdeki en büyük malî müesseselerin dahi düştüklerini bilhassa kaydetmek isteriz.

SANAYİDE İŞLETME KREDİSİ MÜESSESELERİ

Sınaî müesseseler gerekli işletme kredisini nereden temin edebilirler? Bunun için hususî bir malî mekanizmaya ihtiyaç var mıdır? Bu mevzu bugün memleketimizde de sık sık münakaşa edilmektedir. Bu suale cevap verebilmek için işletme kredisini iki kısma ayırmak lâzımdır. İlk kısmı bilhassa mevsim temevvüçlerini ve kampanya ihtiyaçlarını finanse etmek için gereken krediler teşkil eder. Bunlar umumiyetle kısa vâdeli mahiyettedir. Pek nâdir ahvalde bu ihtiyacın vâdesi bir seneyi tecavüz eder. Bu nevi finansmanlar ticaret bankalarının normal fonksiyonları içindedir. Bilhassa, memlekete yayılmış şube sistemine malik bankacılıkta bu ihtiyacın sınaî işletmelerin günlük hayatını çok yakından takib edebilen ticarî banka şubeleri marifetiyle karşılanması hem mümkün, hem de faydalıdır. Bu nevi krediler muayyen devrelerde muhakkak surette tasfiye edileceklerinden ticaret bankalarının finanse etmekten kaçınmayacakları bir iş nevidir.

Bazı hallerde işletme kredisi ihtiyacı daha uzun vâdelidir. Bu, ekseriya işletmenin iyi bir şekilde sermayelendirilmiş olmamasından ileri gelir. Bir sınaî müessesenin devamlı olarak iptidaiî maddeye, imâl halindeki mallara, mamûl stokuna ve müşterilerden alacaklara bağlanmış bir parası olacaktır. Bu arızî bir ihtiyaç olmayıp tıpkı sabit tesislere yatırılan para gibidir. Yani mütedavil kıymetlere yapılan bu plâsman sabit kıymetlere vaki olan gibi devamlı mahiyettedir. Bu kısım kredi ile finanse edildiği takdirde orta, hattâ bazen uzunca bir vâdeye muhtaçtır. Çünkü mamûllerin satış bedellerinin tahsili ile bu gibi krediler tas-

fiye edilemez. Binaenaleyh, bu finansmanın da öz kaynaklardan yapılması normaldir. Öz kaynaklar bu maksada kifâyet etmediği takdirde orta veya uzun vâdeli krediye ihtiyaç hasıl olur. Orta veya uzun vâdeli işletme kredisi (sabit yatırımları finanse eden kredilerde olduğu gibi) mamûllerinin satış hasılâsından değil, işletmenin kârlarından itfa edilir. Bu ihtiyaca «temel işletme sermayesi» denebilir.

Gelişmiş memleketlerde işletmeler bu ihtiyaçlarını sermaye piyasasına tahvil satmak suretiyle finanse ederler. Az gelişmiş memleketlerde ise sermaye piyasası mevcut olmadığından ve ekseri ahvalde ise de paranın kıymetinde kâfi istikrar bulunmadığından tahvil ihracı suretiyle borçlanma mümkün değildir, veya çok mahdut kalmaya mahkûmdur. Gelişmiş memleketlerde dahi orta ve küçük çaptaki işletmeler kolayca tahvil ihraç edemezler. Halk tarafından kâfi derecede tanınmayan müesseselerin sermaye piyasasından istifade etmeleri çok müşküldür. Bunun için kredi müesseselerine müracaat zarureti duyarlar. Demek oluyor ki temel işletme sermayesinin temininde sınaî müesseseler ticaret bankalarından istifade edemezler. Bu durum muvacehesinde ya sermaye piyasasına müracaat edecekler, veya sermaye piyasası kâfi inkişaf etmediği takdirde veya işletmelerin bünyesi sermaye piyasasına müracaata müsait olmadığı hallerde hususî bir kredi tarzı ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bu hususî kredi tarzı ancak kaynakları da orta veya uzun vâdeli olan müesseseler tarafından temin edilebilir.

Batı memleketlerinde sigorta şirketlerinin geniş mikyasta bu işe girdiklerini görürüz. Çok geniş kaynaklara sahip ticaret bankaları da mahdud ölçüler içinde olmak kaydı ile bu nevi finansmanlara gitmektedirler. Az gelişmiş memleketlerde ise sermaye piyasasının bulunmayışı, geniş kaynaklara malik sigorta şirketlerinin olmayışı ve nihayet ticaret bankalarının bünyelerinin daha fazla immobilizasyonlara tahammül edemeyışı temel işletme kredisi verecek bir müessesenin de mevcudiyetini lüzumlu kılmaktadır. Müessese bir bankalar konsorsiyomu mahiyetinde olmalıdır. Ticaret bankaları kaynaklarının muayyen bir kısmını (ufak nisbetler dahilinde kalmak şartıyla) bu konsorsiyom emrinde bulundurmahdırlar. Ticaret bankaları sınaî müesseselere temel işletme sermayesi kredisi olarak yaptıkları ikrazattan alacakları 9 aydan fazla vâdeli senetleri bu konsorsiyomda iskonto ettirebilmelidirler. Bu senetler birkaç sene vâdeli olabilir.

Tehlikeli mevduat çekilmesi gibi hareketler olduğu zaman Merkez Bankası konsorsiyomun elindeki senetleri vâdesine bakmaksızın iskonto ya kabul etmek suretiyle ticaret bankalarının konsorsiyom emrine tahsis ettikleri imkânları mobilize etmek yolunu temin etmelidir. Bu kon-

sorsiyom bazı dış yardım karşılıklarından temin edilecek imkânlar ile de takviye edilebilir. Bu takviye nisbeti ne kadar çok olursa Merkez Bankasının klâsik hudutlar dışındaki finansman külfeti de o kadar azalır.

SANAYİDE YATIRIM KREDİSİ MÜESSESELERİ

Sınai müesseseler için en normal yatırım kredisi kaynağı sermaye piyasasıdır. Gelişmiş memleketlerde büyük sınai teşekküller tahvil ihracı suretiyle uzun vâdeli kaynak temin ederler. Fakat gelişmiş Batı memleketlerinde dahi orta ve küçük çaptaki müesseselerin bu imkândan kolayca istifade edemedikleri görülmektedir. Az gelişmiş memleketlerde ise bu imkân adeta hiç yoktur. Bunun başlıca iki sebebi vardır. Evvelâ bu memleketlerde gelişmiş bir sermaye piyasası yoktur. Saniiyen bu memleketlerde paranın kıymetinin istikrarı sabit gelirli menkul kıymetlere yatırımı cazip kılabacak şekilde değildir. Misâli memleketimizden alacak olursak son otuz beş sene zarfında fiatların on iki misli kadar arttığını görürüz. Böyle bir durumda tahvil mübayaa etmiş olanların faiz nisbeti ne olursa olsun neticede kârlı çıkabileceklerini iddia etmek imkânsızdır. Paranın kıymetinde yukarıda zikrettiğimiz misâldeki kadar aşırı olmayacak düşüşleri karşılayabilecek bir faiz nisbeti de yatırımın maliyetini o kadar yükseltir ki böyle bir kaynağa müracaat bu bakımdan da imkânsız hale gelir. Demek oluyor ki, az gelişmiş memleketlerde tahvil ihracı suretiyle sanayide yatırım finansmanı temini imkânsızdır. Memleketimizde bunun bazı istisnalarına tesadüf etmek mümkündür. Şu kadar ki, adedi pek mahdud olan bu hallerde tahviller ya piyasaya satılmayıp şirketin pay sahiplerine plâse edilmiştir, veyahut tahvil ihraç eden şirkette büyük pay sahibi olan bir bankanın tahvillerinin ibrazında, vâdeye bakılmaksızın ödeyeceğini taahhüd etmesi yoluna gidilmiştir. Birinci halde mevzuubahis olan aslında bir tahvil ihracı olmayıp kamufle bir öz sermaye edinilmesi şeklindedir. İkincisinde ise tahvile adetâ bir vâdesiz mevduat seyyaliyeti verilmiştir. Bunu da klâsik mânası ile tahvil olarak telâkki etmek pek yerinde sayılmasa gerektir. Az gelişmiş memleketlerde sermaye piyasasına tahvil ihracı imkânının olmadığı bu suretle tesbit ettikten sonra bu ihtiyacın nasıl karşılanabileceği üzerinde duralım. Ticaret Bankaları ilk akla gelen kaynaktır. Yukarıda da belirttiğimiz veçhile imkânlarının çok büyük bir nisbeti vâdesiz tevdiata dayanan ticaret bankalarının geniş mikyasta uzun vâdeli kredi vermeleleri ihtiyatlı bir bankacılık ile telif edilemez. Birçok hallerde ticaret bankaları kurulmuş veya tevsî halindeki sınai teşebbüslerin yatırım kredisi ihtiyacını kısa vâdeli kredilerle karşılamak yoluna gitmişlerdir. Bu kısa vadeler içinde kredisinin itfası mümkün olmadığından devamlı tecdid-

lere zaruret hasıl olmuş ve binnetice memleketimizde gerek bankalarımızın ve gerek sınaî müesseselerimizin malî bünyeleri bu yüzden zayıflamıştır. Bu tecrübe bugün ticaret bankalarımızı bu kabil finansmanlardan uzaklaştırmıştır. Ticaret bankalarının bu maksada elverişli olmamaları ve sermaye piyasasına da müracaatın imkânsızlığı karşısında başka bir tip malî müesseseye ihtiyaç belirmektedir. Sanayie orta ve uzun vâdeli yatırım kredisi tahsis edecek bankalara bazı hallerde memleketimizde yatırım bankaları denmektedir. Bu kanaatimizce yanlış bir tâbirdir. Yatırım bankaları (investment banks) gelişmiş ekonomilerde teessüs etmiş sermaye piyasalarının müesseseleridir. Bunlar hisse senedi ve tahvil ihracı, plâse edilişi, alımı ve satımında mutavassıt rolü oynayan müesseselerdir. Diğer bir tâbir ile yatırım bankaları bu gibi menkul kıymetlerin «marketing» ini yapan veya düzenleyen hizmet müesseseleridir. Finansman işi arızî kalır. Binaenaleyh, sermaye piyasası fonksiyonunun, az gelişmiş memleketlerin hususiyetlerine uygun, başka nevi müesseselerce ifası gerekir. Bilhassa İkinci Dünya Harbinden sonra birçok az gelişmiş memlekette bu nevi müesseseler kurulmuştur. Bunlara kalkınma bankaları veya kalkınma kurumları denilmektedir. Memleketimizde bu tip malî müesseselerin en iyi misâli Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası'dır.

KALKINMA BANKASI NEDİR

Kalkınma bankalarından maksat ekonominin bir veya müteaddit sektöründeki yatırım sermayesi terakümü noksanını telâfi etmek ve bilhassa elde edilebilen kaynakları ekonominin arzu edilen muayyen kollarında sür'atli bir gelişme temini için hesaplı ve iltî bir şekilde tevcih edecek bir âlet teminidir.

Kalkınma bankaları tek sektörle meşgul olabilecekleri gibi müteaddit sektörleri de faaliyet safhaları içine alabilirler. Tetkik etmekte olduğumuz mevzu sanayi kredisi olduğuna göre biz görüşlerimizi sınaî kalkınma bankaları üzerinde teksif etmeğe çalışacağız. Sınaî kalkınma bankalarını nevi itibarıyla üç ayrı tasnife tâbi tutabiliriz.

Sektör itibarıyla :

Yalnız hususî sektörü finanse eden bankalar,
Yalnız devlet sektörünü finanse eden bankalar,
Her iki sektörü de finanse eden bankalar,

Faaliyet nevi itibarıyla :

Yalnız kredi veren müesseseler,

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

Sınai işletmelere iştirak eden veya hisse senetleri alım ve satımı ile iştirak eden müesseseler,
Sınai işletmeler kurup bunların işletilmesi ile iştirak eden müesseseler.

Bankanın mülkiyeti itibariyle :

Devlet sermayesi ile kurulmuş olan müesseseler,
Hususi sermaye ile kurulmuş olan müesseseler,
Devlet ve hususi sermaye tarafından müştereken kurulmuş müesseseler.

Biz bu tetkikimizde bilhassa hususi sektörün finansmanı için kurulmuş müesseseler üzerinde duracağız. Münhasıran devlet sektörünün finansmanı için kurulan kalkınma bankaları veya kalkınma şirketleri mahiyet itibariyle diğerlerinden çok farklıdır. Türkiye'de bunların iyi bilinen misali Sümerbank ile Etibank'dır.

Kalkınma bankalarının yalnız kredi ile müştakil olanlarına pek az tesadüf edilmektedir. Bildiğimiz ve tetkike imkân bulduğumuz kalkınma bankalarının hemen hepsi kredi vermek ve öz sermaye tedarikinde tavassut etmek fonksiyonlarını bir arada görmektedirler. Yalnız, bunların aralarında bu iki iş nevinden birine verilen ehemmiyet derecesi bakımından farklar vardır. Yalnız sınai tesisler kurup bunları işletmekle iştirak eden kalkınma şirketleri ise mevzuumuz dışında kalmaktadır. Bunun da sebebi tetkik ettiğimiz mevzuun sanayi kredisi olmasıdır. Kalkınma bankalarının hususi veya devlet mülkiyetinde olması bazı mühim farklar yaratmaktadır. Bunun üzerinde ileride duracağız.

YATIRIM VETİRESİ

İktisadi kalkınmanın muharrik kuvveti yatırımdır. Yatırım seviyesi kifayetli olmadığı takdirde, piyasa temevvüçlerinin muvakkat tesirleri müstesna, reel gelirde bir artış beklenemez. Biz burada geniş mânada iktisadi kalkınma ve yatırım mevzuunu tetkik edecek değiliz. Mevzuumuz sanayi finansmanı olduğuna göre düşünüşümüzü bu hedefe tekşif edeceğiz. Sanayi sahasındaki yatırım ve bilhassa hususi sektördeki sanayi yatırımı umumî yatırımın ancak bir kesrini teşkil eder. Binaenaleyh, burada bilhassa gelişme halinde biraz gelişmiş memleket için çok büyük rakamlar bahis mevzuu değildir. Yatırım vetiresinde rol oynayan üç mühim unsur vardır. Bunlar, *yatırım arzusu*, *müteşebbis* ve *sermaye*'dir. Yatırım arzusunu kamçılayan yatırım yolu ile elde edilecek mun-

zam gelirdir. Binaenaleyh, yatırıma karar vereceklerin böyle bir imkânın varlığına kâni olmaları lâzımdır. Bunun için de memleketin içtimâî ve iktisadî ikliminin müsait olması lâzımdır.

Statik ekonomilerle gelişme halinde ve gelişmiş ekonomiler arasındaki en büyük farkı teşebbüs fikri ve müteşebbis teşkil eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun son bir asrına baktığımız zaman Türkiye'de teşebbüs fikri ve müteşebbisin azlığı bilhassa göze çarpmaktadır. Diğer bir deyişle böyle bir memlekette yatırımda kâr imkânları ve yatırım yapacak malî vasıtalar mevcut olsa da bunu başaracak insanlar yok demektir. Birinci Dünya Harbinden sonra ve bilhassa 1934'ü takib eden senelerde Türkiye'de yavaş yavaş bir müteşebbis zümresi belirmeğe başlamıştır. Bu zümrenin İkinci Dünya Harbinden sonra çok daha kuvvetlendiğini ve Türk ekonomisine bir dinamizm vermeğe başladığını görürüz.

Üçüncü unsur sermayedir. Bilindiği veçhile sermaye memlekette tekevvün eden tasarruflardan tahassül eder. Az gelişmiş memleketlerde tasarruf seviyesi düşük ve binnetice sermaye terakümü yavaştır. Fakat bu hiç sermaye terakümü olmadığı mânâsını ifade etmez. Bu sermaye bilhassa mahdud ellerde teraküm etmek temayülünü gösterdiği için bir sanayileşme hareketinin başlangıcını besleyecek malî imkân az gelişmiş ve bilhassa gelişme yoluna koyulmuş memleketlerin çoğunda mevcuttur. Üzerinde ısrarla durulması icabeden nokta, az dahi olsa, mevcut olan bu sermayenin müsmir yatırım sahasına tevcih edilmesidir. Gayrimenkul inşaatı, iddihar veya memleket haricine plâsman gibi müsmir olmayan sahalara yatırılan sermayelerin imalât sanayii sektörüne tevcihine çalışmak iktisadî kalkınmaya büyük hizmet etmek demektir. Hattâ belki bu yol tasarrufları artırmak için halka antipatik gelecek tedbirlerden daha da verimli olabilir.

Gelişme yoluna girmiş her memlekette az çok yatırıma müsait bir iklimin, büyümek temayülleri gösteren bir müteşebbis zümresinin ve nihayet sınaî kalkınmanın başlangıcında hizmet edebilecek bir sermaye terakümünün mevcudiyetini kabul edebiliriz. Asıl mühim olan yatırımın bu üç unsurunu bir araya getirecek katalizatörü yaratmaktır. Bu yalnız bir malî mesele değildir. Az gelişmiş memleketlerin tecrübesiz müteşebbislerine modern ekonomilerin bir âleti olan sınaî yatırımın oyun kaidelerini öğretmek lâzımdır. Bu kaidelere lâyıkıyla riayet etmeyen müteşebbis hüsrânla karşılaşmağa mahkûmdur. Sınaî kalkınma bankaları veya kurumları bu katalizörlük görevini görebilirler.

GELİŞMİŞ MEMLEKETLERİN TEORÜBELERİ

İktisadî kalkınmanın teşviki için hususî müesseseler kurulması veya teşvik yolları aranmasına her zaman lüzum hasıl olmamıştır. Nitekim İngiltere'yi ele alırsak sanayileşme hareketinin adeta kendiliğinden başlamış olduğunu görürüz. Yatırım unsurları, o tarihte, mezkûr memlekette mevcut idi. Gelir tevezzüü cemiyetin muhtelif sınıfları arasında çok farklı olduğundan sermaye terakümüne imkân veriyordu. Ticarete yetişmiş olan müteşebbisler sanayie, başka memleketlerin sınaî mamûllerinin rekabetinden korkmaksızın kolayca geçebiliyorlardı. Yavaş yavaş kendini göstermeğe başlamış olan fennî ilerlemeler ise sanayide kazanç imkânlarını artırıyordu. Cemiyetin bünyesi ise müteşebbise imkânlar tanıyacak bir hale gelmiş bulunuyordu. Binaenaleyh müteşebbis cemiyette makbul telâkki edilen bir kimse idi.

Böylece İngiltere'de sanayileşme fertlerin veya aile şirketlerinin sermayelerini ve kârlarını müstakilen sınaî yatırıma tahsis etmeleri ile başladı. Mevcut müstakil bankalar işletme sermayesi ihtiyaçlarını temin ediyorlardı. Fakat mühim olan ticaret yolu ile gelişmiş müteşebbis zümresinin elinde yatırıma tahsis edilebilecek imkânların mevcudiyeti idi. Binaenaleyh, direkt yatırım şekli 19. asrın sonlarına kadar İngiltere'nin sanayileşmesinde büyük rol oynadı.

19. asrın son kısmında işletmelerin büyümesi, bu büyük işletmelerin bir veya birkaç müteşebbisin sermayesi ile başarılamaması, anonim şirketlerin artmasını icabettirdi. Bu tarihe kadar yatırım bankacılığının sanayiî gelişmesinde ve istihsalin artmasında büyük rolü olmamıştır. Bu zamana kadar ticaret bankaları kendilerini tamamen kısa vâdeli finansman işlerine alıstırmışlar ve bunun dışına çıkmamak için gayet ortodoks bir siyaset takibi yoluna gitmişlerdi. Anonim şirketlere ihtiyaç belirince yavaş yavaş yatırım bankaları, investment trust'lar, underwriter'ler ve sermaye piyasasının bunlara benzer diğer müesseseleri ortaya çıkmış ve sanayiî finansmanı bu müesseseler marifetiyle piyasaya sürülen hisse senetleri ve tahviller marifetiyle yapılmıştır. Ticaret bankalarının uzun vâdeli yatırımlardan kaçınması prensibinin böylece yerleşmesi, tesirini yalnız İngiltere'de göstermedi. İngiliz bankacılarının müessir olduğu, Güney Amerika, Afrika ve Asya'da da bu prensip hâkim oldu.

Sanayileşmesi İngiltere'yi takib eden diğer Avrupa memleketlerinde vaziyet farklı idi. Bu memleketler İngiltere'ye yetişmek zaruretinde idiler. Binaenaleyh, birçok sahalara birden yatırım yapmak gerekiyor-

du. Rekâbet en iyi tekniklerin kullanılmasını icabettiriyordu. Binaenaleyh, İngiltere'de tedricen vücade gelen sanayileşme yerine bu memleketlerde süaratlî ve toplu bir kalkınma gayretine ihtiyaç vardı. Buna da münferit firmaların otofinansmanı kâfi değildi. Anonim şirket sistemine ve bir sermaye piyasasının teşekkülüne gidilmesi lâzımdı. Bu da yeni bankacılık usullerinin ortaya çıkması ile mümkün olurdu. Avrupa bankaları 19. asrın bidayetinde bu yolları araştırmağa başladılar. 1822'de Brüksel'de Société Générale pour Favoriser l'Industrie Nationale adlı anonim şirket halindeki banka kuruldu. Bunun maksadı ticarî ve sınaî teşebbüsleri finanse etmek için hisse senedi ve tahvil satmaktı. Bu müessese birkaç sene sonra Belçika sanayileşmesinin temelini teşkil etti.

Fransa'da ise teşekküller 19. asrın ortasına kadar ferdi ve küçük idiler. Bankalara yatırım için müracaat yok idi. Manzara bize yabancı olmayan bir hali açıkça gösteriyordu. Müteşebbisler ancak işletme sermayesi ihtiyaçlarını bankadan temin ediyorlar, yatırım sermayesini ya bizzat karşıyorlar veya birkaç arkadaşın bir araya gelmesi suretiyle buluyorlardı. 1852 tarihinde iki yatırım bankası ortaya çıktı. Bunlardan biri uzun vâdeli zıraf kredi müessesesi olan ve ipotek üzerinde muamele yapan Crédit Foncier ve diğeri ise bilhassa uzun vâdeli yatırımlara ehemmiyet veren ve kaynaklarını tahvil, hisse senedi ve bono ihracı suretiyle temin eden Crédit Mobilier idi. Crédit Mobilier'nin kuruluşu bütün Avrupa iktisadiyatı üzerine müessir oldu. Bunun tarihine dikkat edersek Fransa'da Saint Simon hareketine tesadüf ettiğini görürüz. Bilindiği veçhile bu hareket büyük kitlelerin fakirlikten kurtulması için sanayileşmeyi zarurî görüyordu. Crédit Mobilier tamamen hususî sermaye ile kurulmuş bir müessese olmakla beraber hükûmetin siyasetinin bir âleti olarak çalıştı ve ikinci imparatorluk zamanında yapılan yatırımlarda büyük rol oynadı. Crédit Mobilier'nin hayatı fırtınalı fakat parlak geçti. Bu bankanın 15 senelik kısa hayatı, Almanya'da, Avusturya'da, Belçika'da, Hollanda'da, İtalya'da, İsviçre'de, ve İspanyada benzerlerinin kurulmasını intaç etti. Yalnız ikraz muamelesi yapan klâsik bankalar yerine yatırım yolu ile çok büyük rizikoları göze alan ve bunun neticesinde büyük kâr imkânları elde eden bir banka tipi ortaya çıkmış oldu. Mevcut bankaların bir çoğu kuruluş halindeki bu yeni müesseselere iştirak ettiler ve böylece kontinental Avrupa'da bankacılık ile sanayi birbirine girift bir hal aldı.

Üzerinde ehemmiyetle durulacak olan nokta bu bankaların finansmanlarının ancak az bir kısmının uzun vâdeli kredi şeklinde olduğudur. Bunların asıl faaliyetleri, gerek doğrudan doğruya veya gerek kurdukları finansman şirketleri marifetiyle, sanayiye iştirak suretiyle olmuştur.

Bankacılık ile sanayi arasındaki bu yakın akrabalık sanayiın bankaların marifetiyle idaresini de ortaya çıkarmıştır. Alman bankacılığında mevduatın rolünün süratle artmasına rağmen bu usul terkedilmemiş ve Alman bankaları sanayide sermaye sahibi olarak büyük rol oynamağa devam etmiştir. Diyebiliriz ki, Crédit Mobilier ve benzerleri Avrupa'nın kalkınmasına şu şekillerde hizmet etmişlerdir. Diğer şahıs ve bankalardan geniş mikyasta sermayeyi harekete getirerek; mobilize ettikleri bu sermayeyi uzun vâdeli kredi ve sermaye iştiraklerinde kullanarak; sanayi ve madencilik sahalarında yeni teşebbüsler vücade getirerek; âme otoritelerine ikrazda bulunarak; anonim şirketin kurulmasını kolaylaştırarak; sermaye piyasası müesseseleri kurarak.

Demek oluyor ki, bu bankalar gelişme halindeki memleketlerin karşı karşıya bulundukları sermaye, teşebbüs kabiliyeti, idarî ve teknik bilgi nedretini bir arada telâfi etmek için kurulmuşlardı. Böylece, Société Générale ve Crédit Mobilier 19. asırdaki kontinental yatırım bankalarının ve bugünkü kalkınma bankalarının prototipi idiler.

20. asır ile 19. asır arasındaki bariz fark geçen yüzyılda bankaların gayretinin büyük teşebbüslere tevcih edilmiş olması idi. 20. asırda ise küçük ve orta çapta teşebbüslerin de ehemmiyeti ortaya çıktı. Bilhassa 1930'ların şartları, bazı memleketlerde bankaların donmuş halleri, sosyal zaruretler, yeni bir finansman şekline zaruret gösterdi. Bazı yeni müesseseler kuruldu. Bunların müteşebbis karakteri 19. asır bankalarına nazaran çok daha az oldu. Vazifeleri daha ziyade mevcut teşebbüsleri reorganize etmek veya yeni malî imkân temin etmek suretiyle müşkül-lerden kurtarmak idi. Bu da ekseriya orta veya uzun vâdeli kredi şeklinde oldu. Bu ihtisas müesseseleri hemen daima devletin teşebbüsü veya şu veya bu şekilde yardımı ile kuruldu. Hükûmetin malî yardımı, sermaye temini, çok ucuz faizli kredi ve hattâ bazen faizsiz kredi şeklini aldı. Bu bankaların listesini vermek çok uzun olacağından yalnız birkaçına işaret etmekle iktifa edeceğiz. Bunların en tipik olanları Finlandiya'da 1924'de kurulan The Industrial Mortgage Bank of Finland, yine aynı sene Polonya'da kurulmuş olan The National Economic Bank of Poland, İtalya'da 1931 ve 1933'de kurulan Istituto Mobiliare Italiano ve Istituto per la Ricostruzione Industriale'dir. İngiltere'de ise Securities Management Trust, İngiltere bankasının bir filyalı olarak 1924'de kuruldu. Bunu 1930'da Bankers Industrial Development Company takibetti. 1944'de Kanada Bankası Industrial Development Bank'ı kurdu. 1945'de Hollanda hükûmeti, ticaret bankaları ve tasarruf müesseseleri Herstelbank'ı kurdular. 1949'da Almanya'da Industrie Kreditsbank A. G. kuruldu. Bu bankaların en tipik misâllerini ise İngiltere Bankası, hu-

susî bankalar ve bazı müesseseler tarafından kurulan The Industrial and Commercial Finance Corporation ve Finance Corporation for Industry'dir.

Görülüyor ki, gelişmiş memleketlerde dahi küçük ve orta çapta firmalar sermaye piyasasının imkânlarından istifade edememektedirler. Bu hâdiseye 1931'de İngiltere'de maruf «Macmillan Report» da temas edilmiş ve sermaye piyasasının karşılayamadığı bu finansman açığına o tarihten beri «Macmillan gap» denilmiştir. Bu açığın klâsik bankacılık metodları dışında yeni müesseseler tarafından karşılanması zarureti hasıl olmuş ve bu istikamette geniş faaliyet gösterilmiştir. Bittabi bu devre zarfında büyük müesseseler ihtiyaçlarını sermaye piyasasından karşılamaya devam etmişlerdir.

Bugün az gelişmiş memleketlerin bu tecrübeden istifade etmeleri icabeder. 20. asrın ikinci yarısında az gelişmiş memleketlerin bu bakımdan durumları 19. asrın kontinental Avrupa'sına veya 20. asrın ilk yarısındaki gelişmiş memleketlerin küçük ve orta çaptaki firmalarının vaziyetine tamamen uymaktadır. Batı memleketlerinin değişen içtimai nizamı az gelişmiş memleketlerin sosyal bünyesi üzerinde de tesirini göstermiş ve bu ülkelerde 19. asırda Avrupa'da ve Amerika'da müşahade ettiğimiz kuvvetli sermaye tekâsüsünü imkânsız hale getirmiştir. Binaenaleyh, az gelişmiş memleketlerin bugünkü ihtiyacı bu iki devirdeki ihtiyacın birleşmesinden doğan hususî bir haldir. Bu ihtiyaca cevap olarak ortaya yukarıda da bahsettiğimiz gibi kalkınma bankaları çıkmıştır. Biz aşağıda kalkınma bankalarının muhtelif mesele ve mevzuları üzerinde duracağız. Bunu yaparken de mazinin tecrübelerinden faydalanmağa çalışacağız. Birçok hallerde müşahedelerimizi ve tatbiki tecrübelerimizi Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'ndan alacağız. Bunun sebebi gayet basittir. Müellifin mezkûr müessese ile 12 senelik münasebeti çalışmalarını ve düşüncülerini bizzarur bu istikamete tevcih etmiştir.

KALKINMA BANKALARININ KURULUŞ MESELELERİ

Bürokrasi ekseriya yeni müesseselerin yaratılmasından hoşlanır. Birçok meselelerin cevabı yeni teşekküllerin ortaya çıkması ile verilebileceği zannedilir. Yeni bir müessese kurulması ekseriya büyük müşkülât arzeder. Aynı zamanda mevcut müesseselerin iştigal sahalarına girmesi dolayısıyla muzaaf gayretlere yol açar. Böylece gelişme halinde bir memlekette kalkınma gayretlerinin fazla fire vermesini intaç edebilir. Bilhassa yeni bir müessese kalifiye idareci ve personel bulmakta müşkülâta maruz kalır. Bunun için kalkınma bankası kurmağa karar vermeden

evvel hakikaten o faaliyetin memlekette mevcut müesseseler tarafından ifa edilip edilemeyeceğinin lâyikeyle tetkiki lâzımdır. Bilhassa bir memlekette muayyen bir sektörde tecrübe kazanmış ve muvaffak olmuş bir kalkınma bankası mevcut iken sırf bu bankanın malî imkânlarının gerekli yatırım temposunu temine kifayet etmemesi dolayısıyla aynı sektörde yeni kalkınma bankaları düşünmek hatalı olur. İktisadî kalkınma vetiresinde kanaatımızca en mühim unsur yetişmiş, kifâyetli elemanlardır. Yeni bir müessese bu elemanları bulmakta çok müşkülât çekeceğinden mevcut müessesenin malî imkânlarının takviyesi memleketin beşerî ve maddî kaynaklarının en müsmir şekilde kullanılması demek olur. Aksi şekil bu kaynaklarda, kısmî dahi olsa, bir israfa sebebiyet verir. Hususî bir gelişme gayreti gösterilmek istenilen bir sektörde bir kalkınma bankası mevcut değil ise veya bu sektörde faaliyette bulunan diğer malî müesseseler bir kalkınma bankası fonksiyonu yapamıyacak halde iseler böyle bir bankanın kurulmasına karar verilebilir.

Bir kalkınma bankasının kurulmasına karar verdikten sonra bunun faaliyet sahalarının tesbiti lâzımdır. Diğer bir deyiş ile bu banka tek bir sektörde mi çalışacaktır, veyahut muhtelif sektörlerin ihtiyaçlarına mı cevap verecektir? Bilindiği ve hile kalkınma gayretleri tek bir sektöre inhisar etmez. Sanayi, tarım, madencilik, ulaştırma, turizm gibi sektörlerde hususî bir yatırım gayretine ihtiyaç olabilir. Bu takdirde kurulacak kalkınma bankasının faaliyet sahası bütün bu sektörü içine almalı mıdır? Yoksa yalnız bir sektör ile mi meşgul olmalıdır? Biz muayyen bir sektörde ihtisaslaşmanın bir kalkınma bankasının verimliliği bakımından çok faydalı olacağı kanaatindeyiz. Yukarıda saydığımız ayrı ayrı sektörlerdeki işletmeciliğin prensipleri ve hattâ felsefesi yek diğerinden farklıdır. Ayrı ihtisas erbabına ihtiyaç gösterir. Binaenaleyh, tek sektör kalkınma bankasının tercih edilmesini daima tavsiyeye şayan buluruz.

Bir kalkınma bankası ne şekilde teşekkül edebilir? Hususî bir kanunla mı, ticaret kanununun anonim şirketlere müteallik hükümleri dairesinde mi, yoksa başka bir yol ile mi? Bu, işin hukukî tarafıdır. Diğer taraftan kalkınma bankasının sermayesi kimin tarafından temin edilmelidir? Sermayesinin tamamı devlete mi ait olmalıdır, yoksa hususî sermayedarlar tarafından mı temin edilmelidir veya ikisi arası bir yol bulunabilir mi? Biz yek diğerleriyle alakalı olan bu iki suale muhtelif memleketlerdeki tatbikatı gözden geçirdikten ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın tecrübelerini de kıymetlendirdikten sonra şu şekilde cevap verebiliriz : Eğer bir memlekette bir kalkınma bankası kurmağa kâfi miktarda hususî sermaye mobilize edilebilirse bu banka hususî ser-

maye ile kurulmalıdır. Hususî sermaye ile kurulmuş bir kalkınma bankasına hususî sektörün itimadı daha fazla olur ve böyle bir bankanın hususî sektörden gelecek idarecileri de bu sektörün problemlerini daha iyi kavrayabilirler ve müteşebbisler ile aşağı yukarı aynı dili konuşurlar. Ancak meselâ Afganistan gibi çok az gelişmiş bir memlekette böyle bir müessese kurulması için kifâyetli sermaye hususî sektörden temin edilemeyeceğinden kalkınma bankasının devlet sermayesi ile tesisi yerinde olur. Böyle bir bankanın da sermayesinin zamanla hususî sektöre devri için peşinen tedbir alınması zaruridir.

Kalkınma bankalarının kurulacakları memleketin ticaret kanunu müsait ise o kanunun hükümleri dairesinde bir anonim şirket halinde teşekkül etmeleri yerinde olur. Bu şekilde bankanın statüsünün zamanla görülebilecek ihtiyaçlara göre tadili kolay olur. Aksi takdirde, yani kanunla kuruluş halinde, statünün günün icaplarına göre tadili teşriî organın kararına bağlıdır ki bunun doğuracağı müşküller izahtan varestedir. Bununla beraber bir kalkınma bankasının kuruluşunda ticaret kanununun veya memlekette merî bankacılık mevzuatının derpiş etmediği bazı hususâtı kanun yolu ile halletmek zarureti olabilir. Bu takdirde sırf bu maksat için teşriî organdan bir karar istihsalinde fayda vardır. Kalkınma bankacılığı bir memlekette yerleştikten sonra ve muhtelif sektörlerde ayrı ayrı kalkınma bankaları tesisine gidilmeğe başlanınca bankalar kanununda kalkınma bankaları için ayrı bir faslın veya ayrı hükümlerin vazı suretiyle bu ihtiyaç giderilebilir. Bugün memleketimizde bu istikamete doğru yapılmakta olan çalışmayı memnuniyetle kaydetmek isteriz.

Bir kalkınma bankasının statüsünün hazırlanması esas itibariyle diğer anonim şirketlerin ve bankaların ana sözleşmelerinin tanziminden farklı bir faaliyet değildir. Şu kadar ki, bu statüde diğer ana sözleşmelere nazaran çok büyük ehemmiyet arzeden bir fark olmalıdır. O da kalkınma bankasının gaye ve maksatlarının ve bu gaye ve maksatlara erişmek için yapılabilecek işlerin gayet iyi tarif, taded ve tahdid edilmesi. Bilhassa hususî sermaye ile kurulmuş kalkınma bankalarında başka sahalardaki cazip kârların kalkınma bankası idarecilerinin ana fonksiyonu ihmal edip müesseseyi ticarî bakımdan verimli, fakat kuruluş gayesine aykırı istikametlere sevkten önlemek lâzımdır. Diğer taraftan statünün fazla katı bir şekilde tanzim edilmesi de doğru değildir. Bilhassa yapılacak muamele nevilerinde kâfi bir elâstikiyete ihtiyaç vardır. Aksi takdirde kısa bir zaman içinde banka yaratma kâbiliyetini kaybeder ve muayyen nevi işlere saplamlı kalır.

KALKINMA BANKASININ SERMAYESİ

Kalkınma bankaları mahiyetleri itibariyle büyük rizikolar taşıyan işlere gireceklerinden kuvvetli bir sermaye bünyesine malik olmak zaruretindedirler.

Husuf sektör bankası olarak kurulan bir kalkınma kurumunun sermayesi bittabi husuf kaynaklardan gelmelidir. Memleketin sınaı kalkınmasından doğrudan doğruya faydalanacak müesseseler bu sermayeyi temin edebilirler. Bu nevi müesseselerin başında ticaret bankaları ve sigorta şirketleri ile ticaret ve sanayi odaları gibi mesleki teşekküller gelir. Nitekim Türkiye Sınaı Kalkınma Bankası'nın kuruluşunda sermayesinin çok büyük bir kısmını bu müesseseler temin etmişlerdir. Hindistan, Pakistan ve İran'da kurulan kalkınma müesseselerinde de durum aynıdır. Birçok hallerde bu müesseselere yabancı bankalar da katılmışlardır. Bilhassa kalkınma bankasının kurulacağı memlekette çalışmakta olan veya vasıtalı surette malî menfaatleri bulunan yabancı bankalar da sermayeye iştirak edebilirler. Muhtelif kalkınma bankalarında bunların misâllerine tesadüf ediyoruz.

Gelişme safhasının çok başında olan memleketlerde ise husuf sektör bir kalkınma bankasının gerektireceği sermayeyi temin edemez. Bu takdirde sermayenin Hazinece veya devlet müesseselerince karşılanması icabeder.

Bazı hallerde husuf sermaye ile devlet sermayesinin müştereken kuruluşu iştirak ettikleri görülmektedir. Hukuk nizamı Batı anlamında çok iyi şekilde yerleşmiş olan memleketler müstesna, bu tarzda sermaye iştiraki halinde, nisbetleri ne olursa olsun, bankanın mutlak surette devlet hâkimiyeti altına gireceğini tahmin edebiliriz.

Kalkınma bankacılığının bilhassa gelişmenin ilk safhalarında bulunan memleketlerde çok büyük rizikolar taşıdığı göz önünde tutulursa sermayesi ile borçlanabileceği miktar arasında bir münasebet kurulması icabeder. Buna borç/sermaye nisbeti denir. Borç/sermaye nisbetinin ne olması icabettiğinin tesbiti biraz müşküldür, fakat tatbikattan misâller alırsak ve İngiliz yatırım bankacılığı tecrübesi göz önünde bulundurulursa bu nisbetin 3/1 veya 4/1 olabileceğini düşünebiliriz. Nitekim Türkiye Sınaı Kalkınma Bankası ile Dünya Bankası arasında aktedilen ilk sözleşme 3/1 nisbetini şart koşmuş idi. Bilâhare bu nisbet 4/1'e çıkarılmıştır. Bu hal ortaya iki mühim mevzu çıkarmıştır. Bu mevzulardan birincisi kalkınma bankalarının oldukça geniş bir sermayeye istinad ettirilmesi, ikincisi ise başka başka yollar bulunmadığı takdirde borç/sermaye nisbetinin kurumun kârlılığını tahdid etmesidir.

Bazı memleketlerde tatbik edilmekte olan, Hazinesiden kalkınma bankasına faizsiz ikrazat ve hattâ Hazinesinin alacağının derecesinin kalkınma bankasının diğer borçlarından sonra gelmesi, diğer bir tâbir ile Hazinesinin alacağının kurumun diğer borçları ödendikten sonra ancak muacceliyet keşbedebilmesi her iki problemin halli için tatbik edilebilecek bir usuldür. Bu usulde borç/sermaye nisbetinin hesaplanmasında Hazinesinin Kuruma ikrazının bir borç olarak değil, sermayesinin bir cüzü olarak telâkki edilmesi yoluna gidilmektedir. Bu usul ortodoks bankacılık bakımından biraz münakaşa edilebilirse de, Hazinesiden istikraz edilen paranın borç/sermaye münasebetinin hesabında hiç nazarı itibara alınmaması yolu muhakkak ki hiçbir itiraz ile karşılaşmaz. Borcun faizsiz olması da kalkınma bankasının rantabilitesini yükseltir. Diğer bir usul de ileride üzerinde duracağımız ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankasıca tatbik edilmekte olan rizikosu kendi içinde mündemiç ve Kurumca tedvir edilen fonlar usulüdür.

Kalkınma bankaları nereye borçlanmak suretiyle yabancı kaynak temin edebilirler? Bu sorunun cevabını iki ayrı kısımda vermek lâzımdır. İç kaynaklar ve dış kaynaklar. Kalkınma bankalarının tevdiât bankacılığı yapmaları muhtelif sebeplerden doğru değildir. Evvelâ az gelişmiş memleketlerde mevduatın çok büyük bir kısmı vâdesizdir. Vâdesiz mevduata istinaden uzun vâdeli yatırımlara girmek klâsik bankacılık usullerine aykırıdır. Saniyen tevdiât bankacılığı çok geniş teşkilâtı ve masrafı icabettirir. Salisen kalkınma bankalarının kurulmasında mühim rol oynayacak olan ticaret bankalarının muhalefeti çok kuvvetli olabilir. Demek oluyor ki, kalkınma bankaları yabancı kaynak temini hususunda mevduata güvenemezler.

Binaenaleyh, klâsik yatırım bankacılığı usulüne müracaat ile sermaye piyasasına tahvil ihraç etmeleri icabeder. Bu teşebbüs az gelişmiş bir memlekette ne dereceye kadar muvaffak olur? Kalkınma bankalarının ikraz faizine nazaran müsait bir faizle sermaye piyasasından istikrazda bulunabilmelerini çok uzak bir ihtimal olarak görmekteyiz. Zaten böyle bir istikraz akdine müsait bir memlekette bir kalkınma bankasının kurulmasına lüzum kalmazdı. Diğer bir mahzur da gelişme halindeki memleketlerin ekseri hallerde enflasyona maruz olmaları ve bu yüzden tasarruf erbabının basit kıymetli menkul kıymetlere itibar etmemeleridir. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası tahvillerini ancak Merkez Bankası'na ve Devlet Emekli Sandığına satabilmiştir. Bu hal kalkınma bankasının kurulması ve gelişebilmesi için âmme otoritesinin bir yardımı olmaksızın tahvillerin plâse edilemeyeceğinin bir delilidir. Nitekim her iki ihraç da devletin desteği ile mümkün olmuştur. Merkez Bankası

sı'nın bu şekilde uzun vâdeli tahvil satın almasının da Merkez Bankacılığı fonksiyonları ile ne dereceye kadar telifi mümkün olduğu üzerinde durulmağa değer bir keyfiyettir. Emekli Sandığı gibi tasarruf müesseseleri bu gibi tahviller için iyi bir kaynak olabilir. Burada ehemmiyetle üzerinde durulacak nokta faiz nisbetidir.

Az gelişmiş memleketlerde sermaye piyasasına tahvil ihracı müşkülâtı, hattâ birçok hallerde imkânsızlığı karşısında bazı kalkınma bankaları için Hazinesin düşük faizli ve hattâ bazen faizsiz ikrazda bulunması yollarına gidilmiştir. Hazinesin kalkınma bankalarına ikrazda bulunması bu teşekkül üzerinde birtakım murakabe ve müdahale haklarının iddiasına yol açabileceğinden bu sıkın tercihinde teenni ile hareket edilmelidir.

Memleket dışındaki kaynaklara gelince, bunlar şimdiye kadar kalkınma kurumlarının teessüsünde çok büyük rol oynamışlardır. Bunların başında muhakkak ki Dünya Bankası gelir. Dünya Bankası İkinci Dünya Savaşından sonra mahallî sınaî kalkınma bankalarının kurulmasında çok büyük rol oynamıştır. Dünya Bankası'nın yardımı bu müesseselere yaptığı kredilere inhisar etmemiş, bilhassa kuruluşları ve faaliyetleri sırasında bunlara telkinleri ve tavsiyeleri ile istikâmet vermekte çok faydalı olmuştur. Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası da Dünya Bankası'ndan yukarıda belirtilen her iki bakımdan çok istifade etmiştir. Sarahaten söyleyebiliriz ki, bankanın siyaseti ve istikâmeti Dünya Bankası'nın telkin ve tavsiyelerine dayanmıştır. Son zamanlarda Dünya Bankası'nın birer filyalı olarak kurulmuş olan Milletlerarası Kalkınma Birliği ve Milletlerarası Finansman Kurumu da kalkınma bankalarının malî kaynak temin edebilecekleri birer müessesedir. Bilhassa Milletlerarası Finansman Kurumu teşkilâtında bir Sınaî Kalkınma Bankaları Müdürlüğü kurularak bu maksada hizmet etmek için organize edilmiştir. Demek oluyor ki, Dünya Bankası çatısı altındaki üç teşekkül kalkınma bankalarının daima teveccüh edebilecekleri ve gerek malî, gerek teknik ve idarî bakımdan çok istifade edecekleri bir kaynaktır. Bu beynelmîlel teşekküller dışında malî müesseseleri de düşünmek icabeder. Amerika Birleşik Devletleri'nin yardım teşkilâtı zaman zaman isim değiştiren teşekkülleri marifetiyle kalkınma bankalarına uzun vâdeli kredi vermek suretiyle Dünya Bankası'nın rolüne müşabih bir yol oynamaktadır. Yalnız, son zamanlarda Amerikan yardımı ile yalnız Amerika'dan malzeme alınabilmesi mahallî sınaî kalkınma bankalarınca finanse edilecek çapta ki sınaî yatırımları bu kaynaktan istifadede müşküle düşürmektedir.

Amerika Birleşik Devletlerinden başka gelişmiş memleketlerin de bilhassa son iki üç sene zarfında az gelişmiş memleketlere yardım gay-

retine katılmakta oldukları görülmektedir. Bu memleketlerin milletlerarası finansman sahasında faaliyet gösteren müesseseleri de kalkınma bankaları için bir kaynak teşkil edebileceğini belirtebiliriz. Nitekim Pakistan kalkınma müesseseleri bu şekilde Japon kredilerinden istifade etmek yoluna gitmişlerdir.

Milletlerarası finansman sahasında kalkınma bankalarının tecrübe ve teşebbüs edebilecekleri bir istikraz yolu da büyük sermaye piyasalarına tahvil ihracıdır. Japon Sınai Kalkınma Bankası'nın bu usule müracaat ettiğini görüyoruz. Diğer az gelişmiş memleketlerin kalkınma bankalarının da, belki hazine garantisi ile, bu yolu araştırmaları üzerinde durulmağa değer bir keyfiyettir. Bittabi kalkınma bankasının müesses bulunduğ u memleketin milletlerarası sermaye piyasasında kâfi itibara sahip olması lâzımdır.

Dış yardımların bir kısmının kalkınma bankaları kanalı ile hususî sektöre aktarılması bir taraftan bu bankaların faaliyet sahasını genişletebileceği gibi diğer taraftan memleket ekonomisinin gelişmesinde de çok faideli bir hizmet ifa edebilir. Bu paralar ya doğrudan doğruya mahallî kalkınma bankalarına ikraz edilir veya muayyen maksatlar için kalkınma bankalarınca tedvir edilecek birer fon tesis edilir. Fondan vaki ikrazatın veya sair yatırımların kâr ve zararları Fona ait olur. Kalkınma Bankası bu hizmeti mukabilinde bir komisyon alır.

Görülüyor ki, kalkınma bankalarının sermaye ve yabancı kaynak temini için müracaat edebilecekleri imkânların çok büyük bir kısmı ortodoks maliyecilik hudutları dışında kalan şeylerdir. Bunun böyle olması gayet tabiidir. Kalkınma bankaları gelişme vetiresini hızlandırmak için kurulan müesseselerdir. Ortodoks yollara müracaat kâfi gelebilse idi kalkınma bankalarının kurulmasına lüzum kalmaz idi. Kalkınma Bankacılığında tecrübe ilerledikçe şimdiye kadar tatbik edilmeyen yeni finansman şekilleri ortaya çıkacaktır.

Kalkınma bankalarını mütalâa ederken birçok kimse bunları kâr gayesinden uzak, sadece âmmeye hizmeti gören ve eğer tâbir caiz ise filântropik müesseseler olarak mütalâa etmektedirler. Hakikat bunun aksinedir. İyi idare edilmiş bir kalkınma bankasının gerek hissedarlarına makul bir temettü tevzi edebilecek ve gerek ihtiyatlarını süratle takviye edebilecek bir kârlılık derecesine varması mümkündür. Misâl olarak yine Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'ndan bahsedecek olursak bu müessesenin senelik kârının öz kaynaklarının %25'i civarında olduğunu ve bu nisbeti uzun seneler idame ettiğini söyleyebiliriz. Yalnız şunu ilâve etmekte isticâl etmemiz icabeder ki kalkınma bankaları kârlarının çok mühim bir kısmı ile ihtiyat ve karşılıklar tesis etmek mecburiyetin-

dedirler. Bunun iki sebebi vardır. Evvelâ kalkınma bankacılığı tecrübe edilmemiş sahalarda mühim rizikolar almağı icabettirecek bir malî muamele tarzıdır. Bunlardan doğabilecek zararların sermayeyi tehlikeye sokmaması icabeder. Binaenaleyh, kâfi ihtiyat ve karşılık ayırmak lâzımdır. Saniyen kalkınma bankalarında, yatırım bankalarında olduğu gibi, borç ile sermaye arasında muayyen bir nisbetin muhafazası lâzımdır. Bu nisbetin bir taraftan idamesi, diğer taraftan bankanın inkişafı öz sermayenin süratle artmasını icabettirir. Bu sermaye iki surette artabilir. Bunların biri yeni hisse senedi ihracı suretiyle teşebbüse yeni sermayedarlar celbi, diğeri ihtiyat ve karşılıkların artırılmasıdır. Sermaye piyasası dar olan az gelişmiş bir memlekette bir kalkınma bankasının sık sık hisse senedi ihracı için sermaye piyasasına müracaat edemiyecği bir hakikattir. Fakat bu usulün de, mümkün olduğu zamanlarda, ihmal edilmemesi lâzımdır. Sermaye piyasasına müracaat kolay olmadığına göre öz sermayenin artırılması yolu ile ihtiyat ve karşılıkların süratle büyümesidir.

Bir kalkınma bankası makûl bir kâr nisbetine vardığı zaman tevzi edebileceği temettütün tâyininde iki ölçüyü müştereken kullanmak zaruretindedir. Evvelâ temettütün nisbeti gerektiği kadar ihtiyat ve karşılık tekevvününe engel olacak kadar yüksek olmamalıdır. Saniyen bu temettü nisbeti sermaye piyasasında kalkınma bankasının hisse senetlerine kâfi alâka temin edecek ve bu piyasaya zaman zaman yeni hisse senetlerinin ihracını mümkün kılacak bir seviyede bulunmalıdır.

FINANSE EDİLECEK TEŞEBBÜSLERİN SEÇİLMESİ

Bir kalkınma bankasının finanse edebileceği teşebbüsleri seçişinde üç mülâhaza hâkim olmaktadır: Memleketin sınaî kalkınmasında en müsmir olacak teşebbüslerin seçilmesi; teknik bakımdan tatbik kabiliyeti olan işlerin bulunması; malî bakımdan kalkınma bankasını tahammül edilmeyecek bir riziko altında bırakmayacak işlerin intihabı.

Bunların tâyini için her hâdiseye, her memlekete ve her bankaya uyacak kaideler ve usuller yoktur. Bütün kalkınma bankalarına tatbik edilebilecek olan bir manüel hazırlanamaz. Evvelâ bir prensip kararına varmak lâzımdır. Memleketin sanayileşmesinde rol oynayabilecek teşebbüs nevi nedir? Meselâ gayeye birkaç büyük işletme tesisi ile mi varılır, yoksa sanayi addedilemiyecek zanaatlar seviyesinde işletmelerin tekemmülünü mü temin etmek lâzımdır? Bunların her ikisi de gayeye ulaştırmayacaksa küçük ve orta çapta sanayiden başlayarak büyük teşebbüslere doğru gitmek mi icabeder? Bu, memleketin içinde bulun-

duğu iktisadî şartların iyi bir tetkik ve bilhassa müteşebbis zümresinin kâbiliyeti hakkında sıhhatli bir bilgi edinildikten sonra, varılacak bir karardır. Misâl olarak Türkiye Sınai Kalkınma Bankasını alırsak, görürüz ki müessesenin kuruluşunu takibeden ilk idare meclisi toplantılarının ana mevzuunu bu mesele teşkil etmiştir. O zaman varılan netice Türkiye'nin bulunduğu gelişme seviyesi, müteşebbislerin fikir ve davranışları, ve bir sermaye piyasasının mevcut olmayışı, sanayileşmenin çok büyük teşebbüslerin vücade getirilmesi ile temine müsait olmadığı merkezinde idi. Bu usul devletçe tecrübe edilmiş, verim bakımından belki müsbete yakın neticeler temin edilmiş ise de teşebbüslerin mülkiyetinin hususî sektöre intikaline imkân vermemiştir. Diğer usul, çok küçük teşebbüs yani zanaatkâr seviyesinde teşebbüsten başlamak, müsmir bir yol telâkki edilmemiştir. Halbuki Afganistan'da bir sınaî kalkınma bankasının kurulması problemini tetkik ettiğimiz zaman bu seviyeden başlamak zarureti görülmüştür. Türkiye'nin iktisadî gelişme seviyesi artık bu seviyeden başlamağa lüzum göstermiyor idi. Binaenaleyh, küçük ve orta çap işletmelerden başlayarak zamanla büyük teşebbüslere doğru teveccüh etmeği bir usul olarak kabul etmek icabetmiştir. Bugün daha büyük çapta teşebbüslere doğru gitmek imkânı hasıl olduğunu memnuniyetle müşahade ediyoruz.

Memleketin kalkınmasında faydalı olacak iktisadî teşebbüsleri nevi itibariyle tâyin de lâzımdır. Bu husus için de her memlekete ve her bankaya tatbik edilebilecek bir formül bulmak imkânsızdır. Binaenaleyh, kalkınma bankası çalıştığı memleketin içinde bulunduğu iktisadî şartları göz önünde bulundurarak iktisadî öncelikleri tesbit etmelidir. Meselâ zor bir tediye muvazenesi durumu ile karşı karşıya kalan bir memlekette yaratılan döviz kazancı veya döviz tasarrufu ölçüsü mühim bir öncelik ölçüsü teşkil edebilir. Büyük bir iş gücü mevcut olan memleketlerde istihdamı süratle artıracak projelere ehemmiyet vermek yerinde olur. Yatırım arzusu bazı sebeplerle çok düşük bulunduğu anlarda bu nevi öncelikleri bir tarafa bırakarak sırf ticarî bakımdan kârlı her türlü yatırımı teşvik etmenin belki de yatırım talebinin çok fazla olduğu hallerde iktisadî önceliklerin büyük bir ihtimamla tesbiti ve titizlikle tatbiki, yatırımların yanlış istikametlere gitmelerini önlemek bakımından, zarurî bir hal alabilir. Plânlı bir ekonomide iktisadî önceliklerin tesbitinde plân stratejisinin hedeflerine uymak icabeder. Biz burada iktisadî önceliklerin tesbit yollarını, bunların neler olabileceği gibi konuşmamızın hacmi ve müddeti ile telif edilemeyecek teferrüata girmek istemiyoruz. Üzerinde ısrarla durmak istediğimiz nokta bir kalkınma

bankasının fonksiyonunun ancak ilmi esaslara dayanan iktisadî önceliklerin tesbiti yolu ile başarılabileceğidir.

Teşebbüsün tâyininde memlekette mevcut veya ithal edilebilecek teknik bilginin de rolü büyüktür. Temin edilebilecek bilgi seviyesinin fevkinde teşebbüslere girmek ve bunları finanse etmeğe çalışmak menfi neticeler verir. Yalnız, üzerinde ehemmiyetle durulacak nokta yenilikten korkmamak ve yeni bilgileri muhtelif yollardan memlekete sokmağa çalışmaktır. Aksi takdirde kurulacak sanayiî rekâbet imkânı çok mahdud kalır.

Yukarıda bahsettiğimiz sosyal prioritelerin yanında kârlılık ölçüsünü de unutmamak lâzımdır. Müteşebbis bir yatırımı kâr elde etmek için yapar. Ölçülerimizde bu noktayı ihmal ettiğimiz takdirde hususî mülkiyette bir sanayiî kurulmasına imkân vermeyiz. Müteşebbis için başarı ölçüsü kârdır. Binaenaleyh, kalkınma bankacısı da müteşebbisin kârını daima göz önünde bulundurmalıdır.

Kalkınma bankasının imkânları daima mahduttur. Binaenaleyh, bu imkânları başka kaynaklardan azamî tasarrufu mobilize ederek yatırma tevcih edecek bir şekilde kullanmak zaruretindedir. Binaenaleyh, finanse edilecek teşebbüsün nevilerini seçerken bu hususa da azamî derecede ehemmiyet atfetmek gerekir.

Kalkınma bankası finansman miktarını tesbit ederken bittabi rizikoyu dağıtmak prensibini daima göz önünde tutacaktır. Kaynaklarının mühim bir kısmını bir teşebbüse veya tek bir sanayi koluna teksif eden kalkınma bankası tehlikeli bir yola girmiş demektir.

Bazı müellifler kalkınma bankalarının faaliyetlerinin daha ziyade yeni tesislere hasredilmesini, tevsî ve modernleştirme işlerinin, müteşebbislerin kendi imkânlarına bırakılmasını ileri sürmektedirler. Biz bu kanaata iştirak etmiyoruz. Her üç nevi yatırım memleketin sınaî istihsal potansiyellerini artıracığından kalkınma bankalarının finanse edilebilmelidirler.

YATIRIM ŞEKİLLERİ

Bir kalkınma bankasının finanse edeceği sınaî teşebbüslere yapacağı yatırım iki şekilde olabilir. Ya hisse senedi satın alınır ve bu suretle teşebbüsün öz sermayesine iştirak edilir veya orta veya uzun vâdeli kredi verilir. Bazı hallerde teşebbüs her iki şekilde finanse edilir. Banka kendi imkânlarının ahenkli bir plâsmanını temin bakımından bu iki nevi finansman tarzı arasında bir muvazene kurmak zaruretindedir. Bilhassa sermayeye iştirak şeklindeki finansmanların ilk senelerde verimli olma-

yışı, bilhassa yeni kurulmuş ve gelirleri henüz inkişaf etmemiş bir kalkınma bankası için, üzerinde dikkatle durulmağa lâyık bir keyfiyettir. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruluşunun ilk senelerinde bu bakımdan iştirak şeklindeki plâsmanlardan uzak kalmış ve ancak geliri kâfi derecede teşekkül ettikten sonra bu istikamete teveccüh etmiştir.

FAİZ NİSPETLERİ

Bazı iktisatçılar kalkınma bankalarının faaliyetinin müşevvik rolünü göz önünde bulundurarak çok ucuz faizle ikrazı tavsiye ederler. Diğer bazıları ise piyasa rayicinin aynen tatbikini tabii bulmaktadırlar. Tatbikatta muhtelif nisbetlere tesadüf edilmektedir. %2,5 gibi faizsize yakın bir nisbete tesadüf ettiğimiz gibi Taiwan'da %16 nisbetini de görürüz. Çok düşük bir faiz nisbeti yatırımı teşvik edecek mahiyette olur ise de fiktif bir rantabilite ortaya çıkaracağından yatırımların istikametini iktisadî düşüncelere aykırı bir hale getirir. Faizin piyasada carî haddeden biraz aşağı olması yatırımı, az gelişmiş memleketlerde mutâd ticarî faaliyetten uzaklaştırarak, sanayie tevcih etmek bakımından faydalıdır. Bu görüş tarzına dayanan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası yatırım kredileri faizini memleketimizin malî piyasasında carî fiilî faiz nisbetinden bir miktar aşağı tutmuştur. Nitekim bugün ticaret bankalarının en iyi müşterilerine tatbik ettikleri açık kredi faiz nisbeti %10,5'dur. Buna hiçbir komisyon ilâve olunmamaktadır. Hükûmetin umumî bir teşvik siyaseti neticesi olarak ihracat kredilerine tatbik olunan faiz nisbeti %9'dur. Bunda ufak bir komisyon vardır. Sınai Kalkınma Bankası ile yatırım kredisinde biraz daha ileri giderek %8 nisbetini tatbik etmektedir. Bunda faize inzıman eden bir komisyon yoktur. Biz bu sistemin makul ve faydalı olduğu kanaatindeyiz. Memlekette carî fiilî faiz nisbeti tahavvül ettiği takdirde kalkınma bankalarının da buna muvazi olarak faiz nisbetlerinde değişiklik yapmaları tabiidir. Kalkınma bankaları realizasyonu uzun süren projeler finansmanını taahhüt ettikleri için kaynaklarını bu kredi taahhütleri dolayısıyla uzunca bir müddet bağlı tutmak zaruretindedirler. Faiz ancak para fiilen kullanıldıktan sonra tahakkuk etmeğe başladığından bu devre zarfında bankanın masraflarını karşılamak için bir komisyona müstahak olduğu muhakkaktır. Nitekim Dünya Bankası da taahhüde bağlanmış fakat henüz kullanılmamış kredi bakiyeleri için taahhüd komisyonu almaktadırlar. Bazı kalkınma bankaları da bu usulü tatbik etmektedirler.

ÖDEME ŞARTLARI

Vâde hususunda kati bir ölçü söylemek mümkün değildir. Müşterinin malî bünyesi, teşekkülün verimliliği, memlekette carî ve ilerisi için tahmin edilen iktisadî şartlar bu vâdenin tayininde rol oynar. Bu hususta vazedilecek prensip borcun teşebbüsün kârı ile ödeneceğinin daima göz önünde bulundurulmasıdır. Hattâ vâdelerin tesbitinde teşebbüsün bünyesinde bazı ihtiyatların da tekevvününe müsaade edecek bir itfa tablosu tesbiti yerinde olur. Müteşebbislerin veya şirkete iştirak eden diğer tasarruf erbabının borcun itfa devresi zarfında da makul bir temettü beklemeye hakları olduğunun da gözden kaçırılmaması lâzımdır.

Kalkınma bankalarının yaptıkları orta veya uzun vâdeli kredilerin unumiyetle karşılıklı olduğu tabiidir. Tatbikatta en çok tesadüf edilen karşılık nevi finanse edilen sınaî teşebbüsün kalkınma bankasına ipotek edilmesidir. Yalnız, üzerinde ehemmiyetle durulacak nokta kalkınma kredilerinde güvenilecek en mühim unsur teşebbüsün verimliliği olduğudur. Verimsiz bir teşebbüse yapılacak kredinin bilâhara aynı tesisin satışı suretiyle tahsilinin ne kadar zor olacağı aşîkârdır. Hemen bütün kalkınma bankaları tesisin kıymetinin %50'sini karşılık olarak kabul etmektedirler.

Bazı ortakların veya idarecilerin teşebbüs ile devamlı alâkaları işletmenin müsbet netice vermekte devam etmesi için zarurî telâkki ediliyorsa bunların kefaletlerinin munzam birer karşılık olarak alınması da faydalı olur. Kurulacak tesisin ipotegi mukabilinde kredi verilmekle klâsik ticaret bankacılığı usullerinden hayli uzaklaşmış olunmaktadır. Çünkü tesis ortaya çıkıncaya kadar kredisinin karşılığını fiktif telâkki etmek mümkündür. Teşebbüs, herhangi bir şekilde yarıda kaldığı takdirde kalkınma bankasının alacağı tamamen olmasa dahi kısmen karşılıksız kalabilir. Ticaret bankaları ise karşılıklı kredi verdikleri zaman muamelelerin bütün hayatı müddetince karşılığının tam olmasını isterler ve zaman zaman muhtelif sebeplerle karşılıkta azalma olursa bunun telâffisini talep ederler. Kalkınma bankalarında krediden tediye bulunmadan evvel karşılığın tamamının teminini istemek birçok hallerde teşebbüsü akim bırakır. Bu yüzden kalkınma bankacılığında büyük suples arzeden bu sisteme gidilmesi zarurî olmuştur. Teşebbüsün kurmakta olduğu tesis dışında karşılık istemesi ise müşteriyi çok büyük külfet karşısında bırakacağından şayanı tavsiye değildir. Bu gibi munzam karşılıklara ancak teşebbüsün nisbî karşılık noksanlarının telâffisi için gidilebilir. Bu takdirde külfet az olur. Bazen de tesis üzerine ipotek vazının hukukî imkânsızlığı ortaya çıkarsa başka karşılık neveleri aramak zarureti kabul edilir.

Kalkınma bankalarının yaptıkları kredilerin bazıları millî para ile ve bazıları ise yabancı döviz ile yapılır. Yabancı döviz ile yapılmış krediler bir döviz rizikosuna tabidir. Bu rizikonun kalkınma bankası üzerinde kalması şarttır. Tesis kredisinde rizikoya müşterinin tahammül etmesi tabiidir. Bir devalüsyon halinde müteşebbisin elindeki sabit kıymetlerde bir fiat artışı olacağından netice itibariyle müteşebbis devalüsyondan mutazarrır olmaz. Şu kadar ki, borçlarının iftasında muvakkat trezort müşkülleriyle karşılaşması mümkündür. Kalkınma bankası kambiyo rizikosunu üzerine aldığı takdirde bunu karşılaması imkânından mahrumdur. Bir devalüsyonda başka yollardan karşılanmayan kambiyo rizikoları dolayısıyla bir kalkınma bankası iflâs dahi edebilir. Nitekim 1958 devalüsyonunda Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın uhdesinde mühim miktarda kambiyo rizikosuna bulunsu idi ve diğer bir deyişle döviz ile ikrazın kambiyo rizikosuna, müşteri veya akdedilmiş bir röpör anlaşması dolayısıyla Merkez Bankası uhdesinde bulunmasa idi Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kolayca iflâs edebilirdi.

Bazı müteşebbisler önceden göremedikleri ve kontrol edemeyecekleri riskleri göze almak istemezler. Bu isteksizlik yatırım gayesiyle dış yardımların kullanılmasını yavaşlatabilir. Memleketin süratle sanayileşmesini arzu eden bir hükümet kambiyo rizikosunun müşteri uhdesinde kalmasını temin için bazı tedbirler de alabilir. Nitekim T. C. Merkez Bankası ile Türkiye Sınai Kalkınma Bankası arasında yapılmış röpör anlaşması marifetiyle Dünya Bankası kredilerindeki rizikonun Merkez Bankası'na deruhte edilmesi bu kredinin verimli sahalarda süratle istimalini mümkün kılmıştır.

Bu malî bünyenin hesaplanmasında kâfi miktarda işletme sermayesi de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu husus ihmal edildiği takdirde finans edilen teşebbüsün güç durumunda kalması mukadderdir. Tecrübemiz güç durumda kalan sınai teşebbüslerin belki %90'ının malî bünye zaafı dolayısıyla bu hale girdiklerini göstermektedir. Bilhassa işletme sermayesi noksanı müşkülâtın başlıca âmili olmaktadır. Birçok müteşebbisler kuruluş safhasında yalnız tesisin finansmanını düşünmekte, işletme sermayesini ticaret bankalarından temin edecekleri kredi ile karşılayacaklarını zannetmektedirler. Bu düşünce hemen daima hüsrarla neticelenmektedir.

KALKINMA BANKASININ MÜŞTERİ İLE MÜNASEBETLERİ

Gelişmiş bir ekonomide sınai yatırım yapılması bu sahada mütehasıs kimselerin plânladığı ve tatbik mevkiine koyduğu bir harekettir. Müşavir mühendislik firmaları, ekonomik etüd büroları, yatırım müşavirliği

ve benzeri ihtisas erbabı bu memleketlerde yatırımların usulü dairesinde yapılmasını temin edecek vasıtalarlardır. Binaenaleyh, bu memleketlerde ekseri halde yatırım iyi düşünülmüş bir plâna ve etraflı bir etüde dayanır. Sanayi ananesi olmayan memleketlerde ise durum tamamen başkadır. Bunlarda müteşebbis merkantil bir zihniyetin ortaya çıkardığı bir iş adamıdır. Bu zihniyet ile yetişmiş bir iş adamı kısa vâdeli düşünmeğe alışkıdır. Fabrikasını belki yarım asır için kurduğunu, beş, on, on beş sene ilerisini düşünmek ve tahmin etmek icabettiğini göz önünde bulundurmağa alışık değildir. Alışverişten zengin olmuştur. Bu servet ve muvafakiyet her şeyi başarabileceği şeklinde kendi nefsine yersiz bir itimat kazandırmıştır. Binaenaleyh, alıştığı şekilde düşünerek, diğer bir deyişle, kısa vâdeli donelerle ve ampirik bilgi ile bir sınaî teşebbüse girişmeği göze alır. Ekseriya kararını süratle tatbik mevkiine koyamadığı için sabırsızdır. Çabuk bir kâr imkânını kaçırdığını zanneder.

Düşünmez ki sanayide yapılan yatırımın kârı ilerlerdeki birkaç ayın kârı değil istikbaldeki uzun senelerin kârıdır. Piyasanın ufak bir temevvücünden kâr etmek sınaî yatırımın gayesi değildir. Sanayide yatırım ekonomideki uzun vâdeli gelişme ihtimallerinden istifade için yapılır. Demek oluyor ki, az gelişmiş memleketlerde müteşebbislerin davranışları sınaî yatırım vetiresine uydurulmalıdır. Bu da kalkınma bankasının, kanaatimizce, en mühim fonksiyonudur. Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası 2 Haziran 1960'da neşrettiği *1950-1960'da Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası* adlı broşürünün giriş kısmında ezcümle şunları ifade etmektedir:

Herhangi bir sanayi kolunda sağlam bir yatırımın temeli mütehassıslarca yapılacak tetkikatın ortaya koyacağı teknik, iktisadî ve malî verilere dayanan müsmir bir projenin hazırlanmış olmasıdır.

Bir kalkınma bankasının müşterisi ile münasebetlerinde ilk önemli nokta, müteşebbise yatırımın sağlam bir projeye istinad etmesi fikrini aşılması, bu projenin tanzimine ve tetkikine yardım etmesi ve yatırımın finansmanına iştirak ettiği takdirde projenin aynen tatbikini temin edecek bir usul vazetmesidir. Demek oluyor ki, bankanın finansmanı müşteri tarafından hazırlanmış veya hazırlatılmış ve bankaca tasvib edilmiş bir sınaî yatırım projesine dayanacaktır. Bu projede herhangi bir değişiklik kesin bir zaruret olduğu takdirde ancak bankanın tasvibi ile yapılacaktır.

Kalkınma bankacılığının teessüs etmediği piyasalarda müşteri bankadan aldığı krediyle serbestçe hareketi itiyad edinmiştir. Bunun neticesi olarak kalkınma bankasının verdiği kredinin kabul edilmiş projeden gayri

maksatlara sarfedilmesi ihtimali kuvvetlidir. Bunu önlemek için krediden tediyelerin bir usule bağlanması zaruridir. Dünya Bankası'nın tatbikatı bu hususta birçok kalkınma bankalarına rehber olmuştur. Tatbik edilen usul tediyein müşteriye yapılmamasıdır. Tediyeler sınaî yatırımı yapacak olan müşteriye makina, malzeme veya hizmet satanlara bankaca doğrudan doğruya yapılır. Ancak müstakriz bilâhara bankadan mukabilini istirdad etmek üzere kendi kaynaklarından bir tediye de bulunmuş ise bu miktarın müşteriye ödenmesi kabul edilir. Bu suretle kredi hasılının sarfında bir değişiklik yapılmamasının önüne büyük nisbette geçilmiş olur.

Projenin tatbiki başlaması ile kalkınma bankasının diğer bir fonksiyonu da harekete geçer, bu da projenin lâıkiyle tatbik edilip edilmediğinin murakabe edilmesidir. Banka müşteri ile akdettiği mukavelede sarıh murakabe hakları temin eder. Bu murakabe bu safhada bilhassa tekniktir. Proje işletmeye açıldıktan sonra da işletme neticelerinin yakından takibi, verimliliğin tesbiti, teşebbüsün müşküle düşmesini önleyecek tedbirlerin ittihazının tavsiyesi için banka gerekli tedbirleri almalıdır. Bu murakabenn borcun tamamı bankaya ödeninceye kadar devam etmesi lâzımdır. Müşteri bankanın bu murakabe hakkını kabul etmeli ve bunun kendi iyiliği için olduğunu anlamalıdır. Burada kalkınma bankacılığı ticaret bankacılığından geniş mikyasta ayrılmış oluyor.

Az gelişmiş memleketlerde ekseriya kâfi tecrübeye sahip olmayan müteşebbisler tarafından vücade getirilmiş olan tesislerin işletilmesinde zaman zaman müşküllerle karşılaşılması hattâ bu müşküllerin ciddî safhalara girmesi sık rastlanan hâdiselerdir. Böyle bir durumda kalkınma bankasının vazifesi alacağını tahsil için derhal icraî takibata geçmek değil, bunun tam aksine olarak işletmeyi selâmete ulaştırmak için elinden gelen her türlü yardımı yapmaktır.

Bir kalkınma bankası finanse ettiği teşebbüslerin idaresine iştirak etmeli midir ve iştirak ettiği takdirde idareye hâkim olacak bir duruma girmeli midir? Bu suale leyhde ve aleyhde cevap verecek kimseler çoktur. Kanaatimizce kalkınma bankası yalnız kredi ile finanse ettiği bir müessesenin idaresine iştirak etmemelidir. Bu iştirak müteşebbisi bir nevi vesayet altına alır ki bunun neticesinde idare suplesini kaybeder. Banka bu halde yalnız murakabe ile iktifa etmelidir. Öz sermayeye iştirak halinde ise bankanın finanse edilen teşebbüsün idare meclisinde temsil edilmesi tabiidir. Fakat burada da idareye hâkim olmağa çalışmamak lâzımdır. İdarenin müteşebbisler elinde bulunuşunun çok daha faydalı neticeler verdiği tecrübemizle sabittir. İşletmede riziko taşımayan banka mensuplarının hâkim olması teşebbüse bürokratik bir zihniyet getirmektedir.

TEKNİK YARDIMLAR

Bir kalkınma bankası elindeki imkânlar nisbetinde ve icabında dışarıdan da temin ederek gerekli teknik bilgileri müşterileri emrine amade tutmalıdır. Teknik yardımın en müsmir şekli projenin bankaca tetkiki sırasında yapılmasıdır. Proje, mühendislik, iktisat ve malî sahalarda iyi yetişmiş elemanlar tarafından tetkik edilirken müteşebbis ileride kendisine çok pahalıya mal olacak hatalardan kurtarılabilir. Bizim tecrübemiz bu safhanın çok ehemmiyetli olduğu kanaatini bize vermiştir. Teknik yardıma projenin tatbiki sırasında da devam edilir, fakat burada ekseriya gelişmiş memleketlerin makina satıcısı firmaların teknik yardımı da yer almağa başlar. Binaenaleyh, bankanın fonksiyonu ilk safha kadar ehemmiyetli değildir. Bunlara ilâveten projeyi tatbika başlayan müteşebbis artık bazı teknik icapları da kavramağa ve bunun için mütehasıslar istihdam etmeğe başlar. Bu da teknik yardım ihtiyacını azaltır. İşletme safhasında da bazı teknik yardım ihtiyaç ortaya çıkar. Banka bunlara da cevap vermek mecburiyetindedir. Bu yardım ihtiyaç bazen müşterinin bankaya müracaatı ile ve ekseri ise murakabe neticesinde belirir.

Banka yaptığı yardım karşılığında bir teknik yardım ücreti almalı mıdır? Bir sınaî kalkınma bankasının bu yardımı müşterilerinin emrine amade tutabilmek için mühim masraflara katlanacağı muhakkaktır. Binaenaleyh, bu yardım dolayısıyla bir ücret tahsil etmenin hukukî ve ahlakî temeli mevcuttur. Şu kadar ki, kalkınma bankasının müşteriye yaptığı teknik yardım bidayette müteşebbisler tarafından takdir edilmekte, hattâ fuzulî bir müdahale telâkki edilmektedir. Bu psikolojik faktör bir teknik yardım ücreti alınması hususunda karar ittihaz edilirken göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası uzun müddet böyle bir ücret almamış, bilâhara bir ücret tahsilî yoluna gitmiş fakat sonradan vazgeçmiştir.

Kalkınma bankaları fonksiyonları ve teşkilâtı dolayısıyla teknik, iktisadî, malî bilgilerin ve verilerin teraküm ettiği kurumlardır. Bu bilgilerle veriler ve zamanla elde edilen tecrübeler sayesinde kalkınma bankaları sanayide ve hattâ umumî iktisadî gelişme konularında kıymetli birer istişare organı halîne girerler. Bu istişareden mevcut sanayiciler, sanayie yatırım yapmağı arzu edenler, sanayi ile ilgili ticaret bankaları ve sigorta şirketleri ve hattâ devlet makamları istifade edebilir. Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası'ndaki tecrübemiz bahsettiğimiz bütün sektörlerin kalkınma bankasının istişari hizmetlerinden istifade ettiklerini açıkça göstermektedir. Bilhassa sanayiciler bankanın teknik bilgisinden istifade

yolunu ücretini ödeyerek temine giderlerken, ticaret bankaları da kalkınma bankasının sanayiî finansmanındaki tecrübesine güvenerek giriştikleri bazı sınaî finansman işleri için doğrudan doğruya bankanın, bazen de mütehassıslarının bilgilerine müracaatı usul ittihaz etmişlerdir. Bu yolda Sınaî Kalkınma Bankası'nın bilgi ve tecrübesinden en fazla istifade eden banka sanayi sahasındaki plâsmanının genişliği dolayısıyla Türkiye İş Bankası olmuştur.

Türkiye'de devlet de Sınaî Kalkınma Bankasının ve elemanlarının bilgi ve tecrübesinden istifadeyi ihmal etmemiştir. Ecnebi Sermayeyi Teşvik Komitesi pek çok hâdiselerde bankayı eksper olarak kullanmış, Devlet Plânlama Teşkilâtı bankanın elemanlarını muvakkat zamanlar için ödünç olarak kullanmış, banka ile müşterek etüd projelerine girişmiş ve hattâ iktisadî devlet teşekküllerinin reorganizasyonu mevzuunda bankanın sınaî finansman sahasındaki bilgisinden istifade yoluna gidilmiştir.

KALKINMA BANKALARI VE SERMAYE PİYASASININ GELİŞTİRİLMESİ

Kalkınma bankalarının başlıca fonksiyonu sermaye piyasalarının yokluğunu veya kifâyetsizliğini telâfi etmek olduğuna göre bu kurumların sermaye piyasasının geliştirilmesinde bir rol oynamaya çalışması kadar tabii bir şey yoktur. Sermaye piyasasının gelişmesi, tek bir müessesenin kolayca başaracağı bir şey değildir. Sermaye piyasasının teşekkül ve tekemmülü kompleks iktisadî, içtimâî ve psikolojik oluşların neticesidir. Bunun batı memleketlerinde de bir evölüsyon şeklinde vücade geldiğini görüyoruz. Binaenaleyh, az gelişmiş memleketlerde de sermaye piyasası tabii bir tekâmülün neticesinde ortaya çıkacaktır. Şu kadar ki, kalkınma bankaları gayretleri ile bu vetireyi hızlandırabilirler.

Bu piyasanın kurulması için arada hem alıcı, hem de satıcının bulunması lâzımdır. Diğer bir deyişle ortada alınıp satılacak bir matahın mevcudiyeti şarttır. Az gelişmiş memleketlerde sermaye piyasasının teşessüs etmemesinin başlıca sebebi bu piyasada muamele mevzuu olacak hisse senedi ve tahvillerin mevcut olmayışı veya çok az oluşudur.

Az gelişmiş memleketlerde ve bu arada Türkiye'de anonim şirketlerin çok büyük bir kısmı mahdud kimselerin sahibi bulundukları şirketlerdir. Bunların hisse senetleri nadir ahvalde el değiştirir, değiştirmenin çoğu veraset yolu ile olur. Şirket tahvilleri ise yok denecek kadar azdır. Ancak oldukça mühim miktarda devlet ve devlet müesseseleri tahvilleri vardır. Bu vaziyette yapılacak ilk şey piyasada muamele göre-

cek hisse senedi ve tahvil bulmaktır. Kalkınma bankaları bu hususta mühim bir rol oynayabilirler. Finanse ettikleri sınaî müesseselerden bir miktar hisse senedi satın almak suretiyle bir portföy tesis edebilirler. Bu bittabi gerek geniş mikyasta şirket sermayesine iştirak şeklinde olabilir ve gerek ufak miktarlarda hisse senedi almak yolu ile olur. Küçük paketlerden müteşekkil bir hisse senedi portföyü teşkil etmenin fevkalâde müşkül olduğu, sanayicilerin ellerindeki hisse senetlerini kolay kolay satamadıkları, ancak büyük mikyasta finansman temini kaygusu ile hareket ettikleri zaman kalkınma bankasının şirketlerinde mühim bir pay sahibi olmasına muvafakat ettikleri görülmektedir. Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası bilhassa son zamanlarda gerek kendi kaynaklarından ve gerek bu maksat için tesis edilmiş hususî bir fondan geniş mikyasta iştirak faaliyetinde bulunmaktadır. Bu suretle banka sermaye piyasasında muamele görebilecek takriben alış kıymetleri ile 70 milyon liralık bir portföy tesis etmek yolundadır.

Kalkınma bankası bir portföy teminine muvaffak olduktan sonra sermaye piyasasının teşekkülünün ikinci safhasına geçilir, yani hisse senetlerini bu piyasada satmağa çalışılır. Ancak bunun elindeki portföye bir taraftan alım, diğer taraftan satış suretiyle bir seyyaliyet verdikten sonra kalkınma bankasının bir sermaye piyasası kuruluşunda müsbet bir safhaya girdiği kabul edilir. Bu satış hisse senedi alım ve satımına alışık olmayan piyasalarda mühim bir problem teşkil eder. Tasarruf erbabı hisse senedi alım ve satımına alışık olmadıklarından anonim şirketlerin durumu efkâr umumiyeye açıklanmadığından, yeminli muhasiplik müessesesinin olmayışından veya kifâyetsizliğinden küçük ve orta tasarruf erbabı kolayca hisse satın alınmasına iltifat etmezler. Bu, bir terbiye ve eğitim meselesidir.

Bazı kimseler halkın hisse senedi alımı rağbetini temin için ihraç eden müesseseleri veya kalkınma bankaları gibi portföylerinden hisse senedi satacak teşekküllerin alıcılarına bazı garantiler vermeleri fikrini ortaya atmalıdır. Bahis mevzuu garantiler iki şekilde olabilir. Biri asgarî temettü garantisi, diğeri ise muayyen bir fiatla geri satın alma garantisi.

Kalkınma bankalarının portföylerinden sattıkları hisse senetleri için bir asgarî temettü garantisi verebileceklerini tahmin edemiyoruz. Böyle bir garanti verildiği ve satılan hisse senetlerinin bazılarının asgarî temettü garantisinin altında temettü tevzi ettiği veya zararda olduğu takdirde kalkınma bankasının aradaki farkı kendi masrafı olarak ödemesi icabedecektir. Bankanın bu zararı karşılaması yolu ancak hisse senetlerinin alımı ve satımı fiatları arasında banka lehine ehemmiyetli bir

marj temini yolu ile olabilir. Bu takdirde ise de portföydeki hisse senetlerinin piyasaya arzı gecikir ve hattâ mühim nispette zorlaşır. Binaenaleyh, asgari temettü garantisi bir taraftan bazı alıcı zümrelerine enteresan görülebilirse de kalkınma bankaları için tatbik kabiliyetinin az olduğu kanaatindeyiz.

Az gelişmiş ülkelerde ve bilhassa Türkiye de tasarruf erbabının varlıklarının likiditesine çok büyük bir ehemmiyet attıkları açıkça görülmektedir. Bankalardaki tasarruf mevduatının ancak cüzi bir nispetinin vâdeli oluşu, aradaki mühim faiz farklarına rağmen, küçük tasarruf erbabının dahi vâdesiz tevdiatı tercih ettikleri bir hakikattir. Türkiye'de hazine tahvil ihraç ettiği zaman Amortisman ve Kredi Sandığının bu tahvilleri ibrazında geri satın almağa hazır olduğu kaydını koymaktadır. 1960 yılında ihraç edilen hürriyet tahvillerine bu kaydın konulmamış olması yüzünden tahvillerin piyasadaki durumu zedelenmiş ve neticede ihraçta bu geri satın alma kaydı mevcut olmamasına rağmen Hazine Amortisman ve Kredi Sandığı yolu ile piyasaya müdahale ederek Hürriyet Tahvillerinde fiat istikrarı temin mecburiyetini hissetmiştir.

Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları hisse senetlerinin piyasaya ihracı konusunu münakaşa ve müzakere ettiğimiz Borsa Acenteleri asgari temettü garantisini kâfi görmemişler ve takriben 100 milyon liralık bu ihraç için bir geri satın alma garantisinin ihdasının lüzumu üzerinde ısrarla durmuşlardır. Demek oluyor ki, hisse senetlerinin piyasada satışını kolaylaştıracak bir unsur olarak geri alma garantisi düşünülebilir.

Bu garanti kalkınma bankası için büyük bir külfet teşkil etmeyebilir. Ancak sermayesini temsil ettiği şirketin kötü duruma düşmesi yüzünden kıymetinde büyük bir azalma olan hisse senedini geri alma mecburiyeti kalkınma bankasını bir zarar ile karşı karşıya bırakabilir. Bunun için bankanın devamlı rizikoya mâruz kalmamasını teminen geri satın alma garantisini muayyen bir müddet ile tahdit etmek zarureti vardır. Aynı zamanda geri satın alma fiatının tesbitinde ve hisse senedi hâmlerine spekülâtif menfaat temin etmeyecek sırf alış fiatı ile satış fiatı arasında, tahsil ettikleri temettüler de gözönünde bulundurulacak, bir zarar olmamasını temin edecek bir sisteme gitmek icabeder. Bu takdirde kalkınma bankasının bu gibi bir garanti dolayısıyla gireceği riziko asgariye indirilmiş olur. Buna rağmen böyle bir rizikonun mevcudiyeti kalkınma bankalarını bir geri satın alma garantisi vermekten ürkütebilir. Memlekette bir sermaye piyasasını teşekkülünü gaye ittihaz eden hükümetlerin kalkınma bankalarının bu tereddütlerini izale ve kendilerine bir garanti verme imkânını temin için âmme fonlarından

kalkınma bankası emrine bir garanti fonu temin etmeleri çok yerinde bir hareket olur.

Kalkınma bankalarının hisse senedi ihracında girişebilecekleri diğer bir faaliyet de underwriting'dir. Bu, daha ziyade geniş olmasa da hi bir sermaye piyasası bulunan memleketlerde tatbik edilebilecek bir usuldür. Nitekim Güney Afrika ve Hindistanda'ki kalkınma bankaları bu usulü oldukça muvaffakiyetle tatbik etmektedirler. Türkiye'de bu maksatla yapılan bir iki muamele beklenen neticeleri vermemiştir.

Kalkınma banları kendi hisse senetlerini satmak yolu ile de sermaye piyasasının teşekkülüne hizmet edebilirler. Bir kalkınma bankası kârlılığını ispat ettikten sonra hisse senetleri sermaye piyasasına cazip bir kâr temin ettiğine işaret edilebilir. Nitekim Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın hisse senetleri İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda en çok muamele gören hisse senetleridir.

Sermaye piyasasının teşekkülünü isteyen hükümetler vergi sisteminde de buna müsait hükümler vazetmelidirler. Bilhassa bu hükümler küçük ve orta tasarrufların sermaye piyasasına intikalini kolaylaştırmalı ve hattâ teşvik etmelidir. Bugün memleketimizde mevcut olan gelir vergisi sistemi bunu teşvik etmek şöyle dursun âdetâ cezalandırmaktadır. Muhtelif gelir kategorilerinin birleşmesi vergi nispetlerinde öyle mühim değişiklikler yapmaktadır ki birçok orta gelirli zümreye mensup hisse senedi sahipleri ellerindeki senetleri tasfiye etmek zaruretinin duymuşlardır.

Sermaye piyasasının teşekkülü kompleks bir vetiredir. Yalnız bir kalkınma bankasının gayreti buna kifâyet etmez. İktisadî ve içtimai nizamı ile, hususî bünyesi ile, vergi sistemi ile ve diğer müesseseleri ile memleketin umumî durumu sermaye piyasasının teşekkülüne müsaade ederse bu piyasa yavaş yavaş ortaya çıkar. Asıl olan bu piyasanın teşekkülüne yarayacak nizamı ve iklimi yaratmaktır. Kalkınma bankası ise buna muayyen bir nispet dairesinde ancak yardımcı olabilir.

KALKINMA BANKASININ MÜTEŞEBBİS ROLÜNÜ İFA ETMESİ

Az gelişmiş memleketlerin başlıca noksanlarından biri müteşebbis ve teşebbüs kabiliyetidir. Kalkınma bankasının rolü ise bu noksanı telâfi etmektir. Kalkınma bankası bu rolü nasıl ifa edecektir. Müteşebbis yetiştirmek ve müteşebbisleri tesbit etmek ve desteklemekle mi, yoksa müteşebbislerin yerine kendisi kaim olmakla mı? Kalkınma vetiresinin yavaşlığından sabırsızlanan birçok kimseler kalkınma bankasının müteşebbis rolünü bizzat deruhte ederek direkt yatırımda bulunması,

sınai teşebbüsler vücade getirmesini tavsiye ederler. Bizce bu kısır ve neticesi mahdud kalmağa mahkûm bir yoldur. Bir kalkınma bankasının asıl gayesi gelişme halindeki memleketlerde az dahi olsa mevcut müteşebbisleri, iyi kötü teraküm etmiş sermayeleri harekete getirmek, onları yatırım sahalarına tevcih etmek, müteşebbisliği ve sınai yatırımı cazip bir hale getirmeğe gayret ederek memlekette sanayi sahasında teşebbüs fikrini genişletmek ve yatırımı artırarak istihsalin çoğalmasına hizmet etmektir. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası takip ettiği yatırım siyasetinde daima bu istikameti tercih etmiştir. Bu siyasetin dışında giriştiği bir iki direkt teşebbüs umulan neticeleri vermemiştir. Kalkınma bankaları müteşebbisin ve sanayie yatırım yapacak tasarruf sahiplerinin yol göstericisi ve desteği olmalıdırlar.

KALKINMA BANKASININ İDARESİ VE ORGANİZASYONU

Kalkınma bankalarının idaresinde hâkim olacak prensip hisse senetlerinin mülkiyet tarzına göre değişir. Fakat, hiçbir zaman gözden kaçırılmıyacak olan nokta bu müesseselerin muhtariyet ve istiklâlidir. Sermayesinin tamamı devlete ait olan bir kalkınma bankası muvaffak ve müsmir olabilmek için tam bir muhtariyetle idare edilmelidir. Sermayesi hususî hükmî ve hakikî şahısların elinde bulunan kalkınma bankaları ise bulundukları memleketin mevzuatı çerçevesi içinde tam bir istiklâl ile hareket edebilmelidirler. Bunun aksine hareket yani kalkınma bankasının idaresine ve faaliyetine siyâsî veya idarî bazı mülâhazalar ile müdahale, kalkınma bankacılığını kısır bir hale ifrâğ eder. Şu kadar ki, plânlı bir kalkınma faaliyeti içinde bulunan bir memlekette kalkınma bankasının plânlama otoriteleri ile yakın bir işbirliği yapmaları kalkınma gayretinin bir icabıdır.

Kalkınma bankalarının iki mühim idarî uzvu vardır: Bunlar İdare Meclisi ve Umum Müdürlüktür. Sermayesinin tamamı hususî olan kalkınma bankalarında idare meclisinin hissedarlar tarafından seçilmesi şarttır. Bu seçime hükûmet veya diğer siyâsî ve idarî organlar tarafından hiçbir surette müdahale edilmemesi lâzımdır. Şu kadar ki, büyük mikyasta devletten malî yardım gören kalkınma bankalarının idare meclislerinde devletin veya devleti temsilen Merkez Bankası'nın bir mümessilinin bulunması kabul edilebilir. Hissedarlar İdare Meclisi'ni seçerken işin yalnız temsil tarafına yani yalnız kendi malî menfaatlerinin korunmasına ehemmiyet atfetmemelidirler. İdare Meclisi'nin bu nevi şahsına mahsus teşebbüste bilgili, tecrübeleri ve temasları dolayısıyla kalkınma bankasının sevki idaresinde faydalı olabilecek hissedarlardan

terekküp etmelidir. Binaenaleyh, bu meclisler kalkınma bankasının idaresinde faydalı olabilecek muhtelif mesleki saha mensuplarından üyeler bulunması lâzımdır.

Sermayenin tamamı devlete ait olan kalkınma kurumlarında ise idare meclisinin hükûmet tarafından tâyini gayet tabiidir. Şu kadar ki, hükûmet bu tâyini yapar iken yukarıda belirtilen prensipleri daima gözönünde bulundurmalı ve bu idare meclislerini yalnız devlet memurlarından teşkil etmemelidir. Mülkiyeti tamamen devlete ait kurumların idare meclislerine dahi hususî sektörün tecrübelerini bu kuruma getirecek idare meclisi azalarını tâyin etmek lâzımdır.

Kalkınma bankasının idaresinde diğer mühim organ umum müdürlüktür. Umum müdürün idare meclisine aza olması çok faydalıdır. Kalkınma bankalarında umum müdür en yüksek idare âmiridir. Bankanın siyasetini idare meclisine teklif edecek umum müdürdür. Umum müdür iş âlemi ile banka arasındaki teması temin edecek ve idare meclisinin aldığı kararları tatbik edecektir. Bunun için umum müdürün tesbit ve tâyinde çok büyük bir dikkate ve ihtimama ihtiyaç vardır.

Kalkınma bankacılığını diğer bankacılık nevilerinden tamamen farklı olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bir kalkınma bankacısı umum müdüründe yalnız ticaret bankacılığı tecrübesi ve bilgisi kâfi değildir. Kuvvetli bir iktisadî bilgi, bilhassa iktisadî kalkınma meselelerinde derine inen bir görüş ve işletmecilik mevzuunda vazih bir anlayış lâzımdır. Az gelişmiş bir memlekette bu vasıfları nefsinde toplayan bir bankacının bulunması çok müşküldür. Bunu gözönünde bulundurarak birçok kalkınma bankaları ilk senelerinde dışarıdan tecrübeli bir kalkınma bankacısını umum müdür olarak istihdam yoluna gitmişlerdir.

Fakat kalkınma bankacılığında bir miktar yol almış memleketlerde dahi bütün vasıfları şahsında toplayan böyle bir umum müdürü bulmak müşküldür. Biz bu sebeple bütün selâhiyetleri, idare meclisinin sevk ve idaresi altında, nefsinde toplayan tek bir umum müdüre taraftar değiliz. Yukarıda saydığımız vasıfları bir araya getiren bir umum müdürlük ekibi çok daha faydalı olabilir. Bu umum müdürlük ekibi muhtelif şekillerde teşekkül edebilir. Ya umum müdür ve umum müdür muavini veya umum müdür muavinleri şeklinde bir ekip veyahut idare meclisinden bir veya iki murahhas aza ile birlikte umum müdürden müteşekkil bir topluluk. Bu meselelerde sarih kaideler vazetmek doğru değildir. İşletmelerin sevk ve idaresinde, şahsiyetlerin birbiri ile telifine ve işbirliği yapabilmeleri imkânına çok büyük bir ehemmiyet atfetmek lâzımdır. Binaenaleyh, müesseselerin bünyesi temini mümkün

elemanlar ve diğer şartlar gözönünde bulundurularak sevk ve idarenin bir ekip marifetiyle yapılması yoluna gitmek çok faydalı olur.

Kalkınma bankaları teşkilâtı, personel nevi ile diğer bankalardan çok farklıdır. Kalkınma bankasının normal bankacılık tecrübe ve terbiyesini almış personele ihtiyacı azdır. Asıl gerekli elemanlar sanayiî ve sınıî işletmeciliğin teknik, iktisadî ve malî meselelerine vukufu olan elemanlardır. Binaenaleyh, bir sınıî kalkınma bankasının kâfi miktarda mühendise, sınıî iktisatçılara ve malî tahlil elemanlarına ihtiyacı vardır. Bunlar gelişmiş memleketlerde müşavir firmaların temin ettikleri ama az gelişmiş memleketlerde kalkınma bankalarınınca deruhte edilmesi zaruri olan işleri yaparlar. Bu mütehassıs elemanlar bir kalkınma bankasının belkemiğini teşkil ederler. Bankanın idare organlarının kararları tamamen bu mütehassıs personelin tetkiklerine, bilgilerine, tavsiye ve mütalâalarına dayanır. Kalkınma bankasının idare organları, mütehassıs elemanların tavsiyelerini bir tarafa bıraktığı gün kalkınma bankacılığından ayrılmış olur.

Kalkınma bankası teşkilâtında idarecilerin esasını yukarıda belirttiğimiz bu mütehassıs zümre teşkil eder. Bittabi müessesenin çeşitli fonksiyonlarını yürütecek öteki bankalardakine benzer bir memurlar sınıfı da bulunacaktır.

Misal olarak Türkiye Sınıî Kalkınma Bankası'nı alırsak yüz küsur kişiden ibaret personelin üçte birini mühendisler, iktisatçılar ve malî analistler teşkil eder. Bu grup bankanın kuvvetini ve bilgisini teşkil etmektedir. Bir sınıî kalkınma bankasının bu mütehassıs zümresi ne kadar kuvvetli ne kadar sanayiî problemlerine, memleketin iktisadî durumuna vâkıf olursa ve bilhassa yenilikler bulup çıkarmak, yeni problemlere yeni hal çareleri ortaya koymak yolunda bir fikrî seyyaliyete sahip olursa o kadar muvaffak olur.

Böyle bir profesyonel zümre marifetiyle sınıî finansman projelerinin tetkik edilmesi, o projenin teknik, iktisadî ve malî yönlerden incelenmesi demektir. Bu zaman alan bir usuldür. Fakat, şunu unutmamak lâzımdır ki, sanayi sahasında yatırım uzun ömürlü bir teşebbüs içindir. Bir fabrika birkaç ay için kurulmaz. Çok uzun seneler yaşaması için tesis edilir. Bunun iyi esaslara müstenit bir şekilde kurulması ve en verimli bir hayata ulaşması için yapılacak araştırmalara ve tetkiklere sarfedilecek zaman iyi bir maksada sarfedilmiş zamandır. Kırtasiyeciliğe ve verimsiz bir rutine kapılmamak kaydı ile tetkiklerin uzunluğu şikâyet edilecek bir konu olmamalıdır. Ekseriya ticaretten sanayi sahasına gelen müteşebbisler bu tetkikin lüzumunu anlayamazlar.

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

Teşebbüse kendi paramı da rizikoya sokarak ben karar verdim, ben iş adamıyım ,ne yapacağımı bilmez miyim, kalkınma bankası benim kanaatim, şöhret ve itibarım ile iktifa etsin ve istediğim krediyi versin, derler. Bu, tecrübesizliğin ve sanayi sahasının kâfi derecede bilgiden mahrumiyetinin, alım ve satıma dayanan ticarî faaliyetin verdiği alışkanlığın bir neticesidir. Sanayide yatırım finansmanı iyi etüt edilmiş bir projeye dayanmalıdır. Bu proje sağlam olduğu takdirde yatırımın istikbali büyük teminat altındadır. Binaenaleyh, bir kalkınma bankasının çalıştığı muhitte yerleştireceği en mühim fikir sınaî yatırımın iyi ve etraflı şekilde tetkik edilip hazırlanmış bir projeye dayanması lüzumudur. Türkiye Sınaî Kalkınma Bankası bu fikrin yerleşmesinde büyük nispette muvaffak olmuştur. Ne var ki bu başarı kolay olmamıştır. Uzun, sabırlı ve hattâ inatlı bir mesainin ve siyasetin neticesidir.

Tetkikimizi bitirirken kalkınma bankacılığı ile ve az gelişmiş memleketlerde sanayiî finansmanı ile iştigal eden bütün meslekdaşlarımızıza tavsiyemiz bu proje fikrine âzami ehemmiyet vermeleri ve bunu çalıştıkları muhitte her türlü tenkid ve her türlü sabırsızlığa rağmen yerleştirmeye gayret etmeleridir.

TÜRKİYE'DE BİR SERMAYE PİYASASININ GELİŞMESİ

İbrahim Öngüt

Türkiye'de sermaye piyasasının gelişmesi meselesini az gelişmiş memleketlerde tasarrufların seferber edilmesi probleminin bir vechesi olarak ele alacağım. Öncelikle Türkiye'deki vaziyetin üzerinde durmakla beraber, birçok diğer az gelişmiş memleketlerde de durumun farklı olmadığına işaret etmek isterim.

BİR SERMAYE PİYASASI YOKLUĞUNUN SEBEPLERİ

Birçok yeni gelişen memleketlerdeki gibi, Türkiye'de de müessir bir sermaye piyasası yoktur. Müessir bir sermaye piyasası deyimi ile kastettiğim, hususî tasarrufları verimli yatırımlara intikal ettiren müesseseseleşmiş bir kuruluştur. Daha kesin bir ifadeyle, tasarrufların tahvil ve hisse senetlerine veya böyle kıymetli evrakların derhal nakte çevrilebildiği bir kıymetli evrak piyasasını kastetmekteyim. Türkiye'de sermaye piyasası için gerekli vasıtalar mevcuttur. Meselâ bir esham ve tahvilât borsası vardır, fakat muamele hacmi çok düşük olup sadece birkaç mali müessesenin hisselerine münhasır kalmaktadır. Anonim Şirketler mevcuttur fakat sadece birkaçının hisseleri halka dağılmış olup geri kalanlar hep aile şirketleri şeklindedir.

Az gelişmiş bir ekonomi için bu durum şaşılacak bir şey değildir. Sermaye piyasası iktisadî gelişmenin muayyen bir devresinde doğar ve

gelişir. Avrupa'da sermaye piyasaları ve bunların müesseseleri sanayi inkılâbı esnasında ve sanayileşmeyi takiben süratli bir hususî sermaye birikimini teşvik eden iktisadî ve sosyal şartlar altında tedricen meydana gelmiştir.

Bugün az gelişmiş memleketlerdeki şartlar 19. asır Avrupa'sından çok farklıdır. Evvel emirde, hızla artan nüfusun tazyiki sermaye birikimini önemli ölçüde hudutlamaktadır. Zengin memleketlerle temas ve münakale imkânlarının süratli gelişmesi istihlâk standartlarının süratle yükselmesine yol açarken, diğer taraftan sosyal adalet ve adil bir gelir dağılımı için artan talepler sermaye birikiminde frenleyici tesirlere sebep olmaktadır. Yani iktisadî anlamda, sadece marjinal tasarruf meylî düşük olmayıp, istihlâk fonksiyonunda da daimi bir yükselme temayülü ve tazyiki vardır.

AZ GELİŞMİŞ MEMLEKETLERDE

TASARRUFLARIN HAREKETE GEÇİRİLMESİ

Bu şartlar altında birçok az gelişmiş memleket yatırım nisbetini yükseltmek için gönüllü tasarruflardan ziyade cebri tasarruflara bel bağlamak mecburiyetinde kalmaktadır. Diğer bir ifade ile, bugün az gelişmiş memleketlerin tasarruf potansiyeli ileri kapitalist memleketlerin sanayileşme devirlerine kıyasla çok daha büyük ölçüde devlet tarafından harekete geçirilmektedir. Nitekim, cebri tasarrufun bir şekli olan enflasyon yeni gelişen memleketlerin yakın tarihinde büyük rol oynamıştır. Bugün, Türkiye dahil olmak üzere birçok az gelişmiş memleketlerde tasarrufları harekete geçirme politikası tasarrufları artırmayı gaye edinen uzun vâdeli gelişme plânları çerçevesi içinde ele alınmakta ve gönüllü tasarruf ve yatırımları teşvik edici tedbirlerin bir karışımına dayanmaktadır.

Burada kalkınmanın devlet tarafından vergi ve devlet teşebbüslerinin fazlaları ile finanse edilmesi, veya gönüllü tasarruflarla özel yatırımların azami ölçüde teşvik edilerek gerçekleştirilmesi meselesine girmeyeceğim. Karma bir ekonomide optimum bir yatırım haddine erişebilmek çok taraflı ve karışık bir problemidir. Meselâ, vergilerin artırılması gönüllü tasarrufların ve yatırımların azalmasına yol açabilir. Diğer taraftan yatırımları teşvik etmek için tanınan vergi indirim veya muafiyetlerinin devlet gelirlerinde sebep oldukları azalma bu muafiyetlerin teşvik ettiği yatırımlardan daha fazla olabilir ki, her iki şıkta da toplam tasarruf ve yatırım hacmi düşer. Bu meseleye sermaye piyasasının gelişmesine olan alâkası dolayısıyla temas ediyorum. Sermaye pi-

yasası kalkınmanın vasıtalarından biridir. Bu bakımdan sermaye piyasasını teşvik için alınan tedbirlerin diğer iktisadî tedbirlerle koordine edilmesi ve kalkınma plânının uzun vâdeli hedeflerinin tayin ettiği genel politikanın bir kısmı olarak mütalâa edilmesi gerekir.

SERMAYE PİYASASININ GAYESİ

Türkiye'deki durumun tahliline girmeden önce, sermaye piyasasının gelişmesinden neler umduğumuzu izah etmemiz gerekir. Az gelişmiş bir memlekette gönüllü özel tasarrufların hacmi düşüktür, ve sermaye piyasası müesseselerinin kurulması veya yeni tasarruf vasıtaları meydana getirilmesiyle bu tasarrufların önemli miktarda artması beklenemez. Tasarruf gelirin bir fonksiyonudur; yeni tasarruf vasıtaları daha iyi yatırım imkânları bahsetse dahi belirli gelir seviyelerinde tasarrufun kayda değer artışlar göstermesi muhtemel değildir. Fakat mevcut tasarrufların daha yüksek bir nisbetinin daha verimli sahalara sevk edilmesi imkân dahilindedir. Birçok az gelişmiş memleketlerde sanayi yatırımlarına yönltebilecek tasarrufların miktarı oldukça yüksek olabilir. Bu bakımdan bir sermaye piyasası teşekkül etmekteki esas gaye tasarrufların yeni şekillerde yatırılmasını temin edecek vasıta ve müşevvikleri meydana getirerek ve daha yüksek bir nisbetle gönüllü tasarrufun yeni yatırım yapmak veya teşebbüslerini genişletmek isteyen müteşebbisin eline geçmesini sağlamaktır.

TÜRKİYE'DE ÖZEL YATIRIMLAR

Son on sene zarfında Türkiye'de özel yatırımlar gayri safi millî hasılanın %6 ilâ 7'sine, ve toplam yatırım harcamalarının %40'ına balığ olmuştur. Fakat diğer taraftan özel yatırımların %55 ilâ 60'ı mesken inşasına gitmiştir. Yani özel tasarrufların büyük kısmı emniyetli olduğu kadar aynı zamanda 1950'lerin ikinci yarısında enflasyon sebebiyle yüksek gelir getiren meskenlere yatırılmıştır. Mesken inşası diğer taraftan vergi muafiyetleri ile de teşvik edilmiştir.

Önümüzdeki beş yıl zarfında özel sektörden daha fazla bir yatırım faaliyeti beklenmektedir. Türkiye'nin beş yıllık kalkınma plânındaki yatırım hedeflerine göre özel sektörün yatırım hacminin her sene %10 artması icabetmektedir. Verimli sahalardaki (çoğunlukla sanayideki) özel yatırımların daha da süratli olarak artması beklenmektedir. Filhakika gayri safi millî hasılanın senede ortalama %7 artması beklenirken bu beş yıllık devrede özel sektörün bu sahalardaki yatırım artış nisbeti senede ortalama %17 olarak tesbit edilmiştir. Bu özel gönüllü tasarruf-

ların daha büyük bir nisbette sanayie sevk edilmesi demektir. Sermaye piyasası sanayi yatırımlar için gerekli vasıta ve müşevvikleri temin ederek, aksi takdirde ananevi kanallara yönelecek olan tasarrufları sanayie çevirecektir. İşte bu bakımdan bir sermaye piyasası teşekkülünün Türkiye için bilhassa büyük önemi vardır. Sermaye piyasası plân hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için gerekli bir vasıta dır.

Gayet tabiidir ki, sadece bir sermaye piyasası ve onun müesseseleri tasarrufları mesken inşaatından sanayie yöneltmeğe yeterli değildir. Gerek cazip yatırım projelerinin hazırlanmasında, gerek halka bunların satıcılığının yapılmasında daha müteşebbis, daha kabiliyetli davranışlara ihtiyaç vardır. İktisadi noktai nazardan, mesken inşaatı harcamalarını frenleyerek bu harcamaların başka sahalara akmasını temin edecek tedbirlere de ihtiyaç vardır. Lüks mesken inşaatını frenlemek için vergiler ve kredi politikası gibi bazı dolaylı tedbirler düşünülmektedir. Bunu, sermaye piyasasını teşvik için ele alınan spesifik tedbirlerin diğer alâkalı sahalarda başka iktisadi tedbirlerle desteklenmesine bir örnek olarak gösterebiliriz.

Türkiye'de sanayi yatırımları için çok avantajlı bir atmosfer yaratan enflasyon aynı zamanda bu teşebbüslerin malî bünyelerinin bozulmasına sebep olmuştur. Bir sermaye piyasası yokluğu dolayısıyla uzun vâdeli yatırımlar kredilerle, hattâ yalnız uzun vâdeli değil, aynı zamanda temdit edilen kısa vâdeli kredilerle finanse edilmiştir. Netice olarak da, enflasyon sona erdiği zaman birçok teşebbüs kendilerini ağır bir borç yükü altında bulmuştur. Filhakika, birçok sanayi işletmelerinin bugünkü öz-sermaye kredi nisbetleri emniyetli olmaktan çok uzaktır. Muhakkakki, sermayenin kıt olduğu bir ekonomide finansman darlığı endüstrinin karşılaştığı en mühim problemlerden biridir. Sanayi Kalkınma Bankası sanayie verdiği uzun vâdeli ve düşük faizli kredilerle bu boşluğu doldurmağa çalışmaktadır. Fakat öz sermaye darlığı finansman için sadece fazla miktarda kredilere bel bağlanmasına yol açmayıp, aynı zamanda gayet iyi projelere sahip birçok müteşebbisin uzun vâdeli kredi imkânlarından istifade etmelerine de mâni olmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'de bir sermaye piyasasının geliştirilmesi plân hedeflerinin gerçekleştirilmesi için olduğu kadar özel sanayi teşebbüsleri için de büyük önemi haizdir.

TÜRKİYE'DE ÖZEL TASARRUFLARIN AKIMI

Sermaye piyasasını geliştirme ve canlandırma metodlarını ele almadan evvel kısaca Türkiye'de hususî tasarrufları belirli kanallara sevke-

den faktörleri gözden geçirmek istiyorum. Fakat burada Türkiye’de tasarruf akımları hakkında yapılacak herhangi bir mütalâanın tasarrufların kaynakları hakkında istatistik malûmat bulunmayışı dolayısıyla eksik kalmaya mahkûm olduğunu zikretmek gerekir.

Türkiye’de özel sanayi çoğunlukla müessese tasarruflarından ve bankalar sistemi tarafından temin edilen kredilerle finanse edilmektedir. Ziraat sektöründe meydana gelen tasarrufların endüstriye akış miktarını tahmin etmemiye imkân olmamasına rağmen şimdiye kadar bu akımın endüstriye önemli bir finansman kaynağı olamadığını söyleyebiliriz. Zaten son on sene zarfında ziraat kendi başına câzip bir yatırım sahası olmuştur. Bunun sebepleri ziraî mahsullere verilen primler, Ziraat Bankası’ndan temin edilen geniş kredi imkânları, ve ziraî gelirlerin vergilendirilmemesidir. Hattâ son on sene zarfında ziraat sektöründen endüstriye herhangi müsbet bir akım olduğu şüphelidir. Mamafih, ziraatte yaratılan özel tasarrufların kayda değer bir kısmı ileride endüstriye sevkedilebilir. Bugün Türk ziraati artık geçmişte ziraî makine şeklinde direkt yatırıma ihtiyaç gösteren bâkir, ekilebilir topraklarını yitirmektedir. Ziraatın bu noktadan sonraki gelişmesi artık kimyevi gübre ve sulama işlerinde yatırıma ihtiyaç göstermektedir. Kimyevî gübre yatırımları endüstri yatırımdır; sulama işleri ise hükümetin enfrastrüktür yatırımları demektir. Yani, ileride ziraat sektöründe özel direkt yatırım imkânları muhtemelen azalacaktır. Bu bakımdan ziraî gelirlerin vergilendirilmesinden sonra dahi çok muhtemelen endüstri yatırımlarına sevkî mümkün bir tasarruf fazlası kalacaktır. Ziraatte meydana gelen tasarruflar sermaye piyasası için çok önemli bir finansman kaynağı olabilir. Bu bakımdan ziraatte yaratılan tasarrufları gerek doğrudan doğruya, gerek bankalar sistemi vasıtasıyla sermaye piyasasına yöneltebilecek tedbirlere ayrıca önem vermek lâzımdır. Ziraat sektöründeki küçük tasarrufların doğrudan doğruya sermaye piyasasına çekilmesi çok güç olabilir. Bu bakımdan böyle küçük tasarrufların seferber edilmesi bazı hususî yeni usullere meselâ bir posta tasarruf sistemi gibi yeni bir müesseseye ihtiyaç gösterebilir. Bu gibi usullerle toplanan fonlar bilâhara câzip ve emniyetli yatırım imkânları olduğu takdirde sermaye piyasasına yatırılabilir.

ENDÜSTRİDE KENDİ KENDİNİ FİNANSE ETMEK

Şimdiye kadar Türkiye’de özel sanayi başlıca müessese tasarruflarından, yani sanayi ve ticaret sektörlerinde yaratılan tasarruflardan finanse edilmiştir. Sermaye şirketlerinin dağıtılmamış kâr nisbetleri hak-

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

kında yaptığımız bir tahmin dağıtılmayan kazançların kurumlar vergisinden sonra mecmu kâra olan nisbetinin bir hayli yüksek olduğunu göstermiştir¹. Filhakika bu nisbet 1952'de %44 iken, 1960'da %71'e yükselmiştir. Burada ortalamaya dahil edilen Banka ve sigorta şirketlerinin bu ortalamanın yükselmesine sebep olduklarına da işaret etmek isterim. Türkiye'deki birçok şirketlerin mahdud hissedarlı aile ortaklıkları olduğunu göz önünde bulundurursak, dağıtılmayan kârın toplam şirket kazancına olan nisbetindeki artış şaşırtıcı değildir. Çünkü, aile istihlâk harcamaları için muayyen bir miktarı şirketten çekip, geri kalan kârları firmada bırakır. Veyahut diğer bir ifadeyle, aile ferdlerinin istihlâk harcamaları şirket kârlarından daha yavaş bir tempoda artmaktadır. Ve elde edilen kârlar firmada bırakıldıkça gayet tabii daha az gelir vergisi ödenmektedir.

Yatırımların bu şekilde firmadan çekilmeyen kazançlar vasıtasıyla finanse edilmesi arzulanacak bir şeydir. Bu şekilde oto-finance bazı vergi muafiyetleri, meselâ dağıtılmayan kârların gelir vergisinden muaf tutulması gibi tedbirlerle de teşvik edilebilir. Türkiye'de %20 stopajın kaldırılması bu amacı sağlayabilir. Oto-financeın teşvik edilmesi özel sanayi yatırımlarını artırmakla beraber sermaye piyasasının gelişmesine yardımcı olamaz. Hattâ hisse senetlerine yatırım yapanlar sermaye kıymetlerinin yükselmesinden ziyade temettüleriyle alâ kadar olduklarından böyle bir teşvik tedbirinin sermaye piyasası üzerinde aksi bir tesiri dahi olabilir.

Türkiye'de tasarruflar ya banka hesaplarında tutulmakta, ya da gayri menkule yatırılmaktadır. Ferdler tarafından devlet tahvilleri satın alınması önemsiz derecede azdır. (Devlet tahvilleri banka ve sigorta şirketleri tarafından kanunî rezerv olarak tutulmaktadır.) Aile sektöründen teşebbüs ve işletmeler sektörüne bankalar sistemi vasıtasıyla bir akım olmuştur. Fakat sanayi bakımından bu akım sıhhatli değildir, çünkü ticari bankalar kaynaklarının çoğu kısa vâdelidir.

BANKALARIN ROLÜ

Bankalar sistemi Türkiye'de son on sene zarfında süratli bir gelişme göstermiş ve tasarrufları seferber etmede önemli bir vasıta olmuştur. 1949'dan beri toplam tasarruf mevduatı 10 mislinden fazla artmıştır. (Fakat bu devrede fiatlar 2.5 misli arttığandan, tasarruf mevduatının

¹ Dağıtılmamış kârlar kurumlar ve gelir vergilerinden hesaplanmıştır. Kurum kazancından kurumlar vergisi çıkarıldıktan sonra kalandan beyan edilen hisse gelirleri düşülmüştür.

daki reel artış sadece dört misli olmuştur). Vâdesiz mevduat 11 kere, vâdeli mevduat 8 kere artmıştır. Senelik ortalama artış vâdesiz mevduatta 300 milyon TL., vâdeli mevduatta 70 milyon TL. sıdır. Tasarruf hesaplarındaki mevduat aile tasarruflarıyla birlikte küçük tüccar ve çiftçilerin likidite ihtiyaçlarını karşılamak için bankalarda bulundurdıkları cari hesapları da içine almaktadır. Bu iki kalemi ayırabilmek mümkün değildir. Fakat, vâdeli mevduattaki artışın tamamının, vâdesiz mevduattaki artışın da bir kısmının ferdlerin tasarruflarını temsil ettiğini farzedebiliriz.

Gelişmiş sermaye piyasalarına sahip olan memleketlerde tasarruflar umumiyetle gelir getiren kıymetlere yatırılır. Banka mevduatı ise cari likidite ihtiyaçları için kullanılır. Türkiye'de ise alternatif yatırım imkânları, yani kolayca nakde çevrilebilen gelir getiren kıymetler olmaması sebebiyle aile tasarruflarının bir kısmı bankalara akmaktadır. Bankalar tarafından tatbik edilen ev ve para ikramiyeleri tasarrufların bankalarda toplanmasını geniş ölçüde teşvik etmektedir. Mamafih aile tasarruflarının bankalarda toplanmasına yol açan en mühim faktörler muhakkak ki bankalara olan güven ve tasarrufları likid bir halde tutmak isteğidir. Tasarruf mevduatının %20'den az bir nisbetinin vâdeli olması ve vâdeli mevduatın vâdesizlerden daha yavaş bir tempoda artması likidite arzusunun ehemmiyetini göstermektedir. Eğer halk için emniyetli ve derhal nakde çevrilebilir gelir getirir kıymetler meydana getirilirse halen bankalara akan tasarrufların bir kısmının sanayiye yöneltilmesi mümkün olabilir.

SİGORTA FONLARININ ROLÜ

İleri memleketlerde sigorta şirketleri aile tasarruflarının sermaye piyasası vasıtasıyla sanayiye yönlendirilmesinde mühim rol oynarlar. Memleketimizde halen hayat sigortası gelişmemiş olduğundan, sigorta şirketlerinin rezervlerindeki senelik artışın hepsi tahvil ve hisse senetlerine yatırılrsa dahi sermaye piyasasının gelişmesine yardım bakımından gene de kifâyetsiz kalır. Zaten bu sigorta fonlarının bir kısmı kanunî rezerv olarak devlet tahvilâtına, bir kısmı da para kıymetinin düşmesine karşı garanti olarak gayri menkullere yatırılmaktadır.

Diğer taraftan sosyal sigorta fonlarında biriken tasarruflar sermaye piyasasının gelişmesinde önemli bir rol oynayabilecek miktarlara bağlı olmaktadır. İşçi Sigortaları ve Emekli Sandığı gibi cebri tasarruf organlarında biriken tasarruflar her sene 250 - 300 milyon tutmaktadır. Fakat bu iki müessesede toplanan fonların yatırım şekilleri kanunla ka-

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

yıtlanmıştır. Bu fonlar ancak devlet tahvillerine, gayri menkullere ve devlet bankaları tarafından ihraç edilen tahvillere yatırılabilir. Eğer bu kanuni kayıtlar gevşetirse, bu iki müessese fonlarını daha müessir bir şekilde kullanıp aynı zamanda sermaye piyasasına mühim bir kaynak teşkil edebilirler. Ordu Yardımlaşma Kurumu aşağı yukarı her sene 50 milyon TL. sı toplamaktadır. Bu teşekkül verimli yatırım sahaları aramaktadır. Az gelişmiş memleketlerde sosyal sigorta müesseseleri tasarrufların seferber edilmesinde çok mühim roller oynayıp, sermaye piyasasının gelişmesine geniş ölçüde yardım edebilirler.

HISSE SENEDİ ALIMINA ENGELLER

Türkiye'de sermaye piyasasının gelişmesini frenliyen en önemli faktörlerden biri anonim şirketlerin idarecilerine, kurucularına ve bilançolarına karşı duyulan güvensizliktir. Bu hususta güven ihdas edilene kadar halk kendi kontrolü ve idaresi altında olan teşebbüslere yatırım yapmayı tercih edecektir. Sermaye piyasasının gelişmesi bir bakıma sermayeye sahip olma ile onu idare etme fonksiyonlarının birbirinden ayrılması ve kabiliyetli, münevver bir iş idarecileri sınıfının meydana çıkmasını gerektirmektedir. Bu, eğitimle birlikte aynı zamanda iş adamlarının temel davranışlarında bir değişmeye de ihtiyaç gösterir. Hisseleri halka dağılan şirketlere güven tesis edilebilmesi için bir yeminli muhasipler sisteminin kurulması elzem olacaktır. Ancak kontrol sistemleri kendi başlarına anonim şirketlere karşı halkta güven yaratmağa yeterli değildir. Halkın güveni bu gibi şirketleri kontrol eden müteşebbis ve idarecilerin müsbet davranışları ile yavaş yavaş kazanılacaktır.

Türkiye'de sermaye piyasasının gelişmesini frenliyen ikinci mühim faktör yatırım yapanların likidite arzularıdır. Burada bir fasit daire ile karşılaşmaktayız çünkü hisselerē yatırılmış olan sermayenin her an nakde çevrilmesini temin edecek bir piyasa olmadıkça, halk hisse senetlerine, yatırım yapmayacaktır; halbuki, böyle bir piyasa ancak hisse senetlerine geniş çapta yatırım yapılmasıyla meydana gelebilir. Bu, sermaye piyasasının gelişmesinde büyük bir engel teşkil etmektedir. Ancak yatırım yapanların kolayca alıcı bulmalarını temin edecek bir mekanizma kurulursa, piyasanın süratle kendi kendine gelişmesi mümkün olur. Diğer bir ifadeyle, hisse senetlerinin likiditesini temin edip halkı bunlara yatırım yapmağa teşvik edecek bir mekanizmaya ihtiyaç vardır.

HISSE SENEDİ SATIMINA ENGELLER

Şimdiye kadar meseleyi arz yönünden, yani sermaye piyasasına çe-

kılabilecek fonların arzı yönünden ele aldık. Halbuki meselenin talep yönü de aynı derecede önemlidir. Sermaye talebi kıymetli evrak arzı demektir. Bu, piyasada sermaye temin etmek isteyen şirketlerin bulunması ve dolayısıyla bu şirket müteşebbislerinin yabancı ortak kabul etmeğe rıza göstermeleri demektir. Halbuki Türkiye’de bunun varit olduğunu pek kabul edemeyiz. Türk müteşebbislerinde işlerinin sevk ve idaresinde yabancılara söz vermeğe karşı büyük bir isteksizlik vardır. Bundan başka evvelce de işaret ettiğimiz gibi enflasyon tecrübesi iş adamlarını borçlanmayı tercih eder bir inanışa sürüklemiştir.

Devlet Plânlama Teşkilâtı tarafından yapılan bir araştırmada müteşebbislere tasarladıkları yatırım projeleri için ne gibi finansman kaynakları düşündükleri sorulmuştu. 1,6 milyar tutan 214 proje hakkında toplanan malûmata göre gerekli yatırımların %42’si öz sermaye ile, geri kalanı da kredi ile finanse edilecektir. Öz Sermayeyi temsil eden 682 milyonun ise yeni ortaklar tarafından temin edilecek kısmı sadece 73 milyon liradır. Bir sermaye piyasası olmasının bu neticeyi değiştireceği iddia olunabilir. Fakat kanaatime göre Türkiye’de aile şirketlerinin yabancılara karşı olan isteksizliği sermaye piyasasının gelişmesine mâni olan en önemli faktörlerden biridir.

KANUNDA DEĞİŞİKLİKLER

Sermaye piyasasının gelişmesi sosyal ve iktisadî değişimin bir kısmıdır. Bu bakımdan iktisadî büyüme esnasında değişen iktisadî atmosfer içinden doğması ve tekâmül etmesi lâzımdır. Fakat bu normal tekâmül kanunı mânilerin kaldırılması, yeni müesseselerin kurulması ve vergi gibi bazı teşviklerin verilmesi gibi tedbirlerle hızlandırılabilir.

Sermaye piyasasının birçok değişik müesseseleri vardır. Komisyonlar tadil edilmelidir. Türkiye’de sermaye şirketlerinin kurulması ve sermayelerinin artırılması ağır formalitelere bağlanmıştır. Bu formalitelerin basitleştirilmesi lâzımdır. Bazı yeni kıymetli evrak şekilleri, meselâ değişebilir tahviller (convertible bonds) ihracı hukukî bakımdan ele alınmalıdır. Kanun azınlıktaki hisse senedi sahiplerinin haklarını tamamen koruyabilmelidir. Borsanın işleyişi ve muamelâtı kanun ile tayin edilmeli ve bir komisyon tarafından kontrol edilmelidir.

KALKINMA BANKASININ ROLÜ

Sermaye piyasasının birçok değişik müesseseleri vardır. Komisyoncuların «underwriter» ların, bankaların, müşavir firmaların, sevk idare ve yatırım şirketlerinin hepsinin sermaye piyasasının karışık mekaniz-

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

masını tamamlayıcı spesifik fonksiyonları vardır. Az gelişmiş bir memlekette bütün bu ihtisas organlarının hizmetlerine kâfi talep olmadığı için, bu hizmetlerin bazıları bir organizasyon altında toplanabilir. Tipik olarak bu organizasyon kalkınma bankasıdır.

Meselâ «underwriter» lar yeni hisse senetlerini underwrite edip piyasaya sürdükleri için önemli bir pazarlama görevi yaparlar. Mamafih organize bir sermaye piyasasının ve malî araçların olmadığı memleketlerde underwriting firması underwrite ettiği senetlerin hepsini satabilmek hususunda hiçbir garantiye sahip değildir. Bu bakımdan bu fonksiyon halka satılmadığı takdirde underwrite ettiği senetlerin hepsini elinde tutabilecek bir organizasyon tarafından yerine getirilmelidir. Bu, underwriting fonksiyonunun yatırım fonksiyonu ile birleştirilmesi demektir. Bir kalkınma bankası bu işi yapabilir.

Veya bir yatırım tröstünü ele alalım. Bunun fonksiyonu riski dağıtmaktır; birçok değişik endüstrilerdeki muhtelif şirketlerin hisselerini ihtiva eden bir yatırım portföyünü temsil eden senetler satar. Türkiye’de bir yatırım firmasının böyle bir portföy meydana getirmesi imkânsızdır. Bu bakımdan yatırım tröstleri kalkınmanın ancak daha ileri bir devresinde kurulabilir.

Az gelişmiş memleketlerde kalkınma bankaları sermaye piyasası bakımından çok stratejik bir durumdadırlar. Sermaye piyasasının bazı ihtisas organlarının hizmetleri kalkınma bankasının finansman fonksiyonu ile birleştirilebilir. Yatırım sahiplerine güven vermeleri dolayısıyla, kalkınma bankaları kıymetli evrakların plâsmanı bakımından da stratejik bir mevkiidedirler. Umumiyetle yatırım yapan halk yeni teşebbüslerin kârlılığını veya emniyetini takdir edemez. Bankanın yeni teşebbüslere iştiraki halkın bu teşebbüslere para yatırmadaki çekingenliğini azaltacaktır.

Kalkınma bankalarının sermaye piyasasına yapabileceği en aşıkâr yardım finanse ettikleri teşebbüslerden bir yatırım portföyü meydana getirmeleri ve bilâhara bu portföyü halka satmalarıdır. Sanayiciler hisselerinin bir kısmını satmakta, hele bankanın bunu halka devredeceğini bildikleri zaman isteksizdirler. Mamafih, banka böyle bir satışı finansman şartlarından biri olarak ileri sürebilir. Böyle bir siyaset, aktif olarak tatbik edilirse, hisse senetleri piyasasının gelişmesine geniş ölçüde yardımcı olur.

Yukarıda, yatırım yapan halkın likiditeye verdiği önemin sermaye piyasasının gelişmesine büyük bir mâni teşkil ettiğini söylemiştik. Ser-

maye piyasası böyle bir likiditeyi kendi kendine temin edebilecek kadar genişleyene kadar, yatırım yapanlara likidite garantisi verebilecek başka bir mekanizmaya ihtiyaç olduğuna işaret etmiştik. Banka tarafından ihraç edilen senetlerin bankaya getirildiği zaman hamilinden geri satın alınmasında kullanılmak için devlet tarafından tesis edilip bankanın idaresine verilen bir fon bu likiditeyi temin edebilir. Yani banka ihraç ettiği senetleri ihraç fiyatına geri satın almaya daima hazır olacaktır. Kanaatime göre böyle bir mekanizma likidite kaybı korkusuyla sanayi teşebbüslerine yatırım yapmıyan sermayedarların çekingenliğini geniş ölçüde azaltacaktır.

Gayet tabii banka bu usulle bir risk almaktadır. Firmanın güç duruma düşmesi veya temettü dağıtmadaki başarısızlığı dolayısıyla senetlerin kıymeti düşmüş olabilir. Mamafih bu risk, bir kalkınma bankasının herhangi bir teşebbüse yatırım yaptığı zaman girdiği riskten farklıdır. Yatırım projelerini kıymetlendirmede kifâyetli teknik elemanları olan bir kalkınma bankası normal olarak uğranılacak kayıplar alış ve satış muamelelerinden alınacak komisyonlarla telâfi edilebilir.

Kalkınma bankalarının elindeki diğer bir imkân asgarî temettü garantisi olan hisse senetleri satmaktır. Fakat bankanın senetleri ihraç fiyatına geri alma teminatı vermesi yatırım sahibi için kayıp riskini ortadan kaldırması bakımından temettü garantisine muvazi olup, ayrıca likidite temin ettiği için daha da avantajlıdır. Banka tarafından girilen risk her iki şıkta da aynıdır.

Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası halen halka satılabilecek geniş bir portföy teşkil etmiş durumdadır. Bugün bir geri satın alma teminatı fonu ile girişilecek tecrübe sermaye piyasasının geliştirilmesi için ileride takip edilecek siyaset bakımından aydınlatıcı olabilir.

VERGİ TEDBİRLERİNİN ROLÜ

Vergi tedbirlerinden kastettiğim hisse senetleri yatırımlarını diğer yatırım şıklarına kıyasla daha cazip yapacak vergi tedbirleridir. Türkiye'deki vergi sistemine göre bütün gelirler kaynakları gözetilmeden aynı nisbetlerde vergilendirilmektedir. Kazanılmış ve kazanılmamış gelirler gibi bir ayırım yapılmamaktadır. Mamafih gayrimenkul ve banka faizi gelirlerine bazı muafiyetler tanınmaktadır. 10.000 liraya kadar olan kira gelirlerinin 2.500 lirası vergiden muaftır. Aynı şekilde banka mevduatından elde edilen faiz gelirlerinin 200 lirası vergiden muaftır ve bu her banka ve şubesine ayrı ayrı tatbik edildiği için parasını birçok ban-

YERLİ SERMAYE TERAKÜMÜ

kalara dağıtan bir kimse vergiden tamamen kurtulabilir. Tahvil ve hisse senetlerinden elde edilen gelirlerin vergi muafiyeti yoktur. Bu bakımdan vergi sistemi küçük tasarrufların kıymetli evrak ve senetlere plâse edilmesinden ziyade banka mevduatı ve gayri menkullere yatırılmasını teşvik etmektedir.

Tahvil ve senet yatırımlarını ifrat derecede teşvik edecek bir usul bu gibi kıymetlerden kazanılan gelirleri vergiden muaf tutmaktır. Fakat bu usul devlete büyük vergi geliri kayıplarına sebep verecek, ve başlıca aile şirketleri sahiplerine faydalı olacaktır. Sermaye piyasasını geliştirmekteki başlıca amacımız küçük tasarrufları harekete geçirmektir. Bu bakımdan hisse senedi gelirlerinin 5.000 lirasının vergiden muaf olması (ki senetlerin ortalama %10 getirdiğini kabul edersek bu 50.000 lirahık bir yatırım demektir) küçük tasarrufların bu gibi senetlere yatırılmasını kâfi derecede teşvik edecektir.

Türk vergi sistemine göre değişik yerlerden alınan ücret gelirleri vergi maksadı için toplanmayıp ayrı ayrı gelirler gibi vergilendirilmektedir. Bu bakımdan bu gelirlere tatbik edilen efektif vergi nisbetleri düşüktür. Fakat ücret alan herhangi bir mükellefin ayrıca 5.000 lirayı geçen bir yatırım geliri varsa, o zaman bütün kaynaklardan mecmu gelir toplanıp vergiye matrah olarak alınmaktadır. Bu efektif vergi nisbetinin yükselmesine sebep olmakta ve netice itibariyle kıymetli evrak yatırımlarını daha az cazip yapmaktadır.

Bu kolay hal yolu olmayan çetin bir problemdir. Mecmu gelirin toplanması gelir vergisinin ana prensiplerinden biridir. Ücretlerin toplamaya katılmaması, ki bu ücret gelirlerinin daha düşük nisbette vergilendirilmesi demektir. Mütevazı gelir seviyeleri için müdafaa edilebilir. Fakat yüksek gelir seviyeleri için böyle bir müdafaa ileri sürülemez. Diğer taraftan, eğer vergi için mecmu gelirlerin toplanması küçük tasarrufların senetlere yatırılmasına hakikaten mâni oluyorsa, bu mâniyi kaldıracak bir hal çaresi bulunmalıdır.

Eğer esas amacımız küçük tasarrufları sermaye piyasasına çekmek ise, 5.000 lira gibi bir menkul sermaye gelirinin vergiden muaf olması iyi bir hal çaresi olabilir. Bu muafiyet mükellefin mecmu gelirinin toplandığı seviyeyi 10.000 liraya yükseltecektir. Yani, tahvilât ve hisselerden 10.000 lira geliri olan bir mükellef diğer ücret ve maaşlarını toplama dahil etmeğe mecbur olmayacaktır. 10.000 lirahık hisse ve tahvil geliri 100.000 lirahık bir yatırım demektir. Bu sermayeyi biriktirebilmiş bir şahıs da pek «küçük tasarruf sahibi» sayılamaz.

Böyle muafiyeti olan bir gelir vergisinin tatbiki dağıtılmıyan kârlardaki stopajın kaldırılmasını gerektirecektir. Aksi halde verginin tat-

biki çok karışık bir durum arzedebilir. Stopajın kaldırılması muayyen şahısların elinde bulunan şirket kârlarının tekrar yatırılmasını teşvik edecektir ki bu sınai kalkınma bakımından en az küçük tasarrufları sanayie çekmek kadar önemlidir. Burada teklif edilen vergi sistemi böylelikle hem küçük, hem de büyük tasarrufların harekete geçmesini teşvik etmiş olacaktır.

Sermaye Piyasasının gelişmesine yardım edecek diğer usuller de olabilir. Ben üzerinde durulması gereken iktisadî problemlere ve sermaye piyasasının gelişmesini hızlandırmak için ortadan kaldırılması gereken manialara işaret etmek istedim. Bu mevzuda iktisadî araştırmalar yapmak bize ilerideki hareket yollarını çizmek bakımından çok yardımcı olacaktır. Az gelişmiş bir memlekette sermaye piyasasının gelişmesini hızlandırmak kolay bir iş değildir, ve gerek müteşebbislerle iş idarecilerinin, gerek mali müesseselerle iktisadî siyaseti tayin eden organizasyonların elbirliğiyle koordine bir şekilde çalışmalarını gerektirir.

BİRİNCİ HAFTA SONU KONUŞMASI

Bert F. Hoselitz

İktisadî kalkınma problemi esas itibarıyla bir milletin output'unu artırma problemidir. Bir milletin output'u nasıl artırılabilir sorusunun kıymetlendirilmesinde nazarı itibara alınacak ilk problem istihsalin iki ana unsurunun arzi ile alakalıdır: Beşerî ve beşerî olmayan imkânlar, yani iş gücü ve sermaye. İlk haftalar zarfında bu konferansın programının merkezini, bu stratejik istihsal unsurlarının hal ve muhtemelen istikbalde yerli membalardan karşılanması mevzuunda münakaşalar teşkil etmiştir. İkinci haftada ise, yerli arzın kifâyetsiz olması halinde, bu unsurların nasıl ve ne dereceye kadar dış yardım ve muhtelif şekillerde yabancı müzaheret ile itmam edilebileceğini münakaşa edecektik; üçüncü haftada ise, bu istihsal unsurlarının bir karma ekonomide plânlama ve plânlama ile özel teşebbüsün bir halitası vasıtası ile tanzimine ait muhtelif şekiller görüştük.

Bu muhtelif problemlerin müstakilen münakaşasını gaye olarak güden bir programın hazırlanması mümkün olmakla beraber, bilhassa bu konferansın son üç haftasında müşahade edildiği gibi, her oturuma değişik şahısların iştiraki halinde, fiilî münakaşalarda bu mevzular birbirlerinden ayrı tutulamaz. Bu sebeble, ilk hafta zarfında esas dikkatin yerli iş gücü ve sermaye arzı problemlerine ve ekonominin gelişmesi için bunların daha randımanlı ve kârlı bir şekilde tatbiklerine imkân

verecek müesseseler üzerine teksif edilmiş olmasına rağmen, yine bu ilk hafta zarfında, dış yardım, yabancı sermaye, plânlama, karma ekonomi, hükümetlerin, bilhassa Türk hükümetinin rolü ve sair problemler sık sık ortaya atılmış ve münakaşalara dahil edilmiştir. Fakat ben, bu hülâsayı, ancak ilk haftanın programını teşkil eden mevzuların tahliline hasretmek niyetindeyim.

Münakaşaların etrafında döndüğü ilk mühim problem müstakbel nüfus artışı oldu. Önümüzdeki birkaç sene zarfında Türk ekonomisi birçok Asya memleketinin iktisadî kalkınma ihtimal ve imkânlarına bakıldığı zaman meydana çıkan problemlere benzer problemler doğuracak olan bir nüfus artışı hızına maruz kalacaktır. Türkiye bir Avrupa memleketi olmasına rağmen, topraklarının ana kısmı Asya'da bulunmaktadır ve müstakbel kalkınmasının bazı veçheleri diğer Asya memleketlerinininkilere benzeyecektir. En nikbin tahminlere göre dahi, Türkiye'nin müstakbel nüfus yani iş gücü artışı o derece yüksek olacaktır ki, muhtemel sermaye ve diğer itimam edici unsurların gelişmesi — son derece iptidai, muazzam iş gücüne ihtiyaç gösteren istihsal usulleri kullanılmadıkça — bu artan işçi kitlesinin tamamına iş teminine yetemeyecektir. Diğer bir deyimle, Türkiye'nin, Asya'nın birçok memleketinde olduğu gibi ve dünyanın pek çok yerinde gitgide şiddetlenecek olan bir nüfus ve işsizlik problemi ile karşılaşması muhtemeldir. Zannıma göre, Türkiye'nin iktisadî kalkınmasına ait bu mânadaki problemlerin (Türkiye'de fert başına gelirin diğer Asya memleketlerine nazaran daha yüksek olmasına rağmen) az gelişmiş dünyanın büyük bir kısmının problemleri ile esas itibariyle aynı olduğu sarîh olarak kabul edildi.

Bu demektir ki bu problemin halli için birkaç yol mevcuttur. Nüfus problemi, acaba doğrudan doğruya nüfus artış hızına müessir olmakla mı, yoksa müstakbel işçi kitlesi ve istikbalde bu kitlenin tamamına iş bulmak için kâfi yatırım imkânları bulma suretiyle mi bir hal yolu ihtiyar edilmelidir suali varid olabilir. İkinci yolun müreccah olduğu bedihidir, zira doğrudan doğruya nüfus artışını ele alma son derece güç politika tedbirlerine ihtiyaç gösterir ve ayrıca da, sermaye teşekkülü hızlandırılabilir ise ekonominin nihai gelişme hızı sadece nüfus artışını azaltma ile elde edilecek nüfus artışı beşerî olmayan unsurlar artışı müvazenesinden daha iyi netice verecektir.

Maamafih, — bu da münakaşa edilmiş olan mevzulardandır — Türkiye'de nüfus artışı problemini hal yolunda mevzu bahis edilen bazı şekillerin birçok Asya memleketine has olmadığını, ve kanaatimce Türkiye'deki durumun Hindistan, Pakistan, Seylan, ve diğer birçok Asya ve ya Ortaşark memleketinden farklı bulunduğunu belirtmeme müsaade

edin. Üzerine dikkati çekmek istediğim husus, Türkiye'nin Avrupa Müşterek Pazarına iştirak edebildiği nisbette sadece geniş bir pazarın müstahsili haline gelerek bu sayede iş gücü ve sermayesinin kullanılması için diğer ortaklardan imkânlar cezbetmekle kalmayıp, diğer Avrupa memleketlerine iş gücü de arzedebleceğidir. Diğer bir deyimle, Türkiye, Asya ve Afrika'daki birçok memlekete nazaran bugün daha müsait bir durumdadır, zira burada uygun iş bulamıyacak olan iş gücünü diğer Avrupa memleketlerine göndermek suretiyle arz fazlasına kısmen de olsa, talep bulabilir. Maamafih, şunu da ifade etmeliyim ki, her ne kadar bu şekil kemiyet bakımından nüfus problemine ve iş gücü problemine bir hal sureti teşkil edecek bir politika gibi görünür ise de keyfiyet bakımından gitgide daha ciddi problemlerin meydana gelmesi muhtemeldir zira Avrupa Birliği'nin Batı memleketleri tarafından arzu edilecek muhacirler, en ehil ve yetişmiş zümreye mensup bulunanlar olacaktır. Şu halde Türk iş gücünün bir kısmının ihracının neticesi, Türkiye'de kalacak iş gücünün, muhaceret vuku bulmadığı takdirde mevcut olacak iş gücünden çok daha az kalifiye olması şeklinde tecelli edecektir. Dolayısı ile, şayet önümüzdeki on sene zarfında teşekkül edecek bir iş gücü «fazlalığı» hiç değilse kısmen Avrupa İktisadî Birliği'nin diğer kısımlarına muhaceret yolu ile izaleye kalkışılacak ise, Türkiye'yi Avrupa'nın diğer kısımları için terkedecek işçilerin kalifikasyon ve ehliyet seviyelerinin kontrol edilmesi zarureti bence çok mühim bir husus olacaktır.

Fakat zannediyorum ki, Türkiye nüfusunun bir kısmının Avrupa Birliği'nin diğer kısımlarında iş bulma ihtimaline ilâveten, artan iş gücü toplamı ile iş talebindeki artış müvazenesinin başka bir yönden, yani istihsal ameliyesine tatbik edilecek beşerî olmayan unsurları artırmak suretiyle hal yoluna gidilebileceği de kabul olunmuştur. Fakat bu kabul de, bu ilâve sermayeyi, bu ilâve beşerî olmayan unsurları yaratabilecek mekanizmaların, yapıların, yol ve usullerin ne olabileceği سوالini derhal hatıra getirir. Acaba bu beşerî olmayan unsurların yaratılması nasıl azamiye çıkarılabilir, ve bunlar yaratıldıktan sonra, milletin iktisadî gelişmesi gayesi ile, acaba bunlar nasıl en prodüktif şekillere çevrilebilir?

Türkiye gibi bir memlekette, sermaye teşekkülü problemi derhal bazı yeni sualler yaratır. Bu suallerin ilki, esas itibarıyla kimin yatırım nisbetlerini tayine karar vereceğidir ve bu da derhal bir karma ekonomi teorisinin muhtevası ve Türkiye gibi bir memlekette karma ekonominin yürütülmesi suallerini doğurur. Bu problem, bilhassa Türkiye mevzuunda, son derece önemli ve manidardır, zira Türkiye'de, birçok kalkınan memleketin aksine olarak, hükûmetin rolü mevzuunda bir uyanıklık

mevcuttur. Bu teörinin hâlâ dahi son derece muğlak ve kötü tarif edilmiş olduğuna inanmakta olduğumu söylemeye mecbur bulunmama rağmen — Türkiye’de bir teori geliştirilmiştir ve bu da Devletçilik teorisi-
 dir. Mânasını anlayabildiğim kadar, Devletçilik, Kemal Atatürk idaresindeki Türk Cumhuriyeti devrinde geliştirilmiş teorik ve ideolojik bir temel temin etmektedir. Buna göre, hükûmetin sermaye teşekkülü’ ameliyesinde rolünü tarif eden ve sermayenin sarf yerlerini tayin hususunda hükûmete çok mühim fonksiyonlar tanıyan bazı muayyen ve belki de gayri muayyen iktisadî teşkilât prensipleri geliştirilmiştir. Kanaatime göre, Türk politikacıları ve belki de iktisatçıları bu esasa dayanarak muhtelif doktrinlerin müdafaasını yapmışlardır. Korkarım ki bu doktrinler Hazreti İsa’nın doktrinleri gibi kullanılmışlardır, zira, Hristiyan kiliselerinin tarihi boyunca, İncile dayanılarak birbirlerinden son derece farklı yollar müdafa edilegelmiştir. Kanaatime göre, iktisadî teşkilât bakımından, birbirlerine pek farklı hal çareleri, Cumhuriyetin kurucusunun direktiflerinden dem vurulmak suretiyle müdafa edilmektedir. Fakat bence bunun asıl önemli tarafı, diğer memleketlerin aksine olarak, Türkiye’de hükûmete sanayileşme ameliyesi ve bilhassa sermayenin sarf yeri tayini ve sermaye teşekkülü mevzularında teşkilâtçı, nâzım ve başarıcı olarak mühim fonksiyonlar tanınmış olması ve muayyen müsabet bir rolün verilmesidir. Bu sebeble, Türkiye iktisadî kalkınmasının kısmen, hattâ belki de pek büyük bir nisbette, Devletin bu fonksiyonlarının icrasına müstenid olacağı ve dolayısıyla de Türk ekonomisinin bir karma ekonomi olduğu ve olacağı bu memlekette derhal kabul edilmektedir.

Bu kabul, karmanın derecesi, bünyesi ve hududlarının ne olacağı sualini derhal hatıra getirir. Acaba karmanın tarifi, bazı memleketlerde olduğu gibi, bazı sahalarda yatırım ve iktisadî kararların hükûmete, diğer bazı sahalarda ise özel teşebbüse hasredilmesi ve bunların dışında kalan bazı sahaların ise arzu eden herkesin ayağını atmasına müsaade edileceği adetâ bir yarı karanlık bölge telâkkisi olarak mı yapılmalıdır? Türkiye’ye göre bu sualin cevabı kati ve sarîh olmamakla beraber, geçmiş tatbikatın Türkiye’de bu şekli reddetmiş olduğunu zannediyorum. Diğer bir deyimle, askerî ve stratejik kıymetleri olanlar hariç, özel teşebbüs arzu gösterdiği takdirde giremeyeceği hiçbir sanayi, hiçbir iktisadî faaliyet sahası mevcut değildir.

Varid olabilecek ikinci bir sual, hükûmetin iktisadî rolünün, izhar edilmiş olan özel teşebbüs eksikliğinin bir neticesi olup olmadığıdır. Bu dahi biraz farklı bir şekilde ifade edilebilir. Türkiye’deki teşebbüs eksikliği acaba müteşebbis zihniyet eksikliğinden mi, idare kabiliyeti ek-

sıklığından mi, yoksa tatbik edilmekte olan hükümet politikaları neticesi mi meydana gelmiştir? Birkaç oturum müddetince son yirmi otuz seneden beri Türkiye’de son derece mühim ve alâka çekici bir problem olan müteşebbisleri doğuracak mamba ve şartlar mevzuu münakaşa edilmiştir ve kanaatime göre, varılan netice Türkiye’de prensip olarak teşebbüs kabiliyetini tahdid edecek psikolojik veya şahsî tahdidlerin bulunmadığı olmuştur. Teşebbüs kabiliyetinin daha serbest olarak tatbikata geçebilmesi için lüzumlu esas faktörlerin para istikrarı, döviz kuru istikrarı, hükümetin ne yapacağı ve ne yapmayacağı hususunda daha sarîh hedefler tayini, dürüst ve muhik vergi politikası ve diğerleri gibi çevre şartları olduğu belirtilmiştir. Şayet bu hedeflere ulaşılabilecek olunursa, mevcut bütün iktisadî fırsatlardan lâıkiyle istifade edebilecek yeter derecede teşebbüs kabiliyetini meydana çıkarmak Türk halkı için hiç de güç olmayacaktır.

Türkiye’de mevcut ve potansiyel teşebbüs bolluğuna ait son derece alâka çekici bazı hikâyeler anlatıldı. Afyon’daki basit bir ayakkabıcı Türkiye’deki büyük potansiyel müteşebbislerden biri olarak zikredildi. Bana nakledildiğine göre Anadolu’nun basit bir köylüsü olarak işe başlayan bilâhara da Türkiye’nin Henri Ford’u haline gelen Bay Koç gibi bir adamın mevcudiyeti karşısında, bu memlekette son derece kabiliyetli hiç değilse birkaç müteşebbisin mevcudiyetinden asla şüphe edilemez. Böylece Türkiye’de kanma bir ekonominin tatbiki problemi sadece en yüksek iktisadî gelişme hızını temin ve memleketin beşerî olmayan membalarından azamî ve en iyi şekilde istifadeyi sağlamak üzere hükümetin seçeceği müesseseler ile özel teşebbüsün gelişmesi ve özel alâkanın kamçılanması için kurulabilecek ve kurulması icabeden müesseselerin tayinine yarayacak çerçevenin tarifinden ibaret kalmaktadır.

Bütün konferans boyunca bu probleme azamî dikkatinizi verdik. Fakat ilk hafta zarfında, plânlamadan ziyade sermaye teşekkülü ve yatırım yerli özel membaları üzerinde durduk. Sermaye yaratan ve bunların sarf yerlerini en iyi tayin eden özel müesseselerin tahlili münakaşalarımızda en fazla alâkayı celbeden mevzu oldu. Son mülâhazatımda bu problem hakkında birkaç söz söylemek arzusundayım.

İlk hafta zarfında, yatırım bankası, bir sermaye piyasasının teşkili, ve Türkiye’de tasarrufun teşviki hakkında bütün diğer mevzulardan fazla söz söylendi. Özel sektörün serbestçe vereceği kararlar neticesinde imkânların teşekkülü ve ihtimali nisbetinde haklı olarak sorulabilecek suallerin bazıları şunlardır: Tasarrufu daha fazla teşvik, bu tasarrufların istimal sahalarının tayini, bunların yalnız sermayedar bakımından değil, aynı zamanda ekonominin bir bütün olarak düşünülmesi halinde en

randımanlı yatırımlara akıtılmasını temin etmek için acaba hangi müesseselerin kurulması zaruridir? Kanaatime göre, pek çok az gelişmiş memleketteki gibi, Türkiye’de de birçok yatırım kollarında özel müteşebbise düşen rant ile cemiyetin bir bütün olarak istifadesi arasında büyük farklar bulunmaktadır. Meselâ, millî bir hava hattının geliştirilmesi son derece «ileri» bir hamle olarak telâkki edilebilir fakat kalkınan bir ekonominin prodüktif imkânlarını geliştirmede ne dereceye kadar faydalı olabileceği de tamamıyla ayrı bir meseledir.

Binaenaleyh münakaşaları yapılan iki ana problem tasarrufların teşviki ve sosyal olarak prodüktif yatırım sahaları olmuştur. İlk problem derhal bir sermaye piyasasının tesisi meselesini ortaya atmıştır. Bu memleketin iktisadçıları, iş adamlarını ve birçok resmî memurunu en fazla düşünceye sevkeden en önemli problem hangisi olmuştur sualine muhatap olsam, Türkiye’de normal derecede iyi işleyen bir sermaye piyasası nasıl tesis edilebilir mevzuunun, konferansın devam etmiş olduğu üç hafta zarfında, en fazla dikkat ve münazarayı doğurmuş olduğunu söylerim. Bu mevzu hakkındaki görüşler, birçok müsbet, yapıcı adımlar atmanın mümkün olduğunu ifade edenlerden, bir sermaye piyasası tesisi mevzuunda hiçbir şey yapmanın mümkün olmayacağını iddia edenlere kadar tenevvü arz etmiştir. Bu sonuncuların iddialarına göre, sermaye piyasası müstakil bir değişken olmayıp zorla tesis edilemez ve fakat iktisadî gelişme neticesi otomatik olarak meydana gelir ve ancak olgun bir ekonomide uygun bir şekilde işleyebilir. Kanaatime göre bu müfrit görüşlerin hiçbiri doğru değildir. Hiç şüphesiz, özel müesseselerin gelişmemiş olduğu bir ekonomide bir sermaye piyasasının tesisi zamansız olur çünkü bu sermaye piyasasına takdim edilecek tahvilât bulunamaz. Diğer taraftan, zannetmem ki bir sermaye piyasasının tesisi, memleketin Amerika Birleşik Devletleri veya bazı Batı Avrupa memleketlerinde halen mevcut pek mütekâmil iktisadî sistemlere sahip oluncaya kadar tehir edilmesine lüzum olsun, Pek yerinde olarak sorunun şekli, bugün Türkiye’de özel sanayi ve muhtelif şirketlere ait özel hisse senetlerinin bir sermaye piyasasının temelini atmaya imkân verecek kadar gelişmiş olup olmadığı şekline ifraz edilmelidir.

Muhtelif şekiller münakaşa edildi — meselâ Mexican National Financiera gibi özel ellerde bulunan Kalkınma Bankası tarafından kendi esham, tahvilât ve hisse senetlerinin sermaye piyasasında satılması gibi. Sair varyantlar arasında mahdut aile fertleri arasında muhafaza edilmekte olan aile teşebbüslerinin ammeye teşmili, Devlet tahvilleri dahil muhtelif şirketlere ait eshamı satın alıp bilâhara tasarruf sahipleri ve sermayedarlara satacak olan yatırım fonlarının geliştirilmesi de zikre-

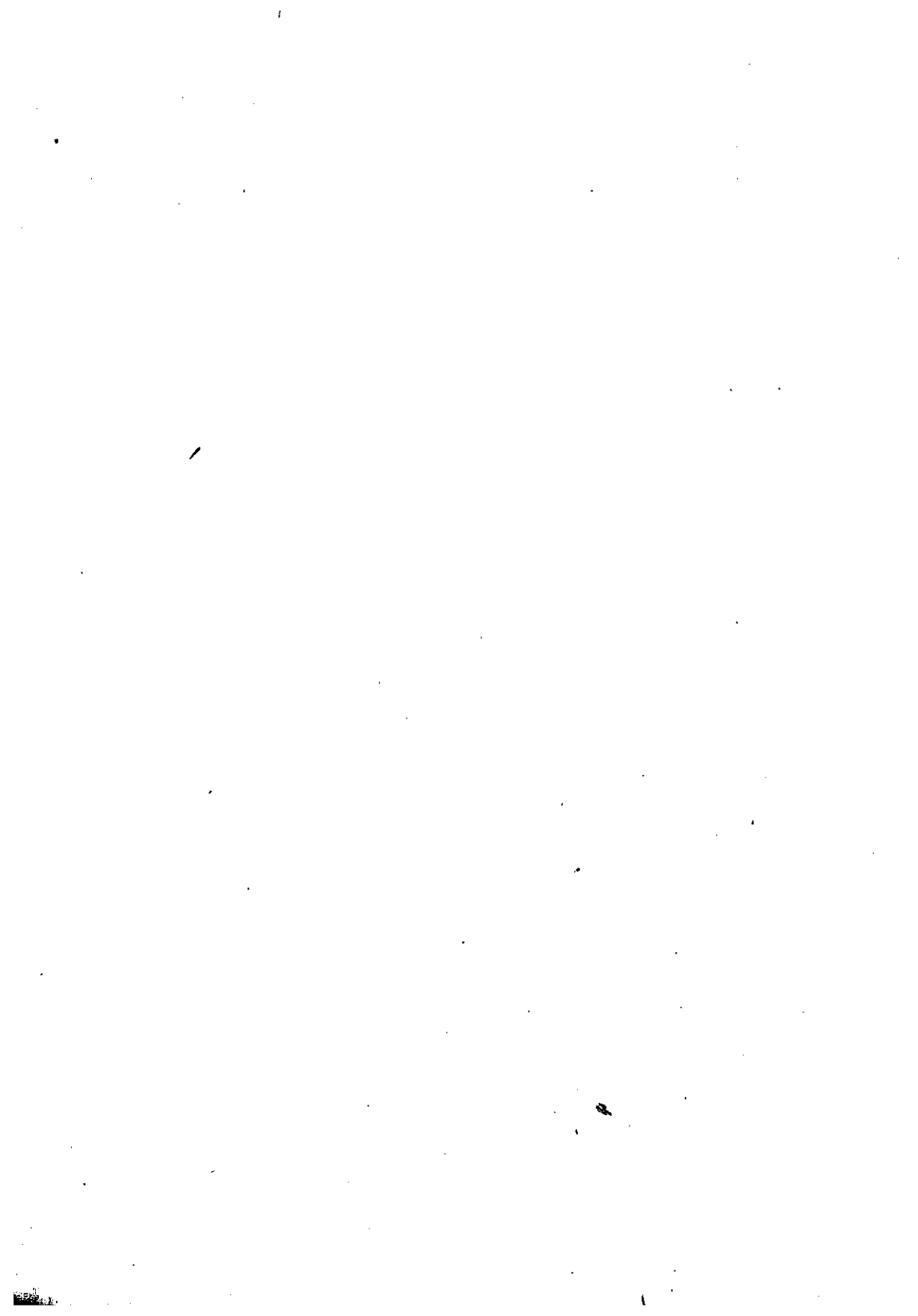
dilebilir. Diğer bir yenilik de orta ve ufak tasarruf sahibinin yatırım yapmasına imkân verecek kadar mahdud kıymette hisse senetlerinin ihdası olabilir. Şayet bir şirketin en ufak hisse senedi TL. 5000'lik ise, vâsat vatandaşın bunu satın alması çok güçleşir, fakat bu rakam TL. 50'ye indirilirse şirketlerin birine ait birkaç hisse senedi almak aynı şahıs için çok daha kolaylaşmış olur.

Kısaca, Türkiye'de bir sermaye piyasasının tesisi için lüzumlu teknik ve müessese veçhelerinin bazılarını uzun uzun münakaşa ettik. Bir sermaye piyasasının meydana gelmesini teşvik edecek bütün müesseselerin kurulması için lâzım gelenin yapılması zarureti hususunda ittifak mevcut idi. Bu şekilde özel teşebbüs tarafından idare edilmekte olan birçok firmanın gelişmesinde halk iştirakinin çok daha artmasının mümkün olacağı iddia edildi. Yine iddia edildi ki bu şekilde her ne kadar en fakir köylünün ihtiyarî tasarruflarını seferber etmek mümkün olamaz ise de, hiç değilse bir dereceye kadar Türkiye'nin muhtelif mahallerindeki orta sınıf şehir hattâ köy ailelerinin ihtiyarî tasarrufları artırılabilir. Şu halde, millî sermayenin özel ellerde bulunan kısmına ait mülkiyetin yayılması ve bu mülkiyet anlayışının gelişmesi neticesi bir sermaye piyasasının teşekkülü aynı zamanda ekonomide tasarruf lüzumu ve arzusu zihniyetinin de umumî olarak yerleşmesine yardım edebilecek mekanizmayı temin etmiş olur.

Mülâhazatımı bitirirken, şunu ifade etmek isterim ki münakaşalarını yapmış olduğumuz mevzular ister nüfus artışı meselesi, ister bir sermaye piyasasının teşkili, ister teşebbüsün mevcudiyeti veya ademi mevcudiyeti, ister Türkiye'de özel veya amme sanayilerindeki müessese teşkilâtları olsun, hep iktisadî nüveleri olan fakat iktisadî münasebetlerden çok daha ötelere uzanan mevzulara temas etmiş olduk. Bu mevzuları konuşurken mütamadıyen bir âmil topluluğu ile karşılaştık fakat bunlara lâayık oldukları önemi vermedik. Bu âmiller, Türk ekonomisinin muhtemel değişikliklerini izah ve kıymetlendirmede verilecek bazı cevapların ancak halkın sosyal hareket tarzı, sosyal yapısı ve sosyal psikolojisine bağılı olduklarıdır. Halkın ne zaman daha az çocuk sahibi olmaya karar vereceği, şahısların müteşebbisliği cazip bulup bulmadığı, ailelerin sahip oldukları firmaların mülkiyetine yabancıları ithal etmeyi uygun bulup bulmayacakları bence iktisatçıların tamamen cevaplandıramayacakları suallerdir. Zira bunlar iktisat kurallarına göre, hattâ diğer herhangi bir şekilde kati olarak cevaplandırılmıyacak meselelerdir. Bunlar, izahları kısmen de olsa, ancak bir milletin sosyal psikolojik ve umumî sosyolojik şartları içinde bulunabilecek meselelerdir. İşte bu sebeptendir ki ilk hafta zarfında (hattâ diğer haftalarda da) ele aldığımız

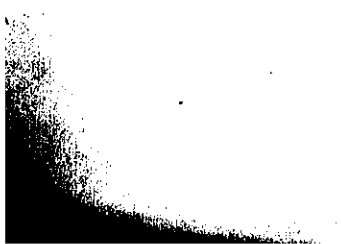
I. HAFTA ÖZETİ

bütün bu problemlerin temeline kadar inmek istendiği takdirde iktisadî kalkınma ve iktisadî gelişmenin sosyal neticelerini de etüd etmenin lüzumu defaetle belirtilmiştir. Bundan dolayı, bir sene sonra bu topluluğun Türkiye'de sanayileşme ve iktisadî kalkınmanın sosyal neticelerini tahlil etmek üzere bir konferansa davet teklifinin hiç değilse bir defa imâ edilmesini büyük bir memnuniyetle karşıladım. Ekseriyetinin iktisatçı olmasına rağmen ilk haftanın münakaşalarına katılmış olan herkesin bu teklifi, ve Türkiye'nin iktisaden kalkınması ihtimallerinin sosyolojik, kültürel ve psikolojik veçhelerinin büyük bir dikkatle tahlil edilebileceği ikinci bir muvaffak konferansı müsbet olarak karşılayacağından eminim.

Kısım II

SANAYİLEŞME VE DIŞ YARDIMLAR

SANAYİLEŞMEDE DIŞ YARDIM BEYNELMİLEL TECRÜBE

Maxwell Stamp

Bizler bugün burada, sanayileşme ameliyesinde bulunan bir memleketin dış yardımdan ne kazanabileceğini ve bu yardımı elde etmek için takip edilecek en iyi yolu hep birlikte görüşmek üzere toplanmış bulunuyoruz.

Birçoklarımızın noktai nazarlarına göre ben bir yabancıyım. Burada hazır bulunan misafirlerin birçoğu da öyledir. Yani, bir deyimle, arzu ettiğiniz takdirde size yardımda bulunabileceklerin bazılarının mümessilleriyiz ve bu yardımın temini için lüzumlu olan her şeyi yapmağa âma-deyiz. Bu cümleden olarak, ben, özel tasarrufların kalkınan memleketlere aktarılabilceği yollardan biri olan bir Londra Ticaret Bankasının — Philip Hill, Higginson, Erlangers Limited'in — müdürlerindenim. I. B. R. D. ile birlikte, bir memleketin âmme tasarruflarının bir diğerine aktarılabilceği yollardan biri olan Para Fonu'nda da bulundum. Aynı zamanda, levha plâstik, ev kazanları ve diğer birçok madde imal ederek, gelişmiş veya gelişmemiş memleketlerde her sene fabrika kurmak suretiyle geniş mikyasta dış yatırımı yapan büyük bir beynelmilel şirketin — De La Rue Company'nin — bir müdürüyüm. Sizlere dış yardım arayan veya iktisatçılar olarak hitap etmekteyim: Bu mevzuda, az geliş-

miş memleketlerin sözde «dostlarının» hissi ve buğulu düşüncülerinin faydadan ziyade zarar tevhit ettiğine inandığım için, patavatsızlık derecesinde açık sözlü ve samimî olmak niyetindeyim.

Müşahedelerimi, kendi memleketinin ne gibi kanunlar kabul etmesi, diğer memleketler veya yabancı özel iş firmaları ile ne gibi malî görüşmeler yapması icabettiğini düşünmekte olan, yani memleketini en kısa zamanda en zengin hâle getirme yollarını bulmaya gayret eden Bay X isimli farazî bir plânlamacıya hitap suretiyle anlatırsam belki bu tahlil basitleşir. Bay X, şu veya bu şekilde hükûmeti tazyik eden bir politikacı, bir memur, bir iş adamı, bir seçmen veya bir seçmen olarak yapılacak en iyi şeyi tâyine uğraşan akıllı bir vatandaş olabilir.

Bay X'in elinde memleketinin tabii imkânları — kabiliyetleri derecesinde beşerî imkânlar, yeraltı imkânları dahil toprak ve mevcut demirbaş malzeme stoku — vardır. Cemiyetin mal ve hizmet verimini çoğaltmak için (ve istihlâkleri için malların istihsalı şarttır) birkaç şükûn bir veya fazlasını yerine getirmek elzemdir.

MİLLÎ SERVETİ ÇOĞALTMAK

Mevcut imkânlar çoğaltılabilir. Bu, memleketin içinden veya dışardan ithal suretiyle olmak üzere, iki şekilde tahakkuk edebilir. Toprak mevzuunda, kullanılmayan balta girmemiş orman gibi toprak kullanılır hâle getirilebilir; sermaye mevzuunda, halk ve şirketler câri gelirlerinin daha ufak bir kısmını istihlâke teşvik suretiyle tasarruflar artırılabilir. Beşerî imkânlar mevzuunda, memleket dahilindeki imkânları süratle çoğaltmak kolay değildir — bebeklerin büyümesi zamana mütevakıftır — ama çalışmayan insanlar (bazı evli kadınlar gibi) çalışmaya teşvik edilebilir ve daha mühim olarak, eğitim suretiyle bazı kabiliyetlerin arzı çoğaltılabilir.

Burada, hepinizce malûm olan, fakat hiçbir zaman tekrar faydadan hâli addedilmemesi icabeden bir hususu, sermaye eksikliğinin kalkınmada esas dar boğazı teşkil ettiği iddiasına fazla ehemmiyet atfedildiğini belirtmek isterim; sermayeyi kullanacak yetişmiş işçi ve idarî teknik eksikliği, umumiyetle sermaye eksikliğinden çok daha ciddi bir dar boğaz teşkil eder. Kendisini kullanacak yerli kabiliyet ve idarî tekniğin henüz mevcut olmaması yüzünden pek büyük mîkyasta dış yardım israf edilmiştir. Az gelişmiş memleketler munzam dış yardım talep ettikçe, bazan aklıma büyük şehirden akvaryumu gezmeye giden yaşlı karı - kocanın hikâyesi gelir. Akvaryumdan ahtapotu gören kocanın, «Ah bütün bu kol ve bacaklar bende olsa sana nasıl sarılıp seni nasıl bağrımın sıkıca basar,

bilirdim!» demesi üzerine kadın: «Boş ver canım, sen iki kolunu kullan kâfil!» cevabını vermiş. Munzam dış yardım talebinde bulunan pek çok az gelişmiş memleket, mevcut imkânlarını lâıyık ile kullanamamaktadır.

Bir inhiraftan sonra, vazifesi memleketinin daha süratle kalkınmasını sağlamak olan Bay X'e dönelim. Kendisi ilk ihtimal olarak, tasarrufları artırmak ve öğretim ve eğitime para yatırmak için lâzım geleni yapmak suretiyle memleketin iç imkânlarını çoğaltabilir. Muhtemelen, bunların her ikisi de, ileride sağlanacak daha yüksek istihlâk ümidine karşı, halde daha düşük istihlâk doğurur.

İkinci olarak, mevcut imkânları daha verimli bir şekilde kullanmak üzere tertibat alabilir. Meselâ, şayet Hintli dostlarımızın inekler ile alâkalı bâtil itikadları bulunmasaydı — tam tâbiri ile, mukaddes inek mevhumu olmasaydı — veya hiç olmazsa tezeği mahrukat yerine gübre olarak kullansalardı memleketlerinin yaşama seviyesinin oldukça yükseleceğinden şüphe edilemezdi.

Bu iki metot ile elde edilebilecek başarının bediî bazı hudutları vardır. Ekseriya en nikbin ümitlerin dahi, daha birkaç nesil boyunca ezici fakirliği yok etmeğe kâfi gelmesi pek muhtemel değildir. Bazı halde nüfus artışının millî gelir artışından fazla olması ve dolayısıyla de halkın büsbütün fakirleşmesi pek muhtemeldir.

DIŞ YARDIM İTHALI

Çaresiz olarak, Bay X dışarıya dönecek ve «elindeki» yerli imkânları dış imkân ithali ile genişletmek çarelerini arayacaktır. Gelirini artırmak isteyen her şahıs gibi, o da ya sadaka istemek ve elde etmek veya iş esası üzerine elde ettiğinin karşılığını ödemek yollarından birini seçecektir. Her iki halde de şahıs veya hükûmetlere müracaat edecektir. Ben buradâ renkli bir tâbir olmakla beraber «Sen zenginsin ben ise fakir» esası üzerine yapılan yardım taleplerinin yanlış sayılamıyacak bir tarifini teşkil eden «sadaka» kelimesini kullandım.

Daha fakir memleketlerin faydalanması gayesiyle bir hükûmetin kendi tebasına tahmil edebileceği munzam verginin veya bu tebayı istifadeden mahrum edeceği menfaatlerin bediî bazı hudutları vardır. Şayet sadaka isteyen memleket meselâ Komünizm tehdidi altında ise, o zaman sadakayı veren memleketin normal yardım saiklerine ilâveten, millî müdafaa masraflarına müşabih bir ödeme yapmak gibi bir şahsî menfaat unsuru da katılabilir. Fakat hemen hemen her vakiadâ, gayri ticarî olarak yani karşılığında bir şey ödenmeden elde edilecek sermaye ve

DIŞ YARDIMLAR

«know-how» ihtiyaçlara uygun olmamaktadır. İlâveten de, yardımın tamamı uygun olmamakla kalmayıp muhakkak surette bazı politik neticeleri de beraberinde getirecektir — Ruslardan, hattâ bazan Amerikalılardan yardım almanın bir hükûmeti politik olarak ne güç vaziyetlere düşürdüğünü hepimiz biliriz.

Şayet en süratli kalkınma ve fert başına en süratli hakikî gelir artışı sağlanacak ise sadaka esası üzerine elde edilecek herhangi bir yardıma ilâveten ticarî esaslar dahilinde sermaye ve bilginin de ithali normal olarak şarttır. Bu sebeple yazımın ve bu sabahki görüşmemizin esas kısmını bahsi nispeten az geçen fakat ehemmiyetleri pek fazla olan dış sermaye, «know-how» ve bilgiyi ticarî esaslar dahiline satın alma veya başka bir ifade ile özel dış sermaye ve teşebbüsü cezbetme tekniği mevzularına hasretmek isterim.

Tabiidir ki, tatbikatta, muhtelif dış yardım neveleri arasındaki tefrik muğlâklaşmaktadır; meselâ yardımın ilk membaı bir yabancı hükûmet olduğu zaman «sâfi yardım» ile, ticarî muâmeleler arasındaki tefrik muğlâk bir hâl alır; hattâ ödeme şartlarının mevcudiyeti veya ademi mevcudiyeti dahi bir rehber olamaz. Birçok sözde «borç» lar hakikatte birer hediye; her iki taraf da ödeme zamanı gelince bir moratoryomun veya bir «yeni ifade» ameliyesinin bir ödemeyi — belki de gayri muayyen bir müddet için — tehir etmesini beklerler.

Hakikatte dış yardım aşağı yukarı şu şekillerde tecelli eder: Sadaka gayesiyle verilen safi yardım; millî müdafaa yardımı; hükûmetten hükûmete borç; hükûmetten, Dünya Bankası'na (veya başka bir müesseseye) oradan da hükûmete borç; Dünya Bankası'na özel, oradan hükûmete borç; özel'den hükûmete ve I.F.C. tipi müesseselere özel teşebbüs için borç; özel teşebbüs tarafından direkt yatırım; özel teşebbüs veya özel şahıslar tarafından portföy tipi yatırım. Yardım para, demirbaş teçhizat, «know-how», teknik idarî kabiliyet, yerli işçi eğitimi ve kalifiye işçi temini şekillerini alabilir.

Kalkınmanın dar boğazı ekseriya sadece sermaye imkânları veya tasarruf eksikliği değildir; çok defa bu dar boğaz «işbirliği faktörlerinin» — sermayeyi prodüktif hâle getirmek için onunla birlikte işlemesi icabeden faktörlerin — yokluğudur. Buradan da «fakirliğin fâsid dairesi» — bu memleket fakirdir, dolayısıyla kâfi miktarda tasarruf yapamaz, zira halkının büyük kısmı asgari geçim seviyesindedir ve bu sebeple mistakbel tasarrufları mümkün kılacak bir fazlalık için lüzumlu sermaye terakümünü başaramaz ve saire... — iddiasının yersizliğini istihraç kabildir. Bir memleketin yatırım nispeti düşük ise, bu kaide olarak daha

kuvvetli saikler altında daha fazla tasarruf yapamaz mânasına gelmez — Meselâ hiçbir zaman fakirlik milletlerin harblere girişmelerine bir mâni teşkil etmemiştir. Profesör Arthur Lewis'in belirtiniş olduğu gibi, Hindistan'da dahi köy masraflarının tahminen %7'si merasimlere — cenaze, doğum, ölüm, tesit v.s. — sarfedilmektedir; şayet sosyal âdetler değişse, veya saikler kâfi derecede kuvvetli olsa, bu meblâğlar tasarruf edilebilir ve prodüktif bir şekilde kullanılabilir.

Tasarrufların yapılması veya yerinde kullanılmasına mâni olan, umumiyetle yatırım sahası, teşebbüs enerjisi, kalifiye işçilik ve sair işbirliği faktörlerinin yokluğudur.

İŞBİRLİĞİ FAKTÖRLERİYLE YABANCI SERMAYENİN DEĞERLENİŞİ

Buradan da son derece mühim bir neticenin istihracı mümkündür. Bu netice Bay X'in aklında daima bulunmalı, hattâ çerçevenip baş ucuna asılmalıdır. Netice şudur: *İşbirliği faktörleri yokluğunun dar boğazı teşkil ettiği hallerde bizatihi sermayeye nazaran, işbirliği faktörleri arzı ile beraber gelecek sermaye çok daha kıymetlidir.* Büyük bir yabancı firmanın fabrika tesis etmesi ve idareci, bilgi, teknik ve eğitim malzemesi getirmesinden memlekete sağlanacak fayda, bunları en iyi şekilde kullanacak bilgi olmaksızın aynı miktarda nakid borç alınması veya hükûmete hediye olarak makine verilmesi hallerinde sağlanacak faydadan fazladır.

İfade etmiş olduğum şekilde bu hakikat o derece bedihîdir ki âdeta ispatı gayri mümkündür; buna rağmen pek çok kimse bunu politikalarını tâyin edici unsur olarak kabul etmek istemezler. Yabancı firmalar dünyanın her tarafında az gelişmiş memleketlerde hoş karşılanmazlar ve bu tutumun — hoş karşılama yokluğunun — az gelişmiş memleketlere dışarıdan yapılacak özel yatırım hacmi üzerinde son derece ehemmiyetli tesirleri olduğundan, bu durumun mevcudiyet sebeplerini tahlil edelim.

Bunun esas sebebi dış yatırım faydalarının yaygın, zararlarının ise mütekâsif oluşudur; ancak nispeten daha az insan tarafından hissedilmesidir. Şayet meselâ Hindistan'da bir yabancı ilâç firması yerleşecek olsa, bir bütün olarak memleket, daha ucuz ve iyi ilâçlardan, daha şiddetli rekâbetten yeni idarecilerin «iyi misallerinden», daha ileri muhasebe usullerinden müstefid olacaktır. Zarardide olacak olanlar ise (hiç değilse kısa bir müddet için), bilhassa randımanlı çalışıyor iseler, orada evvelce yerleşmiş olan istihsalcilerdir. Bu istihsalcilerin teşkilâtlı ve sessiz olmaları, fayda sağlayan müstehlikin ise teşkilâtsız ve sessiz olmaları muhtemeldir. Böylece yabancıya karşı olanların durgun veya faal şovenizme, veya istiklallerini yeni kazanmış olan memleketlerde (pek tabii

olarak) kuvvetli olması muhtemel yabancı hâkimiyete itimatsızlığa hitap etmeleri kolaylaşmış olur.

Bir de yabancı firmalar kâr sağlar ve tabiatıyla bu kârın bir kısmını hissedarlarına temettü dağıtmak üzere kendi memleketlerine nakletmek isterler. Birçok memlekette kârı kötü gören zayıfın istismarının bir mükâfatı sayan, istihsal vasıtalarının devlet mülkiyetine geçirilerek kârın hususî şahıslar yerine devlette terakümüne imkân verecek bir sistemle değiştirilmesi icabeden eski tip bir kapitalist sisteminin ürünü olarak gören bazı kimselerin (bazan da pek çok kimsenin) mevcut olması muhtemeldir. Bu tutum kendisini muhtelif şekillerde ifade eder — meselâ bir şekil yüksek kâr sağlayan şirket bu kârı istihsal faktörleri teminindeki, bunları halkın istediği ve satın almaya hazır olduğu madde veya hizmet hâline tahvildeki randımanlı çalışması ile değil, «işçisini istismar» veya «müstehlikini istismar» suretiyle elde ettiği ve binaenaleyh devletin fazla gelire ihtiyacı var ise şirket kârlarının (ve bilhassa yabancı şirket kârlarının) vergiye tâbi tutulması şahıs gelirlerine veya istihlâkine vergi koymaktan daha hakkaniyetli olacağı görüşüdür. Yabancı hissedarların reyleri yoktur: Bu sebeple mülklerine doğrudan doğruya veya cezalı vergi yolları ile veya şirketlerini cezaî müeyyidelere tâbi tutmak suretiyle el koymak, seçim taktiği olarak câzip bulunabilir.

Su halde Bay X kâr, bilhassa yabancılarda teraküm edecek kâr, mevzuunu gayet sarîh olarak düşünmelidir. Benim teklifim, kendisinin yabancı firmalar tarafından sağlanan kârı, memleketinin yabancı firmaya, temin etmiş olduğu sermaye ve işbirliği faktörlerine karşılık olarak ödemesi icabeden ücret diye telâkki etmesidir. Herhangi bir alıcı gibi Bay X de ihtiyaçlarını en ucuz şekilde temini arzu eder ise de, hayatın herhangi diğer bir sahasında olduğu gibi, burada da alış fiyatını düşürdükçe, ihtiyaçlarına karşılık alabileceği miktar da azalacaktır; bizim vakıada ise, bir memlekette yabancı yatırım ne kadar az kârlı görünürse, cezbedilecek özel yabancı sermaye de o derece mahdud olur.

YABANCI SERMAYEYİ ÇEKMEK

Yine burada da Bay X'in baş ucuna gerçeğe ulaşıp asması icabeden diğer bir büyük hakikatle karşı karşıya geldik: *Dış sermaye cezbedilmelidir.* Gelmeye zorlanamaz. Şurası da, bir hakikattir ki bir firma bir yatırımında bulunduktan sonra tazyike tâbi tutulabilir fakat bu hal diğer firmaları ürkütür ve hiçbir zaman unutulmamalıdır ki bir memlekete zaten girmiş bulunan ve dolayısıyla şantaja mâruz dış sermaye miktarı; iyi muameleye tâbi olmak ve şartların müsait bulunması halinde, yani dış

sermaye ve «know-how»'ın profitabilitesi yüksek bir şekilde kullanılması mümkün olduğu takdirde, istikbalde cezbedilebilecek dış sermaye miktarına kıyasen pek mahduttur. Haris olmak ve altın yumurta yumurtlayan kazı öldürmek her zaman caziptir fakat — ah ne kadar aptallıktır!

Şimdi artık Bay X politikasını gözden geçirirken özel dış sermayeyi alâkalı işbirliği faktörleri ile birlikte optimum miktarda cezbedecek bir politika araştırmalıdır. Bu optimum daima âzami mânasına gelmez, zira daha fazla sermaye cezbetmek için «fiyatın» yükseltilmesi icabedebilir ve bir zaman gelebilir ki fiyat fazla yükselmiş olur. Meselâ, dış firmalara daimî bir vergi muafiyeti tanımak, bazı şartlar altında geniş bir akıma sebebiyet verebilir. Fakat o zaman yerli firmalar gayri müsait şartlar altında ve yerli teşebbüs kâbiliyetinin gelişmesi geri bırakılmış olur; memleket membaları gayri-âdil ve verimsiz bir şekilde kullanılır — ve bu, Bay X'in tam kaçınması gereken durumdur.

DIŞ SERMAYEDARIN SAIKLERİ

Mâkul bir politikanın tâyininde ilk adım, dış sermayedarın saikleri ni mütalâa etmektir. İyi bir Türk veya iyi bir Pakistanlı olan Bay X, bu mevzuda cahildir. Fakat bu cehalet demek olacaktır ki, ya dış sermaye ve know-how cezbedilemeyecek veya lüzumundan daha yüksek bir fiyat ödenecektir. Zira Bay X hatırdan çıkarmamalıdır ki memleketi, bütün diğer kalkınan memleketlerle, arzı mahdud bir dış sermaye, kabiliyet ve know-how için rekâbet halindedir ve memleketinin cazibesi âşıkâr bir hale getirilmedikçe bu sayıyı arzu ve mübrem şeyler başka yerlere gidecektir. Şu halde bir yabancı firmaya, bir fabrikanın Hindistan'da mı yoksa Ghana'da mı kurulmasına karar verdirecek acaba nedir? Dış yatırıma karar verdirecek bilâhara da bir memleketi diğerine tercih ettirecek acaba nedir?

Bir muhtemel saiki ele alarak ve elimine ederek işe başlayalım: Firma müdürü olan iş adamları, kalkınan bir memlekette yatırım yapmaya bir «mecburiyet» hissettikleri, daha fakir memleketlere yardımın bir mânevi borç olduğuna kani bulundukları için yatırıma karar vermezler. Az gelişmiş memleketlerin kendileri ve dünyanın fakirliğini azaltmayı istihdaf eden parlak gözlü idealistler böyle bir vazifenin mevcudiyetine inanabilirler fakat normal İdare Meclisleri — bence pek haklı olarak — aynı görüşü taşımazlar. Zira bir İdare Meclisi kendi parası ile değil, hissedarlar tarafından kendilerine emanet edilmiş olan para ile iş görmektedir. Başkalarının para ve imkânları ile yardımseverlik etmeye hakları olmadığı gibi, meyvalandırmak ve kâr sağlamak için ellerinden geleni

DIŞ YARDIMLAR

yapmakla mükelleftirler. Filhakika, şirketten ancak bu şartlar altında ücret kabul edebilirler. Hissedarların menfaatleri mevzuunda iş gördükleri cemiyetin mesul azaları olarak geniş bir görüşe sahip olmaları yani şirkette çalışanlara âdil, hattâ bazan da eli açık davranmaları icabettiği doğru olmakla beraber, dış yatırım kararlarında yardımseverlik zihniyetinin yeri yoktur. Müdürler bir dış memlekette yatırım yapmağa ancak şirket imkânlarını iyi kullanma ihtimaline, yani hissedarların menfaatlerine en uygun şekilde hareket ettiklerine kani bulundukları takdirde hak kazanabilirler.

DIŞ YATIRIMLARIN RİSKLERİ VE MALİYETİ

Herhangi bir şirketin içte veya dışta yeni yatırıma ayırabileceği maddî ve beşerî imkânlar tabiatıyla mahduttur ve bu sebeple İdare Meclisi bu mahdut imkânları en kârlı yatırımlara hasretmeğe mecburdur. Şu halde bir A memleketine yatırım yapmalarının saiki, hiç yatırım yapmamaktan, iç yatırım yapmaktan veya başka bir memlekette yatırım yapmaktan daha fazla kâr sağlamayı beklemeleridir. Bu İdare Meclisi titiz ise, dış yatırımın muhtemel kâr akımını ve ümitlerinin tahakkukuna mâni teşkil edecek riskleri dikkatle inceler. *Riskler ne kadar büyük olursa, veya büyük gibi görünürse, yabancı şirketlerin yatırım yapmasını teşvik için muhtemel kâr akımının o derece yüksek olması icabettiği* her ne kadar bir bedahet ise de, yeryüzündeki pek çok Bay X için bunun pek bediî olmadığı âşikârdır. Şu halde, yabancı işler için tahditleri veya hiç ayırmadan hem yabancı, hem yerli işlerin devletleştirilmesini müdafaa eden politikacı, bu tavsiyelerini tatbikat sahasına geçirmekten âciz olsa ve kendisi bunlara samimî olarak inanmayıp sadece rey avcılığı için bu sözleri sarfetse dahi, yabancı sermayeyi ürkütmek ve maliyetini artırmak suretiyle memleketini arkadan vuruyor demektir. Şayet bu konferansta mesul resmî şahıslar yabancı iş adamlarını ürkütecek politikalar müdafaa ediyor iseler — memleketin yabancı sermaye ve know-how' sız daha iyi olacağına kani olmamak şartıyla — memleketlerine hizmette bulunmuyorlar demektir.

Fakat ben, ne kadar ileri olursa olsun herhangi bir memleketin yabancı teknik ve yabancı firmaların rekabeti olmaksızın optimom süratle ilerleyemeyeceğine kaniyim; ayrıca, bu yabancı sermaye ve know-how'ın cezbine en mühim mâni müsadere, adaletsiz vergiler, veya diğer ayırıcı ve haksız muamele korkusudur. Güdümçüler ve sol temayüllü plânlamacılar kendi gayelerini kolaylıkla mağlûp edebilirler ve düşünce-siz beyanları ile kendi memleketlerinin terakkisini bilfiil geciktirebilirler.

DIŞ YATIRIMLARA TESİR EDEN TABİİ FAKTÖRLER

Şimdi de Bay X'in kontrolü altında olup olmadıklarına göre yabancı özel teşebbüsü cezib veya refedici faktörleri daha teferruatlı olarak ele almak icabetmektedir. Kendisi ve hükûmeti yabancı firma üzerinde katî tesiri olacak bazı şeyler üzerinde müessir olamazlar; bunların başında piyasanın vüsat ve zenginliği gelir. Misal olarak, birçok firma müsadere veya müsadereye yakın vergilendirme risklerini müdrik bulunmalarına rağmen, 400,000,000 nüfusu ile Hindistan'ın, dışında kalınacak bir pazar olmadığına inanabilirler; meselâ 2.000.000 nüfuslu Yeni Zelânda, fert başına çok daha yüksek gelirine veya gayri müsait muameleye mâruz bırakma riskinin düşüklüğüne rağmen, daha az cazibe taşır. Yeni Zelânda hükûmeti Hindistan'ın nüfusunun tesirine muadil hâle gelebilmek için hemen hemen hiçbir şey yapamaz ve muhtemelen buna iktidarı olsa dahi böyle bir şeyi arzulamaz.

Yine, bir hükûmet toprak arzı ve ham madde yatakları üzerinde müessir olamaz. Altyapıyı yollar, demiryolları, âmme hizmetleri ve saireyi gitgide islâh edebilir, fakat bu yavaş bir ameliyedir ve ileride başka gayelere lâzım olabilecek imkânları masseder. Şüphesiz ham maddenin işletilmesini araştırma müsaadeleri vermek gibi yollarla teşvik edebilir, fakat çok ucuza çok fazla vermekten kaçınmalıdır. Daha birçok müşâbih kararda olduğu gibi, bunda da bir memleketin mahdud imkânlarının işletilmesindeki optimom derecenin tâyini hiç de kolay değildir.

Şu halde, sarîh olarak, daha mühim bir pazar arzeden büyük memleketler veya ucuz ham madde gibi istihsal avantajları bulunan memleketler dış yatırımı cezbetme yarışında bir avans almış olurlar. Bu faktörlerden doğan muhtemel kârlar, evvelce de belirtmiş olduğumuz vecihle, siyasi ve diğer risklere ait tahminlerden müteessir olurlar. Bütün bu faktörlerin muhasalası, senede şu kadar içeri doğru yabancı yatırım akımı olacaktır. Bu optimom olabilir veya olmayabilir. Diyelim Bay X veya rey verdiği hükûmet netice itibariyle daha büyük bir yabancı yatırım akımının (bütün «maliyetleri» nazarı itibara alınarak) faydalı olacağına kanidir. Acaba bunu artırmak için ne yapabilir?

YABANCI SERMAYEYİ ÇEKMEK İÇİN PROGRAMLAR

Bunların birincisi, bir iktisadî âmme münasebetleri kampanyası tertibi ile bilgi sağlanmasıdır. Yatırım kararları için lüzumlu bütün bilgiler derhal ve kolaylıkla verilebilmeli ve Ticaret Odaları ile Devlet daireleri piyasa etüdü ve sair malûmatı ucuz ve verimli bir şekilde temin husu-

sunda muhtemel yatırımcılara *cidden* yardımcı olmalıdırlar. Dış memleketlerdeki ticarî müşavirler dikkatle seçilmeli ve hakikaten enerjik olmalıdırlar ve bunların gayretleri, yatırımın geldiği dış memleketlerdeki meslek adamları istihdamı suretiyle takviye edilmelidir. Mühim olan, uygun firmanın Deniz Aşırı Kalkınma Müdürü veya diğer resmî şahısların kafasına, Türkiye veya Fas veya Hindistan'ın yatırım için müsait bir yer olduğunu sokmaktır. Gelişigüzel bir misâl alalım: Şayet Bay X'in memleketi yabancı işlere karşı âdil davranıyor ise ve yabancı teşebbüsler gelişerek hissedarlarına iyi kâr temin ediyor iseler, meselâ İngiltere'deki sefaret niçin burada fabrikaları bulunan şirketlerin umum müdürlerine bir ziyafet vermesin? Şayet iyi niyet geliştirilebilir ve şayet bu umum müdürlerden bazıları müspet intibalarını naklederler ise, diğer umum müdürler bu kadar iyi bir piyasanın dışında kalmanın doğru olup olmadığını mütalâaya derhal başlarlar.

Bay X'in yapabileceği ikinci şey, yabancı işlerin mâruz bulunduğu «haksız» muameleleri izale etmektir. Bu ameliye esnasında yerli veya yabancı bütün işlerin mâruz bulunduğu haksız veya kötü muameleleri izale etmiş olabilir. Meselâ şayet fabrika inşaatı ve mübrem ithalât için ruhsata lüzum varsa ve bu ruhsatların temini için sonsuz muamele ve rüşvet şart ise bunun muhtemelen iki neticesi olacaktır. Birincisi, bu usulleri bilmeyen ve bu işlerin yürütülmesi tekniğinde cahil olan yabancılar ürkeceklerdir. İkinci olarak da bu ruhsatları elde edenler muhtemelen inhisar kârları temin edeceklerinden, yabancı sermaye cezbetmenin maliyeti, dolayısıyla yükselmiş olacaktır. Şayet döviz ve ithalât kontrolü için veya başka mevzularda lisansa lüzum var ise, bunlara ait mevzuatın sarîh, muamelâtın süratli ve kontrollerini idare eden memurların namuslu olmalarının ve öyle kalmalarının ehemmiyeti hayattır. Şayet lisans sahibine bir inhisar hakkı tanmıyor ise, bu yabancı sermayeyi cezbetme fiatının bir unsuru olarak nazarı itibara alınmalıdır.

Şu halde belki de Bay X'in ilk yapması icap eden şey, teşebbüs ve yatırım ümidini kıran hususları ve kendi memleketindeki tatbikatın bilhassa mükemmel bir kalkınmayı başarmakta olan diğer memleketlerdeki tatbikatla nasıl kıyaslanabileceğini meydana çıkarabilmek üzere şahsen veya Ticaret Odaları ile Ticaret Dernekleri vasıtasıyla memleketinde faaliyette bulunan teşebbüslerle temasa geçmektir. Muhakkak böylelikle çok kıymetli bilgiler edinecek, ve bu bilginin yardımı ile yabancı sermayeyi ürküten kırgınlıkların pek çoğunu pek ucuza izale etmeye muktedir olacaktır. Bilâhara da bu islâhatın iş muhitinde muhakkak duyulmasını, memleketinin dış iktisadî âmme münasebetlerinin uygun şe-

kilde yürütülmesini sağlayacaktır. Fakat kabul edilmelidir ki en mükemmel gayretlerine rağmen, yabancı yatırım ve teşebbüs akımı arzu edilen seviyenin altında kalabilir.

HUSUSİ TEŞVİK PROBLEMİ

Artık Bay X ciddi bir tercih yapmak mecburiyetindedir. Acaba yabancı firmaları memleketinde yerleşmeğe teşvik maksadiyle, kendilerine bazı hususî maddelerin istihsalı için inhisar hakkı vermek veya gümrük ve kota garantileri ile yabancı rekabet maddelerine kapıları kapamak gibi hususî imtiyazlar tanımalı mıdır? Yeni doğmuş sanayilerin gümrükle korunması umumî mevzuuna girmenin zamanı belki şu an değildir ama, burada da sarıh olan bir husus vardır: Bir kere bu kaygan meyilde yola çıktık mı, yabancı yatırımı cezbetme maliyeti muhtemelen tehlikeli bir şekilde yükselecektir; dolayısıyla, iki umumî prensipi teklif etmek isterim:

— Herhangi bir hususî firmaya eşsiz imtiyaz tanınmıyacaktır — inhisar olmamalıdır. Şayet gümrük yeni doğmuş bir sanayii koruyor ise, yeni firmaların bu sanayie girmesi herhangi bir tahdide tâbi olmamalıdır. Bu kaide yerli olduğu kadar yabancı yatırımlara da şâmilidir.

— Bu imtiyaz müddeti hudutlandırılmamalıdır.

Ayrıca da, müstehlak tarafından ödenen fazlalık olarak memlekete hakikî maliyeti çok dikkatle kıymetlendirilmeden herhangi hususî bir imtiyazın verilmemesi icabettiğine kaniyim. Bu maliyet muhtemelen faydalar ile mukayese edilmelidir. Bunların ancak bir kısmı nakid olarak ifade edilebilir (yeni sanayi tarafında ödenen gümrük, resim, vergiler v.s.) fakat buna rağmen bu etüt sıhhatli ve birçok halde çok mânidar olur.

Bay X memleketinin siyâsî ve iktisadî istikrarını teşvik için elinden gelen her şeyi yapmalıdır; hür bir cemiyette, ateşli insanların yabancı mülkiyetin devletleştirilmesi ve istimlak edilmesini talep etmelerine mâni olamaz, fakat seçmen kitlesinin hakikatlere vâkıf olmalarını temin edebilir. Altın yumurta yumurtlayan kazın hikâyesi tekrar edilmeli ve tekrar edilmelidir.

Bay X diğer az gelişmiş memleketlerin politikaları veya oralardaki hâdiselerin tesirinden muaf olmadığını da idrak etmelidir. Şayet bir Afrika memleketi yabancı mülklerine el koyarsa, bütün buna benzer memleketler zarar görür. Şu halde beynelmîl teşekküllerde sesini ve reyini, beynelmîl konseylerde de nüfuzunu âdi milliyetçiliğe ve adalet dışı tatbikata karşı olanlar safına ilâve etmelidir.

DIŞ YARDIMLAR

Hakikatte bu şeyler, yerli ve yabancı iş için iyi şartların yaratılması ve âmme münasebetleri tekniği ile bu şartların mevcudiyetinin ilânına bâliğ olur. Yabancı firmalar kalkınan memlekete yardımlarını tam olarak getireceklerdir.

Bu nevi direkt yatırım beraber getirdiği «işbirliği faktörleri» dolayısıyla son derece ehemmiyetlidir. Harbden beri esham ve tahvilât halindeki dış yatırım portföyünün pek fazla kurumuş olmasından dolayı direkt yatırım büsbütün ehemmiyet kazanır. Cenubî Amerika'daki demiryollarının Londra Borsasından finanse edilebildiği günler çoktanberi maziye karışmıştır; geniş mikyasta tahvilât aksaklıkları, yabancı şirketlerin millileştirilmeleri, sermayedarların ağzında kötü bir tad bırakmıştır ve döviz tahdidatı bir canlanmaya mâni teşkil etmiştir. Yeni şeklin eskisinden çok farklı olacağına inanıyorum. Kalkınan memleketlerin kendi tahvilât borsalarının ve bilhassa mükellefiyetlerini mahallî tasarruf sahiplerine sattıkları gibi dışarda da bir miktarını satabilecek olan yatırım tröstü tipi yerli teşkilâtların gelişmesini ümit etmekteyim. Şu hakke Bay X, mahallî piyasa ve mahallî malî müesseselerin gelişmesi mevzuunu dikkatle ele almalıdır ve şayet Bay X akıllı ise, alâkalıların New York, Londra ve Paris merkezlerindeki büyük ticaret bankaları ve yatırım bankalarından tavsiye ve yardım istemeleri hususunda ısrarla duracaktır.

HÜLAŞA

Hükûmetlerin ve beynelmîl müesseselerin yardımları, özel teşebbüsün parası kadar enerji ve tekniği ile de itmam edilmelidir. Hususî teşebbüs kârları kendisini cezbedecek seviyede olmalı ve gaye, verim ve hizmetlerine karşılık âdil ve uygun bir mükâfatın ve devletçe teşvik edilsin veya edilmesin inhisarcılık vasıtasıyla bunların şişirilmemelerinin temini olmalıdır. Şayet iş âdil muameleye tâbi tutulmazsa fonksiyonunu lâyıki ile başaramaz; ve hakikaten de, yeni iş bu tarafa pek sokulmayacaktır. Zira, her şeye rağmen, yeryüzünde gidilebilecek pek çok yer vardır. Kalkınan bir memleketin yaşama seviyesini yükseltmede en kıymetli rolü oynayabilecekleri ürkütmek, verimsiz ve bozulmuş bir idare mekanizması tarafından yürütülen verimsiz bir plânlamanın tevhit edeceği zararların her halde en ehemmiyetsizi değildir.

HÜKÜMET PLÂNLARININ DIŞ YATIRIMLARA ETKİLERİ

Konuşmamı bitirmeden evvel, Türkiye'nin misafiri bulunmamız ve Türkiye'nin bir kalkınma plânına sahip memleketlerden birisi olması do-

layısıyla pek mânidar olan diğer bir mevzuat temas etmek isterim. Mevzu, teklif etmiş olduğum program nevinin, kalkınan bir memleketin plânına ne şekilde intibak ettiğidir. Üç yıllık veya beş yıllık veya yedi yıllık bir plân özel yabancı sermayeyi ürkütür mü?

Şurası sarihtir ki, hükümet icraatı ile ekonominin gidişatını değiştirecek kastı bir gayret mevcut ise, bu husus yabancı işin yatırıma karar vermeden önce hesaba katacağı faktörlerden biri olacaktır. Şayet plânın hakikaten memleketin refah seviyesini yükseltmesi muhtemel ise ve dolayısıyla yatırım yapacak firmanın müstakbel kârları da artacak ise, firma yatırım yapmağa daha mütemayil olacaktır; fakat plânlamacıların veya plânın teferruatını yürütecek olanların normal iş kararları ve tertiplerine keyfi müdahalelerde bulunacaklarını görürse, yabancı sermaye ürkütülmüş olacaktır; «Plânlamacılar» veya devlet memurları tarafından işlerine keyfi müdahalelerde bulunulmasından hiçbir teşebbüs hoşlanmaz. Bence, Bay X bir kalkınma plânının ilanı karşısında yabancı işin ilk reaksiyonunun müdahale ve sürünceme korkusu olacağını kabul etmelidir. Bu korku, plânın iyi bir plân olmasını ve hakikaten gelişme hızını artırmasını (bunun aksi imkânların özel sektörden âmme sektörüne transferinden ibaret olup, gelişme hızını pek âlâ azaltabilir) temin suretiyle giderilebilir. Bilhassa, özel sanayi ile tam ve teferruatlı fikir danışmasına istinat eden ve gayeleri yüksek bir gelişme nispetinin temini ile huzursuzluğa ve iş sektörünün israf doğuran kararlar almasına sebep olan bazı tereddütlerin izalesi bulunan plânlama, yabancı teşebbüs için müspet bir cazibe taşıyabilir. Plânlamanın bazan yanlış sebeplerden de özel teşebbüsü cezbedebileceği hatırlanmalıdır: Büyük hükümet sarfiyatı imtiyazlı mahdud bir zümre, yüksek kademelerde iş takip edenler ve en usta rüşvetçiler için pek kolay kazanç mânasına gelebilir ve çok defa da plânlama, muayyen branşlara girilmesini tahdit suretiyle (zira sanayide daha fazla firma bulunması plâna «intibak» etmez) birkaç kişiyi çok yüksek kazanç sağlayabilecekleri inhisar mevkilerine getirmek şeklini alır. Bu şartlar altında cezbedilen yabancı teşebbüs pek pahalıya satın alınmış olabilir.

Su halde görülmektedir ki, bir plânın mevcudiyeti özel sermaye ve teşebbüs akımı üzerinde çok müessir olur; fakat bu akımın istikameti birçok faktöre bağlıdır ve bunların en mühimi plânın iyi olması veya aksine sadece muayyen bir zümreyi bütün memleketin zararı pahasına, tatmin etmeyi istihdaf etmesidir. Plânlama pek muhtelif vaziyetleri içine alan bir kelimedir; bazı plânlar faydadan çok zarar tevhit ederler. İyi plânın yabancı özel sermayeyi ürkütmesi pek muhtemel değildir.

Buna rağmen bazı anlaşmazlıkların meydana çıkacağı kabul olun-

DIŞ YARDIMLAR

malıdır. Bazı iç sebeplerden dolayı Bay X bir şey yapmak isteyebilir, fakat bunun yabancı sermayeyi ülküttüğünü görebilir. Pek tabii olarak: «Allah kahretsin, bu nazlı yardım, olmayıversin daha iyi: Yabancı özel yardımın bu kadar da kıymetli olduğuna zaten inanmıyorum - şu memleketten çıkardıkları kârlara bir bakın; tediye muvazenemize tahmil ettikleri yüke bir bakın» demesi beklenebilir.

İNGİLTERE'NİN AMERİKAN YATIRIMLARINDAN KAZANCI

Ben Bay X'in bu sözlerinin doğru olmadığına kaniim; yabancı firmaların ev sahibi memleketin ekonomisine, kanaatimce, niçin büyük, hatâ elzem müspet bir yardımda bulunduklarına dair bazı sebepler zikrettim. Bu nazarı iddiaların doğruluğunu tevsik edecek müspet delil bulmak, kolay olmamakla beraber, Amerika Birleşik Devletleri'nin, İngiltere'nin son senelerdeki kalkınmasında ne şekilde müzahir oldukları hususunda elimizde bazı alâka çekici bilgi mevcuttur. Bunları John H. Dunning'e borçluyum: Moorgate and Wall Street'de (bildiğim kadarı artık çıkmamaktadır) 1961 baharında neşredilen bir makalesinde, 1959 senesi sonunda Birleşik Krâliyet'deki Amerikan direkt yatırımının defter kıymeti 2,475 milyon dolâr ve imalât sanayiindekinin 1,607 milyon dolâr olduğunu belirtmişti. Bu miktarlar 1949'da 729 ve 464 milyon dolâr idi. Amerikan yatırımı en dinamik ve çabuk gelişen sanayilere teksif edilmişti ve her halde bu dinamizmin doğmasında hissesi pek büyüktü. İmalât sanayiindeki her yirmi işçiden biri, bir Amerikan firması tarafından istihdam edilmektedir. Ücretler, İngiltere vasatısının biraz üstündedir ve şahıs başına verim daha yüksektir. Amerikan şirketlerinin şubeleri, Amerika'daki ana şirketten daha yüksek bir kâr nispeti sağlamaktadır.

Amerikan firmaları Birleşik Krâliyet umum ihracatının yüzde 11,8 ini temin etmişler ve umumî verimin %27,5'ünü ihraç etmişlerdir; hemen hemen istisnasız olarak, yerli rakiplerinden daha fazla ihracatta bulunmuşlardır. Amerikan firmaları ithalâtlarından fazla olarak 225 milyon İngiliz liralık ihracat yapmışlardır. Araştırma ve geliştirme mevzuunda, Amerikan şubelerinin ana şirketleri, bütün İngiliz sanayiinin (özel kalem halinde) bir tüm olarak sarfettiğinden daha fazla para sarfetmişlerdir. 1957 senesinde Amerikan faaliyetleri 482 milyon dolârlık bir net kâr halinde (kâr transferi nazarı itibara alınmak şartıyla) tecelli etmiştir.

Şu halde netice olarak, İngiltere'nin Amerikan firmaları direkt yatırımından pek çok istifade etmiş olduğu görülür. Biz Amerikan sana-

SANAYİLEŞMEDE DİŞ YARDIMLAR

yiinin «altın yumurta yumurtlayan bir kaz» olduğunu idrak ettik ve şü ana kadar, onu öldürmekten kaçınacak kadar zekâ gösterdik. Kanaatime göre kalkınan bir memleketin kârı, nispi olarak, çok daha yüksek olacaktır. Arzu ne kadar kuvvetli olursa olsun seviyesini âzami süratle yükseltmek isteyen fakat ister kasten, ister aptallık ve cehalet neticesi kapılarını yabancı yatırıma kapatan herhangi bir memleket, yanlış yolu ihtiyar etmiş olur.

DIŞ YARDIMLA İLGİLİ BAZI MESELELER

Basil Yamey

Düşük gelirli memleketlere yapılan iktisadî yardım, karışık ve anlaşılması güç bir milletlerarası münasebetler sistemi içinde cereyan eder. Yardım akımının hacmi ve istikameti üzerinde müessir olan âmiller arasında siyasi, askerî, iktisadî ve beşerî mülâhazalar yer alır. Yardım eden memleketlerin sayısı hayli kabarık, yardım alanlarınsı ise daha da çoktur. Yardım çeşitli sebeplerle yapılır ve birçok iktisadî ve coğrafi şartlar altında çeşitli gayeler için kullanılır. Bu sebepten, dış yardımın iktisadî cephesi konusunda yapılacak doğru ve faydalı genelleştirmelerin şümulü geniş olmasa gerektir. Muayyen bir miktar yardımın, gerek veren, gerekse alan bakımından, iktisadî ve iktisadî olmayan neticeleri, ister istemez yardımın (yani kaynakların) kullanılma sahalarına bağlı olacaktır. Bütün yardım veren memleketlerden bütün yardım alanlara aktarılan kaynakların verimliliği hakkında genelleştirmeler yapmağa kalkışmak — meselâ muayyen bir devrede İngiltere’de yapılan bütün özel yatırımların sonuçları hakkında fikir yürütmek kabilinden — boşuna sarfedilmiş bir gayret olur. Bu konuşmada yapabileceği umduğum şey, dış yardım konusunda bazı umumî meselelere veya neticelere dikkati çekmekten ibaret olacaktır. Bunun, muayyen bazı tecrübelerin daha teferruatlı tahliline ve değerlendirilmesine zemin teşkil edecek geniş bir perspektivin ortaya çıkmasına hizmet edeceğini ümit ederim. Açık olarak şurasını belirtmek isterim ki, söyleyeceklerimle herhangi bir hareket tarzı veya

siyasî tutum tavsiye veya müdafaa edecek değilim. Üstelik, ne kadar önemli olursa olsun, askerî yardımı bahis konusu etmiyecek, ancak askerî ve diğer yardım arasında bir sınır çizmenin (sathiliğe kaçmadan) kolay olmadığını, çünkü cephane istihsalinde kullanılacak bir ton çeliğin imaline büyük miktarda biranın girdiğini söylemekle yetineceğim.

DIŞ YARDIMIN TARİFİ

«Dış yardım» çeşitli tarif problemleri ortaya çıkarır. Fakat, bilhassa milletlerarası özel yatırımlarla karşılaştırma yapılarak meseleye bakıldığı zaman dış yardımın mahiyeti üzerinde umumî bir görüş birliğinin mevcut olması bizi tarif zorluğundan kurtarabilir. Esas olan kaynakların veya satın alma gücünün serbest bir şekilde transferi fikridir. Benzetme yapacak olursak, bir mübadeleyi gerektiren, fakat mübadelenin taraflardan birine kastî olarak avantaj sağladığı (sübvansiyon verdiği) her aktarma olayında bir yardım unsurunun mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Güçlük, sınırdaki durumlarda ortaya çıkar ve ancak dış yardımın ölçülmesine teşebbüs edildiği zaman önemli olur ki bu ölçü, verilen yardımın az veya fazlalığı konusundaki münakaşalarda veya yardımın iki misline çıkarılması imkân olup olmadığı gibi iddiaları desteklemek bakımından önemli olur. Yardım kredisinin yardım eden memlekette harcanması veya faizin piyasa rayicinden ödenmesi ve sermayenin itfası hususunda resmî hüküm mevcut olduğu halde daha baştan bu taahhütlerin yerine getirilemeyeceğinin belli olması buna misal olarak gösterilebilir. Ölçme zorlukları olduğu kabul edilebilir ve daha genel plânda, dış yardımın hacmine dair tahminlerin siyaset veya diğer pratik meseleler bakımından ne derece önem taşıdığı hususunda şüphe beslenebilir. Yardım, veren ve alan memleket ekonomisinde doğuracağı tesirler bakımından ele alınmalıdır. Zaten yüksek seviyedeki bir yardımın daha da artırılmasının faydalı olacağı durumlar bulunabileceği gibi, farklı şartlar altında, miktarı çok cüzi bir yardımın kısılması dahi mâkul olabilir.

DIŞ YARDIMIN VERENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yardım, ister serbest hibe, ister sübvansiyonlu kredi şeklinde olsun, yardım veren memleketler ve bunların halkı bakımından yurt içinde bulunan devlet elindeki veya özel mülkiyetteki kaynakların azaltılması mânasına gelir. Üstelik, dış yardımın gittikçe artan bir nispeti devlet eliyle hibe edildiğine göre, dış yardım, veren memlekette devlet harcamalarının azalması veya vergilerin artması demektir. Dış yardımın gittikçe büyüyen miktarlarda yapılması yönünde baskının artması, birçok memlekette tam

istihdamın hüküm sürdüğü, yurt içi devlet harcamalarına talebin arttığı ve birçok memlekette yatırım verimlerinin yüksek olduğu bir devreye raslamıştır. Bu bakımdan yüksek gelirli memleketlerin kaynaklarına yönelen bu ilâve talep — dış yardım — zamanı bakımından bilhassa talihsiz olmuştur. Zira bu yeni istek ve bunun karşılanması için yapılan siyasî ve diğer baskılar (ki bunlar talebi daha da takviye etmektedir) ekonomilerin tam kapasitelerini zorlayarak çalıştıkları ve bunun doğurduğu iktisadî zorluklarla uğraştıkları bir devrede vuku bulmaktadır.

Her ne kadar paradoks gibi görünüyorsa de, yüksek gelirli memleketler, son yıllarda olduğu gibi genel olarak kaynaklarını tam ve aşırı derecede kullanmanın zorlamalarına mâruz kalacakları yerde emek ve istihsal kapasitesinin eksik istihdamından doğan güçlüklerle uğraşılıyor olsalardı dış yardım bakımından durum daha parlak olabilirdi. 1930'lar da yapılacak dış yardım, veren memleketler bakımından, Keynes'in *General Theory*'de bahis konusu ettiği istihdam yaratıcı piramit inşaatı ile aynı mahiyeti taşıyabilirdi. Yalnız, bugün iktisadî faaliyette vuku bulacak bir durgunluğun yardım alan memleketler bakımından daha elverişli olacağı tabiatıyla söylenemez. Çünkü yardım alan memleketlerin yardımlardan elde edecekleri fayda, bu memleketlerin ihracatlarına olan talebin azalması yüzünden fazlasıyla kaybedilebilir.

Dış yardımı tenkid edenler büyük yatırımların, çeşitli sebepler yüzünden şayanı arzu olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu sebeplerden biri yardım programlarının veren memlekette menfi yönde ciddi sonuçlar doğuracak olan siyaset tedbirlerini gerektirecek büyüklükte olabilmesidir. Bu tedbirler, dahilî yatırımlar veya özel yabancı yatırımlar üzerinde kontrol, daha yüksek nispette vergileme, tediye muvazenesini korumak için direkt kontroller veya enflasyon yaratan baskıların bertaraf edilmesine veya «indirilmesine» çalışan gayretler şeklinde tezahür edebilir. Bir yandan da bu tedbirler büyük yardım veren hükûmetleri, câri istihsalî âzamiye çıkarmak üzere büyük riskli teşebbüslere sevk edebilir ki, bu teşebbüslerin gerek iktisadî, gerek siyasî bakımdan doğuracağı neticeler menfi olabilir. Muayyen bir durumda göze alınan risk ve tehlikelerin değerlendirilmesi veya neticelerin menfi olup olmadığı hususlarında tam bir ittifaka varılamayacağı muhakkaktır. Bununla beraber, düşük gelirli memleketlere daha fazla yardım yapılması (şahsi tutuma göre) arzu veya ihtiyacının İngiltere gibi memleketlerde «genişleme» veya «büyüme» siyasetleri lehindeki sebeplerden biri olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu gibi politikaların daha büyük bir dış yardım sağlayıp sağlamayacağı sadece bu memleketlerin daha yüksek bir

millî hâsıla seviyesini muhafaza etmek hususundaki başarılarına değil, aynı zamanda döviz ihtiyatları üzerindeki tesirlere de bağlı olacaktır.

YARDIM VERİLECEK MEMLEKETİN SEÇİLİŞİ

Yardım yapanlar hangi memleketlere yardım etmelidirler? Birinci olarak, dikkat edilecek husus alternatif kıstasların objektiflik derecelerinin farklı olma ihtimalidir. Bu kıstaslar istihsale hizmet, memleketin masetme kapasitesi; nispi gelir seviyeleri; işsiz insan gücünün nispi önemi ve saire hususlarını ihtiva eder. Mamafih, esas itibarıyla bu kıstaslardan herhangi birine dayanan tercihin uygulanması oldukça subjektif bir muhakemeyi gerektirir. (Elbette özel sektörün yaptığı yatırımların tercihinde de durum böyledir). Kanaatime göre bu husus, yardımın milletlerüstü kurumlarca dağıtılması usulünün, devletler tarafından münferiden yardım yapma ve tevzi usulü yerine geçmesinin ne derece muhtemel olduğunu değerlendirmek bakımından önemlidir. Hedef ve kıstaslar hususunda geniş bir görüş birliği olduğu takdirde dahi seçimdeki subjektifliğin, fonları temin eden memleketlerin karar verme haklarının milletlerarası müesseselere terkedilmesi aleyhinde bir sebep teşkil edeceği tahmin edilebilir. Birçok potansiyel yardım alacaklar noktai nazarından da, yardımları tek taraflı kontrol etmenin yerini çok taraflı kontrole bırakmasının iyi karşılanmaması için en az bir sebep mevcuttur. İş hayatında birçok potansiyel ödünç alıcıların sadece birkaç yerine birçok rakip kredi kaynakları olmasını tercih etmeleri gibi yardım arıyan memleketleri de yardımın bir veya birkaç milletlerarası kaynaktan değil, çeşitli birçok kaynaktan gelmesini tercih edeceklerdir. Yardım «piyasası»nın bünye ve çalışma tarzı, bu «piyasa»daki arz, talep, şartlar ve araçların rolü, bilgili ve görüş kuvvetine sahip araştırmacılar tarafından ele alınmayı bekliyen çok ilgi çekici bir konudur.

Dış yardımın milletler arasında daha eşit gelir dağılışı sağlamak üzere kullanılması gerektiği fikrinin birçok müdafii ve âşikâr insanı ve siyasi cazibesi vardır. Fakat, (daha basit plânda memleket çapında bile) eşitsizliğin azaltılması fikri, sarîh bir fikir değildir. Dış yardımın, alan memlekette eşitsizliği artıracak şekilde kullanılması pekâlâ mümkündür (ve bunun, sermaye birikimini hızlandırarak büyümeyi sağlayacağını iddia eden teoriye göre böyle olması, güdülen siyaset icabı da olabilir). Bu durum, aynı zamanda, yardım alan memlekette ortalama gelirleri yükseltebilir ve veren memlekette (eğer yardım verilmediği takdirde o memleketteki iş gücü ve kaynakları âtıl kalmıyacak ise) ortalama geliri azaltır. Böyle olunca, bir mânada milletlerarası eşitsizliğin azaltılmış ol-

DIŞ YARDIMLAR

duğu söylenebileceği halde bundan istifade eden memlekette eşitsizlik büyümüş olacaktır. Üstelik, sermayenin yardım eden memleketlerde yardım verenlere nazaran daha verimli olduğu gerçeklere uyduğu takdirde câri yardım akımının daha az olması, uzun sürede milletlerarası gelirleri eşitleştirmek üzere daha fazla kaynağın mevcut olmasını sağlayabilir. Meselenin garip taraflarından biri de dış yardımın artması taraftarlarının iddialarını milletlerarası gelir eşitsizliğinin büyüdüğü düşünce ve müşahedesine istinat ettirmeleridir, çünkü bu müşahede, sermayenin yüksek gelirli memleketlerde düşük gelirli memleketlere nazaran daha verimli olduğunu göstermektedir. Dış yardımın kullanılmasının hiçbir şartta bağlanmaması fikri gittikçe kuvvetinden kaybetmektedir. Yardımın harcanacağı yerler hususunda yardım alan memleketin elini kolunu bağlayan yardım yapma metotlarının çok yaygın şekilde kullanılması keyfiyetinden başka, şimdi oldukça geniş kabule mazhar olan bir husus da yardım alacak memleketler muayyen bazı tedbirleri alıp yardımın kullanılacağı yerleri belirten bir gelişme programı hazırlamadıkça bu memleketlere yardımın yapılmaması fikridir. Bu iddia makul ve aksi düşünülemez bir husus gibi görünebilir ve üzerinde fikir yürütmek fuzulî adedilebilir. Özel sermayedarlar da mahiyeti belli olmıyan işler için kredi vermek istemezler. Burada şu hususa işaret etmekten fayda vardır: Gelişme ile ilgili olarak ve gelişme için yapılan plân ve programlara gittikçe daha çok önem verilmesi «X memleketinin X milyon dolâra ihtiyacı var» veya «şu memleketin sermaye ihtiyacı y milyon dolârdır», gibi iddialara daha fazla objektiflik ve kesinlik verir gibi görünüyor. Zahirde, bu meblâğlar «ilmî» bir şekilde hesaplanmıştır. Gerçekte ise ihtiyaç ve istekler daima mevcut kaynaklara ve seçilen hedeflere göre değişecek ve hesaplar mutlaka, sadece ifade bakımından ilmî görünen farazî münasebet ve projeksiyonlara istinat edecektir.

Dış yardım karşısında yardım alan memleketlerin durumuna gelince, meseleye bakan iktisatçı, ister istemez, iktisadî gelişme teorisi ve az gelişmiş memleketler iktisadî hakkındaki yetersiz konuya sürüklenmektedir. İktisatçı, diğer sahalarda faydası denenmiş bazı teorik metotların yetersizliğini, ortalığı velveleye veren rakip teori ve izahların kalabalığını, bunların leh ve aleyhlerinde ileri sürülen misal ve karşıt misalleri ve aksi ispat edildikten sonra dahi tutunan bazı çok dikkatsiz iddiaları (meselâ fakirlik fâsid dairesi ve bunun korollarisi olan durgunluk iddialarını) acı acı müşahede etmektedir. Çünkü gelişmenin iktisadî meseleleri v.s. hususunda mevcut büyük alâka salgınına rağmen bu meseleler üzerine fazla ışık tutulamamış olduğu bir gerçektir.

Nazarî spekülâsyonun bir memlekette siyaset tedbirleri veya aksiyon

haline dökülmesi bahis konusu olduğu zaman iktisatçının mahcup olmasına imkân yoktur. Bu sebepten, ister özel müteşebbis, ister kamu hizmeti yapanlar olsun, iktisat siyasetinin tatbikatı ile uğraşanlara sempati duymamak elde değildir. Bu kimseler, bizim tavsiyelerimize uyar ve kıymet verdiğimiz hedeflere göre hareket ederlerse, kendilerine karşı duyduğumuz yakınlığın daha da artacağı muhakkaktır. Çünkü bu sahadaki durum ve meselelerin tahlili, diğer sahalara nispetle daha hızla (belki de lüzumundan fazla bir hızla) insanı siyaset tedbirleri ile ilgilenmeğe ve bu tedbirleri benimsemeğe sevk etmektedir. «Büyüme» ve «gelişme» kavramlarının bizzat kendileri kıymet hükümleri ile yüklüdür. Bu sebeplerledir ki burada konuşmam, seçeceğim birkaç meseleye dair olacak ve cevap yahut hal çarelerinin verilmesinden ziyade suallerin ortaya atılmasına inhisar edecektir.

Düşük gelirli memleketlerde devletin rolü, münakaşaya ve üzerinde farklı fikir yürütmeğe müsait bir konudur. Tarihteki bazı modeller (meselâ Japonya misali) çeşitli şekillerde tefsir edilebilir ve güdülen hedef üzerinde fikir birliğine varılsa bile (ki bu her zaman olmuyor) muhtelif kimseler, zamanımızın belli şartları altında devletin oynaması gereken rol hususunda farklı görüşlere sahip olabilirler. Burada sadece şu noktayı belirtmek istiyorum: Dış yardım, ister istemez yardım alan memlekette devletin rolünü artıracak, ekonomi veya ekonominin önemli sektörleri üzerindeki devlet hâkimiyetini çoğaltacaktır. Yardım alan memleketin eğilimi veya yardım veren memleketin tercihleri ne olursa olsun netice farklı olmayacaktır. Bunun sebebi, büyük ölçüde, (özel yatırımların aksine) dış yardımın devletten devlete yapılması ve bunun neticesinde de yardım alan devlet emrindeki iktisadî kaynakların artması ihtimalidir. Yardım alan memleketin kaynakları devlet sektöründen özel sektöre aktarması zordur, çünkü bu takdirde ortaya çıkacak olan özel menfaat sahipleri arasındaki seçim meselesi, hem siyasi, hem idarî bakımdan fevkalâde zor bir iş olabilir. Üstelik, yardımın sağladığı kaynaklar özel firmalara verildiği zaman menfaat görenlerin (tercihli kredi veya sübvansiyon alanların) devlet tarafından seçilmesi, kaynakların kullanılmasına tesir eder. Böylece, yardım alan memleket devlet sektörünü genişletmek istemezse bile dış yardım alınması bu sonucu zorlayabilir. Yardım eden memleket, devlet sektörünün genişlemesi tarafı ise, bu kaçınılmaz sonuç aynı zamanda arzu edilen sonuç olur. Yardım eden devlet yardımı, tasvip edilecek bir gelişme programının hazırlanması ve uygulanması şartına bağlı olarak verirse, bu gelişme daha da ileri gider. Bu takdirde devlet kontrol mekanizmasının genişletilmesi ve tesirlerinin kesifleşmesi yardımın gerekli bir şartı olur. Üstelik, dış yardım tahriki

DIŞ YARDIMLAR

altında gelişme programı ve plânlamasına başlamak, «yurt içi tasarruf ve kaynaklarının seferber edilmesini» istihdaf ettiği takdirde bunun gerektirdiği vergileme ve kontrollar ile memleket ekonomisine daha direkt bir şekilde tesir edilebilir. Hattâ yardım veren memleket yardımın yapılabilmesi için böyle bir seferberliği şart koşabilir. (Özel kredilere benzeyiş burada sona eriyor. Çünkü kredi veren kimse, kredi isteyen şahsının «kullanılmıyan» kaynakları bulunduğunu ileri sürerek kredi vermekten kaçınabilirse de kredi isteyen kimse, vergi alma kudreti olmadan, kendi varlığından fazlasını seferber edemez). Bunun, dış yardımın arzu edilir bir şart olup olmadığı büyük ölçüde siyasî tercihe dayanan bir hüküm meselesidir. Benim burada belirtmek istediğim husus bu sonuçların hemen hemen kaçınılmaz olduğudur.

DIŞ YARDIMIN İYİ VEYA KÖTÜ KULLANILMASI

Dış yardım, yardım alan memleketin mevcut kaynaklarına bir ilâve sağlar ve bu ilâve ister nakdî, ister istihlâk veya istihsal malları şeklinde olsun, memleketi daha iyi duruma geçirir. Ödeme gerektirmiyen (veya daha az ödeme gerektiren) ilâvelerin, hemen veya ileride tam karşılığı ödenmesi gereken (meselâ ticaret yoluyla ve piyasa kredileri vasıtasıyla alınan) diğer ilâvelerden daha lehte olduğu da âşikârdır. Fakat meseleyi bu noktada bırakmak safdillik olur. Çünkü ilâve kaynakların uzun sürede millî gelir üzerine tesiri, bu kaynakların piyasaya hangi yollardan girdiğine bağlı olacaktır. Yardım, yanlış seçilmiş projelerle heba edilebilir. Hattâ bir süre sonunda memleket kaynaklarının daha verimli işlerden çekilmesine sebep olarak veya şahsi inisiyativi ve şevki kıran muazzam plânlara kalkışılması sonucunda memleketi daha kötü duruma düşürebilir. Fakat bu sonuçların ille vuku bulacağı iddia edilemez. Dış yardımın kullanılışı ne bir başarılar silsilesi, ne de hazin bir başarısızlık manzarası arzeder. Bununla beraber, harbden beri düşük gelirli memleketlerdeki fert başına millî gelir artışı ile bu memleketlerin aldıkları dış yardım arasında müspet yönde bir korelasyon bulunması ihtimali zayıftır. Dış yardımın iktisadî ilerlemenin ne lüzumlu, ne de yeter bir şartı olmadığı âşikârdır ve bazı durumlarda yardım miktarını iki veya dört misline çıkarmanın çok farklı sonuçlar doğuracağına inanmak güçtür.

YARDIMIN BÜYÜMEYLE İLGİSİ

Birinci veçhesiyle, yardım ve gelişme programlarının geniş ölçüde birkaç büyük proje üzerinde toplanma meylinde olduğu görülüyor. Asıl

enteresan olan sual, yardımın (veya genel olarak sermayenin) birkaç abidvi projeye dayanacağına, birçok mütevazı yatırımlara dağıtılmasının büyüme bakımından daha faydalı olup olmayacağıdır. Geçmişte, birçok sektörde oldukça esaslı iktisadî gelişme çok sayıda ufak hacimli yatırımlar neticesinde olmuştur. Üstelik, geçmişte yapılan yatırımların her seferinde kaçınılmayan hatâlar, mütaakıp yatırımların dağıtımında yapılan ufak değiştirmelerle düzeltilmiştir. Son bir husus olarak denilebilir ki gelirin hızla yükselip tekniğin süratli ilerleme kaydettiği zamanlarda bile talep bünyesindeki değişme yavaş olmaktadır. Talepteki değişimleri karşılamak için büyük, hacimli yatırımların gerekmesine nâdiren raslanır. Bununla beraber, gerekli olan şeyin talebe intibak değil, talep de dahil olmak üzere bütün ekonomi bünyesinde daha radikal bir değişme olduğunu iddia edenler bakımından bu gibi hususların düşük gelirli memleketlerle ilgisi uzak görülebilir. Ancak bu iddia bizi doğrudan doğruya siyasî kıymet hükmü sahasına götürür.

İkinci vechesiyle, ister dış yardım yoluyla, ister dahilî iktisadî seferberlik suretiyle temin edilsin, sermayeye, geçmişte büyüme ile beraber yürüyüp gelişmeyi kolaylaştıran o uzun fakat yavaş sosyal ve kültürel gelişmeyi lüzumsuz kılan, bir kestirme yol olarak bakılma tehlikesi belirmiştir. Bazı yardım veren memleketler bakımından dış yardım, dahilî siyasette değişikliğe lüzum kalmadan (meselâ yüksek maliyetli sanayi için himaye) düşük gelirli memleketlere yardım etmenin kolay görünen bir şeklidir, diyenler vardır. Bunlara göre yardım etmek isteyen memleketlerin dahilî tutumlarındaki bir değişiklik siyasî bakımdan zor olabilir, fakat gerçekleştirilebilirse düşük gelirli memleketlere faydası daha devamlı ve şümüllü olur. Aynı şekilde, alanlar bakımından da yardıma bazan, kültürel değişme adını verebileceğimiz daha sıkıntılı ve siyasî bakımdan hassas meselelere el atmadan bazı sektörlerde büyümeyi gerçekleştirmenin kolay çaresi olarak bakılabilir. Öte yandan, büyük projeler tarafından meydana getirilecek zorlanmış değişimler olmadan büyümeye elverişli kültürel değişimin meydana gelmesinin çok yavaş olacağı da iddia edilebilir.

YARDIMIN ÖDEME BLANÇOSU ÜZERİNE TESİRİ

İster nakdî ister aynı yardım alınmasının, ilerde geri ödeme gereken hallerde bile, memleketin kısa süredeki tediye bilânçosunu düzeltereceği tabiidir. Zamanında gelen dış yardım çok faydalı ve verimli olabilir. Yardımın uzun süredeki tesirleri hakkında genelleştirme yapmak ise daha zordur, çünkü bu tesirler yardımın kullanılma tarzına bağlı olacaktır.

DIŞ YARDIMLAR

lardır. Dış yardım, uzun seneler ithalât talebini artıracak gelişme plânlarının uygulanmasını mümkün kılabilir. «Sosyal yatırımlara» ve ağır endüstriye büyük yer veren gelişme plânlarının bu tesiri doğurması muhtemeldir. Böyle bir yatırım neticesindeki ithal ikâmesi ancak epeyce bir zaman fâsılası sonunda ortaya çıkabilecek ve bu arada yatırım talepleri artacaktır. Üstelik, seçilen teşebbüsler, kaynakları ihracat yaratıcı sektörlerden çeker veya bu sektörlerde maliyetleri yükseltirse, ihracat kazançlarında azalma olur. Bu demek değildir ki, iktisadî gelişme tediye muvazenesi sıkıntılarını da ille beraberinde getirir. Fakat, gelişmenin tipi önemli bir değişkendir ve dış yardımın alınması neticesinde döviz sıkıntıları doğuran bir gelişme çeşidinin teşvik görmesi mümkündür.

YABANCI DEVLET SEKTÖRÜ MALÎ YARDIMININ İKTİSADÎ GELİŞMEYE ETKİ VE FAYDALARI *

John H. Adler

DIŞ YARDIMIN GELİŞME FİNANSMANINA KATILISI

Gerek devlet sektörü, gerekse özel sektörden uzun vâdeli sermaye akışları ve hükûmet hibelerine ait tahminlere göre, son 10 yıl içinde bu sermaye ve hibeler iktisaden gelişmemiş memleketlerin sermaye teşekkülünde büyük faydalar sağlamıştır¹. Gelişmemiş memleketler, 1951 ile 1960 yılları arasında, İktisadî İşbirliği ve Gelişme Teşkilâtı (OECD) üye devletleri ile Japonya'dan ve başta Dünya Bankası (IBRD) olmak üzere milletlerarası teşekküllerden takriben 51 milyar dolâr tutarında net uzun vâdeli sermaye ve hükûmet hibeleri almışlar ve muhtemelen Sovyet blokundan da ayrıca 1 milyar dolâr sağlamışlardır².

* Bu konferansta ifade edilen görüşler tamamiyle yazara aittir. Dünya Bankası'na ait oldukları düşünülemez.

¹ Bu bölümdeki rakamlar aşağıdaki kaynaklarda yayımlanan rakamlara müstettir: Birleşmiş Milletler, *Uzun Vâdeli Sermaye ve Hükûmet Hibelerinin Milletlerarası Akışı, 1950-1959* (New York, 1961, B. M. Satış No. 62. II. D. 1). Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı (OEEC), *İktisaden Kalkınmakta Olan Memleketlere Malî Kaynakların Akışı, 1956-1959* (Paris, 1960). İktisadî İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı (OECD), *İktisaden Kalkınmakta Olan Memleketlere Malî Kaynakların Akışı, 1960* (Paris, 1961). S. R. N. Badri Rao, *Memleket Çapında ve Bölgesel Dış Âmmek Sektörü Yardımı, Milletlerarası Kalkınma ve Gelişme Bankası (Dünya Bankası), 1962*, teksir.

² Tablo I. Gelişmemiş addedilen memleketlerin listesi ile hibe, uzun vâdeli sermaye v.s. nin tarifi için bak. O.E.E.C. op. cit.

DIŞ YARDIMLAR

TABLO I

Gelişmemiş Memleketlere Yapılan Net Uzun Vâdeli Yardım ve Hükûmet Hibeleri, 1950-1960 (Milyon Dolâr ile)

	1950-55 vâsâtisi	1956	1957	1958	1959	1960
A. O.E.C.D. Devletleri ile Japonya'nın bilateral yardımı						
Hükûmet hibeleri	1.2	2.0	2.3	2.7	2.5	2.7
Hükûmet kredileri	0.6	1.0	1.1	1.4	1.7	1.5
Hükûmet Yardımı Toplamı	1.8	3.0	3.4	4.1	4.2	4.2
Hükûmetçe garanti edilmiş ihracat kredileri	0.2	0.4	0.5	0.2	0.4	0.5
Dağılmamış kâr dahil, sair yeni yatırım ve krediler	1.3	2.4	2.8	2.2	2.1	2.4
Özel Sektör Yardım Toplamı	1.5	2.8	3.3	2.4	2.5	2.9
Bilateral Yardım Toplamı	3.3	5.8	6.7	6.5	6.7	7.1
B. Dünya Bankası (IBRD) ve Milletlerarası Finansman Teşkilâtı (IFC) net ödemeleri	0.1	0.2	0.2	0.3	0.2	0.2
C. Sovyet Bloku'nun Hibe ve İstikrazları	?	0.1	0.1	0.1	0.2	0.2
Bütün kaynaklardan yardım toplamı	3.4	6.1	7.0	6.9	7.1	7.5

Kaynak : O.E.E.C., O.E.C.D., op. cit.

Not : Bütün rakamlardan borçlu memleketlerin borçlarına mahsuben ödemeleri harihtir.

Son yıllar zarfında sağlanmış olan dış yardımın faydaları ve bu yardımın gelecekte sağlayacağı faydaların değerlendirilmesinde önemli olan unsur son 10 yıl içinde kaydedilen gelişmelerden çok, gelişmemiş memleketlere bütün kaynaklardan gelen uzun vâdeli sermaye akışı ile hibelerin süratle artmış olması gerçeğidir. 1951 ile 1955 yılları arasında gelişmemiş memleketlere bütün kaynaklardan hibe ve uzun vâdeli kredi olarak yapılan net ödemeler yılda 3,4 milyar dolârdı. 1959'da bu meblâğ,

7,1 milyar dolara, 1960'da ise 7,5 milyar dolara yükselmiştir. 1960 sonunda henüz ödenmemiş olan istikraz ve hibe taahhütleri, 1960 ve 1961'de Dünya Bankası'nın istikraz faaliyetlerinin artışı, Milletlerarası Gelişme Teşkilâtı (IDA) tarafından iktisadî gelişme kredilerinin tediyesine başlanması, Amerika Devletleri Kalkınma Bankası (IDB) kredileri, Avrupa İktisadî İşbirliği'nin (EEC) Dış Memleketler ve Bağlı Topraklar Gelişme Fonu tahtında yapılan hibelere bakılırsa, özel sermaye yatırımında bir eksiliş kaydedilmiş olmakla beraber, 1961 yılında gelişmemiş memleketlere yapılan yardımın daha da artmış olduğu anlaşılr.

Az gelişmiş memleketlerin mecmu hâsılasına kıyasen, hibe ve dış yardım yekûnunun az olduğu görülür. 10 yıllık devre içinde yapılan yardım ve hibelerin yekûnu az gelişmiş memleketlerin hepsinin gayri sâfi millî hâsıla tutarının %3'ü kadardır³. 1959 ve 1960 yıllarında gelişmemiş memleketlerin aldıkları uzun vâdeli sermaye ve hibe net olarak, mecmu gayri sâfi millî hâsıllarının %4'ünü aşmaktaydı.

Az gelişmiş memleketlerin gelişme çabalarında dış kaynakların oynadığı rolün daha önemli bir takdir ölçüsü ise, bu yardımların bu memleketlerin sermaye teşekkülünde mevcut kaynaklara tesiridir. Son 10 yıl içinde yabancı memleketlerden uzun vâdeli sermaye ve hibe olarak gelen meblâğ, gayri sâfi millî tasarrufu sekizde bir ilâ altıda bir nispetinde artırmıştır. Son iki üç yıl içinde gelişmemiş memleketlerde yerli tasarruf aynı seviyede kalmış, hattâ muhtemelen azalmış olduğuna göre, net kredi ve hibe girişlerinin sermaye teşekkülünü artırma nispeti aşılmada daha da yüksektir. Bu dış kaynaklar iç tasarrufun hemen hemen yarısı tutarında olmuştur, yahut aynı ölçüyü başka bir şekilde ifade edecek olursak, bu meblâğ, gayri sâfi iç yatırım kaynaklarının ortalama üçte birini sağlamıştır.

Aşağıda, gelişmemiş memleketlerde yerli tasarruftaki duraklamaya tekrar temas edeceğim. Şimdi üzerinde durmak istediğim nokta şudur: Gelişmemiş memleketlerin mecmu sermaye teşekkülüne dış kredi ve hibelerin iştiraki olmasaydı, bu memleketlerde nüfus başına millî gelirin artacağı şüpheliydi. Dış yardım olmasaydı, gelişmemiş memleketlerin çoğunda nüfus başına millî gelir muhakkak ki azalacaktı.

Dış yardımın, iktisadî kalkınmada miktar ile ölçülen tesirini daha fazla tartışmak gerekmez. Birleşmiş Milletlerin yakın zamanlarda yayımla-

³ Adı geçen devrede ortalama gayri sâfi millî hasılâ tutarı 160 milyar dolâr olduğuna göre mukayese yapılmıştır. Tahminler şu mesnede göredir: P. N. Rosenstein-Rodan, «Az Gelişmiş Memleketlere Milletlerarası Yardım», Review of Economics and Statistics, Cilt XLIII, No. 2, (Cambridge, Mass.) S. 107-37. Rosenstein-Rodan 1961 yılı için 192 milyar dolâr tahmin etmektedir (s. 118).

DIŞ YARDIMLAR

lanan bir raporunda şöyle denilmektedir: «Yabancı memleketlerdeki tasarrufun gelişmemiş memleketlere akışının faydası... bu memleketlerde yerli tasarrufu tamamlayıcı bir rol oynamaktan daha ileri gider. İstenilen sermaye teşekkülü için gereken yerli tasarruf seviyesini tesis etmek mümkün olabilseydi dahi, gene de bu memleketlerin stratejik önem taşıyan malların ithaline olan ihtiyaçları o derece büyüktür ki, munzam bir döviz ihtiyacını umumiyetle kaldıramazlar»⁴.

Yabancı sermaye ve hibelerin sadece mevcut kaynakları veya yatırıma âmade olan kaynakları takviye etmekle kalmayıp, iç kaynak ve gayretlerle sağlanması umumiyetle çok güç olan mal ve hizmet ithalatının artmasına da yardım etmektedir. Bu önemli gerçeği takdir etmek için adı geçen Birleşmiş Milletler raporundaki müşahedelerin analitik unsurlarının hepsini kabul etmeğe de lüzum yoktur. Bazı yazarlara göre gelişmemiş memleketler ihracat gelirlerinin miktarını kendi iktisadî siyasetleri ile tâyin edemedikleri gibi tesir de edemezler, çünkü bu memleketlerin ihracatı kendi kontrolleri dahilinde olmyan faktörlerin etkisi altında bulunan talebe göre değişir. Gelişmemiş memleketlerin başlıca ihraç maddelerine vâki talebin düşük fiyat elâstikiyeti ile çok zaman düşük olan gelir elâstikiyetine istinat eden bu görüşler muhtemelen az gelişmiş memleketlerin ihracatını artırmak için takip edilen siyasetin etkisini gereğinden fazla sınırlandırmaktadır. Fakat muhakkak ki bu kabil tedbirler çok zaman güçtür ve bazı şartlar altında yerli sermaye teşekkülü ve iktisadî gelişme gayesiyle alınan tedbirler çatışmaktadır. İşte bu sebeple yabancı sermaye ve hibelerin akışı sayesinde sağlanan dış kaynaklar «stratejik» önemi haiz addolunur»⁵.

DEVLET SERMAYESİ İLE ÖZEL SERMAYENİN MUKAYESESİ

Gelişmemiş memleketlere akan dış kaynakların en önemli vasfı, bu kaynakların yaridan fazlasının devlet veya milletlerarası teşekküllerin hibe ve istikrazları ile sağlanmış olmasıdır. 1950 ile 1957 yılları arasında gelişmemiş memleketlere giren meblâğın (%55'i resmî sektör paraları (yani âmme teşekküllerinden sağlanan sermaye) idi. Son üç yıl (1958 ilâ 1960 yılları) zarfında ise resmî sektöre sağlanan miktar mecmu dış yardımın hemen hemen üçte ikisi nispetinde idi. Bundan başka

⁴ Birleşmiş Milletler, op. cit., s. 12.

⁵ B. M. raporuna göre gelişmemiş memleketlerin 1958 yılında aldıkları net uzun vâdeli sermaye ve hükûmet hibeleri, bu memleketlerin mal ihracatının %20.4'ü tutarındaydı. Maamafih, B. M. raporu ile O. E. C. D. raporu arasında terim ve kapsanan anlam farklarına dikkati çekmek gerekir.

gelişmemiş memleketlere özel sektörün sağladığı krediler ise sermaye ihraç eden memleketin resmî sektörü tarafından ihracat kredisi garantileri ile takviye edilmektedir. Bu garantiler gelişmemiş memleketlere kredi sağlamakla yüklenilen siyasî ve ticarî risklerin hepsini veya hiç olmazsa büyük bir kısmını bertaraf etmektedir. Pek çok Avrupa devleti kredilere garanti sağlamakla iktisadî kalkınma işinde «kendi paylarına düşeni» yaptıklarını ve bu garantilerin amme sektörü istikrazının yerini tuttuğunu birçok vesilelerle iddia etmişlerdir.

Muhakkak ki amme sektörüne az gelişmiş memleketlere istikrazda bulunmakla ihracat kredilerine hükûmet tarafından garanti sağlamak arasında büyük bir fark vardır: çok zaman garanti altına alınmış ihracat kredileri devlet sektörüne sağlanan kredilere nazaran çok daha kısa vâdelidir ve faizleri çok daha yüksektir. Bu itibarla ister garanti altına alınmış, ister alınmamış olsun, özel krediler devlet sektörü kredilerinin yerini tutamaz. Fakat muhakkak ki özel sermaye akışı kısmen amme sektörü ilgisi ile teşvikine bağlıdır.

Geçmişe baktığımızda, gelişmemiş memleketlerde iktisadî gelişme faaliyetinin hükûmetler ve milletlerarası kaynaklardan sağlanan resmî sektör fonları ile finanse edilmesi yeni bir yönelimdir. On dokuzuncu asırda, Birleşik Amerika Devletleri ile İngiltere'nin sömürge ve sair deniz aşırı toprakları ve Lâtin Amerika'nın iktisadî gelişmesinde büyük rol oynayan sermaye hareketleri tamamiyle özel kaynaklardan çıkmaktaydı ve çoğunluk hükûmetler ve demiryolu şirketleri tarafından satılan bonolar şeklindeydi.⁶

Harbin hemen akabinde, gelişmemiş memleketlere özel sektörden istikrazın derhal başlamasının beklenemeyeceği tabii karşılanan bir gerçektir, çünkü 1930'larda Amerikalı yatırım sahipleri ellerinde bulunan yabancı menşeli bonolardan dolayı büyük zarara uğramışlardı ve yabancı memleketlere istikrazda bulunabilecek tek memleket Amerika Birleşik Devletleri idi. Fakat gelişmemiş memleketlere millî ve milletlerarası kaynaklardan amme sektörü fonlarından istikraz ve hibe de bulunulması tezini savunan birçok müşahitler dahi yabancı amme sektöründen yapılacak hibe ve istikrazları esas itibarıyla geçici tedbirler saymakta ve zamanla bunun yerini özel kredilere vermesi gerektiğine inanmaktaydılar. Bugün şahit olduğumuza göre, siyasî olaylar ve müşahadelerin büyük çapta tesir ettiği harp sonrası iktisadî gelişmeleri bu ümitleri tahakkuk

⁶ A. K. Cairncross, *Yerli ve Yabancı Sermaye Yatırımı 1870-1913* (Cambridge, 1953) passim; milletlerarası sermaye hareketlerinde şekil ve tarz farkının derin incelenmesi için bak: A. K. Cairncross, *İktisadî Gelişme Faktörleri*, (Londra, 1962), s. 39-74.

DIŞ YARDIMLAR

ettirmemiştir. Gerçi gelişmemiş memleketlerde yabancı sermaye yatırımı artmış, hattâ son on yıl içinde hemen hemen iki misline çıkmıştır. Fakat ihracat kredilerinin yeniden ortaya çıkmış olmasından başka (ki çoğu zaman hükümet desteğiyle tahakkuk etmiştir) bu yatırımlar hemen hemen maden ve tarım kaynakları ile imalâtın geliştirilmesi gayesine münhasır kalmıştır ve büyük bir kısmını petrol sahasına yapılan yatırım teşkil etmiştir. Özel sermaye, sosyal genel masraflar yatırımının finansmanında 19 uncu asırda oynadığı rolü bugün deruhte edememiştir.

Mamafih büyük bir istisna kaydedilmiştir. Dünya Bankası kaynaklarının büyük bir kısmı, Bankanın bono ihraç etmesi ve borçluların tahhüt senetlerinin satışa çıkarılması neticesinde, özel yatırım sahipleri tarafından sağlanılmıştır. Ayrıca özel malî teşekküller de Bankanın istikrazlarına iştirak etmişlerdir. Bankanın bonoları bütün üye devletler tarafından garanti edildiğinden, bu bonoların mübayaası halkın yabancı bono ve esham satın almağa taraftar olduğu mânasına gelemes. Fakat bono mübayaası ve Bankanın istikrazına ve Bankaya vâki borçlara, senetlerin mübayaası yoluyla iştirak, Bankanın garantisi sağlanmadan vuku bulmuştu, bu sebeple özel sektörden yabancı devlet sektörüne açılmış istikraz addolunabilir.⁷

New York ve Avrupa başşehirlerindeki sermaye borsalarında yabancı bono ihraçları yeniden başlamıştır. Fakat New York'da Jamaica ve Belçika Kongosu ile sömürgelerin bonoları dışında, bono ihraç edenler iktisaden ileri memleketlerin hükümetleri ve resmî teşekkülleridir.

Bu istisnaları bir yana bırakırsak, yeni bir fonksiyon taksiminin ortaya çıkmış olduğunu görürüz. Resmî kaynaklardan gelen sermaye, sermayeyi alan memleketin başta devlet sektörüne, ondan sonra da özel sektörün öteden beri amme menfaatlerinin etkisi altında ve devlet kontrolüne tabî olan kısmına akmıştır. Diğer taraftan özel sermaye de tamamıyla özel sektöre yatırılmıştır. Bu yatırım direkt yatırım şeklinde olup sevk ve idare ile teknik bakımdan da yardım sağlamıştır. Bu suretle resmî sektör ve özel sektör sermayeleri birbirlerini tamamlayıcı unsurlar olmuşlardır. Amme sektöründen gelen yatırım sermayesi bilhassa nakliye ve enerji kaynakları sahalarında sosyal genel masraflar yatırımı sağlayacak, yabancı sermaye de dahil olmak üzere, özel teşebbüse müsait atmosfer yaratacak zemini sağlamıştır. Özel yatırım sermayesi ise bu sosyal yatırım tesislerinden verimli bir şekilde faydalanmak ve yatırımdan yeteri kadar bir mâli ve ekonomik karşılık sağlamak amaçındadır.

⁷ Dünya Bankası'na net özel sermaye akışı 1 numaralı Tabloda gösterilmemiştir. 1956-1960 yıllarında 1 milyar dolârı biraz aşmıştır.

Harb sonrası devresi önemli bir değişiklik daha getirmiştir: devlet sektöründen az gelişmiş memleketlere akan sermayenin büyük bir kısmı hibe şeklinde olup, sermayeyi alan memlekete bir ödeme külfeti yüklememektedir. Ayrıca, resmî sektörden yapılan istikrazlar da gitgide eskiden beri alışılmış şartlar ve şekillerden ayrılmaktadır. Milletlerarası Gelişme Teşkilâtı (IDA) istikrazlarında tatbik edilen «hafif» şartlar dolaşısıyla ve benzer şartlarla yapılan hükümet istikrazları ile Amerika Devletleri Gelişme Bankasının idaresinde Sosyal İlerleme Fonu istikrazları sebebiyle önümüzdeki yıllarda bu eğilimin daha da artacağı beklenir.

Eski muhafazakâr şartlarla açılan istikrazlara nazaran hibe ve «hafif» şartlarla açılan kredilere yönelik kasten olmuştur. Hibe ve kredileri sağlayan memleketler ve bilhassa Birleşik Amerika Devletleri şu kanaattedir: Yardım yapılan memleketlerin tediye muvazenesi durumu büyük miktarda borç ödeme taahhüdüne girip aynı zamanda özel yatırım sahiplerinin aradığı şartlara ve ayrıca eski şartlara müsteniden açılacak kredilerin icabatına uyamazdı. Yardım alan memleketler borçlarını ödeme taahhütlerini o derece artırmışlardı ki bu külfet tediye muvazenelerine ağır bir yük tevhit ettiği gibi bu memleketlerin dış memleketlerdeki likidite durumunu da tehlikeye sokmaktaydı. Eski şartlarla açılan istikrazdan hibe ve «hafif» şartlara bağlı istikrazlara geçiş kısmen bu sebepten gerekmişti. Ayrıca, ters fiyat hareketleri yüzünden ihracat gelirlerinin düşmesi, çok zaman, hatâlı olarak ithâl edilen mallarda kısa vâdeli kredilere güvenilmiş olması, kısa vâdeli ve yüksek faizli kredilerin yeni ödeme taahhütleri doğurması, istikrazlarda şartların değiştirilmesine sebebiyet vermişti. Fakat hibe hacminin büyüklüğüne ve «hafif» şartlara bağlı kredilerin tedricen artmasına rağmen, 1955'den sonra az gelişmiş memleketlerin borçları artmıştır. Sadece devlet sektörü borçları 1950 ile 1960 arasındaki 10 yıllık devrenin sonlarına doğru yılda bir milyar dolâr yükselmiştir⁸.

ÇOK TARAFLI YARDIMA KARŞI İKİ TARAFLI YARDIM

1 numaralı tabloda sağlanan en hayret verici bilgi şudur: Az gelişmiş memleketlere yapılan net çok taraflı (multilateral) yardım bu memleketlere yapılan mecmu yardımın takriben %3'ü ve iktisadî gelişme için amme sektöründen yapılan yardımın %5'i tutarındadır. Yakın zamanlara kadar iktisadî kalkınmayı finanse etmek için çok taraflı yardım kaynakları sadece Milletlerarası Kalkınma ve Gelişme Bankası (Dünya Ban-

⁸ D. Avramoviç ve L. Gulhati, *Az Gelirli Memleketlerin Borç ve Faiz Ödeme Problemleri*, 1956-8 Baltimore, 1960, s. 14.

DIŞ YARDIMLAR

kası - IBRD) ile Milletlerarası Finansman Teşkilâtı (IFC) idi. 1950-1960 devresinde bu iki teşkilât, O.E.C.D. tarafından az gelişmiş diye tasnif olunan ülkelere, borcun borçlu tarafından ödemeleri hariç olmak üzere net 1.6 milyar dolâr tediye etmişlerdir⁹.

Az gelişmiş memleketlere yapılan malî yardımda Dünya Bankası'nın bu kadar az bir payı oluşunun pek çok sebepleri vardır. Başlıca sebebi şudur: 1950'lerin başında Amerikan Hükûmeti, dünyanın her yönündeki az gelişmiş memleketlere devlet sektörü yardımı sağlıyan tek kaynaktı. Fransa ve İngiltere ise yaptıkları malî yardımları kendilerine bağlı topraklar ile özel bağları bulunan memleketlerde temerküz ettirmişlerdi. (Meselâ İngiltere'nin Hindistan'a yardım etmesi gibi). Yani iktisadî gelişme sahasında, kendisi ile birlikte Amerika çok taraflı yardımda bulunmağa muktedir ve arzulu memleketler bulamadı. Sömürgeleri olan memleketler ise, kendilerine bağlı olan topraklara yardımda münferiden hareket etmelerini elzem ve belki de münasip addetmişlerdir.

Fakat başka sebepler de mevcuttur. Gelişmemiş memleketlere Dünya Bankası yardımı ancak 1949'da başladı. O yıl, kalkınma amacıyla yapılan yardımlardan ayrı ve farklı olarak ilk defa iktisadî gelişme yardımı yapılmıştır. Yardım kararı ile tediyaatın bilfiil yapılması arasında aylar, hattâ bazı vakalarda yıllar geçmiştir. Net tediye miktarı, devrenin ilk yarısında yapılan istikraz taahhütlerinden çok az olmuştur. Daha sonraları, borçluların borçlarını ödemeğe başlamaları Banka tarafından yapılan net tediyaata tesir etmiştir.

Dünya Bankası ile Milletlerarası Finansman Teşkilâtının (IFC) iktisadî gelişme yardımlarına bu derecede az katılmış olmalarının bir sebebi de şudur: Bu iki teşkilâtın hiçbirisi emrinde bulunan paralarla «hafif» şartlarla kredi açabilmeğe yetkili değildir. Bu itibarla Dünya Bankası'nın istikraz faaliyeti, ancak borcunu ödiyebilecek bünyede bir tediye muvazenesine sahip bulunan memleketlere kredi açmaktan ibaret kalmıştır. Milletlerarası Finansman Teşkilâtı da (IFC) esas itibariyle aynı şartlara tâbidir.

Fakat spesifik sebepleri ne olursa olsun, iki taraflı bilateral hükûmet yardımlarının fazlalığı bir yönden bilhassa ilgi çekicidir. Normal olarak hem hibe veya kredi veren memleket hükûmetinin, hem yardımı alan memleket hükûmetinin, yardım ister sıkı şartlarla açılmış kredi, ister «hafif» şartlara bağlı kredi veya hibe olsun, çok taraflı (multilateral)

⁹ Milletlerarası Para Fonundan (IMF) çekilen paralar uzun vâdeli sermaye sayılmadığından, 1 numaralı tabloya dahil edilmediği gibi bu tablodaki malûmatın menşei olarak verilen listede de zikredilmemiştir.

bir mekanizmayı iki taraflı (bilateral) mekanizmaya tercih etmesi gerektir. Çok taraflı yardım ve hibelerin en avantajlı tarafı, bilateral yardıma nazaran, hem kredi veya hibeyi veren taraf, hem de yardımı alan taraf için çok daha az siyasî mülâhazalara tâbi olmasıdır.

Milletlerarası bir teşkilât vasıtasıyla yardımda bulunan bir memleket, yardım talebinde bulunan devletlerin siyasî baskısından uzak kalmış olur. Yardım bu teşkilâtlar vasıtasıyla yapılınca, talebin esas ekonomik değerine göre yardım yapılacağı; siyasî mülâhazalara, yani yardımı alacak memleketin yardımı yapanla politik işbirliği yapmış olduğundan ötürü yardıma «hak kazandığı» yollu iddialara dayanılmıyacağı hususunda ısrar edilebilir. Diğer taraftan çok taraflı bir kaynaktan kalkınma finansmanı için yardım yapıldığı zaman, yardımı alan memlekete siyasî müdahalede de bulunulamaz. Milletlerarası bir teşkilâtın gizli siyasî emellerle yardım yapacağı düşünülemez. Ayrıca, milletlerarası bir teşekkülden alınan yardımın pürüzleri yoktur. Halbuki bir yabancı devletten yardım alan bir hükûmet, milateral yardım aldığı için hem dahilde, hem hariçte siyasî muhalefete maruz kalabilir.

Siyasî baskıların yokluğu veya müessir olamayışı sayesinde, milletlerarası teşekküllerin yardımları en yüksek priorite (ivedilik) taşıyan projeler için verilir ve diğer taraftan da bu yardım, alıcı memleket tarafından, daha az önemli olup politik gösterişi çok olan projeler yerine gerçekten priorite üstünlüğüne sahip projeler için kullanılır. Üstelik, multilateral bir teşkilât, bilateral bir teşkilâta nazaran, emrinde bulunan paraları daha verimli bir şekilde kullanabilir. Çok taraflı teşekküllerin finansman yardımlarında, milletlerarası münakaşalardan istifade edilir, kredi veya hibelerin hangi memlekette kullanılacağı hususunda tahdidat yoktur, ve gelişme projelerinin tatbikinde müşavir, mühendis veya idareci olarak çalışan uzmanların belirli bir milletten olması kaydı ve şartı yoktur, bu itibarla malî kaynaklardan en verimli bir şekilde faydalanılabilir.

Yukarda yardım ve hibeleri veren ve alan memleketler için, amme sektörü yardımının milletlerarası teşkilâtlar vasıtasıyla yapılmasındaki avantajlar açıkça ve objektif bir şekilde izah olundu. Bu izahat aynı zamanda hibe ve krediyi veren hükûmetlerle bu yardımları alan hükûmetlerin iktisadî gelişme finansmanında neden bilateral yardım şeklini tercih ettiklerini de açıklamış oldu. Yardımı alan memleketlerde bu yardımın politik tesiri, yardım bilateral kanaldan geldiği vakit elbette daha büyük olur. Yardım şayet bir memlekette diğerine doğrudan doğruya verilirse, kredi veya hibeyi veren memleketin siyasî itibarı ve şöhreti de yardımı alan millet tarafından daha kuvvetle hissedilir.

Dış yardım almak isteyen memleketler ise, bir hükûmetle doğrudan doğruya temas ettikleri takdirde siyasî iddialarını daha müessir olarak kullanabilirler; halbuki bu iddiaların, multilateral kaynaklar üzerindeki tesiri ya hiçtir ya da çok azdır¹⁰. Muhalefetin seçimlerde iktidarı alma tehlikesi vukuunda, bu tehlike ile mücadele için bir hükûmetin milletlerarası bir teşekkülden yardım istemesi sağma olur. Halbuki bilateral yardım taleplerinde bu iddia tesirli olabilir¹¹.

Siyasî mülâhazat, dış yardımın ne şartlar altında verileceği hususunun tayininde de önemli rol oynar. Kredi ve hibeler, yardımın yapıldığı projenin iyi sevk ve idaresi ve yardım alan hükûmetin proje konusundaki gayretlerinin zamanla artması gibi şartlara tâbi olmandan verilebilir. Kısaca, dış yardımlar bir hükûmetten bir diğerine veya bir millî teşekkülden bir diğerine doğrudan doğruya yapıldığı vakit, milletlerarası teşekküller vasıtasıyla yapılan yardımlara kıyasen, gerek yardımı yapan, gerekse alan memleket, pazarlık etmek bakımından daha kuvvetlidir. Mamafih milletlerarası teşekküller vasıtasıyla iktisadî gelişme sermayesi akışı son birkaç yıl içinde artmıştır. Bu durum henüz 1 numaralı tablodaki verilerle belli olmamakla beraber, carî yıl ve gelecek yıllara ait verilerde görülecektir. Çok taraflı yardımların artması üç şekilde olmuştur. Birinci şekil Dünya Bankası'nın net ödemelerinin artışıdır. Bu artış kısmen Bankanın kredi faaliyetinin fazlaşması, kısmen de 1960'dan önce açılan istikrazlar için daha büyük miktarda ödemedede bulunulmasından ileri gelmiştir. 1961-1962 malî yılında yeni açılan istikrazlar en yüksek miktarı bularak 882 milyon dolâr olmuştur. Bu meblâğın 155 milyon dolârı hariç hepsi az gelişmiş memleketlere gitmiştir; net ödemeler ise 375 milyon dolârı bulmuştur. İkinci şekil mevcut millî ve milletlerarası kaynaklara ek olarak, iktisadî gelişme amacıyla yeni milletlerarası teşekküllerin kurulmuş olmasıdır: Üçüncü şekle gelince, yeni teşekküllerin, ellerindeki paraları hibè veya «hafif» şartlara bağlı kredi şeklinde kullanabilmeleridir. Az gelişmiş memleketler, ihtiyaçları olan krediyi, eski şartlara göre kredi durum ve itibarları yeterli görülmediği için alamadıkları vakit, yeni teşekküller kuruluş ve bünyeleri itibarıyla bu memleketlere yardım edebilecek durumdadırlar.

Yeni kurulan üç teşekkül şunlardır :

Avrupa İktisadî Birliği'ne bağlı bir teşkilât olan *Deniz aşırı Memle-*

¹⁰ Maamafih Milletlerarası bir teşekkül de «baskı vasıtası» olup yardım kaynağı ile yardımı alan arasında siyasî baskıların aracılığı yapabilir.

¹¹ Büyük politik kuvvete sahip bulunan veya bir bölgede yahut bir devletler grubu içinde liderlik durumunda olmak yahut stratejik coğrafî önemi haiz bulunmak iddiasını öne süren büyük memleketlerin bilateral yardımı tercih etmeleri bu konuda politik mülâhazaların önemini gösterir.

ket ve Toprakların Gelişme Fonu (Fonds de Developpement pour les pays et les Territoires d'Outre-Mer-FEDOM). Amacı tam üye olmayan devletler ile üye devletlerin denizasını ülkelerinin hükümetlerine veya resmî teşekküllerine ekonomik ve sosyal gelişme için hibe sağlamaktır. 1958 yılında kurulan bu fon için Avrupa parası ile 581 milyon dolâr sağlanacağı taahhüd edildi. Fonun bütün kaynaklarının 1962 sonuna kadar kullanılacağına karar verildi. Yakın zamana kadar tediye az olmuştur. 1961 sonuna kadar ancak 19 milyon dolâr hibe olarak verilmiştir. 1962'de bu Fona, müteakip 5 yıl için 800 milyon dolâr sağlanarak devam edileceği kararlaştırılmıştır.

Amerika Devletleri Gelişme Bankası (IDB), 1960 yılında kurulmuştur. Sermayesi 1 milyar dolâr olup, bunun 850 milyon dolârı Normal Sermaye, 150 milyon dolârı Özel Faaliyet Fonu'dur. Özel Faaliyet Fonu için taahhüd edilen miktar ödenmiştir (ancak Küba kendi kotası ile iltihak etmediğinden, 4 milyon dolâr eksiktir.) Normal sermayeye gelince, bunun 382 milyon dolârı 1962 Ekim ayına kadar ödenecek, geri kalan kısmı ise ödünç alınan meblâğ için bir nevi teminat olarak kullanılacaktır. Ödenen sermayenin 266 milyon dolârı¹² altın veya dolâr olarak ödenecektir. Dünya Bankası 1961 sonunda Normal Sermayesinden 130 milyon dolâr, Özel Faaliyet Sermayesinden ise 48 milyon dolârlık istikrazda bulunmuş fakat bunun ancak 7 milyon dolârı tediye edilmiştir.

1960 yılında, Dünya Bankası'nın tâli bir teşkilâtı olarak *Millîyetler arası Gelişme Teşkilâtı* (IDA) kuruldu. 1961 sonunda taahhüd edilen sermayesi 906 milyon dolârdı. Bunun 756 milyon dolârı konvertibilitesi olan paralardan müteşekkil olup istikraza müsaitti. Bu teşkilât da iktisadî gelişme için 181 milyon dolâr tutarında kredi açmış fakat bunun ancak 0,5 milyon dolârını tediye etmiştir. Bütün krediler aynı hafif şartlarla yapılmıştır, yani 50 yıllık vâde sağlanmıştır, faizi yoktur¹³, ve 10 yıllık bir tolerans süresi tanınmıştır.

İKTİSADİ GELİŞMEDE DİŞ YARDIMDAN BEKLENİLENLER

Daha yenileri de eklenebilecek yeni teşekküllerin faaliyeti, içinde bulunduğumuz yılda ve gelecek yıllarda iktisadî gelişme için çok taraflı (multilateral) mali yardımın artmasını sağlayacaktır. Ayrıca, aynı ka-

¹² Bu meblâğdan Küba'nın kotası olan 37 milyon dolârı çıkarmak gerekir.

¹³ Mamafih (IDA)'nın idarî masraflarını karşılamak üzere, %1'in 3/4'ü nisbetinde bir hizmet bedeli kesilir.

DIŞ YARDIMLAR

nal yoluyla, gelişmemiş memleketlere devlet sektöründen sermaye akışı da, hiç olmazsa bir süre için, artabilir. Bütün malûmat bir araya getirildiği vakit, 1961 ve 1962 yıllarına ait veriler ve muhtemelen 1963 ve 1964'e ait veriler, 1 numaralı tabloda gösterilen ve son üç yıla ait olan 4,5 milyar dolârlık meblâğın çok daha fazlasına çıkıldığını gösterecektir. Fakat 1960'larda gelişmemiş memleketlere yabancı amme sektöründen yapılan yardımın 1950'lerde olduğu gibi gene muazzam bir artış kaydetmesini beklemek için de bir sebep yoktur. Fakat amme sektörü iktisadî gelişme yardımının net olarak, mâkul bir nisbette, meselâ sermaye ihraç eden memleketlerdeki gelir artışı nisbetinde bir artış kaydedeceğini tahmin etmek de yerindedir. Bu demektir ki 1960'larda amme sektörü yardımı takriben %40 veya %50 nisbetinde artacaktır ve bu suretle az gelişmiş memleketlerde yatırıma müsait kaynaklara büyük çapta bir ilâve sağlanmış olacaktır. Amme sektörü sermayesinin akışını önleyebilecek yeni faktörlerin belirtilmesi yüzünden, iktisadî gelişme için sağlanan kaynaklarda dış yardımın payı artırmıyabilir. Hattâ gelişmemiş memleketlerin kendi kalkınmalarına kendilerinin yardım etmeleri için daha büyük gayret sarfetmeleri neticesinde, hibe ve istikraz yoluyla yapılan yabancı sermaye yardımları azalacaktır. Fakat gelişmemiş memleketlerin mecmu ihracat gelirlerinde süratli ve büyük bir artış kaydedilmesi ihtimali zayıf olduğundan, dış sermaye yardımının önemi, miktar değilse de mahiyet itibariyle, daha da büyük olacaktır.

Devlet sektörü iktisadî yardımı üzerinde menfi tesiri kuvvetle muhtemel olan iktisadî ve siyasî mülâhazalara rağmen, yabancı devlet sektörü yardımının artması muhtemeldir. Yahut başka bir açıdan bu fikri şöyle ifade edebiliriz: Sermaye ihraç eden memleketlerin hükûmetleri, iktisadî yardımın devamı ve artırılmasına karşı eski ve yeni muhalefet kaynaklarından daha da büyük itirazlara karşı koymak zorunda kalamazlar.

İktisadî gelişme için yapılan yardımlar konusundaki problemleri tartmak için Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa'yı ayrı ayrı mütalâa etmek gerekir. Son birkaç yıl içinde Amerika büyük çapta bir tediye muvazenesi problemi ile karşılaşmıştı. Tediye muvazenesi açığı devam etmektedir ve bu durumu düzeltmek için alınan tedbirler Amerika'nın iktisadî gelişme için yaptığı yardımlara tesir etmiştir. Amerikan yardımını Amerikan mal ve hizmetlerinin mübayaası için kullandığı takdirde bu yardımın Amerika için bir tediye muvazenesi problemi doğurmayacağı çoktandır bilinen bir gerçektir. Bu itibarla son zamanlarda yapılan Amerikan yardımlarına, Amerikan mal ve hizmetlerinin mübayaası

sında kullanılma şartı ısrarla konmuştur¹⁴. Amerikan dış yardımının ancak ufak bir kısmı (yani mahallî masraflar için dolâr olarak ödenen meblâğ) hiç olmazsa mahiyet itibariyle Amerika'nın tediye muvazenesi problemine menfi tesir yapar. Mamafih, tediye muvazenesindeki açığın mevcudiyeti ve devamı sebebiyle Amerikan hükûmetinin dış memleketlerdeki bilumum sarfiyatının çok daha titiz bir tetkike tâbi bulunması cihetine gidilmektedir.

Amerika'nın dış yardım konusundaki endişelerin bir tesiri, bu yardımın askerî yardım şeklinden iktisadî yardım şekline doğru kaymasıdır. Bu yönelim muhakkak ki müsbet siyasî inkişaflarla daha da hızlandırılacak, ve bilhassa silâhlanma gayesiyle yapılan sarfiyatın tahdidi hususunda milletlerarası mutabakat bu temayüle tesir edecektir. Mamafih şu sırada dış yardımın gelecekteki durumu hakkında bir tahminde bulunmak gayesiyle yukarda belirtilen ihtimaller üzerinde daha fazla yorumda bulunmak yersiz olur.

Tediye muvazenesi probleminin derhal hissedilen bir etkisi de, Amerikan Hükûmetinin, munzam iktisadî yardımın en çok diğer ileri memleketlerden gelmesi gerektiği yolundaki ısrarlarıdır. Amerika ile diğer Batı Avrupa devletleri ve Japonya arasında daha adilâne bir şekilde «yükün paylaşılması» gerektiğine de sık sık işaret edilmiştir. Gelişme yardımına Avrupa devletlerinin daha fazla iştiraki üzerinde ısrarla duran Amerikan Hükûmeti, Hindistan'a yaptığı yardımın bir kısmı için aynı miktar ve şekilde bir yardımın diğer memleketlerden sağlanması gerektiği şartını koşmuştur.

Az gelişmiş memleketlere büyük çapta yapılan Amerikan yardımını tehdid edebilecek en büyük tehlike yakın gelecekte Amerikan ekonomisinin ilerleme hızında bir yavaşlamanın başgöstermesi ihtimalidir. Şimdilik böyle bir yavaşlamanın Amerikan ithalâtı ve dolayısıyla az gelişmiş memleketlerin ihracatı üzerindeki tesirini bir tarafa bırakalım¹⁵. 1950-59 devresinde %3.3 nisbetinde olan ilerleme hızı daha da yavaşlarsa, iktisadî yardımın akışı üzerinde bunun iki etkisi olur. Bir defa, iktisadî gelişme hızında (ve dolayısıyla gayri safî millî hasılda) bir eksiliş, sermaye teşekkülü nisbetinde bir azalışa sebep olur. Bu azalış, dolayısıyla yabancı memleketlere kolayca akabilecek olan Amerikan tasarruf miktarını derhal düşürecektir. Gerçi normalin üstünde bir işsizlik mevcut olunca, ihracat fazlası ekonomiyi faaliyete sevkeder ve enflâs-

¹⁴ Bu gaye için alınan tedbirler Amerikan yardımının gaye ve faydalarına ters tesir yapmıştır, fakat bunu burada tartışmamız gerekmez.

¹⁵ Mamafih bu metnin son bölümüne bakınız.

yon yaratan bir tesirde de bulunmaz. Fakat istihsalı artırmak ve işsizliği önlemek için gelişmemiş memleketlere yapılan yardıma devam etmenin hattâ bu yardımı artırmanın faydalı olacağı hususunda Amerikan Parlâmento üyeleri ile Amerikan halkını ikna etmek siyasî bakımdan çok güç olacaktır. Durgun bir ekonomiyi canlandırmak amacıyla, bir ihracat fazlası yaratmanın (gelir sağlamakla beraber memleket içinde mal ve hizmet miktarını artırmadığı için) iyi bir yol olduğu ve bunun memleket içinde harcamaları artırmak yolundan daha iyi bir çare olduğu (çünkü bu harcamalar hem geliri hem de arzı artırır) teori yoluyla izah edilebilir. Fakat bu teklifin doğruluğu hususunda halkı ve politika sözcüklerini ikna etmek son derece güçtür.

Şimdi de Avrupa'ya bakalım. Burada da iktisadî gelişme için devlet sektöründe yapılan yardımın gelecekteki durumu hiç olmazsa Amerika'nınki gibidir ve belki de daha iyidir. Gerçi Batı Avrupa ve Japonya'dan yapılan devlet sektörü yardımı son yıllarda çok artmıştır — 1956'da 1.1 milyon dolârken, 1959'da 1.9 milyon dolâr ve 1960'da 1.7 milyon dolârı bulmuştur. Muhtemelen 1961 ve belki 1962'de de bir artış husule gelmiştir. Fakat iktisadî yardım yükünün daha adilâne bir şekilde paylaşılması yolundaki Amerikan talepleri tesirli olmuştur. Gerek Batı Avrupa gerekse Japonya'nın bu yükü paylaşmak için ellerinden geleni yapmakta oldukları hususundaki kanaat de kuvvetlenmektedir. Bu kanaat, bir çok devletler «hafif» şartlarla yapılan yardımların artması için gayret gösterdikten sonra büsbütün kuvvetlenmiştir.

Son zamanlarda genel olarak Batı Avrupa'da tediye muvazenesi durumu Amerika'ya nazaran çok daha müsbet olmuştur. Bu sebeple, Amerika'ya nazaran, Avrupa'da tediye muvazenesi problemi, hâlâ bütün memleketlerde birden ortadan kalkmadığından, daha az mühimsenmektedir. Fakat 1950'lerde Avrupa'da Amerika'nınkinden, daha düşük olan¹⁶ gelişme hızının seviyesi artık endişeye yol açmaktadır. 1960 ve tekrar 1961 yıllarında istihsal artışı hızının çok yüksek olması dolayısıyla, O.E.E.C.'nin 1956'da Batı Avrupa'nın gelir artışı hakkında yaptığı oldukça karamsar tahminleri olayların tekzip edeceği intibai bir süre için uyanmıştır¹⁷. Fakat şimdi birçok emarelere göre, ilk tahminler

¹⁶ 1950-1959 süresinde yıllık hakiki gayri safi milli istihsal hızı Batı Almanya'da %7.5, İtalya'da %5.7, Hollanda'da %4.6, Fransa'da %4'dür. Avrupa İktisadî Birliği üyeleri içinde Amerika'nınkinden düşük bir gelişme hızı kaydeden tek memleket Belçika'dır (%2.7). İngiltere'de bu nisbet %2.5'dur. Kaynak: *Birleşmiş Milletler, World Economic Survey 1960*, New York, 1961 (Satış No. 61, II. C. 1, s. 16).

¹⁷ Avrupa İktisadî İşbirliği Teşkilâtı (O.E.E.C.), *Avrupanın Artan Enerji İhtiyacı ve Bunun Nasıl Karşılanabileceği* (Paris, 1956), passim.

muhtemelen doğru olup gelişme hızı mühimsenecek bir nisbette yavaşlamaktadır. Birçok Avrupa memleketlerinde, bilhassa Almanya ve İtalya'da, gelir artışının yüksek nisbette oluşunun sebebi kısmen işsiz adedinin çokluğundandır. İşçi adedi çok olduğundan, yani işçilik sahasında arz yüksek bulunduğundan, nisbeten az bir sermaye ile yüksek bir gelişme hızı sağlanabilmiştir¹⁸. On yıllık devrenin sonunda işçiler tamamıyla istihdam o'unmuştu, ve işçilik talebi kısmen İspanya, Yunanistan ve Türkiye'den gelen işçilerle karşılanmaktaydı. Harb yıllarının ve harbi hemen takibeden yılların etkisi altında nüfus artışı nisbeti düşük olduğundan, işçi adedinde de artış yavaş olmuştur. Bu itibarla belirli bir gelişme hızını sağlamak için daha çok sermaye gerekecektir. Yahut başka bir deyimle belirli bir sermaye teşekkülü hızı, 1950'lere kıyasen daha düşük bir istihsal artışı hızı sağlayacaktır. Fakat istihsal artışı hızı ister aynı seviyede kalsın ister düşsün (yükselme ihtimalini bir tarafa bırakalım) memleket içinde sermaye talebi artacaktır ve gelişmemiş memleketlere sermaye sağlama külfeti daha fazla hissedilecektir.

Tabiatıyla, daha fazla sermaye yatırımı gerektirmeden, produktivitenin artması sayesinde gelir artışının yükselebilmesi ihtimali de mevcuttur. Avrupa istihsalının rasyonalize edilmesi ve millî ekonomilerin Ortak Pazar içinde entagre edilmesi neticesinde bu ihtimalden tamamiyle sarfınazar edilemez. Fakat yüksek bir gelir artışı tahmini yaparken sadece bu iddiayı göz önünde tutmak da hatalı olur. Mamafih bu problemler, iktisadî yardıma menfi tesir yapacak mahiyette olmakla beraber, Avrupa'dan yapılacak yardımın artmasını önlemeyecektir. Az gelişmiş memleketlere devlet sektöründen yapılan yardımlar siyasî etkiler altında kararlaştırılır, ekonomik faktörler ancak bu yardımı kolaylaştırır veya güçleştirir.

İktisadî gelişmenin pek yavaş ilerlediği yolundaki hayal kırıklığı gerek Amerika ve gerek Batı Avrupa'da hayli yaygındır. Bu konuda bu hissin iktisadî faktörlerden daha büyük etkisi vardır. Avrupa'ya yapılan ve kısa zamanda başarı sağlayan Marshall Plânı yardımı öylesine bir örnek sağlamış ve zihinlerde yer etmiştir ki, umumî efkâr az gelişmiş memleketlere yapılan yardımdan «netice almakta» bu kadar yavaş davranıldığı için gitgide sabırsızlanmaktadır. Almanya'da da gelişmemiş memleketlere yapılan iktisadî yardımda hükûmetin daha büyük rol oy-

¹⁸ 1950-1959 süresinde, gayri sâfi sermaye verimi oranı (her ikisi de sabit fiyatlarla olmak üzere gayri sâfi sermaye teşekkülü miktarının istihsal artışı ile bölünmesi) Almanya, İtalya ve Fransa için sırası ile 3.1, 3.6 ve 4.6'dır. Amerika Birleşik Devletleri için bu oran 5.3'dür.

DIŞ YARDIMLAR

naması için, halk hükümeti desteklerken, bugün bu durumun değiştiği anlaşıyor, bunun büyük bir sebebi de halkın iktisadî gelişmeyi uzun vâdeli bir mesele olarak düşünmemesi, çabuk netice alınmasını beklemesi ve Almanya'nın bu konudaki yardımının politik cepheden de takdir ve ifade edilmesini istemesidir¹⁹.

Az gelişmiş memleketlerin iktisadî gelişme çabalarına yardım için devlet sektöründen sağlanacak sermaye akışı hakkındaki tahminlerimizi özet olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

Devlet sektöründen sağlanan iktisadî yardım son iki yıl içinde erişilen seviyeden biraz yüksek olacaktır ki, bu seviye 1959 ve 1960 yıllarına nazaran, net olarak, daha yüksektir²⁰.

Devlet sektöründen yapılacak yardımın büyük bir kısmı milletlerarası teşekküller kanalıyla yapılacaktır. Mamafih şimdilik bu yolda kesin bir yönelim tahmininde bulunmak için henüz vakit çok erkendir. Şayet yardım yapan memleketler Milletlerarası Gelişme Teşkilâtına (IDA) daha fazla sermaye sağlamağı kendileri için faydalı görürlerse çok taraflı yardımın artması ihtimali daha da kuvvetlenecektir. Zaten bu teşkilât iktisadî gelişmenin finansmanında kayda değer bir rol oynayacaksa, sermaye ihraç eder durumda olan üye devletlerin bu teşkilâta daha fazla sermaye sağlaması gerekir.

«Hafif» şartlarla yapılan yardıma devlet sektöründen daha büyük bir iştirake ihtiyaç olacaktır. Gelişmemiş memleketlerin borç ve faiz ödemelerinin tediye muvazenesine menfi tesir yapıp bu memleketlere ticarî kredilerin ve özel yatırımların akışını durdurmağa sebep olmaması için, bu yönelim elzemdir²¹.

¹⁹ Dr. O. Donner, *Zum Onbehagen neber die Entwicklungshilfe* (İktisadî Gelişme Yardımının Doğurduğu Huzursuzluklar). 1962'de Münih'de İktisadî Araştırma Enstitüsü üyelerinin toplantısında verilen bir konferans. Alman yardımının devamını talebeden bu konferansta, yardıma karşı olan Alman umumi efkârının muhalefetine dair örnekler verilmiştir.

²⁰ Az gelişmiş memleketlere verilen vâdeli hükümet kredileri veya hükümetçe garanti edilen kısa vâdeli kredilerin ödeme vakti geldiğinden yapılacak iktisadî yardımın net (sâfi) miktarı bu ödemeler dolayısıyla azalacaktır.

²¹ Antonin Basch, *İktisadî Gelişme İçin Dış Kredilerin Gelecekteki Durumu* (Ann Arbor, Michigan, 1962), s. 43-45.

İKTİSADİ GELİŞMEDEN BEKLENİLENLER

İktisadî gelişme için devlet sektöründen yapılacak yardımın artma ihtimali az çok sağlam olduğuna göre, buna dayanarak gelişmemiş memleketlerin iktisadî gelişmesi de güven altına alınmıştır diyebilir miyiz? Sadece gelişmemiş memleketlerin kendileri için değil, Demir perdeden bu yana milletler topluluğunun bütün mensupları için hayatî önem taşıyan bu konuda mantıkî bir neticeye varabilmek için birçok başka faktörler de nazarı itibara alınmalıdır.

İlk önce özel sektör sermayesinin devlet sektörü yardımına ek olmakta ne dereceye kadar devam edeceği araştırılmalıdır. Az gelişmiş memleketlere özel sektör sermayesi akışında muazzam bir ilerleme kaydedileceğine dair hiçbir emâre yoktur. 1 numaralı tabloda görüldüğü gibi, gelişmemiş memleketlere özel sermaye akışı 1950-1955 süresine kıyasen 1956-1960 arasındaki 5 yıllık sürede daha yüksek olmuştur, fakat daha yakın zamanlarda bu sermayenin hacminde göze batan bir değişiklik kaydedilmemiştir. Yıldan yıla kaydedilen değişikliklerin büyük bir kısmı şu iki faktöre dayanır: petrol kaynaklarına yatırım ve tevzi olunmayan kâr miktarı.

Milletlerarası özel sermaye hareketleri hakkında önceden tahminde bulunmak hatâlara yok açabilir. Bu tahminler belirli bir grup memleket için yapılırsa hatâ daha da büyük olabilir. Az gelişmiş memleketlere sermaye akışının hacmini ve istikametini tâyin eden pek çok faktör vardır. Bunların en önemlisi, yabancı şirketlerin az gelişmiş memleketlerde istihsal ettikleri (petrol, demir cevheri, demir ihtiva etmeyen maddeler gibi) ham maddelere vâki talepte herhangi bir değişiklik olmasıdır. Önümüzdeki yıllarda bu talepte büyük bir artış ve bunun neticesi olarak istihsal tesislerinde büyük çapta bir genişleme beklemek için bir sebep mevcut değildir. Bilâkis az gelişmiş memleketlerde istihsal olunan ham maddelerin fiyatı hem önceki yıllara, hem de mamûl fiyatlarına kıyasen düşüktür. Ortak Pazar'ın kurulması dolayısıyla bazı yeni yatırım ihtiyaçları belirmiştir. Fakat İngiltere'nin Ortak Pazar'a katılması ve ham maddelerin milletlerarası akışına herhangi bir ekonomik tahdit konulmaması yolundaki umumî gayretler neticesinde, Ortak Pazar'dan dolayı ticaretin şeklinde vuku bulacak değişikliklerin yeni yatırımlara yol açacağı ihtimaline son verilmiştir.

Gelişmemiş memleketlere özel sermaye akışını etkileyen diğer faktörler ise şunlardır: sermayenin gireceği memlekette pazarların gelişmesi; sermayeyi alan ve veren memleketin her ikisinde de özel yabancı sermayeye tesir eden mâlî mevzuat; belirli bir endüstrinin devlet sektörün-

ce kurulması veya devlet sektörüne devredilmesi yolundaki kararın veya nizamların değiştirilmesi gibi bazı bünye değişiklikleri. (Daimi surette gelişmemiş memleketlere sermaye akışına tesir eden) bu faktörlerin yeteri kadar kuvvetli olup özel sermaye akışını artırması veya azalması beklenemez. Fakat şimdilik ancak şunu söyleyebiliriz: gelişmemiş memleketlere özel sermaye akışının gelecekteki durumu, aynı seviyeyi idame ettirmekten ileri gidemez.

Az gelişmiş memleketlerde ihracat gelirleri miktarının o memleketteki iktisadî gelişme hızını tayinde önemli bir faktör olduğu genel olarak kabûl edildiği gibi, harb sonrası devresinde birçok memleketlerdeki durum da bu kanaati teyid etmiştir. İhracat gelirleri yükselince ve bilhassa ihraç maddelerinin fiyatı yükselince, husule gelen kâr ve bu kârdan ayrılan özel ve amme sektörü tasarrufları yatırım sermayesini artırır ve böylece iktisadî gelişme hızını yükseltir. Özel sektör yatırımlarının gelecekteki durumuna dair daha önce yaptığımız mülâhazatın bir devamı olarak, ihracat gelirlerinde bir artış kaydedilebileceği ihtimalinin az olduğunu söyleyebiliriz. Yabancı şirketlerden çok yerli müstahsillerin istihsal ettiği (kahve, kakao, nebatî yağlar, tütün, yün, vs. gibi) ham maddelerin fiyatı son birkaç yıla nazaran düşüktür. Bazı müstahsillerin ihracat kazançları o derece azalmıştır ki, işlerine devam edebilmeleri dahi tehlikeye düşmüştür. Bu itibarla pek çok stabilizasyon tedbirleri hususunda karar alınmıştır ve bu kabil daha başka tedbirler düşünülmektedir.

Bu şartlar altında, gelişmemiş memleketlerin ihracat gelirlerinde büyük çapta bir düşüşün önlenmesini ümit etmek gerekiyor. Fakat bu gelirlerin büyük çapta artacağını beklemek için de bir sebep yoktur. Demek ki yardım artsa dahi, birçok gelişmemiş memleketlerde, ihracat gelirleri, hibe ve yardımlardan müteşekkil olan dış kaynaklarda en iyimser bir görüşle ancak pek küçük bir artış beklenebilir!

Az gelişmiş memleketlerin dış pazarlarındaki durumunun iyiye gideceğine dair müsbet bir emâre olmadığından, bu memleketlerin iktisadî ilerlemesinin tehlikeye girdiği sonucuna varmak da gerekmez. İktisadî gelişmelerini tatminkâr bir süratte idame ettirmek, hattâ gelişme hızını yükseltmek için gelişmemiş memleketlerin kendilerinin yapabileceği pek çok şey vardır. Birçok sebeplerden dolayı ve bilhassa 1950'lerde iktisadî gelişmenin finansmanında dış yardım ve hibeler büyük rol oynadığından, birçok memleketlerde dış yardıma, ekonomik gelişmede en önemli faktör gözü ile bakılmaktaydı.

En hafif bir yorumla, bu görüş eksiktir, yani tamam değildir. Dış hibe ve kredilerin, bir memleketin iktisadî gelişmesi için kullanılan

mecmu kaynaklara ilâve edildiğine dair bir teminat yoktur. Bu kaynaklara dış hibe ve kredi yoluyla yapılan ilâveler, belki de bu yardımlara güvenildiğinden kaynakların gelişme gayretlerine hasredilmesi, yani yerli tasarrufların biriktirilip verimli bir şekilde kullanılması hususundaki gayretlerde vuku bulabilecek bir yavaşlama ve gevşeme yüzünden kısmen veya tamamen telâfi ediliyordu. 1950'lerde edinilen tecrübe incelenirse gelişmemiş memleketlerin pek çoğunda yerli tasarruf nisbetinin 1950-1952 ile 1957-1959 sürelerinde düştüğü görülür²². Bazı memleketlerde bu azalış, meselâ ihracat gelirlerinde eksilme gibi dış sebeplerden dolayıdır ve bir mânâda «haklı» görülebilir. Fakat diğerlerinde sebep istihlâk sarfiyatının artışıdır.

Fakat bu memleketlerde yerli tasarruf nisbetinin azalması hangi sebeplere dayanırsa dayansın, çok üzücü bir durumdur, çünkü millî hasıladaki artış nüfus artışı nisbetini aştığı vakit, marjinal tasarruf nisbetinin vasatı (average) nisbetten yüksek olması mümkündür. Az gelişmiş memleketler için tâyin olunan yardım stratejisi şu esasa dayanır: Marjinal tasarruf nisbeti vasatı nisbeti aşmalıdır ki, «tatminkâr» bir gelir artışı nisbeti sağlayacak bir sermaye teşekkülü nisbeti elde edilsin ve yabancı sermaye yardımlarına olan ihtiyaç tedricen azalsın.

Bu stratejinin maalesef yürümediği görülmüştür. Fakat son on yılın tecrübesine dayanarak bunun hiç yürümiyeceği sonucuna varmak da kolayca mağlûbiyeti kabul etmek demektir. Hükûmet tasarruf nisbetini yükseltecek mâlî tedbirleri alırsa, bu strateji yürür. Bu tedbirler kısaca şöyle sıralanabilir: şahsî tasarrufa ve işletmelerin tasarrufuna engel olan fiyat enflasyonunu önlemek ve gerek devletin gerekse ferdin istihlâkını kısırarak veya artırımıyarak devlet sektöründe sermaye teşekkülünü artırmak.

Gelişmemiş memleketlerin pek çoğunda mâlî bünye, istihlâki teşvik edici ve tasarrufu güçleştirici bir mahiyet taşır. Hükûmetler siyaseti etkisi büyük olan tarım müstahsillerinden vergi almağa ve lüks madde istihlâkını kısımağa yanaşmamaktadırlar. İktisadî Devlet Teşekkülleri istihsal ettikleri mal ve hizmetleri maliyetinden düşük fiyatlarda sattıklarından, istihsal tesislerini genişletmek için tasarrufta bulunamamaktadırlar.

Gelişmemiş memleketlerde tasarruf faaliyetini geliştirmek kolay ol-

²² Birleşmiş Milletler, *World Economic Survey 1960*, Bölüm 2, s. 57-87, bil-hassa s. 74, 2-12 sayılı tablo. Gelişmemiş memleketlerin tasarruf faaliyeti konusunda bak: Ashok Mitra, «İktisadî Gelişme ve Yerli Tasarruf Nisbeti»; Monticello, Illinois'da 18-20 Mayıs 1962'de toplanan *Gelişmemiş Memleketlerde Gelişmeye Karşı Engeller*. Konferansı için hazırlanan rapor.

miyacaktır. Fakat tasarrufa engel olan politik ve sosyal sebepler, on on beş yıl öncesine kıyasen bugün daha kolay ortadan kaldırılabilir. Gelişmemiş memleketlerin çoğunda iktisadî gelişme tahakkuk safhasındadır. Nüfus başına gelir artmıştır ve artmağa devam etmektedir. Gelirin aynı seviyede kalması veya azalması haline kıyasen, bu durumda tasarrufu artırmak daha da kolaydır.

Fakat iktisadî gelişme sadece sermaye teşekkülüne bağlı değildir. Siyasî liderlerle iktisatçıların son on yılın tecrübesinden öğrendikleri en önemli ders şu olmuştur: teknik tecrübe ve ehliyet, sevk ve idare, sınaî organizasyon ve tarım istihsalı tekniğindeki gelişmeler, sermaye teşekkülü kadar önemlidir. Sermayeyi verimli bir şekilde kullanabilmek için iktisadî kalkınmanın bu unsurlarından da fazlasıyla faydalanılmalıdır. İstatistik verilerine göre, sermaye teşekkülü verimi ile iktisadî ilerleme arasındaki oran her memlekette başkadır. Bu ilerleme sadece üretim kaynaklarının miktarına değil, aynı zamanda bu kaynakların, iyi sevk ve idare sayesinde, en verimli şekilde bir araya getirilmesine bağlıdır. Bu gerçek hem tek tek işletmeler hem de tüm olarak memleket ekonomisine şâildir. İyi sevk ve idarenin bir işletmenin başarılı olmasında çok büyük rolü vardır, aynı zamanda gene iyi sevk ve idare yani sağlam bir siyaset ve bu siyasetin iyi bir şekilde tatbiki de tüm olarak iktisadî gelişmenin başarılı olması için gereklidir.

Sermaye faktörünün dışında, iktisadî gelişmede büyük rol oynayan diğer faktörler öylesine çeşitlidir ve öyle değişik yönler taşır ki, bunları bir grup halinde mütalâa ve rakamlarla ifade etmek maalesef mümkün değildir. Gerek sermaye, gerekse iktisadî gelişmeyi sağlayan diğer unsurların en iyi şekilde kullanılmasını sağlamanın bir yolu, gelişme projelerinin büyük bir dikkat ve ihtimamla hazırlanması ve seçilmesidir. Gelişmemiş memleketler konusunda tecrübesi olan herkesin hemfikir olacağı bir husus da, bu konuda bir hayli tekâmül gerektiğidir. İster dış kaynaklardan, ister iç kaynaklardan sağlanmış olsun, sermaye kaynaklarının daha verimli bir şekilde kullanılması gerektiği, istatistiklerde belirtilen sermaye-istihsal oranının düşüklüğünden anlaşılır. Sermaye-istihsal oranının büyük çapta farklı oluşu²³ yatırım şekil ve nevindeki farklarla veya istihsal terkiibindeki farklarla izah olunamadığına göre, sermayenin daha verimli olabilmesi sermaye, istihsal oranlarının isbat ettiği veçhile, bütün kaynakların en verimli bir şekilde kullanılması ile mümkün olabilir.

Projelerin seçilmesi ve tatbikindeki hatâları sadece yardımı alan

²³ Birleşmiş Milletler, op. cit., s. 58, Tablo 2-1.

memleketlerdeki hükûmetlere veya resmî teşekküllere hamletmek yanlış olur. Çok defa istihsal teşhizatı imalâtçıları kendi memleketlerindeki resmî makamları bazı projelerin tatbiki için ikna etmiştir, bunun sebebi ise projelerin büyük öncelik taşımaları değil, projeyi destekliyenlere büyük ihracat gelirleri sağlamalarıdır. Herhangi bir firma veya bir memleketini şu veya bu sebepten bir tercihi olduğu için zaman zaman projelerin çapı, teşhizatın seçilmesi ve tesislerin kurulduğu mahal hususunda hatâlar yapılmıştır.

Gelişmemiş memleketlerin gelişme faaliyetlerinde (ve bazı dış yardım kaynaklarında) son on yıl içinde görülen aksaklıklar ve kaydedilen başarının her memleket için farklı oluşu gerçeğine daha fazla sermaye yardımı gerektiği mânasında bakılmamalıdır. Bilâkis bu gerçek, iktisadî yardım ve ihracat gelirleri olarak sağlanan dış kaynaklar artmasa dahi iktisadî gelişmenin aynı şekilde idame ettirileceği, hattâ bazı hallerde hızlandırılacağı yolundaki ümit ve temennilere mesnet olmalıdır²⁴. Bu memleketlerin iktisadî ilerleme hızı, geçmişe nazaran bugün daha çok kendi çabalarına bağlı olacaktır.

Hattâ biraz daha ileri gidebiliriz. Gelişmemiş memleketlerdeki faaliyetlerin sermaye ihraç eden memleketlerde husule getirdiği memnuniyetsizlikten anlaşıldığı üzere, büyük çapta iktisadî yardımın devam etmesi için gelişmemiş memleketlerin kendi iktisadî gelişmeleri için sarfettikleri gayretleri daha da artırmaları gerekecektir. İktisadî ilerleme Birliği'nin kurulması ile ilgili vesikalarda, yardım alan memleketlerin kendi gayretleri üzerinde ısrarla durulmuş olması keyfiyeti de, bu memleketlerin kendi gelişmelerine kendilerinin de yardım etmesi suretiyle dış yardıma «hak kazanmaları» gerektiğinin ilk resmî ifadesidir. İşte, dış yardımın, memleket içindeki gayretlerle birlikte yürümesi yolundaki bu prensip, muhtemelen önümüzdeki yıllarda iktisadî gelişme faaliyetlerine hâkim olacaktır. Bu prensip başarı ile tatbik olunursa gelişmiş memleketlerin iktisadî gelişmeleri güven altına alınmış olur.

²⁴ Gelişmemiş memleketlerin gelecekteki durumu hakkında bu yolda tahminlerde bulunmak, bu memleketlerin gelişme faaliyetleri içindeki ihtiyaçlarını ölçmek için kullanılan birçok usullerden farklı olduğu gibi metodoloji bakımından bu usullerle kabili telif değildir. Gelişmemiş memleketlere yatırım kaynakları sağlamak için gerekli munzam dış yardımın hesaplanması için yapılan etüdler konusunda Birleşmiş Milletlerin, B. M. Sermaye Geliştirme Fonu Komitesi için hazırladığı, *Az Gelişmiş Memleketlerin Gelişme Sermayesi İhtiyaçları* başlıklı raporuna bakınız. (U. N. Dökümanı, No. A/AC. 102/5, New York, 1962).

DIŞ YARDIMLAR VE GELİŞME MESELESİ

Oktay Yenal

Az gelişmiş ülkelerin gelişmesi ve fakir memleketlere dış yardım, çağımızın iki büyük ve birbiri ile yakından ilgili meselesidir. Afrikalı bir kabile reisi hakkında anlatılan şu hikâyecik konunun ne kadar kıymet yüklü ve izafî olduğunu belirtmektedir. Bu kabile reisine bir Amerikalı kalkınma uzmanı teklif edilir, reis kabul eder: «Rus uzmanı daha iyidir,» denir, reis «O da gelsin,» der. Fransız, İngiliz v.s. ne tavsiye edilirse «peki» der. Orada bulunan aklı başında bir adam dayanamaz sorar: «Bu kadar farklı düşüncelere sahip uzmanı bir arada ne yapacaksınız?» Reisin cevabı kısa ve kesindir: «Pişirip yiyeceğiz.»

Müsbet iktisadın en az gelişmiş değilse bile en münakaşa götürür bahsi olan iktisadî gelişme ile milletlerarası münasebetlerin oldukça kaygan bir sahası olan dış yardım, son yıllarda çok geniş, fakat nadiren verimli yorum ve tekliflere konu teşkil etmiştir. Birçok yeni fikir gibi her iki konu da bir düşünce ve tatbikat evriminden geçmektedir. Bu arada düşüncenin, tatbikatı epey geriden takibettiği görülüyor. Pek çok müesseseler, anlaşmalar, kongre tahsisleri, yardım kurulları v.s. kalabalığı içinde, ilgililerce ne olup bittiği, niçin olup bittiği ve neden böyle olup bittiği hususlarında açık ve tutarlı bir anlayış mevcut olmadan, harbden önceki devirlerde hayal edilemeyecek kadar büyük miktarlarda yardımlar, sürekli olarak, zengin ülkeler tarafından verilip, fakir ülkelere alınmaktadır. Tarafların ileri sürdükleri fikirlerde, düşünce ze-

mini bulmak bir yana, sistematik farklar teşhis etmek dahi zordur. Gelişmenin sebepleri hakkında farklı tavsiyelerin ileri sürüldüğü bir ortamda fakir memleketler birbirini ardından gelişme plânları hazırlamakta, hibe ve krediler, bahis konusu pazarlık her zaman iyice aşıkâr olmadan verilmekte ve alınmaktadır. Mamafih, sosyal müesseselerin tarihinde icraatın, düşünceye ve nazariyata takaddüm etmesi ilk defa olmuyor. Gerek gelişme teorisi, gerekse dış yardım diplomasisi, konferans masalarında ve plânlama kurulu toplantılarında sürüp giden icraata yetişmeğe gayret etmektedir. Bu tebliğin gayesi, dış yardım ve iktisadî gelişmenin ilgili hususlarını genel bir perspektiv içine koymaktır.

Aşağıda, dış yardım konusunun, veren memleketler noktaî nazarından dahi, bir iktisadî gelişme teorisine isnad edilmeden münakaşa edilemeyeceğini ileri süreceğim. Çünkü, dış yardım, veren memleket bakımından bir siyaset âleti olsa bile, alan memleket bakımından millî siyasetin bir cüzüdür. Zengin ülkeler için nihaî gaye siyasî çıkar, az gelişmiş memleketlerin gelişmesi ise nihaî siyasî gayeye götüren bir vasıttır. Fakir ülkeler için ise nihaî gaye kalkınma, dış yardım ise bir vasıttır. Dış yardım hususundaki fikirlerin bu kadar farklı olması ve konuya şüphe ile bakılması, meselenin taraflara görünen cephelerinin ayrı olmasından doğmaktadır.

YARDIM VERENLERİN SAİKLERİ

Zengin ülkeleri yardım yapmağa sevkeden saikler hususunda muhtelif kimseler tarafından ileri sürülen fikirler çok çeşitlidir. Gerek entellektüel sorumluluk dışında sorumlulukları az olan idealistler, gerekse mânevi bağları çok olan siyasiler gerçeği aksettirmekten uzak oldukları için bu iddialardaki samimiyet derecesi üzerinde titizlikle durulmalıdır.

Birinci olarak, filântropik iddia ele alınabilir. Bu, yardım yapılmasındaki saikleri izah babında, umumiyetle veren memleketler tarafından ileri sürülen bir «ihسان» teorisidir. Bu, aynı zamanda bu konuda yazan iktisatçıların da takdire değer tutumudur. Meselâ, müteveffa Dr. Benham'ın, insancıl ilminizin güzel an'anesine lâyık «Az Gelişmiş Ülkelere İktisadî Yardım» adlı son kitabının son satırlarını okumak çok cesaret verici olmaktadır:

«Hâlâ şu sual soruluyor: Bundan bizim çıkarımız ne olacak? Bunun cevabı, bizim hiçbir şey, hattâ minnettarlık bile beklemememiz gerektiğidir. İktisadî yardımın gayesi, bizden daha az talihli hemeinslerimizi fakirlikten kurtarmak ve eko-

nomilerinin büyümesini hızlandırmaktır. Bir kere, az gelişmiş memleketlerin ihtiyacı yegâne kıstas olarak ele alınınca, onların gelirlerinin çok üstünde olan ve daha hızla büyüyen gelirlerimizin yüzde biri, daha iyi bir dünya uğruna yapacağımız hizmetin en asgarisi olmak lâzım gelir»¹.

Fakir memleketlere yardım fikri arkasındaki insancıl hislerin payını tamamiyle inkâr etmek haksızlık olur, ancak yardım mahiyetindeki sermaye aktarmalarının müessir bir esası olarak bu hislere büyük önem atfetmek de zordur. Zengin ülkelerin halkının duyguları yardımın kaynağı olabilir, fakat bu salt iyilikseverliğin, yardımın yönünü ve idare şeklini nasıl tâyin ettiğini görmek mümkün değildir.

İkinci olarak, yardım veren ülkelerin saikleri arasında bir iktisadî iddia tefrik edebiliriz. Bu, zengin ve fakir ülkelerde, halk zihninde çok yerleşmiş olan dış yardımın «dış pazarlar teorisi» dir. Keynes'in fiilî talep teorisinin bu vulgarize edilmiş parçasının efkârı umumiye üzerinde kazanmış olduğu başarıya şaşmamak elde değildir. Fikir, özet olarak, dış yardım verilmezse sanayii ilerlemiş memleketlerde fiilî talep noksanı doğacağı ve bunun buhrana sebep olacağıdır. Zengin memleketlerin, sanayi çarklarının dönmesini sağlamak için, istihsal ettikleri malların bir kısmını dışarıya hibe etmek zorunda oldukları iddia edilir. Bu, büyük buhran yıllarında ve harb sonrası intikal devresi hakkında harb yıllarında yapılan tahminlerin bir kalıntısı olarak birçok zihinlerde dış yardıma hâlâ birçok sanayi memleketinin ihmal edemiyeceği bir konjonktür tedbiri olarak bakılmaktadır.

Bunun, dar anlamda, saçma bir iddia olduğu şüphesizdir. Fakat, daha mutedil bir şekliyle iddia muteber olabilir. Yani, zengin memleketler çevrelerinde gelişmiş piyasalar ve zenginleşen milletler bulunmasından istifade edeceklerdir. Bu, çok muteber, uzun süreli bir görüştür. Fakat bu durumda, veren memleketler bakımından dış yardım yapılmasının gayesi, kendi mallarının bir kısmını bedava vermek suretiyle iktisadî krize mâni olmak değil, fakat fakir komşuların refaha kavuşmasına yardım etmek, yani iktisadî gelişmedir.

Bu konu ile ilgili olarak Amerikan zırat fazlası problemi akla gelebilir. Dış yardımın, yığılmış büyük stokların azaltılmasında vasıta olarak kullanıldığı ileri sürülebilir ve bunda da bir gerçek payı olduğu muhakkaktır. Fakat, hep bildiğimiz gibi, bu rasyonel bir iktisat siyasetinin değil, mahallî politika'nın bir neticesidir ve ümidimiz, Amerika Birleşik

¹ Frederick Benham, *Economic Aid to Underdeveloped Countries*, Oxford University Press, 1961.

Devletleri'nin Güney bölgelerindeki çiftçilerle muhtaç ülkeler arasındaki bu irrasyonel ittifakın ve kader birliğinin devam etmesidir.

İncelemek istediğimiz üçüncü saik, belki de en önemli olanı, siyasî saiktir. Çağımızda dünya, politika sahnesinde iki büyük kuvvet blokuna bölünmüş durumdadır. Harb öncesi bir durumda, sosyal ve siyasî cephelerde soğuk bir harb cereyan etmektedir ve bu arada en güçlü silâh olarak da iktisat kullanılmaktadır. Dünyayı iki kampa bölen bu durum, insanlık tarihinde bir dönüm noktası teşkil edebilecek olan iki olay ile aynı anda ortaya çıkmaktadır. Bu iki olay, yeni devletlerin doğması ve eski, yeni fakir memleketlerin gelişme dâvalarıdır. Bu büyük değişimin, büyük kuvvetler bakımından önemli politik neticeler ortaya çıkaracağı şüphesizdir. Dünyanın daha küçülmüş oluşu hasebiyle, eski ve yeni fakir memleketlerde tatminsizlik had safhadadır. Bu memnuniyetsizliği kendi çıkarları için kullanma, büyük kuvvetlerin siyasetlerinin en önemli bir unsuru haline gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, dış yardım arkasındaki saikin en realist yorumu, hâlâ bu yardıma bir politika âleti gözü ile bakmaktır.

DIŞ YARDIMIN GAYESİ

Dış yardım arkasındaki saiki görmek, bu yardımın nasıl kullanılacağını da açıklamaz. Bu konudaki alternatiflerin çok olması hasebiyle, siyasî gayeye hizmet edeceği umulan birçok ara gayelerle tecrübeler yapılmıştır. Bu teşebbüslerden birçoğu pek kısa görüşlü olmuştur. Bunlardan bir kısmı çok kısa ömürlü olan ve bazan doğurdıkları millî hisler ve tepkiler sebebiyle hattâ menfi neticelere yol açan, kuvvet ve entrika politikasının içinde taktik hareketler mahiyetini almışlardır. Bir memleket halkının isteklerine karşı olduğu hallerde bile bazı menfaat gruplarına hizmet etmek, siyasî şahsiyetlerin veya grupların desteklenmesi veya baskı altında tutulması gibi konulara burada temas etmeğe lüzum yoktur. Müttefik kazanmak ve ittifakları muhafaza etmek siyasetinde yerli halk için daha iyi bir hayat standardı sağlamak üzere bir memleket ekonomisine yardım etmenin önemi daima takdir edilmiştir. Fakat ilgili makamların, dış yardımın bir atımlık bir taktik silâh değil, bir süre daha devam edecek uzun süreli bir politika olduğunu müşahade etmeleri için aradan nispeten uzun bir zaman geçmesi gerekmiştir.

Düşünceleri yanlış yola sevkeden bir olay harb sonrası yıllarında Avrupa'ya tatbik edilen Marshall yardımı tecrübesi olmuştur. Amerikan yardımı ile Avrupa'nın başardığı spektaküler iyileşme, bazı müşahitle-

DIŞ YARDIMLAR

rin sancılı bir kalkınmanın gerçeklerini gözden kaçırmalarına sebep olmuş ve az gelişmiş memleketlerde de Avrupa tecrübesinin tekrarı beklenmiştir. Şimdi âşikâr olarak görüyoruz ki az gelişmiş memleketlerin problemi ile Avrupa'nın kalkınması arasında bir paralellik yoktur. Avrupa memleketlerinin maddî servetlerinin çoğu harbde mahvolmasına rağmen insan sermayesi (beşerî sermaye) harbden çok daha az zararla kurtulmuş ve ufak bir dış itişin, hemen hemen mucizevî neticeler doğurması mümkün olmuştur. Yarım asırdan fazla bir zaman önce Alfred Marshall, maddî sermaye ile insan sermayesi arasındaki bu farkı müşahade etmişti:

«Fikirler, ister sanat ve fen sahasında olsun, isterse pratik tatbikî hususlarda olsun, her neslin bir evvelkinden tevârüs ettiği en "gerçek,, vasıflardır. Dünyanın maddî serveti imha edilecek fakat bu maddî serveti ortaya çıkaran fikirler saklanacak olursa, bu maddî servet süratle yerine koyulabilir»².

Hedef (ara hedef veya nihai hedef) iktisadî gelişme olarak kabul edilirse dış yardımı bir çeşit «iktisadî gelişme teorisi» ne istinat ettirmek ihtiyacı ortaya çıkar. Önceliklerin, yani yardımın yön, miktar ve cinsinin tâyini bakımından bu önemlidir. Fakir memleketler, nüfuslarının yaşama standardı bakımından sanayileşmiş memleketlere kıyasla o kadar büyük tezat arz etmektedirler ki, ilmî refah teoricipleri ne derlerse desinler, zengin memleketlerden fakir memleketlere yapılacak bir gelir aktarmasının genel refahta bir artış doğuracağı muhakkaktır. Kanaatimce bu, tek başına dahi, dış yardım yapılması lehinde gayet muhter bir iddiadır.

Fakat genel olarak, bundan daha fazlası istenmektedir. İçinde bulunduğumuz bu gelişme çağında, dış yardımın sadece gelir dağıtımını bir parçacık değiştirmekle kalmayıp ekonomiye bir itiş sağlaması, bir gelişme başlangıcı yaratması istenmektedir. Bu ise bir iktisadî gelişme teorisini gerektiriyor.

Dış yardım konusunda düşünceleri etkiliyen bir teori, «bünyevî denge-sizlik» teorisidir. Bu teorisinin iktisat siyaseti yönünden önemli iddiası, gelişen ekonomilerin dış ticaret ve ödemelerinde bünyevî bir açıkla karşılaşacakları ve bu sebepten, açığın dış yardım ile finanse edilmesi ihtiyacının doğduğu iddiasıdır. Buna göre, bazı özel münasebet ve elâstikliklerden ötürü gelişme süreci ister istemez bir dış ödeme açığına yol açacaktır. İşte bu açığı karşılamak için dış yardıma lüzum vardır. Az gelişmiş ülkelere sık sık, «Dış ödemeleriniz ne zaman dengeye gele-

² Alfred Marshall, *Principles of Economics*, MacMillan, 8. baskı, s. 780.

cek?» diye sorular yöneltilmesinin sebebi de budur. Bu soruya karşılık olarak bir iki sene içinde bir tarih belirtilmesi beklenmektedir. Türkiye de, sonuncusu geçen yıl olmak üzere, bu soruya defalarca muhatap olmuştur.

Basit şekliyle «bünyevî dengesizlik» teorisi şöyledir: İthalât, doğrudan doğruya gelişme hızına bağlı olarak değiştiği halde ihracatta böyle bir bağlantı görülmemektedir. Öyleyse, ekonomi geliştikçe ithalât artacaktır, fakat ihracatın da buna paralel olarak artmasını beklemek için hiçbir sebep yoktur. Teorinin daha inceye giden tahlillerinde, dış piyasadaki arz ve talep elâstiklikleri, ticaret haddi ile ilgili iddialar ve fiyatlardaki katılıklar da konuya sokulmaktadır.

Esasında nakdî bir olay olan dış ödemeler dengesi hakkında, ekonominin reel değerleri arasındaki münasebetlerden çıkarılan ampirik katsayılara dayanılarak fikir yürütmek yanıltıcı olmaktadır. Ekonominin, dış ticaret kesimi kadar büyük bir parçasını ayırarak buna *ceteris paribus* (diğer şeyler sabit kalmak şartı) iddialar uygulamak da yanıltıcıdır. Sadece dıştan bize yapılan ve bizim dışa yaptığımız ödemeleri ele alarak yapacağımız tahlil, en az hatâlı olduğu durumda dahi eksik bir manzara çizecektir. Dış ödemeleri, yurt içi ödemelerle birlikte ele alacak olursak, memleketteki toplam harcama, millî hâsıla (artı memlekete otonom sermaye ithali) dan fazla olmadığı sürece bünyevî bir dengesizliğin mümkün olmadığını görürüz.

Denilebilir ki, statik tahlilde bu böyle olabildiği halde arz ve talep elâstikliklerinden doğan dinamik unsurlar ve ticaret hadlerindeki değişimler gibi enstitüsyonel âmiller hesaba katıldığı zaman mesele başka mahiyet arzedecektir. Fakat ben, bu tahlili, ille yanlış olduğu için değil, *ceteris paribus* içinde farzettği şartları açıklamadığından dolayı kabul edemiyorum. Meseleye genel bir çerçeve içinde ve bir maddî olay olarak bakmak reel güçlerin tesirlerini daha sistematik olarak teşhis etmemize imkân verecektir.

Meselâ, çok genel bir durumdan başlayabiliriz. Genel olarak, bir memleketteki yatırımlar, dahilî tasarruflar (*ex-ante*) ile finanse edildiği takdirde, uzun sürede bir dış ödeme açığının ortaya çıkması için hiçbir sebep yoktur. Fakat bu uzun süredeki arz ve talep şartları, ithalât ve ihracat mallarının bileşiminde bir ayarlanmayı ve nispi fiyatlarında değişimleri gerektirerek, ithalât ve ihracat hacminin nispi fiyatlarında bir değişiklik olmadan artacağı duruma nazaran daha elverişsiz bir durum ortaya çıkarabilir. Fakat meseleye bu açıdan bakmak yanıltıcıdır ve faydalı değildir.

DIŞ YARDIMLAR

Çok defa fazla mübalâğa edilmekle beraber, bilhassa ekonomi gelişirken, ekonomiye nispi kayba malolan fiyat değişimleri yoluyla ticaret hadleri meselelerinin ve müessesesevî elâstiklik noksanlıklarının doğuracağı meseleler bulundabileceğini kabul ediyorum. Fakat bu kayıpların, gelişmenin maliyeti olarak mütalâa edilmesi ve tahlile bu şekilde sokulması gerekir. Artan ithalat ihtiyaçlarını karşılayabilmek için fakir memleketlerin fedakârlığa katlanmaları icabedebilir. Ancak, bütün maliyetler içinden bu kalemin seçilerek dış yardımın bunu karşılamasını beklemek için hiçbir mâkul sebep yoktur.

Gelişmekte olan bir memleketin dış ödemeler dengesindeki açığın büyük kısmı, memlekette belli bir fiyattan yapılan harcamaların o fiyattan istihsal edilebilenden fazla olması, bir kısmı ise dış ticaret şartlarındaki nispi bir kötüleşmeden doğmaktadır. Bu iki âmil ayırdatmanın ve zengin memleketlerin sadece ikinci kısmı ödemelerini beklemenin bir mânası olmamak gerekir. Bir memleketin dış yardım ihtiyacını tesbit ederken meseleye bütün ekonominin imkân ve hedefleri çerçevesinde bakacağımıza böyle dolaylı bir şekilde hesap yapmağa kalkmanın bir mantığı da yoktur.

SERMAYE BİRİKİMİNİN HIZI

Son yıllarda, birçok az gelişmiş ülkedeki düşüncelerde ve plânlama uygulamalarında ve Birleşmiş Milletler'in bu konudaki yayınlarında, çok basit bir iktisadi gelişme modeline çok geniş yer verilmiştir. Bu model, bütün önemi sermaye birikimine vermektedir. Biri teknik (sermaye - hâsıla oranı) ve diğeri halkın davranışı ile ilgili (tasarruf haddi) iki parametre üzerine kurulmuştur. Yatırımları, tasarruf ile dış yardımın toplamına eşit alırsak, ekonominin büyüme hızı ile dış yardım ihtiyacı arasındaki münasebet ortaya çıkmakta ve biri bilinince diğeri hesaplamak basit bir aritmetik ameliyesi olmaktadır.

Türkiye'den bir misal alalım. «İktisadi Plânlamanın Hedef ve Stratejisi» konulu dokümanda ekonominin millî hedefi olarak yüzde yedi bir büyüme haddi kabul edilmişti. Bunun takriben yüzde üçü nüfus artışı tarafından masedilecek, fert başına yıllık gelir artışı ise yüzde dört olacaktır. Yine aynı dokümanda, büyüme haddinin gerçekleştirilebilmesi için gayrisafi millî hâsılının yüzde 18'i kadar gayrisafi yatırım gerekeceği bildirilmektedir. Buna göre 2,6, yani 18-7 büyüklüğünde bir sermaye - hâsıla oranı farzedildiği anlaşılmaktadır. Gayrisafi millî hâsılının yüzde 14'üne eşit yatırım ise dış kaynaklarla finanse edilecektir. Bu ise 200 milyon dolar kadar tutmaktadır.

Bu rakamları az çok doğru yaklaşımlar olarak kabul etsek dahi, sermaye - hâsıla oranının model içindeki mevkii icabı, ufak bir hatâ payı katsayının bütün önemini silip süpürecek mahiyettedir. Meselâ, Türkiye'de sermaye - hâsıla oranı, farzedildiği gibi 2.6 değil de, 3 ise bu, gayrisafî millî hâsılanın yüzde 21'i kâdar yatırımı gerektirecek ve tasarruf miktarının artırılmıyacağını kabul edersek, dış yardım ihtiyacı gayrisafî millî hâsılanın yüzde 7'si miktarına yükselecektir. Öte yandan sermaye - hâsıla oranı 2.6 yerine 2 olsa idi bu, gayrisafî hâsılanın yüzde 14'ü kadar yatırımı gerektireceğinden dış yardıma hiç ihtiyaç kalmıyacaktı. Bu katsayının pek az oynaması, sonuçlarda bu kadar büyük farklara sebep oluyorsa ve bu katsayıyı bulurken hatâyâ düşmek ihtimali bu kadar büyükse, bu tahlile fazla güvenmek doğru olmaz.

Haksızlık yapmamış olmak için ilâve etmemiz gerekir ki yukarıda ana hatlarını verdiğimiz modelin katı matematiği şüphe uyandırıcı olmakla beraber fikrin genel mantığı oldukça muteberdir. Fakir memleketlerin (sosyal harcamalar da dahil olmak üzere) yatırım yapmak ihtiyacında oldukları ve bu memleketler halkının çok düşük standartlarda yaşadıkları, bu memleketlerde tasarrufları gözle görünür derecede artırmağa zorlamanın güç olduğu hususları hep birer gerçektir. Buna göre dış yardıma ihtiyaç vardır ve lüzumlu dış yardım ihtiyacı, arzu edilen yatırım haddi ile mümkün görülen tasarruf haddi arasındaki farktan hesaplanabilir.

YARDIMIN GELİŞME TEORİLERİ

Bakışlarımızı meselenin öbür cephesine çevirirsek çok farklı bir manzara ile karşılaşırız. Gerçekten, yardım yapan memleketlerin iktisadî gelişme felsefelerinin dayandığı tam bir model teşhis etmek güçtür. Bu konuda, ancak revaçta olan bazı görüşlerin esaslarını incelemeğe çalışabiliriz.

Dış yardım «teori» sinin en son tahlillerinden biri Rosenstein-Rodan'ın bu konu ile ilgili bir makalesinde bulunabilir. Yazar şöyle diyor :

«Gelişme için yardımın genel gayesi, çeşitli memleketler arasında gelirleri eşitleştirmek değil, her memlekete kendi kendini idame ettirebilecek bir büyümeyi gerçekleştirmek imkânı vermektir. Yardım, az gelişmiş ülkelerde muayyen bir gelir seviyesine erişilene kadar değil, fakat bu ülkeler kendi kendilerini idame ettirebilecek bir büyüme için gerekli sermaye birikimi seviyesini seferber edinceye kadar devam etmelidir. (...) Böyle olunca, asıl kıstas her dolar yardımın ya-

rattığı geliri değil, her dolâr yardımın sebebiyet verdiği ilâ-
ve çabayı azamileştirmektedir.»³

Buna benzer düşünceler M. F. Millikan ve W. W. Rostow tarafından da ortaya atılmıştı. Bu yazarlar diyorlardı ki :

«... bu kitapta ortaya atılan tekliflerin Amerika'yı kaynakları üzerinde sonsuz, dipsiz ve dünya çapında isteklerle karşı karşıya koymadığının anlaşılması şarttır. Amerika'nın gayesi, (esas olarak teknik yardım vasıtasıyla) büyümenin ön şartlarını tesis edebilmek ve bilhassa önemli olan geçiş devresinde sermaye yardımı yapmaktır. Maksat, sanayileşmiş memleketler ile az gelişmiş memleketler arasında gelir ayarlaması yapmak değil, az gelişmiş ülkelerin kendi kendilerine yeterli büyüme safhasına ulaşmalarına yardım etmektir. Bir memleket geçiş devresini atlatınca, sadece normal milletlerarası sermaye piyasası müesseselerinden alacağı yardım ile kendi başına ayakta durabilecek durumda olmalıdır.»⁴

Şimdi, gelişme için yardım hususundaki bu görüşün temel unsurlarını inceliyelim. Milletler arasındaki gelir ayarlamaları için bir vasıta olarak yardım fikrinden yukarda bahsetmiştim. Tekrarlıyacak olursak, sadece aç olmaları bile fakirlere yardım için yeter sebeptir ve bazı durumlarda bunun böyle olması da normaldir. Bu, sadece bir insancıl arzunun ifadesi olmakla kalmaz, siyasî bakımdan da gerekçesi olan bir fikirdir. Fakat zengin memleketlerin görüşlerinde meseleye bu yönden bakmak pek revaçta değildir. Bunlara göre fakirlere yardım fakirlik sebebiyle değil, fakat iktisadî gelişme için verilir. Buna göre de, dış yardımın bir hızlandıran olarak rol alacağı bir gelişme teorisi aranmaktadır. Yardım ancak, sadece alan memleketlerin halihazırdaki yaşama standartlarına değil, gelecekteki yaşama standartlarına da tesir ettiği zaman yerinde görünmektedir. Şu halde, bu felsefenin esas iddialarından biri, yardımın sadece refaha bir ilâve değil, iktisadî gelişmeyi iten ve hızlandıran bir âmil olması gerektiğidir. Bununla beraber, bu münakaşalarda, yardımın iktisadî gelişmeyi nasıl başlatacağı ve ilerleteceği hususları pek açık değildir.⁵ Yardım yapan çevrelerin, iktisadî gelişmeyi tayin eden

³ Rosenstejn - Rodan, «International Aid to Underdeveloped Countries», *Review of Economics and Statistics*, Mayıs, 1961.

⁴ M. F. Millikan ve W. W. Rostow, *A Proposal - Key to an Effective Foreign Policy*, s. 54.

⁵ Bunun bir istisnası, son zamanlarda, yukarda zikredilen makalede Rosenstein-Rodan tarafından ileri sürülen formüldür. Yazar, her memleketin alacağı yardım miktarını tayin etmek için şu formülün kullanılmasını teklif etmektedir: 5 yıllık bir

unsurlar hususunda söyledikleri, az gelişmiş memleketlerde revaçta olan mekanik sermaye birikimi modeline tam tezat teşkil edecek şekilde, insanların görüş ve davranışlarındaki değişme ve kalkınma ruhunun önemine dair varızlara inhisar etmektedir.

Münakaşaya dolaylı bir şekilde sokulan yegâne büyüme modeli, gelişme safhaları hakkında ileri sürülen tarihî bir hipotezden ibarettir. Bu, gelişme için yardım hakkındaki görüşün ikinci temel unsurunu daha çok ilgilendireceğinden şimdi bunu ele alalım.

Gelişme için yardım teorisinin ikinci aksiyomu, uzun gelişme süreci esnasında yardımın sadece geçici bir devrede verileceğidir. Bu ise büyüyen bir ekonominin hayat süresinde yardımın başlayacağı ve biteceği tarihlerin belirtilmesini gerektirir. Bu noktada, «havalanma» (take-off) ve «kendine yeterli büyüme» (self-sustained growth) gibi kavramlar nimet bilinmiş ve derhal tahlile sokulmuştur.

Bu tarihî tahlil kavramları ve tarifleri, tasvirî mahiyette makbul ve faydalı olabilir. Fakat bunları, büyüme sürecinin tahlilinde analitik âletler olarak kabul etmek zordur. Ekonominin «yardımla-yeterli» safhadan «kendine-yeterli» safhaya geçtiği noktayı nasıl bileceğiz? Bu noktanın ampirik olarak tesbit edilebilecek bir nokta olması lâzımdır. Genel olarak, ekonomide izlenmesi gereken göstergenin tasarruf haddi olduğu iddia edilir. Meselâ %15 veya daha yüksek bir tasarruf haddini gerçekleştiren ekonominin «havalandığı» veya «kendine-yeterli» büyüme safhasına varmış olduğu iddia edilir. Ekonomide tasarruf haddi kadar önemli diğer âmilleri, meselâ gelir seviyesini ve müstahsiliyeti gözönünde tutarsak, bu iddiayı fazla ciddiye alamayız.

MASETME KAPASİTESİNİN SINIRLARI

Gelişme için yardım teorisinin üçüncü aksiyomu şudur: Gelişme süreci esnasında yardımın lüzumlu olduğu sürede dahi, herhangi bir geri kalmış ülkenin tesirli bir şekilde kullanabileceği yardımın bir üst sınırı vardır. Buna «masetme kapasitesi» denilmektedir. Bununla ilgili olarak, israf edilen yardımlardan da çok sık bahsedilmektedir. Yardımın, istenilen, produktivite haddini açıkça belirten bir teori mevcut olmadıkça, masetme kapasitesi konusundaki spekülasyonlar indî kalacak ve

devrede F memleketi giren sermaye akımı, K sermaye — hâsıla oranı, b marjinal tasarruf haddi, Y_0 temel yıldaki GSMH ve So/Y_0 ortalama tasarruf ve r büyüme haddi olursa, $F = (Kr - b) Y + (b - So/Y_0) Y_0$. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz mekanik teori, sembol ile $F = (Kr - So/Y_0) Y$ olarak gösterilebileceğine göre, Rosenstein-Rodan'ın formülünün bundan pek farklı olmadığı görülüyor.

DIŞ YARDIMLAR

israf isnatları mânidar olmayacaktır. Öyle görünüyor ki masetme kapasitesi gerisindeki fikir, dış yardım ile finanse edilecek yatırımların asgari olarak gerçekleştirilmesi istenilen bir prodüktivite derecesidir. Fakat, bu seviye tasrih edilmedikçe tahlil tutarsızlıklara yol açabilir. Nitekim, iktisat siyaseti münakaşalarında sık sık bu tutarsızlığa rastlanmaktadır. Memleket içi tasarrufların mümkün olduğu kadar artırılmak yönünde zorlanmasını tavsiye eden yardım yapan taraflar, aynı zamanda, az gelişmiş bir ekonominin verimli bir şekilde kullanabileceği dış sermaye miktarının (bilhassa kalifiye eleman ve işletmecilik bakımından) bir sınırı olduğunu iddia etmektedirler. Memleket içinden finanse edilen yatırımlar bakımından masetme kapasitesi ile, dış kaynaklarla finanse edilen yatırım bahis konusu olduğu zamanki masetme kapasitesinin farklı şeyler olduğunu kabul etmek için hiçbir sebep yoktur. Bu noktada Dr. Benham'ın şu görüşüne tam olarak katılıyorum: «Memleketlerin çoğunun, alabilecekleri bütün yardıma ve alabilmeleri muhtemel olan yardımdan çok fazlasına ihtiyaçları vardır».

Bu noktada, yardımın dağıtılması konusunda kullanılan veya teklif edilen kıstaslardaki iktisadî iddialara, düşünce karışıklıkları veya siyasî tutumlar için mazeret olmaktan öteye bir kıymet vermediğini itiraf etmek isterim. Elbette ki rasyonel hükümetlerin, sağlam projelerin v.s. nin önemini bir an için olsun küçümsemek istemem. Fakat, buna öyle geliyor ki fakir ülkeleri tarihî gelişme safhaları içine tasnif etmek veya bu ülkelerin masetme kapasitelerini tâyin etmeğe çalışmak fazla bir fayda sağlamıyacaktır.

Yardım fonlarını, ihtiyacı olan memleketler arasında dağıtmak, tipik bir iktisadî mesele gibi görünebilir. Alternatif kullanım yerleri olan kaynaklar sınırlı, istekler ise sonsuz derecede çoktur. Buna rağmen, âzamileştirmemiz veya asgarileştirmemiz gereken bir müşahhas değer veya fonksiyona sahip değiliz. Âzamileştirilmesi gereken değer elbette toplam yardım ile yaratılacak toplam istihsal değildir; çünkü bu, daha az prodüktif olan fakir memleketlerin aleyhine olur. Maksat her yardım birimi karşılığında yaratılacak çabayı âzamileştirmek de değildir. Toplam refahın âzami olmasını hedef tutmak da birçok şüpheli sorulara yol açar. Bu anlamda ele alındığı zaman, yardım fonlarının az gelişmiş ülkeler arasında dağıtılması, kaynakların tahsisi meselesinden çok bir gelir dağılımı meselesine benzemektedir.

Siyasî endişeler meseleye karışmasaydı yardım fonlarını az gelişmiş ülkeler arasında toplam gelirlerle göre, fert başına gelirlerin düşük olduğu memleketlere biraz iltimas yaparak, dağıtmak, kanaatimce, en az diğer kıstaslar kadar sıhhatli ve ilmi bir kıstas olurdu.

SONUÇ

Sonuç olarak, bu tebliğin esas noktaları şöyle özetlenebilir: Birinci olarak, iktisadî yardımın gerisindeki en önemli saikin siyaset olduğu şüphesizdir. Bugünkü hacimde bir yardımın mümkün olmasında insancıl duygular önemli rol oynamış olabilir. Fakat yardımın sevk ve idare şekli hâlâ siyasetî mülâhazalara bağlıdır. İkinci olarak, uzun sürede iktisadî gelişme, gittikçe daha fazla nispette, yardım diplomasisinin temeli ve ara hedefi olarak benimsenmek yolundadır. Bu çok memnuniyet verici bir işarettir. Fakat, yardım diplomasisinin üzerine kurulabileceği yeterlikte bir gelişme teorisi maalesef mevcut değildir.

Son olarak, yeterli bir teori mevcut olsa dahi, yardımdan daha iyi sonuçlar alınması sağlanabilmekle beraber, yardım fonlarının fakir memleketler arasında *en iyi* dağıtılma şekli bu teoriden çıkarılamazdı. Zira, yardımların bölünmesi bir normatif tercih meselesidir. Yani, hangi memleketlere yardım yapılacağını ve ne miktarlarda yardım yapılacağını yine siyaset tâyin edecektir. Bu yüzden, dış yardım için program teşebbüsleri her zaman normatif iddialar, çok defa iktisat kılıfına bürünmüş, pek az müspet tahlile dayanan normatif iddialar ihtiva edecektir.

AZ GELİŞMİŞ MEMLEKETLERE ZİRAÎ MAL FAZLASI YARDIMI

Said El-Naggar

10 Temmuz 1954 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Kongresi sonradan seri numarası ile 480 sayılı kanun olarak bilinen Zirai Ticareti Geliştirme ve Yardım Kanununu kabul etti. Kanunun münderecatındaki esas fikir ön sözde kaydedildiği veçhiyle, zirai mal fazlalığından âzami derecede faydalanmaktadır. Bu maksatla kanunun I. maddesinde mahalli para mukabilinde zirai mal satışını temin maksadiyle şart koşulmuştur. Bu kanun muvacehesinde Birleşik Devletler'ce elde edilen paralar «milletlerarası ticareti artırmak, iktisadî gelişmeyi teşvik etmek, stratejik malzeme satın almak, Birleşik Devletlerin dışardaki borçlarını ödemek, müşterek gücü artırmak, Birleşik Devletler'in diğer yollarla dış siyasetini gütmek gibi hususlarda kullanılacaktır». 104. kısımda bu paraların ne şekilde kullanılacağı daha teferruath olarak izah edilmiştir. Aynı kanunun 11. maddesi «kıtlık ve sair âcil yardım ihtisasında» zirai mal fazlalıklarının hibe esasına göre sevkini sağlamaktadır. Mamafih, I. maddede mündemiç satış şartları II. maddedeki hibe şartlarına nazaran gerek tahsisat, gerek tatbikat bakımından çok daha ağır basmaktadır.

II. maddeyi tatbik mevkiine koyan Amerika Birleşik Devletleri yardım gören memleketlerle anlaşmalar akdetmiş ve bu anlaşmalarda, teslim edilecek olan zirai malların cins ve kıymetleri, Birleşik Devletler hü-

kûmeti hesabına yatırılacak mahalli paranın miktarı ve bunlardan daha önemli olarak muhtelif işler için karşılıklı para fonunun¹ tahsisi hususlarını tasrih etmiştir. Bu tahsisat üç kısımdan müteşekkildir: Birinci kısım Birleşik Devletler'in sarfiyatına, ikinci kısım Washington İhracat - İthalât Bankası istikrazlarına, üçüncü kısım ise ilgili devlete yapılacak istikrazlara hasredilmiştir. Üç kısım arasında tevziatın yüzde nispeti anlaşmadan anlaşmaya değişmektedir. Birleşik Arap Cumhuriyeti hususunda 480. kanuna göre yapılan satışlar Ocak 1961 senesine kadar 202.9 milyon dolâr tutmuştur. Bu satışlar altı anlaşmaya şâmil olup, buğday ve buğday unu başta olmak üzere mısır, tütün, nebatî ve hayvanî yağlar, pirinç ve kümes hayvanları ile ilgili idi.

Tahsisat aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

	Milyon dolâr	Yüzde nispeti
Birleşik Devletler hükûmeti masrafları	69.7	34
İhracat - İthalât Bankası istikrazları	42.9	21
Mısır hükûmetine yapılan istikrazlar	90.3	45
Yekûn	202.9	100

Yuvarlak hesaplâ, tahsisatın üçte biri Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti lehine, beşte biri İhracat - İthalât Bankası lehine, yarısından aşağı bir nispette de Birleşik Arap Cumhuriyeti lehine yapılmıştır.

İdrak edilmesi gereken bir nokta vardır ki o da üç başlıca yer arasında vâki karşılıklı para fonları tahsisatının fiilen kullanıldığı mânası çıkarılmamasıdır. Birleşik Devletler hükûmeti kendine düşen payı, bazı hususlarda Kongre tasvibine tâbi olmak üzere, 480 sayılı Kanunda tesbit edilen maksatlar yolunda kullanmakta serbesttir. Uygun göreceği şekilde tahsisatı kullanır veya kullanmayabilir. İhracat - İthalât Bankası, Birleşik Devletler'deki ticarî firmalara, bunların ilgili memleketteki şube veya bağlı bulundukları firmalara ve mahalli firmalara istikrazlarda bulunma yetkisini haizdir. İstikrazlar hususunda İhracat - İthalât Bankası ile ilgili devletin karşılıklı olarak mutabakata varmaları şarttır. Anlaşma yokluğu dolayısıyla belirli bir devre içerisinde tediye edilmeyen istikraz-

¹ Birleşik Devletler'e gelen mahalli paralar karşılıklı para fonu olarak adlandırılmıştır. Fakat şunu da hatırdan çıkarmamalıdır ki 480 sayılı kanunda belirtilenler haricinde de karşılıklı para fonları vardır. Meselâ 1957'de çıkarılan Karşılıklı Emniyet Kanunu vasıtasıyla husule gelen Birleşik Devletler Kalkınma İstikrazı Fonu genel veya özel müesseselere kalkınmaları maksadıyla ödünç verip mahalli paralarla yapılan ödemeleri kabul etmekle yetkilidir. Bu şekil, karşılıklı para fonlarının başka bir kategorisini teşkil eder.

ları Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti Kanunun 104. kısmında müsaade edilen herhangi bir maksat için, kullanabilir. Yani başlangıçta İhracat - İthalât Bankası'nın istimali için tahsis edilen fonlar Birleşik Devletler hükûmetine kendi sarfiyatı için rücu eder.

İstikrazı kabul eden devletlere tahsis edilen üçüncü kısım karşılıklı varılacak mutabakata uygun olarak sadece iktisadî kalkınma projelerinin finansmanı için kullanılabilir. Belirli bir devre içerisinde anlaşma hâsıl olmadığı takdirde fonlar kendi istimali için Amerika Birleşik Devletleri hükûmetine rücu eder.

Bu şartlar dahilinde karşılıklı para fonlarının kullanılmadan birikmeleri tamamen mümkündür. Böyle de olmuştur. 1959 senesinde yapılan tahminlere göre az gelişmiş memleketlerde genel faaliyetler için «yalnız beşte bir nispette istikrazlardan istifade edilmiş, bâkiye Birleşik Devletler hesabına depozito edilmiştir»².

480 SAYILI KANUNUN DEĞERLENDİRİLMİŞİ — MÜKEMMEL SARFIYAT KEYFİYETLERİ

480 sayılı Kanununda tebarüz ettirilen zirai mallar fazlalığına ait program şartlarının tefsirini yaptıktan sonra şimdi bu kanunu iktisadî kalkınmaya âlet olarak kıymetlendirebiliriz. Bunu yapabilmek için mükemmel bir misal ele alalım. Öyle bir misal ki fazla malların sevkedildiği sene içerisinde Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti, İhracat - İthalât Bankası ve istikraz yapılan devlet tarafından bütün karşılıklı para fonları kullanılmıştır. Yani her üç tarafça sarfedilen mahalli para miktarı fazla malların kıymetine tamamen müsavidir ve bu şekilde karşılıklı para fonları kullanılmıştır. Yani her üç tarafça sarfedilen mahalli para miktarı fazla malların kıymetine tamamen müsavidir ve bu şekilde karşılıklı para fonları birikmeyecektir.

Birleşik Devletler, Hükûmetine ait olan birinci kısım Birleşik Devletler'in nasıl olsa çoğunu satın alacağı mahalli mal ve servisler karşılığı tediye için kullanılmıştır. Amerikan diplomatik misyonu, mahalli stratejik madde satın alınması, Amerikalıların mülkiyetinde bulunan binaların inşası, bölge dahilinde Amerikan araştırmaları ve program neşriyatı v.s. masrafları bu şekilde ödenmektedir. Bu gibi faaliyet mevzuunda 480 sayılı kanun-istikrazı kabul eden memleketin iktisadî kalkınması için hiçbir teberruda bulunmamaktadır. Bu normal şekilde Amerikan malları (fazla mallar) karşılığında mahalli mal ve servis ta-

² John Davis, «Agricultural Surpluses and Foreign Aid», *American Economic Review*, Papers and Proceedings, 1959, Sahife 232.

kasıdır. Mısır pamuğu karşılığında Amerikan otomobilleri satışından farklı değildir. Böylece görüyoruz ki karşılıklı para fonlarından istifade eden hükümet departmanları 480 sayılı kanun muvacehesinde çiftlik mal programını idare eden Mal Kredi Teşekkülü'ne ödemede bulunmak mecburiyetindedir. Bunun da mânası şudur ki bu departmanlar tarafından istikrazı kabul eden memlekette sarfedilecek olan dolârların karşılığında Mal Kredi Teşekkülü tarafından 480 sayılı kanuna göre buğday temin edilmektedir.

Mamafih, Birleşik Devletler hükümetinin bütün sarfiyatı bu tarzda değildir. Bazı hallerde iktisadî kalkınma ile yakından veya uzaktan ilgili olan mahalli müesseselerin desteklenmesi veya kurulması için hibeler yapılmaktadır. Bunların hibe olduğunda şüphe yoktur. Yalnız bunlar «şartlı hibelerdir». 480 sayılı kanun olmasaydı, Birleşik Devletler Hükümeti hibeyi buğday yerine dolâr olarak verecekti. Alıcı memleket isterse buğday alabilirdi. Öte yandan dolâr tahvil edilebildiği takdirde Birleşik Devletler'den veyahut herhangi bir memleketten makine, yakıt, yahut kimyevi madde de satın alabilirdi. Netice itibariyle bu üç türlü bağlantılı bir hibedir. Malın satın alındığı memlekete, tercih edilen mala ve nihayet finanse edilecek projeye bağlantı vardır.

İhracat - İthalât Bankası tarafından Amerikan veya mahalli firmalara, yahut yardım gören devlete yapılan istikrazları teşkil eden ikinci ve üçüncü kısımlar esas itibariyle mahalli olarak tediye edilmeleri bakımından ayrıdırlar. Faiz ve ödeme müddetleri değişik olabilir. Fakat gene istikrazlardır. Fark ikinci ve üçüncü kısımlar arasında olmayıp, yardım gören memleketteki Amerikan firmalarına yapılan istikraz ile mahalli firma veya hükümete yapılan istikrazlar arasındadır.

Her iki keyfiyette aşağıdaki durumlar arasında tefrik yapılmalıdır: Haddizatında yapılacak olan envestismanları finanse etmek için yapılan istikrazlar ve karşılıklı para fonlarının mevcudiyeti dolayısıyla yapılan envestismanı finanse etmek için yapılan istikrazlar.

Böylece dört keyfiyet mevcuttur:

Birinci keyfiyet :

HADDİZATINDA YAPILACAK OLAN ENVESTİSMAN İÇİN AMERİKAN FİRMALARINA YAPILAN İSTİKRAZLAR

Bahis konusu envestismanın memlekette Amerikan teşebbüsünün ihdası veya genişlemesi şeklinde direkt olarak yapıldığı farz olunur. Bu keyfiyet dahilinde 480 sayılı kanun memlekete bahis konusu envestis-

DIŞ YARDIMLAR

manla kazanacağı kıymetli dolârlara mal olmaktadır. Meselâ, bu keyfiyet buğday alımında böyledir. Fakat buğday ile dolârlara sahip olmanın arasında dünya kadar fark vardır. Alıcının teslim edilen mal fazlalığına ihtiyacı yok mudur şeklinde bir sual sorulabilir. Bu sualin cevabı da müspet olabilir. Fakat az gelişmiş memleketlerin çoğunda hissedilen şiddetli dolâr sıkıntısını nazarı itibara alırsak buğday yegâne malzeme membaı olmadıkça, ki vaziyet böyle değildir, zirai malların Birleşik Devletler'den isteneceği muhtemel değildir. 480 sayılı kanun hariç, bahis mevzuu memleket (a) Amerikan firmaları tarafından icra edilen envestismanlardan dolâr kazanabilirdi, (b) başka kaynaklardan sağlanamayan, yahut uygunu elde edilemeyen makine, yedek parça yahut sair malzeme satın almak için kullanabilirdi, (c) lüzumlu zirai malları parası düşük olan memleketlerden tedarik edebilirdi. 480 sayılı kanun muvabince memleket zirai mallara karşılık Birleşik Devletler'den elde ettiği, fakat başka memleketlerden elde edebileceği dolârları sadece Birleşik Devletler'den tedarik edilebilen makineler satın alınması için harcamakta ve dolâr kaynaklarını, eğer mevcutsa, daraltmaktadır. Şiddetli dolâr sıkıntısı vukuunda memleket ya bu sıkıntıya katlanacak, yahut imkân zuhurunda daha az elverişli kaynaklardan elde edecektir. Her iki keyfiyette de alıcı memleket tamamen kaybetmekte ve iktisadî gelişme gecikmektedir.

İkinci keyfiyet :

HADDİZATINDA YAPILMAYACAK OLAN ENVESTİSMANLAR İÇİN AMERİKAN FİRMALARINA YAPILAN İSTİKRAZLAR

Realist bir görüşle bu ihtimal hazfedilmelidir. Bu keyfiyet İhracat - İthalât Bankası'nda karşılıklı para fonlarının mevcudiyeti Amerikan firmalarının alıcı memlekete envestisman yapmalarını teşvik edici bir sebep olabileceği nazariyesine dayanmaktadır. Bu sorguya değer bir meseledir. Az gelişmiş memleketlerde iktisadî gelişme sırasında tediye bakiyelerinde devamlı bir açık bulunduğundan, «resmi» kurlar üzerinden aşırı miktarda mahalli para birikecektir. Herhangi bir Amerikan firması herhangi bir zaman mahalli para bakiyelerini elde edebilir. Hattâ prim ve diferansiyel kurlar v.s. ile daha uygun döviz kurları üzerinden bunları elde etmeleri muhtemeldir. İhracat - İthalât Bankası Amerikan firmalarını cezbetmek için gözlerinin önüne döviz sererek bir hayli güçlüklerle karşılaşacaktır. İşin hakikati şudur ki hakikî yem tamamen başka hususlarda aranmalıdır.

*Üçüncü keyfiyet :***HADDİZATINDA YAPILACAK OLAN ENVESTİSMAN İÇİN HÜKÜMET VEYA MAHALLİ FİRMALARA YAPILAN İSTİKRAZLAR**

Farzedelim ki Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin iktisadî gelişme programı muayyen bir yolun inşasını mutasavverdir. Diyelim ki projenin millî kalkınma bütçesinde ayrılmış olan masraf tutarı üç milyon Mısır lirasıdır. Projenin tatbik edileceği sene 480 sayılı kanuna göre üç milyon Mısır lirası tutarında buğday Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne teslim ediliyor ve Mısır Hükûmeti derhal bu parayı Birleşik Devletler hesabına yatırıyor. Müteakiben Birleşik Devletler Hükûmetinin yol projesi hoşuna gidiyor ve Birleşik Arap Cumhuriyeti Hükûmetine yapılacak bir istikrazla bu projeyi finanse etmeğe karar veriyor. Birleşik Arap Cumhuriyeti böylece yatırdığı parayı geri çekiyor. Bütün bu ameliye neye varıyor? Üç milyon liranın bütçe hesaplarından Birleşik Devletlerin hesabına transferi ve tekrar bütçe hesabına devredilmesi keyfiyetinin projenin finansmanı ile hiçbir alâkası yoktur. Bu sadece bir muhasebe ameliyesidir. Varılan netice hakikatte şudur: Birleşik Devletler Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne buğday tevdi ediyor. Birleşik Arap Cumhuriyeti Hükûmeti Birleşik Devletler'e meselâ 20 sene içerisinde %4 faizle müsavi taksitlerde ödenmek üzere üç milyon lira borçlanıyor. Buradaki ticari muamele Birleşik Arap Cumhuriyeti Hükûmetine borç kaydedilmek üzere Birleşik Devletler'in fazla malını ihraç etmesi meselesidir. Aradaki muameleler ise muhasebe ameliyesinden ileriye gitmeyen ve gerek iktisadî gelişme gerekse envestisman nispetiyle ilgisi olmayan işlerdir. Envestisman nasıl olsa deruhte edecek olan hususî firmalara yapılan istikrazlar hususunda vârittir.

*Dördüncü keyfiyet :***HADDİZATINDA YAPILMAYACAK ENVESTİSMANLARI FİNANSE ETMEK İÇİN HÜKÜMET VEYA MAHALLİ FİRMALARA YAPILAN İSTİKRAZLAR**

Faraziye şudur ki Birleşik Devletler Hükûmeti yahut İhracat - İthalât Bankası kalkınma plânında bulunmayan bir projenin envestismanına değer mahiyette olduğu hususunda Birleşik Arap Cumhuriyeti hükûmetini yahut mahallî bir firmayı ikna eder. Bilâhara aynı sene içerisinde fazla mal ithalâtına mukabil yatırılan karşılıklı para fonları vasıtasıyla

proje finanse edilir. Bu vaziyette karşılıklı para fonları envestisman nispetinin yükselmesine yardım etmiş gibi görünür. Durumu tetkik ettiğimizde bunun aldatıcı olduğunu görürüz. Vâzıhan görülür ki karşılıklı para fonları değil, 480 sayılı kanuna göre ithal edilen buğday muayyen nispette bir envestisman karşılığı hali hazırdaki istihlâkte artışı, yahut muayyen istihlâk seviyesinde envestisman nispetinde artışı mümkün kılar. Öyle farzedelim ki plânlama daireleri mümkün olan en yüksek envestisman seviyesini idâme ettirmek arzusundadırlar. 480 sayılı kanun mucibince temin edilecek buğdayı nazarı itibara alarak muayyen bir istihlâk seviyesinde mümkün olacak envestismandan daha fazlasını tesbit ederler. Fakat Birleşik Devletler Hükûmeti plânlı envestismanı dahil olmayan ilâve bir projenin finansmanı hususunda plânlama dairelerini iknaa muvaffak olur. Bu babda mühim olan nokta şudur ki ilâve projenin karşılıklı para fonu ile veya, meselâ yardım gören memleketin Merkez Bankasının doğrudan doğruya tedavüle para çıkarması suretiyle finanse edilmesi arasında bir fark yoktur. Her iki keyfiyette de envestisman nispetindeki artış halihazırdaki istihlâkin zararına tahassül eder. Bunun aksine fikir ileri sürmek bir nevi çift sayma olur. Şöyle ki envestisman nispeti bir defa buğday ithalâtı vasıtasıyla ikinci defa bu ithalât neticesi ödünç para vermek suretiyle artabilir.

Bu suretle karşılıklı para fonlarından yapılan istikrazlar plânda bulunmayan projelerin finansmanında kullanılsa dahi envestisman nispetinin yükselmesini mümkün kılmadıkları neticesine varılabilir. Karşılıklı para fonları ile finanse edilen ek envestismanların istihlâkin azalması ve enflasyonist tazyik şeklinde ekonomik durum üzerinde tesiri olacaktır. Harlan Cleveland şöyle yazıyor:

Yunanistan ve daha sonra Türkiye'ye büyük mikyasta refah projeleri (Yunanistan), sınai kalkınma (Türkiye) ve askerî sarfiyatlara (her ikisi) razı olmak suretiyle az gelişmiş ekonomilerin kaldıramıyacağı Amerika'da mâmul bir enflasyon ithal ettik. Yüksek seviyede bir envestismanla işsizliği tamamen bertaraf eden sosyalist bir politika takip eden İngiltere ve Norveç'de ilâve masraflar için karşılıklı para fonu kullanılması hiçbir zaman ciddi bir şekilde bahis konusu olmamıştır. Bu tecrübeli hükûmetler tasvip edilmiş olan bütçe müfredatlarından en çok hangi maddelerin Amerikan yardımı karşılıklı para fonu ile finanse edildiğini Kongreye bildirmek istediklerini ilgi ile sorarlardı⁸.

⁸ "The Convalescence of Foreign Aid", *American Economic Review* (Papers and Proceedings), Mayıs 1959, s. 225.

MÜKEMMEL BİRİKTİRME KEYFİYETLERİ

Söylediklerimizi tekrar hatırlayacak olursak, şimdiye kadar alâkâmızı karşılıklı para fonlarının sarfiyat nispeti fazla mal teslimatına müsavi ve müterafik olan «mükemmel sarfiyat» örneği üzerinde teksif ettirdik. Şimdi de «mükemmel biriktirme» örneğini ele alalım. Fazla malların aynı sene içerisinde teslim edilip istihlâk edildiğini ve mahalli paranın Birleşik Devletler hesabına yatırıldığını, mütebaki senelerde mal teslimatı yapılmadığını, sadece karşılıklı para fonlarından istifade edildiğini farzedelim. Bu vaziyete ilk sene içerisinde bu program deflasyon, daha doğrusu yüksek nispette envestismana mâlik bir memlekette enflasyon önleyici bir netice husule getirir. Belirttiğimiz gibi, bu program daha geniş çapta yatırım veya daha geniş ölçüde istihlâk sağlayacaktır. Fakat müteakıp senelerde, karşılıklı para fonları ne şekilde kullanılırsa kullanılınsınlar, enflasyonist bir mahiyet arzedeceklerdir. İster Birleşik Amerika hükûmetince borçlarının ödenmesi için, ister stratejik malzemenin satın alınması için, ister mahalli şahıs veya müesseselere hibe şeklinde, ister İhracat - İthalât Bankası tarafından Amerikan veya mahallî firmalara istikraz şeklinde kullanılsın, her şekilde de karşılık para fonlarının kullanılışı enflasyonist olacaktır. Bu tesir her halde önlenemez veya hafifletilecektir. Şöyle ki: (a) Karşılıklı para fonlarının ortaya çıkmasından sonra yardım gören memleket yatırım temposunu yavaşlatmaktadır. (b) Yardım gören memleket mal fazlasını veya bir kısmını, ilk sene stok etmekte ve müteakıp senelerde karşılık para fonlarının kullanılması temposuna uygun olarak piyasaya arz etmektedir. (c) Amerikan Hükûmeti ve İhracat - İthalât Bankası ya bu fonları hiç kullanmamakta ya da hiç tesiri olmayacak şekilde mülâyim ölçüde kullanmaktadır.

Şunu hatırlamak gerekir ki, fonların kullanılması hakkındaki anlaşma, durum iki taraf için de müsait görülmediği takdirde, İhracat - İthalât Bankası tarafından ödünç verme şeklinde ve fonu alan memleketin idaresi için kullanılmamasını âmirdir. Fakat, yukarıda belirttiğimiz gibi, bu şart Amerikan Hükûmeti tarafından, kullanılabileceği tasrih edilen kısma ait değildir. Belirli bir zamânın bitiminden sonra, diğer kısımlara tatbikine de ait değildir. Gerçek bir tehlike de şudur: Her iki taraf da karşılıklı para fonlarını, karşılığında mal fazlası teslimi olsun olmasın, öteki senelerde serbestçe kullanılabilecek hakikî bir gelir kaynağı imiş gibi hareket edebilirler.

Karşılıklı para fonlarının tesiri mülâhaza edilirken tam bir birikme ile ilgisi mütalâa edilebilir. Bu, bütünüyle muayyen bir duruma tatbik

edilebilir demek değildir. Fakat çoğu hallerde karşılıklı para fonlarında birikme temayülü vardır. Bu, fon sarfiyatının yavaş olduğu hallerde arka arkaya mal fazlası tesliminden ileri gelmektedir. Bir noktadan sonra Amerikan Hükûmeti anlayacaktır ki Amerika'da mal fazlasının yüklenmesi, az gelişmiş memleketlerde mahalli paranın gittikçe artan yükü ile tesirsiz kalmaktadır. Bu, mal fazlasının teslimini yavaşlatmak ve karşılıklı para fonlarının kullanılması süratini artırmak için bir tazyik icra edecektir. Hibe ve ödünç vermelerin iktisadî gelişme sağlayacağı hülyasında olan Amerikan Hükûmeti, fonların kullanılması babında endişe etmeyebilir. Yardımı gören memleket ise, zâhiren Allah tarafından gönderilmiş bir paranın cezbesine kapılarak rıza gösterebilir. Neticede enflasyoncu eğilimler doğabilir ki, bu hal iki tarafın da hizmet etmek istediği gayeyi tehlikeye düşürebilir. Bu bakımdan, umumî kaide olarak ve câri yatırım seviyesini de hesaba katarak denilebilir ki, herhangi bir sene içinde, fonların kullanılması, daha evvelki birikintinin miktarı hesaba katılmaksızın, câri mal fazlası teslimine göre ayarlanmalıdır.

ÖZET

Yukarıdaki tahlille, 480 sayılı kanun gereğince tatbik edilen programların mahiyet ve neticelerini özetlemeğe çalıştık. Bu incelemenin neticelerini şu şekilde toplayabiliriz: Amerikan Hükûmeti tarafından harıçteki borçların ödenmesi, stratejik malzemenin satın alınması ve çeşitli Amerikan departman ve teşekküllerinin faaliyetini finanse etmek, Amerikan mal fazlasının mahalli eşya ve hizmetlerle takas edildiği quid pro quo faaliyetidir. Mahalli müessese ve şahıslara Amerikan Hükûmeti tarafından yapılan hibeler yardımdır; fakat bunlar memleket, malın cinsi ve finanse edilen projeye bağlı olduğu için dolâr yardımı ayarında değildir. İhracat - İthalât Bankası tarafından yapılan istikrazlar az gelişmiş olan memlekete sarfedilebilecek olan dolâr kaybına sebep olmaktadır. Bunun, Amerikan firmalarını o memleketlerde yatırım yapmağa sevkedeceği de ihtimal dahilinde değildir. Mahalli firmalara veya hükûmete yapılan istikrazlar, esas itibariyle, az gelişmiş memleketlere uzun vâdeyle Amerikan mal fazlasını ihraç etmekten ibarettir. Bu da enflasyonist bir tazyik doğurabilir.

Programın yardım kısmı için şartlı hibe denilebilir ki bu da karşılıklı para fonlarının çok cüzi bir nispetini teşkil eder. Buna ilâveten mal fazlalıklarının ihracında uzun vâdeli yardım unsuru vardır. Bu husus 480 sayılı kanunun özü olabilir.

480 SAYILI KANUNUN YENİDEN TETKİKİ

Karşılıklı para fonlarının kullanılmasından doğacak neticeler mütalâa edilirken, bunların ziraate ait mal fazlasının teslim temposu nazarı itibara alınmadan kullanıldığı takdirde doğuracağı enflasyonist tazyikten mütevellit esaslı tehlikeyi zikretmek lâzımdır. Her yıl dışarı giden karşılıklı para fonlarının, içeri giren mal fazlasıyla karşılanması lâzımdır. Aksi takdirde, yukarıda da mahzurlarını belirttiğimiz gibi, fonların kullanılması enflasyonist mahiyette olacaktır. Esas nokta şudur ki, karşılıklı para fonları yatırım temposunu artırmak üzere seferber edilebilecek gerçek gelir kaynağı değildir. Esas gelir kaynağı teraküm eden fonlar değil, teslim edilen mallardır.

Amerikan Hükûmeti zirai mahsul fazlası gibi dikenli bir mesele ile karşı karşıyadır. 480 sayılı kanun, bu mahsul fazlasının, en verimli bir şekilde, kendisi ve az gelişmiş memleketlerin, menfaati için kullanılmasını istihdaf ediyordu. Netice yardım ve ticaretin acaip bir karışımı mahiyetindeydi. Fakat ticaret unsuru hâkim unsurdur.

İktisadî kalkınmayı sağlaması hedefine hizmet etmesi için 480 sayılı kanunun yeni baştan ele alınması gerektiği muhakkaktır. Gerçek yardım unsurlarına, şartlarda ve kanunun tatbikinde daha esastı yer verilmesi lâzımdır. İlâveten, Amerikan Hükûmeti tarafından mahalli malzemenin satın alınması hizmet kabul edilmesi veya borçların ödenmesi gibi hallerde zuhur edilebileceği gibi, bu kanun neticesi olarak az gelişmiş memleketin dolâr kazancı azaltılmamalıdır. Aynı hal, Amerikan firmaları tarafından doğrudan doğruya yapılan yatırımlarla kazanılan dolârlar için de vârittir.

Son olarak tebarüz ettirmek isteriz ki, mahalli istikrazlarda karşılıklı para fonlarının kullanılması yardım olarak görülmemeli ve diğer şekillerdeki yardımların yerini alabilecek bir unsur telâkki edilmemelidir.

SATIŞ HASILÂTI SERMAYESİ VE ENFLÂSYON MÜTALÂALARI¹ PROFESÖR S. NAGGAR'IN KONUŞMASI ÜZERİNE

Roy Harrod

Son günlerde birçok öznel ve nesnel yargılar dinledik. Ayrıca ekonomi geometrisinin önermeleri diyebileceğimiz düşünceler de dinledik. Bu önermeler yalnız başlarına hiçbir davranışı haklı çıkaramazlar. Her durumda onların öznel veya nesnel yargıların aracılığına ihtiyaçları vardır. Ama mümkün olan en eksiksiz yargı bile yanlış bir önermeye dayanıyorsa ister istemez kötü bir harekete yönelecektir.

I

Yıl I'de (bir yıl keyfi olarak seçilmiş bir zaman dilimidir) ekonomik siyaset yapıcılarını bu problemi şu iki yoldan birine sokarlar; pratikte ikisinin karışımına tabii.

(a) Belli bir hükümet masrafları (yatırım masrafları da dahil) programını, millî endüstriye veya başka yerlere yapılan masrafları karşılamak için, vergileme veya enflasyon yaratmayan borçlanma² yoluyla ne kadar para temin edilmelidir ki bir talep enflasyonu ile karşılaşılmasın?³

¹ Bazan tamamlayıcı sermaye diye anılır. «Satış hasilâtı» sözü ithal malların satış sonunda meydana gelen mevzii mütedavil para birikmelerini anlatıyor.

² Enflasyon yaratmayan borçlanma sözü net özel sermaye formasyonunun üzerindeki *halihazır fiyat seviyesinde* bütün özel kaynakların tasarrufa hazır olduklarından daha fazlasını borçlanmamak anlamındadır.

³ «Talep enflasyonu» ekonominin arz potansiyeli üzerinde (câri ve uzun vâdeli sermaye ve muvazeneli yardım hesapları da içinde olarak ödemelerin dış muvazenesi) ve halihazır fiyat seviyesinde mal ve hizmet talepleri yekûnundaki fazlalık olarak tanımlanır.

Veya

(b) Belli bir vergi geliri (plâna göre) ve enflasyon yaratmayan borçlanma takdiri elde bulunduğuna göre, ne kadar masraf (gene yatırım masrafları da dahil) yapılmasına izin verilmelidir ki, bir talep enflasyonu ile karşılaşılsın?

Daha önceki bir devreden kalma bir satış hasılatı sermayesinin varlığı yukardaki iki sorunun cevaplarında herhangi bir değişiklik yapamaz. Plânlanan masrafların vergilerle enflasyon yaratmayan borçların toplamını aşan bir fazlalığı varsa (yani plânlanmış masraflar talep enflasyonu yaratmak eğilimindeyse), ehemmiyetli miktarda bir *satış hasılatı* sermayesi olmadı mı, talep enflasyonu doğar, ama bu masraf fazlalığının bir kısmını karşılayacak ehemmiyetli bir satış hasılatı sermayesi olsa da talep enflasyonu mutlak önlenemez.

İki sorumuza doğru cevapların ne miktara ulaşacağını takdiri öznel ve nesnel yargılara dayanmalıdır. Ama şunu da kabul edeyim ki ehemmiyetli bir satış hasılatı sermayesinin varlığı veya yokluğu her iki sorunun da dışında kalmaktadır. Bu ekonomi geometrisinin bir önermesidir ve karşı durulamaz.

Ekonomik siyaset yapıcılarının (veya plâncıların) ehemmiyetli bir satış hasılatı sermayesinin varlığıyla yatırım masraflarını enflasyon tehlikesine düşmeden artırabileceklerini sanmaları büyük bir tehlikedir. Bazı memleketlerde yerinde bir anlayışla önlenebilecek enflasyonların, bu tehlikeli anlayış yüzünden doğduğu görülmüştür.

Profesör Naggar'ın kıyaslamasıyla hemfikirim, yani gelecek yılın doğru kâr (veya zarar) hesabını takdir ederken, daha önceki yıldan (ya da on yıl önceki bir yıldan) kalma bir kâr fazlasının varlığı konu dışıdır. Zaman gelişmelerinin yavaşlığı, belli bir günde bir ekonominin enflasyon veya deflasyon dışı tam bir dengede bulunmasının nadirliği düşünülürse, bir yılın bu yargı için çok kısa bir zaman olduğu ileri sürülebilir. Ama ben bir yılın hayli uzun bir zaman olduğuna inanmak eğilimindeyim.

II

Şimdi sıfır yılındaki durumu düşünelim. İhtiyacı karşılamak üzere getirilen belli bir yiyecek miktarından doğacak enflasyonu önlemek için, diyelim ki otoriteler gerekli en az miktarda bir vergileme ve enflasyon yaratmayan borçlanmayı takdir ettiler. Bu yiyeceklerin satış hasılatından (yardım yapanın uygun gördüğü kâr oranlarıyla) elde edilecek parayla yatırımlar hızlandırılabilir mi, ya da herhangi başka bir parayla? Cevabı

DIŞ YARDIMLAR

belli değil bu sorunun, kesin bir şey söylenemez, öznel ve nesnel yargılara dayanılarak konuşulabilir.

Yatırımlar enflasyona sebebiyet vermeden hızlandırılabilir, ama yardım alınan yiyecekler dışında kalan alanlarda istihlâkın (değer değil) hacim bakımından azaltılması şartıyla. Eğer yoksul müstehlikler yiyeceksiz kalma tehlikelerini önlemek için, diyelim bisiklete yatacakları parayı (sözgelisi bisiklet diyorum) kısar da onunla yiyecek satın alırlarsa, bisikletlere giden paradan yapılacak tasarrufla orijinal plândakinden daha fazla yatırım yapılabilir. Veya yoksullar yiyeceğe daha fazla para harcamazlar (o yüzden de daha az bisiklet satın almak zorunda kalmazlar), çünkü yiyecek yardımı yüzünden yiyecek fiyatlarında düşüklük görülecektir. Böylece aynı para ile daha fazla yiyecek satın alma imkânı elde edilir. Bu durumda tüccarlar ile araçlar daha az kâr edeceklerinden istihlâk masraflarını kısacaklardır; çünkü yardım yiyecekleri olmasa elbetteki daha fazla kâr edeceklerdi. Her iki hesapta da bir tasarruf var, yani ya yoksullar daha az bisiklet satın alıyorlar ya da araçlar daha az lükse kaçabiliyor. Öznel ve nesnel yargılarda bu hesaplardaki tasarrufların gözönünde tutulması gerekir.

Yardım yiyecekleri dışında kalan şeylerdeki istihlâk düşüklüğünün (günlük fiyatlara göre) değer bakımından yapılan yiyecek yardımının değerine eşit olması muhtemel değildir. Bu böyle olsa bile, o yıl içinde hasıl olan satış hasılatının bütünü bir enflasyona sebebiyet vermeden yatırımların finansmanına ayırmanın mümkün olduğuna ihtimal verilemez.

III

Son olarak, otoritelerin, her işi yanına bırakma eğilimi ve tamamlanmayan formaliteler yüzünden, sıfır yılında herhangi bir enflasyona sebebiyet vermeden rahatça kullanabilecekleri satış hasılatı sermayesini ek yatırımlara kullanmadıkları bir durumu düşünelim. Diyelim ki sıfır yılında 100 milyon TL değerinde yiyecek yardımı memlekete giriyor ve öbür alanlardaki istihlâkte 50 milyon TL değerinde bir düşüş oluyor; demek ki sıfır yılında enflasyon tehlikesine düşmeden 50 milyon TL değerinde ek yatırım yapılabilir. Ama diyelim ki hiç ek yatırım yapılmadı.

Ertesi yıl hiç değilse bu 50 milyon enflasyon yaratmadan yatırıma harcanabilir diye düşünme eğilimi gösterenler çoktur (tabii, 100 milyonun hepsi için düşünülmez bu, ama 50 milyon için düşünülür).

Eğer sıfır yılında yatırım, vergileme v.s. muvazenesi için yapılan plân doğru idiye; eğer, yardım yiyecekleri yüzünden, öbür istihlâk alanlarında 50 milyon TL değerinde bir düşüş olduysa, ve sıfır yılında hiçbir ek yatırım yapılmadıysa, öyleyse o yıl içinde 50 milyon TL değerinde mal istihsalı için gereken işgücüne eşit bir iş azalması olmuştur. Demek ki (sıfır yılında harcanacak olan yiyecek yardımı bir yana ayrıldı mı) memleket ekonomisinde 50 milyon TL değerindeki malın istihsal edilmemesinden doğan bir zayıflama olmuştur.

Bu yerli mal istihsalindeki kayıp sıfır yılında prodüktif kaynakların kullanılmasına yararlı olabilecek 50 milyonluk istihlâk kısıntısının imkânlarını ortadan kaldırmaktadır. 50 milyon TL *yiyeceğe kaptırılmış olmaktadır*. Bu parayı yıl l'de kullanmak isteği ise enflasyon yaratacaktır. Böylece birinci bölümde belirttiğimiz önerme (altı çizili) doğruluğundan bir şey yitirmemiş olur.

Maliye terimleriyle (gerçek terimlerden ayrıldığı kadar) 100 milyon TL değerinde bir sermayenin büyük projeler için istendiği zaman kullanılmak üzere elde tutulmasının hiç değilse işleri kolaylaştıracağı düşünülebilir. Bu sermayenin varlığı hükümetin bir programı finanse etmek ve enflasyona düşmemek için zor yoldan, yani vergi ve enflasyon yaratmayan borçlanma yolundan elde etmesi gereken miktarı hiçbir şekilde azaltmaz. O halde hangi yoldan bu sermaye, işi kolaylaştıracaktır?

Bu şu sebepten tehlikeli bir yanılmadır. Bir hükümet yüksek seviyede yatırımlar yapmaya istekli, ama zor yoldan gitmeye, yani vergileri yükseltmek ve enflasyon yaratmayan borçlar almak yoluna girmeye isteksiz olabilir. (Şunu da unutmamalı ki enflasyon yaratmayan borçlar temininde bir artış sağlamak bakımından hükümetlerin kudreti çok sınırlıdır, çünkü yüksek bir faiz oranı halkın istihlâki kısmasına yol açar.) Bir muvazene bulmak yalnızca «zor» değil, pratikteki durum düşünülürse imkânsızdır âdeta. Bence, böyle durumlarda hükümetin yapacağı en iyi iş masraflarını kısmaktır.

Enflasyona dayanan finansmanlarla her hükümet bu zorluklardan kurtulabilir. Ama hiçbir hükümet ağır tenkitleri göze almadan (en aşırı şekli para basma makinelerini çalıştırmak olan) enflasyon yollarına sapaamaz. Tenkid imkâm — zayıf da olsa — enflasyona başvurmayı bir dereceye kadar önleyen bir kontrol vasıtasıdır. Ama ehemmiyetli satış hasılatı sermayesinin kullanılması, Profesör Naggar'ın haklı olarak söylediği gibi, yukardaki şartlar altında, baskı makinesi kadar enflasyon yaratıcı bir yoldur, ne var ki hiçbir tenkide uğramaz. Tamamen saygıdeğer bir yol olarak görülür.

DIŞ YARDIMLAR

Binaenaleyh, bunlar zararlı, enflasyon yaratıcı siyasetleri cezbeden ve tehlikeleri gözden kaçan para kaynaklarıdır.

Amerikalıların kanunlarını değiştirmelerini isteyenlerle, az gelişmiş memleketleri böyle bir değişiklik yapılmasını talep etmiye teşvik eden görüşle uyuşmam şart değil. Hem Amerikalıların (fazla mallarının elden çıkarılması için uygun düştüğü konusunda söylenenlerden sonra bile) böyle yardımlarda bulunmaları bir alicenaplıktır. Gene de Kongre'nin kabul edebileceği değişiklikleri yapmaları özlenir, bu yolda elden gelen yapılmalıdır.

Eğer yardım gören memleketlerin otoriteleri tehlikeleri bütünüyle bilir (Amerikan hükümeti üzerinde iyi bir etkileri olması için bunu idrak etmiş olmaları şarttır sanırız) ve ona göre davranırlarsa enflasyonu önleme çaresini ellerinde tutabilirler. Bütçelerinin şümüllü plânlamalarında büyük paraları yok sayabilirler.

SANAYİLEŞMEDE DIŞ YARDIM İRAN TECRÜBESİ

H e s h m a t A l a ' i

Kan verme, kayıp kuvvetini tekrar kazanma ihtiyacında olan hasta bir insana sıhhatli bir insanın hayatiyetinden bir parçasını nakletmeyi istihdaf eder. Kan verme ameliyesinin ilk sadmesi, verici için âni bir gevşeme ve hafif bir halsizlik, alan için ise süratli bir canlanma ve heyecanlanma halinde tecelli eder.

Bu iki insandaki reaksiyonların bundan sonraki safhası, esas itibariyle nispi ve fiziki durumlarına bağlıdır. Sıhhatli bir bünyeye sahip olan verici, kayıp kanın yerine bir müddet sonra tazesini fazlası ile geliştirir. Bu kendi sıhhati için bile lüzumlu olup, aynı ameliyenin ilerde de tehlikesizce tekrarını mümkün kılar.

Alıcının bünyesinde ise, bu kan, kemik iliklerinde ve hazım yolu ile elde edilmiş mayilerde kan terkibi cüzlerini imal edecek bir zir cirleme reaksiyonun kendi deveran sisteminde başlamasını sağlayacaktır.

Diğer taraftan bünyece hasta bir alıcı ise, menfi bir reaksiyon göstermek suretiyle idame-i hayat için kan almaya büsbütün muhtaç kalabilir. Yeni kanın muvakkat ve müspet tesiri, sistemindeki esas zâfiyeti değiştiremeden zail olur. Bu şartlar altında verilen kan tamamen zâyi olmuş addedilemez zira mahdud gayesine, hastanın ömrünü bir dereceye kadar uzatmaya, vâsıl olabilmektedir.

DIŞ YARDIMLAR

Bilâhara bu kadar mahdud bir gayeye dahi erişmek güçleşir. Bu şekilde bir hastanın bakım maliyeti gitgide artar ve nihayet bir an gelir ki, ne kadar kan verilirse verilsin ölüm halindeki vücut onu masetmek ve kullanmaktan âciz kalacaktır. Bu devrede herhangi bir mucize neticeyi değiştiremez.

DIŞ YARDIMIN KUVVETLENMESİ

Burada biri iktisadî yardımı veren, diğeri bu yardımı alan iki milletin hâli ile bir müşâbehet mevcuttur. Kuvvetli olanı, fazla bir zarara düşer olmadan, servet ve gelirinin küçük bir kısmını iktisaden daha zayıf bir millete verebileceğine inanır. Hakikaten, vermekle, dahilde iş hacmini, geliri ve satınalma gücünü artırabilir.

Alıcı millet ise âdeta ve bazan da haklı olarak, «madem ki verilen var niçin reddedeyim?» diye düşünür. Dış görünüşte «Hediye» kabul ile bilâhara da fazlasını istemekle kaybedilecek bir şey yoktur. B milletin emrine A milleti tarafından tahsis edilen malî kudretin, yukarıda anlatılmış olan kan verme ameliyesi reaksiyonlarına müşâbih reaksiyonları olacaktır.

Bir dış yardım hareketini derhal takip eden reaksiyonlar mânidardır. Kuvvetli verici, geliştirme ameliyesine başlar ve süratle iyileşir. Hatta daha fazla servet ve ilâve net gelir terakümü ile câri iktisadî seviyesinin üzerine çıkabilir. Zayıf alıcının ikinci-devre reaksiyonları üç muhtemel şekil arzeder:

- Bu şekilde elde edilen malî yardım zincirleme reaksiyonları harekete getirir ve millet iktisadî hayatıyet ve servet bakımından gelişir.
- Alınan yardım memleketin kendi prodüktif vasıtalarının yerini almakla iktisadî düzenini bünyece zayıflatır. Bu şartlar altında, alıcı, her seferinde artan miktarlarda, dış yardım talebinde bulunmak mecburiyetinde kalacaktır.
- Üçüncü bir ihtimal de dış yardımın bütünü ile iyi ve müspet, veya kötü ve menfi olmayarak bunların bir halitasını teşkil etmesidir. Herhangi mücerret bir durumda, dış yardımın bu iki cins tesiri müşâhede edilir.

Fakat biz, dış yardımın, alıcının ekonomisi üzerindeki uzun vâdeli sadmesinin tamamı ile alâkadarız. Uzun vâdeli olarak net netice, ya müspet veya menfi bir işaret taşır. Maalesef bu uzun vâde bazan o kadar uzun olur ki, biz kıymetlendirmemizi zamanında yapamayız. Hakikaten, dış yardım gibi teferruatlı bir mevzuun net neticesini kıymetlen-

dirmek, eldeki delilleri nihai olarak kabul etmek, yirmi yirmi beş senelik bir müddete mütevakıftır.

Yardımanın cinsine ve kullanılış suretine göre ekonomi üzerindeki tesiri tamamen farklı olabilir. Birbirlerinden tamamen ayrı beş yardım cinsi vardır ve bunların her biri üç ayrı şekilde kullanılabilir.

Yiyecek ve ham maddeler vermek şeklinde tecelli eden ziraat yardımı:

- İstihlâk - istihsal arasında muvakkaten hâsıl olan bir boşluğu, iç istihsalın artarak ithalatı karşılayacak seviyeye gelinceye kadar doldurmak üzere kullanılabilir.
- Ucuz fiyatla elde edilen iç mallara ilâveten ve onlarla birlikte kullanılabilir; bu nispeten tarafsız bir tutum olur.
- Yardım iç istihşâli ümitsizliğe sevk etmek ve yerini almakla üzerinde bilfiil menfi tesir icra eder. Böyle bir şıkda, dış yardım alıcının muhtaç halini artırır ve durumu kötüleştirir.

Demirbaş teçhizat mübayaasını finanse edecek yardım :

- Verimli kullanışa misaller, Garbi Avrupa ve Japonya'nın İkinci Dünya Harbî'ni müteakıp, Marshall Plânı çerçevesinde Amerikan demirbaş teçhizatını istimal şekillerinde bulunabilir. İthal edilen teçhizat, ekonomide uygun yere yerleştirilmek ve hattâ icabında özel şartlar ve ihtiyaçlara uyabilmek için islâh edilmek üzere, dikkatle etüt edilir. Dışardan elde edilen demirbaş malzemenin bu nevi istimali, kalkınmayı hızlandırarak süratli bir iktisadî gelişme ve sınaî kalkınma için lüzumlu temeli atar.
- Verilen yardımı, döviz tasarrufu gayesi ile, demirbaş teçhizat şeklinde kullanmak. Fakat eldeki döviz istihlâk maddeleri mübayaası için kullanmak, yenileme veya yedek parça problemlerinin daha ileri bir tarihte meydana çıkmalarına sebep olur. Başlangıçta alıcı ekonomi kâr sağlar ise de, uzun vâdede güçlüklerle karşılaşır. Demirbaş malzemenin bu şekilde kullanılması, ziraatin kendine yeter derecede makineleşmesine ve sıhhatli bir sınaî gelişmeye fazlaca faydalı olamaz. Denilebilir ki bu şeklin sadmesi daha ziyade tarafsızdır, zira başlangıçta fayda, uzun vâdede ise mahzur tevhit eder.
- Teçhizatın kullanılabilmesi için lüzumlu diğer şartların mevcut olmaması halinde, demirbaş teçhizat ve ziraat makineler, liman, fabrika sahası veya tarlalarda çürümeğe veya paslanmaya terk edilir. Bunları memleketin içerlerine, sınaî merkezlere veya çiftçilere sevkedecek yakıt, hattâ yol bulunmadığı gibi, montaj, tesis ve tamirlerini başarak teknisyen yokluğu mevcut olabilir. Makine ve teçhizatın yerinde kullanılmasını temin ede-

DIŞ YARDIMLAR

cek bir idare veya teşkilâtın yokluğu da diğer bir faktör olabilir. Çok defa, teçhizat kısa bir müddet için ve kudretinin çok altında kullanılır, bilâhara da durdurulur ve terkedilir. Bütün bu ve buna benzer şekillerde ithal malı teçhizat tamamen israf edilmiş ve bir iktisadî kayıp vücut bulmuş olur.

Dev inşaat projelerine ayrılan dış yardım :

- Yol, baraj v.s. gibi projeler, tevlit ettikleri kısa vâdeli enflasyonist baskılar yerinde bir para siyaseti ile asgariye indirilerek tamamen kullanılabilir.
- Bunlar ikmal edilebilirler, fakat meyva verdirecek diğer faktörlerin yokluğundan, yerinde veya tamamen kullanılamazlar.
- Şimalî Afrika, Orta Şark, Cenubî - Şarkî Asya ve Lâtin Amerika'nın her tarafında mevcut hiçbir zaman tamamlanmamış projeler. Kalkınma bölgelerinde inşaya başlanılan büyük ve vâsat çapta projelerin yüzde ellisinin hiçbir zaman tamamlanmadığı iddia edilmektedir. Sermaye ve teknik maharet bakımından fakir bir dünyada bunlar vahim ve ciddi kayıp misalleridir.

Askerî dış yardım :

- Bu başlık altında da her üç şıkkın bulunmasına rağmen son ikisi istisnadan ziyade kaideyi teşkil ederler. Bu mevzu çok münakaşaya müsaittir ve bitaraf bir teşkilât tarafından objektif bir kıymetlendirmesi henüz yapılmamıştır. Fakat beynelmîl siyasetin bugünkü hâli ile, hiç kimse böyle bir teşkilâta itimat etmiyecek, objektive ve tarafsızlığına inanmıyacaktır.

Bir memlekettten diğerine, doğrudan doğruya yatırım :

Bu nevi yardım dahi yine şu üç şekli alabilir: Tamamen kullanılır, yarım-yamalak kullanılır veya hiç kullanılmaz. A memleketinin B memleketine yatırım şeklinde yapacağı yardım ile alâkalı problemler birkaç gruba ayrılabilir.

- (1) *Ecnebi idarecilerin ücret ve ikamet masrafları* — İran bilhassa konforlu ve Garb stilinde yaşamak isteyenler için, ucuz bir memleket değildir. Filhakika, kira, elektrik, gaz (bütan silindirleri içinde), su ve diğer hizmetler, birinci sınıf gıda ve içki, kaliteli spor elbiseler ve mefruşat bakımından, Tahran, Washington D. C. den hemen hemen iki defa daha pahalıdır. İran'da bu nevi maddeler hem düşük kaliteli, hem de pahalıdır. Tamamen veya kısmen, yabancı şirketler ecnebi müdüriyet erkânının, İran'da kendilerine iyi bir hayat yaşamalarını mümkün kılacak bir gelir talep etmeleri şayanı hayret olamaz. İran'a seyahat ve orada ev geçindirmek masraflıdır. Tabiatıyla bu

faktör bir Garbî Avrupa veya Şimalî Amerika firmasının tamamen veya kısmen malı olan bir şirketin masraflarını yükseltir ise de, İran'a doğrudan doğruya bir müşterek teşebbüs veya ana şirketin bir şubesi halinde yatırım yapan firmanın bu ilâve istihsal maliyeti unsurunu azaltmak çaresi hemen hemen yoktur.

- (2) *Piyasa rakamları yokluğu.* — İstihsal problemi sadece ham madde, uygun teçhizat, kalite kontrolü, yetişmiş işçi ve liyâkatlı idareci meselelerinden ibarettir. Su, yakıt, münakale ve nakliyat da bazan ciddiyet arzedebilir ise de, bunlar yukarıda zikri geçen faktörler yanında ikinci derecede kalır. Tevziat ve piyasalama problemi ise, elle tutulması zor, üzücü, kontrolü imkânsız ve umumiyetle çok mudil ve aldatıcı meselelerden teşekkül eder. Talep ve elâstikiyetinin tahkiki, fiyatların satılan veya satılabilecek hacimlere olan münasebetleri, müstehlikin cevap ve tercihleri, reklâm, tevziatın imalâtçıya, toptancıya ve perakendeciye, her biri ayrı hesaplanmak üzere, maliyeti, teşhir salonu, bedava nümune dağıtımı, malların istimal şeklini izah eden gösteriler gibi satış artırma faaliyetleri, toptan alıcılarla temas, coğrafi tevziat etütleri, malların kalitesini müstehlikin ihtiyaç ve arzularına göre islâh için yapılacak devamlı piyasa etüt ve araştırmaları — bütün bu meseleler ve diğer bazıları piyasalamanın muhtevasını teşkil eder.

Lisan ve psikolojik mânialarla İran'a gelen bir yabancı firma, istihsal problemi unsurlarının hepsini bilebilir veya öğrenebilir ise de, tevziat problemi unsurlarını kolay kolay kavrayamaz. Geçmişin tecrübesi göstermiştir ki İran'da yatırımda bulunan yabancı firmalar, istihsal problemini çözmekte hemen hemen hiçbir müşkülâta uğramamışlar, buna mukabil de, tevziat probleminin halline gelince her biri acze düşmüş veya düşmektedir. Bu acze düşmenin birçok sebebi vardır ve bunların tamamı yabancı grubun piyasalama bilgisi eksikliğinden neşet etmez. Hakikaten, bu gruplar umumiyetle piyasa etüdü ve plânlama mevzularında, yerli imalâtçı ve tâcirlerden daha kompetan olurlar. Esas güçlük İran'da hâkim iptidai piyasalama sisteminde, daha doğrusu sistemsizliğindedir. Ananevi çarşı - pazar tipi işletme ve tatbikatı, İran'ın bugünkü şartlarına artık uymamaktadır. Buna rağmen, modern piyasalama usullerine, ancak bazı ileri görüşlü şirketler tarafından pek hafif ve isteksizce başlanılmıştır.

Şu halde, İran'a gelecek ecnebi sermayedarlar, bina ve teçhizat gibi sabit kıymetlere para yatırmaya karar vermeden önce, Dış Yardım Merkezi tarafından, yetişmiş İran'lı piyasa sayım ve araştırma mütehassısları istihdamı hususunda ikaz edilmeli veya ücreti mukabili, memlekete şâmil piyasa etütleri yaptırmak üzere, kendileri, İran Sanayi ve Maden Kalkınma Bankası gibi muhtelit yatırım bankacılık müesseseleri ile temasa geçirilmelidir.

- (3) *Mimba ve eleman bakımından yerlinin yabancıya tercihi* — Yedek parça ve yeni makine veya teçhizat kısımları ısmarlamak, onları burada tamir etme, dökme veya yapmadan daha kolaydır. Aynı şey, sınaî ham madde ve seri imalât mâmulleri unsurları için de söylenebilir. Yabancı firmalar, döviz ile mübayaalarını asgariye indirmeye ve İran'lı satıcılar vasıtasıyla eksikliklerini karşılamağa gayret etmelidirler. Sınaî teşekkülleri, yeni kurulmuş firma için çalışan bir yerli sanayi zincirini ihdas etmek ve harekete geçirmek suretiyle, İran'a idarî bilgisini ve teknik «know-how» ını getirmelidir. İran'a yerleşmiş bir yabancı sınaî teşekkül, ihtiyacı olan bütün ham maddeleri yerli membalardan temine ve zamanla onları dahi islâha ikna edilmelidir. Bir yabancı firmanın, kendi memleketi tarafından ihraç edilen et, balık, tereyağ v.s. gibi maddeleri, muhafaza amacıyla İran'a soğuk hava depolama tesisleri getirmesi pek az fayda sağlayabilir. Bu firma bu tesislerde depolanacak yerli et, balık, tereyağ v.s. yi temin yoluna tedricen gitmelidir. Şayet bir gün bu maddelerin ithali yasak edilecek olursa bu firma buralarda depolanacak yerli madde yokluğu halinde bu soğuk hava depolarını ne yapabilir? Muteber bir yabancı yatırım, hakikî bir gelişmedir ve hiçbir zaman gümrük duvarları ve rüsum mâniaları üzerinden atlayarak haksız himaye temini metodu olmamalıdır.

VERGİ KANUNLARININ KARIŞIKLIĞI

Yabancı bir yatırımcının karşılaşacağı güçlükler arasında vergi ve sair devlet veya belediye resimlerini lâıyık ile anlamama da bulunmaktadır. İran'da maddelerin istihsal ve tevziatı muhtelif seviyelerde çeşitli ve teferruatlı vergilere tâbidir. İran'lı iş adamları bunlardan hoşlanmamakla beraber, bunlarla birlikte yaşamağa alışmışlardır. Yaşama imkânı temini için, insan bir tatbik usulü bulmağa mecburdur ve

İranlı iş adamları da *madakhel* olarak bilinen ve uzun zamandır tatbik edilen bir usul geliştirmişlerdir. Birbirinden tamamen farklı iki gelir nevi mevcuttur; *ayedi* (Temel gelir) *madakhel* (Munzam), garsonların müşterilerden aldığı bahşişlere benzer veya muadil munzam bir gelir.

Bunların ikincisi birincinin birkaç misline bâliğ olabilir ve herhangi bir realist ölçüye göre (*ayedi*'nin düşük haddi sebebiyle), her ikisi de meşru gelir membalarıdır. Birçok cemiyette (geçmişte, İngiltere, Hindistan, İran v.s.) vergi kaçakçılığı gayri ahlâkî addedilmediğine göre, *madakhel*'ler için de, bunlar bir sistemin tamamlayıcı bir unsuru olarak kaldıkça, gayri ahlâkîdir denemez.

Bütün bunlar, şirket defterlerini düzgün, doğru ve sahih olarak tutmak isteyen yabancı sermayedarlara güçlükler doğurur. Vergi ve resimleri kanun hükümlerine uygun olarak ödemek isteyenler, ekseriya cüzi veya hiç kâr etmeyenlerdir. Bir veya birkaç defter serisi tutmanın bir iktisadî mecburiyet haline gelmesi hakikaten hazindir. Hususî şirketlerden verebilecekleri miktardan çok fazlasını talep, bilâhara da bu miktarı pazarlıkla indirmek suretiyle vergi tahsil usulü her halde son derece randımanlı bir usuldür.

Hususî sınaî teşebbüslerden alınacak resim ve vergi ve sair devlet tahsilâtının evvelden bilinmesi, yani uzun vâdeli, eksiksiz, sarîh ve âdil olması şarttır. Başka türlü olursa, bir teşebbüs, ilerdeki senelere ait nakit akım grafiklerini, bîlânçolarını ve kâr-zarar hesapları tahminlerini nasıl yapabilir? Mesele vergilerin yüksek veya düşük olup olmamalarında değil, devamlı ve tahmin edilmeleri mümkün olup olmamasındadır. Herhangi bir iş, kendisine beş sene sonra tahmil edilecek vergiyi bilmek ve plânlamasını ona göre yapmak ister. Vergi kanunlarımızın önceden tahmine müsait olmamaları İran'a dış yardımın celbini istihdaf eden gayretlerde ciddî bir zaaf unsurdur.

DIŞ TİCARET REJİMİNDE DEĞİŞİMLER

Dış ticaret rejiminde, ithalât politikasında navlun resimleri hadlerinde oynak ve keyfî tadilâtlar yapılmaktadır. İran dış ticaretinin tarihi, sanayilerin feci emniyetsizlik, anormallik, yerine getirilmemiş vadeler ve mütenakız kanun hükümleri ile karşı karşıya bulunduklarını pek sarîh olarak ifade eder. Bugünkü politika, rivayete göre, beş sene devam edecekmiş. Ama acaba buna kaç kişi inanabilir? Diğerlerinde olduğu gibi bu vakada da, muayyen bir sene adedi merî olacak uzun vâdeli politika, uzun vâdeli plân ve program mevzu bahis oldukça, in-

DIŞ YARDIMLAR

sanlar tebessümle iktifa etmektedirler. Bu memleketteki yerli sanayi himayeye muhtaçtır fakat bu himaye âdil ve mantıkî olmalıdır. Âdil deyince, bir sanayinin veya bir sınaî teşebbüsün tercihlî muameleye tâbi tutulmaması icabettiğini belirtmek istiyoruz. Himaye fark gözetmek sizin her sanayi kolu için müsavi olmalıdır.

Gitgide çoğalan aynı tip sınaî firmaların sendikalar kurmaları, bu sendikaların ferdi sınaî konfederasyonlar halinde birleşmeleri sayesinde bu sahada bir düzelme hâsıl olmaktadır. Her sendikanın, azalarının menfaatlerini mantıkî bir şekilde korumak amacı ile, uzun vâdeli programlar üzerinde çalışacak araştırma ve geliştirme şubeleri bulunabilir. Mantıkî himaye, sanayide bir firma veya bir firma grubunu şu iki teşvik vasıtasından mahrum etmez: Mamullerinin kalitesini yükseltmek ve mamulün vasatı vahid maliyetini indirmek. İranlı sanayi sendikaları, kendi kalite, mal sınıfı, çalışma şartları standartlarını ve kendi azalarının bu standartlara uymalarını temin edecek disiplini tesbit etmelidirler. Şahsî disiplinin yerini tutabilecek herhangi bir şey bulunamayacağına göre, hükûmet münferit firmalara karşı ancak sendikalar vasıtasıyla harekete geçmelidir.

KANUNİ EMNİYET

Direkt yatırım sermayesinin İran'a celbini güçleştiren en mühim âmil mâlî (vergi problemleri, iktisadî, malî ve istikrarsız ticaret rejimi) olmaktan ziyade hukukî ve psikolojiktir. Bugün için, bütün diğerlerinden ziyade, hukukî âminin, İran tebahları dahil bütün sermayedarları ürküttüğü herkesçe kabul edilmektedir.

Borç verme ve arazi spekülasyonu, ziraatte, hayvancılıkta, madencilikte ve muhtelif imalât sanayiinde yatırım yapmağa tercih edilmiştir, çünkü borç verenlerin müsadere edilecek veya elkonulacak sabit kıymetleri yoktur ve arazi ise, çalışmaz veya başka bir mahalle nakledilemez; nakid ve arazi birer kutup teşkil eder gibi görünürler ise de, ikisinin, birini borç olarak veren, diğerini avlayıp speküle eden aynı şahsın elinde bulunması son derece câzip olmuştur.

Hukuk emniyeti bugünlerde pek çok işitilen bir tâbirdir. Mahkemelerimiz ve adlî uzuvlarımız sanayi ve ekonominin gelişmesini takip edememişlerdir. Modern teknolojik dünyâda, vakit altından bile daha kıymetlidir ve şirket müdürleri ile sanayi idarecilerinin vakitlerini kaybettiren bir adlî sistem, kusurlu bir sistemdir.

En iyi adlî sistem öyle bir sistemdir ki mahkeme kararları süratle, adaletle ve sarîh (muğlâk olmayan) bir ifade ile verilir. Böyle bir sis-

temi geliştirmek mecburiyetindeyiz, zira artık hukuk doktorları arasında münakaşa, kılı kırk yarma ve bitmez hararetli söz düelloları yapılageldiği Orta Çağ devrine nazaran ilerledik. Mahkeme kararlarına intizar müddeti kısaltılmalı, icra ve iflâs kanunları yeniden kaleme alınmalı ve şirket müdüriyeti pozisyonu takviye edilmelidir.

ÖZEL DIŞ YARDIMLARI ÖNLİYEN PSİKOLOJİK ENGELLER

Kafamızın çalışmağa alışmış olduğu şekil ve iyice yerleşmiş teamül neticesi biz ifadelerimizde müphem ve kaçamaklıyızdır. Ecnebiler ise, önlerini daha iyi görebilmek ve plânlamalarını ona göre yapabilmek için, umumiyetle vüzuh ve sarahat ararlar. Biz ise kendi irâdemizden ziyade hâdiselere (*pishamed*) güveniriz. Biz, hayatta aktif bir rol oynayabileceğimizden, müstakbel hâdiselere şekil verebileceğimizden veya hâdiselerin akışına müessir olabileceğimizden tamamen emin değilizdir. Bu pasif hâleti ruhiye dolayısıyla, sanki zaman ve feleğin çemberine kendimizi kaptırmışız gibi bazı ecnebî ortaklarımızı şaşkına çeviririz. Mamefih biz onları, onlar da bizi biraz daha iyi aıllamağa gayret sarfetmelidirler. Karşılıklı anlayış gayretini, karşılıklı müsamaha ile birleştirirsek psikolojik boşluğu tedricen doldurabiliriz.

Şurası muhakkaktır ki, yabancı grublar ile sıkı bir işbirliği temin maksadı ile müşterek teşebbüsler kurarak öncülük etmek mesuliyeti haricte tahsil görmüş elemanlarımıza düşer. Birçok manialara rağmen, bu vâdide bir ilerleme vardır ve bazı müşterek teşebbüsler, malî muvaffakiyete erişemeseler bile, çok öğretici olmaktadır.

ÖZEL YATIRIMLARIN AVANTAJLARI

Bir yabancı imalatçı firma İran'da muayyen bir fabrika açmakla kendi hususî teknik *know-how*'ını memlekete sokmuş olur. Önümüzdeki seneler zarfında, sanayide ileri memleketlerle aramızda buna mümasil bağları artırmalıyız, zira bizzat kendi tatbiki ve mühendislik ilimleri membalarımızla sanayide kalkınmamız mümkün olamaz. Bunun en müessir şekli, muhtelif teşvik vasıtaları ve leyhte hükümlerle, yabancı sınıfl şirketlere bu memlekette imalâtta bulunmaktan fayda teminine imkân vermektir.

Alât ve ecza gibi maddelerin toptan şekilden perakende hazırlanması akla gelenler arasındadır. Fakat, onlardan başka da dayanıklı istihlâk maddeleri vardır: Radyo, gramafon, televizyon ve telefon âletleri

DIŞ YARDIMLAR

v.s. gibi; dayanıksız ve sarfı hemen gereken elbise ilâç ve gıda sanayii gibi kollarda, yabancı iştirak, kalite ve başarı standartları tesisi yönünden hoş karşılanmalıdır.

İlmî idare ve maliyet muhasebesi henüz buraya girmiş ve gelişmiş değildir. Tamamı değilse bile yabancı firmaların ekseriyeti işlerinin sahih kayıtlarını alışkanlıktan ve tabii olarak tutarlar. İran'daki kol veya şubelerinin rantabilite derecesini tayin maksadı ile muhakkak bir nevi maliyet muhasebesi tatbik ederler. Birkaç sene için imalâtta zarar etmeye, bilâhara de satışların artması ile bu zararı telâfiye kendilerini hazır tutabilirler. Fakat bunlar iş sahasında bir hayır cemiyeti olarak bulunmazlar, zira her işletme kısmı yürüyen ve kendi kendisini likide etmeye muktedir bir teşebbüs olmalıdır.

Çok şükür ananevî zihniyetimiz değişmektedir. Hiç olmazsa tahsilli sanayicilerimiz daha açık kalbli değilse bile daha az kapalı-kafalı olmaya başlamışlardır. Yeni şahsî menfaat anlayışının, sınaî mamul vasatı vahid maliyet-fiyatlarını son müstehlik seviyesine indirmeğe icbar ettiğini idrak etmektedirler. Aksi halde makinelerin ortaya dökcekleri mal stoklarını elden çıkarmağa imkân kalmaz.

Yabancı şirketlere ait fabrikalar *daha iyi beşerî münasebet* getirirler. Bunun da sebebi yumuşaklık ve hassasiyetleri değil, âdet ve iktisadî mantıklarıdır. Tatmin olmuş ve hürmet gören bir memur, şikâyet eden ve üzerine yüklenilen bir memurdan daha iyi çalışır.

Tahsilli ve tecrübeli idareciler nezaretindeki bir fabrikada bir *liyakat sistemi*'nin tesisi fazla gecikmez. Prodüktif randımanlarını artırmak gayesi ile, fabrikalarının işleminde muhtelif teşvik vasıtaları ihdas ederler. Bu nevi vasıtalar ile işçileri arasında disiplini de teessüs ettirmiş olurlar.

Sınaî bir cemiyette beşerî imkânların maruz kalacağı muamele ziraî bir cemiyetinkinden tamamen farklıdır. Bu ikincisinde, iş gücü tabiat ve şartlarına tâbi olur, halbuki birincisinde, tabiat insan arzusuna mâni teşkil edemez. Ziraî muhitin nisbeten pasif insanı, bir sınaî muhitin faal ve dinamik insanı haline inkılâp eder ve son iki asrın Sınaî İhtilâlinin köktü burada aranmalıdır.

DİREKT YABANCI YATIRIMLARIN MAHZURLARI

Yabancı yatırım fabrikaları ekonomiye kolaylıkla intibak edemez. Bu ifade bilhassa ekseri büyük petrol sahaları, maden işletmeleri ve ihraç imalâtı için vâridir. Muhakkak ki bunlar memlekete döviz kazandırır, fakat bir kısmı, Cenubî Amerika memleketlerinde görüle-

bileceği gibi, bazı istismarcı veçheler de alırlar. Bir taraftan yerli iş-gücü ancak günlük işçi olarak müstefid olurken, diğer taraftan bu gibi geniş çapta imkânları geliştirme projeleri, satınalma gücünü artırır, fakat muvazi olarak az gelirli sınıflar için yiyecek, giyecek ve ucuz mesken imalâtını çoğaltmaktan âciz kalır. Mamafih, direkt dış yatırımın, evvelâ kendi sanayimiz için lüzumlu ham madde imkânlarımızı geliştirmeye tahsis ve ancak ondan sonra tabii imkânların döviz teminine hasredilmesi hususunda ısrar edersek, İran için yukarıdaki mahzur bertaraf edilebilir.

Müstehlike arzedilen çeşitler tahdide uğrayabilir. Bugüne kadar, dünyanın her tarafından her çeşit mal gelmesi bakımından, İran talihli addedilebilir. Memleket dahilinde imalât fabrikaları kurulması ile piyasaya arzedilecek çeşit azalacaktır. Isıtıcı gibi ev eşyası veya kamyon gibi nakil vasıtaları birçok marka yerine bir veya iki markaya inhisar edebilir. Yedek parça ve tamirat zavıyesinden bu bir faydadır. Fakat müstehlikin muhtelif mal seçebilmesi bakımından bu bir mahzurdur.

Bir bütün olarak, büyük şirketlerin burada fabrika veya şube şeklinde yapacakları yabancı yatırımın faydaları tevliid edecekleri mahzurlardan fazladır.

İran Merkez Bankasına bağlı ve son zamanlarda takviye edilen ve Mr. Homayunfar'ın başkanlığı altında bulunan Dış Yatırım Merkezi tarafından, şöhretli yabancı sınaî şirketlerin direkt yatırımına müsait sınaî ve maden sahaları hakkında tavsiyelerde bulunacak yeni ve realist bir plânın tam teferruatla hazırlanması mümkündür.

İRAN'IN TAVRI

İranlı ve yabancı hissedarlar arasındaki psikolojik mânialar birer birer izale edildikçe, müşterek teşebbüsler daha sağlam ve devamlı olmak istidadını göstereceklerdir. Bu mâniaların bir çoğu nazik ve hep-si de muhakkak ki el ile tutulmaz einstendir. Bu derece nazik mevzuu söz ile ifade, diplomatik olmayan bir hareket addedilmelidir. Birinin hareketlerini tenkid edici muayyen mevzularla meşgul olmaktan ise herhalde ümit dolu umumî beyanlarda bulunmak evlâdır. Lord Acton'un dediği gibi «Kudret insanı kör eder, mutlak kudret ise mutlak kör-lük tevliid eder». Filhakika demokratik teşkilât ve demokratik yaşama tarzının esası, periodik kıymetlendirme ve kendi kendini tahlildir.

Mutlakiyetlerin 9/10 unu yabancıların teşkil etmiş olduğu bu memlekette, bu mânada demokrasi henüz yenidir. Arap (Halifeler, so-

fular), Türk (Keznevî, Selçuk v.s.) Tatar (Timur, Kajar v.s.) ve Moğol hükümdarları hâdiseler veya şartlar ne olursa olsun, mutlak itaat, tahammül ve sükût isterlerdi. Böylece meselâ İran müziği derin bir tahammülsüzlüğün, iyice yerleşmiş bir sükûtu hayalin, hâlâs için fer-yadının dışarı vurmuş bir ifadesidir.

1941 Eylülünden sonra, İran'da matbuat, teraküm etmiş heyecan ve baskının mahreç araması sebebiyle mütecaviz bir hâl almıştı. Bugünlerde vaziyetin iyileşmiş olmasına rağmen, hâlâ hakaretâmiz, şahsî ve hissî tenkid ile cemiyetimizin içtimaî, siyasî, malî, ticarî ve iktisadî problemlerinin öğretici, şahsiyattan azade ve müspet tahlilleri arasında bir tefrik yapmağa muvaffak olamadık. Bu tefrik hem lüzumlu hem de şayanı arzudur.

Müspet ve yapıcı tenkid fikri ile bazı noktalara temas etmek isteriz: Müşterek bir teşebbüsün yabancı ortakları, bizi tatsız mevzular-da sükûta zorlayan Arap, Moğol ve Tatarlar ile hiçbir zaman kıyas edilmemelidir. Bu ortaklar da, kararlarına mesnet teşkil edecek hakikatleri, hoş veya nâhoş olsunlar, bilmeyi arzularlar. Nâhoş hakikatleri tahrifle müşterek teşebbüslerimizin aleyhine çalışmış oluyoruz.

Katî ifadelerimiz, her ne kadar, yabancı ortaklarımız tarafından ekseriya tevsik edilmiş hakikat olarak kabul edilir ise de, bunlar umumiyetle subut delilinden hemen hemen mahrum fikir ve tahminlerden ibarettir. En akıllılarımız bunu müdrik olmakla beraber, alışkanlık neticesi, lüzumlu bütün vasıfları ifadeyi ihmal ederiz. (İran'da zaten bu vasıflar pek ifade edilmez, zira «inşaallah» hepsini ihtiva eder). Bu lüzumlu vasıfları ilâve suretiyle kendi durumumuzu zayıflatacağımızdan şüphe ederiz; fakat bizim durumumuz, muhtelif durumlardan ancak bir tanesidir. Böylece, özel şartları meskût geçmekle, objektif olarak kıymetlendirilmemiş, gayri hakikî bir durum olan, tek taraflı bir vaka takdim etmiş oluruz.

Rakamlara karşı hürmetimiz pek az olduğundan, bizim rakamlar ekseriya vâsi tahminlerden ibarettir, halbuki yabancı ortaklarımız bunları sahih ölçüler olarak kabul ederler. Bunun neticesi olarak da anlaşmazlıkların doğması mukadderdir ve yabancı ortaklar İranlı ortaklarının kendilerini kasten yanlış yola sevk etmiş olmalarından şüphe ederken, İranlılar da bunları, köstebek yuvasını dağ yapmağa kalkacak kadar fazla titiz bulurlar. Yakın ve devamlı çalışa çalışa, bu ve diğer birçok mevzuu aynı zaviyeden görmeğe başlamış bulunuyoruz.

Müşterek bir teşebbüste, İranlı hissedarlar grubunun hedefi, hissî bir muvazenenin muhafazası olmalıdır. İranlılara göre, umumiyetle iktisadî ve hususiyetle malî şartlar, kâr hadleri genişleyip daraldıkça,

ekseriya ya bembeyaz, ya pırl pırl veya simsiyah görünürler. Ne tenkitsiz nikbinliğimiz, ne de tenkitsiz bedbinliğimiz yerindedir, zira işler hiçbir zaman bembeyaz veya simsiyah olmaz. Ekserisi, iki hudut arasında, bir grilik nüansı taşır.

İranlıların vaziyeti kurtarma usulleri, birçok yabancının takdir edemeyeceği kadar güçtür. Buna rağmen müşterek bir teşebbüs çarklarının düzgün işlemesi için lüzumlu yağlamayı bunlar temin eder. İranlı olmayan hissedar grubu bu usulleri etüt ve anlayabilmek için her gayreti sarfetmeli veya hiç değilse İranlı ortaklarının bunları icabında kullanmalarına müsaade etmelidirler. Bunlar bir müşterek teşebbüsün düzgün işlemesine çok yardım ettikleri gibi, birlikte çalışma zevkini dahi arttırabilirler.

YABANCI MÜŞAVİRLERE HAZIRLIK

Bir yabancı müşavire bir proje için müracaat edilmeden önce, aşağıdaki malzemenin etüt edilmesi ve hazırlanması şarttır:

İran'ın sınaî kalkınması bakımından projenin faydaları hakkında önceden hazırlanması gereken ihzarî ekonomik esbabı mucibenin muhtevası aşağıda sıralanmıştır:

- Bu projeyi tatbik etmenin zamanıdır,
- Stratejik kıymeti ve ekonominin bütünü için ehemmiyeti vardır,
- Diğer sanayilere hizmet eder
- Diğer sanayilerin gelişmesine yardım edecek zincirleme reaksiyonları harekete getirir
- Döviz tasarrufu sağlar
- Yerli insan, sermaye ve tabii imkân membalarını seferber eder
- Kârlılık derecesi veya devlet sarfiyatının artma temayülü ve yükselen sosyal işletme maliyetini karşılayacak net ekonomik bir fazlalık yaratıp yaratamayacağı.

Net gelir veya kâr temin eden bir proje umumiyetle bir ekonomik fazlalık da yaratır. İşte bu sebeptir ki bir proje sosyal bakımından faydalı fakat ferdi hususî teşebbüs bakımından mahzurlu görülebilir. Hemen hemen bütün normal şartlar altında (inhisar kârları hariç) hususî bir teşebbüs için mâkul olan bir proje, amme için de faydalıdır. Bir projenin ekonomik mucip sebepleri, yatırım yapacak olanın menfaati bakımından ele alınabilir; bu halde yatırımı yapacak olanın evvelki tecrübeleri, malî imkânları da kısaca bahis mevzuu edilmelidir; veya bu mucip sebepler, yukarıda zikredildiği gibi, iş yaratma kabiliyeti, mevcut imkân ve sanayi ile bağdaşma v.s. gibi miyarları ihtiva edebilir.

DIŞ YARDIMLAR

Bunlardan istihraç edilmiş olan neticelere ait kısa bilgi ile, lüzumu tahlil edilen mevzua ait evvelce hazırlanmış bilûmum rapor, etüt ve araştırmaların bir listesi; derin fakat mucez bir bibliyografya olarak, bir mevzuda birkaç sahifeyi geçmemeli ve müellif veya mevzu bakımından karşılıklı referanslar ihtiva etmelidir. Rapor hazırlama veya etüt yapma son derece sayanı takdir çalışmalardır. Fakat bunlar bizzat netice olmayıp, sadece bir projenin tahakkuk ve ikmalî için lüzumlu vasıtalarlardır. İfrata kaçılınca bu çalışmalar pahalı bir eğlence, şahsî yetiştirme çalışması veya satranç oyunu gibi fikrî bir idman haline gelirler. İran'ın demir ve çelik etütleri yukardaki sınıfların bir veya birkaçına dahîl edilebilir.

Yatırıma karar vermeden önce cevaplandırılmaları lüzumlu suallerin tam bir listesi hazırlanmalı ve bu listede her sualin hizasında, cevabın bir yabancı müşavirin etüdüne ihtiyaç gösterip göstermediği veya yerli müşavirlerin çalışmalarından veya yabancı müşavirler tarafından evvelce hazırlanmış fakat bu rapor, araştırma ve etütleri talep eden resmî zevatın okumadığı veya okuyup anlıyamadıkları malzemeden istihraç edilip edilemeyeceği de işaret edilmelidir. Yabancı müşavirlerin birçok cildlik rapor yazmaları başka bir şey, bu raporların yüksek seviyeli yetkili şahıslar veya mesul resmî zevat tarafından lâ-yıkı ile okunmaları ve sistematik tatbikata geçmek için gerekli kararların verilmeleri tamamen başka bir şeydir. Karar bilfiil verildiği hallerde dahi, projenin ikmalî için devamlı gayret ve fikrî takip icrası şarttır. Daha başlangıcından itibaren projemizin ne şekilde tatbik edileceği hususunda sarîh bir anlayışa sahip olmalıyız; bu da proje mahallî üzerinde ahenk ve birlikle toplanacak insan ve malzemeye ait dikkatle hazırlanmış bir program demektir, zira zaman kaybına veya imkânların âtil kalmasına meydan verilmemelidir.

Yukarda mezkûr ve tarif edilen suallere cevap verebilmek için müşavir veya müşavirlerde bulunması lâzım gelen tecrübe ve evsafın tarifi ile, bu veya bunların gerek İran ve gerek kendi merkezlerinde ne kadar müddetle çalışmaları icap ettiğine dair bilgi hazırlanmalıdır. Bahis mevzuu müşavir teknik bakımdan yeterli olmalıdır, fakat bu onun İran'a gelebilmesi için kâfi vasıf teşkil etmez. Sadece bir veya birkaç mevzuda teknisyen veya eksper olmaktan daha ileri vasıfları bulunmalıdır. Ufukları bir mütehasssınkinden daha geniş olmalıdır. İran'ın çevre şartları neresi olursa olsun, kendi memleketininkiler ile tamamen eş değildir. Ekseri eksper ve mütehasssıların taşıdığı önceden edinilmiş kanaat, fikir ve kabullerden kendisini sıyrarak kudrete sahip olmalıdır. Birçok vakada, aklı selimi kendisine ihtisâs bilgisinden

daha fazla yardım edebilir. Suples ve yaratma kabiliyeti sahibi olmalı, alışık bulunduğu aletleri elde edemeyince kolayca ümitsizliğe kapılmamalıdır. Filozofça bir tutum, basit güçlükleri daha kolay tahammül edilir bir hale getireceği gibi rahatsızlıkların da âsabı üzerindeki tesirlerini azaltır.

Şayet âmir veya müşavir sıfatı ile bu memlekette çalışacaksa, her şeyden evvel İranlı meslekdaşları, madunları ve işçileri hakkında doğru hüküm verebilecek evsafta olmalıdır. Tatlı dil kullanan, maddî menfaat temini maksadiyle hoş gidecek bol fakat gayri samimî lâflar edenleri zamanla hemen tanıyabilmelidir. Diğer taraftan bazı İranlılar vardır ki, ticarî veya maddî düşünmediklerinden, başka hangi milletin fertleri ile mukayese edilirse edilsinler, hayret vericidirler. Bunlar için hayriyet ve şerefleri, yabancılara karşı dalkavukça veya uşakça davranmakla kazanabilecekleri paradan çok daha mühimdir.

Diğerlerine nazaran en doğru çalışmayı Amerikalı müşavirler yapmışlardır ve bu yüzden de hâlâ en fazla onlar sevilir. Elleri açık olurlar ve gelirlerinin çoğunu memleket dahilinde sarfederler. Japon müşavirler bu sahnede daha yeni olduklarından, kendi liyakatlarını ispat ve İran'ın sanayileşme programında kendilerine bir ver temini ile mükelleftirler.

SANAYİLEŞMEDE DIŞ YARDIM

M. L. Qureshi

YARDIMIN LÜZUMU

Sınai kalkınmada dış yardımın lüzumu, bir bütün olarak iktisadî ve sosyal millî bir kalkınma plânı çerçevesi içinde mütalâa edilmelidir. Sınai kalkınma sadece bizzat mühim olmayıp, bir millî kalkınma programının esas bir kısmı olarak da ehemmiyet taşır. Sınai kalkınmanın diğer sektörlerin kalkınma programları için esas unsurları, meselâ inşaat programı için çimentoyu, ziraî kalkınma için ziraî teçhizat ve kimyevi gübreleri, muhtelif diğer programlar için de makineleri temin etmesi beklenir. Aynı zamanda diğer sektörlerin verimi için bir pazar teşkil etmesi beklenir; meselâ şeker kamışı için şeker sanayii, ham pamuk için pamuk tekstil sanayii ve madenler için kimya sanayii. Sınai programın yürütülmesinde muvaffakiyetsizlik, diğer birçok sektörün programının tatbikini tehlikeye düşürebilir. Aynı şekilde, diğer sektör programlarının kâfi derecede gelişmemesi halinde, sınai kalkınma müşkülâtla karşılaşır veya ekonominin bütünü bakımından, bir tarafta teksif edilmiş olur.

Dış yardımın lüzumu, kalkınan memleketlerdeki tediye muvazenesi güçlüğünün bir neticesidir. Pakistan ve Hindistan gibi memleketlerin tediye muvazenesi o haldedir ki ihracat gelirleri, kalkınma ile alâkalı ithalât bir yana, kalkınma ile alâkasız mübrem ihtiyaçların ithalini bile karşılayamamaktadır. Böylece, bu iki memleketin muhtaç olduğu dış yardım hacmi, Beş Yıllık Plânlarının yani Pakistan'ın ikinci ve Hindistan'ın Üçüncü Beş Yıllık Plânının ithalât mürekkebinden çok daha büyüktür. Meselâ, Pakistan'ı ele alırsak, İkinci Beş Yıllık Plân zarfında dış yardıma olan ihtiyaç 2,300 milyon dolâr olarak tahmin edilmektedir ve bu meblâğın 1,875 milyon dolârı İkinci Plânın ithalât mürekkebine ve 425 milyon dolârı da kalkınma ile alâkasız mübrem ithalât ile, tahmini ihracat geliri arasındaki gediği kapamağa hasredilecektir.

Tediye muvazenesi durumunun islâhı Pakistan iktisadî politikasının ana gayelerinden biridir. Fakat bu gayenin tahakkuku için elzem iktisadî kalkınma, kalkınma programının ithalât mürekkebinin ithalât ye-kûnuna ilâve suretiyle, yakın gelecekte tediye muvazenesini büsbütün bozacaktır. Bu durum ancak kalkınma gayretleri, ihracat gelirlerinin artması ve ithalâtın yerli imalât ile karşılanması suretiyle azaltılması gibi meyva vermeğe başladıkları zaman düzelebilir. Fakat o zamana kadar dış yardıma olan ihtiyaç kaçınılmazdır. İleride memleketin bu yardıma muhtaç olmaması için yakın gelecekte bu yardım lüzumludur. Uygun zaman perspektivi içinde, bu mâkul bir tekliftir ve memleket iyi bir risk teşkil eder. Pakistan'a yapılacak dış yardım için bu mucip sebep Dünya Bankası ve bütün dünya tarafından kabul edilmiştir.

SANAYİLEŞME İÇİN YARDIM TEMİNİNDE ÖZEL PROBLEMLER

Sanayileşmede dış yardım, bir memleketin kalkınma ve diğer gayeler için muhtaç olduğu yardımın ancak bir kısmıdır. Mamafih, sanayileşme için dış yardım temini bazı özel problemler arzeder. Umumiyetle yardıma, kalkınma projelerinin döviz sarfiyatını karşılamak üzere ihtiyaç vardır. İthalât mürekkebinin umum yatırıma nispeti, diğer pek çok sektördeki nazaran, sınaî projeler için çok yüksektir. Meselâ, Pakistan'ın İkinci Beş Yıllık Plânında, Plânın bir bütün olarak mütalâası halinde %37 olan döviz ihtiyacının umumî yatırıma nispeti, sınaî programda %50'dir. Şu halde sınaî kalkınma için lüzumlu yardım hacmi, diğer birçok sahada kalkınma için lüzumlu yardım hacmine nispeten büyüktür.

Risk unsuru da, hiç değilse sınaî teşebbüslerin bazılarında, daha büyüktür. Bu sebeple, nispeten daha emin nakliyat veya sulama pro-

DIŞ YARDIMLAR

jelerine nazaran, sınaî projeler için yardım temini her zaman pek kolay olmaz.

Ekonomileri tamamen sosyalist olmayan memleketlerde, özel sektörün sanayileşmede mühim bir rol oynaması beklenir. Meselâ Pakistan, özel teşebbüse âzami saha terketmek politikasını güder. Hükümet sadece, özel teşebbüsün şu veya bu sebeple alâkadar olmadığı sınaî özel projeleri ele alır. Özel sektördeki sınaî projelerin birçoğu küçük çaptadır ve bunlara teşebbüs eden şahısların kredi kıymetleri de muhtelif dereceler arasında tahavvül eder. Bir yabancı kredi müessesesinin iş noktaî nazarından birçok sınaî projenin mahiyeti ve müteşebbislere gösterilebilecek itimat bakımından bir kanaate varması güçtür.

Özel dış yatırım mühim bir yardım şeklidir, zira sadece memleketin çok muhtaç olduğu dövizî değil, aynı zamanda «know-how»'ı da getirir. Mamafih, petrol ve diğer maden sahaları hariç, risk pek büyük olursa bu nevi yatırımın gelmesi pek muhtemel olmaz. Mahallî şartları bilmemesi ve yatırımı ile alâkalı mahallî problemleri halledebilme mevzuundaki şüphesi, yabancı sermayedarın kalkınan bir memlekette yatırım yapmaktan umumiyetle kaçınmasına sebep olur.

ENDÜSTRİ KREDİLERİ

Sınaî kalkınma için borç veya özel direkt yatırım şeklinde dış yardım temini problemi, aslında risk unsurunu azaltmak ve özel yabancı sermayedara bir itimat hissi telkin etme problemidir. Yabancı sermayenin sanayiî özel sektörüne akıtılmasını temin maksadiyle Pakistan Sınaî Kredi ve Yatırım Anonim Şirketi (PICIC) isimli bir kredi müessesesi kurulmak suretiyle Pakistan'da bu problemlerin bazılarını hal için bir teşebbüs yapılmıştır. PICIC hisselerinin %60'ı Pakistanlı özel hissedarlar, %40 ı ise A. B. D., Kanada, İngiltere, Japonya ve Batı Almanya'da özel hissedarların elinde bulunan bir sınaî bankadır. Pakistan Hükümeti bu müesseseye, son derece müsait şartlar ile, 12,3 milyon dolâra muadil rupilik bir borç vermiştir. Hükümetçe garanti edilen dış kredi teminine salâhiyettardır. Şimdiye kadar, döviz olarak, 73,4 milyon dolârlık dış kredi temin etmiştir. Bu kredi Dünya Bankası, Amerikan yardımı ve Batı Almanya, Japonya ve Fransa hükümetleri tarafından temin edilmiştir. PICIC bir özel müessesedir ve idare meclisi yabancı hissedarların mümessillerini ihtiva eder. İktisaden makul, malî bakımdan kârlı ve teknik bakımdan mümkün olan projeler için, sanayinin özel sektörüne, döviz veya mahallî para borçları verir. İşleyişinde ve borç vereceği tarafların seçiminde tamamen müstakildir. Mama-

fihi, plân dışı projelere borç verilmemesini temin maksadiyle, bu borçlar, Pakistan'ın Beş Yıllık İkinci Plânına dahil edilmiş sınaî kalkınma programına istinaden, hükümetçe tâyin edilmiş sınaî rüçhaniyetlere uygun olarak verilir.

PICIC, sadece alacaklarını toplamaktan başka bir şey düşünmeyen bir bankacı olarak değil, fakat mütehassıs personelinin yardımı ile, sermayedarlara mâkul yatırım teklifleri hazırlıklarında tavsiye ve yardımda bulunarak çalışır. Yeni ve el atılmamış sahalarda yatırım imkânlarını araştırır. Dinamik bir rol oynar ve aynı zamanda hem sermayedarlık hem de müteşebbislik yapar. Sınaî sahaya ilk defa giren özel müteşebbislerden şimdiye kadar 60'dan fazlasına borç vermiştir.

Bu müessese faaliyetine 1958 senesinde başlamış, ve 1961 Aralığı sonunda 47 milyon dolârı döviz, 7 milyon dolârı da Pakistan rupisi olmak üzere 54 milyon dolâr tutarında 232 adet borç vermiştir. Bu borçlar gerek coğrafi ve gerek sanayi kolu bakımından pek güzel yayılmıştır. Tekstile (pamuk, jüt, yün), şekere, nebatî yağa, una, gıda ve balık konserveciliğine, buzhanelere, makine ve elektrik mühendisliğine, kimya ve ilâca, çimento ve yapı malzemesine, cam ve seramiğe ve daha birçok muhtelif sanayie borç temin etmiştir. Memleketin sermaye piyasasını geliştirmek programına uygun olarak hisse senedi tedavülü yapar. Pakistanlılar ve yabancı sermayedarlar arasında, 7 dış memlekete mensup özel sermayedarın iştirak etmiş olduğu 15 müsterek teşebbüs geliştirmiştir.

Pakistan'ın İkinci Beş Yıllık Plânı, sanayinin özel sektöründe 647 milyon dolârlık bir program ihtiva eder. PICIC'ın 158 milyon dolâr tutarında döviz halinde borç temin etmesi beklenmektedir. Müteşebbisin kendi yatırımı ile beraber bu miktarın, sanayinin özel sektöründeki muhtemel umumî yatırımın takriben yarısına tekabül edeceği tahmin edilmektedir. Şu halde PICIC plânın tatbikatında pek mühim bir rol oynamaktadır. Dış imkânları sanayinin özel sektörüne nakledecek bir cihaz olarak son derece muvaffak olmuş görünmektedir.

DIŞ YARDIM ŞEKİLLERİ

Dış yardım hibe veya borç şeklinde temin edilebilir. Hibe alıcı memleket için, müstakbel mükellefiyetler tahmil etmez, borç ise eder. Borçlar alıcı memleket parası ile ödenecek, yumuşak borç veya döviz olarak ödenecek sert borç olabilir. Yumuşak borçlar, ödenen meblâğların alacaklı memleket tarafından borçlu memlekettten mal mübayaasına yaramayıp borçlu hükümetin tasvip ettiği gayeler için mahallen kulla-

nıldıkları takdirde, umumî mânada borçtan ziyade hibeye yaklaşırlar. Ödemelerin, borçlu memleketin kalkınma projeleri için lüzumlu mahallî para sarfiyatını finanse için kullanıldıkları hallerde bu husus bilhassa vârit olur. Sert borçlar, ödeme taksidi olarak, müstakbel bir tediye muvazenesi mükellefiyeti doğururlar. Bu nevi borçların müstakbel yükü, faiz haddi ve borcun müddetine bağlıdır. Faiz haddi düşük ve borcun vâdesi uzun ise, senelik taksitler ufak olur. İlâveten de, ödenecek miktardan ayrı olarak, borcun hakikî yükü hafif olacaktır, zira borçlu memleket, bu borcun prodüktif tesislere yatırılması ile ileride sağlanacak fazla istihsalı bu ödeme mükellefiyetlerini karşılamak üzere kullanabilecektir. Fakat faiz haddi yüksek, vâde de kısa olacak olursa, vaziyet farklı olur. Bu halde hakikî yük ağır olacaktır, zira istihsal, bu kısa müddet zarfında borçlu memleketin ödeme mükellefiyetlerini rahatça yerine getirebilmesine imkân verecek kadar gelişmemiştir. Kısa vâdeli bu nevi mükellefiyetlerin fazlasının altına girmek, kalkınan bir memleketin menfaatlerine uygun olmayabilir.

Yardım (hibe ve borçlar) serbest döviz olarak veya borcu veren memleket parası olarak ve münhasıran o memlekettten mübayaada bulunmak üzere verilebilir. İkinci şıkda borçlu memleket, rekâbetin bulunduğu dünya piyasasından mübayaada bulunmaktan menedilmiş olacağı için, daha yüksek fiyat ödemek mecburiyetinde kalabilir.

Bir de yardım mal yardımı veya proje yardımı şekillerini alabilir. Birinci şıkda borçlu memleketin mübayaalarında oldukça serbestiyet bırakılmıştır, buna mukabil ikinci şıkda tercih sadece yardım edilen projelere ait teşhizat ve sair malların mübayaasına inhisar eder.

Proje yardımı şeklindeki yardımın, mefhumu, muhtemelen doğuşunu, milî veya beynelmilel olsun, yardımı yapan müesseselerin bu yardımın borçlu memleket tarafından istihlâke değil, hakikaten memleketin kalkınmasına sarfedilmesinden emin olma arzusuna borçludur. Tahdidin bulunmaması halinde yardımın kalkınma ile alâkası olmayan gayeler için kullanılması mümkündür. Fakat muayyen bir proje için verilen yardım, borçlu memleketi bu yardımı veya muadilini başka gayelerle kullanmaktan, ancak yardım olmaması halinde bu projeye hiç kalkışılmayacağı takdirde menedebilir. Bu doğru olmayabilir. Şayet yardım için seçilen proje hakikaten iyi ise, ve borçlu memlekete çok fayda sağlayacak ise, bu memleket yardım olmasa dahi bu projeye kalkışırdı. Böyle bir projeye yardım tahdidatı, sadece yardım olmadığı takdirde bu projeye ayrılacak imkânların serbest bırakılarak kalkınma içinde veya dışında gayeler için sarfedilmeleri şeklinde tecelli edecektir. Böyle bir halde, yardımı yapan memleket dahi yardımının kalkınmaya gittiği şeklinde kendini aldattır.

Projeye yardımının diğer bir kabulü de, yardımı alan memleketin buna ancak marjinal olarak ihtiyacı olduğu, yani kendi imkânlarının, birkaç projenin tahakkuku hariç, kalkınmaya yeter derecede bulunduğu, ve bu sebeple bu projeler için lüzumlu yardım sağlandığı takdirde memleketin kalkınma imkânları ihtiyaçlarının tamamen karşılanmış olacağıdır. Bu realist bir görüş değildir. Pakistan gibi, yardıma olan ihtiyacı ikinci Beş Yıllık Plânın umumî ithalatından fazla olan bir memleket için, seçilmiş birkaç projeye yardım temini memleketi pek uzağa götüremez.

Buna ilâveten, yardımı veren müessesenin projeleri tahlil kabiliyetinin bir hududu vardır. Ekseriya, yardım veren bir müessese bir sene de bir tek kalkınan memlekete ait 10 veya 15 projeden fazlasını tetkik edemez. Meselâ, Pakistan'da, son bir sene zarfında tatbikine geçilen projelerin adedi birkaç yüzü bulmuştur. Şu halde bütün iyi niyetine rağmen, yardımı veren müessesenin bunları yakinen tetkik etmesine imkân bulamayacağı âşikârdır.

Bir proje kalkınan memleketin görüşüne göre nispeten düşük bir ehemmiyet taşıyabilir. Fakat bazan yardımı yapan müessesenin bu projeyi sevip tahakkuku için yardım temin ettiği vâkidir. Kalkınan memleketin daha fazla ehemmiyet attığı projelere ayrılacak yardım kalımayabilir. Öyle bir hal vâki olabilir ki kalkınan memleket teklif edilen yardımı aynen kabul veya red mevkiinde kalabilir. Memleket yardımı kaybetmek istemeyeceğine göre, kendi arzusu hilâfına projenin ehemmiyet derecesini yükseltir. Böylece proje yardımı bazan kalkınan memleketin ehemmiyet sırasını bozmak hususunda âlet olur.

Bazan da, bir tek proje için, bilhassa sınaî projelerde, lüzumlu teşhizat ve makinelerin muhtelif kısımları, muayyen ithal kalemleri üzerindeki rekabet tesirleri dolayısıyla muhtelif memleketlerden daha ucuza temin edilebilir. Fakat proje yardımı şeklindeki yardım, yardım gören projeye ait bütün ithal ihtiyaçlarının yardımı yapan memleketten temini âmir olabilir. Bu şartlar altında, projenin umumî maliyeti ve yardıma olan ihtiyaç miktarı, kalkınan memleketin mübayaalarının yardım veren memlekete münhasır bırakılmadığı takdirdekinden daha yüksek olacaktır. Şu halde, proje yardımı, yardımın fiilen kalkınma gayelerine sarfını, veya kalkınan memleketin kendi ehemmiyet sırasına uygun yardım temininde pek uygun bir âlet teşkil etmez. Bazan da proje için lüzumlu muayyen teşhizat ve malzemenin temini, yardımı veren memleketin işine geleceğinden bu yardım proje yardımı şekline sokulur. Bu tutum da makuldür. Kalkınan bir memleket proje yardımı

DİŞ YARDIMLAR

şeklindeki yardımın bir kısmını faydalı olarak kullanabilir. Fakat proje yardımı şeklinin dışında çok geniş mikyasta yardım temini için bir usul bulunmalıdır.

Kalkınma plânlarını birkaç sene boyunca iyice formüle etmiş memleketler için yardım gayesiyle proje yerine program nazarı itibara alınmalıdır. Şayet, lüzumlu tetkikatı müteakıp, memleketin kalkınma programlarının mâkul olarak hazırlanmış olduğu, hedeflerinin mübalâğaya kaçmadığı ve memleketin kendisine düşen gayretin âzamisini yapmakta olduğu tahakkuk ederse, bu memleket, ihtiyacı olan yardıma lâ-yık görülmelidir. Artık yardım projelere değil, programlara göre yapılmalıdır. Kalkınan memleketin sahih raporları vasıtasıyla, yardımın sarfı kontrol edilebilir. Faaliyet raporlarının ve yapılmış olan sarfiyatın tetkiki mevzubahis memleketin yardımı nasıl kullandığını kolaylıkla gösterir. Yardım ödemeleri umumiyetle bir müddete yayılmış olduklarına göre, yardımın devamına liyakat, geçmiş seneler zarfındaki hakiki faaliyete göre tesbit edilebilir.

YARDIM ALAN VE VEREN MEMLEKETLERİN MENFAATLERİNİN BAĞDAŞTIRILMASI

Sanayileşme için lüzumlu dış yardım, yardım fonlarına âzami kıymeti temin edecek bir şekilde alınmalı ve kullanılmalıdır. Diğer bir ifade ile, yardımdan ithal edilecek mallar fiyat ve kalite bakımından en müsait şartlar ile mübayaâ edilebilecekleri memlekettten alınmalıdır. Evvelce anlatıldığı gibi, kayıtlı yardım veya yardımın ancak yardımı veren memlekettten mübayaaya müsaade etmesi hallerinde bu mümkün olmaz.

Bu mevzua bir de yardımı yapan memleketlerin zaviyesinden bakmak icabeder. Bu memleketlerin birçoğunun kendi tediye muvazenesi problemleri vardır. Kalkınan memleketslere yardımı arzu etmekle beraber, bu yardımı herhangi bir kayıt olmaksızın yaptıkları takdirde, kendi tediye muvazenesi durumlarını bozabilirler. Bu vaziyet karşısında, yardımı yapan memleket, bu meblâğların ancak kendileri tarafından istihsal edilen maddelerin mübayaasına inhisar ettirmekten başka çaresi yoktur. Mesele, yardımı alan ve yapan memleketlerin menfaatlerinin ne şekilde bağdaştırılacağıdır. Güç olmakla beraber, bazı şartlar altında bu problemin kısmî de olsa hal şekli vardır.

Kalkınan memleketini elde edebileceği kayıtlı veya kayıtsız yardımı en iktisadî ve en fazla fayda sağlayacak şekilde nasıl kullanabileceğini mütalââ edeceğiz. Bu gaye için sanayileşmeye ait dış yardım

ancak umumî kalkınma ile alâkalı dış yardımın bir kısmı olarak kabul edilecektir. İlk şart, memleketin birkaç seneyi kaplayan ve sınaî kalkınma programını da ihtiva eden umumî bir iktisadî ve sosyal kalkınma programına sahip olmasıdır. Bu programların ithalât ihtiyaçları dikkatle tetkik edilerek, tatbikat için lüzumlu teşhizat ve diğer maddelerin cins ve miktarları tesbit edilmelidir. Bu bilhassa kalkınma maddelerinin esas kısmı ithali için, erişilmesi güç fakat imkânsız olmayan bir plânlama mükemmeliyetine ihtiyaç gösterir. Bu sınaî programlar mevzuunda, her sınaî birim için, makine ve teşhizatın umumî şartnamesini havi projelerin hazırlanmasına ihtiyaç gösterir. Memleket aynı zamanda, kalkınma ile alâkası olmayan, mevcut teşhizatın yedek parçaları, ham madde, yakıt ve istihlâk maddeleri gibi ekonomisinin idamesi için lüzumlu müstakbel ithalât ihtiyaçlarına ait tahminler hazırlamalıdır. Bundan sonra atılacak ilk adım, ithal edilecek her cins madde için ikmal kaynaklarını ve her kaynağın rekabet derecesini ölçmek olacaktır. Yani kalkınan memleket, elinde serbest döviz bulunduğu takdirde neyi nereden mübayaa edeceğini bilecek bir duruma erişmeğe gayret etmelidir. Bu da, güç olmakla beraber, memleketin muhtelif satıcı ve teslim müddetleri dahil muhtelif ikmal kaynaklarının şartlarını iyi bilen randımanlı bir mübayaa teşkilâtına sahip olması halinde, imkânsız değildir. Buna ait araştırma, lüzum hâsıl oldukça, meslek teşekküllerinin yardımı ile yapılmalıdır. Şayet kalkınan bir memleket bu bilgi ile yani ister ekonominin idamesi, ister kalkınma için lüzumlu ilerdeki birkaç senelik esas ithal ihtiyaçlarının tafsilâtı ve bu ihtiyaçların karşılanabileceği en iyi kaynaklara ait bilgi ile mücehhez olursa, elde edebileceği yardım görüşmelerini idare ve bu yardımı en faydalı şekilde kullanabilecek bir duruma gelmiş olur. Zira o zaman ne cins ne miktarda yabancı dövize ihtiyacı olduğunu bilebilecektir.

Arzu edilen memleketin plânlama ve araştırma sayesinde, kayıtlı yardımı kullanma mevzuunda bir miktar elâstikiyet kazanabilmesidir. Şayet alınan kayıtlı yardım bu yardımı veren memlekettten mübayaaaya inhisar ediyor, fakat cins bakımından malın mübayaaası mevzuunda âzami serbesti tanıyor ise, ve bu nevi kayıtlı yardım birkaç ileri memlekettten temin edilebiliyor ise, o zaman yardımın kayıt vasfı son derece azaltılmış olacaktır. Alan memleket bu şekilde yardımı ancak veren memleketin sattığı en ucuz malları mübayaa için kullanabilir. Diğer memleketlerden kayıtlı veya kayıtsız yardımdan temin etmiş olduğu diğer dövizlerin elinde bulunması, başka maddeleri başka kaynaklardan mübayaa için kendisine lüzumlu serbestiyi verecektir. Fakat kalkınan memleket ancak bir iki memlekettten kayıtlı yardım temin edebiliyor ise bu

elâstikiyete sahip olamaz. Şayet ekonomiyi idame ve kalkınma ithalâtının kayıtlı fonların yardımı ile temini suretiyle, başka halde bu ithalâta ayrılacak olan ihracat gelirleri serbest bırakılarak başka kaynaklardan kalkınma maddeleri mübayaası mümkün olursa, yardımı alan memleket daha da fazla elâstikiyete sahip bulunur. Fakat yardımı yapan memleketler, bazan bu yardımın kalkınma maddeleri mübayaasında kullanılması hususunda ısrar etmektedirler. Fakat kalkınan memleketin kendi ihracat gelirlerinin müsavi bir kısmı kalkınma maddesi ithalâtına hasredildiği hallerde, bu iddialar kuvvetlerini kaybederler.

Yardımları alan memleketin zaviyesinden daha gayri müsait bir durum, yardımın verilen memlekette bazı muayyen teçhizatın mübayaasına hasredilmesi kaydı bulunmasıdır. Bu halde beynelmîlel rekâbet mevzubahis olamaz ve yardımı veren memleket bu yardım vasıtasıyla satmak istediği maddelerde en müsait şartları temin edemiyebilir. Yardımı alan memleket, bu maddeleri, başka memleketlerden aldığı takdirde ödeyeceğinden fazla ödeyeceğine göre, bu yardımdan ziyade yardım yapan memleket için satış geliştirme faaliyeti olur. Şayet yardım bir borç şeklinde verilmiş ise, borç alan memleketin ödediği fiilî faiz anlaşmada yazılı faizden çok daha yüksektir zira serbest döviz bulunduğu takdirde bu maddelerin diğer memleketlerden mübayaası maliyeti ile bu haldeki yüksek maliyet arasındaki fark aslında bir gizli faiz olarak mütalâa edilmelidir. Böyle bir halde, buna imkân bulunduğu takdirde mübayaalar için lüzumlu serbest dövizin daha yüksek bir faiz ile borç olarak alınması borcu alan memleketin menfaatine olurdu.

Dünya Bankası kalkınan memlekete yardım için yeni bir usul bulmuştur. Bu usul muayyen bir memlekete kalkınma yardımı temini için «Hindistan'a Yardım Kulübü» veya «Pakistan'a Yardım Kulübü» gibi alacaklı memleketlerden bir konsortiyum tesis etmektir. Kalkınan memleketlerin birkaç senelik bütün yardım ihtiyaçları Dünya Bankası'nın riyasetinde, konsortiyum'un bir toplantısında mütalâa edilir. Pakistan mevzuunda, Pakistan'ın İkinci Beş Senelik Plânının yardım ihtiyaçlarını tetkik etmek üzere «Pakistan'a Yardım Kulübü» nün birkaç toplantısı olmuştur. Plân Dünya Bankası tarafından son derece derin ve tenkitçi tetkike tâbi tutulmuş ve mâkul bir şekilde hazırlanmış olduğu kanaatine varılmıştır. Bilâhara sanayileşmenin ithal ihtiyaçları, ithal edilecek teçhizata ait siparişlerin ve ithalât için yapılacak tediyelerin sırasını belirtecek şekilde çok teferruath olarak hazırlanmıştır. Bu bilgiye müsteniden konsortiyum'un azaları Pakistan'ın ithal ihtiyaçlarının herbiri hangilerini en müsait şekilde karşılayabileceklerine karar verebilmişlerdir. Bu şekilde kendi tediyeye muvazeneleri durumuna en az men-

fi tesir edecek şekilde yardım teminine imkân bulabilmişlerdir. Pakistan da şartların müsaadesi nispetinde ithalâtını en müsait şartlar ile yapabilmek imkânı bulabilmiştir. Pakistan'ın İkinci Beş Senelik Plânının ikinci ve üçüncü seneleri için lüzumlu yardım miktarı 945 milyon dolâra muadil olarak tahmin edilmiştir. Bu ihtiyacın tamamını karşılayacak yardım için angajmanlar Konsortiyum'un geçen yılın başında yer alan son toplantısında yapılmış bulunmaktadır. Böyle bir hal sureti hem yardımı alan hem de yardımı yapan memleketlerin işine gelmektedir.

DIŞ YARDIMIN TEDİYE MUVAZENESİ ÜZERİNDE MÜSTAKBEL NETİCİLERİ

Evvelce de belirtilmiş olduğu veçhile hibe şeklindeki dış yardım tediye muvazenesi bakımından müstakbel mükellefiyet tahmil etmez, fakat borç veya direkt dış yatırım şeklindeki yardım böyle mükellefiyetler yaratır. Zaten, tamamlanmış sınaî projelerin işletilmesi de bir döviz ihtiyacı doğurur, zira bazı ham maddelerin, makine, yedek parça ve yakıtının ithali, ithal edilmiş malzemenin amortismanı, dış borçların faizlerinin ödenmesi ve tesviyesi veya, özel dış yatırım halinde, kâr'ının dışarı transferi mevzuları meydana çıkar. Bu ilâve talep, projenin istihsal ettiği maddelerin cinsine göre, ithalâttan tasarruf veya ihracat gelirleri tarafından karşılanabilir veya karşılanamaz. Faiz haddi veya transferi kabil kârların nispeti ne kadar yüksek olursa müstakbel tediye muvazenesi mükellefiyetinin de o derece artacağı bedîhidir. Fakat istihsal edilen maddelerin hususiyetleri ve ithal ihtiyaçları çok ehemmiyet taşır. Şayet maddelerin ihracı kabil değil ise veya bir ithalât tasarrufu meydana getiremiyor iseler veya ithalâta fazla ihtiyaç gösteriyor iseler, müstakbel tediye muvazenesi durumu üzerine menfi tesir icra edeceklerdir. Şu halde, bilhassa ileride dövize ihtiyaç gösterecek dış yardımla finanse edilecek projelerin sınaî kalkınma bakımından rüchaniyetlerinin dikkatli tâynini elzemdir. İşletme dövizli maliyeti, dış borcun faizi ve ödenmesi ve dışarı transfer edilecek kârlar dahil, bütün döv'z masrafları nazarı itibara alındıktan sonra proje net bir döviz kârı göstermelidir.

Özel dış yatırımlarda, müstakbel tediye muvazenesi mükellefiyetleri, teşebbüsün kârlılık derecesine göre, çok ağır olabilir. Filhakika, yabancı sermayedar, ancak yüksek kâr ihtimali ile cezbedilebilir. Cezbedilebilmesi için kârın borca ödenecek faizden fazla olması icabeder.

DIŞ YARDIMLAR

Aksi halde yabancı sermayedar, yatırım yapmaktansa borç vermeyi tercih eder.

Sanayide özel dış yardım şayanı arzudur, fakat hiçbir seçme yapılmadan bunlara müsaade etmek doğru olmaz. Özel dış yatırım bunu mâzur gösterecek kadar meziyet sahibi değildir. Bu yatırımla döviz temini ve «know-how» ile idarî kabiliyetlerin ithali bakımından kalkınan memlekete fayda temin edebilirler. Döviz, borç vasıtasıyla da temin edilebilir. Dış borç olsun, özel dış yatırım olsun, memleketin müstakbel tediye muvazenesine bazı mükellefiyetler tahmil ederler ve memleketin kredi kıymeti üzerine aynı derecede müessir olurlar. Böylece memleketin döviz imkânları üzerinde kâr transferi yüzünden istikbale mâtuf büyük miktarda bağlantıları var ise, dışardan borç elde etmek kabiliyeti azalmış olur. Kâr haddi umumiyetle faiz haddinden yüksek olacağına göre, dış borç dış yatırıma tercih edilmelidir. Yerli müteşebbislerin lüzumu halinde müşavir firmalar yardımı ile kurabilecekleri sanayi için özel dış yatırım şayanı arzu değildir. Özel dış yatırım, teşkilât istihsal ve piyasalama, bilhassa yerli müteşebbislerin kifayetsiz olacağı dış piyasalama bakımlarından güç teknik problemler arzeden sanayilere inhisar etmelidir. Böyle hallerde dış yatırımın, yabancı ve yerli müteşebbislerce müştereken kurulacak teşebbüslerde yapılması şayanı arzudur.

Ekseri hallerde, kalkınan memleketlerin, müstakbel tediye muvazenesi açığının, demirbaş madde ithal ihtiyacının artması ile yükselmesi muhtemeldir. Kalkınma sanayiinin seçiminde, bilhassa dış sermayeye ihtiyaç olan hallerde, memleketin müstakbel kalkınması esnasında muhtaç olacağı demirbaş madde istihsal edecek sanayiinin tesisi mevzuuna dikkatle eğilmek, memleketin menfaatine yardım edebilir. Bu, ilerisi için, iyi bir ithalâtı azaltma çaresi olabilir.

Sanayileşme ameliyesindeki memleketlerin tediye muvazenesi durumlarının düzelmesi sınıf mamullerinin ihraç imkânlarına kısmen bağlıdır. Bu mevzuda, ileri memleketlerin bu nevi mamul ithaline ait politikaları son derece mühim rol oynar. Şayet bu ileri memleketlerin, koruyucu ve sair politikaları neticesi pazarları kapalı olursa, sanayileşmenin en mühim bir gayesi yok edilmiş olur. İleri memleketler kalkınan memleketlerin sanayileşmesine sadece yardım verme suretiyle değil, istihsal ettikleri sınıf maddelerin serbestçe ithaline, müsaade suretiyle de müzahir olabilirler. Bu memleketlerin ihracat gelirlerinde hâsıl olabilecek bir artış yardımı ihtiyaçlarını azaltacaktır. Filhakika, bazı şartlar altında, ticaret kalkınan bir memlekete yardımdan fazla fayda sağlayabilir.

AZ GELİŞMİŞ MEMLEKETLERE YATIRIM YARDIMI

Said El-Naggar

GELİŞME YARDIMININ ARKA GÖRÜNÜŞÜ

Ekonomik yardımın problemlerini anlamak için önce bunun yepyeni bir şey olduğunu göz önünde tutmalıyız. Tarihte ilk olarak dünyanın zengin memleketleri az veya çok kendi kaynaklarının imkânlarını daha fakir memleketlerle paylaşıyorlar. Bu malların bir kısmı doğrudan doğruya bağış olarak veriliyor. Bir kısmı normal şartlar altında elde edilemeyecek kadar düşük faizli ve uygun şartlı krediler şeklinde veril'yor. Yardım yapan memleketlerden çoğunda bu yardımların az gelişmiş memleketlere dağıtılışını düzenliyen mekanizmalar kurulmuş bulunuyor. Ayrıca yardım gayesiyle kurulmuş şaşılacak kadar değişik ve çeşitli uluslararası organizasyonlar da var. Afrika'da veya Asya'da bir yerdeki herhangi bir memleketin kalkınma çabası binlerce mil uzak'taki başka bir memleketin veya organizasyonun kendine dert edindiği bir olay haline gelebiliyor — yardım veren memleketin birtakım gayeler güdebileceği düşüncesi bile küçültemez bu durumun önem ve büyüklüğünü.

Dünya uluslararası ekonomik işbirliği ile çoktan beri tanışmaktadır. On dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar gidebiliriz. Daha yakın zamanlarda ödünç verme ve kiralama, Marshall Plânı, harp sonrası imar borçları gibi yardımları anabiliriz. Bu olaylar milyarlarca doların transferiyle gerçekleşmiştir. Ama gelişme yardımları üzerine konuşursak onlar konu dışı kalıyor. Bu işle ilgili taraflar aynı kategoridendi, politik, ekonomik,

DIŞ YARDIMLAR

ve hattâ kültürel bakımlardan çok yakındı. Gerçekleştirmeye çalıştıkları görev daha çok maddiydi. Hattâ teknik bir yardım bile değildi, çünkü savaş sonrasının harap Almanya'sında teknik bilgi A.B.D.'dekinden daha geri değildi. Gelişme yardımlarının çeşitli kültürleri karşı karşıya getirmek, teknik bilgileri yaymak, sosyal değişimleri sağlamak gibi amaçları düşünülürse, o yardımların bambaşka karakterde oldukları görülür. Gelişme yardımları, veya kalınma yardımları 1950'lerde başlamıştır diyebiliriz; o derece yakındır.

Hem çok az tecrübe vardı bu konuda, hem de politik durum hiç elverişli değildi. Dünya kalkınma yardımlarına Kore savaşının tam ortasında başladı. Mücadele eden iki bloku ayıran uçurum hiçbir zaman bu kadar derin ve ideolojik savaş hiçbir zaman bu kadar şiddetlenmiş değildi. Doğru, Hedef Dört (Point Four) programı Ocak 1949'da ilân edilmişti. Ama tamamlanışı Kore savaşının gölgesinde oldu. Bu bir talihsizlikti. İnsani olarak düşünürsek, yardım veren memleketin bunu soğuk savaşın gereklerine göre kullanmaması çok güçtü. Öte yandan, yardım alan memleketlerin bu gibi yardım programlarının altında yatan gayelerden korkması, şüphelenmesi de çok normaldi. Bu şüpheleri çoğaltan bir husus da yapılan yardımların askeri anlaşmalar ve müdafaa paktları ile sıkı ilgisi bulunmasıydı.

Bu düşüncelerin ışığında, 1950'lerdeki gelişme yardımlarının pek çok eksikleri bulunduğunu kolayca görüyor ve buna şaşmıyoruz. Kısa tarihçesindeki bu eksikliklerin kendi bünyesinden doğan eksiklikler olmadığını biliyoruz. İyi bir politik atmosfer içinde, iyi şartlar altında, gelişme yardımları kalkınmayı hızlandırmak, yaşama standardını yükseltmek, en önemlisi de, insani bir dayanışma ve anlayış havasını yaratmak gibi gayeleri gerçekleştirecek nitelikte olma yoluna girebilir. Bu amaçlara ulaşabilmek için, önce 1950'lerin tecrübelerini yakından incelemeli, yapılan hatâları görmeli, eksiklikleri anlamalı, onlardan kurtulmanın usullerini araştırmalıyız.

GELİŞME YARDIMI ÇEŞİTLERİ

Birleşmiş Milletler'e göre, «Uluslararası ekonomik yardımlaşma çeşitli memleketler arasında bağışlar ve uzun vâdeli borçlar şeklinde gerçekleşir. Bu fikir para olarak veya başka şekilde her çeşit bağış ve borcu kapsar, malların yanı sıra hizmetlerin de yardım olarak verilmesi mümkündür.»¹

¹ *International Economic Assistance to the Less Developed Countries*, U. N. Publication, 1961.

Birleşmiş Milletlerin ekonomik yardımlaşma tanımlamasının dışında bıraktığı yardımlar şunlardır :

Devlet veya özel sektör eliyle verilen kısa veya orta vâdeli borçlar;² yani verilen borç işe yarar hale geldikten sonra hiç değilse bir beş yıl geçmeden ödeme programı başlıyan yardımlar;

Veren memleket hükümetince garanti bile edilse, özel sektör borçları;

Özel müesseseler veya şahıslarca yapılan bağışlar;

Askeri yardımlar, müdafaa yardımları veya o gayeye yönelindiği sezilen başka yardımlar.

Açıkça görülüyor ki Birleşmiş Milletler resmi veya hükümet yardımları üzerinde duruyor, özel borç ve bağışları düşünmüyor. Bu tutum hiç haksız değil, çünkü özel borçlar daima ticari gayelerle sınırlıdır, özel bağışlar ise insani düşüncelere, sempatilere dayanır. Mamafih, şuna da dikkat etmek gerekir ki, bazı resmi yardımlar da tıpkı özel borçların şartlarına yakın şartlarla verilmekte, hem faiz oranları, hem vâdeleriyle onlara benzemektedir. Uluslararası Banka'nın açtığı krediler bunun uygun örnekleridir. İkincisi, özel sektör direkt yatırımları, yardım alan memleketin ödeme muvazenesine belli bir faiz alan resmi kredilerden daha az bir yükür. Üçüncüsü, aynı şey resmi ve özel bağışlar için de söylenebilir. Birleşmiş Milletler'in Mülteciler Yüksek Komisyonu'nun yardım programları, Ford veya Rockefeller programlarına oranla ekonomik kalkınma ile daha az ilgilidir.

Bu düşüncelerin ışığında, bu konuşma, kelimenin dar anlamıyla yatırım yardımları arasına girmese bile, gene de özel sermaye akışlarını göz önünde tutacaktır. (Bu gelişmeler Paul G. Hoffman³ ile F. Benham⁴ tarafından izlenmiştir.) Şunu akılda tutmak zorundayız ki yatırım akışlarını gösteren bütün rakamlar yardım değildir, ama çeşitli derecelerde bir yardım unsuru şumulü içine girerler.

² Borçlar ve bağışlar kredi verenin özelliğine göre resmi veya özel diye adlandırılır, alanların resmi veya özel kurumlar, ya da şahıslar olmasının bir önemi yoktur.

³ Paul G. Hoffman, *One Hundred Countries, One and One Quarter Billion People*, 1960.

⁴ Frederick Benham, *Economic Aid to Underdeveloped Countries*, Oxford University Press, 1961.

DIŞ YARDIMLAR

YARDIM KAYNAKLARI VE ÇEŞİTLERİ

1951-59 devresinde az gelişmiş memleketler şu üç ana kaynaktan ekonomik yardım aldılar :

Özel teşebbüs ekonomileri — Bilhassa A.B.D., İngiliz Kraliyet Camiası, Federal Alman Cumhuriyeti, İsviçre, Fransa. Bu beş memleket toplam sermaye akışının %96.6'sını sağladılar. Amerika Birleşik Devletleri yalnız başına %70'ini sağladı. Rakamlarla bu kaynaktan çıkan miktar 30 milyar dolardı, yani yılda 3.3 milyar dolar. Mamafih, çeşitli tatbikatlar arasında sermaye akışının nasıl dağıldığını bilmek önemlidir.

	Milyar dolar	Toplamın %si
Resmi bağışlar	12.5	41.6
Uzun vâdeli resmi sermaye	6.8	22.7
Uzun vâdeli özel sermaye	10.7	35.7
Toplam	30.0	100.0

Özel sermaye toplam akışın üçte birden fazlasını temin etmiş. Resmi krediler %40'dan fazla tutuyor ki, bu Amerika Birleşik Devletleri'nin bu çeşit krediye büyük yer ayırmasından doğuyor.

Merkezi plânlama ekonomileri — Daha başlangıçta belirtmek gerekir ki, merkezi plânlama ekonomilerinden verilen yardımların toplam hacmi hakkındaki bilgiler eksiktir. Öte yandan, uzun vâdeyle verilen kredilerin anlaşmaları bilinen anlaşmalardan her halde daha değişik şeyler olsa gerek. Birleşmiş Milletler'in tahminlerine göre,⁵ 1960 sonuna kadar az gelişmiş memleketlere bu ekonomilerden yapılan yardımlar 3.2 milyardan aşağı değildir. Sovyet Rusya bunun 2.6 milyarını, yani toplam akışın %80'den fazlasını sağlamıştır, geri kalanını ise Çekoslovakya (215 milyon dolar), Yugoslavya (135), Çin (129), Polonya (36), Doğu Almanya (29), Romanya (11) vermişlerdir. Sovyet blokunda bağışlar çok az bir miktar tutmaktadır — 85 milyon dolar veya toplam akışın %3'ünden daha az.

Uluslararası Teşekküller — Üzerinde konuşmakta olduğumuz devre içinde en önemli uluslararası teşekküller Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ile Uluslararası Finansman Anonim Şirketi'dir. İlk IBRD, ikincisi IFC diye anılır. 1951-59 devresinde geri kalmış memleketlere verdikleri borç miktarı 1.9 milyar doları bulmuştur. Eğer yeniden yapılan öde-

⁵ U. N., *International Flow of Long-term Capital and Official Donations*, 1951 - 1959.

meler de hesaba katılırsa, acentaların net tediyeleeri miktarı 1.6 milyar dolâr olurdu. Bu devrede United Nations Expanded Program of Technical Assistance (UNEPTA) az gelişmiş memleketler yararına 250 milyon dolâr sarfetmiştir. United Nations Special Fund (UNSF) 1 Ocak 1959'da faaliyete başlamış, ilk yılında 44 projeye 31 milyon dolârdan fazla bağış yapmıştır. Avrupa Gelişme Fundu, Avrupa Yatırım Bankası, Birleşmiş Milletler teknik yardım normal bütçeleri, Birleşmiş Milletler Özel Acentalarının UNEPTA dışı çalışmaları da hesaplanırsa, uluslararası ve bölgesel teşekküllerin 1951-59 devresinde aşağı yukarı 2.5 milyar dolâr dağıttıkları görülür.

Hülâsa az gelişmiş memleketlere 1951'den 1959'a kadar yatırım yardımları ve teknik yardımlar toplamı 35.7 milyar dolâr tutmuştur ve kaynaklara göre dağılışı şöyledir :

	Milyar dolâr	Yüzde
Özel teşebbüs ekonomileri	30.0	84
Merkezi plânlama ekonomileri	3.2	9
Uluslararası acentalar	2.5	7
Toplam	35.7	100

Yardım şekillerine göre dağılışı ise şöyledi :

	Milyar dolâr	Yüzde
Resmi bağışlar	13.2	37
Uzun vâdeli resmi sermaye	11.8	33
Uzun vâdeli özel sermaye	10.7	30
Toplam	35.7	100

Görüldüğü gibi sermaye akımının en önemli miktarını resmi bağışlar doldurmaktadır, bütün yardımın %37'si. Özel sermaye akışı göz önünde tutulmazsa, bütün yardım miktarı 25 milyar dolâr olurdu, bunun da %52.8'ini bağışlar, %47.2'sini uzun vâdeli resmi sermaye tediyeleeri doldururdu.

NÜFUS VE GELİRE GÖRE YARDIM

Yapılan yardımın hacmi yardımı veren ve alan memleketlerdeki durumlar göz önünde tutulmazsa pek fazla bir şey ifade etmez. Tablo 1 1950 yılında yardım veren memleketlerin nüfuslarını ve millî gelirlerini gösteriyor.

DIŞ YARDIMLAR

TABLO 1

YARDIM VEREN MEMLEKETLERİN NÜFUS VE MİLLİ GELİRLERİ (1950)

	Nüfus		MİLLİ gelir		Nüfus başına dolâr
	Milyon	Dünya yüzdesi	Milyar dolâr	Dünya yüzdesi	
Kuzey Amerika	165.4	6.6	255.1	41.1	1542
Avustralya ve Yeni Zelanda	10.1	0.4	7.8	1.3	772
Batı Avrupa	193.1	7.8	100.1	16.1	518
S. S. C. B.	192.0	7.7	78.3	12.6	40
Toplam	560.6	22.5	441.3	71.1	

Kaynak : Philip M. Hauser ed. *Population and World Politics*, Free Press, 1958, s. 129.

1950'de yardım veren memleketler⁶ dünya nüfusunun beşte birinden biraz fazlasını, dünya gelirinin ise %70'ini toplamaktaydılar. Bizim rakamlarımız, yatırım akışlarını gösteren hesaplarımız 1951-59 devresine ait olduğuna göre, kullanacağımız nüfus ve gelir rakamları o devrenin ortalaması olmalı. 1950'lerin ortalarına doğru yardım veren memleketlerin millî geliri aşağı yukarı 580 milyar dolardı. Yıllık ortalama 4 milyar dolârlık sermaye akımı olduğu düşünülürse, demek ki yardım veren memleketler gelirlerinin %0.7'sini dağıtmaktaydılar. Bunun içinde her çeşit yardım vardır. Eğer özel sermaye yardımları düşünülmezse, bu yardımların gelire oranı yüzde yarımın da altına düşer.

Yardım alan memleketlere gelince, 1950'de onlara nüfusları ve millî gelirleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

TABLO 2

YARDIM ALAN MEMLEKETLERİN NÜFUS VE MİLLİ GELİRLERİ (1950)

	Nüfus		MİLLİ gelir		Nüfus başına dolâr
	Milyon	Dünya yüzdesi	Milyar dolâr	Dünya yüzdesi	
Latin Amerika	168.2	6.7	35.9	5.8	213
Orta Doğu	84.9	3.4	9.3	1.5	110
Asya	1,291.7	51.8	75.5	12.2	58
Afrika	190.6	7.7	9.2	1.5	48
Toplam	1,735.4	69.6	129.9	21.0	

Kaynak : *Population and World Politics*, s. 129.

⁶ Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda özel sermaye ithalinde başta gelir, ama resmi yardım dağıtan memleketlerdir.

1950'de az gelişmiş bölgeler dünya nüfusunun aşağı yukarı %70'ini topluyor, buna karşılık dünya gelirinin beşte birinden biraz fazlasını sağlıyordu. 1950'lerin ortalarına doğru millî gelirleri toplamı 160 milyar dolardı. Yani yatırım sermayesi olarak içeri akan paralar aşağı yukarı millî gelirlerinin %2.5'ini buluyordu. Özel sermaye akışlarını bu hesabın dışında tutarsak, yardım alan memleketler gelirinin yalnız %1.7'sini aşmayan bir sermaye akışı olduğunu görürüz.

Hangi ölçüye vurulursa vurulsun, yardımın akış hızı ve miktarı ekonomik gelişmeyi sağlamada özlenen etkinin çok altında kalmaktadır. Tablo 1 ve 2'nin son sütunlarına bakarsak gelişmiş memleketlerle az gelişmiş memleketler arasındaki nüfus başına düşen gelir farkının korkunçluğunu görebiliriz. En yüksek ile en düşüğü arasındaki fark otuz katını aşmaktadır.

Az gelişmiş memleketler korkunç yoksulluk çemberinin dışına çıkabilmeyi özlüyorlarsa, kendi ekonomik büyüme hızlarını artırmalıdır. Nüfus çoğalışındaki hız düşünülerek (aşağı yukarı yılda %2), millî gelirlerinin yılda %7 veya 8 gibi bir hızla artması gerekir. Bu adam başına düşen gelirin yılda %5 veya 6 artması demektir. Böyle bir kalkınma hızı belki çok ihtirash görünebilir. Ama 1951 ile 1960 yılları arasında, Japonya, Batı Almanya, İtalya, S.S.C.B.'nde bu hızda gelişmeler, hattâ daha fazlası bile sağlanmıştır. Hindistan'ın, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ve daha başka memleketlerin kalkınma programları hep böyle hızlı gelişmelere dayandırılmaktadır. Yılda %5'lik bir millî gelir artması ile yetinsek (bu aşağı yukarı %3 adam başına gelir artması demektir), yatırım ihtiyaçlarını karşılayacak güven verici bir duruma ulaşamayız.

SERMAYE RANDIMAN ORANININ AYARLANMASI

Yatırım ihtiyaçları sermaye randıman oranı tahminlerimize dayanır. Ekonomistler bu konuda çok ayrı düşünceler ileri sürerler. Yapılan tahminler 2.5 ile 6 arasında oynar. Şurası açıktır ki sosyal masraflar sermayesinin seviyesine, plânlarda ileri sürülen projelere göre çeşitli memleketlerde sermaye randıman oranı değişiktir. Aynı sebepten belli bir memlekette çeşitli devrelerde de değişir. Az gelişmiş memleketlerde sosyal genel masraflara olan büyük ihtiyaç yüzünden, 3'lük bir randıman oranı ihtiyath bir tahmin olur.

Bu tahminlere göre millî gelirde %5'lik bir plânlı artış oranı için millî gelirin %15'inin yatırım amaçlarına tahsisi gerekir. Eğer plânlanan büyüme oranı %7 ve 8 ise yatırımlara millî gelirin %21 veya 24'ünün ayrılması gerekir. Bu yatırım oranları çoğu az gelişmiş memleketlerin

DIŞ YARDIMLAR

kapasitesini kat kat aşar. Eğer bu memleketler enflasyondan kaçınmak ve cari istihlâk seviyelerinde bir düşüklük yaratmamak isterlerse, iç tasarruflarla %10'u aşan bir yatırım oranına ulaşamazlar. Demek ki en az %4 ve en çok %14 oranında bir dış yatırım yardımına ihtiyaçları olacaktır.

Az gelişmiş memleketlerin 1960'daki toplam gelirleri 200 milyar dolâr olarak tahmin edilirse, en az yatırım yardımı ihtiyacı 10 milyar dolâr olurdu ki, bu rakam 1951-59 sermaye akışları ortalamasının iki buçuk katıdır. Şuna da dikkat edilmelidir ki bu yaptıklarımız hayli ihtiyatlı tahminlerdir. Adam başına gelir büyümesinde yıllık %1 bir artış için Mr. Hoffman yılda 7 milyar dolârlık bir rakama ulaşmıştır.⁷ Demek ki adam başına gelirde yılda %3 bir artış düşünseydi çok daha büyük bir rakama ulaşacaktı. 1951'de Birleşmiş Milletler'e bir rapor hazırlayan mütehassısların hesapları için de aşağı yukarı aynı şeyler söylenebilir. Onların tahminine göre «on milyar dolârın geçen yıllık bir kapital ithali olmadan adam başına gelirde %2 bir artış sağlamak mümkün değildir.»⁸ 1951 fiyatları yerine 1960 fiyatlarıyla ve %2 yerine %3 bir büyüme oranıyla hesap yapsalardı 10 milyar dolârın çok üstünde rakamlara ulaşacaklardı. 1960'da yardım veren memleketlerin toplam gelirine göre 10 milyarın oranı %1'i biraz geçer. Şu nokta unutulmamalıdır ki, bu tahmin her çeşit yardımı, borcu, bağışı, özel ve resmi kaynakların hepsini kapsamaktadır.

Akışın savaş sonrası oranlarından başlayarak düşünülürse, 10 milyar dolâr veya yardım veren memleketlerin yıllık gelirlerinin %1'den biraz fazlası hayli yüksek görünebilir. Aslında bu rakam yardım veren memleketlerin ulaşabilecekleri bir rakamdır, hele İngiltere'nin denizasıırı yatırımlara çok önem verdiği yıllardaki rakamların çok altındadır. Profesör Nurkse'nin kelimeleriyle :

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki elli sene içinde, İngiltere denizasının yatırımlara millî gelirinin aşağı yukarı %4'ünü yatırıyordu. 1905-1913 devresinin son zamanlarında bu oran %7'ye yükselmisti. A.B.D. böyle bir oranla dış yardım yapmaya, dışarı sermaye akıtıma kalksa, 12 milyar dolârlık bir miktara ulaşırdı, hele daha yüksek bir yüzde düşünülürse, her yıl 20 milyar dolârlık bir dış yardım programı olurdu.⁹

⁷ Op. cit., s. 19.

⁸ U. N. Dept. of Economic Affairs, *Measures for the Economic Development of Underdeveloped Countries*, 1951, s. 79.

⁹ R. Nurkse: «International Investment To-day in the Light of Nineteenth Century Experience», *Economic Journal*, 1954 s. 744-5.

MASSETMEK KAPASİTESİ MESELESİ

Massetme kapasitesi meselesi bazan az gelişmiş bir memlekete çok miktarda akan sermaye seviyesinin indirilmesi sorununu ortaya atar. «Massetme kapasitesi» sözüyle ne anlatılmak istendiği kesinlikle bilinmiyor. Mamafih bundan üç ayrı anlam çıkarabiliriz :

Birincisi, eğer yatırım oranı belli bir seviyenin üstüne çıkarsa az gelişmiş memleketler yakın zamanda enflasyona düşer. Az gelişmiş memleketlerin yapılarındaki katılıklar, arz elâstikiyetlerindeki düşüklük gibi sebeplerden zaten enflasyona yatkın olduklarının bilinmesi bazan bu çeşit iddiaları kuvvetlendirir. Bu iddia ancak plânlanan yatırım oranı kendiliğinden yapılan iç tasarrufları iyice aşarsa, açığı kapatmak için zorlama tasarruflar yapılır, hesap açığı olan finansmanlara girilirse doğrudur. Eğer kendiliğinden tasarrufları aşan yatırım plânlarının açığı dış yardımlardan gelen sermaye ile kapatılırsa böyle bir tehlike yoktur. İç tasarruflara ekleniş ile dış sermayenin içeri akışı tersine enflasyonu önleyici, hattâ deflasyon yaratıcı bir kuvvettir.

İkincisi, az gelişmiş memleketlerde yatırımı hakkı gösterecek kadar iyi karşılık getirebilen yatırım fırsatları çok azdır. Eğer *karşılık* derken yatırımcının şahsi kârı düşünülürse bu söz doğrudur. Ama genel anlamıyla, sosyal faydalar düşünülünce, yatırım fırsatları ele geçen her sermayeyi rahatça yutacak kadar çoğalır. Ne kadar fazla sosyal umumi masraf yaratılırsa, özel kârlar için fırsatlar da o kadar artar. Bunun dışında, çoğu az gelişmiş memleketlerdeki kaynakların çeşit ve tabiatları hakkında pek az bilgi vardır. Onun için de bu gibi memleketlerin zenginliklerini ortaya çıkarmak gayesiyle yapılan ön yatırımlara çok önem veriliyor. Birleşmiş Milletler Özel Sermayesi'nin (UNSF) ana gayesi budur. Karşılık veren yatırımların bu teşekkülün çalışmalarıyla artacağına şüphe yoktur.

Üçüncüsü, bazı az gelişmiş memleketler kendilerine yapılan yatırım yardımlarının hepsini kullanamadılar. Ama bunun «massetmek kapasitesi miti»¹⁰ ile herhangi bir ilgisi yoktur. Daha yakın bir inceleme yapınca görülüyor ki yardımı kullanamamanın sebebi iyi bir genel plân yapılamamasından, ayrı ayrı projelerin bağdaştırılamamasından, ve bilgili personel, yeterli teçhizat bulunamamasından doğuyor. Neden bu çeşit eksikliklere massetme kapasitesi adı takılıyor? Yanlış bu ad, çünkü başarısızlığın yardımın hacmiyle bir ilgisi yok. Böyle başarısızlıklar az miktardaki yardımlar için de varit. Aslında massetme kapasitesini şu veya bu eksiklikle bir tutmak onu dar boğazlarla bir tutmak oluyor. Bu açıkla-

¹⁰ Frederick Benham, op. cit., s. 117.

DIŞ YARDIMLAR

malar sonunda masnetme kapasitesi sözünün özel bir önemi olmadığı beliriyor.

ÖDEME KAPASİTESİ

Yardımanın hacmindeki büyümeler az gelişmiş memleketlerin ödeme kapasitesi meselesini ortaya çıkarıyor. 1951-59 devresindeki az yardım hacimlerinde bile borç ve kâr hisseleri birçok az gelişmiş memleketin dış kaynaklarını sınırlıyordu. Tablo 3 kırk dokuz memlekette ihracatın yüzde oranı olarak kâr hissesi ve faiz olarak ödenen miktarları gösteriyor.

TABLO 3

İHRACATIN YÜZDE ORANIYLA FAİZ VE KÂR HİSSELERİ ÖDEMELERİ

Bölge	Memleket sayısı	İhracatın yüzdesi olarak faiz ve kâr hisseleri	
		1951-59 ortalaması	1956-59 ortalaması
Az gelişmiş memleketler	49	9.4	11.6
Afrika	8	9.9	11.0
Latin Amerika	21	12.2	14.7
Orta Doğu	8	13.1	16.8
G. D. Asya	9	3.6	4.4
Ötekiler	3	0.7	0.2

Kaynak : B. M., International Flow of Long-Term Capital and Official Donations, 1951-59, s. 32.

Tablonun kapsadığı bütün memleketler için, kâr hissesi ve faiz ödemeleri ihracatın, 1951-59 devresinde %9.4'ünü, 1956-59 devresinde %11.6 sını topluyor. Tek bölgeler arasında en yüksek oran Orta Doğu'da (%16.8), onun arkasından Latin Amerika geliyor (%14.7), onun arkasından da Afrika (%11). Güney Doğu Asya'da ödenen borçların oranı ihracatın %4.4'ü olarak görülüyor, çünkü bu bölgeye yapılan yardım hayli az, buna karşılık bağış oranı yüksek.¹¹ Her ne yandan bakılırsa bakılsın, yardım çoğaldıkça ödeme yükü de ağırlaşıyor.

Genel olarak ağırlığı görülen borç ödeme işi tek tek memleketler düşünülürse daha ağır örnekler de gösterir. Profesör Benham şöyle yazıyor :

¹¹ 1951-59 devresinde Güney Doğu Asya'ya verilen yardımın %76'sı resmi bağışlardı. Bu oran Latin Amerika için %13 Orta Doğu için %60'tur.

1959 sonlarına doğru Brezilya'nın ödemesi gereken dış borçlar 2266 milyon dolârı buldu... 1959'da Brezilya'nın ihracattan elde ettiği miktar 1282 milyon dolârdı, sonraki yıllarda herhangi önemli bir yükselme de beklenmiyordu. Borç ödeme servisine beş yıllık bir devre için gereken paranın yıllık ortalaması aşağı yukarı bu rakamın beşte birine ulaşıyordu.¹²

Yatırım yardımlarının çoğaltılması bu konunun iyice bir gözden geçirilmesini gerektirir. Doğrudan doğruya borçların geri bırakılması konu harici kahrısa, ki bu yatırım yardımlarının amacına büyük zarar verebilir, ağır bir ödeme yükü yardım borcu ödeyen memleketi çok zor durumlara düşürebilir, ticaret alanında bozukluklar, ihracat piyasalarında birden ve umulmadık değişimler olur ve kalkınmanın amacı sarsılır.

KENDİNİ KONTROL GEREĞİ

Bu gibi noktaların gerçekliği dış yardımdan vazgeçilmesini gerektirmez. Yardım alan memleketlerin bir ölçüye, bir disipline göre hareket etmelerini gerektirir. Yatırım yardımları çok ekonomik olarak kullanılmalı, projeler millî randımana katılma oranlarına göre seçilmelidir. Başka bir söyleyişle, gelişme plânları prestij ve beyaz fil projelerinden kaçınılmalıdır. Profesör Milton Friedman'ın dediği gibi, «Bu çeşit projeler piramidlerin modernleridir, yalnız bunların devam etmesi, dayanması için gereken masraf daha yüksektir.» Millî randımanı artırma projelerinin yanı sıra refahı yükseltmek için de yatırım yapılması gerektiği malûmdur. Ekonomik puritenlik her zaman uygun düşen bir şey değildir. Bir dereceye kadar «refahçılık» hem politik, hem de insani bakımdan kaçınılmaz bir şeydir. Ama bu bir prensip meselesi değil de, plânlamada ayarını tuturma meselesi.

Ekonominin gereklerine bağlı kalan, ve böylece artan yardımla birlikte millî randımanını artıran bir memleket bile borçlarını ödemekte güçlüklerle karşılaşabilir. Başka bir deyişle, ödeme kapasitesi yalnızca memleket içindeki sağlam ekonomik siyasetlere dayanmaz, gerçi onlar da çok önemlidir, ama ödeme muvazenesinin durumu belki daha da önemlidir. Yardım alan memleket göz önünde tutulunca, kalkınma plânlarında öncelik ihracat yaratıcı yatırımlara ve faaliyetlere verilmelidir, arkadan da ithalât azaltıcı faaliyetler gelmelidir. Bu tarım alanında produktiviteyi artırmaya daha önce tahayyül edildiğinden fazla dikkat harcamayı gerektirir.

¹² Op. cit., s. 103.

DİŞ YARDIMLAR

YARDIM ŞARTLARINI KOLAYLAŞTIRMAK

Yardım alan memleket sağlam ve iyi muvazenedi ekonomik plânlar yapsa bile, gene de ödeme kapasitesi açık bir mesele olarak kalır. Hızlı bir gelişme ödeme muvazenesinde inatçı baskılar doğurur. Bu baskıların devam süresi birbiri ardına gelen ödeme sürelerini aşar, bunaltıcı olur. Onun için de 1950'lere oranla bugünkü yardım şartları daha kolaylaştırılmış olmalıdır.

Bağışlar ekonomik yardımın ana unsurlarından biri olmaıya devam etmelidir. 1951-59 devresinde bağışlar toplam sermaye akışının %37'sini sağlamıştır. Özel yardımları hesap dışı tutarsak bu yüzde oranı resmi bağışlar için %52.8'dir. Bu oran muhafaza edilmeli hattâ yükseltilmelidir. Ne yazık ki, bu çeşit yardımlar son zamanlarda ağır hücumlara uğramaktadır. Yardım veren memleketlerde bu bağışların az gelişmiş memleketlerin sorumluluk duygusunu yok ettiğı, kendi kaynaklarına dayanarak yaşamaları gerektiğini unutturduğu ileri sürülüyor. Ashında, bağışlara karşı çıkanlar az gelişmiş memleketlere yapılan her çeşit yardımın aleyhinde olan kimseler. Hiç kimse ekonomik gelişmenin bütün yükünü gelişmiş memleketler taşımaktadır demiyor. 'Bu yükü taşıma sorumluluğı elbette ki önce yardım alan az gelişmiş memlekete düşer. Yılda 10 milyar dolârlık düşünülen yardım hacmi gelişmiş memleketlerin gelirinin %1'idir, buna karşılık az gelişmiş memleketler gelirlerinin %10'unu bu işe ayırmaktadırlar.

Özlenen yatırım oranına gelince, her çeşitten bütün dış yardımlar toplam yatırım masraflarının üçte birini karşılar, üçte ikisini de iç kaynaklar finanse eder. Bazı projelerin finansmanı %100 dış yardımlardan sağlanabilirse de bu ne normal, ne de özlenen bir durumdur. Yardım alanında çalışan acentaların çoğı kendi yatırdıkları her dolâra karşı yerli otoritelerin de bir dolâr veya daha fazlasını koymasını isterler. Mısır - Amerikan Zirai İslâh Servisi'nin iki memleketçe finanse edilişi böyle olmuştur. Ford Vakfının birçok yatırımları da böyledir. Birleşmiş Milletler Özel Sermayesi (UNSF) de böyle çalışmaktadır. 1959 programında UNSF'un koyduğu 31 milyon dolâra karşılık borç alan memleketler 44 milyon dolâr koymuşlardır. Kendi kendine yetmek prensibi bu çeşit yardımla katiyen zedelenmemektedir. Mamafih, az gelişmiş memleketlerde bağışlar yerine uzun vâdeli borçlar almayı tercih edenler vardır. Bağışların yardım veren memleketle alan arasında ihtilâflar doğuracağı, bağış yapanın yatırımların plânlanmasına karışmak isteyeceği ileri sürülüyor. Yardım alan memleketlerin böyle bağışlar yüzünden açık veya kapalı politik ve ekonomik müdahalelere uğramaları az görülmüş işlerden değil-

dir. Buna karşılık borçlar zamanında ödendikleri müddetçe kredi açanın hiçbir şey söylemeye hakkı olamaz.

Bağışlarla borçlar arasındaki bu fark bütünüyle doğru değildir. Borçlar da, bağışlar gibi, müdahalelere yol açabilir. Borçlar belli projelere verildiği zaman bu bilhassa böyledir. Öte yandan, müdahale denilen şey, çoğu zaman, belli bir projeyi en iyi şekilde yürütmenin şekli üzerinde bir fikir ayrılığından doğar. Bu gibi anlaşmazlıklar önceden hazırlıklı davranılırsa kolayca önlenebilir. Gene de gerçek bir müdahalenin izleri görülürse iki memleket arasındaki yardım alış-verişinden vazgeçip çok memlekettten yardım alma yoluna sapılmalıdır.

Eğer uzun vâdeli borçların şartları daha uygun hale getirilirse borç ödeme servisinin yükü azalacaktır. Çok yanlış yardımlaşma konusunda, kuruluşu gereğince, Uluslararası Banka önemli tercihler yapabilecek durumda değildir. Banka finansman kaynaklarının bir miktarını tahvilât çıkararak temin ettiğine göre, borç verme ameliyeleri New York ve Hamburg sermaye piyasalarındaki borç alma ameliyeleriyle sıkı sıkıya ilgili olacaktır. IFC için bu durum daha da kuvvetle varittir.

Bu sebeplerden 1961 başlarında IDA'nın (International Development Association) kurulması yatırım yardımları alanında sevinçle karşılanan bir olaydı. Bu acentanın kuruluş gayeleri anlaşma maddelerinde şöyle belirtiliyordu :

«... ekonomik gelişmeyi teşvik etmek... az gelişmiş bölgelerde... bu gibi yardım isteyen önemli kalkınma plânlarına normal yardım şartlarından daha az ağırlığı olan ve yumuşaklığı daha fazla olan şartlar dahilinde finansman sağlamak.»

Yönetici direktörler raporunda ise IDA'nın finansman yardımını,

«herhangi bir projeye yapabileceği, ama bu projenin bir bölgeye, veya bölgelere kalkınma bakımından yararlı bulunması gerektiği, projenin varidat getirici veya doğrudan doğruya prodüktif olmasının bir fark yaratmayacağı,» söylenmektedir.

Böylece IDA yeni ve IBRD'nin yapamayacağı hizmetlerde bulunacaktır: yumuşak borçlar verecek ve varidat getirici veya prodüktif olmayan ama bir bölgenin kalkınmasına, ekonomik gelişmeye yardımı bulunan her türlü yatırıma yardım edebilecektir. Tek engel IDA'nın bir milyar dolar gibi çok sınırlı bir sermayesi bulunması ve böyle bir teşekkülden istenecek yardımların bu sermayeyi kat kat aşmasıdır.

DIŞ YARDIMLAR

İki memleket arası uzun vâdeli kredi alanında S.S.C.B. %2.5 faiz ve 12 yıllık vâdeyle yolu açtı, kredinin verilışinden bir yıl sonra başlayacak olan bu vâde süresinde hem faizler, hem de ana para eş taksitlerle ödenecek. Sovyetlerin bu uzun vâdeli kredileri başkaları için de bir prototip oldu; gene de özlenenden uzakta kalınmaktadır. Batı Almanya, Japonya ve İtalya'nın verdikleri çoğu uzun vâdeli krediler hem daha kısa ödeme süreleri tanıyor, hem de daha yüksek faiz alıyorlar. Bazı durumlarda şartlar ticari işlerde görüldüğü kadar ağır oluyor. İnsan yardım veren memleket temsilcilerini büyük bir firmanın kurt temsilcileri sanmaktan kendini alamıyor. Bu kurtluğun ve zekiliğin yanlış yere kullanıldığı açıktır. Az gelişmiş bir memleket uzun vâdeli krediye çok muhtaç bir duruma düşebilir. Böyle bir durumdan yararlanmak politika ile bağdaştırılacak bir şey değildir. Fırsattan istifade eden delegelerin borç veren bir memlekete kazandıracakları miktar, gerek millî gelir, gerek millî bütçe bakiyelerinden, kendi memleketlerinin ölçüleriyle çok az şeylerdir. Bu konudaki anlayış ve davranışların yeniden gözden geçirilmesine şiddetle ihtiyaç vardır. Resmi bir sermayeyle yardım yapılıyorsa faiz %2 veya 2.5'ü geçmemelidir. Ödeme vâdesi ana sermayenin kıymetten düşme süresine göre ayarlanmalı, yirmi yıl veya daha fazla.

Uzun zaman ödeme kapasitesi kambiyo kazançlarının sağlamlığının bir gayesi olacaktır. Başlıca malların fiyatlarındaki iniş çıkışlar, hızlı değişmeler, düzgün bir kalkınmaya engel olur. Tediye muvazenesi üzerinde tahammül edilmez bir gerginlik yaratır, hele yardımlar belli aralarla ödenecek büyük faiz ve taksitler getirmekteyse bu gerginlik daha da artar.

1901-1950 devresinde belli az gelişmiş memleketlerin ihrac ettikleri on sekiz başlıca malın uğradığı değişmelerin, iniş çıkışların oranı aşağı yukarı ortalama olarak yüzde 23'ü bulmuştur. 1950-57 devresinde, gene yüksek bir dengesizlik oranı kambiyo kazançlarını zorluyordu, (petrol hariç) ana malları ihrac eden memleketlerin çoğu bunun acısını çektiler; gerçi savaştan önceki duruma göre yıllık değişmeler daha azdı, çoğu memleketlerde %10 ile %15 arasındaydı, ama Malaya'da meselâ %21'e ulaşmıştı.¹³

Eğer az gelişmiş memleketler böyle önemli değişmelerle karşı karşıya bırakılırlarsa, kalkınmaları nasıl umulmadık tehlikelere uğramadan yürütebilir? Bunun için de ileri memleketlerin yardımıyla değişiklikleri, iniş çıkışları azaltacak plânlar düşünmek, tatbik etmek zorundayız. Bös-

¹³ Benham, op. cit., s. 44; U. N., *World Economic Survey*, 1958, s. 59.

bütün iniş çıkışsızlık ne mümkündür, ne de özenir, onun için de az gelişmiş memleketler ihraç ettikleri malları çeşitlendirmeye uğraşmalıdır. Gelişme plânları endüstriye yöneldiği zaman, yeterli olabilmenin önemi artıyor. İleri memleketlerden az gelişmiş memleketlerin endüstri alanındaki ihracatına yardım etmelerini beklemek akla yakın bir şey değildir.

SEÇİLEN MEMLEKETLERE YARDIM

Buraya kadar az gelişmiş memleketler tek bir varlık olarak düşünül-
dü. Bu davranış yatırım yardımlarının genel problemlerini ortaya vurmak
isteginden doğmuştu. Ne var ki, az gelişmiş memleketlere ayrı ayrı bak-
mak gerekir. Ancak böylece yardımın nasıl dağıtıldığını görebilir, ihti-
yaçların nasıl karşılandığını tetkik edebiliriz. Tablo 4 özel teşebbüs eko-
nomilerinden yardımın bazı seçilen memleketlere dağıldığını gösteriyor
(toplam yardımın %84'ü).

TABLO 4

SEÇİLEN MEMLEKETLERE YARDIMIN DAĞILIŞI (1951-1959)

Memleket	Nüfus (Binde) 1959	Yardım akımı (Milyon dolâr)	Nüfus başına düşen yardım (Dolâr)
Irak	6,538	195	30
Ürdün	1,527	432	283
Lübnan	1,525	55	36
Libya	1,210	192	160
Fas	10,115	482	48
Sudan*	10,700	-10	-1
Suriye	4,300	65	15
Tunus	3,815	80	21
B.A.C.	25,100	138	5.5
Bütün arap memleketleri	64,830	1,627	25
İsrail	1,937	1,245	834
Hindistan	392,440	1,245	3
Pakistan	84,450	591	7
Endonezya	85,100	176	2
Türkiye	26,800	803	30

* Eksi işareti dışarı sermaye akışını gösteriyor, net olarak

Kaynak : B. M., International Flow of Long-term Capital and Official Donations
1951-1959, s. 13-15.

DIŞ YARDIMLAR

Tablo 4'ün en dikkate çarpan yanı çeşitli memleketler arasındaki yardım dağılışında görülen eşitsizliktir. En çok yardım alan İsrail, 1.9 milyon nüfusu var, yardım hacmi 1,616 milyon dolâr. Aynı devrede Hindistan 392 milyon nüfusuyla, İsrail'in nüfusunun iki yüz katı, 1,245 milyon dolâr yardım alabiliyor; İsrail'in aldığından aşağı yukarı dörtte üçü.

Gene bütün Arap memleketleri, 65 milyon tutan nüfuslarıyla, 1,627 milyon dolâr, yani İsrail kadar yardım alıyorlar. Orta Doğu bölgesindeki Arap memleketlerini düşünürsek (Irak, Ürdün, Lübnan, Suriye, B.A.C.), 39 milyon nüfusu olan bu memleketler 883 milyon dolâr, yani İsrail'in aldığından aşağı yukarı yarısını alıyorlar. Hindistan, Pakistan, Endonezya, 562 milyonlu nüfuslarıyla 2,012 milyon dolâr, yani İsrail'den %25 daha fazla alıyorlar.

Yardımanın dağılışındaki şaşalattıcı eşitsizlik adam başına düşen yardım rakamlarında görülüyor. Sudan'ı bir yana bırakırsak, çünkü oradan bu devre boyunca dışa akım oldu hep, adam başına yardımın Endonezya'da 2, buna karşılık İsrail'de 834 dolâr olduğunu görüyoruz. Hindistan'ın 3, B.A.C.'nin 5.5, Pakistan'ın 17 dolâr adam başına yardım aldığı görülüyor. Arap memleketleri arasında 283 dolârla Ürdün iyi bir durumda. Türkiye'nin aldığı adam başına yardım ise Arap memleketleri ortalamasından biraz daha iyi.

Bu rakamlara özel sermaye de katıldığından, çeşitli yardım şekillerine göre sermaye akışını da gözden geçirmenin konumuzla ilgili olduğunu anlıyoruz. Çoğunlukla uzun vâdeli kredi alanlara oranla pek çok bağış alan bir memleket arasında elbette ki ikincisi lehine büyük bir avantaj olur. Tablo 5 bu durumu İsrail, Hindistan, ve Arap memleketleri için gösteriyor.

TABLO 5

YARDIM ÇEŞİTLERİNE GÖRE YARDIM DAĞILIŞ YÜZDESİ

Memleket	Toplam	Resmi Bağışlar %	Resmi Borçlar %	Özel Sermaye %
İsrail	100	61.0	29.0	10.0
Hindistan	100	33.3	76.5	—9.8
Arap memleketleri	100	48.0	30.0	22.0

Kaynak : Tablo 4'ün kaynağı.

Görüldüğü gibi resmi bağışlar oranı İsrail için en yüksek, toplam akışın %61'i, Hindistan'da %33.3, Arap memleketlerinde ise %48 bu oran. Resmi borçlar oranı ise, İsrail'in %29'u ve Arap memleketlerinin

%30'una karşı %76.5 ile Hindistan'da en yüksek. Özel sermayeye gelince, İsrail ile Arap memleketlerinin sırasıyla %10 ve %22 içe akış oranına karşılık Hindistan'da özel sermaye dışarı akmakta.¹⁴

Yardımların dağıtılışı konusunda tam bir bilgi edinmek için merkezi plânlamalı ekonomilerden ve uluslararası acentalardan gelen yardımları da gözönünde tutmak gerekir. Bu iki yardım kanalı toplam yardımın yalnız %16'sını akıttıklarından, ana kanaldaki eşitsizlikleri bu iki kanaldaki dengelilikle düzeltmek mümkün olamaz. Ayrıca, bu üç kanal kıyaslanabilecek nitelikte de değildirler.¹⁵ Batı yardımı meselâ büyük oranda resmi bağışlamalara dayanır (%41.6), Sovyet yardımında ise bağışlamaların oranı %3'dür. Üstelik, Batı yardımının bütün dünyaya yayılmış olmasına karşılık, Sovyet yardımı belli memleketlere verilir, Hindistan, B.A.C. ve Endonezya. Bu üç memleket 1951-59 devresinde Sovyet yardımının üçte ikisini almışlardır.¹⁶ Bu örnekte eşitsizliğin bir anlamı yoktur, yalnızca üç yardım alan memleketin durumu mevzuubahistir. Böyle bir eşitsizlik hayli sınırlıdır. Gene de eşitsizlik durumu teessüf edilecek bir şeydir. Bir kanalda eşitsizlik olması öbür kanaldaki eşitsizliği mazur göstermez.

YARDIM DAĞITIMINDA EŞİTSİZLİKLER

Çeşitli memleketlere yardım dağıtımında görülen eşitsizlikler, üzerinde konuştuğumuz devrenin bütün yardım programlarını sakatlayan gerçek bir hastalık emaresiydi. Bu eşitsizliğin yardım alan memleketlerin ihtiyaçlarındaki farktan doğmadığını söylemeye lüzum yoktur. Daha önce de belirtildiği gibi, az gelişmiş memleketlere yardım soğuk harbin bir silâhı olarak görülmekteydi. Onun için de yardım alan memleketin ihtiyacı değil, politik yatkinlıkları önemli görülüyordu. Bu siyaset sonunda «Olana verilecek» ilkesine dayanan bir duruma yöneldi. Uluslararası iyi niyet ve ekonomik gelişme üzerinde bu durumun etkisi yıkıcıydı. Gerçeği şu ki, insanlık tarihinde hiçbir memleket Amerika Birleşik Devletleri kadar yardım dağıtmamıştır. Ama ekonomik gelişme bir yana, uluslararası anlayış bakımından gösterilebilecek pek az şey var. Bazı yardım veren memleketler bu gibi sözleri, hayli hiddetli olarak, bir nankörlük

¹⁴ Tablo 4 ve 5'de özel bağışların akışı da gösterilmiştir. Bu yoldan İsrail 1951-1959 devresinde 846 milyon dolar kazanmıştır. Arap memleketlerine aynı devrede yapılan net özel bağışlar 50 milyon dolardan azdı.

¹⁵ K. Billerbeck, *Soviet Bloc Foreign Aid*, (Mimograf) Hamburg Archives of World Economy, Hamburg, 1960, s. 1-9.

¹⁶ B. M., *International Flow of Long-term Capital and Official Donations*, 1951-59, s. 34.

DIŞ YARDIMLAR

diye karşılıyorlar. Ama eğer şükran kalkınma yardımlarının uygun bedeli ise, yardımın küçük bir parçasını almakla ana parçasını almak arasında duruma konu olmak bakımından bir fark yoktur. Bir insanın kendi değeri yalnız kendisine verilenlerle değil, hiç de daha az olmiyan ölçüde, başkalarına verilenle de ölçülür. İnsani bir şeydir bu.

1951-59 devresi yardımı daha iyi dağılmış olsaydı inanılmaz sonuçlar verebilirdi, buna hiç şüphe yoktur. Yardımın dağılması için nesnel bir kriter olması çok önemli görülüyor. İlk mesele siyasi tercihlerden vazgeçmektir. Bugün şu ortaya çıkmıştır ki siyasi bağlılıklar dolarlar veya rublelerle satın alınmıyor. Bu bağlılıklar çok daha derin sebeplere dayanıyor ve para meselelerini aşıyor. Aynı şekilde, yardımı ticareti geliştiren bir alet olarak görmek te yanlış. Böyle bir davranış yardım alan memleketin itimadını sarsıyor ve yardımın asıl gayelerine olan inancını zedeliyor. Tek düşünce en basit ve açık söylenişiyse, yardım alan memleketin ekonomik kalkınması olmalı. Batı memleketlerinden söz ederken, Sir William Hayter yerinde olarak şöyle dedi:

Gaye olarak gördüğümüz politik kaygı şükran kazanmak veya yardım alan memleket üzerinde, karşı ideolojileri bastırarak, bir hâkimiyet kurmak olmamalı. Rusların da yakında öğreneceği bir gerçeği, politik bağların ekonomik yollardan kurulamayacağı gerçeğini, şimdiye kadar anlamış bulunmamız gerekir. Politik gayemiz Asya ve Afrika'daki memleketlerin yaşama standartlarını yükseltmek olmalı, o memleketlerin halkı için yapmalıyız bunu, ama aynı zamanda bunu yapmakla devamlı sulha kavuşacak bir dünyayı kurma yoluna da girmiş oluruz¹⁷.

YARDIMA İHTİYACIN ÖLÇÜSÜ

Politik bağlılık, şükran duygusu, ticaret avantajları gibi şeyleri bir yana bırakınca, yardıma ihtiyacın nesnel ölçüsü nedir diye sorulabilir. Şu belirtilmeli ki yardıma ihtiyaç sırf kalkınma isteğinden doğmaz. Kalkınma isteğinin yanı sıra kalkınma azmi de olmalı. Bu da iç kaynakların kalkınma amacına ne derece katıldıklarına bakılarak anlaşılabilir. Asıl yük kalkınacak memleketin sırtında olmalıdır, başkalarında değil. Ekonomik kalkınma işine ne derece hazırlıklı olduğunu bildiren bir şey de bir kalkınma plânının bulunmasıdır. Her şeyden önce, bu plân ekonomik kalkınmanın yönünü ve hızını, özlenen yatırım oranını, yerli

¹⁷ Benham'ın kitabından. Op. cit., s. 106.

yatırım imkânlarını, proje çeşitlerini gösterecektir. Böylece yardım veren yardımın ne miktara yükselmesi gerektiğini anlıyacaktır — yerli tasarrufların imkânlarını aşan yatırım ihtiyaçlarını karşılayacaktır.

Ama bütün yardım isteyen memleketlerde ihtiyacın üst sınırlarını tesbit edip bütünüyle bu ihtiyacı karşılamaya çalışmak, yardım veren memleketlerin millî gelirinin %1'ini çok aşan miktarları gerektirir. Bu durumda elbette ki yardım oranları düşürülecektir. Ama bu düşürmeler nesnel ve kolayca anlaşılabilen sebeplere dayandırılmalıdır. Çeşitli faktörlere dayanarak karışık etkilerle bir yardım indeksi yapmak imkânsız değildir: Nüfus büyümesinin hacmi ve oranı, adam başına gelir seviyesi, ihracat gelirlerinin durumu gibi.

Bu şekilde yatırım yardımları her memleketin gerçek ihtiyaçları ve gayretlerine göre kanallı edilebilir. Uluslararası iyi niyet ve ekonomik kalkınma anlayışı içinde geçmişin bütün hataları unutulur.

Mamafih iki memleket arası yardımlar sistemi yapılan dış yardımların az gelişmiş memleketlere eşit olarak bölünmesine engel olan sebeplerin başında gelmektedir. İki memleket arası yardım alış verişinin varlığı sayısız ayrı yardım kanalının varlığını doğurmaktadır. Bu durumda birlikte çalışmanın sözü bile yoktur. İki memleket arası yardımlaşma sistemi ile yardım dağıtımında eşitsizlik el ele gider. Eğer yardım gerçek ihtiyaçlara göre, tam bir etkiyle dağıtılmak istenirse, iki memleket arası yardımlaşmaların yerini umumî, çok yanlı yardımlaşmalar almalıdır. Bu iş için bugünkü şartlar altında en iyi organizasyonlar Birleşmiş Milletler'e bağlı acentalardır. Onların da politikanın itip kakmalarından bütün bütün uzak oldukları söylenemez. Çok yardım veren memleketler böyle uluslararası teşkilâtlar üzerinde de hâkimiyet kurabilirler, öyle ki çok yanlı yardımlaşma görüşünün arkasında ikili yardımlaşma anlayışı sürdürülebilir. Gene de Birleşmiş Milletlerin müteahhasis acentaları ve teknik organları bir bakıma bağımsızdırlar. Üyelerin anlayış ve geleneklerinin toplamından başka ve onları aşan bir ahlâk ile gelenek tesis etmişlerdir. Politik baskıları önlemek için Birleşmiş Milletlerin bu gibi teşkilâtlarında, IBRD, IFC, IDA, UNEPTA, UNSF ve SUNFED (Special United Nations Fund for Economic Development) gibi teşkilâtlarda az gelişmiş memleketlerin sesi daha fazla duyulmalıdır.

Yardım veren memleketlerin yavaş yavaş çok yanlı yardımı kabul edeceklerini tahmin ederek diyebiliriz ki Birleşmiş Milletler'in sermaye kaynakları çok fazlalaşacaktır. Mamafih bu hayli büyük bir tahmin. Bugüne kadar yardım sermayeleri verenlerin kontrolundan çıkmadı. Yaptıkları yardımı az gelişmiş memleketler üzerinde bir politik baskı aracı olarak gördükleri müddetçe yardım verenlerin bu davranışı normal-

DIŞ YARDIMLAR

dir. Bu davranışın herhangi bir fayda getirmeyeceğini bir kere anladıktan sonra, Birleşmiş Milletler aracılığını kabul etmemelerine hiçbir sebep kalmaz.

DIĞER KÖTÜYE KULLANMA PROBLEMLERİ

Hacim ve dağıtım problemlerinin dışında da yardımın kullanılışıyla ilgili bir takım problemler vardır. Bunlar şöylece toparlanabilir:

Ekonomik gelişmenin gerekleri — Yardım veren ve alan memleketlerin görüş açılarındaki temel ayrılıklar yüzünden pek çok ihtilâf doğmaktadır. Ekonomik ilerleme mücadelesinde endüstri sektörüne mi, yoksa ziraat sektörüne mi ön plânda yer verilmelidir? Küçük endüstriler tamamlanmadan ağır endüstriler kurmak doğru mudur? Üretim ile herkese hakkını verme arasındaki muvazene veya üretim ile refah hizmetleri arasındaki muvazene nedir? Eğer bu soruların kestirme cevapları yoksa, cevaplar iki görüşün karışımında gizliyse, doğru karışım oranı nedir?

Bu gibi sorular ekonomik gelişme teori ve pratiğinde başlıca çıkış noktalarıdır. Görüş açılarındaki ayrılıklar projelerin ve siyasetlerin değişik değerlendirilişlerine yol açmaktadır. Belli bir proje yardım isteyen memleketçe çok önemli görülebilir. Yardım veren memleket ise o projeyi ekonominin gelişmesine bir engel olarak kabul edebilir. Böyle bir durumda iki taraf da karşılıklı şikâyetlere başlayacak, biri müdahaleden, öbürü hakkı olduğundan söz edecek, yardım ya kısılacak, ya geri kalacaktır.

Böyle temel meseleler üzerinde çeşitli görüşler bulunması her zaman için beklenen bir şeydir. Yardım veren memleketin davranışı her zaman karanlık, şeytanî gayelerin sonucu değildir. Ama bazı durumlarda yardım veren memleketin kendi politikası, iç çekişmeleri, kendi menfaatleri bu davranışa etkili olur. Endüstri projelerini desteklemeye karşı isteksizlik bazan bu projelerde gelecekteki bir rekabetin emarelerini gören grupların baskısından doğabilir. Buna verilecek cevap iki yanın da biraz daha anlayışlı olmalarını istemektir. Yardım alan memleketler yardım verenlerin ne gibi politik mekanizmaların içinde döndüklerini anlamalıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Congress'i mâlî meselelerde son sözü söylemektedir, onun da politik bir topluluk olduğu, halktan gelen baskılara boyun eğmek zorunda olduğu düşünülürse, yardım alan memleketler, yardım verenlerin, yalnız keyfi olarak değil, meclislerin kaçınılmaz şartlarının etkileri altında hareket ettiklerini anlarlar.

Bunu anlamamak da, belki tuhaf gelecek ama, yardım veren memleketin iç işlerine karışmak sayılabilir.

Yardım veren memleketler tam mesuliyetin ekonomik kalkınma konusu olan memleketin millî organlarına düştüğünü gözden kaçırmamalıdır. Yardım alan memleketler bu haklarını kıskançlıkla korumaktadırlar. Elbette ki bir parçası veya bütünüyle yardım sermayesi finansmanı ile gerçekleşecek projeler enine boyuna münakaşa edilmelidir. Ama bu gözden geçirme yapıldıktan sonra projenin istenmesi veya istenmemesi yardım alan memleketin millî organlarına ait bir iş olmalıdır. İşin kötüsü yardım verenin bir öğretmen, bir akıl hocası rolü takınmasıdır. Yardım verme ve alma işinde bundan daha rahatsız edici bir şey olmaz.

Yardımanın devamlılığı. — Ekonomik kalkınma uzun vâdeli bir siyaseti gerektirir. Bir memleketin ekonomik yapısını etkilemek, produktivitesini artırmak, halkını eğitmek yeni endüstriler kurmak, iş gücünü bir sektörden öbür sektöre aktarmak yıllar sürer. Tesirli bir kalkınma planının formüle edilmesinde kaynakların özelliklerini ve güçlerini bilmek elzemdir. Böyle olmazsa, gelişme en az direnme gösteren bir çizgi üzerinde yürür, tesirsiz projeler silsilesi olarak kalır. 1950'lerde yardım akışı devamlı olmamak özelliğini taşıyordu. Yardım anlaşmaları bir veya iki yıllıkta. Bu, yardım veren memleketin bütçe durumuna, uzun vâdeli anlaşmalara girmeye karşı isteksizliğe, anlaşma yenilemelerini bir koz olarak elde tutma isteğine dayanıyordu. Böyle bir politikanın etkileri çok yetersizdi. İnsan ancak tek bir anlaşmaya bağlandığı zaman gerçekleştirebilecek düzinelerle proje gösterebilir. Tuhaf projelerin sonuçları «yardım kültürü» nün folkloru haline geldi; *The Ugly American* (Çirkin Amerikalı) adlı kitapta anlatılan şeyler. Eğer yatırım yardımları tesirli olacaksa, beş yıl veya daha fazla süren anlaşmalar normal kabul edilmeli. Richard S. Eckaus'un kelimeleriyle:

«... Gerçeklere gözümüzü açmalıyız... az gelişmiş memleketlere kısa vâdeyle ekonomik yardım yapılamaz... Verdiğimiz yardım onların kalkınma için gerekli gördükleri sürelerle uygun olursa daha yaratıcı ve tesirli kullanılabilir. Az gelişmiş memleketlerde bu zaman süreleri birçok yıllar ister»¹⁸.

Son zamanlarda A. B. D.'nde cesaret verici gelişmeler oldu. Başkan'a malî yıl tahsislerinin ötesinde birtakım anlaşmalara girebilme hakkı verildi. Ama asıl ümit çok yanlış, uluslararası teşkilâtlarca yapılan yardımların artırılmasında.

¹⁸ *American Economic Review, Papers and Proceedings*, Mayıs 1959, s. 250.

DIŞ YARDIMLAR

Bağlı borçlar — Yatırım yardımları alanında bu terim iki türlü kullanılır: Birincisi, yardım alan memlekette belli projelere bağlanan krediler. Örnekte IBRD kredileri her zaman kendi kendini likide eden projelere bağlanır. Proje seçiminde Uluslararası Banka'dan biraz daha serbest davranıyorsa da, IDA için de aynı şey söylenebilir. IDA'dan kredi almak isteyen bir projenin ille vâridat getirici veya doğrudan doğruya prodüktif olması gerekmez.

«Böylece su tesisleri, sıhhi tesisler, mesken projeleri de finansman alabilir. Gene IDA yardım kredilerine giren projeler arasında demiryolları programları, ziraat kredi programları, ekonomik kalkınma ile ilgili yardım programları da yer alır»¹⁹.

Kredi ve bağışların böyle belli projelere verilmemesi gerektiği düşüncesi zaman zaman ileri sürülür. Bu hem mümkün değildir, hem de arzu edilecek bir şey değil. International Monetary Fund (IMF) hariç, ki o tam bir kredi acentası sayılamaz, Birleşmiş Milletler'in finansman acentaları, kuruluş şartları gereğince, genel krediler dağıtamaz. Daha önemlisi, böyle genel kalkınma yardımları, olsa bile, faydalı bir işe yaramaz. Bu çeşit genel yardımlar çoğu zaman ödeme muvazenesindeki açıkları kapatmak için kullanılır ki, bunun ekonomik kalkınma üzerinde önemli bir etkisi olamaz. Gene de IMF yoluyla bu çeşit yardımları artırmak, genişletmek mümkündür. Üstelik, şunu da söyleyeyim ki, iki memleket arası yardımlaşmalarda genel kredilere karşı bir şey söylemiş değilim.

Bağlı borçlar teriminin ikinci ve daha genel anlamı verilen kredilerden sağlanacak kazançların krediyi açan memleketten yapılacak mübayaalara harcanmasıdır. A.B.D. Export-Import Bankası'nın çalışmaları bunun tipik bir örneğidir. Ama aşağı yukarı bütün Sovyet bloku kredilerinin yardım alan memleketlerde endüstri teşebbüsleri kurulması şartına bağlandığı da doğrudur. Sovyet Rusya bu endüstrilerin kurulması için gerekli bütün malzeme ve teçhizatı kendisi vermektedir. Böylece borçlar sınıksı bağlanmış oluyor. Genel bir kural olarak, bağlı krediler mümkün olan en dar sınırlar içinde tutulmalıdır. Bu çeşit krediler iki memleket arası yardım alış verişini geliştirir, cesaretlendirir ve uluslararası ticareti ekonomik olmıyan kanallara sürükler. Ama borç veren memlekette ödeme muvazenesi problemleri duyulmaktaysa, bağlı bir kredi hiç kredi vermemekten daha iyidir. Gene Sovyet Rusya gibi parasının değiştirilmesi serbestçe mümkün olmıyan memleketler için de bu çeşit kredi

GELİŞME VE YATIRIMLAR

vermek iyidir. Kötü olan, ne ödeme muvazenesi zorluğu çeken, ne de parasının değiştirilmesinde bir zorluğa uğrayan memleketlerin bu çeşit bağlı krediler vermeleridir. Bu gibi durumlarda bağlı krediler ticari gayelerden doğmaktadır, şu veya bu endüstrinin ihraç mallarına müşteri bulmak için kredi verilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, ticari gayeler yatırım yardımlarının amacını zedelemektedir.

DIŞ YARDIM VE PLÂNLİ GELİŞME

Hollis B. Chenery

Diş yardım az gelişmiş memleketlerin kalkınma plânlarının stratejik bir unsurudur. Tesirli bir şekilde uygulandığı zaman dış yardım iktisadî gelişme üzerinde yardım miktarının millî hâsılaya oranı ile ölçülebileceği tesirinden çok daha önemli bir rol oynar. Ancak yazık ki çok kere gerek yardımı veren teşekküller, gerek alan memleketlerdeki tatbikat belirli bir miktar yardımın iktisadî gelişmeye tesirini önemli ölçüde azaltmaktadır.

Az gelişmiş memleketlerin son zamanlarda benimsedikleri kalkınma programları sadece iç kaynakların değil, aynı zamanda dış kaynakların da daha tesirli bir şekilde kullanılmasına imkân verecek bir vasıta olarak gözükmektedir. Özellikle bu programlar mevcut iç kaynakları en iyi şekilde tamamlayacak yardım şekillerini seçmek imkânını vermektedir. Ancak yardımın bu gibi gelişme programlarına uyması için yardımı yapan teşekküllerin, yardım şartı olarak ileri sürdükleri taahhütlerin memleketin ihtiyaçlarına uygun olmasını sağlamak maksadiyle yardım politikalarını yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir.

Bu konferansında önce yardım konusunu yardımı alan memleket açısından inceleyerek dış kaynakların plânlı gelişmede oynayacağı ikili role temas edeceğim. Sonra dış yardımların daha tesirli olması için gerek yardımı yapan teşekküller, gerek alan memleketlerin uyguladıkları politikada bazı değişiklikler teklif edeceğim.

DIŞ YARDIMIN GELİŞME PLÂNLARINDAKİ ROLÜ

Dış yardım iktisadî gelişmeye iki şekilde tesir eder: Memleketin hem yatırım ve diğer gelişme maksatları için kullanabileceği kaynakları hem de döviz arzını artırır. Bu konferansın başka bir kısmında belirtildiği gibi¹ son zamanlarda hür dünyanın bütün az gelişmiş memleketlerine kredi veya hibe şeklinde yapılan yardımlar bu memleketlerin toplam yatırım kaynaklarının yüzde 30'unu ve ihracat gelirlerinin yüzde 20'sini teşkil etmiştir. Bu memleketlerde fert başına düşen gelirdeki artışın en büyük kısmı iç kaynaklara yapılan bu ilâvelerle meydana gelmiştir.

Gelişen memleketlerin gelecekte ne dereceye kadar dış yardımlara güvendiklerini en iyi olarak bu memleketlerin gelişme programları göstermektedir. Aşağıdaki tablo bu gibi programlarını tamamlamış olan on dört memleketin bugünkü ve gelecekteki yatırım seviyelerini göstermektedir. Bu memleketler dünyanın değişik kısımlarından seçilmiş olup iktisadî gelişme meselesini farklı şekillerde ele alan memleketler.

Tablodaki memleketlerin mukayesesi yatırımların dış kaynaklarla finanse edilme oranında yüzde 0 ile 80 arasında farklılık göstermektedir. Türkiye ortalama değer olan yüzde 25'e yakındır. Türkiye aynı zamanda dış finansman kaynaklarına bağlılığını azaltmayı plânlayan grup (14 memlekettten 8'i) arasındadır.

Yardım şekillerinin çeşitliliği sebebiyle dış yardımlar birçok memleketlerde bu oranların gösterdiğinden çok daha önemli bir rol oynamaktadır. Bir memleketin gelişme programının gerektirdiği maddeler, istihsal veya istihlâk malı veya ham madde olsun, şu veya bu şekilde bir dış yardımla temin edildiği zaman bu memleket aynı miktarda döviz başka maksatlar için kullanma imkânına sahip olmaktadır (Bu ikâme imkânı askerî yardımlar için de vârit olabilir. Yardım yapılmadığı takdirde devlet askerî ihtiyaçları için kendi döviz kaynaklarını kullanmak mecburiyetinde olduğu durumda askerî yardım aynı miktarda dövizin başka maksatlara tahsisine imkân vermektedir). Bu ilâve döviz kaynağı olmasaydı memleketler yatırımlarının daha büyük bir kısmını ihraç mallarının veya ithalâtı ikâme eden malların istihsaline tahsis etmek zorunda kalacaklardı. Türkiye gibi ananevî ihraç mallarına talebin fazla elâstik olmadığı veya önemli miktarda yeni ihraç malları geliştirmek için büyük gayretler sarfedilmesi gereken memleketlerde dış yardımın döviz kaynaklarını takviye etmesi yatırım kay-

¹ Bak: J. Adler, *İktisadî Gelişmeye Yabancı Kamu Mali Yardımlarının Katılması*.

DIŞ YARDIMLAR

naklarını artırmasından daha önemlidir. Meseleyi başka bir şekilde ifade edebiliriz. Yardım kalktığı takdirde Türkiye'nin gelişme hızı yüz-

TABLO : 1

YATIRIMLARIN FİNANSMANINDA YABANCI KAYNAKLARIN HİSSESİ*

Memleket	Fert başına GSMH	Yatırımın GSMH'ya Oranı		Yabancı Kaynakların Toplam Yatırma Oranı		GSMH'daki artış	
		Bugünkü Durum	Plan	Bugünkü Durum	Plan	Geçmiş	Plan
1. İsrail	\$ 700	.253	.245	.57	.39	10.6%	9.5%
2. Şili	585	.136	.154	.09	—	4.0%	5.4%
3. Japonya	400	.300	.310	—	—	9.9%	7.8%
4. Yunanistan	385	.203	.227	.27	.30	5.9%	6.0%
5. Kolombiya	260	.202	.234	.02	.15	4.0%	5.7%
6. Yugoslavya	200	.370	.392	.16	.10	8.4%	11.3%
7. Türkiye	195	.163	.181	.24	.18	4.5%	7.0%
8. Tunus	155	.190	.304	.77	.38	2.2%	6.0%
9. Mısır	140	.175	.219	.29	.12	3.4%	6.8%
10. Filipin	140	.140	.161	.07	.14	3.5%	6.5%
11. Nijerya	90	.157	.153	.37	.30	3.1%	4.1%
12. Hindistan	80	.168	.207	.15	.22	3.0%	6.3%
13. Pakistan	70	.128	.162	.48	.56	1.2%	4.1%
14. Kore	60	.201	.227	.82	.59	3.2%	7.5%
Median	\$ 175	.195	.22	.25	.20	3.7%	6.4%

de 25'den (yardımın yatırım toplamına oranından) daha fazla azalacaktır - çünkü bu durumda iç yatırımların üretkenliği düşecektir.

Diğer birçok memleket gibi Türkiye de gelecekteki gelişmesi için bir genel strateji tesbit etmeğe çalışmaktadır. Bu strateji önümüzdeki beş yıl için yüzde 7 oranında bir gelişme hızını, iç tasarrufların gayrisafi millî hâsılaya oranının yüzde 12'den yüzde 15'e yükseltilmesini ve başlıca sektörler için yatırım prioritetleri ile dış yardımların miktar

* Mukayesenin diğer cepheleri H. Chenery'nin başka bir yazısında incelenmiştir. (*Approaches to Economic Development*, International Economic Association'ın Eylül 1962'deki Viyana toplantısında verilen konferans.) Tablodaki «bugün» terimi planın ilk yılı veya plandan önceki son yılı ifade etmektedir. Geçmişteki gelişme hızı son dört-beş seneye aittir.

ve çeşitlerini ihtiva etmektedir. Bu unsurlardan bazılarının, meselâ hedef olarak kabul edilen gelişme hızının programın uygulama safhasında ayarlanması stratejinin diğer unsurlarına fazla tesir etmez. Diğer taraftan yatırım plânları, vergi nispetleri, dış ticaret politikaları gibi diğer unsurların bir kere tesbit edildikten sonra değiştirilmesi bir bütün olarak gelişme programlarının tesirliliğini azaltır.

Türkiye ve aynı durumda olan diğer memleketlerin alabilecekleri yardımdan yeteri şekilde faydalanabilmeleri için yardım yapan teşekküllerin politika ve gayeleri hakkında bilgi sahibi olmadıkları durumlarda hükümetler yardımın kullanılması için yeter hazırlık yapmamakta ve yardım teklif edildiği zaman yardım yapanın şartlarını yerine getirmekte güçlük çekmektedirler. Dünya Bankası'nın, Avrupa'nın yardım yapan memleketlerinin ve Amerikan Hükûmeti'nin yardım politikalarını farklı olduğundan teklif edilen değişik yardımları tutarlı bir bütüne uydurmak için en iyi imkân şümullü bir gelişme programı temin eder. Herkesin büyük kamu projeleri üzerinde durması mümkün olmadığına göre yardım alan memleketin, gelecek yardımın miktarı kadar yardımcı yapanın sektör tercihlerini kredi şartlarını ve teçhizatın satın alınabileceği memleketler hakkında koyduğu tahditleri bilmesi gerekir. Dış yardımların tesirli bir şekilde kullanılabilmesi için yardım yapan memleketlerin politikalarında — ayniyet olmasa dahi — asgari bir tutarlılık bulunması gereklidir.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN DIŞ YARDIM POLİTİKASI

Batı Avrupa memleketleri tarafından yapılan yardımlar son yıllarda önemli ölçüde artmış olmakla beraber hâlen az gelişmiş memleketlere yapılan devlet yardımlarının yarısından fazlasını Amerika sağlamaktadır². Amerika'nın yardım programının başlıca gayeleri Marshall Plânı devresinden beri harb sonrasında iktisadî teçhizatlanmadan askerî emniyet ve siyasî istikrar ve son birkaç yılda da uzun süreli iktisadî ve sosyal gelişme şeklinde bir değişme göstermiştir. Amerika'nın son on beş yıl içindeki Türkiye'ye yardım programı Amerikan yardımlarının bu üç safhasını aksettirmektedir.

Yardım gayeleri değiştikçe Amerikan yardımının da şekli ve şartları değişmiştir. Marshall Plânı harbden sonra Avrupa ekonomilerini dört yıl içinde yeniden teçhiz etmek için gerekli yatırım ve döviz miktarının her memleket için ayrı ayrı tesbiti esasına dayanıyordu. Yar-

² OECD tarafından yapılan bir tahmine göre 1961 senesinde 6.0 milyar dolara yaklaşan resmî yardımlar toplamının yüzde 57'sini Amerika sağlamıştır.

DIŞ YARDIMLAR

dım daha ziyade ham madde ve makine şeklinde yapıyor ve memleketin normal ithalâtına bir ilâve şeklinde olduğundan müstehlîk için diğer arz kaynaklarından farksız oluyordu.

Marshall Plânının sona erdiği 1952 yılından beri Amerika Hükûmeti Türkiye, Kore, Taylan ve Pakistan gibi nispeten ağır bir savunma masrafı yükü altında bulunan müttefik memleketlere genel ödeme dengesi yardımları yapmağa devam etti. Aynı zamanda uzun süreli gelişme gayesine hizmet eden diğer yardım şekilleri ihdas edildi. Bunlar başlangıçta teknik yardım şeklinde idi, fakat zamanla yatırım projeleri için verilen krediler önem kazanmağa başladı. Kasım 1961'de Milletlerarası Gelişme Teşkilâtı (Agency for International Development) kuruluncaya kadar Amerikan Hükûmetinin gelişme yardımı programı Gelişme İkrar Fonu (Development Loan Fund) ve İhracat - İthalât Bankası tarafından genel olarak Dünya Bankası'nın uyguladığı esaslar dahilinde idare edilmiştir.

Son iki üç yıl içinde uzun süreli iktisadî ve sosyal gelişme Amerika'nın yardım programının başlıca gayesi haline gelmiş ve bu maksada tahsis edilen miktarlar Marshall Plânı devresi seviyesine ulaşmıştır³. Ayrıca bugün dış yardımların yardım alan memleketlerin yatırım ve döviz kaynaklarının büyük bir kısmını teşkil etmesi sebebiyle yardımların kısım kısım ele alınması yerine memleketlerin genel kalkınma programları çerçevesinde bir bütün olarak mütalâa edilmesi yönünde bir gelişme görülmektedir. Amerika bir memleketin yardım ihtiyacını inceleyen o memleketin muhtelif Amerikan kaynaklarından aldığı değişik yardımlar (PL 480, İhracat - İthalât Bankası AID) ile birlikte diğer hükûmetler ve milletlerarası teşekküllerden alınan yardımları da dikkate almaktadır.

Gelişme yardımının ön plâna alınması ile Marshall Plânı zamanında kabul edilen diğer bir prensip de önem kazanmağa başlamıştır. Bu kendi kendine yardım prensipidir. Şöyle ki yardım miktarı büyük ölçüde yardımı alan memleketin kendi kendine yardım etmek için sarfettiği gayrete bağlı olmaktadır. Meselâ, Güney Amerika memlekelleri ile Birleşik Amerika arasında 1961 senesinde yapılan «İlerleme için İttifak» (Alliance for Progress) anlaşmasına göre önümüzdeki on sene içinde yapılacak yatırımların yüzde 80'i memleketlerin iç kaynaklarından yüz-

³ 1960-1962 mâli yıllarında gelişme gayelerine (İhracat-İthalât Bankası ve Barış için Gıda Maddeleri programının gelişme kısmı dahil) 11 milyar dolar tahsis edilmiştir. Aynı devredeki Amerikan askerî yardımları ve savunma desteği yardımları 9.2 milyar dolar tutmuştur. Marshall Plânının son üç yılında (1950-1952) yapılan iktisadî yardımların toplamı ise 10.5 milyar dolardır.

de 20'si ise dış kaynaklarla finanse edilecektir. Yukardaki tablodan da görüleceği gibi bu oran başka birçok memleketlerin plânlarındaki dış finansman oranından farklı değildir.

Amerikan yardım programının uygulanmasında ilgili memleketin gelişme plânından hareketle memleketin toplam dış kaynaklarının en iyi şekilde kullanılmasına gayret edilmektedir. Bu gayret yardım şekillerinin çeşitli olmasını gerektirmektedir. Amerika'nın gelişme yardımı bazı hallerde belirli yatırım veya teknik yardım projeleri için yapılmakta, bazı hallerde ise genel bir gelişme programının ithalât kısmının finansmanı şeklini almaktadır. Zirai ürün fazlalarında belirli ürünlerin arz ve talep durumları dikkate alınmaktadır.

Yardım şeklinin tayininde Amerika'daki arz şartları da göz önünde tutulmaktadır. Amerika'nın tediye bilânçosunun açık vermesi sebebi ile bugün yardım mallarının satın alınabileceği memleketler Birleşik Amerika ve az gelişmiş memleketler olarak hudutlanmıştır. Amerikan yardımının tesirli olabilmesi için yardım alan memleketin ithal malları ve projeleri seçerken muhtelif arz kaynaklarının nisbî maliyetlerini göz önünde tutması gerekir.

MÜŞTEREK BİR GELİŞME STRATEJİSİNE DOĞRU

Az gelişmiş ülkelerin dış yardımlardan faydalanarak gelişmek için sarfettikleri gayretlerin başarılı olması için yardım yapan memleketlerin alan memleketlerle daha iyi bir koordinasyon temin etmeleri kadar kendi aralarında da sıkı bir işbirliği yapmaları önemlidir. Bu müşterek yardım politikasının hedefleri (a) az gelişmiş memleketlerin makul yardım ihtiyaçlarını ödeme dengelerini ağır bir yük altında bırakmayan şartlarla temin etmek ve (b) yardım fonlarının daha tesirli bir şekilde kullanılmasını sağlamak olmalıdır. Kanaatimce bugün az gelişmiş memleketlere yapılan yardımın miktarı bu memleketlerin bugünkü gelişme gayretlerinin gerektirdiği miktarın pek altında değildir. Diğer taraftan bu yardımı çok daha tesirli bir şekilde kullanma imkânları mevcuttur.

Yardımların daha tesirli bir şekilde kullanılmasına engel olan üç faktör daha bariz olarak görülmeğe başlamıştır. Birincisi yardımın, veren memleketleri tatmin edecek şekilde kullanılacağına dair yapılan tekliflerin yeterli bir şekilde hazırlanmamasıdır. İkincisi gelişen memleketlerin bütün ihtiyaçlarının sadece projeler için yapılan yardımlarla karşılanmayacağı ve çok büyük ölçüde proje kontrolüne dayanan yardımların gelişme plânlarında büyük aksaklıklar yaratacağının yardım yapan teşekküller tarafından pek yavaş kabul edilmesidir. Üçüncü faktör çok

DIŞ YARDIMLAR

kere teklif edilen kredi vâdelerinin çok kısa ve faiz nisbetinin çok yüksek olmasıdır. Bu şartlar değişmedikçe mevcut fonların hacmi artsa dahi yardım şeklindeki sermaye hareketlerinde büyük bir artış beklenemez.

Bu gibi problemlerin halli yolunda önemli gelişmelerin kaydedildiği iki teşebbüs Hindistan ve Pakistan'a yapılan yardımda görülmektedir. Dünya Bankası tarafından idare edilen bir konsorsiyum vasıtasıyla bu iki memleketin gelişme plânlarına uygun olarak yardım yapılması yardım miktarının artmasını sağladığı gibi yardım yapan memleketlerin prensipleri ile yardım alan memleketlerin ihtiyaçlarının bağdaştırılmasına da imkân vermiştir. Bu çerçeveye için Amerikan Hükümeti zirai mahsul fazlalarına ilâve olarak yaptığı yardımın yansını belirli projelere bağlı olmıyan mal ve malzeme yardımı şeklinde yapmak imkânını bulmuştur. Bahis konusu yardımda Avrupa memleketleri ve Dünya Bankası proje için yardım yapılması prensibinden ayrılmak hususunda tereddüt göstermiş olmakla beraber konsorsiyum şeklinde yapılan yardımlar gelecekte bu politikalarını değiştirmeye ikna edilmeleri için en iyi imkânları yaratmaktadır.⁴

Önümüzdeki senelerde yardım veren teşekküllerin, OECD'nin Gelişme İstişare Komitesi, Dünya Bankası veya diğer bir koordinasyon teşkilâtının idaresinde diğer bir on, on iki memleketle konsorsiyum mahiyetinde bir işbirliği sağlamaları mümkün olabilir. Halen Türkiye'nin ilk beş yıllık kalkınma plânının OECD tarafından bu maksatla tetkik edilmekte olması yardım münasebetlerinin gelişmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Konsorsiyumun Türkiye'nin gelişme plânında Avrupa ve Amerikan yardım kaynaklarının Türk kaynakları ile ne şekilde birleştirileceğine dair alacağı kararın başka memleketlere yapılacak yardımların alacağı şekle tesir etmesi muhtemeldir. Bu yeni yardım usulü başarılı bir şekilde teessüs ettiği taktirde Amerika'nın Türkiye'ye öncelikle savunma gayretlerini desteklemek için yardım yaptığı devre kapanacak ve uzun süreli iktisadî ve sosyal gelişme hedeflerine ulaşmak için sarfedilecek müşterek gayretlerin birleşmesinden doğan yeni bir kuvvet kazanacaktır.

⁴ İngiltere ve Almanya, Hindistan ve Pakistan'a projelere bağlı olmıyan malzeme için kredi vermiştir.

TÜRKİYE'DE BİR ECNEBİ SERMAYESİ YATIRIMI MİSALİ

Cihat İren

YATIRIM FIKRİNİN DOĞUŞU

X firması dünyanın en büyük z mamûlü imalâtçılarından bir tanesidir. Yirmi seneden beri de mamûllerini Türkiye'ye ihraç etmektedir. Firma hiçbir zaman Türkiye'de fabrika kurmayı ve imalât yapmayı düşünmemiştir.

1951 senesinde firmanın mümessil ve Türkiye'deki distribütörü, X firmasına müracaat ederek müştereken bir fabrika kurmayı teklif etmişti. Distribütörü o tarihte bu teşebbüse sevkeden âmil münhasıran yatırım arzusudur. Kendisi bu suretle hem verimli bir sınaî işletme kurmak ve hem de bu suretle X firmasının «Know-How» ından faydalanmak istemektedir. Fakat X firması Türkiye'de yatırım yapmayı düşünmemektedir. Distribütörün talebi reddedilmiştir.

Bununla beraber, on iki yıl müddet zarfında Distribütör sık sık teklifini tekrarlamıştır. Zamanla Türkiye'de pazar genişlemiş, ithalât zorlukları kurulan sınaî teşebbüslere çok kârlı monopoller sağlamış fakat X firması teklifleri reddetmiştir.

DIŞ YARDIMLAR

Fakat 1958 senesinde Avrupa'da bir imalâtçı firmanın Türkiye'de X mamûlü yapacak bir fabrika kurmağa karar vermesi ve bu kararın da kuvveden fiile çıkması üzerine X firması mevzuu tetkik etmiş ve 1961 senesinde Türkiye'de 100 milyon liranın üstünde bir yatırım yapmağa karar vermiştir.

Bu kararda birinci plânda müessir olan faktör rekabettir. Esasen, X firması dünyanın her tarafında Avrupalı imalâtçı firmalar ile rekâbet halindedir.

Yatırımla ilgili bütün etütler yabancı sermayedar X firması tarafından yapılmıştır. Son safhada firmanın eksperleri Türkiye'de bir müşavirin yardımı ile bir hafta zarfında 6224 sayılı yabancı sermaye teşvik kanununa göre talep edilen müracaatı hazırlamışlardır.

Müracaatın hazırlanmasında X firmasına hükûmetçe bir yardımda bulunulmamıştır. Türkiye'de yabancı sermayeyi teşvik için hususî bir kanun bulunduğu halde, yabancı sermayedara yardım edecek teşkilât mevcut değildir.

Bununla beraber müracaatın hazırlanması hususî bir müşkülât arz etmemiştir. Ancak, ilgili daire karar arifesinde telefonla talepten istenmiyen bazı teferruatlı bilgileri talep etmiş. Bu bilgilerin verilmesi güç ve masraflı olmuştur.

İlgililerden talepname alındığı zaman talepnameler tetkike tâbi tutulmamaktadır. Soruşturmalar yapılsa da ilgili firma bundan haberdar edilmemektedir.

Yatırım talebi bir buçuk ay zarfında komitece müspet olarak karara bağlanmıştır. Bir ay sonra da gerekli Bakanlar Kurulu kararı imzalanmıştır.

X firmasının müracaat ettiği tarihte Türkiye'de askerî bir ihtilâl rejiminin mevcut olduğu da bilhassa not edilmelidir. X firmasının müracaatı dış istikrazın aynı olması hususu ile (Know-How için talebedilen ücret müstesna) aynen kabul edilmiştir.

Teknik yardım için istenen ücret hiçbir sebep göstermeksizin, sırf başka firmalar daha düşük ücret istedikleri için ücret X firmasına teşmil olunmuştur.

İlgili bir yüksek memur şahsen kendisinin teknik yardım için ücret verilmesine dahi taraftar olmadığını, yabancı sermayedarın çok kâr edeceğini dolayısıyla bunun için ayrıca ücrete ihtiyaç olmadığını söylemiştir.

X firmasının yetkili şahsiyetleri Türkiye'nin sermaye kadar teknik yardıma ihtiyacı bulunduğunu, Türkiye'de elde edecekleri kazancın ya-

ısından fazlasını vergi olarak vereceklerini ve binlerce Türk'e iş geçim temin edeceklerini ifade etmişlerdir.

Proje Türkiye'nin X mamûlüne olan yıllık ihtiyacının üçte birini karşılayacak kapasitede tamamen yeni ve modern bir tesistir. Projede tasavvur edilen malî bünye hususiyet arz etmektedir. Kurulması derpiş olunan şirkete bir Türk Şirketi karakteri verilmesi düşünülmüş, ekseriyet yabancı sermayedarda bulunmakla beraber Türk sermayedarlarına da büyük bir hisse ayrılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin tediye muvazenesi güçlükleri de göz önünde tutulmuş yabancı firma dışarda akdett'ği istikrazı kendi sermayesi olarak yatırmamış (ki Türk mevzuatı bakımından bu kendisine bir hak olarak tanınmış bulunmaktadır), bu ikrazı Türk şirketine temin etmiştir. Bu suretle Türkiye için döviz transfer külfeti azalmıştır.

İleride görüleceği gibi firma bu kararından dolayı güçlüklerle karşılaşmış, âdeta bu yüzden cezalanacak duruma düşmüştür. Yatırımın finansmanını da gerek sabit sermaye, gerekse mütedavil sermaye olarak Amerika'nın Türkiye'de Türk lirası fonlarının kullanılması da plânlanmıştır.

X firması yabancı sermaye komitesine müracaat ettikten tam bir hafta sonra dünyanın en büyük X mamûlü imalâtçılarından bir diğeri de Türkiye'de fabrika kurmak üzere müracaat etmiş, bu firmanın müracaatı da Türk hükûmetince kabul edilmiştir.

KURULUŞ

X firması teşebbüsü için Türk Hükûmetinin tasvibini aldıktan sonra gerekli şirketi kurmak için çalışmalara başlamıştır. Hukukî metinlerin hazırlanması vazifesi bir Türk hukukçuya tevdi olunmuştur.

Şirketin kuruluş safhasında ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Türk sermayedarlarıyla temasa X firmasının yetkilileri memur edilmiştir. Bu yetkililer çok üstün vasıflı ve dünyanın her köşesinde teşebbüsleri realize ettikleri için pek büyük bir tecrübeye de sahiptirler. X firması normal olarak Türk hissedarlarını bir plâsman yapmağa dâvet etmektedir.

Buna mukabil, Türk sermayedarlar, Şirkete yatırdıkları sermayelerinin, malik olacakları hisse senetlerinin getireceği zamanın dışında bir takım munzam ve fevkalâde ölçüsüz menfaatler talep etmektedir.

Müzakerelere girilen sermayedarlardan (A) fabrikanın inşaatı kendisine ihale edildiği takdirde şirkete iştirak etmeyi kabul etmekte; (B), (C), (D) kendilerine münhasır bayilik (Distribütörlük) hakkı tanınmasını şart koşmakta; (E) şirketin malî muamelelerinde imtiyaz ve

rüçhan istemektedirler. Yoksa, Türk sermayedarları kendi sermayelerini kendileri daha iyi işletecekleri kanaatindedirler.

Ayrıca, X firmasının yetkilileri temas edecekleri sermayedarları önce banka referanslarıyla ve şahsi temaslariyle seçmek, bulmak yolundan başka yol aramamışlardır. Böylece ekseriya, malî imkânları geniş, fakat ufku dar, büyük yatırımları, bu ölçüde sınai ve mâli organizasyonları kavrayacak bilgi ve tecrübesi bulunmayan bir kısım iş adamlariyle de müzakerelere girişilmiştir.

Bu sermayedarların bir kısmı uzun müzakerelerden sonra taahhüde girmiş, fakat sonradan caymışlardır.

Bu sermayedarlardan bir tanesi yalnız başına şirket sermayesinin %10'una talip olmuş, nihai kararı verdikten sonra, bir iki arkadaşının bu iş için cazip bir iş değildir demesi üzerine yatırımdan vazgeçmiştir. Kendisi bankasıyla de görüşmüş ve fakat ehemmiyetli bir mevduat kaybına uğramak istemiyen banka teşvikkâr görünmemiş olacak ki, bankasının da bu iştirake muarız olduğunu kağıttan caymış olmanın mazareti olarak ileri sürmüştür.

Türk sermayedarlarla müzakereler 7 ay sürmüştür. X firmasının yetkilileri büyük mâli müesseselerin iştirakini temine muvaffak olmuşlar, fakat münferit müteşebbislerle yaptıkları temaslardan tam bir netice elde edememişlerdir.

Gecikme yeni bir müzakere metodunun aranmasına âmil olmuş, X firması Türk iş adamlarını tanıyan ve onların zihniyetini bilen bir Türkte sermayenin temini vazifesini vermiştir. Bu metot verimli olmuş ve 3 hafta zarfında subscription tamamlanarak şirket kurulmuştur.

Kurucuların bir kısmının Türkiye'de bulunmaması yüzünden statülerin hazırlanması ve formalitelerin de pek fazla olması, vekâletnamelerin yabancı dilde olması, bunların noterde ayrıca tercüme ve tasdiklerinin de zaruri bulunması aylarca süren gecikmelere sebebiyet vermiştir.

Şirketin sermayesinin tesbiti de çeşitli zorluklar tevhit etmiştir. Kuruluştaki çok yüksek nispi damga resmi yüzünden sermaye bilzarur ufak tutulmuştur. Zamanla, iki sene içinde peyderpey artırılacaktır. Yabancı şerik şirkete aynı sermaye verecektir. Bu itibarla makineler imal ve ithâl edilmeden şirket kurulamamaktadır. Zira Türk mevzuatına göre sermayenin nakden veya aynen yatırılması lâzımdır. Yabancı bankaların mektupları da ihtiyaca sâlih değildir. Bu müşkülü yenmek için önceden Ankara'dan müsaade alınmış ve ileride makinelerin mübayaasında kullanılacak bir miktar dolâr tekrar ihraç edilmek üzere Türkiye Merkez Bankası'na gönderilmiştir.

Şirketin malî organizasyonu ileride ortaklar arasındaki münasebetleri tanzim etmek üzere mukaveleler imzasını icabettirmektedir. Ancak, yatırımın büyük olması ve damga resminin (Stamp tax) %0.04 nispetinde olması bu mukavelelerin imzasını imkânsız kılmıştır.

Esasen X firması kendi memleketinde ve başka memleketlerde tatbik ettiği hukukî sistemi Türkiye’de damga resminin yüksekliği yüzünden tatbik edememiştir. Birtakım hukukî teminattan fedakârlık etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Kuruluş safhasında X firması bir hususî müşkülle de karşılaşmıştır. Türk kanunlarına göre şirketlerin ünvanı ticaretlerinde «Türk» tâbirinin kullanılması için Bakanlar Kurulu kararı lâzımdır. X firması Türkiye’deki teşebbüsünü ana şirketinden tefrik ve onu tavsif etmek için her yerde yaptığı gibi, X ünvanı ticaretinde Türk kelimesinin bulunmasını istemiştir.

Talep önce normal bir seyir takip etmiş, sonra bazı mercilerde bu ünvanı Türk kelimesinin bulunması yabancı şirket için bir imtiyaz telâkki olunmuş, bu görüş ihtilâfları yüzünden kararname gecikmiş, ve şirket ünvanında Türk kelimesi bulunmadan kurulmuş, müteakiben kararname çıkmış fakat bu sefer umumî heyet kararı bulunmadığı için de ünvan bir müddet kullanılmamıştır.

Neticede yabancı X firması, büyük malî ve teknik imkânlarla malik olduğu halde ve aralıksız Türkiye’deki proje ile alâkadar bulunduğu halde fabrikanın temelini müracaatından 10 ay sonra atabilmiştir.

TATBİKAT

X firması projenin tatbikatına finansman problemleri ile başlamıştır. Amerikan Hükümetine ait Türk parasının kullanılması uzun formalitelere tâbidir. Önce, Washington’a müracaat olunmakta, müracaat Türkiye’ye intikal etmekte, tasvip tekrar Washington’a gitmekte, orada uygun görüldükten sonra tekrar Türkiye’ye havale edilmekte ve nihayet mukavele imza olunmaktadır.

Türkiye’de ilgili mercilerce, finansmanı tasvip etmek için, bu Türk parasının kullanılmasından mütevellit kârların transfer edilmeyeceğinin taahhüt edilmesi istenmektedir. Türk Hükümetinin mutlak hâkimiyet ve tasarruf hakkı muvacehesinde böyle bir taahhütnamenin hukukî hiçbir izahı yoktur. Ancak, bu taahhütnamenin imzası %0.04 nispetinde bir damga resmi tediyeşine müncer olmaktadır.

Daha teşebbüse girişilmeden alınan bu ağır vergiler X firmasını yıldırmış, gerekli paranın hemen tedariki de bankaların yardımı ile ol-

DIŞ YARDIMLAR

muştur, krediler için de aynı şekil ve nispette ağır pul masrafları ödemek icabetmiştir.

X firması taahhünameyi imza etmeden transfer takyidinin müşahhas olarak nasıl hesaplanacağını öğrenmek istemiştir. İlgili merci 6224 sayılı kanunla X firmasına verilen transfer haklarını da kısmen bertaraf ederek bir formülü tatbik edeceğini bildirmiştir. Bu anlayışa itiraz edilmiş ve neticede kanuna uygun tatminkâr bir hesap şekli bulunmuştur. Bu formül bütün yabancı firmalara teşmil edilmiştir.

X firması tatbikatta büyük bir müşkülâta da dış istikraz yüzünden uğrayacaktır. Komite firmanın Türkiye'deki şirket için temin edeceği istikrazın aynı değil nakdi olmasını istemiştir.

Bu istikraz hâsıla ile alınacak her makine için ayrı ithal lisansı, ayrı formalite, munzam akreditif masrafı ve munzam faiz demektir. X firmasının istikrazı aynen getirmesi kanunen de hakkıdır. Firma bunun için gereken itirazı yapmıştır. Firma istikrazı sermaye olarak getirse idi bu müşkülâtla karşılaşmayacaktı.

X firması işlerini mutlaka bir emniyet içinde yürütmek için ilgililere ne nispette ve hangi vergileri ödeyeceğini sormuştur. Bu sorunun cevaplandırılması 6 aydan fazla sürmüştür.

Ancak, verilen cevaplar vergi kanunlarına pek uymamıştır. X firmasının Türkiye'ye aldığı her meblâğ bir irat telâkki olunmuş, Türkiye'deki şirkete ikraz yapan yabancı bankanın dahi alacağı faiz yüzünden gelir vergisine tâbi tutulacağı muktezası tâyin olunmuştur. Tatbikatta mevcut bulunmayan bu mükellefiyetler hakkındaki muktezanın revize edilmesi için çalışılmaktadır.

6224 sayılı kanun yabancı sermayedarlara kendi mütehassıslarını kullanmak yetkisini vermiştir. X firması da bu haktan faydalandırılmıştır. Ancak, usulen önceden çalışma vizesi olmadan gelenlerin Türkiye'yi terkederek dışarda bir Türk konsolosluğundan vize alıp gelmeleri istenmiştir.

İzahı mümkün olmayan ve kanuna da dayanmayan bu usul ilgili mercilere duyurulmuştur. Bu ilgili merciler müracaatı büyük anlayışla karşılayarak bu galat idari tatbikatı önlemeye teşebbüs etmişlerdir.

Bir yabancı sermaye yatırımının doğuş hikâyesi burada bitiyor. Bu hikâyeden şu aşağıdaki neticeleri çıkarmak hatâlı olmayacaktır sanırım:

1 — Türkiye yabancı sermaye yatırımlarını celbetmek için faaliyet göstermemektedir.

2 — Esasen yatırımları celp ve teşvik edecek, yatırım yapanlara yol gösterecek, yardım edecek bir teşkilâta da mâlik bulunmamaktadır.

Yabancı Sermaye Teşvik Komitesi yalnız tasvip kararı vermekte ve ondan sonra sermayedarı mukadderatı ile başbaşa bırakmaktadır.

3 — İlgili mercilerde yabancı sermaye yatırımlarının Türk ekonomisinin gelişmesinde oynayabileceği rol, bu yatırımlarını ekonomiye yapacağı Contribution, hakikî mânasiyle anlaşılmış görünmemektedir.

4 — Yerli sermaye yatırımları için dahi pek fazla olan formaliteler, bu formaliteler konurken yabancı sermaye yatırımları düşünülmediği için, yabancı sermayedarlar için muazzam hailer haline gelmektedirler. Bu yüzden muhtelif dairelerle temas etmek mecburiyetinde kalan yabancı sermayedar her dairede başka zorluk, (bu arada yabancı dil zorluğu da zikredilmelidir), başka zihniyetle karşılaşmaktadır.

5 — Yatırım yapmış bulunan yabancı sermayedarların Türk Hükümetinin yakın alâkasına ihtiyaçları vardır.

6 — Yabancı sermayedarlarla Türk sermayedarlar arasındaki zihniyet, metot, bilgi ve tecrübe farkları iki sermaye grubu arasında işbirliğini güçleştirici bir unsur olmaktadır.

7 — Yabancı sermayedarın kendi memleketindeki metotları tatbik etmek temayülü kendisi için güçlük doğurmaktadır.

Kanaatimizce bütün bu zorluklar halledilebilir. İlk atılacak adım vasıflı elemanlarla mücehhez, yetkili bir teşkilâtın, yabancı sermayedara muhatap olacak, bütün meselelerini halledebilecek bir organizasyonun kurulmasıdır. Böyle bir teşkilât meselelerin üstüne eğilebilir. Türkiye'ye gelmiş bulunan yabancı sermayedarların hâlen karşılaşmakta oldukları müşkülleri bertaraf edebilir, sonra da yeni sermaye celbi için faaliyetlere girişebilecek şekilde taazzuv edebilir.

Hükümet bu istikamette mütevazî bir adım atmayı istihdaf eden bir kanun tasarısını Meclise vermiş bulunmaktadır. Bu ilk tedbir de hasatlığın teşhis edilmiş olmasının delilidir.

İKİNCİ HAFTA SONU KONUŞMASI

Maxwell Stamp

Bu konferansın geçen haftaki kısmını ekonomik kalkınma problemlerine hasrederek mevzuu daraltıp dış yardım ve sanayileşme meselesini mütalâa ettik.

Meseleyi başlıca iki kısma ayırdık:

Özel Dış Yardım,

Dış Yardım veya Umumî Dış Yardım.

İkinci kısım Umumî Yardımı husule getiren sebepler üzerine tartışmalara yol açtı; yardım miktarı, muhtelif tipteki yardımların dağılışı ve iktisadî tesirleri; yardım tahsislerinde mâkul nispette objektif ölçülerin tesbiti imkânı. Ölçülerden birini kalkınmanın gelişmesine dış yardımın tesiri teşkil ettiğinden, değişik şıkların muhtemel tesirlerini ölçebilmek için bir kalkınma teorisinin bulunup bulunamayacağı mütalâası meydana geldi. Bu da Millî Plânlama konusunun Dış Yardımla olan münasebetinin mütalâasına ve hattâ plânlama ile ne kastedildiği hususuna yol açtı.

Bunu müteakıp ben özel dış yatırım meselesini açıkladım. Bay İren de bu tarz yatırımı cezbetmenin kötülüğünü açıklıyan bir misal verdi.

Hafta içerisinde çeşitli fikirler izhar edildi. Bu arada aklıma Yahudi-nin oğluna sorduğu soru geldi. «Baba, âdilâne kâr nedir?» Baba : «Sartarken mi, alırken mi oğlum?» diye cevap verir; yardım etmek veya yardım görmek meselesini ele alacak olursak, yardımın umumî yekûn itibariyle ihtiyacı karşılayacak miktarda olup olmadığı hususu, yardımdan fayda sağlamak ihtimal dahilinde mi yoksa faydalanmak için vergi

ödemek mi lâzım düşüncelerine fazlaşıyla dayanmaktadır. Konferansı açanların çoğunluğu birinci kategoridendirler, yalnız birkaçı tarafsız kaldılar, bunlar vergisiz maaş alan ve dolayısıyla bu yükün kaldırılmasına iştirak etmeyen milletlerarası devlet memurlarıdır. Maddî menfaatlerimizin hükümlerimize ne dereceye kadar tesir ettiklerini anlamak için kalblerimizi yoklasak belki daha açık düşünme yolunda yardımcı bulmuş oluruz. Mamafih umumiyet itibariyle haftayı birbirimize başlangıçta olduğundan daha yakın hissederek bitirdik. İhtimal çoğumuz yazılarımızı veya şifahi münakaşalarımızı şimdi konferansın başında olduğundan daha başka şekilde ifade ederdik. Netice olarak içinde yerli ve milletlerarası iş adamları, devlet memurları ve iktisatçıların bulunduğu bu parlak topluluğun geniş ölçüde anlaşmaya vardıklarını söyleyebileceğimiz birkaç nokta bulmak gayri mümkün değildir. Anlaşmaya varılan sahaları bulmağa çalışmama rağmen geride tabiatıyla birçok ihtilâflı sahalar kalmaktadır.

Birçoğunun söz almamış olmasına ve oy toplanmamasına rağmen aşağıdaki noktalarda anlaşığımızı emniyetle söyleyemem:

Dış yardımın sebepleri — Bu hususta fikirler karışıktır: Bazısı *insanîdir* — İstiraptan kurtarma arzusu, başkalarının durumunu islâh etmek; diğerleri *siyasîdir* — teberruda bulunan memleketin siyasî nüfuzunu genişletmek arzusu. Buna ne yapılacağı bilinmeyen ziraî mal fazlalıklarından kurtulmak veya diğer çeşit mal fazlalıklarını elden çıkarmak arzusunun da ilâve etmek lâzımdır. Bunlara şimdi yeni bir sebep daha katmalıyız. Yeni tanınan bir vazife olarak dış yardım yapan diğer kuvvetler yanında geri duruyor intibahı vermemek. Sadece «klüp» kelimesi bile insanı kabul edilmediği bir yer olarak tedirgin etmektedir.

Bazı sebepler değerli, diğerleri ise daha az kıymetlidir (Meselâ nizamlar yardım etmekten siyasî menfaat temin edilemeyecek tarzda kurulacak olsa yardım etme sebepleri zayıflayacak ve yardımın umumî yekûnu azalacaktır). Dolayısıyla veren memleketlerin yardımdan bir menfaat sağladıklarına inanmaları Yardım Gören memleketlerin yararınadır. Yardım gören memleketler multilateralizm üzerinde fazla ısrar etmemeli ve yardım sebepleri hususunda açıkça şüphe ifade etmemelidirler.

Dış yardımın miktarını gösteren rakamlar yazılarda verildiğinden bunların üzerinde tekrar durmak niyetinde değilim. Son birkaç sene zarfında miktar muhakkak ki yükselmıştır ve umumî yardım yükünü Avrupa memleketleri daha fazla paylaştıkça bu miktar daha da artabilir. Yardımın umumî yekûn itibariyle kâfi olup olmadığı meselesini münakaşa etmiştik: Zannederim bu konuda anlaşma hâsıl olmuştur diyemeyiz. Bu anlaşmazlıktaki başlıca âmil konunun kavramındaki karışıklıktır. Yardım-

dan başlıca gayenin doğrudan doğruya yoksulluğun giderilmesi yahut milletler arasında daha âdilâne bir durum husule getirmek için yeniden gelir dağıtımını yapmak olduğuna inanacak olursak sarahaten görülür ki ihtiyaçlar sonsuzdur yahut sonsuz değilse de, tatbiki bakımdan sonsuzdur. Fiiliyatta yapılacak yardım miktarı halihazırda zengin memleketlerden dışarı çıkan kaynakların ilerde o memleketlerin kaynaklarının azalma derecesine münhasır kalabilir. Bu ifrat durumu müdafaaya hazır az insan bulunur — yardımı temin etmek için vergi ödeyenler arasında ise daha az insan çıkar. Lâkin bu durumdan uzaklaşırsa objektif standartlar bulmak güçleşir. Birleşik Amerika Hükûmetinin siyaseti kendi memleketlerinin inkişafı yolunda kaynaklarından iyice faydalanarak sonunda kendi kendine yetebilecek, belki de başka memleketlere yardım edebilecek memleketlere daha fazla yardımda bulunmaktadır. Haddizatında bu yardım halihazırdaki istihlâkten ziyade verimli yatırımlarda kullanılmak içindir. «İstihlâk kapasitesi» meselesine dair uzun ve enteresan tartışmalarda bulunduk. Herhangi bir kesinlikle ölçmek bir tarafa, «istihlâk kapasitesi» nin tarifini dahi yapamamamıza rağmen mânasını ve lüzumlu bir mefhum olduğunu idrak ettiğimizi söyleyebiliriz.

Umumî olarak yardımın heba olmadığını hakikatte en iyi şekilde kullanıldığını gördükten sonra birkaç vesile ile «programa» karşılık «proje» cephesini görüştük. Proje cephesi hususunda Mr. Qureshi şiddetli tenkitlerde bulundu ve şu hususlarda zannederim hemfikiriz: Kaynaklardan lâıkiyle faydalanıldığı hususundaki **kontrol derecesi aldattıcıdır**; projelerin hazırlanması uzun zamana muhtaç olup fonların alınmasını lüzumsuz yere uzatabilir; birçok küçük projelerden daha az karşılık getirecek olan büyük proje «cinsî cazibesini» yüzünden himaye edilebilir. Program esasına göre yardım usulü ise kullanılan miyar ve programın iyi olup olmadığını tâyinde gösterilen maharet derecesine bağlıdır ve program iyi olsa dahi tatbikatı kifayetsiz bürokratik bir mekanizma ile sekteye uğrayabilir.

Yardım yapanlar tarafından tasvip edilmiş olan programın kabulü diğer memleketleri plân yapmağa teşvik edebileceğinden bu hususu kalkınmaya yardım vasıtası olarak plânlama meselesinin tamamını tartışmak için başlangıç noktası olarak almakla gelecek haftanın tartışma sahasına belki tecavüz etmiş olduk. Öyle zannediyorum ki bu esaslı ve hassasiyetle dolu mesele üzerindeki ihtilâfların bir kısmı Prof. Naggar'ın çok anlayışlı fikirleri ile uzlaştırılmıştır dememiz doğru olacaktır. Hemfikir olduğumuz noktalar şunlardır zannediyorum:

1) Bir plân iyi veya kötü olabilir ve kelimenin mânası bir nevi yoklama diyebileceğimiz şekilde mevcut kaynakların dikkatli tetkiki ve bu

kaynaklara yapılacak muhtemel müracaatlar ile iktisadiyatın istikbalde kontroluna mahsus tam ve inhinasız bir plân arasında değişebilir. Birinci mânada, kalkınmakta olan, hattâ daha ileri seviyede bulunan memleketler için iyi hattâ lüzumlu bir şey olabilir.

2) Bir plân ekonomik durumun muvazenesini umumî sektöre doğru meyllettirebilir. Diğer taraftan özel teşebbüsün plânlarına yardım etmek ve yeter derecede kaynağın özel sektöre ayrılmasını emniyet altına almakla özel teşebbüsün durumunu geliştirebilir.

3) Plânlamada önlenmesi icap eden bazı tehlikeler vardır:

- (a) Prof. Naggar'ın «Nizam Maniası» şeklinde vasıflandırdığı, hedefler için lüzumlu olmaktan ziyade sırf yapılmış olsun diye meydana getirilen nizamlar.
- (b) Ekonomik hayatın herhangi bir safhasının direkt kontrolü, diğer direkt kontrollerin husule gelmesine sebep olur ve sonu her zaman evvelden kestirilemez.
- (c) Hükûmet mekanizması çelimsiz bir vasıtaadır. Denenmemiş bir mekanizmaya fazla yüklenmek kolaydır.
- (d) Plânlama bazan kıymet hükümlerinin ve ideolojik durumların ifadesidir. Plânlama sadece iş adamlarına eziyet vasıtası olarak kullanılabilir.

Bir plânın kıymet veya doğruluğunu tâyin etmek şimdiki bilgi seviyemize göre sübjektif bir hüküm olarak kalmaktadır. Bu hafta içerisinde birkaç kere hatırıma şu meşhur hikâye geldi. Ailede kararların ne şekilde verildiği kendisine sorulduğu zaman aile reisi şöyle demiş: «Ben mühim şeyler, karım ise mühim olmayan şeyler hususunda karar veririm ve karım ne mühimdir, ne değildir ona karar verir.»

Açıka görüldüğü ki plânlama hususunda az gelişmiş memleketin durumu ne olursa olsun, plân ister iyi, ister kötü olsun, yardım tahsisi meselesi zor bir iştir. Fiiliyattaki hâdiselerden teorik olarak daha tesirli olacak prensipler ortaya koyabileceğimizi muhakkak ki iddia edecek değiliz. Yani en fazla ağlayan, yahut siyasî tazyik kullanan, en fazla yardım elde edecek değildir. Bize yardım tevziyatının eşit olmadığını gösteren rakamlar verilmiş bulunuyor. Fakat şahsî kanaatimce kabul edilmiş prensipler olmadığından tenkitte bulunabilmek için dayanabileceğimiz bir esas mevcut değildir. Esas itibariyle kimin ne alacağına dair kararı yardım eden veya edenler vermelidirler.

Temas edilmeyen bir nokta var ki o da gelecek on sene içerisinde Afrika yardım için daha büyük bir talip olacaktır. Eğer diğer memleketler daha az yardımla iktifa edecek durumda olmazlarsa, ihtiyaç yekûnunun fazlalaşacağı aşîkârdır.

Muhtelif çeşit yardımların ekonomik tesirlerini oldukça teferruath bir şekilde tartıştık — hibeler, düşük ve sağlam para ile yapılan istikrazlar, mal yardımları. İki unsur mevcuttur — yardım eden memleketin istifadesi veya peşinen edinilmiş hükümleri ve yardım gören memleketin tesir kabiliyeti. Yardım eden memleket için en güç olanı doğrudan doğruya yapılan hibelerdir. Bağlantılı hibeler bilhassa tediye bâkiyeleri hususunda müşkülât çeken memleketler için bir derece daha az yüklü olabilir. Serbest kaynaklar hibede bulunan memlekettten yapılan mübayaalar yerine başka yerlerden yapılan mübayaalara hasredilebileceği için garanti azdır. Fakat yardım eden memleketin kendisini daha iyi hissetmesini temin eder ve yardımı parlâmentoya kabul ettirmesini kolaylaştırır. Bazı hallerde (Meselâ Colombo plânı mucibince Kanada'dan malzeme temini gibi) yardım eden memleketin tediye bâkiyeleri azalabilir. Meselâ Hukuku Amme 480 mucibince yardım, buğday gibi muayyen mallara inhisar edecek olursa, yardımın kıymeti dolâr kıymetinin durumunda olabilir. Fakat memleketin buğdaya ihtiyacı olmayıp hibeyi kendi ekonomisi ile mezcetme problemlerini tatninkâr bir şekilde halledebileceği takdirde, hibe kaynakları için net kazanç olarak kalabilir. Bağlantılı istikrazlar biraz daha mudildir ve başlıca mahzuru da satış fiatı ile istikraz şartlarını karıştırmakla az gelişmiş memlekete ait «maliyeti» hesaplamakta güçlük doğurabilir. Az gelişmiş memleketlerden bir çoğunun lüzumlu hesapları yapabilecek derecede bilgi sahibi olmaları belki de isabetlidir. Çünkü yardım gören memleket ne yaptığını bilirse bağlantılı istikrazlarda bulunan memleketin sağlamış olduğu menfaatler onu yeniden bu gibi istikrazlarla yardımda bulunmağa daha fazla amade kılabilir ve yardım gören memlekete verilecek net miktarı artırabilir. Bununla beraber bağlantılı istikrazlarda da şüphesiz tehlikeler mevcuttur.

Yardımdan uzaklaşarak ya çok ehven şartlarla yahut ödenmesi gayet kolay uzun vâdeli veyahut ödendiği takdirde bazı muayyen maksatlar için kullanılabilecek mahallî para ile tediye edilebilecek düşük para ile yapılan istikrazlara doğru giden yeni tarzın ekonomik tesirlerini tartıştık. «Ticarî olmayan» bu tip istikrazlarda hibe unsurunun mevcudiyeti âşikârdır ve ilk bakışta bunları «istikraz» olarak vasıflandırmakla hatâ ettiğimiz intibai uyanabilir. Bu temayülün iki başlıca sebebi vardır:

- (i) Ödünç verene bir derece kontrol sağlar,
- (ii) Kongreyi yardımın temini hususunda daha kolaylıkla ikna etmeyi mümkün kılar.

1930 senelerinde senatörlerden birinin İngiltere'nin harb borçlarının Amerika Birleşik Devletleri'ne ödenmesi mevzuu ile ilgili görüşmelerde söylediği şu sözleri hatırlıyorum: «Biz sizin altınlarınızı istemiyoruz, çün-

kü bizim bol miktarda altınımız var. Mallarınızı istemiyoruz, çünkü Amerika'da işsizlik doğurur. İstedüğümüz şey sizin paranızdır».

Gerek düşük para istikrazlarında, gerekse karşılık para fonlarının biriktirilmesinde âşikâr tehlikeler mevcuttur. Hesap defterlerinde bunların mevcudiyeti sonradan mesele çıkarabilir: Senatörler ödenmeyen borçlardan dolayı endişelenip ilerdeki senelerde yardım hacmini daraltmak için mazeret olarak kullanabilirler. Yardım gören memlekette siyâsî bozukluklara sebebiyet verebilir, yahut da kendi parasıyla borçlanmasının bir zararı olmadığı zehabını uyandırabilir. Ümit ederiz ki gelecekteki yıllarda az gelişmiş memleketlerin birçoğunun parası sağlamlaşır hattâ kıymetlenir. Büyük mükellefiyetlerin mevcudiyeti ve bunlardan mütevellit zihniyet buna mâni olabilir.

Diğer bir tehlike de karşılık para fonları hakikî kaynak olarak telâkki edilebilir. Bunların sarfından doğabilecek enflasyonist neticeleri gördük ve müteakıp yıllarda sarfedildikleri takdirde enflasyonist tesirlerin vücut bulacağı kararına vardık. Bu tesirler başka taraflarda alınacak müteakıl deflasyonist tedbirlerle karşılanabilir. Lâkin buna muvaffak olabilmek için paranın şuurlu ve bir hayli bilgiye dayanılarak idaresine ihtiyaç vardır. Gruptaki iktisatçıların problemlerin giriftliği içerisinde bir hayli bocalamaları tecrübesiz hükûmetlerin yahut aldanmak *istiyenlerin* bu problemleri anlayamayacaklarını ihtimal dahiline sokmaktadır.

Düşük yahut mahallî para ile yapılan istikraz yardımının net hacmini genişlettiği nispette hoş karşılanabilir zannediyorum. Fakat bu sistemin gayri mahdud bir şekilde genişlemesinde hakikî tehlikeler mevcuttur.

Açılış haftasında yabancı özel sermayenin teşvik edilmesi lâzım geldiği hususunu elimden geldiği kadar tebarüz ettirmeğe çalıştım. Çünkü az gelişmiş bir memlekette yatırım yapan yabancı bir firmanın sözlerini dinleyecek az dostu fakat pek çok düşmanı vardır. Düşmanları arasında şunlar bulunur: Kâr elde etmenin günah yahut ahlâka aykırı olduğuna inananlar (yani özel teşebbüs düşmanları), plâna uydurması güç olduğu için özel teşebbüsten hazetmeyen aşırı dirigist'ler, bile bile muarız olmaksızın masraflarının yükselmesine ve lüzumsuz yahut beceriksizce yürütülen kontroller neticesinde hayal kırıklığına sebebiyet veren bürokratlar; ve rekabetten korkan yerli müstahsiller. Halbuki özel sermayenin sadece para getirmeyip aynı zamanda kendi yardımcı faktörlerini de beraberinde getirmesi dolayısıyla gelişme durumunda olan memlekete faydalı olacak kaynakların fazlalaşmasını temin etmesi ve bu kaynaklardan faydalanmada kabiliyeti artırması bakımından oynayabileceği rol büyüktür. Yabancı firmaları geniş mikyasta uzakta tutan her-

DIŞ YARDIMLAR

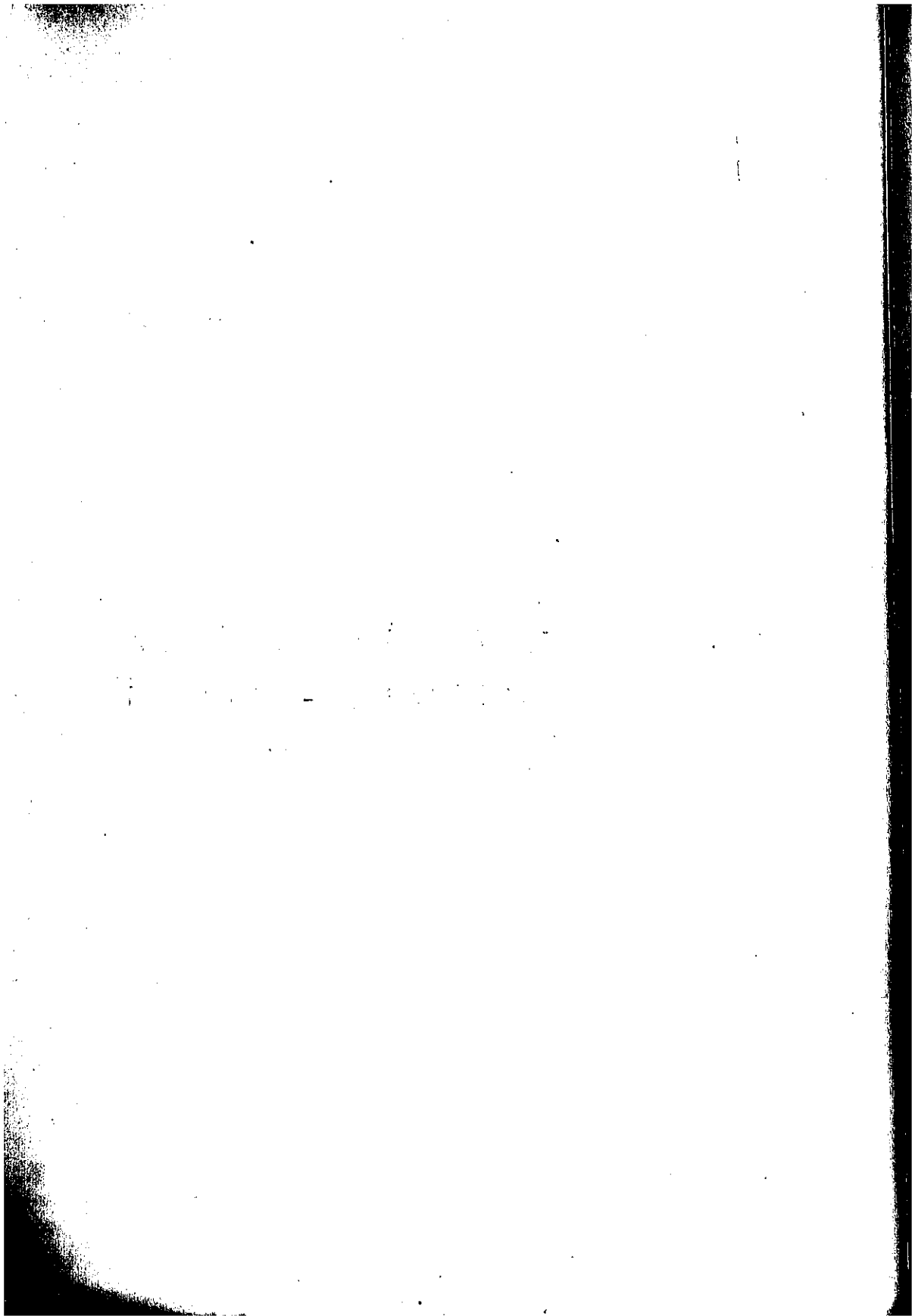
hangi bir memleketin iktisadî yönden mustarip olacağı hususunda zan-nederim hemfikiriz. Şu hususta da mutabıkız ki plânlı yahut fazlasiyle direkt kontrole tâbi ekonomide lisans alanlar için hakikî bir tekelci menfaat unsuru mevcuttur. Rekabet ve serbest giriş keyfiyetlerinin önemli olduğu yerlerde yabancı firmaları teşvik etmek ve bunların hizmetlerini ucuzca elde etmek ziyadesiyle kolaydır.

Bay İren'in Türkiye'de yatırım yapan bir yabancı firma hakkındaki etütleri bu problemleri bâriz bir şekilde ortaya koymuştur. Bu hakikaten kötü bir örnek teşkil etmiş ve yabancı teşebbüsten nasıl kaçınılacağını göstermiştir. Ümit ederim ki bu konferansın bir neticesi de görüşmelerimizin yabancı yatırımları cezbetme konusunda reformlara yol açması olacaktır. Sistemin bilhassa icra tarzının sıkı teftişi gerekmektedir. Bu, yabancıların fiilî icraatlarından pek çok şeyin öğrenilebileceği bir sahadır. Hariçteki icraatların mukayeseli tetkiki çok faydalı fikirlerin elde edilmesiyle sonuçlanabilir. Türkiye'nin, 28 milyon nüfusu, bol sayıda işçisi ve mâkul fiatları ile yatırım için câzip bir yer olması lâzımdır. Şimdi olduğundan daha fazla hızla kalkınması gerekir. Bu konuda geçmişte yabancı teşebbüsün teşvik edilmemesi müessir olmuş bulunabilir.

Bu konuşmada çaresiz olarak tartışmalarımızda ve yazılarda tebarüz ettirilen birçok noktaya hakkiyle temas edemediğimin farkındayım. En gözde meselelerine lâıkiyle yahut hiç temas edemediğim delege arkadaşlardan özür dilerim. Muhakkak ki enteresan bir hafta geçirdik: Misafirler için zevkli ve enteresan olduğu nispette ev sahiplerimiz için de faydalı olacağını ümit ederiz. Unutmamalıyız ki bütün bu konuşmalarımızdan gaye Türkiye'nin daha çabuk kalkınmasına yardım etmektir. Bu sebepten faaliyete yol açmayan bir görüşme kısırdır. Ben şahsen Türkiye'yi çalışma ve eğlencelerimizin, çok güzel tertiplenen bir konferansın ve bizi hoş karşılayan ve iyi vakit geçirmemize niyet etmiş mesut insanların tatlı hâtıraları ile terkedeceğim. Tekrar bir konferansa dâvet edileceğimi ümit ederim. Teşekkürlerimle.

Kısım : III

**EKONOMİDE PLÂN VE
SERMAYE YATIRIMI**

İKTİSADİ PLÂNLAMA VE SERMAYE YATIRIMI

Roy Harrod

Plânlama ve sermaye yatırımı ile ilgili meseleler iki grupta toplanabilir. Bir yandan, ekonomide muayyen bir büyüme haddi ve bunun gerektireceği yatırımı belirten bir genel plân ile ilgilenebiliriz. Buna bağlı olarak yerli tasarruf akımı sağlamak ve yabancı sermaye ihtiyacını uygun bir seviyede tutmak meseleleri ele alınabilir. Öte yanda ise, hangi cins yatırımların teşvik edileceği konusundaki tercihlerle ilgili plânlama meseleleri ile karşılaşırız.

SERMAYE HÂSILA ORANI

Birinci grup meseleler arasında sermaye-hâsıla oranı önemli bir yer tutmaktadır. Varılması ihtimal dahilinde olan bir optimum büyüme haddi tesbit edilebilirse, farazî bir sermaye-hâsıla oranı vasıtasıyla, gerekli yatırım miktarının hesap edilebileceği düşünülebilir. Bu oran, sermaye-hâsıla oranları birbirinden hayli farklı birçok projelerden çıkarılan bir ortalama olarak kabul etmek mümkündür.

Ekonomide, herhangi bir andaki statik sermaye-hâsıla oranı (büyük hassasiyetle olmasa bile) genel olarak hesaplanabilir. Millî sermayenin toplam değeri ile bunun yarattığı millî gelir ele alınabilir. Birçok gelişkin ekonomilerde bu sermaye-hâsıla oranının 3:1 civarında olduğu hesaplanmıştır. Bu oran, doğrudan doğruya nazarı veya tatbiki önemi olmu-

yan bir istatistik tasvirdir. Bazan, belki de pek yerinde olmayan bir ifade ile, marjinal sermaye-hâsıla oranı adı verilen ve gelirdeki bir artışı desteklemek için gerekli olan sermaye mânasındaki katsayı daha ilgi çekicidir. Buna, az-artış (incremental) sermaye-hâsıla oranı gibi bir ad vermek daha iyi olur. Statik iktisat teorisinde marj, normal olarak çok ufak (infinitesimal) artışlara verilen addır. Fakat büyüme teorisinde yılda yüzde 3 veya yüzde 6 gibi büyük artışlar bahis konusudur. Geometrik bir çizgi ile değil, bir bölge ile karşı karşıyayız ve marjinal kelimesinin bütün bölge için kullanılması yanlışlıklara yol açabilir. Gerçekten, bu bölge içinde hem bir ortalama, hem de bir marjinal mevcuttur. Az-artış sermaye-hâsıla oranına marjinal dersek, bu sefer bir marjinal marjinal sermaye-hâsıla oranı düşünmemiz gerekecektir. Sınırlı miktarda sahip olduğumuz yatırım için kullanılabilecek kaynaklar en verimli şekilde kullanılarak sadece yüzde 3 nispetinde büyüme hedef tutulduğu zamanki sermaye-hâsıl oranı, yüzde 6 nispetinde büyüme hedef tutulduğu zamanki sermaye-hâsıla oranından düşük olacaktır. Bu, statik iktisat teorisinde bir faktöre (sermaye) nazaran azalan randıman kanununun dinamik nevidir.

KÂRIN ROLÜ

Kâr kavramına önem verilen geleneksel statik iktisat teorisinde sermaye-hâsıla oranı kavramı kullanılmamaktadır. Dinamik gelişme için plânlama teorisinde kârın oynayacağı rolün çok yakından incelenmesi gerekir. Ortalama az-artış sermaye-hâsıla oranını ele alıyorsak, bahis konusu istihsal, belli bir zaman süresinde yapılan bütün yeni yatırımların sonucunda millî gelirden hâsıl olan artışın toplamıdır. Bu istihsal kâr veya daha yüksek ücret ve aylık olarak dağıtılabılır veya devlet tarafından bile alınabilir. Buna göre kâr daha küçük bir miktar, sermaye sağlıyanlara tahsis edilen miktardır.

Statik iktisatta projelerin değeri kâr ile ölçülür. Adam Smith'in meşhur görünmez elinin iş görmesi âzami kârın peşinde koşulması ile mümkün oluyordu. Meseleye bu açıdan bakmak, herhangi bir projenin, bir zaman süresinde yapılan yatırımlar arasından biri olduğu faraziyesine dayanıyordu. Tam rekabette, bir müstahsilin istihsalinin, bir malın fiyatına tesir edemeyecek kadar küçük bir cüzü olduğunu farzettığımız gibi burada da herhangi bir yatırım projesinin, memleketteki reel ücret seviyesine tesir etmeyeceğini farzedebiliriz. Böylece, bir proje ister gerçekleştirilsin, ister gerçekleştirilmesin, memleketteki ücret ve aylıkların (reel olarak) belli bir hızla artacağını farzedebiliriz. Böyle bir faraziye tah-

tında, projenin sonucunda ortaya çıkan kâr, projenin doğurduğu millî gelir artışı ile aynı şey olacaktır. Başka bir deyişle, kâr oranı, sermaye-hâsıla oranının tersidir.

Fakat ne çapta yatırım plânlayacağımızı düşünüyorsak, meselâ millî gelirin yüzde 10'unu mu, yoksa 15'ini mi yatıracağımızı inceliyor veya memleket kaynaklarına nispetle çok büyük bir yatırım projesini ele alıyorsak, bu şekilde hareket etmemiz mümkün olmayacaktır.

Bu fark, statik teoriden ayrılmamızı gerektirebilir. Bazı gelenekçiler, böyle bir durumda dahi kârı âzamileştirme prensibinin doğru bir kıstas olmadığını kabule yanaşmayacaklardır. Bu meselenin nazari plânda tam olarak incelenmesi gerekir. Dinamik iktisat da kendi bağımsız esasları üzerine kurulmalı ve statik iktisattaki kadar kesin ve muteber bir disiplin olarak kabul edilmelidir.

ORANLARIN İZAFİLİĞİ

Bundan, projelerin, sermaye-hâsıla oranları üzerinden küçükten büyüğe sıralandıkları bir listeye göre seçilmesi gerektiği mânası çıkarılamalıdır. Sermaye-hâsıla oranı ancak nihai mâmulün değeri tasrih edildiği takdirde belirlidir. Bir yatırım projesi uygulanmadan önce bir malın ekonomi içindeki değeri, bu malın nasıl elde edildiğine bağlıdır. Bu mal, çok ilkel usullerle istihsal ediliyor olabilir; çok büyük nakliye masraflarına katlanılarak ithal ediliyor olabilir veya hiç mevcut olmaz. Bir yatırım, eğer bir mal istihsal etmenin ekonomiye maliyetini epeyce azaltıyorsa, bu yatırım yapılmağa değer. Demek ki, sermaye yaratılmasından ekonominin kazanacağı değer sadece sermaye-hâsıla oranı ile değil, yatırımın önceki duruma kıyasla istihsalin mâliyetini ne derece azalttığı ile de ölçülür. Bazı projeler istihsal maliyetlerini düşürme yönünde büyük tesirleri varsa sermaye-hâsıla oranları çok yüksek olsa bile ekonomiye, bazı düşük sermaye-hâsıla oranlı projelerden daha faydalı olabilirler. Bazı enfastrüktür yatırımlarında sermaye-hâsıla oranı çok yüksek olabilir; bunların istihsalı daha önce belki de hiç mevcut değildir. Bu durumda bu projelerin, öncelik listesinde daha düşük sermaye-hâsıla oranlı projelerden daha yukarıda gelmesi gerekir.

Sermaye-hâsıla oranının önemi hususunda bir nokta daha açıklanabilir. Kâr elde edenlerin, normal olarak, diğer istihsal faktörlerine nazaran gelirlerinin daha yüksek nispetlerini tasarruf ettikleri ve bunu istihsale kattıkları iddia edilebilir. Bu sebeple, daha yüksek kâr, fakat daha düşük istihsal gösteren bir projenin uzun sürede, istihsalı yüksek fakat kârı daha düşük bir projeden daha faydalı olacağı ileri sürülebilir. Bazı durumlarda bu noktanın ciddiye alınması gerekmele beraber bu-

nun tâli bir husus olduğu inancındayım. Bunun, arzu edilir bir büyüme hızını idame ettirebilmek için gerekli tasarrufu sağlamak konusu içinde incelenmesi uygun olur.

ORANLARIN SEÇİLİŞİ

Yatırım ihtiyaçlarını formüle ederken hangi sermaye-hâsıla oranını kabul etmeliyiz? Gelişkin ülkelerde, bu ülkeler hızla büyürken bile, bu oranın 3:1 civarında bulunduğu müşahade edilmiştir. Bazı çevrelerde, bu hususu genelleştirme ve bu oranın gelişmemiş ülkelerde de câri olacağını farzetme temayülü vardır. Bunun doğru olabileceğine inanmıyorum. Bu ülkelerde sermaye-hâsıla oranının genel olarak daha düşük olduğu kanaatindeyim. Bu oranı hesaplarken, klâsik üçlü faktör tasnifine dönmek ve tabii kaynakları sermayenin içinde *saymamak* gerekiyor.

Bir memleketin sermaye-hâsıla oranının 2:1 olduğunu ve yüksek seviyede yapılan yatırımlarla bir gelişme programının uygulandığını farzedelim. Kısa veya uzun bir geçiş süresinden sonra sermaye-hâsıla oranının 3:1 e yükseleceğini farzedebiliriz. Bu başarılacaksa, geçiş süresi esnasında sermaye-hâsıla oranının 3:1 den büyük olması gerekir. Bu yüksek sermaye-hâsıla oranı, büyük bir sermaye birikimi yoluyla daha yüksek bir gelişme haddi sağlanmasındandır; şu halde, şimdiye kadarki derecede düşük bir sermaye-hâsıla oranı beklememeliyiz. Üstelik, geçiş süresi bilhassa teksifi yatırım yapılan süre olarak kabul edilirse, bu sürede verimin normal sayılandan daha az, yani üçte birden düşük olmasını ummalıyız. Bu, azalan randıman kanununun dinamik ekonomiye uygulanmasıdır.

Milletlerarası İktisat Derneği'nin 1961 yazında Brissago'da yaptığı bir toplantıda bu konu ile ilgili bazı teferruatlı hesaplar vermiştim. Bunlar maalesef daha yayımlanmamıştır. Bir «geçiş» süresinde millî gelir seviyesini 100'den 300'e yükseltmenin mümkün olduğunu ve yukardaki tahlile uyarak, sermaye miktarının da 200'den 900'e yükseltilmesi gerektiğini farzetmiştim. Meseleyi basit tutmak için, bu türlü bir hesapta ilk ağızda sermaye-hâsıla oranının geçiş süresinde sabit olacağını farzediyordum. Bu doğrusal faraziyenin sonucu olarak, gerekli sermaye-hâsıla oranı, belirtilen gayesine varabilmek için geçecek zamandan bağımsız oluyordu. Millî gelirin üç misline çıktığı bir sürede oranın 3.5:1 olması gerekecekti. Başlangıçtaki sermaye-hâsıla oranına ve bunu belli bir sürede artırmanın millî gelir üzerinde yapacağı tesire göre birkaç farklı hipotez altında gerekli olacak çeşitli sermaye-hâsıla oranları tablo şeklinde verilmiştir.

TABLO : 1

**FARKLI FARAZİYELERE GÖRE GEÇİŞ SÜRESİNDE GEREKLİ
AZ-ARTIŞ SERMAYE-HÂSILA ORANLARI**

	Başlangıçtaki sermaye-hâsıla oranı			
Gerçekleştirilen istihsal artışı 1:1	1.5:1	2:1	2.5:1	
İki misline	5:1	4.5:1	4:1	3.5:1
Üç misline	4:1	3.75:1	3.5:1	3.25:1
Dört misline	3.66:1	3.5:1	3.33:1	3.16:1

Millî gelirdeki artışın ne büyüklükte olacağı bu durumdaki şartlara, gerekli bilgi ve maharetin mevcut olup olmadığına, tabii kaynaklara v.s. bağlı olacaktır. Tablo, başlangıçtaki oran ne kadar yüksek olursa geçiş devresindeki oranın da o kadar düşük olması icabedeceğini göstermektedir. Tablo, aynı zamanda, bu oranı yükseltmenin millî gelir üzerindeki tesiri ne kadar büyük olursa, belli bir tesiri sağlayabilmek için geçiş devresinde oranın yükselmesinin o kadar az olacağını göstermektedir.

Böyle ilerisi için bir plânlamada çok düşük bir sermaye-hâsıla oranı farzedilmesi tehlikesi mevcuttur. Başlangıçtaki oran 3:1, nihai oran da 3:1 olursa, geçiş devresindeki az-artış sermaye-hâsıla oranı da 3:1 olacaktır. Fakat, gelişen ekonomiler bakımından 3:1 lik bir sermaye-hâsıla oranı farzetmenin çok iyimser bir tahmin olduğu ve geçiş devresinde 3:1'in üstünde bir oran kabul edilmesi gerektiği kanaatindeyim.

TASARRUF TEMİNİ

Geniş sınırlar içinde mâkul bir büyüme haddi ve sermaye-hâsıla oranı tesbit edilebilirse, önemli mesele olarak bu programı desteklemeğe yetecek hacimde tasarrufun sağlanması kalır. Eskisinden daha fazla miktardaki yatırım ile istihsalde daha yüksek artış sağlanırsa, ilâve istihsalin bir parçasının, büyümeyi gerçekleştirmek için hazırlanan yeni projelerde çalışanlara teşvik gayesi ile verileceği hatırd tutulmalıdır. Bunların ellerine daha fazla gelir geçmesinin, ekonominin diğer kesimlerinde de yüksek ücret taleplerine yol açması muhtemeldir. Şu halde, ilk ağızda, istihsaldeki artışın ancak ufak bir nispeti yatırımlara giden kaynaklara ayrılacaktır.

Öte yandan, gelirdeki artışın daha büyük bir kısmı tasarrufa ayrılabilirse, bileşik faiz prensibinin sonucu olarak kümülâtif bir gelişme vuku bulabilir. Kaide olarak, bir gelişme programının ilk safhalarını gerçekleştirmek zordur. Sonraki safhalarında ise işler tahmin edildiğinden

daha kolay gider. Bir süre için fedakârıya katlanılabiliirse, parlak netice ümitleri belirebilir. «Havalanma» (take-off) diye bilinen olayın asıl problem teşkil eden tarafı budur. Bir süre önce bazı ülkelerin başarılı havalanma sağladıkları halde bazılarının bunu daha gerçekleştirememiş olması, öncekilerin fedakârlık devresinde gerekli disiplini göstermiş olmaları ile izah edilebilir. Buna karşılık, bu memleketlerin bilhassa lehte şartların yardımı ile bu havalanmayı gerçekleştirdikleri de ileri sürülebilir.

Çok defa, havalanmaya iki bakımdan yardım edilebileceği söz konusu edilmektedir. Bunların birincisi olan yabancı sermaye celbinin, aşırı gidilmezse faydalı olacağı muhakkaktır. Öbür âmil, hakkında pek çok şey söylenmesine rağmen herhalde faydasız ve hattâ zararlı sayılması gereken bir yol, yani enflasyondur.

YABANCI SERMAYENİN KULLANILIŞI

Fedakârlık süresinin ilk zamanlarında, aşırı gitmemek ve memleketteki disiplini bozmamak şartı ile yabancı sermaye faydalı olabilir. Dış yardım, kabul edilemeyecek ve bu suretle herhangi bir plânlı başarısızlığa sürükleyecek bir fedakârlık yükünü hafifletebilir ve çok eiddî meseleler yaratabilecek dış ödemeler dengesi bakımından da faydalı olabilir. Bir süre sonra dış borç ödemeleri (veya memleket içinde dağıtılan kârlar) bütün durum içinde menfi bir unsur olarak ortaya çıkacağından, dış yardıma bel bağlanmasının çok mutedil olması gerektiğini üstelemek isterim. Bazı kimseler, dış sermaye millî gelir artışı hızında akmağa devam ederse her şeyin yolunda gideceğini ileri sürmüşlerdir. Bu doğru değildir. Dış sermaye akımı ile millî gelirdeki artış aynı hızda olursa borç külfeti ödemeleri (veya memleket içinde dağıtılan kârlar) millî gelirden daha büyük hızla büyüyecek ve gittikçe artan bir yük olacaktır (Burada yüzde 2 gibi ticarî olmıyan faiz hadleri ile alınan hibe tipi kredilerden bahsetmiyorum).

Yabancı sermaye millî gelir ile aynı hızda artarsa işlerin yolunda gideceği merkezindeki görüş çok yaygın olduğu için bunun böyle olmadığını gösterecek bir izah faydalı olabilir. Borç külfeti ödemeleri içinde, uygun düştüğü yerlerde, geri ödenen kârları da sayıyorum. r yılında memlekete giren dış yardımın dışarı ödenen borç külfeti ödemelerine eşit olduğu bir denge noktasına erişildiğini farzedelim. r yılında memlekete giren sermaye, $r - 1$ yılına kadar geri ödenmemiş olan sermayenin faiz ve restülmal ödemelerine eşittir. $r + 1$ yılında r yılına nispetle daha kötü bir duruma düşmek istemiyorsak, yani giren sermaye ile çı-

kan sermayenin birbirine eşit olmasını istiyorsak, $r + 1$ yılında memleketeye girecek sermaye, r yılında giren sermaye ile r yılında giren sermayenin faiz ve resülmal ödemeleri toplamına eşit olmalıdır. Bu sebepten, sermayenin bir yüzdesi olarak borç ödemeleri, millî gelirin yüzdesi olarak millî gelirin artışından fazla olursa, $r + 1$ yılında memleketeye girecek yabancı sermayedeki artışın, $r + 1$ yılında dengeyi sağliya bilmek için, millî gelirdeki artıştan fazla olması gerekecektir. Bazı istisnai durumlar hesaba katılmazsa, sermayenin yüzdesi olarak borç ödeme külfetinin, millî gelirdeki yüzde artıştan fazla olduğunu kabul edebiliriz. Şu halde, yabancı sermaye gelişi millî gelirdeki artış hızı kadar artarsa, denge noktasından sonra, borç ödemeleri toplamı giren yabancı sermayeden fazla olacaktır. Böylece, yabancı sermayeye bu kadar muhtaç duruma düşmek dış ödemeler üzerinde gittikçe artan bir külfet yaratacaktır. Aynı tahlile göre diyebiliriz ki, hangi noktadan başlarsak başlalım, yabancı sermaye, millî gelirdeki artış kadar artarak gelmeğe devam ederse, neticede giren ile çıkan sermayenin eşit oldukları bir noktaya varılacak ve bu noktadan sonra tesir menfi olarak gelişecektir.

Netice olarak, menfi bir tesirin ortaya çıkmasına mani olmak için yabancı sermayenin millî gelirdeki yükselişlerden daha hızlı artması gerekmektedir. Bu da sonunda bütün memleketin yabancılar tarafından satın alınması demektir ki gerek siyasi, gerek diğer bakımlardan makbul olmayacağı aşîkârdır. Fakat, yabancı sermaye akımının durdurulacağı bir tarih tesbit edilmek şartıyla, geçiş devresinin ilk zamanlarında büyük miktarda yabancı sermaye sağlamak zararlı değildir.

ENFLASYONUN KULLANILIŞI

İstenilen bir büyüme sağlamak için enflasyona başvurmak yolu reddedilmelidir. Şahısların, şirketlerin v.s. tasarruf etmek istedikleri miktarın üstündeki bir yatırım hacmini finanse etmek için imkânlar bulunursa bu ya dış açığa sebep olacak (gelişen ekonomilerde bu sonucun ortaya çıkması daha muhtemeldir) veya fiyatları yükseltecek, yahut da malların fabrika tesliminde gecikmeler doğuracaktır. Dış açığa sebebiyet verirse, bu açığın bir dış kredi veya yardımla karşılanması gerekecektir. Dış kredinin büyük kısmı memlekette imkânların elverdiği miktarın üstünde bir istihlâk seviyesi idamesi için harcandığı nispette asıl önemli olan büyümenin desteklenmesi gayesine tahsis edilecek dış kredi miktarı azalacaktır. Bu suretle, bahis konusu ülkenin yabancı ülkelere kredi alabilme imkânları istihlâke sarfedilmek suretiyle heba edilmiş olacaktır. Tasarruf hacmi üstünde yatırım yapılması, fabrikaların mal teslimini

geciktirirse, yatırım projeleri plâna uygun olarak tamamlanamıyacak ve hedef tutulan büyüme gerçekleştirilemeyecektir. Yatırım plânlarının tasarrufları aşması, fiyat yükselmelerine sebep olduğu nispette ise bunun ihracat ve dış ödemeler dengesi üzerinde menfi tesirleri olacak ve yukarıda işaret edilen sonuçlar ortaya çıkmıyacaktır. Bu sonuç, bahis konusu ülkenin parasında yapılacak bir devalüasyonla önlenmeğe çalışılabilir. Fakat bu da gelecek yabancı sermaye üzerinde menfi tesir doğurur.

Yükselen fiyatların en önemli menfi tesiri amortisman fonlarının reel değerlerinin düşmesidir. Çok fakir bir memleket bakımından bu çok önemli bir faktör olmayabilir, fakat bir gelişme plânı uygulanmaya başlar başlamaz bunun önemi ortaya çıkar. Enflasyonun «zorla tasarruf» (cebrî tasarruf) sağlayarak yatırımları artıracak düşüncesi genel olarak yanlış bir düşüncedir. Oldukça kısa bir sürede, meselâ bir harb süresince, enflasyonun zorla tasarruf yaratabileceği doğrudur, çünkü böyle bir sürede amortisman fonlarının değerlerinden kaybedecekleri miktarın önemli bir dereceyi bulmasına vakit kalmaz. Fakat 20 yıllık bir sürede veya hattâ 10 yıllık bir sürede bu önemli olur. Bu değer düşmesi yüzünden, fertlerin biriktirdikleri veya bütçe fazlalarının sağladığı tasarrufların gittikçe artan bir kısmı, mevcut sermayenin yenilenmesinin masrafı ile tarihî maliyetler arasındaki farkı kapamak için sarfedilir ve yeni yatırımların finansman imkânı o kadar azalır. Enflasyon vasıtasıyla sağlanan «zorla tasarruf» ile finanse edilen yeni yatırım hacminin, çok geçmeden, amortisman karşılıklarındaki yıpranmayı telâfi etmek üzere gerekli tasarruf hacminden aşağı seviyeye düşeceğini göstermek mümkündür. Enflasyonun yatırım ve büyümeyi destekleyeceği düşüncesi çok tehlikeli bir düşüncedir; çok kısa bir süre için doğru olabilir ve bazı güçlüklerle karşı çare gibi görünebilir. Fakat uzun sürede enflasyon, yatırım ve büyümenin seviyesini olacağından daha aşağıya düşürür.

Bugün gelişmiş olan birçok memleketin oldukça yüksek bir büyüme hızı sağladıkları bir devre olan on dokuzuncu asırda fiyatların genel olarak düşmekte olması çok enteresandır. Fiyatlardaki bu düşmenin bu memleketlerdeki sermaye teşekkülüne büyük yardımı dokunduğundan hiç şüphem yoktur. Bu devrede amortisman karşılıkları sadece mevcut sermayenin yenilenmesini sağlamakla kalmamış, ilâve sermaye de yaratmıştır. Fikirlerinin çoğunu kuvvetle desteklediğim Keynes'in, enflasyonun itici tesirini göstermek maksadiyle yaptığı tarihî incelemede on dokuzuncu asırdan hiç bahsetmemesi mânidardır. Fakat, iktisadî büyüme ve bilhassa durgun ekonomilerin gelişmeye başlamaları bakımından on dokuzuncu asrın en dikkate şayan bir devre olduğu muhakkaktır.

Bu noktada, enflasyon konusu üzerinde biraz durmak istiyorum. Dr.

Osman Okyar'ın enflasyonla ilgili makalesini okumak fırsatını buldum. Doğru anladım, yazar, açık finansmanın ancak Merkez Bankası tarafından para yaratılması ile finanse edildiği zaman enflasyon yaratacağını kabul ediyor. Ben şahsen bu görüşe katılmıyorum. Benim düşünceme göre, projelerin açık finansmanla ödenmesi ancak ve ancak yatırım projelerinin hacmi, şahısların ve şirketlerin câri fiyat seviyesinde tasarruf etmek isteyecekleri miktarı geçince enflasyona yol açacaktır. Yatırımların toplamı, câri fiyatlar üzerinden yapılan tasarrufları aşmazsa, kamu yatırımlarından doğacak açığın Merkez Bankası tarafından açıktan finanse edilmesi dahi enflasyon doğurmaz. Fakat yatırım hacmi tasarruf hacminden büyük olursa, devlet açığını Merkez Bankasından veya genel olarak bankalar sisteminden karşılamak yoluna gitmese dahi sonuç enflasyon olacaktır. Önemli olan nokta şudur: Yatırım, halkın câri fiyatlarda tasarruf edecekleri miktarın üstüne çıkıyorsa ve bunun sonucunda toplam talep ekonominin arz potansiyelini aşarsa, bu durumda doğacak basınç fiyatların ve kârların yükselmesine yol açacaktır. Fazla kârlar devlet tahvillerine yatırılabilir ve devlet bankalar sistemine muhtaç olmaksızın kurtulabilir. Bir yandan fazla yatırımlar için plânlama öte yandan fiyatların, kârların ve yatırılabilir fonların artması aynı anda olur. Hükûmet, fazla yatırıma gitmek suretiyle enflasyonu yaratabilir ve gerekli fonları bankalar dışında halktan temin etmekte güçlük çekmiyebilir ve bu suretle, bankalara başvurmadağı için mükemmel bir tutumu olduğunu iddia ederek öğünebilir. Buna rağmen, devletin başlattığı yatırım hacmi, zaten yapılmakta olan yatırımla beraber halkın câri fiyatlardan sağladığı tasarruf miktarını aşarsa, enflasyondan sorumlu olan yine devlettir.

«Câri fiyat seviyesinde» sözünü birkaç yerde tekrarlamış bulunmam bu hususun meselenin esası ile ilgili olmasındandır. Fazla yatırım sonucunda fiyatlar yükseldikçe kârlar arttığı için şahıslar ve şirketler daha çok tasarruf edeceklerdir. Toplam yatırım, bildiğimiz gibi, her zaman toplam tasarrufa eşittir. Fakat yatırım, önceki fiyat seviyesinde halkın tasarruf edeceği miktarın üzerinde seyrediyorsa, enflasyonun sebebi yatırımdır. Sonradan halkın yüksek yatırım seviyesini finanse edecek kadar çok tasarruf yapması, yatırımın enflasyona sebep olmadığı mânasına gelmez. Aksine, bu durumdaki yüksek tasarruf seviyesi, fazla yatırımın sebep olduğu enflasyonun bir sonucudur.

Gelişen bir ekonomide para arzını artırmak gerektiğini savunan görüşü kabul ediyorum. Bu, hükûmet için bir finansman kaynağı olacaktır. Devlet, açık harcamalarını yukarda gösterdiğimiz kıstasa göre düzenlediği müddetçe bunun zararı yoktur. Bununla beraber en namuslu hükû-

metin bile karşısına çıkacak güçlük, millî gelir istatistiklerinin, câri fiyat seviyesinde tasarrufların ne kadar olacağını veya karma bir ekonomide kamu sektörü dışındaki yatırımların değerini tahmine yetmiyecek derecede yanlış veya eksik olmasıdır. Yatırımları artırmayı plânlıyan bir hükûmetin işleri arasında millî gelir istatistiklerinin tekâmülüne büyük öncelik tanınması lüzumludur. Pratikte, yatırım ile tasarruf arasındaki denge ancak zamanla ve tecrübe ile öğrenilebilir.

Tasarlanan yatırımları karşılamak için yeteri kadar tasarrufun nasıl elde edileceği meselesi ihmal edilemez. Bu yapılmazsa hiçbir gelişme plânı başarıya ulaşamaz.

BÜYÜME POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Değerlendirme meselesini incelemek üzere Brissago'daki konferansta birtakım hesaplar göstermiştim. Bu hesaplar, dış yardım konusunda biraz geniş tutulmuş teklifleri ihtiva ediyordu ve gelişmiş ülkelerin kendi çıkarları bakımından uygulamaları gerekli hususlarla ilgiliydi. Bununla beraber câri durumda bu teklifler realiteden uzaktı; burada ise realist olmamız gerekiyor. Burada sadece çok daha basit bir tablo vermek istiyorum. Bu cins hesaplar yapmakta şimdiye kadar epeyce tecrübe edinmiş bulunduğum için, bütün sonuçların ortak özelliği olan bir noktaya işaret edebilirim. Başlangıçta yeteri kadar fedakârlık yapılabilirse, bir denge noktasından sonra her şey çok daha kolay bir şekilde gelişir.

TABLO : 2

DESTEKLENEN BİR «HAVALANMA» MİSALİ

(Başlangıç sermaye-hâsıla oranı 2:1; az-artma oranı 3.5:1; yurt içi tasarruf 5: + 102 1/2 dan fazla gelirlerin 1/3 ü veya daha azı).

Hâve						
Yıl	Sermaye Miktarı	Sermaye (Ocak 1'de)	Millî gelir	İstihlâk	Yurt içi Tasarruf	Dış kredi
0	200	5	100	95	5	0
1	205	5	102- 1/2	97- 1/2	5	1
2	211	6	105- 4/14	100- 3/14	5- 1/14	1-13/14
3	218	7	108- 5/14	103- 2/14	5- 3/14	2-11/14
4	226	8	111-10/14	106- 4/14	5- 6/14	3- 8/14
5	235	9	115- 5/14	109- 8/14	5-11/14	4- 3/14
6	245	10	119- 4/14	113- 1/14	6- 3/14	4-11/14
7	256	11	123- 7/14	116-10/14	6-11/14	5- 3/14
8	268	12	128	120- 7/14	7- 7/14	5- 7/14
9	281	13	132-11/14	124- 8/14	8- 3/14	5-11/14
10	295	14	137-12/14	128-11/14	9- 1/14	5-13/14
11	310	15	143- 3/14	133- 3/14	10	6
12	326	16	148-12/14	137-12/14	11	6
13	343	17	154-11/14	142- 9/14	12- 2/14	5-12/14

Bu memlekette millî gelirin değeri sıfır yılında 100 olarak kabul edilmiştir. Yatırımları artırmaya başlamadan önceki devrede sâfi yatırım ve tasarrufların millî gelirin yüzde 5'ine eşit olduğu ve sermaye-hâsıla oranının 2:1 olduğu farzedilmektedir. Bu esasa göre gelir yılda yüzde 2.5 hızında artmaktadır. Yılda gelirin yüzde 1'ine eşit miktarda sermaye geldiğini farzediyoruz. 5 rakamı ile gösterilen önceki sâfi yatırım miktarının her yıl yapıldığını ve 2.5 a bâliğ olan bir gelir artışı sağladığını da kabul ediyoruz. Bu asgari projeler için 2:1 lik sermaye-hâsıla oranının devam ettiği farzedilmektedir. Fakat yapılacak bütün ilâve yatırımlara 3.5:1 değerinde bir sermaye-hâsıla oranı uygulanmaktadır. Bu ilâve yatırımlar, müteakıp yıllarda değerinin yedide ikisi kadar istihsal sağlamaktadır. İstihlâkin, yeni canlandırma programı başlamadan önce olduğu gibi her yıl 2.5 birim arttığı ve buna ilâveten, millî gelirin yüzde 2.5 dan fazla artış gösterdiği her yıl bu yüzde 2.5 üstündeki miktarın (rakamları yukarı doğru bütünleyerek) üçte ikisi kadar arttığı farzediliyor. Böylece gelirdeki küçük artış iki kısma bölünmüş oluyor: (a) Nasıl olsa hâsıl olacak ve içinden tasarruf edilemeyecek kısım (hesabı basit tutmak için her yılki ilâve 0.5 birimlik tasarrufu hesaba katmıyoruz); (b) 2.5 birimin üstündeki her gelir artışından üçte birinin tasarruf edildiğini farzediyoruz. Bu tahlilde, bir yandan gittikçe artan dış borç ödemelerinden, öte yandan ise, ilk yıllarda enflasyona başvurmaksızın yeni yatırımlar için kullanılabilecek tasarruf kaynaklarını artıran, yenileme maliyetinin üstünde miktarlardaki amortisman fonlarından bahsetmemiş bulunuyorum. Dış borç ödemeleri külfetinin mevcudiyeti, gelişmenin seyrini tabloda gösterilenden daha zor bir mecraza dökcek, amortisman fonlarının hesaba katılması ise bu seyri, az miktarda olmakla beraber, kolaylaştıracaktır.

Gösterilen dış kredi, yurt içi tasarruf (millî gelir eksi istihlâk) hesaba katıldıktan sonra yatırımı her yıl 1 birim artırmak için gerekli olan miktardır.

Bu tablonun asıl özelliği, dönüm noktasına on ikinci yılda varılması ve bu noktadan sonra yabancı sermaye ihtiyacının azalmasıdır. Buradan itibaren bahis konusu memleket dış krediyi gittikçe artan derecede azaltmaya veya bu farkın bir kısmını tabloda ilk yıllar için gösterilenden daha hızlı bir istihlâk artışı sağlamak için kullanmaya başlayabilir.

Bu başarılı sonuç, tamamiyle, gelirdeki artışın yüzde 2.5 üstünde kalan kısmının sadece üçte ikisinin istihlâke gideceği faraziyesine dayanmaktadır. Bu faraziyenin halktan ne derecede bir fedakârlık beklediği, nüfustaki artış hızına bağlıdır. Meselâ nüfus yılda yüzde 2.5 nispetinde

artıyorsa bu, gelişme programı içinde işbirliği yapan istihsal âmillerinin istihsal artışından faydalanmasına pek az imkân bırakacaktır. Bunun için, nüfus artış hızı, tablo 2'de gösterilen bir «havalanma»nın gerçekleştirilmesi bakımından büyük önemi haizdir. Makul bir süre içinde dış kredilerde bir dönüm noktasına varılamazsa, herhangi bir yatırım plânının enflasyon veya imkân noksanı yüzünden aksaması mukadderdir.

Bu marjinal tasarruf haddi nasıl elde edilebilir? Yeteri kadar kâr ederlerse teşebbüsler istihsalde elde ettikleri hâsılanın bir kısmını, daha yüksek mükâfat şeklinde istihsalde işbirliği yapan istihsal âmillerine dağıtmak hakkına sahip olacaklardır. Modern kılıklı yeni projelerde işçiler genel olarak câri olan ücretlerden daha yüksek ücret almayı umacaklar ve bu yüksek ücretler karşısında eski işlerden yeni işlere geçeceklerdir. Bu şekilde ödenen gelirlerin üçte biri kadarının tasarruf edileceği çok şüphelidir. Ancak, buraya kadar durum ümitsiz değildir. Benim modelimden teşebbüslerin toplam hâsılatlarının % 10'undan az bir kısmının tekrar işe yatırıldığı, yani ne masraf olarak harcamp ne de temettü olarak dağıtıldığı mânası çıkmaktadır. Mamafih, memleketteki bütün yeni yatırımlar toplamını inceliyorsak, işlerine hâsılatlarının bu nispetini yatırımayan ufak iş birimlerini de hesaba katmamız gerekir.

Meselenin asıl önemli noktası bundan sonradır. Yeni teşebbüsler veya yeni projeler tarafından verilen yüksek ücretler dışında verilen ücretleri de yükseltebilir; yeni projelerin ortaya koyduğu misal, başka sahalarda da Sendikalar v.s. tarafından ücret artışı taleplerine ve baskılara yol açabilir. Bu diğer çevrelerde yüksek ücret verilmesini gerektirecek ve buna imkân sağlayacak verim artışı vuku bulmamış olabilir. Böylece, gelecek bir sürede yeni yatırımlardan doğan toplam millî gelir artışından, sadece yeni projeler içinde değil, dışında da daha yüksek gelirler ödenmesi gerekebilir. Ayrılan yüzde 9.5 üstünde ilâve millî gelirin üçte ikisinden fazlası ya yeni yatırımları yapanlar veya bunların dışında kalan müteşebbisler tarafından şahsî gelir olarak dağıtılacak ve tasarruf edilmeyecek olursa, bu takdirde ekonomi, yukarıda anlatıldığı gibi enflasyon veya imkânsızlıkların kucağına düşecektir. Japonya'nın dikkate şayan gelişmesinde Japonya'nın «ikili ekonomi» sisteminin payı olması çok muhtemeldir. Japonlar, sendikaların tesirlerinin ancak büyük miktarda yatırım yapan büyük teşebbüslere münhasır kaldığı ve bunların dışındaki ücretlerin oldukça durgun bulunduğu bir sistem kurmağa muvaffak olmuşlardır. Böylece, ancak modernleşen teşebbüsler ilâve işçi masettikleri zaman çalışanların yüksek ücretlerden istifadesi mümkün olmuştur.

Yukarıda bahsedilen yüzde 2.5 artış ile bunun üstündeki artışın üçte ikisi miktarından fazla olan şahsi gelir ödemelerine «fazla dağıtım» adını veriyorum. Harcanabilir şahsi gelirlerin hedef noktasının üstüne çıkmamasını sağlamak üzere bu farkı vergi yolu ile emmek mümkün müdür? Yoksa bu usul sadece daha çok ücret artışı taleplerine mi yol açar? Firmaları, hâsılatlarının %10'undan fazlasını işlerine yatırıma teşvik veya zorlamak mümkün müdür? Bu yol seçilirse, müteşebbislerin işlerine epeyce karışılmış olacaktır.

Ücretlerin yukarı doğru ayarlanması, memleketten memlekete farklı yol takip edecektir. Enflasyondan kaçınmak ve başarılı bir gelişme plânı uygulamak istiyorsak, incelenmesi gereken asıl önemli hususun bu olduğu inancındayım.

YATIRIM PROJELERİNİN SEÇİMİ

Geriye münferit yatırım projelerinin incelenmesi kalıyor. Birinci derecede ve en büyük önem, beşerî sermayeye yapılacak yatırıma verilmelidir. Yine Japonya'dan misal getirirsek, diyebiliriz ki 1868'de mecburî genel öğretim programının kabul edilmesi Japonya'nın ilerlemesinde belki de en önemli unsur olmuştur.

Enfrastrüktür birinci derecede önemi haizdir. İktisatçıların oldukça kaypak mânada kullandıkları ve bebek endüstrilerin çok defa yanlış olarak himaye edilmesi için mazeret kabilinden ileri sürülen bir «dış tasarruflar» kavramları vardır. Fakat enfrastrüktür ile ilgili olarak dış tasarruflar kavramı çok faydalı bir kavramdır. Enfrastrüktüre yapılan yatırım sonucunda elde edilen gelirin bir kısmı, diğer endüstrilerde maliyetlerin düşmesi şeklinde ortaya çıktığı için bu gelirlerin enfrastrüktür yatırımlarını yapan makam veya teşebbüslerin hesaplarında gösterilmesi mümkün olmamaktadır. Bu dış tasarrufların defter değerlerini tahmin etmek maalesef mümkün değildir; aradan zaman geçtikçe yaratılan değerlerin artması muhtemeldir, fakat bu konuda tam bir belirsizlik mevcuttur. Burada, sağduyu ile yolumuzu tâyin etmek zorundayız. Sağduyunun ise müspet olduğu kadar menfi yönde de uygulanması gerekmektedir. Bazı gelişen memleketlerde bu memleketlerin gelişme safhalarına çok az faydası dokunan enfrastrüktür yatırımlarına muazzam meblâğların sarfedilmiş olduğu bir vakıdır.

Bir de imalât endüstrilerinin seçilmesi meselesi vardır. Bu endüstriler kendi kendilerine ortaya çıkmazlarsa, bunların «plânlama» ile kurulmasına çalışılacak ve bu takdirde de ya «himaye edilmeleri» veya devlet

tarafından kurulmaları gerekecektir. Yetkili makamların himayenin ancak belli bir süre için düşünülebileceğini iyice anlamaları lâzımdır. Yatırımları teşvik ederken asıl gaye millî geliri artırmaktır. Yine bir endüstri himayeye muhtaç olduğu takdirde bu endüstrinin kurulması millî geliri artırmıyacak, bilâkis düşürecektir. Bu endüstrinin mamulü evvelce daha ucuz fiyatla dış memleketlerden sağlanmakta idiye hiç olmazsa geçici bir süre için memleket içinde bu malın istihlâk seviyesi azaltılmış olacaktır.

Hemen şu itiraz ileri sürülebilir: Gaye, çok kıt olan dövizden tasarruf etmektir. Birçok durumda bunun doğru olması muhtemeldir. Bu, hesaba katılması gereken gerçek bir husustur, fakat bu husus diğer iddiayı nakzetmez. Bir büyüme programının esası, her atılan adımın gelirde bir artış doğuracak yönde olmasıdır. Ancak bu suretle bir memleket çalışanlara gerekli teşviki sağlayacak bir istihlâk seviyesi kazanabilir ve dış borçlar içinde boğulmaktan kendisini kurtaracak dahilî tasarruf seviyesine ulaşabilir. İlerleme yolu çok dardır ve kaynakların millî geliri azaltacak şekilde her kullanılışı bu yolu daha da darlaştırmaktadır. Bu sebeple, ithalât ikame edici endüstrilerin bütün nüfusu daha fakir duruma sokacak şekilde himaye edilmesinden dikkatle kaçınılmalıdır.

Bununla beraber, yatırımı ve büyüme hızını artırmak isteyen memleketlerin dış ödemeler dengesi sıkıntıları içine düşmeleri çok muhtemeldir. Bu memleketler ithalât ikame edici endüstrileri himaye etseler dahi bu mesele halledilmiş olmayacaktır. Yaşama standardı yükselmeğe başlayınca istihlâk malları ithalâtının, memlekette bulunmayan mallar ithalâtının ve sermaye malları ithalâtının artması suretiyle döviz ihtiyaçları artacaktır. Plâncıların teşvik etmek istedikleri her endüstri hakkında şu suali kendilerine sormaları ve ancak cevap müspet ise bu endüstriyi himaye etmeleri gerekir: Realist ve sağduyu çerçevesinde bir değerlendirme ile, himaye edilecek bu endüstrinin ilerde bir ihracat endüstrisi hüviyeti kazanması mümkün müdür? Bu endüstri bilâhara mallarını geliştirmiş memleketlerin piyasalarında satabilecek duruma gelebilecek midir? Bu suallerin cevabı evet ise ancak o zaman bu endüstrinin döviz darlığı meselesine müspet bir tesiri olacağı kabul edilebilir.

Genel bir hedef tesbitinde olduğu kadar endüstrilerin seçiminde de büyük önemi olan husus kalifiye personelin mevcut olup olmadığıdır. Buna statik bir gözle bakmamak, fakat muhtelif kalifiye eleman kategorilerinin hangi hızla artırılabilirliğini gözönünde tutmak lâzımdır. Bununla ilgili olarak, beraberinde lüzumlu bilgi ve tekniği de getirdiği nispette yabancı direkt yatırımları teşvik etmek faydalı olabilir. Bu teknik

EKONOMİK PLÂNLAMA

ve bilginin yerli faktörlerin eğitimi ve memlekette yayılması için şartların mevcut olması gerekir. Endüstriler, bu endüstrilerin getireceği bilginin, diğer iş sahalarında da uygulanabilecek cinsten bilgi olmaları kısıtasına göre seçilebilir. Yerli ham maddelerin işlenmesi ve bu suretle zaten mevcut «rekabet üstünlükleri» nden faydalanılması da gözönünde tutulabilir.

UZUN VÂDELİ PLÂNLAMA HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

Pitamber Pant

UZUN VÂDELİ PLÂNLAMA İÇİN SEBEPLER

Uzun vâdeli plânlama ve rolü üzerinde tahlillere girmeden önce, az gelişmiş memleketler için plânlamanın lüzumunun artık bir münakaşa mevzuu olmaktan çıktığını hatırlatmak yerinde olur. Bu memleketlerin âcil ve mudil problemleri ile ancak şuurlu bir kalkınma politikası başa çıkabilir. Lüzumlu değişme temposunun süratli olduğu ve ekonominin yapısında mühim değişmelerin yapılması icabettiği hallerde, piyasa mekanizmasına güvenme yersiz olur. Bu memleketlerin bir çoğunda piyasa mekanizması tamamen inkişaf etmemiştir ve her halde, cemiyetin uzun vâdeli ihtiyaçlarını aksettirmekten âcizdir. Bu sebeple, şuurlu bir kalkınma âleti olarak plânlama, büyük ekseriyet tarafından zaruret olarak kabul edilmektedir ve kalkınan bir memlekette hedeflerini belirten ve bu hedeflere ulaşmak için devamlı ve koordine bir hareket programını formüle etmeye gayret eden bir plânın bulunmaması kaideden ziyade istisnayı teşkil eder.

Biz beş yıl devreli plânlamaya alıştık. Fakat kalkınma devamlı bir ameliyedir ve bu devamlılık nazarı itibara alınmazsa plânlama tesirli olamaz. Şayet bir plânın istihsal hedefleri plân devresinin sonunda, müteakip devrenin gelişme devamlılığı dikkate alınmaksızın ânf olarak biter-

se, birçok teşebbüs, inşaat şantiyesi v.s. için ertesi sene herhangi bir programın bulunmadığı bir durumun meydana gelmesi tehlikesi varid olabilir. Bunun neticesi olarak kalkınma temposu yavaşlayacak, ve bunları koordine edecek meri bir plânın yokluğundan, istihsal ve inşaat için lüzumlu madde ve teçhizatın normal ikmalinde büyük güçlüklerle karşılaşılacaktır. Bilhassa, çelik fabrikaları, sulama işleri, nakliye ve maarif gibi hazırlık devreleri uzun olan sektörlerde, uzun vâdeli bir tutumun intihabı şarttır. Mesele bu prensibin kabul edilmemesi değildir. Hiçbir plân istikbali tamamen ihmal ederek ancak beş sene zarfında kemale erecek projeler üzerine gayretlerini teksif hatâsına düşmez. Buna rağmen, tamamlanması uzun zamana mütevakkıf projelerin ilk safhaları üzerinde plânlarda kâfi çalışma ithal edilmediğine pek sık tesadüf edilir. Muteakip devredeki güçlükler, esas itibarıyla, bu yersiz müddet tertibinin neticeleridir.

Uzun vâdeli bir tutumun intihabının diğer bir sebebi de (her ikisi de gelişme üzerinde çok müessir olan) sermaye stoku ve ehil personel membaının beş sene gibi nisbeten dar bir müddet içinde genişletilemeleridir. Hâlleri için uzun zaman ve gayrete ihtiyaç gösteren bir çok diğer güç problemi de beş senelik bir plân içinde neticelendirmek mümkün olamaz. Şu halde, beş senelik plânları, 15 sene veya ona muadil bir müddeti içine alan uzun vâdeli bir plânın safhalarını teşkil edecek şekilde, uzun vâdeli bir iktisadî ilerleme stratejisine uydurmak icabeder. Bu devrenin, derin kömür ocaklarının açılması, ağır makine imâlât sanayii tesisi, büyük sulama işleri inşaatı, mühendis, doktor v.s. arzını artırma gibi, kemale erme müddetleri uzun süren yatırım ve programlar için lüzumlu zaman geçişini kale alacak kadar uzun olması lâzımdır.

Uzun vâdeli hedefler, bir memleketin tabii imkânlarına ve sosyal — siyasî gayelerine bağlıdır. Her memleketin kendine has problemleri vardır. Herkese iş temini bir memleket için en âcil problemi teşkil edebilir. Bir diğeri için ise, halkının asgari bir geçim seviyesine ulaştırılması gaye olarak görülebilir; başkaları için ise en mühim gaye sınaî yapının değiştirilmesi olabilir. Uzun vâdeli plânlamanın müddeti ana problemlerin halline imkân verecek kadar uzun olmalıdır. Mamafih, bu müddet fazla uzun da tutulmamalıdır zira teknik gelişmeler süratle vukubulduğundan, müddet uzadıkça tahminlerin hakikatten uzaklaşma temayülleri de aynı derecede artacaktır. Ayrıca, müddet lüzumsuz olarak çok uzun tutulursa, tahminler hiç kimseyi hakikaten alâkadar edemeyecek kadar uzak bir istikbale ait olacaktır. Filhakika, bu uzak hedefler günlük gayretlere istikamet vereceğine uzun vâdeli plân müvacehesinde günlük kararların mânasını azaltmak temayülünü doğurur. Buna göre, beş sene-

lik plânlara ayrılmış on beş senelik uzun vâdeli bir plân en iyi hal sureti gibi görünür.

Uzun vâdeli bir plânın vazih bir gayesi bulunmalıdır. Tabii seyahat orada bitmemekle beraber, bir hedefe varış safhasını temsil etmelidir. Mümkün olduğu kadar gaye, halk tarafından arzulanan sosyal hedefleri temsil etmelidir. Meselâ, Sovyetlerin 20 Yıllık plânı «Amerika'nın istihlâk standardlarını geçmek» veya «komünizm için maddî temeli tesis» gayelerini güder. Hindistan'da, bir uzun vâdeli plân varyantında, gelecek on beş yıl içinde herkese şahıs başına asgari bir istihlâk miktarı temini, erkek veya kız her çocuğa sekiz yıllık tahsil verme ve köylerde muayyen bazı sihhî tesisler kurmanın neticelerini araştırdık.

Uzun vâdeli plânın gayesi, sosyal hedeflere bağlı iktisadî kalkınmanın muhtemel yolu için bir kemiyet çerçevesi temin etmek, bu hedeflere ulaşabilmek için bazı tesirli ölçüler geliştirmek ve ziraat, sanayi nakliyat v.s. nin muhtelif kollarında ve muhtelif bölgelerde sermaye yatırımının istikâmetini tayin etmektir.

Uzun vâdeli plânın ilk ana hattının elde mevcut teknik malûmata istinat etmesi mecburiyetine rağmen, hedefler ve teknolojik hal çareleri tayininde teknik bilgi ve iktisadî tahlilden tam istifade için daha ilk zamanlarda ilim adamları ve mühendislerin, araştırma ve teknik müesseselerin ve büyük teşebbüslerin iştirakleri sağlanmalıdır. Kâfi derecede, teferruath olarak hazırlanacak bir uzun vâdeli plân, ekonominin muhtelif sektörlerinin birbirlerine tesir derecelerini meydana çıkarmağa gayret eder ve ekonominin gelişmesine karşı dikilecek mânileri teşhise muvaffak olur. Ekonominin gelişmesinden doğan arz ve talep problemlerinin tahlili sayesinde imkânların optimum olarak kullanılması, derece ve mahal ekonomisi, iktisadî faaliyetlerin bölgeler arasında taksimi, marif yapısının en uygun şekilde inşası, mâli müesseselerin islâhı ile alâkalı müstakar ve zamanında alınacak bazı tedbirler işaret edilmiş olur. İstikbalin ihtiyaçlarını göz önünde tutarak zamanında alınacak yerinde tedbirler, kritik dar boğazlara karşı hazırlıklı bulunmak suretiyle süratli kalkınma ihtimallerini çok artırır. Filhakika, uzun vâdeli plânın esas mânası, yokluğu halinde yanlış veya pahalı neticeler verebilecek olan günlük kararlar üzerinde görülür.

Meselâ, şayet nakliyat kapasitesi istihsal ile aynı seviyede olacak şekilde kurulmamışsa, bazı maddelerin yokluğu ve atıl kudret dolayısıyla imkânların israfı kaçınılmaz bir hal olarak meydana çıkacaktır; bunun neticesi olarak bazı sektörlerdeki beklenilmeyen dar boğaz ve yokluklar, sektörler arası müvazeneyi bozarak iktisadî gelişmenin hızını muhakkak azaltacaktır. Bunun bir çaresi nakliyat kapasitesini, tıkanıklık

tehlikesini tamamen bertaraf edecek şekilde fazlası ile genişletmek olabilir. Bu hal çaresi, diğer mahzurlarına ilâveten pek pahalıya mal olur. Uzun vâdeli bir plânın çerçevesi içinde nakliyatı plânlamanın faydası, cemiyetin uzun vâdeli gelişme ve refahı ile daha yakinen alâkalı bir şekilde muhtelif bölgelerdeki prodüktif sektörlerin beklenen gelişmesine bağlı olarak nakliyat kapasitesinde fazlalıktan kaçınma imkânıdır.

Uzun vâdeli bir plânın mevcudiyeti, görülecek vazifeler muvacehesinde hem keyfiyet, hem de kemiyet itibarıyla ustalık ve işleri tahlil suretiyle bir işgücü plânı hazırlanmasını da mümkün kılar. Bu da maarif sisteminin plânlamasında ve ekonominin gelişmesine göre yakinen ayarlanmasında esas olacak temeli temin eder. Uzun vâdeli bir plânın yokluğu halinde öğretim sisteminin ekonominin ihtiyaçlarına göre ayarlanması müşkül olur. Maarifin geliştirilmesi yavaş bir ameliye olduğundan ve genişletmeğe veya ıslâha başlanıldığı tarih ile verimi arasında asgari on senelik bir müddet geçeceğinden, zamanında tedbir alınmadığı takdirde darboğazların husule gelmesi ve gelişme ile kalkınmanın geri kalması mukadderdir.

Uzun vâdeli plânlama diğer bir istikamette de mühim faydalar sağlayabilir. Bu nevi plânlama yapan memleketler arasında iyi sonuçlar verebilecek işbirlikleri mevzuunda geniş yeni ufuklar açılabilir. Birbirlerinin plânı hakkında daha mufassal bilgilere sahip olma suretiyle, imkânlardan daha randımanlı istifadeye yol açacak memleketlerarası istihsalde ihtisaslaşma ve işbirliği, iki taraf için kârlı ticarî anlaşmalar, uzun vâdeli ve plânlı olarak ithalât ve ihracatın koordinasyonu geliştirilebilir.

UZUN VADELİ PLÂNLAMANIN HALKÇA ANLAŞILMASI

Şimdi, oldukça mufassal olarak, uzun vâdeli plânlamanın bir demokraside oynayabileceği en hayati rolden bahsedeceğim. Muhtelif politika ve programların icaplarını kemiyet ölçüleri halinde takdim suretiyle, mühim mevzuların münakaşası rasyonel bir şekilde yürütülebilir ve temel mevzularda millî bir görüş birliğine erişme ihtimalleri çok artar. Problemler müsbet ve kemiyet ölçüleri içinde takdim edildikleri hallerde, en fakir şahsa dahi bir asgari gelirin sağlanması gibi temel hedefler üzerinde siyasi grupların anlaşma ihtimali normal olarak beklenilenden pek fazladır. Bu bir demokratik memleketin intizam dahilinde yüksek bir hızla ilerlemesi mevzuunda çok mühim bir faktördür.

Mamafih, şu husus sarihtir ki, uzun vâdeli plâni hazırlama işinin bütünü büyük bir anlayış ile ve çok akıllı olarak yapılmadıkça ve bütün meseleler icapları ile kemiyet olarak ifade edilmedikçe, bir demokrasi-

de halkı aydınlatacak, alâkasını celbedecek, kendisine şevk verecek (veya muhalefetini azaltacak) ve işbirliğini doğuracak devamlı, açık bir hareket programını tatbik etmek pek müşküldür.

Muhtelif yönlerden insanların maruz bulundukları pek çok cer ve tazyikler mevcuttur. Bu hayret ve şaşkınlık yaratma temayülünü taşır. Kısmî tahliller belirli anlaşmazlıklara yol açar ve saklı menfaatler hakikate ancak kendilerine kâr sağladığı nisbette hürmeti tercih ederler. Böylece, hakikate uymayan bir manzara resmedilerek millî anlayış ve iştirak havası zehirlenir.

Siyasi partilerin iştirak edecekleri, muhtelif müsbet programların ve politikaların münakaşa edileceği ve mânasız söz ile umumî ifadelerden herkesin kaçınacağı, iddiaların farkları büyütmeğe değil, müşterek hususların azamî şekilde aranmasına hasredileceği yaygın münakaşalar teşvik edilmelidir. Eninde sonunda, millî ekonomiyi ileri götürecek bir anlaşma hakkında fikir birliği gelişebilir.

Bu yapılabilirse, yani amme anlayışı ile siyasi destek, halkın bir bütün olarak erişmek için çalışmaya hazır oldukları, lüzumunda peşin kârları feda etmeyi göze aldıkları cemiyet asgarî hedefleri olarak telâkki ettikleri hedeflerin arkasında seferber edilebilir ise, o zaman hakikaten büyük işlerin başarılmaya imkân verecek şartlar yaratılmış olacaktır. Hedefler hakkında temel anlaşmaların mevcudiyeti şüphesiz siyasi partilerin rolünü değiştirmekle beraber, bunlara yine fazlası ile iş düşebilecektir. Bu temel anlaşmanın dışında, rolleri tıpkı bugünkülerine müsabih olacaktır. Anlaşma sahası içinde dahi, vaadlerin fiiliyat ile isbatı gerekecektir ki, bu da siyasi ustalığın izharına imkân verecek pek çok fırsat yaratacaktır.

Bir demokraside halkın anlayış ve arzulu işbirliğini sağlayacak şartların yaratılması hayati önem taşır, zira plânlı sosyal ve iktisadî kalkınma büyük teşebbüsüne, her cins insanın iştiraki icabeder. Bu iştirak bazen indirekt olur. Vazifeyi gayretle, dürüstlikle, randımanla, işbirliği zihniyeti içinde ve bütün farkı meydana getiren o küçük ilâve kıvılcımla yürütmek, sosyal, iktisadî ve siyasi mükellefiyetleri makul şekilde idrak etmek, az imtiyazlı sınıflara karşı bir bağlılık hissi duymak, her fert tarafından paylaşılmalıdır. İşte bu hâldir ki, karışık bir memnuniyetsizlik havası ile bir gayeye kendini ümidle vakfetme atmosferi arasındaki bütün farkı meydana getirir.

Misâl olarak vergileri ele alalım. Şayet ekonomi daha yüksek seviyelere süratle yükselecek ise, tasarruf ve net yatırım nisbetlerinin millî gelirin şimdiki %10 nisbetinden ilerdeki 10 veya 15 sene zarfında %20' sine çok süratle yükseltilmesi icabedecektir. Vergilendirmeye karşı, hal-

kın tutumunda bir değişiklik meydana gelecektir. Hakkaniyetle yürütülen vergilendirmenin, ileri bir cemiyetin elinde pek tesirli ve gayeye yardım edici bir âlet ve kuvvetli bir gelir dağıtma vasıtası olduğu hususunda düşünmeğe halk ikna edilmeli ve yetiştirilmelidir. Şayet gelişen ekonomide bu değişiklik çok anı değilse, hiç kimseye zararı dokunmayabilir. Toplumun daha fazla tasarruf ve yatırım yapmasını mümkün kılmakla, daha fazla iş sahası ve ilâve gelirler yaratılmış olur.

Bilgili siyâsî liderler, ilerleyen, demokratik, ve plânlı bir esasa göre kalkınmaya gayret eden bir cemiyette hakkaniyete dayanan vergilendirmenin, katiyen zorla kabul ettirilmiş bir şey olmadığına halk tarafından idrak edilmesini sağlamalıdır. Filhakika bu, halkın sosyal hedeflerine varma hususundaki teşkilâtı kararının ifadesidir. Şayet esas mevzuu anlamakta samimi bir gayret sarfedilir, hakikatleri halkın önüne sermekten kaçınılmaz ise, vergilendirmenin demokratik gayelere nasıl tesirli olarak hizmet edeceğini halka göstermek ve böylece şüphesini dağıtmak ve muhalefetini izale ederek desteğini kazanmak pek kolaylaşmış olur. İhtilâller vasıtasıyla elde edilebileceği iddia edilen pek çok şey, icabında kendisine vergi tahmil etmesini bilebilecek müttehid demokratik bir cemiyette itidal ile, intizam içinde sağlanabilir.

Halkın anlayışı sayesinde, ekonominin bugünkü seviyesinden daha yüksek bir seviyeye daha düzgün ve süratle intikaline imkân bulunduğu durumlar pek çoktur. Halk kendi mahdut hareketlerinin mânasını tam olarak görmeğe verimi artırmanın, mahdut imkânlardan azami istifade nin, israftan kaçınmanın, meşru olmayan kazanç aramamanın, vergi kaçırmanın, rüşvet ve sair gayri sosyal faaliyetlere tevessül etmemenin ilerleme yolunda çabalayan bir memleket için ne kadar hayâtî önem taşıdığını idrake ve umumî şema içinde kendi yerini tayine başlayınca kadar, gayretler istenilen ve mümkün olanın altında kalacaktır.

Hakikatlerin tam olarak bilinmesi ve rasyonel kararlara yol açan uygun umumî görüşe müstenid halk anlayışına bir diğer misal de, kalkınma esnasında bölgeler arasında husule gelen görüş ayrılığında bulunabilir. Kalkınma hızının düşük olduğu hallerde, muhtelif bölgelerdeki halk hemen kalkınmak için fırsat bulamaz. Tabiatıyla, muhtelif projeleri kendi bölgelerine cezbetmek imkânlarını, muktedir oldukları bütün siyâsî nüfuzu kullanmak suretiyle ararlar ve bu arada da, kendi bölgelerinin sözde menfaati ile memleketin menfaatini telif edebilme ümidini taşırlar. Mahal tayini mevzuunda alınacak yanlış kararların, sanayilerin dağılmasına sebep olacak yanlış politikaların, kalkınma ameliyesini yavaşlatabileceği henüz lâyiki ile idrak edilememiştir. Memleket bir bütün olarak zarar gördükçe, memleketin bir parçası olarak bölge de eninde

sonunda zarara uğrayacaktır. Düşünüşleri dar zaman ufuklarına münhasır, ve bu proje kaçtığı takdirde o bölgenin bir daha böyle bir projeye mazhar olamayacağına kani insanlar karşısında, kendilerini bu millî menfaat iddiası ile ikna pek güçtür.

Diğer taraftan, muhtelif bölgelerin ihtiyaçları meselâ 15 senelik uzun vâdeli bir plânda kati olarak belirtilir ve her bölge halkı, umumî kalkınma faaliyetleri içinde, kendi yerlerini zaman ve mekân olarak tayin edebilirler ise durum farklı bir ışıık altında görülmüş olur. Bu halde, her bölge halkını, kendi bölgelerine uymayan projeler için ısrarlı taleplerde bulunacaklarına, hem memleketin, hem de o bölgenin menfaatlerine hizmet edecek projelerdeki hisseleri için beklemeğe ikna etmek daha fazla ihtimal dahiline girer. Bu şekilde bölge ve millî menfaatler telif edilebilir. Bölge ve mahallî bağların millî bağlara karşı tazyiklerini gitgide artırdığı Hindistan'ın hususî halinde, bu telifin makul bir seviyeye getirilmesi çok âcıl bir mecburiyet arz etmektedir.

Herhangi bir devirde, uzun vâdeli plânın mühim bir rolü de, cemiyetin arzularını tatmin edebilecek bir iktisadî ve sosyal kalkınma şekli için lüzumlu anlayış ve halk desteğini yaratmaktır. Muhtelif safhalarda bu, münakaşalar, muhtelif varyant ve onların muhtemel neticelerine karşı halkın aksülâmellerini araştırma ve her problemi titiz ve şumullü bir tahlile tâbi tutmak suretiyle elde edilebilir. Bir demokraside plânlama, halkın malûmatı ve desteği ile yapılmak mecburiyetindedir. Bu demektir ki plânlama, sadece mevkilerinin sayesinde, nüfuz veya salâhiyetlerini kullanabilen pek mahdut bir zümrenin inhisarında kalmamalıdır. Şu halde, plânlama hiçbir zaman sadece onu hazırlayanların anlayabileceği, yalnız matematik modeller ile iştilal mevzuu haline gelmeyecek bilâkis daima hakiki bir sosyal gaye taşımalı, ana dâvaları öne almalı, güçlükleri önceden görmeğe ve onları yenmeğe gayret etmeli, hiçbir zaman bayat ve tatmin olmuş hâle düşmemeli ve daima halkın iştirak sahasını genişletmeye gayret etmelidir. İşte bu muhtelif yollar ile bir ki, uzun vâdeli plânlama, doğru ve cesur hareketler için lüzumlu umumî efkân yaratmada mühim bir rol oynar.

HİNDİSTAN'IN BEŞ YILLIK PLÂNLARI İLE İLERLEME

Bu safhada bu umumî ifadeleri, Hindistan'da plânlama ile alâkalı bazı misaller ile daha iyi anlatmak alâka çekici olabilir. 1947'deki İstiklâl'den beri, Hindistan'ın plânlı kalkınmasına iki ana gaye rehberlik etmiştir — süratle genişleyen ve teknoloji zaviyesinden ileri bir ekonominin ve adalete müstenid, her vatandaşa müsavi hak tanıyan sosyal bir

nizamın demokratik usuller ile tesisi. Plânlama Komisyonu Hindistan'ın Kurucu Meclisi tarafından yeni Anayasanın 1950'de kabulünü müteakip kurulmuştur. Bu komisyona memleketin maddî sermaye ve beşerî imkânlarını tayin ile bunların en müessir ve muvazeneli istimal şekli için bir plân hazırlama görevi verilmişti. O zamandan beri iki beş-senelik plân tamamlanmış, üçüncüsü de ikinci senesini idrak etmiştir.

Şayet, plânlama gayretimizin ilk on senesindeki ilerlemeye geri bakacak ve nazarlarımızı üçüncü plânın açtığı ufuklara tevcih edecek olursak, birçok istikamette mühim ilerlemelerin kaydedilmiş olduğunu ve önümüzdeki beş sene zarfında hızın daha da artacağını görürüz. Üç plân devrinde, ziraat istihsal %80, teşkilâtî imalât sanayiinin istihsalı %230 ve yüksek bir nüfus artışı nisbetine rağmen, ferd başına gelir %35'den fazla artmış olacaktır. Bundan evvelki senelerdeki atalet dikkat nazarına alınacak olursa, bu, cidden bir başarı teşkil eder. Bilhassa, daha da kalkınma kabiliyetimiz olarak ölçülmesi icabeden hakikî ilerlememizi, bu umumî gelişme rakamlarının tam olarak ifade edemediği düşünülecek olursa, bu başarının vüsatı daha sarîh olarak görülür. Filhakika, daha fazla maden ve makine, muhtelif sermaye ve mal neveleri, enerji ve nakliye imkânları, teknik eğitimi genişletmek v.s. gibi imkânlar temin suretiyle ekonominin çok daha süratle yatırım yapmasını sağlamış olmakla kaydedilen ilerleme cidden mühimdir. Bu noktayı belirtmek için vereceğim rakamlar ile bu husus daha sarîh olarak görülecektir.

1950'de sadece 1.4 milyon tondan ibaret olan ham çelik istihsalı bu sene 4 milyon tonu aşmıştır ve yaratılan kapasite de 6 milyon tonluktur; üçüncü plân 1965'de kapasitenin 10 milyon tona ulaşmasını sağlayacak tedbirleri ihtiva etmektedir.

Aluminyum istihsalı 1950'de 3,700 ton idi, bugün bu mikdarın beş misline balığ olmuştur ve 1965'de 120.000 tona yükselmesi beklenilmektedir.

Atelye makineleri istihsalının kıymeti 3 milyon rupiden biraz fazla iken 1965'de istihsal kıymetinin 300 milyon rupiyi aşması beklenilmektedir.

Assam'da cüzi bir istihsal hariç, 1950'de memlekette ham petrol istihsal edilmediği gibi hiçbir tasfiyehane de mevcut değildir. Bugün, yerli ham petrol ile, süratle gelişen bir petrol sanayiine sahibiz ve 1965'de istihsal kapasitesinin 6 milyon tona, tasfiye kapasitesinin ise 12 milyon tona yükselmesi muhtemeldir.

Elektrik enerjisi istihsalı 1950'de sadece 2,3 milyon Kw idi; bugün bu rakam 6 milyon Kw'a ulaşmıştır ve 1965'de 13 milyon Kw'a yükselmesi muhtemeldir.

Aynı şekilde, 1950'de 91 milyon ton taşımış olan demiryolları 1960'da 155 milyon ton taşımış ve plâna göre 1965'de 250 milyon ton taşıyacaktır. Karayolu nakliyatındaki artış daha da süratli olmuştur. Yollardaki ticarî nakil vasıtası adedi 1950'de 116,000, 1960'da 210,000 idi ve 1965'de 365,000'e yükselmesi beklenilmektedir.

Bundan on sene evvel birçoğu hiç istihsal edilmeyen muhtelif istihlâk maddeleri veriminde pek mühim bir artış vukua gelmiştir.

Sınai kalkınmadaki bu artış temposu gitgide daha fazla mühendis, fen adamı ve teknisiyene ihtiyaç yaratmaktadır. Bu husus mühendis mekteplerine kayıt rakamlarına inikâs etmiştir. 1950'de yüksek derece kurslarına 5,000 ve diploma kurslarına 4,500 kişi kaydolmuş iken 1961'de bu rakamlar sırası ile 14,000 ve 22,000'e yükselmiş ve Üçüncü Plânın sonunda 19,000 ve 35,000'e yükselecektir.

1950'de mekteplere devam eden 23.5 milyon talebe mevcuttu. Bu aded 1960'da 43.5 milyona yükselmiştir ve 1965 için hedef 64 milyon olup emareler bu adedin kolaylıkla aşılabileceğini göstermektedir.

Kalkınma temposu bilhassa yatırım hızı tarafından tayin edilir ve yatırımlardaki gelişme ilerleme hızımız için iyi bir işaret teşkil eder. Birinci ve İkinci Plânlar zarfında net yatırım takriben 100,000 milyon rupi idi; yalnız Üçüncü Plân müddetince buna muadil yatırım yapılacaktır. Birinci, İkinci ve Üçüncü Plânlar zarfında yapılan yatırımın toplamı, Dördüncü Plân müddetince yapılacak yatırıma muhtemelen yakın olacaktır. Şu halde yatırım hızı artmaktadır. Bu rakamları size nakletmekten maksadım, istihsalı artırma, alt yapıyı islâh ve istikbalde daha da iyi neticeler sağlayabilme bakımından plânlarımız sayesinde mühim ilerlemeler kaydetmiş olduğumuza sizi ikna etmektir. Şayet plânlar mevcut olmasa idi, bu kadar sarîh olarak görülen yeni dinamizmin ekonomiye nasıl aşılanabileceğini görebilmek güçtür.

HİNDİSTAN'IN PLÂNLAMALARINDA GÖRÜLEN KUSURLAR

Uzun vâdeli hal tarzı, tabii olarak, son zamanlara kadar çalışmalarımızda yaygın veya iyi anlaşılmış değildir. Bizi daha fazla olgunlaştıran ilk iki plân esnasındaki tatbiki tecrübemiz oldu. İlk plân esnasında bir milyon ton külçe kapasitesinde bir çelik fabrikası kurulması için bir teklif mevcuttur. O zaman talep 1.4 milyon ton ve ithalât 0.3 milyon ton olarak tahmin edilmişti. İş âlemi mütehassıslarının fikrine müracaat edildi ve açığın marginal olma, dolayısı ile de kapasitenin atıl bırakılması korkusu karşısında bu proje reddedildi. Piyasa durumuna göre bugün dahi bu talebin düşük tahmin edilmesi bir yana, önümüzdeki on sene-

nin ihtiyaçları muvacehesinde bu tavsiyenin son derece kısa görüşlü olduğunu sonradan, pek pahalıya öğrenmiş olduk. Bunun neticesi olarak, çelik istihsalı için durumumuzun imkân bakımından son derece müsait olmasına rağmen, İkinci Beş Senelik Plân zarfında çelik ithâli için mühim döviz sarfiyatı yapmak mecburiyetinde kaldık. Yatırım hızımızın süratle artırılması mümkün olmadığından, üç çelik fabrikasını İkinci Beş Senelik Plân zarfında tesise karar vermek mecburiyetinde kaldık.

Diğer bir misâl de öğretim ve eğitim ile alakalıdır. İkinci Plân hazırlandıktan sonra bu plânın kalkınma programlarının doğuracağı mühendis talebini incelemek ve bu talebi karşılayacak tedbirleri tavsiye etmek üzere bir Mühendis Personel Komitesi teşkil edilmişti. Komite, kendisine Devlet ve Merkez Vekâletleri tarafından İkinci Plâna dâhil projelere göre verilen bilgilere istinaden bir tahmin yapmış, fakat tedbir için vaktin geçmiş olması neticesi, plânda tavsiye edilen eğitim programının İkinci Plâna müessir olamayacağını ve eksikliğin bu şekilde karşılanamayacağını kabul etmişti. Ayrıca, Komite, tavsiyelerinin bir fayda sağlayabileceği Üçüncü Plân hakkında fikir yürütebilecek bir durumda bulunmuyordu. Böylece, Komitenin tavsiyeleri, gaye olan İkinci Plâna müessir olma imkânından mahrum bulunduğu gibi, Üçüncü Plânın ihtiyaçlarını nazarı dikkate almadığından, bu plâna da nâfi olamıyordu. Tetkikat, Üçüncü Plânın ihtiyaçlarının süratle tahmin edilecek mühendis mektep ve politekniklerindeki eğitim kapasitelerini hiç değilse Üçüncü Plân esnasında mühendis sıkıntısı çekilmeyecek kadar genişletilmesi lüzumunu meydana çıkardı. Bu hesaplar, Plânlama Komisyonunun Uzun Vâdeli Plânlama Şubesinde, İkinci Plânda teferruatı ile gösterilmiş olan ekonominin kalkınmasına uygun realist ve muvazenele istihsal ve faaliyet hedeflerinin temeli üzerine Üçüncü Plâna ait tahminler inşası suretiyle ve İkinci Plânın başında yapılmıştır. Tahminler, mühendis mektepleri yüksek derece ve diploma kurslarına daha fazla talebe alınması hususunda Hükûmeti ikna bakımından faydalı oldular. Plânlama Komisyonu tarafından Üçüncü Plânın hazırlanması ile alakalı olarak tayin ettiği bir Çalışma Grubunun Teknik Öğrenim ve Meslek Eğitimi mevzuundaki raporu, Dördüncü Plân ihtiyaçlarının Üçüncü Plânın eğitim programı hazırlığı esnasında nazarı dikkate alınması lüzumunu kabul ve umumiyetle evvelki tahminleri teyid etmekte idi.

DÖRDÜNCÜ PLÂN İÇİN HEDEFLER

Üçüncü Plân sadece uzun vâdeli plânlamanın rolünü belirtmekle kalmamış, ayrıca bu düşünüş şeklini plân devresi içindeki muhtelif görev-

lerde de hissettirmiştir. Üçüncü Plânın çok manidar bir hususiyeti de, sadece Üçüncü Plân sonunda ulaşılacak hedefleri tayinle iktifa etmeyecek, hazırlık devresi uzun süren ve sistemli ve devamlı plânlamaya ihtiyaç gösteren çelik, kömür, elektrik, nakliyat gibi bazı kilit sektörlerin dördüncü plân sonu hedefleri hakkında da katı bazı endikasyonlar vermesidir. Şayet uygun etüdler ve lüzumlu tedbirler zamanında alınmayacak olursa hedeflere ulaşmak mümkün olamayacaktır.

Finansmanın mevcudiyetine dair teminatlar dahi, gecikme, ikmal güçlükleri ve kaçınılmaz bazı teşkilât problemlerinin doğuracağı meseleleri halle kâfi gelmez. Diğer taraftan bu güçlükleri her zaman evvelden görebilir ve kalkınan ekonomi muvacehesinde uygun teknik etüdler sayesinde tedbirleri zamanında almak suretiyle müstakbel güçlükleri tasfiye edebilssek, pek çok gecikme, israf ve uzak görüş eksikliğinin doğuracağı sukutu hayalden kurtulmuş oluruz.

Son birkaç ay zarfında, kalkınmamızın uzun vâdeli perspektivi ile alakalı birçok etüdler yaptık. Muhtelif kalkınma hızlarının ve muhtelif ilerleme stratejilerinin neticelerini etüd suretiyle üçüncü plân hedeflerinin hangilerinde tadilâta lüzum olduğunu veya Dördüncü Plân görevlerine kendimizi hazırlamak için şimdiden nerelerde harekete geçmemiz icabettiğini belirtmeğe muvaffak olduk.

İstikbale matuf bu gibi hareketler bazı hallerde yatırıma ihtiyaç gösterir; ekseriya mühim bazı teşkilât tedbirleri icabeder; hemen hemen daima, yetişmiş personele olan ihtiyaç göz önünde bulundurulmalıdır. İktisadî kalkınmanın artan temposu ile, her nevi yetişmiş personele olan ihtiyacın ne kadar süratle arttığı, daha lâyıki ile herkesce idrak edilmiştir. Görevler gitgide daha büyük ve teferruatlı olmağa başlarlar. Hesap ve plânlar, projelerin tahakkuku, teşebbüsleri randımanlı olarak yürütme, fabrikaların bakımını yapma v.s. için yetişmiş personele lüzum vardır.

Bu Plânlama Komisyonumuzun ve muhtelif idarî vekâletlerde normal idarî faaliyetleri takip edecek bazı elemanlarımızın mevcudiyetine rağmen, yüksek seviyeli iktisadî ve sosyal kalkınma ile onlara bağlı görevlerin teferruatını karşılamak için henüz kâfi derecede teşkilâtlanmış değiliz. Biz şimdi muhtelif teknik işlerde ihtisas sahibi teknik teşekkülleri ve teknik plânlamayı takviyeye gayret etmekteyiz.

Misâl olarak çelik sanayiinin kalkınmasını ele alalım. Bu gibi kalkınma ile alakalı son derece mudil problemleri, ham madde ve ikmal, mahdut imkânların muhafaza ve en iyi şekilde istimali, teçhizatın standardlaştırılması, personelin yetiştirilmesi problemlerini başarabilmek için

devamlı, kompetan, çok iyi yetişmiş ve tecrübeli şahıs ve teşekküllere muhtacız.

Bunların mevcut olmadığı hallerde, bunları teşkil zaman alır. Komite, «loca» kurmak gibi yarım tedbirlerin bir hal sureti olmadığı anlaşılmaktadır. Plânlamanın teknik görevleri devamlıdır ve onları yürütmek için daimî tertibata ihtiyaç vardır.

Bu nevi teknik teşekküllerin tesisleri ve randımanlı işlemleri, yatırım ve gelişme kapasitemizi artırma bakımından hayati önem taşır. Şayet teknik personelimizi teşkilâtlandırabilsek, onlara lüzumlu mesuliyeti, kuvveti ve desteği verebilsek, zamanı gelince bu mesuliyeti kullanabilecek mevkie gelebilsekler, hâlen kendilerine muhtaç olduğumuz yabancı mütehassıs ücretlerinden tasarruf imkânı olacağı gibi projeleri millî menfaat zaviyesinden yürütebilecek, lüzumsuz sarfiyattan kaçınacak geniş bir kompetan eleman kadrosuna her zaman sahip olabiliriz. İşte bunlar uzun vâdeli plâna lüzum hissedilen misâllerin bazılarıdır.

ASGARİ GELİR TEMİNİ İÇİN PLÂNLAMA

Şimdiye kadar yalnız geçmişten ve hâlden bahsettim. İstikbal acaba ne gösteriyor? Hint ekonomisinde elle tutulan bir dinamizm mevcuttur. Eski atalet artık kaybolmuştur. Bu görülen ilerlemeye rağmen hâlâ fakir bir memleketiz. Fakat başına vasatı gelir senede 230 Rupî civarındadır. Ferd başına sarfiyat ise ayda 25 Rupî kadardır. Bu mikdar mütevazî bir hayat seviyesini dahi idameye kifayet etmez. Fakat vasatî rakamlar üzerinde düşünmek bizi yanlış yollara sevkeder zira gelir ve sarfiyat dağılışının hususiyeti müvazenesizliktir. Meselâ ayda 25 Rupîlik vasatî, zengin olan mahdud bir ekalliyet, biraz daha geniş rahat yaşayan bir kitle ve bu vasatinin gösterdiğinden çok daha fena şartlar içinde yaşayan büyük bir fakir ekseriyetinin sarfiyatının vasatisidir. Hane halkının en fakir yüzde onunun fert başına sarfiyatı bu mütevazî vasatinin üçte birinden dahi daha düşüktür. En ciddi dikkatimizi cezbeden milyonlarca insanın içinde yaşadığı bu feci fakirlik problemidir. Plânlamanın esas olarak, makul bir müddet içinde, herbir vatandaşa asgarî bir gelir teminine teksif edilmesi icabeden safhaya geldiği inancı yaygındır¹. Kademeli olarak, kalkınma ilerledikçe, bu asgarî gelir de yükselecektir.

¹ Umumi kanaat 15 sene zarfında bütün nüfusa asgarî bir gelir seviyesinin temini ve bunun program ve kalkınma bakımından neticeleri ciddi olarak ele alınmıştır. Geçenlerde en ileri iktisatçılar, sosyal işçiler ve mühim siyaset partî başkanlarından

Devirler boyu fakirlik, cehalet ve sıhatsızlık içine gömülmüş milyonlarca insanı birkaç sene zarfında bunlardan kurtarmak mümkün olmaz. Problemler son derece geniş ve mudil olup bunları kısa bir müddet içinde hâletmek imkânsızdır. Bunları memnuniyet verici bir şekilde ve ihtiyaç ile imkânlarımızı nazarı dikkate alan cesur ve devamlı bir strateji ile ele almak için daha fazla zamana muhtacız. Muhakkak ki zamana ihtiyacımız vardır, fakat makul hududlar içinde asgarî sosyal hedeflerimize bizi ulaştıracağını ümid ettiğimiz en kısa müddeti de bilmek mecburiyetindeyiz. Şu halde muayyen sosyal hedeflere varabilmek ve diğer birkaç kabul ile kalkınmanın hız ve istikametini tayin etmek için elzem olan şartlar üzerine eğilmek ve onları tahlil etmek mühim bir mesele teşkil eder. Uzun vâdeli bir plân içinde kalkınma hız ve istikametini tayin mevzuuna kısaca temas edeceğim ve bu gaye içinde manidar bazı ampirik delilleri bir ihzarî hipotez olarak arzedeceğim. İktisadî ve sosyal hakikati bir bütün olarak makul ve koordine bir gayret içinde anlayabilmenin bir kısmını teşkil eden manidar hâdiseleri aramak, sualler sorabilmek için bir ipoteze lüzum vardır. Şayet hakikatler ipoteze uymazsa, bu ipotez terkedilerek yerine hakikatlere daha iyi uyan bir yenisi ikâme edilmelidir.

Yeryüzünde her memlekette gelir nisbetsizlikleri bulunduğu malûm bir müşahededir. Bu nisbetsizliklerin cemiyet bünyesinde, istihsal ameliyesinin içinde bulunduğu iddia edilebilir. Bu nisbetsizlikler, fertlerin farklı kabiliyetleri, kapasiteleri olmasından doğar; fertlerin sonradan elde edilmiş veya miras yolu ile kendilerine intikal etmiş farklı avantajları, imtiyazları, mülkiyet hakları, istihsal vasıtaları vardır. İktisadî arz-talep kanunları ve cemiyetin gayri-iktisadî olarak yaptığı kıymetlendirme neticesi, bunlar müsavat prensibi ile telifi kabil olmayan bir gelir dağıtım sistemi vücade getirir. Okuma-yazma bilmeyen, sanat ve kabiliyetten mahrum, topraksız ve istihsal vasıtasız birçok kimse vardır. ki, bunların daha tahsilli ve daha mücehhez vatandaşları kadar gelir sağlamaları imkân haricidir.

Bütün memleketlerde gelir nisbetsizlikleri bulunduğu söylemek herkesçe bilinen bir şeyi tekrarlamaktır, ama bu nisbetsizliklerin herkesçe görülmeyen birtakım özellikleri vardır. Birçok memlekette çeşitli zamanlarda dikkati çekecek kadar az değişen şey, ailelerin toplamının %20'si olan en yoksullar ile zenginler arasındaki münasebetlerdir.

Bazı memleketlerin gelir dağılımı üzerine bilgi topladık: İsveç, müteşekkil bir seminer bu mevzuu münakaşa etmiştir. İhzarî bir anlaşmaya göre, asgarî millî gelir 1975 senesinde fert başına ayda 20 Rupî temin etmelidir. Bu hedefin neticeleri bir mütehassıs grup tarafından tetkik edilmektedir.

A.B.D., İngiltere, Batı Almanya, İsrail, İtalya, Holânda, Hindistan. Değişik zamanlarda aynı memleket için bilgi topladık. Bu bilgi kıyaslanabilecek gibi değil, çeşitli faktörlerin hesaba katılması gerekiyor. Mamafih bu bakımdan yanıltıcı olmıyan, hayli açık ip ucları var. Bu malûmat gösteriyor ki bütün aileleri gelirlerine göre sıralarsak en yoksul olan ilk onda bir nüfusun geliri toplam gelirin %1 ile 2'si kadar, ikinci onda birin geliri toplam gelirin %3 ile 4'ü kadar, üçüncü onda birin geliri toplam gelirin %4 ile 5'i kadardır. Meselâ, İsveç'de ailelerin en yoksul olan %10'u toplam gelirin %1.6'sını, ikinci %10'u ise %2.9'unu almaktadır. Amerika Birleşik Devletleri için bu rakamlar %1 ve 3; Batı Almanya için %1 ve 3; Holânda için %1.3 ve 2.9; İngiltere için %2 ve 3; İsrail için %1.6 ve 3.3; İtalya için %2.3 ile 3.8; ve kabaca Hindistan için %2 ile 4'dür. Çeşitli devrelerde aynı memleketlerde bu oranların değişmediği görülür.

Bu rakamlar bir faraziyei destekliyor: Ekonomik gelişme terazisinin alt ucundaki ortalama gelirin yükselmesi için, toplam gelirin önceden kararlaştırılan bir şekilde yükseltilmesi gerekir.

Bu bugün tartışmakta olduğumuz konu için önemli bir sonuçtur. Ailelerin en yoksul %20'si gelirin %5'ini alırsa, toplam gelir onların aldığı 20 katı olacaktır. Eğer bu grubun en az gelir sayılan bir rakama göre ayarlanması isteniyorsa toplam geliri o oranda yükseltmek gerekir. Bundan sonra da özlenen ve belli bir süreye göre ayarlanan bir kalkınmanın büyüme oranını hesaplamak mümkündür.

Tamamen anlaşılamamış ve bir dereceye kadar direkt gelir dağılımı ihtimallerine bağlı bazı sebeplerden, iktisadî kalkınma ameliyeleri ile en fakir %20'nin fert başına gelirlerini muayyen asgarî bir seviyeye çıkarabilmek için ilk şart, memleketin fert başına vasatî gelirini bu asgarî gelirin takriben dört misline çıkarmaktır. Şayet bu asgarî gelir hedefi üçüncü zümreye göre (umumi gelirin %4-5'ini teşkil eden) tesbit edilecek olursa, fert başına vasatî gelirin bu asgarî seviyeden sadece 2-2.5 misline yükseltilmesi kifâyet eder.

Bu durumda, asgarî gelir şartını alt gruplara teşmil etmek, gelir dağılımında yüksek gelirli zümrelerden az gelirli zümrelere doğru mühim bir akıma lüzum gösterir.

Bu fikri size misâl ile açıklayayım. Bir an için tasavvur edelim ki bu meselelere karşı sosyal uyanıklığımızın teşviki ve asgarî bir yaşama seviyesi gibi asgarî sosyal hedeflere varma niyetimiz ile 1975'de ikinci %10'luk ailelerin ayda vasatî 100 Rupî elde etmesi icabettiğine karar verdik. En aşağı %10 zor sosyal vakalardır — kabile hayatı veya tecrid edilmiş mahallerde yaşayan, diğerleri ile iktisadî bakımdan bir bağları bulunmayan insan grupları ve sigorta, toplum kalkınması çalışma prog-

ramı gibi mevzuların bunlara teşmili için herbirine ayrı metodlar, tatbiki icabeder. Vasatî aile nüfusunu 5 olarak kabul edersek ayda 100 Rupilik asgarî aile geliri fert başına 20 Ruپیye tekâbüل eder. Bu meblağ mütevazı yemek, makul giyim eşyası ve diğer birkaç masraf kalemini karşılayabilecek asgarî mikdar olarak telâkki edilmektedir. Sosyal hizmetler mevzuunda artan âmme sarfiyatı neticesi fakir ailenin tahsil ve tedavi masrafları külfetinden kurtulması sayesinde beş kişilik vasatî bir aile için uzun yolculuğun bu ilk devresinde 100 Rupilik bir aylık gelir, asgarî gelir hedefini aşağı yukarı temsil eder. Bu asgarî dahi, gelir artıp ekonomi daha yüksek verim ve faaliyet seviyelerine ulaştıkça artırılacaktır.

1961 sayımındaki 438 milyonluk rakama istinaden, Hindistan nüfusunun 1975'de 625 milyonu bulacağı tahmin edilmiştir. Beher ailede 5 kişi kabul edersek, bu tarihte, 125 milyon aile veya her %10'luk grupta 12.5 milyon aile bulunacak demektir. İkinci %10'a dahil ailelerin herbiri, biraz evvel yaptığımız kabule göre, senede vasatî 1,200 Rupilik bir gelire sahip olacaktır ve bu zümrenin umumî geliri ise senede 1,500 milyon Ruپیye tekâbüل edecektir. Mademki bu umumî gelirin %4'ünü temsil eder (Hindistan gelir dağılışı kaba rakamlarına göre) umumi gelirin 375.000 milyon Ruپی olması icabeder. Bu Üçüncü Plânda 1965 senesi için takdir edilen 190,000 milyon gelirin iki mislidir ve bu da demektir ki 1965-1975 on senelik devrede gelir artış sürati senede yüzde 7 olacaktır. %2 bir nüfus artışı da nazarı itibare alınacak olursa, fert başına gelir artışı senede %5'e, yani fert başına geliri takriben 15 senede iki misline çıkaracak miktara yaklaşır.

Bu gelir artışı mikdarı Üçüncü Plânda aynı müddet için derpiş edildenden %1 fazladır ve son on sene zarfında bilfiil elde edilen artışın takriben iki mislidir. Asgarî gelir hedefine daha önce varmak için gayret, daha da süratli bir gelişme temposu ve neticenin hasıl olabilmesi için çok daha büyük güçlüklerin yenilmesi demektir. Her ne kadar bu hedefi 1980'e veya daha da ileri tâlik etmek mümkün ise de, böyle bir karar ancak mevzuubahis problemler dikkatle tahlil edildikten ve bu görevin karşısına dikilecek güçlüklerin yenilemeyeceğine katî kanaat hâsıl edildikten sonra verilmelidir. Randımanla işleyen ve siyasî bakımdan uyanık bir demokraside fakirliği bir an evvel tasfiye etmek ana gayesi birleştirici ve bağlayıcı kuvvet olmalıdır. Hiçbir parti veya zümre böyle bir gayeyi inkâr edemez veya etmeye cesaret edemez. Kalkınmanın ana stratejisi böyle müşterek fikir birliği etrafında inşa edilebilir. Filhakika plânlama ve müessir siyasî hürriyet, ancak insanların neyi plânlamak istedikleri hususunda hemfikir oldukları derecede kabili telifir. Muhakkak

ki hem uzun vâdeli plânlar yapıp hem de herhangi bir anda bunların üzerinde mütemadiyen fikir değiştirme hakkını istimal mümkün olmaz. Madem ki gayesiz bir plân zaten tezat dolu bir tâbir teşkil eder, hal-
kın üzerinde ittifak ettiği ve plânın da buna göre yerine getirilmesi icab-
eden bir gaye bulunmadıkça hiçbir memleketin müessir bir plânı mev-
cut olamaz.

PLÂNLAMANIN ÇEŞİTLİ HEDEFLERLE BAĞDAŞMASI

Sosyal-siyasî hedefler ile plânlamanın teknik görevi arasındaki ilk bağ böylece tesis edilmiş olur. Muayyen bir devre zarfında fakirlik problemini hal yolunda makul bir ihtimal arzeden gelir vüsatı tesbit edildikten sonra, plân devresi sonundaki umumî millî gelire tekâbül eden ekonominin teknik teferruatı şu şekilde tahlil edilmiştir:

İlk önce, amortisman, vasıtalı vergiler ve net ihracat ile alâkalı tas-
hihat yapıldıktan sonra, kabul edilmiş olan millî gelir seviyesine tekâ-
bül eden piyasa fiyatlarına göre gayrisafî millî hâsıla (GNP) takdir edil-
di. Müteakiben GNP özel istihlâk, amme istihlâkı, gayrisafî iç yatırım
(%7'lik gelişme hızını muhafazaya yetecek miktarda) ve net ihracata
bölündü. Bu kategorilerin herbirinde, umumî sarfiyatın istihlâk mad-
deleri bakımından teferruatlı olarak ayrılması ameliyenin üçüncü adı-
mını teşkil etti. Özel istihlâkın şekli, asgarî yaşama seviyesi hedefine
ve umumî istihlâkın dağılışı esasına göre takdir edildi. Bu şekilde, istih-
lâkteki müvazenesizlik derecesinde bir azalma kabul edilmiş oldu.

Dördüncü adım, alım-verim tekniği yardımı ile, gerek nihaî gerek
sanayiler arası kullanışlar için, asgarî ihtiyacı karşılayacak istihlâk mad-
desi ve hizmetlerin her bir sektördeki gayrisafî verim seviyesini takdir
oldu.

Her sektörün gayri safî verimi ve tekâbül eden alımı yukarda an-
latılan şekilde tesbit suretiyle malûm olunca, her sektöre ilâve edilen
kıymet hesaplandı. Buradan da son senenin gelir ve istihdam rakamları-
nın sektörlerle göre dağılışı elde edildi.

Plân devresinin sonunda muhtelif sektörlerde ulaşılacak munzam
verim seviyeleri lüzumlu yatırım vüsatını tayin eder. Bir plânın kabili
tatbik olmasını sağlayacak şartlardan biri de, gerek iç, gerek dış imkân-
ların seferber edilebilmesidir. Görevin ruhuna vâkıf olduktan sonra her
sahada karşılaşılmaması muhtemel dar boğazlar ve diğer problemleri teş-
his ve bu mânileri yenmek için lüzumlu tedbirleri işaret etmek müm-
kündür.

PLÂNLAMA - YATIRIM

Uzun vâdeli plânlamadan tam faydalanma, ancak (bilhassa imkânların seferber edilmesi, gelir dağılısının tashihi, meyva verme müddeti uzun olan sektörlerde önceden tedbir alınması gibi mevzularla alâkah) uzun vâde tâbirinde mündemiç olan politikaların tam olarak hazırlanması ve tatbiki ile mümkün olabilir. Aksi halde biz, uzun vâdeli plânlama mevzuunda çene çalmaktan gayri hiçbir şey başaramamış oluruz.

ZİRAÎ GELİŞME

W. A. Lewis

ZİRAÎ GELİŞMENİN ÖNEMİ

Zirai gelişme gereklidir, çünkü 1) halihazırdaki nüfus normalin altında beslenmektedir; 2) nüfus artmaktadır; 3) iktisadî ve sosyal gelişme vergiyi icabettirmekte ve en büyük sektör olması hasebiyle ziraatın vergilere iştiraki epeyce olacağı bilinmektedir; 4) aynı sebeplerle, ziraatın tasarruf hacmindeki payı da büyük olacaktır; 5) zirai ihracat döviz getirecek ve yerli sanayi için piyasa yaratacaktır; 6) diğer sektörler lehte şartlarla ihracat yapıp zirai ithalatı ödiyecek döviz kazanmadıkça ziraatın gelişmemesi diğer gelişmeleri frenliyecektir.

Bu sebeplerden ilk ikisi âşikârdır. Üçüncüsü çok defa ihmal edilmektedir. İktisadî ve sosyal gelişme araştırma, eğitim, sağlık, yol, su ve diğer amme hizmetleri için büyük amme harcamalarını gerektirir. Savunma masrafları hariç tutulsa bile carî hesaplardaki amme harcamalarının payı, en az gelişmiş memleketlerde %5'den bazı modern refah-devletlerinde %20'ye kadar yükselmektedir. Köylü nüfus, mektep, su, hastahane ve ucuz elektrik ister, fakat bunun hiç olmazsa kısmen ziraatten alınacak vergilerle karşılanması lâzım geldiğini idrak etmez.

Millî gelire nisbetle benzer şekilde seyreden bir gelişme de sermaye teşekkülüdür. Sermaye teşekkülü için çalışan kimselerin beslenmesi ve zirai ham madde kullanması lâzımdır. Ziraat her zaman tasarrufun artmasına hizmet etmez, fakat millî gelirin yarısı ziraatten gelen bir memlekette, köylülerin iştiraki olmadan tasarrufları makul bir seviyeye

çıkarmak (mesela safî tasarrufları millî gelirin %10'unun üzerine çıkarmak) zordur. Bununla beraber, bugünkü durumda, çiftçiler ya toprak sahipleri veya vergi tahsildarları tarafından tazyik edilmedikçe ziraatten önemli nisbette tasarruf sağlanması mümkün olmamaktadır.

Az gelişmiş memleketlerin çoğunda ziraî mahsul ihraç etmek imkânı iktisadî gelişmeyi peşinden sürüklemiştir. Bu, çiftçilere, yerli sanayiî mamullerini satın alabilecek para kazancı ve ekonomiye, sermaye malları ve diğer ihtiyaçları ithal edebilmek için döviz sağlamıştır. Ziraî mahsullerde Dünya Ticareti artık eskisi kadar hızla genişlememektedir; bu yüzden ziraî mahsul ticareti artık gelişmenin asıl dinamik unsuru olamaz. Fakat ziraat, müşkül tediye muvazenesi meselelerinin önemli bir çaresi olmakta devam etmektedir.

İlerlemiyen bir ziraatin sınaî gelişmeyi frenlemesinin son sebebi ise gelişen bir imalât endüstrisinin işgücünün beslenmesi ve ziraî ham maddede ihtiyaçları için gittikçe artan bir talep doğurmasıdır. Bu talep gittikçe artan bir ziraî mahsul fazlasından karşılanamaz ise ithal edilmeleri ve mukabilinde artan miktarlarda ziraî olmayan mal ve hizmetlerin ihraç edilmesi gerektir. Memleketin ziraatı bu malları temin edemez ise ve aynı zamanda ihracatın büyük nisbette artırılması da güç ise bu durumda ortaya tediye muvazenesi açığı çıkacaktır. Böyle olunca, ya dış açık depresyon doğurucu mahiyette olduğu için otomatik olarak sanayiye tesir eder veya para politikasını idare edenler muvazeneyi sağlamak maksadiyle talebi kısıtkılarından sınaî büyüme yavaşlar. Bu, başka bir ifadeyle, çiftçiler piyasaya bir ziraat fazlası çıkaramadıkları için mamul mallara geniş bir piyasa temin edilememektedir, demektir. Yine başka bir ifadeyle, denilebilir ki, sınaî istihsalın büyüme haddi, ya dahili ziraatin geliştirilmesi veya ziraî olmayan mal ve hizmet ihraç edilmesi suretiyle elde edilebilecek ziraî mahsul artış hızı ile sınırlıdır. Birçok memlekette yavaş ziraî gelişme ve ihracatta mahdut başarı, bu memleketlerin sınaî imkânlarından daha iyi faydalanmalarına mâni olduğu için bu memleketlerin (meselâ İngiltere, Hindistan, Şili) gelişme hızları düşük olmaktadır.

Şu halde, herhangi bir gelişme plânının can alıcı noktası ziraî gelişmedir.

TEKNİK İHTİYAÇLAR

Teknik ihtiyaçlar kolayca ortaya koyulabilir: Ziraate daha çok bilgi ve daha fazla sermaye tahsis edilmelidir. Az gelişmiş memleketler bilgice çok geridirler; daha iyi usuller uygulandığı takdirde bu memleket-

lerin hektar başına verimi bir misli artırabileceklerini söylemek artık âdet olmuştur. Bu usullerin içine daha iyi tohum, gübre, daha ileri ziraat, ıslah edilmiş hayvan cinsleri ile haşarat ve hastalıkların kontrolü dahildir. Bu bilgilerden birçoğu daha ilerlemiş memleketlerin tecrübelerine dayanılarak edinilebilir, fakat bir kısmının araştırmalar yapmak suretiyle memleketin şartlarına uydurulması gerekir.

Çiftliğin hem içinde, hem dışında yol, su, depolama, değirmen ve fabrika, canlı hayvan ve teçhizat için sermayeye lüzum vardır. Su için yapılan yatırım öncelik sırasının başlarında gelir. Toprağı nüfusuna nisbetle kıt olan memleketlerde ise toprak kazanma, drenaj, taraslama ve diğer usullerle toprağa yatırım yapmak mahsulü artırabilir. İşgücünün az olduğu yerlerde veya toprağın bünyesi, ya da yağış durumu sebebiyle daha iyi ziraat yapılmasına imkân verdikleri zaman traktörler, öncelik tanınması gereken bir yatırım sahası olurlar; aksi halde bunlara öncelik verilmez.

TEPKİ MESELESİ

Asıl mesele bu kararları veren kimselerin, yani devlet ve çiftçilerin ziraate daha fazla sermaye ve bilgi uygulamalarının nasıl gerçekleştirelebileceğidir.

Devletin amme sermayesini yol, sulama ve araştırma gibi sahalara yatırması, her yıl ziraî yayım ve hastalık kontrolü için masraf yapması ve gerekli müesseseleri kurması lâzımdır. Devlete, kendi payına düşeni yaptırmak çok güç olmaktadır. Bazı yerlerde devlet, ziraî reform ile ilgilenmemektedir. Bazı yerlerde ise devlet gelişmeyi arzu etmekle beraber gelişmeyi sanayileşme ile bir tutmaktadır. Ziraat bakanının kabînde önemli bir şahıs olmasına nadiren raslanır. Devletlerin çoğu, acı tecrübelerden sonra, muvazene noksanının büyüme hızını azalttığını idrak ettikleri için durum iyiye doğru gitmektedir.

Husustî inisiyatif bakımından en önemli faktör kazanç ümididir. Çiftçiler piyasanın genişlediğini görmedikçe daha fazla istihsal etmek istemezler. İki dünya harbi arasındaki devrede ziraî mahsullerin arzı, maalessif, talepten daha fazla genişlemiştir (yine dengesiz büyüme, fakat bu sefer sanayiînin gecikmesi ile). Bu durumda, istihsalın talepten daha hızlı artması neticesinde çiftçiler iflâs ettiler ve ziraî yatırım güvenleri kalmadı. Harbden beri devam eden nisbî refah, bunların güvenlerinin iadesine yardım etmektedir. Fakat, genel bir genişleme olmadan ziraî genişlemeyi plânlamak yanlış olur.

Genişliyen piyasalar mevcut olduğu zaman modern kapitalist çift-

çiler buna tepki gösterir ve ziraî istihsal artar. Ne var ki az gelişmiş memleketlerde bu gibi modern kapitalist çiftçilerin sayısı çok değildir. Toprak mülkiyetinin birkaç elde toplanmış olduğu yerlerde bile, az gelişmiş memleketlerdeki tipik çiftçi sadece birkaç hektar üzerinde ziraat yapar, fakir ve tahsilsizdir.

UFAK ÇİFTÇİLERE YARDIM

Ufak çiftçinin verimliliğini artırmak kolay değildir, fakat Japonya ve Danimarka gibi memleketlerdeki tecrübe, bu maksada büyük imkânlar tahsis edilirse, bunun yapılabileceğini göstermektedir. Ufak çiftçiler için uygulanacak programın esasları iyice tesbit edilmiş durumdadır. Birinci olarak, çiftçilerin, gayretlerinin asıl faydasının kendilerine dokunacağını bilmeleri lâzım gelir. Toprak ağalarını, tefecileri ve vergi tahsildarlarını çiftçilerin sırtından atmak başarıya başlangıçtır. İkinci olarak, araştırma için para sarfedilmesi ve yeni usulleri çiftçiye ulaştırabilmek için büyük bir yayım şebekesinin bulunması lâzımdır. Üçüncü olarak, çiftlik dışında yollar, su, depolama ve işleme tesislerine yatırım yapılmalı ve tarlaya yatırım yapması için çiftçiye kredi sağlanmalıdır. Dördüncü olarak, toprak küçük parçalara bölünmüş veya iktisadî olmayacak derecede küçük ise çiftçiler, topraklarını birleştirmeye ve ekim, işleme ve pazarlamada kooperatif halinde teşkilatlanmağa teşvik edilmelidir. İşbirliğinin kendi kendine ortaya çıkmasının zor olduğu halde devlet, salgın hastalıklara karşı ilâçlama, makine, traktör istasyonları ihdas etme veya işleme tesisleri kurmak suretiyle yardımcı olmak yollarını aramalıdır.

YENİ TOPRAKLARIN KULLANILMASI

Ufak çiftçiler çok muhafazakârdırlar. Asgarî geçim seviyesi civarında yaşıyorlarsa, alıştıkları usulleri değiştirmek riskini göze almak hususunda çok ihtiyatlı hareket ederler. Bu yüzden, ufak çiftçilerin daha çok istihsal yapmasına bel bağlayan gelişme plânları çok defa gayesine erişemez.

Sulama, toprak kazanma veya diğer yatırımlar neticesinde yeni topraklar ziraate açılıyorsa, bu topraklara kontrolsüz bir şekilde ufak çiftçi iskân etmek doğru olmaz. Yeni toprakların açılması ve buraların iskân edilmesi, ziraat probleminin en çabuk hal çarelerinden biridir ve bu topraklar çok geniş olabileceğine göre verimli iskân şekilleri araştırmak lâzımdır.

Bu gibi toprakları kullanmanın en verimli yolu, hiç şüphesiz ki, modern, büyük cesamette çiftlik halinde işletmektir. Harp sonrasında Meksika ziraatında görülen şayanı hayret gelişme, ilmi kapitalist çiftçiliğe dayanıyordu. S.S.C.B. ve Gana'da da mevcut çiftçileri harekete geçirmek gibi daha az verimli gayretlerden ziyade modern, büyük cesametteki çiftçiliğe (devlet şirketlerine) ümit bağlanmaktadır. Bununla beraber, topraksız çiftçi çalıştıran büyük cesametteki çiftçilik, aile çiftçiliğini tercih eden modern sosyal düşünceye uymamaktadır. İsrail ve S.S.C.B.'de tatbik edildiği şekliyle kollektif çiftçilik, büyük cesametteki çiftçilik ile üzerinde çalışılan toprağın çalışana ait olması arasında bir uzlaşma hali arzietmekte, fakat ihtiyarî kollektif çiftçilik nisbeten az sayıda çiftçi cezbetmektedir.

Sudan ve İsrail'de, aile büyüklüğündeki çiftliklere kontrollü bir şekilde iskân suretiyle oldukça büyük bir başarı elde edilmiştir. Bu durumda, çiftçi ailesine yetecek kadar genişlikte bir toprağı uzun bir süre için kiralamakta, fakat kendisine verilen tavsiyelere uygun olarak ziraat yapmaktadır. İskân makamları, aynı zamanda mekanik usullerle toprağı sürme, gübre için kredi, ıslâh edilmiş tohum, pazarlama veya işleme gibi hizmetleri de temin ederlerse bunlar da çiftçi tarafından kayıtlayıcı kontroller gibi kabul edilmekte ve idarî makamlarca sağlanan fen ve sermaye, aile çiftliği prensibi ile bir araya gelince büyük verim elde edilmesi mümkün olmaktadır.

NETİCE

Tatbikatta, gelişme plânlamasının en çetin tarafı ziraî istihsalde yeterli bir büyüme haddi sağlamaktır. S.S.C.B, Hindistan, Gana ve diğer birçok memleket, programlarının tam bu noktasında güçlüklerle karşılaşmışlardır. Fakat yapılacak şey oldukça aşikârdır — daha fazla öncelik verilmesi ve bunun için de daha çok kaynak. Teşvik, araştırma, yayım şebekesi ve yeterli yatırım yapılırsa ziraî istihsalin istenildiği kadar artacağından şüphe etmemiz için hiçbir sebep mevcut değildir.

SERBEST PİYASA EKONOMİSİNDE PLÂNLAMA

Joachim Willmann

SERBEST TEŞEBBÜS VE SOSYALİST SİSTEMLER

Herhangi bir iktisadî faaliyetin saiki, talebi karşılamak niyetidir. İstihsal vasıtaları mahdud bulunduğundan, malların istihsalını bu gayeye uygun olarak tanzim etmek şarttır. Muhtelif tanzim şekilleri mümkündür. Nazarı olarak her sistem, eldeki imkânlar ile azamî neticeye vasil olma gayesini güder.

Umumî bir ifade ile, zamanımızda, rekabet halinde iki sistem mevcuttur: Piyasa ekonomisi ve merkezî olarak plânlanan ekonomi. Piyasa ekonomisi, hür dünya memleketlerinde tatbik edilmekte olan şekilde, istihsalı tanzim etme içitimaî-iktisadî metodudur. Merkezî plânlama sistemi, totaliter komünist devletlerinde tatbik edilen metoddur.

Serbest teşebbüs sistemi ve sosyalist sistem olarak tanzim edilmiş olan bu iki neviden ayrı olarak, şimdiye kadar sarîh tanzim hatları geliştirememiş olan bazı mutavassıt şekiller de vardır. Bu, bilhassa, bugün kalkınan memleketler olarak isimlendirilen memleketlerin ekonomik sistemleri için variddir. «Kalkınan memleket» tabirinin de imâ ettiği vecihle, bu milletler, istihsal kuvvetleri ve imkânlarının işletilmesinden optimum neticeyi temin edecek bir usulü bulmaya henüz muktedir olamamışlardır. Kalkınma ameliyesini tanzim edecek metodun aranması esnasında bu memleketler piyasa ekonomisi veya merkezî plânlama sistemlerinden birini seçebileceklerdir. Karar sadece iktisadî mülâhazalar ile tayin edilemez. İçtimaî, tarihî ve kültürel temeli kadar, bahis mevzuu

memlekette mevcut siyasî nizamın da nazarı itibara alınması elzemdir.

Serbest teşebbüs sisteminin hür dünyada tatbik edilmesine mukabil, merkezî plânlanmanın siyasî iktidarın totaliter olduğu her yerde merî olması sadece tesadüfe hamledilemez. Piyasa ekonomisi insanı her şeyin merkezine yerleştirir. İnsan ve talepleri, her türlü iktisadî faaliyetin, yani mevcut imkânlardan mümkün merteye en iyi şekilde istifadenin sebebini teşkil ederler. İnsan arz edilecek muhtelif mallar arasında bir seçim yapma hakkına sahiptir ve bu hakkını kullanmakla ne istihsal edileceğine karar vermiş olur.

Merkezî olarak plânlanan ekonomilerde, hükûmet cemiyet faaliyetlerinin etrafında devir ettiği merkezi teşkil eder. Devlet sadece neyin istihsal edileceğine karar vermekle kalmayıp istihsal edilen malların istihsal ve yatırım sektörlerine ne şekilde ayrılacağı hususundaki kararları da verir. Totaliter hükûmet şekli, insanı siyasî velâyet altında bulunduranın nasıl bir usulü ise, merkezî plânlanma şekli de onu iktisadî velâyet altında tutmanın bir usulüdür. Şayet siyasî seviyede hürriyete taraftar isek, kanun ve demokratik nizamın, modern insanın lâıyk olduğu yegâne siyasî sistemi teşkil ettiğine inanıyorsak, bu kararlarımızın iktisadî sahaya da aksetmesinden daha tabîî bir şey olamaz. İnsan hürriyeti taksim edilemez. Bu hürriyet siyasî sektörde olduğu kadar, iktisadî sektörde de teminat altına alınmalıdır. Demokratik devletlerde, anayasa tarafından teminat altına alınan temel siyasî hakların, içtimai - iktisadî seviyede müvazî haklar ile itnam edilmesi ekseriya icabeder.

Hususi mülke sahip olma hakkı piyasa ekonomisinin temelidir. Ferdin bu inkâr edilmez hakkı, devlete karşı, devlet tarafından korunmalıdır. İnsan devlete değil, devlet insana hizmet etmek için yaratılmıştır. Herhangi bir ferd bazı mülkün sahibidir. Hususî mülk, giyim eşyasından, uzun ömürlü istihlâk maddelerinden, demirbaş mallara kadar tahavvül edebilir. Böylece, şahsî mülke sahip olmanın mümkün bulunduğu yerlerde, yapılan işin karşılığının alınması, beşeri faaliyeti teşvik edici bir tesir icra eder.

Cemiyetin iktisadî hayatına iştirak eden fert, ancak şahsiyetini serbestçe geliştirmek imkânına sahip olduğu zaman kabiliyetlerini kullanmaya muktedir ve arzulu olacaktır. Bu hal müstahdem için olduğu kadar işveren için de variddir. İşveren, teşebbüs faaliyetleri için tam mesuliyeti alabilmek hakkına sahip olmalıdır. Müstahdem ise, takip etmeyi arzuladığı zenaat ve işi serbestçe seçme hakkına sahip olmalıdır. Ne işveren ne de müstahdem, yaptığı işin karşılığını hakkaniyetle almadıkça ve bu karşılık bir üçüncü tarafça tehdit altında bulundurulduğu müddetçe, optimum neticeyi istihsal etmeyeceklerdir.

Fiyat, serbest piyasa sisteminin nâzım mekanizmasıdır. Fiyat, piyasa teşkil eden arz ve talebin birbirleri üzerindeki serbest tesirleri neticesinde tecelli eder. Diğer taraftan konjonktür, müteşebbisin en iktisadî tercihler ve istihsal hacmi bakımından vereceği kararların temelini teşkil eder. Elindeki malî imkânları en iyi şekilde kullanması bakımından müstehlikin kararlarına da müessir olmakla, konjonktür talebi de ayarlar. Şu halde, fiyat mekanizması, prodüktif potansiyelin en akıllı şekilde kullanılmasında en iyi teminatı teşkil eder. Merkezî olarak plânlanan iktisadî sistemlerde, bu derece tesirli başka bir mekanizma bulmak henüz mümkün olamamıştır. Serbest piyasa ekonomisinde (fert için optimum neticeler ile) iktisadî faaliyetlerin düzgün olarak işleminin fiyat gibi mücerret bir mefhum vasıtasile elde edilmesi şayanı dikkat bir hâdisedir. Merkezî olarak plânlanan ekonomilerde, fiyat mekanizmasının yerini plânlamanın muhtelif seviyelerindeki şahısların verdikleri kararlar alır. Bu nevi kararlar, şahsî alâka ve uzun vâdeli görüş eksikliği, mesuliyet hissi yokluğu, şahsî iktidar mülâhazaları ve hissî kanaat hatâları gibi birçok beşerî eksiklik faktörlerinin tesiri altında kalabilir.

EKONOMİK PLÂNLAMA İHTİYACI

İktisadî olduğu kadar siyasî mülâhazalar bakımından, piyasa ekonomisi sisteminin merkezi olarak plânlanan ekonomi sistemine müreccah olduğu neticesine varmış bulunuyoruz. Böylece bir netice, «laissez-faire, laissez aller» devrinin tamamen tahditsiz liberalizmini müdafaa ettiğimiz mânasına gelmez. Kuvvetlerin birbirlerine serbestçe tesirleri muvakkaten ahenkli iktisadî gelişmeyi temin edemediği veya iktisadî kudret temerküzünün serbest rekabeti tahdit veya yoketmekle tehdit ettiği hallerde, Avrupa İktisadî Birliği gibi, milletler üstü birlikler veya bir içtimâî teşkilât olarak devlet, bir nâzım veya arabulucu unsur olarak müdahalede bulunmalıdırlar. Başka bir ifade ile, serbest piyasa ekonomisinin esas unsurlarından birinin mevcut olmadığı veya ihlâl edildiği hallerde, serbest piyasa sisteminin işleminin temin maksadı ile resmî teşekküllerin müdahaleleri haklı olarak telâkki edilmelidir.

Bu hükümler, benimki gibi çok gelişmiş memleketler için dahi vâridir. Mamafih, iktisadî ve içtimâî gelişmelerinin yüksek seviyeleri ile Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın sınai memleketlerinde devlet veya diğer resmî teşekküllerin müdahalesini mucip kılacak sebepler, iktisadî ve içtimâî seviyenin daha az gelişmiş olduğu memleketlere nazaran çok daha ender zuhur eder.

Kalkınan memleketlerin iktisadî güçlükleri, ekseriya bu memleke-

tin muhtelif bölgeleri arasındaki çok farklı iktisadî ve içtimâî gelişme seviyeleri dolayısı ile büsbütün vehamet kesbeder. Şu halde bu memleketlerin hükûmetlerine düşen vazife iki veçhe arzeder: Birincisi, bütün imkânları kullanarak memleketin bir bütün olarak kalkınmasını geliştirmek; ikincisi de muhtelif bölgeler arasındaki iktisadî seviye uçurumunu izale etmek.

Piyasa mekanizması, bu vazifelerin ifasında bizatihî bir hal çaresi temin etmez. Şu halde devlet, lüzumlu temeli sağlamak üzere bir plânlama unsuru olarak müdahale mecburiyetindedir. Bu hallerde devlet müdahalesini lüzumlu kılan diğer bir sebep de, bu memleketlerde siyasî ve içtimâî başkaldırmalara mâni teşkil etmek için süratli bir kalkınmaya olan ihtiyaçtır. Bu mülâhaza bazen ileri sürülen «hâlen çoktan beri gelişmiş bulunan memleketlerin kalkınma devrelerinde devlet plânlaması ve teşviki mevcut olmadığına göre bugün kalkınmakta olan memleketlerin de buna ihtiyacı yoktur» iddiasını çürütmektedir.

Şayet samimi isek itiraf etmeliyiz ki Federal Alman Cumhuriyeti dahil, çok gelişmiş memleketler çok defa kalkınan memleketlerin muhtaç oldukları iktisadî plânlama ve devlet müdahalesi şekil ve vüsatını lâyiki ile takdirden âciz kalmışlar ve hâlâ da kalmaktadırlar. Tatbikî sahalarda çalışanlar kadar, iktisadî ilimler ile meşgul olan şahıslar arasından dahi kalkınan memleketlerde tatbik edilen devlet müdahalesini tenkid edici sesler sık sık yükselmektedir. Bunun sebebi, kalkınan memleketlerdeki iktisadî ameliyeleri, çok gelişmiş ekonomilerde mevcut şartlar ile mukayeseden doğan şuursuz hatâdır. Kalkınan memleketlerde fiilen vukubulan hâdise, iyi teşkilâtlanmış bir piyasa sisteminin yardımı olmaksızın ve istihsal faktörleri ile kalifiye işçi ve sermaye imkânları eksikliğine rağmen organik bir kalkınma ameliyesini harekete getirmek mücadelesidir. Yani kendi halkı ile diğer milletler arasındaki iktisadî farkın büsbütün artmasına mâni olma mücadelesidir. Bu son gayeye erişmek, bu halkın evvelce yüksek olan ölüm nisbetinin modern tıbbın başarıları ile fevkalâde azalmış olmasından dolayı bilhassa güçleşir. Netice, iktisadî kalkınma sahasında yapılan terakkileri ve bunların yarattığı içtimâî faydaları birçok memlekette yok eden yüksek bir nüfus artışı nisbeti halinde tecelli eder.

Şu halde kalkınmanın bu safhasındaki memleketler için, makul ve gayesine uygun bir devlet plânlamasının şayanı tavsiye olup olmadığı suali müsbet olarak cevaplandırılmalıdır. Mamafih, bundan önceki ifadelerimiz, ister kalkınan bir memlekette olsun ister sınıflaşmış memleketlerde olsun, tatbik edilecek plânlamanın bizatihî gaye olarak kabul edilmemesi lüzumunu sarîh olarak belirtmelidir. Plânlama ancak temel

beşerî ve siyasî hakları haleldar etmeksizin, yukarıda vazedilmiş olan iktisadî gelişme gaye ve hedeflerine hizmet ettiği müddetçe kabul edilmelidir. Bu nevi plânların komünist devletlerde tatbik edilen devlet kapitalizmi veya «güdümü» ile müşterek hiçbir tarafları yoktur. Ana prensip merkezi olarak plânlanmış ekonomi değildir; plân sadece piyasanın işlemesini sağlayacak bir vasıta olarak telâkki edilmelidir.

TEFERRUATLI İNCELEMELERE İHTİYAÇ

Plânlama elzem olarak kabul edildiği hallerde, mevcut konjonktür ve iktisadî faaliyet muhasalasının kemiyet tahliline istinad etmelidir. Teferruatı ile bilinmesi icabeden hususlar arz ve piyasa durumu, ham madde ve enerji imkânları, nakil vasıta ve maliyetleri, eldeki işçilik arzı, kâlite hakkında sahih tahminler (bilhassa ihracı düşünülen mamuller için) ve nihayet kâr etme ihtimalleridir.

Bir memleketin mesul şahıslarından beklenen, bu faktörleri nazarı itibara alarak ve plân devresi içinde muhtemel nüfus artışını tayin ederek bu şartlar altında neticenin ne olabileceği hakkında tahmin yapmaktır. Tediye müvazenesinde müzmin açıklara mâni olma lüzumunu göz önünde bulundurarak mesul siyasî liderler, bir taraftan azamî iş yaratma nisbeti sağlayacak fakat diğer taraftan da memleketin iç malî istikrarını tehlikeye düşürmeyecek olan bir gelişme hızı üzerinde mutabakata varacaklardır. Bu farazî gelişme hızı müvacehesinde, plân müddeti zarfındaki bütün iktisadî faaliyeti içine alan hesapların hazırlanması icabedecektir. Bundan gaye, lüzumlu yatırımların programlanmasına imkân vermek ve istihlâk masrafları ile dış ticaret hacimlerini ve yabancı sermaye ithali sahasında yapılabilecek tasarrufları tahmin edebilmektir. Ancak bu umumî plânın ikmalinden sonradır ki, ekonominin herbir sektörü için münferid plânlar hazırlanabilir. Bu mevzu ile alakalı olarak, iç ve ihracat piyasalarının mal ve hizmet taleplerinde vukua gelecek müstakbel gelişmelerin sahih olarak tahmin edilmesi çok önem taşır.

Kalifiye mütehasıs ve güvenilebilecek istatistikî bilgi eksikliği dolayısı ile, bütün ekonomiye veya herbir sektöre ait teferruatlı plânların hazırlanması, kalkınan memleketlerde oldukça güçlük arzeder. Bu sebeble, bu memleketler pek çok defa plânlama faaliyetlerini münferid projeler üzerine teksif etme ve memleketin umumî kalkınma seviyesi ve içte olduğu kadar dışta da bu projelerin muhtemel tesirlerini dikkate almaksızın bunların ikmalî için gayret sarfetme temayülünü göstermişlerdir. Bu nevi projelerin ikmal edilmiş olduğu birçok hal-

de, neticenin yapılan masraf ve sarfedilen emek ile nisbetsizliği yüzünden hem kalkınan memleket ve hem sermayeyi temin etmiş olan memleket sukutu hayale uğramışlardır. Gerek kalkınan memleketin ve gerek yabancı ortağının menfaatleri bakımından, ancak memleketin umumî iktisadî plânının bir cüzünü teşkil edecek projelerin ele alınması kaidesi tatbik edilmelidir.

Muvazeneli bir iktisadî gelişme ameliyesini harekete geçirmeğe ilâve olarak, plân hükûmet için sarîh iktisadî, malî ve para politikalarının temeli olarak da faydalı olabilir. Ayrıca, plân yabancı sermayenin en verimli şekilde kullanılmasının anahtarını ve muvaffak bir beynelmilel iktisadî işbirliğinin kaidesini teşkil eder.

Millî ekonomiye iştirak eden kuvvetlerin herbiri plânın hazırlanmasında bir rol oynamalıdır. Bir memleketin mesul şahıslarının plânın hedeflerini tayin ederken özel teşebbüsün tecrübeli mümessillerinin tavsiyelerinden faydalanmamaları cidden esef verici olur. Yatırım ve kâr imkânlarını tahmin bakımından iş hayatındaki pratik tecrübelerinin fazlalığı dolayısı ile, özel teşebbüs mümessilleri resmî şahıslardan ekseriya daha iyi teşhiz edilmiş bulunurlar. Diğer taraftan özel teşebbüs mümessillerinin iktisadî plânların hazırlanmasına iştirakleri kendileri için de hayati önem taşır. Bû şekilde hükûmetlerinin umumî iktisadî gaye ve hedeflerini öğrenmek imkânı bulurlar. Piyasayı daha iyi anlamaları kendi faaliyetlerini umumî plâna göre ayarlamak imkânını verir.

Bu arada mesul plânlamacılar ile tatbiki iktisatçılar arasındaki işbirliğinin çok muvaffak olmuş bir misalini bahis mevzuu edeceğim. Bu nevi bir iş birliği Fransa'da, bu memlekette iktisadî plânlamanın başladığı devirden beri mevcuttur ve geniş bir müteşebbis kitlesinin (umumiyetle iki, veya üç bin kişilik) işbirliği ile hazırlanmamış olan hiçbir plân tatbik sahasına intikal etmemiştir.

SERBEST PIYASA SİSTEMİNDE HÜKÜMET MÜDAHALESİ İHTİYACI

Hükûmet ancak mucip sebepleri çok kuvvetli istisnai hallerde tahdit edici tedbirlere tevessül etmelidir, zira bu tedbirler yanlış hesaplanmış yatırım ve yatırımdan kaçınma risklerini artırır. Devlet müdahalesinin piyasa mekanizmasından doğan fiyat gelişmelerini bozması ihtimal dahilindedir ve zaten umumiyetle bir müdahaleyi diğerleri takip eder. Böyle bir durumda müdahaleler piyasa ekonomisi prensipleri ile gitgide gayri kabili telif bir hal alırlar ve kaçınılmaz olarak devletçe idare edilen bir iktisadî sistem tesis edilir.

Şu halde, imkân oldukça, serbest piyasa ekonomisinde mevcut va-

sıtarlar tercih edilmelidir. Bunlar, ekonomiye iştirak eden muhtelif gruplara umumî iktisadî bilgilerin verilmesi, istihsal ameliyesinin her kademesindeki şahısların yetiştirilmesi için atılacak enerjik adımlardan (beşerî yatırım), kredi kolaylıkları ve vergi muafiyetleri gibi piyasaya tesir edici malûm vasıtalarla kadar sıralanabilir. Böyle bir politika için temel şartlar, hiç şüphesiz, işleyen bir para ve sermaye piyasasının mevcudiyeti ve merkez bankası sisteminin hükûmet günlük kararlarından müstakil olmasıdır; bir de amme şirketlerinin gelir ve gider politikalarının, ekonominin umumi gaye ve hedeflerine uygun olarak yürütülmesidir. Bu gereklerin önemliliği, gelişmekte olan memleketlerin en yüksek mümkün büyüme hızını ve iç ve dış para muvazenesini sağlama ihtiyaçlarınınca da desteklenmektedir. Bu noktalara dikkat eden bir gelişmekteki memleket hem sağlam bir iç ekonominin organik gelişmesini, hem de uluslararası ekonomik münasebetlerde bu ekonominin yerini sağlar. Böylece hem ticaret, hem sermaye alışverişi açılmış olur.

DEVLET TEŞEBBÜSLERİ MESELESİ

Herhangi bir millî ekonomide devlet malı teşebbüsler özel bir problem teşkil ederler. Kifayetsiz idare sebebi ile, yatırım yapmama ve düşük prodüktivite tehlikesinin bu nevi teşebbüslerde daha şiddetle mevcut bulunduğunu bittecrübe bilmekteyiz. Bu nevi teşebbüslerin ekseriya rekabetten âciz kalışlarının esas sebeplerinden biri, şahsen mesul bir idarenin mevcut olmamasıdır. Şu halde, devlet malı sanayiler, kendi idareleri altında hukuken müstakil birimler olarak çalıştırılmalıdır. Yine elzem bir şart da, her münferid birimin kendi maliyet muhasebesinden mesul tutulmasıdır. Ayrıca, bu birimlerin idaresi devlet memurlarının değil, iş adamları ve teknisyenlerin elinde olmalıdır.

Devlet malı sanayilerde istihsali artırmak için az bir temel ücrete ilâveten kârdan bir hisse vermek mevzuu da düşünülebilir. Son olarak da, devlet malı sanayiler idarecilerinin statüsü, tıpkı özel teşebbüs sanayileri idarecileri gibi faaliyetleri için yürütülmesi prensipleri ile kabili telif olmadığı zaman işten el çektirilmelerine bir mâni teşkil etmemelidir.

Devlet malı sanayilerin idaresinde iş prensiplerine daha büyük bir hassasiyetle riayeti tavsiye ettiğim zaman, bundan devlet malı sanayilerin her ne bahasına olursa olsun azami kâr gayesi gütmeleri mânâsı çıkarılmamalıdır. Bilhassa yatırım faaliyetini teşvik ve desteklemek gibi umumî iktisadî plânın içinde devlet malı sanayilerin özel bazı fonksiyonlar ifâ mecburiyeti karşısında, bunların maliyete, hattâ maliyet al-

tında bile çalıştırılması icabedebileceğini tamamen müdrikim. Benim demek istediğim şudur: Devlet malı sanayilerde ve devlet malı teşebbüslerde produktif imkânların gayri iktisadi bir şekilde kullanılmasını önleyecek bir iş yürütme tutumu sağlanmalıdır.

Amme malı teşebbüsler için, rekabet şartlarının özel teşebbüslerinin aynı olması icabettiğini ilâveye dahi lüzum yoktur. Amme malı teşebbüsler imtiyazlı bir yer işgal eder olarak telâkki edilmemeli ve idarî, kredi veya malî menfaat temini bakımından tercihlî muameleye tâbi tutulmamalıdır. Bu ifade memleketinizin devlet malı teşebbüslerinin evvelce faydalanmakta oldukları bazı ihtalât ve gerek iç, gerek dış sermaye piyasalarında tâbi oldukları hususî muameleye de şamildir. Federal Alman Cumhuriyeti'nde bizler Türk hükûmetinin devlet malı teşebbüslere tanınan imtiyazlardan vazgeçme yolunda bulunduğunu özel bir memnurlukla müşahade ettik. Bilhassa, süratli iktisadî gelişmenin ancak özel teşebbüsün şimdiye kadar olduğundan daha geniş nisbette bu gayrete iştirake dâvet ve teşviki ile mümkün olabileceğini belirten yüksek kurulunuzun tebliğini haz ile karşıladık. Devlet teşebbüsleri hakkındaki kanaatimi, yüksek kurulunuzun bu tebliğinden almış olduğum şu kısımdan daha sarîh olarak ifade etmem mümkün olamaz: «Devlet yatırımları uzun vâdeli olarak plânlanacak ve umumî iktisadî mülâhazaları dikkate alacaktır. Özel sektör yatırımları da aynı prensipleri takip edeceklerdir.»

TÜRKİYE'NİN ÖZEL MESELELERİ

Türkiye gibi köy ve şehir kalkınma seviyeleri arasında derin bir uçurum bulunan henüz el atılmamış imkânlar bakımından zengin olan ve bazı bölgelerinde bilhassa çiftçilik ve ziraat mevzuunda modern gelişmenin çok gerisinde kalmış bir memlekette umumî bir iktisadî plâna duyulan lüzum bedihidir. İktisadî yapının muhakkak tashihi, yeraltı imkânlarının daha fazla işlenmesi, yol, demiryolu ve pipeline inşaatı, işçinin köyden sınaî merkezlere hicreti, sınaî istihdam için yetiştirme, yeni iş sahalarının yaratılması, idarecilerin öğretimi — bütün bunlar, müvazzeneli bir iktisadî gelişmeye tekaddüm etmesi icabeden faktörlerdir. Bunların hiçbirisi kendiliğinden hâsıl olmayacaktır, fakat şumullü bir anlayışın bir kısmı olarak, şuurlu gayretler ile başarılmaları icabedecektir.

Kati olarak inanmaktayım ki, evvelce belirtmiş olduğum eksikliklere rağmen, işaret edilmiş olan hatlar boyunca süratli ve başarılı bir iktisadî kalkınma için lüzumlu ümit verici ve sağlam bir temel bu memlekette mevcuttur. Bu kanaatim birkaç sebebe istinad etmektedir. Bun-

lardan biri verimli birkaç sanayiîni mevcudiyetidir. Bir diğeri, son zamanlarda fiyatların yükselme trendini durdurmanın mümkün olmuş olabilmesidir. Buna ilâve olarak, dikkatinizi memleketinizde mevcut beşeri imkânlarla celbetmek isterim. Alman işverenleri, memleketimizdeki Türk misafir işçilerinin sanayi anlayışları, kabiliyetleri ve yüksek produktivitelerinden sitayişle bahsetmektedirler. Bütün bu faktörler, serbest piyasaya ekonomisi prensipleri dahilinde umumi bir iktisadî plânlama yapılmasını mümkün kılacak memnuniyet verici bir temel temin etmelidirler.

Bu faktörleri nazarı itibara alarak, Yüksek Plânlama Kurulu taslağında belirtilen iktisadî plân politika ve hedefleri ile hemen hemen tamamen mutabıkım. Ekonominin devlet sektörü ile özel sektörünün müsavî esaslar dahilinde işleminin bence neden bu derece mühim olduğunu evvelce belirttim. Ayrıca, müstakar fiyat ve ücret seviyesi muhafazası için azamî dikkatin sarfedilmesini elzem addetmekteyim. Son yıllarda sanayileşmiş memleketlerde mevcut ücret-fiyat helezonuna karşılık Türk parasının istikrarı, Türkiye ve sanayileşmiş memleketler arasındaki «refah farkını» gitgide azaltacak olan vasıta haline gelebilir. Buna ilâve olarak da, şayet Türkiye enflasyoncu trendlere mâni olmaya devam ederse, bu uzun vâdeli bir görüşle herhangi bir ekonomide yatırım hacminin artmasında en müessir faktör olan (dış sermaye ithalinden daha mühim) iç tasarrufların artmasını teşvik etmiş olacaktır.

Amme ve özel tasarrufları teşvik için birçok usul vardır ve bunların ekseriyeti plân taslağında zikredilmiştir. Amme tasarrufları mevzuunda, devlet malı sanayilerde kâr ve verim mülâhazalarına fazlaca dikkat edilmesi, vergi reformu ve bilhassa umumî olarak vergi tahsil usullerinde daha randımanlı metodların ihdası aklıma gelmektedir.

Özel tasarruflara gelince, burada da muayyen tasarruf nevilerini teşvik için bazı özel teşvik usulleri geliştirilebilir. Şayet özel şahısların elindeki nakid ve kıymetli maden yığınları seferber edilebilse, hiç şüphesiz özel yatırım faaliyetleri önemli derecede artış kaydeder.

Aynı zamanda, özel iş adamlarının devlet malı teşebbüsler ile müsavî şartlar altında erişebilecekleri işler bir sermaye piyasasının yaratılması için resmî makamlar tarafından enerjik adımların atılması icabeder. Yüksek Plânlama Kurulunun bu gayeye hizmet emeli ile, yatırım imkânları hakkında istişarî mahiyette yardımda bulunacak yeni bankalar tesis etme niyetinin, verimli bir sermaye piyasasının teşekkülü gayretleri üzerinde müsbet bir tesir icra etmesi icabeder.

Bölge kalkınma politikaları hakkında plânda izhar edilen çok vazih anlayış, şahsım üzerinde pek müsbet bir tesir bırakmıştır. Yatırımların coğrafi olarak dağıtılmasında, sade iktisadî mülâhazaların değil, sosyal

mülâhazaların da rol oynaması hiç şüphesiz şarttır. Bu husus bilhassa zirai olan bölgelere şâmilidir. Ziraatin gelişmesinin temini için, köy yapısının tamamen değişmesi lüzumuna ben de iştirak ederim. Her şeyden evvel toprak erozyonu durdurulmalı ve verim artırılmalıdır. Bu gaye için hâlen saban altındaki sahanın bir kısmını meraya tahvil etmek, hayvan adedini çok azaltmak, verimli sulama sistemleri yaratmak ve daha fazla gübre kullanmak icabedecektir. Buna ilâveten de, köylerdeki işsiz veya yarı işsiz kitlesinin mümkün merteye yüksek bir kısmını seferber ederek kendilerini muhtelif işler için yetiştirmek şarttır.

Buna rağmen, Türkiye'de iktisadî plânlama esas itibariyle sanayileşme ameliyesi üzerinde durmalıdır. Sınai yapı bakımından, bence esas mesele iptidai sanayileri genişletmek ve istihsal çeşitlerini artırmaktır. Bir başlangıç noktası madenlerin işletilmesi ve işlenmesinde bulunabilir (bilhassa krom). Bu demektir ki evvelâ enerji kaynaklarının geliştirilmesi lâzımdır. Bu mevzuda müsbet plânların şimdiden tatbik sahasına intikal etmekte olduklarını müşahade etmekteyim. Sınai sektörde de yatırım programları işsizliği azaltma gayesi ile plânlanmalıdır. Bu arada Türkiye'nin ithalât-ihracat durumu hakkında birkaç söz söylemek isterim. Kanaatimce, kalkınma plânlarının yürütülmesine muvazi olarak, ithalâtın gitgide daha serbest bırakılması sadece sayanı arzu değil aynı zamanda kaçınılmaz bir zaruret halinde tecelli edecektir. Tabii, netice itibariyle bu bir malî imkân meselesidir. Memleketin bir turizm merkezi haline getirilmesi için daha fazla gayret sarfedildiği takdirde, döviz gelirinde mühim bir artış sağlanmasının mümkün olacağından eminim. İktisadî plândan ve malî imkânların tahsisinden sorumlu olan merciler ekonominin bu sektörüne hassaten dikkatlerini hasretmelidirler.

Federal Alman Cumhuriyeti'nde bizler, Türkiye'de İktisadî plânlanmanın, verimi gitgide artacak bir iktisadî sistemin yerleşmesine yardım etmesini ve bu sistemin de halkın gitgide daha yüksek yaşama standartlarına erişmesini sağlamasını ümid etmekteyiz. Türk halkının siyasî ve iktisadî kaderi, Federal Cumhuriyet tarafından özel bir sempati ile takip edilmektedir. Biz Türk halkını sadece pek eski bir dost olarak değil, aynı zamanda NATO birliğinde müttefikimiz ve İktisadî İşbirliği ve Gelişme Teşkilâtında ortağımız olarak telâkki etmekteyiz. Uzak addedilemiyecek bir istikbalde Avrupa İktisadî camiası ile Türkiye arasında daha sıkı münasebetlerin inkişafı bizi fazlası ile memnun edecektir.

KARMA BİR EKONOMİDE ENFLASYON

Osman Okyar

Bu etüdün gayesi 1951-1958 devresinde Türkiye'de carî olan enflasyonu incelemek, enflasyonun yatırımlar üzerindeki tesirlerini tetkik etmek ve enflasyon olayında rol oynamış olan moneter âmilleri ve strüktürel ve enstitüsyonel faktörleri değerlendirmektir.

1950'DE EKONOMİNİN BÜNYESİ

1950'yi takibeden ilk yıllarda ekonomi, esas itibariyle ziraat bünyeli idi. 1950'de millî gelirin yüzde 50'den biraz azı ziraat (ormancılık ve balıkçılık da dahil olmak üzere) ilâve kıymetten geliyor, faal nüfusun yüzde 72 kadarı ise ziraatte istihdam ediliyordu. Ziraat mahsulünün büyük kısmı köylü ve ufak çiftçilerden geliyordu. Ekilen 19.4 milyon hektar topraktan, 0.7 hektarı aşan cesametteki çiftlikler halinde ekilen toprak 3.8 milyon hektar idi¹. 2.5 milyon köylü aileden büyük çiftliklere sahip olan aile adedi 21,000 idi. Ziraattaki devlet teşebbüsleri 100,000 hektar kadar toprağa sahip 5 veya 6 Devlet çiftliğinden ibaretti. Bununla beraber, ormanlar tamamıyla devlet teşebbüsleri tarafından işletilmekteydiler.

Sanayi (madenler ve amme hizmetleri de dahil olmak üzere) millî gelirin yüzde 12.2 sini teşkil ediyordu. Bu sektördeki ilâve kıymetin

¹ Bir hektar 2,47 acre (dönüm) dür.

yüzde 44'ü devlet teşebbüslerinin faaliyetlerinden doğduğu için iktisadî devlet teşebbüslerinin payı gayet önemli idi.

Ticaret gelirin payı millî gelirin yüzde 10.6'sı civarında idi. Ticaretin büyük kısmı özel tacirler tarafından yapılmakla beraber, Toprak Mahsulleri adlı Devlet teşebbüsü bütün memlekette hububat alım satımında büyük rol oynamakta ve buğday ve bazı diğer hububatın fiyatları her yıl Haziranda hükümet kararnamesi ile tesbit edilmekte idi. Ulaştırma ve haberleşme millî gelirin %5.3'ünü teşkil ediyordu. Burada da devlet teşebbüslerinin payı yüksekti ve sektörde yaratılan ilâve kıymetin %37'sine varıyordu.

Mâlî müesseseler millî gelirin %1.7'sini veriyordu. Burada da Devlet Bankaları ve hususî kanunlarla kurulan bankalar bu sektör faaliyetinin önemli bir nisbetini teşkil ediyordu. 1950 yılı için bilgiye sahip olmamakla beraber 1959-1961 devresinde bütün ticarî mevduattan %46'sının devlet kontrolündeki bankalarda bulunduğunu biliyoruz. Buna ilâveten mevduata ve kredilere ödenecek faiz haddi de kanunla tesbit edilmekteydi. Son olarak da, Merkez Bankası, görünüşte hususî bir limited şirket mahiyetinde olmakla beraber Maliye Bakanlığına çok yakın bulunuyordu. Bu suretle, hükümetin moneter sektör üzerindeki vasıtalı ve vasitasız gücü çok geniş vüsatte idi.

Mesken gelirleri, şahsî hizmetler ve serbest meslekler millî gelire toplam gelirin %6.7'si nisbetinde katılıyorlardı. Bu sahada şahsî mülkiyet ve şahsî inisiyatif çok hakim durumda idi, fakat kiralara İkinci Dünya Harbinden beri kontrol altında bulundurulduğunu da zikretmek gerekir.

Nihayet, amme sektörü de 1950'de millî gelirin %10.2'sini temin ediyordu.

İktisadî bünyenin bu kısa tasvirini tamamlamak için 1950'de ithalatın piyasa fiyatı ile millî gelirin %8'i kadar olduğu halde, ihracaatın toplam gelirin daha ufak bir yüzdesini teşkil ettiğini ilâve etmek gerekir. Hükümet ithalatı kota sistemi ile sıkı bir tahdide tâbi tutuyordu. Yabancı paralarla yapılan her türlü muamele de hükümetin sıkı mürakabesi altındaydı.

Ekonominin meydana çıkan tasviri devletin hakikaten hâkim durumda olduğu bir karma ekonomidir. Ziraat, mesken ve hizmet sektörlerinin dışında, istihsal faaliyetlerinin ehemmiyetli kısmı doğrudan doğruya hükümet tarafından kontrol edilmektedir. Böylece hükümet, Sanayi, Ticaret ve Münakale Vekâletleri vasıtasıyla doğrudan doğruya müteşebbis fonksiyonunu üzerine almaktadır. Kendi sahalarındaki tek-

mil istihsal faaliyetleri üzerinde aynı vekâletlerin umumî murakabe ve arabuluculuk fonksiyonları vardır. Hükûmet buğday, su, elektrik, şeker, çimento, petrol ve devlet iktisadî teşebbüsleri tarafından istihsal edilen diğer bazı malların fiyatları gibi anahtar fiyatların teşekkülüne fiilî ve kanunî selâhiyetleri ile müdahale ederek fiyatlara geniş ölçüde tesir edebilmektedir. Nihayet, hükümet, banka sisteminin büyük bir kısmını doğrudan doğruya kontrol ettiği gibi mevduat ve kredi faiz hadlerini tesbit etmektedir. Bütün bu selâhiyetlerin birleşmesi, hususî teşebbüs ile devlet iktisadî teşebbüslerinin yan yana bulunduğu karma bir ekonomi çerçevesi içinde, karar verme yetkisinin daha ziyade hükümetin elinde olmasına müncer olmaktadır. İşte, esasları 1950'yi takip eden ilk senelerden beri değişmemiş olan, bu müesseseler ve bünyenin teşkil ettiği zemin üzerinde 1950'den itibaren meydana gelen enflasyonu tetkik etmemiz gerekmektedir.

1951-58'ÜN MUTEDİL ENFLASYONU

Türkiye gibi istatistiklerin ve bilhassa fiyat endeksleri, ücret istatistikleri, sektörler ve teşebbüs şekilleri itibariyle yatırımlar, yatırımların finansman kaynağı, iş hacmi ve işsizlik gibi enflasyon vetiresi ile ilgili istatistiklerin ya yetersiz olduğu veya hiç bulunmadığı bir memlekette enflasyonu dikkatli bir şekilde tahlil etmenin güçlüklerine işaret etmek lâzımdır. Bu şartlar altında gerek tahlilin, gerekse varılan neticelerin Batı memleketlerinde olduğu gibi nisbeten sağlam esaslara dayanmasına imkân bulunmamaktadır.

Bugün kabul edilmiş olan iki çeşit enflasyondan, yani talep-çekici enflasyon ile maliyet-itici enflasyon, birinci şeklin Türk enflasyonunun esas sebebi olduğuna hiç şüphe yoktur. Ücret değişiklikleri enflasyonu başlatmak ve devam ettirmek bakımından fazla bir rol oynamamış, daha ziyade talep ve fiyat değişmelerini takip etmeye temayül etmişlerdir. Mamafih, ileride göstermeye çalışacağımız gibi, 1950'yi takibeden senelerde durum esasen böyle değildi.

Enflasyon vetiresini iki farklı devreye ayırmak mümkündür. 1951'den 1953'ün sonuna kadar devam eden birinci devrede enflasyon nisbeten hafif ve idare edilebilir seviyede olup fiyatlar üzerindeki tazyik de mahdudtu; 1953'ün sonundan 1958'in ortalarına kadar devam eden ikinci devrede ise enflasyonist açık gittikçe genişlemiş ve fiyatlar üzerindeki tazyik her sene hızlı senelik fiyat artışlarıyla açığa çıkmıştır. Aşağıdaki fiyat endekslerine kısa bir bakış bu iki devre arasındaki farkı ve 1953'ün ayırma yılı olduğunu açıkça göstermektedir.

TABLO I

MUHTELİF FİYAT ENDEKSLERİ, 1950-1959
(1950 = 100)

Seneler	Toptan fiyatlar (İst. Ticaret Odası)	İstanbul'da Perakende Fiyatlar (İst. Ticaret Odası)	Ankara'da Perakende Fiyatlar (Ticaret Vekâleti Konjonktür Dairesi)
1950	96	105	103
1951	109	104	102
1952	107	111	107
1953	109	118	112
1954	119	135	122
1955	134	147	138
1956	157	169	153
1957	183	181	172
1958	223	215	198
1959	268	255	243

1951 ile 1953 arasında toptan fiyatlarda fazla bir artış olmadığı halde, aynı devre süresince perakende fiyatlarda senede yüzde 4 ile 5 civarında bir yükseliş görülmektedir. 1953'den sonra gerek toptan, gerekse perakende fiyatlar yüzde 10 ile 20 arasında değişen büyük artışlar göstermektedir.

1951'de tedavülde olan banknot hacminde %18, Merkez Bankası kredilerinde %27 bir artış olmuş, bu kredilerin yarısından fazlası Toprak Ofis'in muamelelerini finanse etmek için amme sektörüne, geri kalanı da hususî sektöre verilmiştir. 1950'ye nazaran ticarî banka kredisi 480 milyon lira, banka mevduatı da 480 milyon lira artmıştır. Ekonominin likiditesindeki artış, 1950'den 1951'e kadar mecmu istihsaldeki %15 bir artış muvacehesinde vukubulmuştur. Böylece, likiditedeki artışın fiyatlar üzerinde tesiri olmamıştır. Bu artış, istihsaldeki artışı takip veya teşvik etmesi gereken nakdî genişleme olarak da mütalâa edilebilir.

Durumu, (1953'deki Chenery Raporunda² takibedilen tahlile uyarak) tasarruf-yatırım noktai nazarından ele alırsak, 1951'deki dahilî tasarrufun ve ithalât artışının o sene yapılan harcamaları karşılamaya کافی geldiğini görürüz. Tasarruf şu şekilde hesaplanmaktadır: Bütçe fazlası, İktisadî Devlet Teşekküllerinin kârları ve emekli ve işçi sigortaları fon-

² Hollis Chenery, ve başkaları, *Turkish Investment and Economic Development*, Aralık 1953, Ankara FOA Mission (Mimiyograf), s. 33.

PLÂNLAMA - YATIRIM

ları doğrudan doğruya hesaplanmaktadır. Hususi tasarrufu doğrudan doğruya hesaplamak mümkün olmadığı için bu kalem, toplam dahili tasarruf ile amme tasarrufu arasındaki fark olarak bulunmaktadır. Dahili tasarruf ise gayrisafi yatırım ile ithalât fazlası arasındaki farka eşittir. 1951'de sabit kıymetlere yapılan gayrisafi yatırım harcamaları 1,388 milyon TL kadardı. Diğer taraftan, 792 milyonluk gayrisafi hususî tasarrufa ilâve edilen 468 milyonluk amme tasarrufu, 1,260 milyon TL lik mecmu dahili tasarrufu veriyordu. Aynı sene ithalât fazlası 175 milyon idi.

1952'DE DEĞİŞMELER

1952'de, ekonominin likiditesi, bilhassa banka mevcudat ve mevduatı, yine önemli derecede artmıştır. Tedavüldeki banknot hacmindeki artış az, %10 civarındadır. Özel ve amme sektörüne Merkez Bankası tarafından verilen krediler %24 artmıştır. Bu esasa dayanarak ticarî kredilerde de büyük bir genişleme vukubulmuştur. Banka kredileri 1951 de 1,779 milyondan 1952'de 2620 milyona yükselerek %47 artmakta, buna mukabil bankalardaki mevduat 1,646 milyondan 2,149 milyona, yani %30 artmaktadır.

Likiditedeki bu artışı reel istihsaldeki %8.6 miktarında bir artışla karşılaştırmak gerekiyor. Bu defa, likiditedeki artış, yukardaki nisbette bir istihsal artışını sağlayacak ve idame ettirecek bir nakdî ihtiyaçtan fazla olmuşa benzemektedir. 1951'de perakende mal fiyatlarındaki %5 yükseliş de bizi bu neticeye vardırmaktadır.

Yine tasarruf ve yatırım açısından meseleyi ele alır ve Chenery Raporunun usulünü takibedecek olursak, şu neticeleri elde ederiz: Raporu, 1948'den 1951'e kadar, enflasyona başvurmadan harcanabilir gelirin %12'sinin tasarruf edildiği iddia edilmekteydi. Bu nisbetteki herhangi bir önemli artış, ex-post tasarruftan bir kısmının ihtiyarî olmayıp cebri tasarruf olduğunu ve bu sebepten enflasyonun neticesi olduğunu göstermektedir. 1952 ile 1953 arasında marjinal tasarruf meylî, 1948-1951 devresindekinin iki katı görünmektedir. Normal nisbet ile hesaplandığı takdirde 1952'deki hususî tasarrufun 100 milyon TL olması gerekirdi. Fakat 1952'de yatırımları karşılayacak hususî tasarruf bundan 100 milyon daha fazla idi. Döviz imkânları üstünde ithalâtın karşıladığı talep fazlasını da bu rakama ilâve etmek gerekir. Bu suretle, 300 milyon civarında bir muhtemel enflasyonist açık ile karşılaşırız.

1953'de gerek likidite tahlili, gerekse tasarruf-yatırım tahlili enflasyon hareketinin devam ettiğine işaret etmektedir. Tedavüldeki banknot hacmi %17, banka kredileri %30, bankalardaki mevduat %31 nisbetin-

de artıyor. Diğer taraftan, reel olarak mecmu istihsal ancak %11.2 nisbetinde artıyor. Tasarruf yatırım hesapları yine 300 milyon TL civarında bir muhtemel enflasyonist açığa işaret etmektedir.

Chenery Raporunda, 1952 ve 1953'deki enflasyonist açıkların esas itibarıyla Toprak Mahsulleri Ofisi'nin faaliyetlerinden doğduğu gösterilmektedir. Ofis, satılmıyan hububat stoklarının saklanması mümkün kılmak ve hububatın alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki farkı kapamak için Merkez Bankası'na borçlanmıştır. 1951 ile 1952 arasında köylüden alınan hububatın fiyatı, tonu 181 liradan 237 liraya yükseltilmiş, fakat aynı sene içinde dünya hububat fiyatlarının da artması sebebiyle ofise yine de bir kâr kalmıştır. Bununla beraber, 443,000 tonluk bir stok terakkümü Merkez Bankası'ndan büyük bir finansman kredisi alınmasını icabettirmiştir. 1953'de dünya hububat fiyatlarındaki düşüş cari hesaptan 50 milyonluk zararı mücip olmuş ve 600,000 tonluk bir stok birikmesi ile beraber bu yıl içinde Merkez Bankası'ndan talep edilen kredi miktarını 229 milyon TL sine çıkarmıştır.

1953'de enflasyonun doğmasına sebep olan diğer bir âmil de genel bütçe ile devlet iktisadî sektörü arasında dağıtılmış olan yatırımlardaki 200 milyon TL lık artış idi. 1953'de Devlet yatırımları artırılırken, aynı sene içinde iktisadî devlet teşekküllerinin kârı 60 milyon TL miktarında bir düşüş gösteriyordu. 1953'de devlet, bir «Amortisman Sandığı» kurarak, o vakte kadar Merkez Bankası'na yatırılan banka kanunî ihtiyatlarının bu sandığa yatırılması usulünü ihdas etti. Amortisman Sandığı, bu ihtiyatları iktisadî devlet teşekküllerine borç vermeğe selâhiyetli bulunuyordu ve 1953'deki devlet yatırımlarındaki artışın büyük kısmı da bu yoldan finanse edilmekteydi.

MUTEDİL ENFLASYONUN MUHTEMEL SEBEPLERİ

Bu enflasyon gelişmeleri devletin kasdî siyasetinin bir neticesi miydi, yoksa bu neticelerin sebebini memleketteki karma iktisadî sistemin müesseseleriyle ilgili hususlarda mı aramak lâzımdır? Demokrat parti, 1950 Mayısında iktidara geldikten sonra, asıl gayesi ziraat sektörünün gelişmesi olan bir iktisadî gelişme politikası güdüyordu. Ziraatte işтира gücünün artması neticesinde bütün memlekette piyasa ve moneter sektörün genişliyeceği ümid ediliyordu. Bu ilk devrede, devlet sektörü bakımından hükümetçe kullanılan temel politika vasıtaları, hububat fiyatlarının himayesi ve ekonomiye, bilhassa ziraate kolay kredi imkânları sağlanmasından ibaretti.

Umumî bir kredi genişlemesinin arzu edildiği, 1951'de meriyete giren banka kredileri faiz hadlerinin düşürülmesi ile belirtiliyordu. Türkiye ziraatinin geniş çapta makineleşmesi, meraların aleyhine ekili arazinin genişlemesi ve 1950-1953 senelerinin çok müsait hava şartlarıyla birlikte bu tedbirler, her türlü iktisadî faaliyeti teşvik eden %40 bir ziraat istihsal artışı meydana getirdi. Ekonomik bünyeye bir miktar para ve kredi ilâve etmeyle iktisadî kalkınmanın başlayacağı fikri hükümet çevrelerinde mevcuttu. Mamafih, hükümet icraatının saikleri reel istihsal miktarındaki artışları devam ettirmek gibi bir gayenin ötesine gitmiş benzememektedir. Bu muhakeme şekline uygun gelmeyen yegâne hareket banka ihtiyatlarının amme iktisadî sektörünün finansmanına sevkini temin etmek için Amortisman ve Kredi Sandığı'nın tesisidir. Açıkça enflasyon doğurucu olan bu adım ancak 1953'de atılmış ve bundan sonraki devrenin hükümet politikasını ilân etmişti denilebilir. Böylece, yukarıdaki muhakeme tarzı kabul edildiği takdirde, 1951-1953 arasındaki nisbeten hafif enflasyon tazyiki bu yöndeki bir politikanın neticesi değil, bu devre süresince devletin iktisadî organlarının ve bilhassa Toprak Mahsulleri Ofisi'nin yavaş ve kırtasî davranışının sonucu olmuştur. Bu devrenin enflasyon doğurucu gelişmelerinde önemli rol oynayan âmil 1952 ve 1953'de büyük hububat stoklarının yığılması idi. Bu suretle hasıl olan Merkez Bankası kredileri, banknot ve ticaret bankaları kredileri ve mevduat hacmindeki artışların en önemli kaynağı idi. Toprak Ofisi dünya piyasalarını daha yakından takibetmiş, hariçteki ticaret âlemi ile daha fazla temas sağlamış ve hepsinden önemli olarak, serbest bir iktisadî birim olarak süratle ve netice alacak şekilde hareket etmek imkân ve selâhiyetine sahibolmuş olsaydı, bu anormal stokların yığılmasına müsaade edilmez ve bu yıllarda vukubulduğu gibi enflasyon doğuran bir dahilî finansman ihtiyacı ortaya çıkmazdı.

AÇIK VE HIZLI ENFLASYON — 1954-58

Daha 1953'de hükümetin, daha ziyade enflasyonla finanse edilecek bir yatırım politikasına başlamak üzere hazırlandığına dair işaretler vardı. Bu işaretler 1954'te iyice belirdi; o yıl genel seçimler yapılacaktı. Her ne pahasına olursa olsun talebi artırmaya devam etme kararının Türkiye döviz durumunun çok ciddi olduğu bir devirde alındığına da işaret etmek lâzımdır. 1951'den beri tediye muvazenesi açıkları gittikçe artıyordu. Açıkları kapatmak için, hükümet Amerikan yardımından başka Fransa ve Almanya ile iki taraflı orta vâdeli kredi anlaşmalarına, hususî ticarî kredilere, altın ihtiyatlarının büyük bir kısmının rehin edil-

mesine ve cari döviz transferlerinin geciktirilmesine başvurmuştu. 1950'yi takibeden ilk senelerdeki hafif enflasyon ve döviz sıkıntıları, (1952'den itibaren) serbest piyasa kıymeti ile resmî rayici arasında ehemmiyetli farklar beliren Türk parasına olan itimadı da sarsmıştı.

Bu gittikçe kötüleşen dış durum müvacehesinde devamlı olarak banka kredilerinin artmasına mesnet teşkil eden Merkez Bankası kredileri ile amme yatırımlarını genişletme politikası 1954'de şiddetle takip ediliyordu. Banknot tedavül hacmindeki genişleme az (%4) olduğu halde, büyük bir kısmı bütçe açığını kapamak için hükümete ve yatırımlarını finanse etmek için iktisadî devlet teşebbüslerine verilen Merkez Bankası kredileri bir senede %33 artmıştı. Aynı devre zarfında banka mevduatı %12 arttığı halde ticarî banka kredileri %26 fazlalaşmıştı. Esas itibariyle ziraî gelirdeki %20 düşüş yüzünden, arz yönünde toplam istihsal reel olarak %10 azalmıştı. 1954'de fiyatların birdenbire yükselmesi enflasyonun gittikçe hızlanarak arttığını göstermektedir. 1953'ü takibeden seneler için tasarruf yatırım yolu ile *ex-ante* enflasyon açığının bir tahlili bulunmamaktadır. 1954 senesi için sadece amme sektörü yatırımlarını hissedilir derecede azaltmak icabettiği halde, bunlarda %10 bir artışın vukubulduğu söylenebilir.

1955'de enflasyonun hızı daha da arttı. Tedavüldeki banknot miktarı bir sene içinde %30 fazlalaştı. Merkez Bankası kredileri %9 arttı. Ticaret bankalarının mevduat hacmi %19 arttığı halde, bu bankaların kredi miktarı %17 yükseldi.

Ekonominin likiditesindeki bu muazzam genişlemeye mukabil reel istihsal miktarı bir evvelki seneye nazaran %7,6 artmıştı. Bir kere daha moneter genişlemenin esas sebebi amme sektörü yatırımları olmuştu. 1954'de 1006 milyon Türk lirası olan amme yatırımları 1955'de 1,660 milyon liraya yükselerek bir evvelki seneye nazaran %60 bir artış kaydetmiş bulunuyordu.

1955'de amme sektöründe ehemmiyetli bir gelişmeye şahit oluyoruz. 1954'e kadar amme sektörü işletme hesapları kâr göstermekteyse de 1952'den itibaren kârın azalmakta olduğuna dair emareler mevcuttu. 1955'de ise, ilk defa olarak, amme sektörü topyekûn zarar ediyordu. Bu umumî zararın tesbit ve hesaplanması şöyledir: Türkiye'nin iktisadî durumu hakkında 1959'da OEEC tarafından Paris'de hazırlanmış olan bir raporda 1955-1958 seneleri arasında amme sektörünün iki kısmı için gerekli senelik açıktan finansman miktarlarını gösteren bir tablo bulunmaktadır. 1955'de işletme ve sermaye hesaplarının zararı 933 milyon lira

PLÂNLAMA - YATIRIM

tahmin edilmektedir. Bahis mevzuu sektörün yatırım hacmi 817 milyon lira olduğuna göre, 1955'de işletme hesabının toplam zararı 116 milyon civarında olmalıdır. (Bak: Tablo 1) Amme sektöründeki işletme hesabı zararlarının meydana gelmesi, bir yandan istihsal masrafları ve ücretlerin yükselmesinden, diğer taraftan da önemli amme iktisadî teşebbüslerine (kömür işletmesi bunun en mühim misalidir) mallarının fiyatlarını yükseltme müsaadesi verilmemesinden ileri gelmektedir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi, amme sektörünün 1955'deki toplam açıktan finansman ihtiyacı 1365 milyon Türk lirasıdır. Bu açıktan finansman tahmini 1952 ve 1953 yılları için Chenery Raporunda verilen *ex-ante* enflasyon açığı hesabına (her sene için 300 milyon TL) uymamaktadır, çünkü bu hesaplar marjinal tasarruf nisbetinin normal olduğu faraziyesine ve döviz imkânlarımızı aşan ithalâtla karşılanan talep fazlası tahminlerine dayanmaktadır.

TABLO 1

MUHTELİF SEKTÖRLERDE SABİT SERMAYE YATIRIMLARI, 1950-1958
(CARI FİYATLARLA MİLYON TL.)

	Husust	%	Devlet (Mahallî idareler dahil)	%	İktisadî Devlet	%	Yekûn
1950	572.7	57	280.8	28	150.6	15	1004.1
1951	744.4	61	323.6	26	150.3	13	1218.3
1952	1118.2	62	391.7	22	290.6	16	1800.5
1953	1174.4	56	580.2	27	340.8	17	2096.4
1954	1462.1	59	616.3	25	400.8	16	2479.8
1955	1316	44	843	29	817	27	2976
1956	1676	50	962	30	666	20	3304
1957	1631	43	1201	35	826	22	3758
1958	1593	36	1711	40	1046	24	4350

Kaynak : İstatistik Umum Müdürlüğü neşriyatı ve bütçe kanunları.

Maamafih, Chenery Raporunun dahilî tasarruf kaynaklarını gösteren Tablo 2, bu hafif enflasyon devresine nisbeten açık enflasyon devresinde bütün amme sektörünün açıktan finansman ihtiyaçları hakkında bazı mukayeseler yapma imkânını vermektedir.

TABLO 2

**MECUMU AMME SEKTÖRÜNDE SENELİK AÇIKTAN FİNANSMAN
MİKTARLARI (MİLYON TL.)**

	İktisadi Devlet Sektörü (İşletme ve Sermaye Hesabı Zararları)	Genel ve Mühlak Bütçe Açıkları*	Yekûn
1955	933	432	1365
1956	856	355	1211
1957	1330	353	1683
1958	1782	250	2032

Kaynak : «Situation et problèmes des pays membres, Turquie, 1958» OEEC, Paris, 1959.

Aşağıdaki tablo mutedil enflasyon devresinde mecmu amme tasarruf ve yatırım miktarlarını göstermektedir.

TABLO 3

**MUTEDİL ENFLASYON DEVRESİNDE AÇIKTAN FİNANSMAN
(MİLYON TL.)**

Seneler	Amme tasarrufu	Amme Yatırımı (Sabit kıymetlerle)	Kâr (+) veya Zarar (—)
1951	468	473.9	— 5.9
1952	699	682.2	+ 16.8
1953	660	921.0	—261.0

1952'de amme sektörü sermaye hesabı kârda gözüktüğü halde, yalnız sabit kıymetlere yapılan yatırımların rakamlarımıza dahil edildiğini unutmamak gerekir. Eğer envantere yapılan yatırımlar da nazarı itibare alınmış olsaydı, sene aşağı yukarı 110 milyon Türk liralık bir açıkla kapanmış olacaktı. Aynı şekilde, stok artışları hesaba katıldığı zaman 1953 senesinde 440 milyon liralık bir zarar hasil olmaktadır. OEEC'nin 1955 ve daha sonraki yıllar için yaptığı açıktan finansman hesaplarında stok miktarlarındaki değişmeler nazarı itibare alınmamıştır. Mamafih bu faktörün hesaplara ithal edilmemesi iki devre arasındaki mukayeseyi fazla zaafa uğratmayacaktır, çünkü stok değişimleri ikinci devrenin toplam talebi içinde ehemmiyetli değildi.

* Türk mali yılı.

Tablo 4 her iki devrede amme sektörünün takribî açıktan finansman miktarlarını bir arada göstermektedir:

TABLO 4

AMME SEKTÖRÜNÜN AÇIKTAN FİNANSMANI (MİLYON TL.)

	1951	1952	1953	
Birinci devrede açıktan finansman	59	110	440	
	1955	1956	1957	1958
İkinci devrede açıktan finansman	1,365	1,211	1,683	2,032

Açıktan finansmanın memleket ekonomisi ve carî harcamaya nisbeten ehemmiyetini belirtmek için aşağıdaki tabloda açıktan finansman miktarları her senenin toplam carî yatırım hacminin yüzdesi olarak gösterilmiştir:

TABLO 5

AÇIKTAN AMME FİNANSMANLARININ TOPLAM YATIRIMA ORANI

	Yıl	Yüzde
	1951	0.05
Birinci Devre	1952	6.0
	1953	21.0
	1955	45.0
İkinci Devre	1956	36.0
	1957	45.0
	1958	47.0

Bu rakamları izah etmeye hacet yoktur. Tetkik edilen iki devredeki enflasyonun kaynağı ve hızını izah etmektedirler. Şiddetli enflasyon devresinde ekseri sene mecmu yatırımların hemen yarısı açıktan finansman ile karşılanıyordu.

ENFLASYONU DURDURMAK İÇİN BOŞUNA UĞRAŞMALAR

1956'da enflasyonu durdurmak veya hiç olmazsa hızını azaltmak için isteksiz bir teşebbüs yapıldı. Bir bütün olarak amme yatırımları bir evvelki seneye nisbeten azaltıldı. Ticaret bankalarının kredi hacmine bir plafon konmaya çalışıldı. Bu tedbirler, çok kötü olan döviz durumu-

nın geniş makyasta dış kredi ile düzeltmek gayretlerine bağlı idi. Ancak anti-enflasyonist tedbirler tam tatbik edilmemiş ve bu yüzden ekonomideki likidite artışı süratini kaybetmeden devam etmiştir. 1956'da tedavüldeki banknot miktarı %27, Merkez Bankası kredileri ise %24 artmıştır. Merkez Bankası kredilerindeki 750 milyon liralık artışın yarısı pamuk, kuru yemiş, fındık, zeytinyağı ve saire gibi mahsullerle alakadar olan yarı resmî zirai satış kooperatiflerine verilmiştir. Bu krediler, kooperatiflerin ihracat faaliyetleri ile piyasayı tanzim etmek gayesiyle yapılan satışların neticesinde hasil olan zararları karşılamak için kullanılıyordu. İşletme zararlarının bir diğer kaynağı da tütün alımı ve ihracatı dolayısıyla İnhisarlar İdaresinde hasil oluyordu. Aynı sene içinde amme sektörünün alelâde işletme faaliyetlerinde doğan zarar 190 milyon liraya balığ oluyordu.

1956'da ticaret bankaları kredi ve mevduatı yükselmeye devam etmiş, banka kredileri %10, mevduat %25 fazlaşmıştır. Diğer taraftan, 1955 ile 1956 arasında reel istihsal %6.8 nisbetinde artmış, bu arada zirai istihsal %8.7, sınaî istihsal %6.5 yükselmiştir. Kâr hadlerinin tesbit ve fiyatların kontrol edilmesine rağmen 1956 yazında fiyatlar yükselmeye devam etmiş, toptan eşya fiyatları endeksi %17, hayat pahalılığı endeksi ise %8 artmıştır.

Toplam talep devamlı bir şekilde artırılırken fiyat yükselişlerini fiyat kontrolleri ile önlemek gayreti yaygın darlıklar ve karaborsanın meydana gelmesine sebep olduğu gibi ekonominin 1957'de likiditenin genişletilmesine devam olundu ve en hızlı tempoya erişildi. Gerek tedavüldeki banknot hacmi gerekse Merkez Bankası kredileri %27 arttı. Ticaret bankalarının kredi hacmi %33, mevduatı %23 nisbetinde yükseldi. 1957'de reel istihsal hacmindeki büyüme %6 idi. Zirai istihsal ancak %2.5 nisbetinde genişledi.

Amme sektörünün işletme hesabı zararları 504 milyon liraya yükselmiş, yarı resmî kooperatiflerin ticarî muamelelerinden doğan zararları takriben 300 milyon lirayı bulmuştu. Döviz sıkıntısı öyle bir hadde gelmişti ki yeter miktarda ham madde ve yedek parça ithal etmek imkânı kalmamıştı. Bu durum işe istihsalın inkıta uğramasına ve işsizliğe yol açıyordu. Türk parasının dış piyasalardaki değeri resmî rayicinin 1/3 ile 1/4'üne kadar düşmüştü.

1958 STABİLİZASYON PROGRAMI

1958'in ortalarında Türk hükümeti enflasyonu durduracak bir stabilizasyon politikasını tatbik etmeye hazır olduğunu bildirerek, Ame-

rika Birleşik Devletleri ve OEEC'den acele yardım talebinde bulundu. 1958'in yazında imzalanan anlaşmalarla 240 milyon dolârlık yeni bir kredi temin edildi. Diğer taraftan, Merkez Bankası ve Ticaret bankaları kredilerine plafon konuldu. Türk lirasının rayici eski resmî kıymetinin 1/3'üne indirildi ve nihayet devlet iktisadî teşebbüslerinin fiyatları ehemmiyetli miktarda artırıldı. Aynı zamanda, Türk hükümeti fiyat kontrollerini kaldırarak serbest piyasa mekanizmasının yeniden teessüsünü temin etmeyi ve faiz hadlerini yükseltmeyi taahhüt etti.

1954-58 ENFLASYON GETİRİCİ YATIRIMLARIN MUHTEMEL SEBEPLERİ

Bu devredeki enflasyonun, amme harcamalarının ve bilhassa normal enflasyon doğurucu olmıyan kaynakların imkânları üstünde yapılan amme yatırımlarının neticesi olduğuna şüphe yoktur. Biriken tazyike ve neticede ödenmesinden kaçınılması mümkün olmıyan ceremesine rağmen, hükümeti bu yola sevkeden ve beş sene müddetle bunda ısrar etmesine âmil olan sebepler neydi? İktisat teorisi çerçevesi içinde buna mantıklı bir sebep bulmak çok güç, hattâ imkânsızdır. İktisadî tahlil bakımından muteber olan bir izah şekli bu politikanın cebrî tasarruf yolu ile ekonomideki yatırım miktarını artırmaya matuf olduğudur. Enflasyon neticesinde gelir, daha zengin ve ayarlanabilir gelir grupları lehine dağılarak onların daha fazla tasarruf etmelerine ve dolayısıyla daha fazla yatırım yapmalarına imkân verir. Amme yatırımları enflasyon ile finanse edilerek doğrudan doğruya artırılmakta, hususî sektör yatırımları da kısmen devamlı surette yükselen fiyatlar umumî seviyesinin kârlar üzerindeki müspet tesiriyle, kısmen de enflasyonun doğurduğu «cebrî» tasarrufların birikmesiyle amme sektörü yatırımlarına paralel olarak artmıştır. Bu gibi mülahâzaların mesul siyaset adamlarının düşüncesine hakim olduğu söylenebilir. Yatırım meselesine çok ehemmiyet veren hükümet, propagandalarında en çok bu mesele üzerinde durmuş ve yatırımlarda sözde vukubulmuş olan artışları devamlı olarak işaret etmiştir. Her ne pahasına olursa olsun yatırım yapmak sabit fikri ve yatırım etrafında bir efsane yafatmak gayretleri ikinci devre enflasyonun mümeyyiz vasıflarıdır. Hiç olmazsa ilk zamanlarda yatırımlarda bir artış olduğuna şüphe yoktur. Fakat yatırımları devamlı şekilde artırmak hedefi ne dereceye kadar gerçekleştirildi?

Bu soru iki şekilde cevaplandırılabilir. Birincisi carî fiyatlarla, gayrisafi millî hâsıla içinde gayrî safi yatırım nisbetlerinin seyrini takibetmek.

TABLO 6

GAYRİSAFİ YATIRIMIN GAYRİSAFİ MİLLİ HÂSILAYA NİSBETİ

1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
9.4	10.2	12.6	12.5	14.4	14.1	13.2	13.4	11.3

Kaynak: İstatistik Umum Müdürlüğü yatırım ve gayrisafi millî hasıla tahminleri.

1950 ile 1954 yılları arasında, yani ilk yılların hafif enflasyon devresi ile açık enflasyonun ilk senesi, gayrisafi yatırımın gayrisafi millî hâsıladaki nisbetinin gittikçe arttığı bu tabloda görülmektedir. 1954'de en yüksek seviyesine varan bu nisbet ondan sonra düşmeye başlamıştır.

İkinci usul reel yatırım hacmindeki değişiklikleri izlemektir. Sabit fiyatlarla resmî yatırım rakamları mevcut değildir. Fiyat değişmelerinin müşiri olarak toptan fiyat endeksini kullanırsak 1950 fiyatları ile kaba taslak bir yatırım serisi elde ederiz:

TABLO 7

1950 SABİT FİYATLARIYLA YATIRIMLAR (MİLYON TL.)

1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
1,004	1,069	1,621	1,854	1,999	2,141	2,026	1,927	1,391

Enflasyonun neticesinde hasıl olan cebri tasarruf ile reel yatırım miktarını devamlı şekilde arttırmaya imkân olmadığını yukarıdaki kabataslak hesaplar da göstermektedir. Reel yatırım hacmindeki en büyük artışlar 1951-1953 arasındaki hafif enflasyon devresinde tahakkuk etmiştir. Bu devreyi takibeden iki sene esnasında reel yatırımların büyüme hızı ehemmiyetli nisbetlerde azalmış ve 1955'i takibeden yıllarda reel yatırım hacmi mutlak bir gerileme göstermiştir.

Yukarıdaki tahlilde, enflasyon vetiresinin ekonomi üzerindeki bütün diğer tesirleri dikkate alınıyor, cebri tasarruf yoluyla yatırımların artırılabilceği teorisinin doğruluk derecesini tartmak için araştırmamızı yatırım meselesi üzerine topladık. Enflasyon vetiresinin başlangıcında, bilhassa enflasyon yavaş seyrettiği vakit, yatırım hacmini oldukça artırmanın mümkün olduğunu gördük. Ancak enflasyon dozlarını fazlaştırmak cebri tasarruf vetiresi hızlandırıldığı zaman, yatırımların gerek nisbi, gerekse mutlak olarak enflasyon yoluyla artırılmıyacağı noktaya süratle varılmaktadır.

PLÂNLAMA -- YATIRIM

Yatırımın iktisat politikasının yegâne gayesi olmadığını veya olması gerektiğini söylemeye lüzum yoktur. Bütün diğer iktisadî mekanizmalar ile dış iktisadî münasebetleri görmemezlikten gelerek her şeye rağmen alâkamızı yatırımlar üzerinde tophıyamayız. 1958'de Türkiye'de olduğu gibi, böyle bir politika uzun vâdede kendi kendini mağlûp etmeye mahkûmdur. Bu arada memleketin içtimâî, siyasî ve iktisadî yapısı bu teşebbüsten pek çok zarar görmüştür.

SIYASÎ MÜLÂHAZALAR

Mamafih, 1954-1958 arasında takibedilen kasdî enflasyon politikasının esas itibariyle «cebrî» tasarruf yoluyla yatırımları artırmak teorisinden mülhem olduğu şüphelidir. 1950'yi takibeden senelerde artan ziraî istihsalın doğurduğu genişlemeyi devam ettirmek arzusu ve seçim zamanlarında seçmenlerin karşısına çıkıldığı vakit yüksek konjonktürün devamını sağlamak gibi siyasî mülâhazaların hükümet politikasını bu istikamete sevkeden başlıca sebep olduğu söylenebilir. Enflasyonu durdurmak, ekonomide stabilizasyonu temin etmek, siyasî bakımdan fevkalâde mahzurlu görülüyordu. Ziraî istihsal artışının yarattığı müsait durum 1953'de sona ermişti. Ekonomiyi durdurmamak ve umumî refah ve gelişme havasını devam ettirmek için yeni müşevviklere ihtiyaç vardı. Enfrastrüktür yatırımlar ve amme sektörü imalât kapasitesini genişletmek bu gelişmeyi temin ediyordu. 1954'den sonra takibedilen kasdî enflasyon politikasının muhtelif izahları arasında hakikate en yakın olanı her halde budur.

KARMA EKONOMİNİN ENFLASYONA YARDIMI KAİDE EKSİKLİĞİ

Hükûmetin iktisadî faaliyete geniş ölçüde iştirak ettiği ve iktisat ve para politikasına müessir olduğu bir karma ekonomi çerçevesi içinde meseleyi ele almak lâzımdır. Böylece ekonominin umumî yapısı ile ilgili temel meseleye ve hâkim olan oyunun kaidelerine geliyoruz. Benim göstermek istediğim şudur ki, amme sektörü ile hususî sektörün tâbi olduğu oyunun kaideleri baştan belirli olmazsa, bir yandan mevcut enflasyon doğurucu tazyiklerin gelişmesi ve şiddetlenmesi teşvik edilecek, diğer yandan da enflasyonun neticesinde fiyat mekanizmasının işleyişi sekteye uğnyarak ekonominin yapısı ile ilgili temel meselelerin halli gittikçe güçleşecektir.

Meseleyi şöyle vazedebiliriz: Amme sektörü ile hususî sektörün işleyişi aynı kaideye mi tâbi olacak, yani fiyat mekanizması mı hâkimi ola-

cak, ve ekonomideki kaynakların tevzii her iki sektörde aynı kriterlere göre mi olacaktır? 1950'yi takibeden ilk senelerde iktidarı ele geçiren ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1930-1940 devresinin ortalarından itibaren geliştirmeye çalıştığı devletçi ekonomiyi tevarüs eden Demokrat Parti, iktidarının ilk senelerinde bu temel meseleyi hal yoluna gitmedi. Türkiye'de hususî teşebbüsün aşırı kâr ettiği görülmemiş olmakla beraber, müteşebbisin esas itibarıyla kâr gayesi ile hareket ettiği umumiyetle kabul ediliyordu. Binaenaleyh hususî teşebbüsün çok yüksek kârlar sağlayacağı bir durum hasıl olduğu vakit, hudutsuz ticarî kazançlara alışık olmayan halk efkârının menfî bir tepkide bulunması tehlikesi mevcuttu. Diğer taraftan iktisadî devlet teşekküllerinin ve amme müesseselerinin gayelerini belirten açık kaideler yoktu. Bu müesseseler kâr gayesiyle mi hareket etmeliydiler ve öyleyse kâr hadleri ne olacaktı? Yoksa kâr veya zarar etmelerini hesaba katmaksızın amme hizmetlerini ifa etmeleri mi bekleniyordu? Bu esaslı mesele üzerinde kesin bir anlaşmaya varılmamış olduğu gibi, iktisadî devlet teşekküllerinin faaliyetlerini de-ğışmez ve müstakil bir istikâmette geliştirmelerini sağlayacak bir anane de teessüs etmemişti. Böylece hususî sektör ile amme sektörünün tâbi ola-acağı oyunun kaideleri tesbit edilmemiş oluyordu.

Hafif enflasyon açık ve hızlı enflasyona döndüğü zaman fiyat artış-larını durdurmak veya yavaşlatmak için hükümet insiyaki olarak amme sektörünü kullanmayı düşündü. Halbuki başka taraftan aynı sektör va-sıtasıyla genişleme temin ediliyordu.

Enflasyon neticesinde amme sektöründe maliyetler yükseliyor, fakat hükümetin müdahalesi yüzünden, maliyeti karşılamak için satış fiyatları ya hiç yükseltilemiyor veya yapılan ilâve kâfi gelmiyordu. Böylece amme sektöründe 1955'de 116 milyon lira iken 1958'de 736 milyon gibi muaz-zam bir miktara balığ olan işletme zararları hasıl oldu. Fiyatları bu yol-dan durdurmak muvaffakiyetsizliğe uğramağa mahkûm bir teşebbüstü, çünkü zararlar Merkez Bankası kredileri ve banknot ihracı ile karşılanı-yordu ki, bu da neticede talebi ve enflasyon tazyikini artıracaktı. Böy-lece şiddetli enflasyon devresinde, gelir dağılımında sebep olduğu bü-yük farklar yüzünden tenkid ve şikâyet konusu olan hususî teşebbüs kârları gittikçe fazlalastığı halde, iktisadî devlet teşebbüslerinin işletme hesabı zararları durmadan artıyor ve bu durum da tenkid konusu olu-yordu. Oyun kaidelerinin mevcut olmaması ve hükümetin fiyat meka-nizmasına müdahalesi yukarda hülâsası verilen zıt durumu meydana ge-tirmiştir. Bazı müşahitlerin bu durumdan dolayı fiyat mekanizmasını suçlamalarına şaşmamak lâzım. Ancak onlar da bütün ekonomiye şamil, iyi işliyen bir fiyat mekanizmasının mevcut olmadığını göz önüne al-

mamaktadırlar. Kısaca 1950'den evvel iyice tesbit edilmemiş olan oyunun kaideleri enflasyon ve hükümet müdahalesi ile tamamiyle bertaraf edildi.

Fiyat mekanizması üzerindeki müşahhas tesirlerden biri şudur: Hükümetin tahıl fiyatlarını nasıl bir sistemle kontrol ettiğini ve bu kontrol ile 1950'yi takibeden ilk senelerde ziraat istihsalin artmasına nasıl âmil olduğunu yukarıda izah etmiştik. Yiyecek ve ekmek fiyatlarını sabit tutmak için diğer bir teşebbüs de resmî tahıl alım fiyatlarını 1957'ye kadar artırmamak olmuştur. Ziraat istihsalde ve bilhassa tahıl istihsalinde müşahade edilen durgun seyir karşısında, böyle bir fiyat politikası kısa zamanda köylü ve tahıl yetiştiricilerinin gelirini azalttı ve onları mahsullerini gittikçe daha fazla miktarlarda, resmî fiyatın üzerinde fiyatlarla tüccara, satmaya sevketti. Böylece tahıl fiyatları üzerinde hükümetin tesirli kontrolü kalmayınca kadar Toprak Mahsulleri Ofisi'nin mübayaaları seneden seneye azaldı.

Hükümetin piyasaya bir diğer müdahalesi de yarı resmî ziraat satış kooperatifleri ve İhisarlar İdaresi vasıtasıyla oluyordu. Burada bahis mevzuu olan iki gaye vardı: İhracatın mümkün olabilmesi için yükselen dahili fiyatlarla dünya fiyatları arasındaki farkı kapatmak ve müstahsil fiyatları ile iç piyasada satış yapmak için hükümetin tesbit ettiği resmî fiyatlar arasındaki açığı karşılamak. Kooperatiflerin bu çeşit muamelelerinden 1950 ile 1958 arasında 627 milyon liralık zarar hasıl olmuştur. Zararlar 1956 Ocak ayı ile 1958 arasında temerküz etmiştir. Bu çevredeki zararlar 443 milyon liraya balığ olmuştur.³ Gerek bu zararlar gerekse İhisarların bütün dolayısıyla ettiği zarar (204 milyon TL.) Merkez Bankası kredileri ile karşılanmıştı.

Nihayet sonuncu bir müdahale sahası sebze, süt, meyva, pamuk, zeytinyağı, un, makarna vesaire gibi pek çok sayıda ziraat ve sınaî fiyat kontrolüne tâbi olmasıdır. 1956 yılının yazında bu malların fiyatları resmen tesbit edildi ve bu fiyatların üzerinde satış yapmak yasak oldu. Geri kalan sınaî mamüllerin çoğu ve ithal mallarının üzerindeki kâr hadleri tesbit edilerek fiyatları kontrol altına alındı. Bu tedbirler umumî darlıklar ve karaborsanın teşekkülüne yol açtı.

Yukarıda hülâsa edildiği gibi hükümet ekonomi ve para otoriteleri üzerindeki doğrudan doğruya ve vasıtalı nüfuzunu kullanarak piyasa mekanizmasının serbest işleyişine kati surette mâni oldu. Neticede, piyasa kuvvetlerinin tesiriyle varılacak kararların yerine hükümetin aldığı kararlar ikâme oluyor ve böylece fiyat teşekkülünde son mercî hükümet

³ Merkez Bankası Raporu, 1960, Ankara 1961, s. 55.

olduğundan birçok mal ve hizmetin fiyatını değiştirmesi için muhtelif grupların tazyikine maruz kalıyordu. Tahıllar bir istisna teşkil etti ve bu malın piyasasında piyasa kuvvetleri hükümet kontrolüne karşı galip çıktı.

Şu nokta da dikkate değer: Ücretler gibi çok mühim bir sahaya müdahale etmeye hükümet hiç teşebbüs etmemiştir. Mamafih müdahale ettiği zaman da bu müdahale ücretleri ve bilhassa hakem heyetlerinin tesbit ettiği asgarî ücretleri yükseltme yönünde olmuştur.

Türkiye'de ücret hadlerinin seyri hakkında çok az bilgi vardır. Ancak ortalama ücretli sayısı ve mecmu ücret miktarları İstatistik Umum Müdürlüğü'nün her sene yaptığı araştırmalarla tesbit edilen büyük sanayi ve devlet sınaî sektörü hakkında malûmat vardır. Bu bilgiden senelik ücret gelirini hesaplamak ve bu hesaplardan aşağıdaki trendi görmek mümkündür: Hafif enflasyon devrinde (1951-1953) senelik ortalama ücret geliri hususî büyük sanayide %41, devlet sanayiinde ise %39 nisbetinde yükselmiştir. Bu yüzdeler, muhtemelen, bütün memleketteki işçi başına ortalama ücret hadlerindeki yükselmelerden epeyce fazladır. Şiddetli enflasyon devrinde (1954-1958) yükselme hızı hususî büyük sanayide %120, devlet sanayiinde ise %58 nisbetinde artmıştır. Hususî sanayideki temayüller bu sektörde artan refah ile usta ve yarı usta ihtiyacını ortaya koymaktadır. Fakat, bu artışların sendikaların çok fena teşkilâtî ve grev hakkının bulunmadığı şartlar altında vuku bulduğunu düşünenecek olursak istikbâldeki ücret hareketleri ve farklı bir iş kanunu altında maliyet itici enflasyon ihtimali hususlarında endişe edilebilir.

Şu halde, Türkiye'deki karma ekonominin şiddetli enflasyon şartları altındaki tecrübede zayıf bir hüviyet gösterdiği anlaşıyor. Karma bir ekonomi, kuvvetli ve sarîh oyun kaidelerine sahip olmadan iyice yerleşemez. Bu sistemin mahiyeti ve maruz kaldığı devamlı devlet müdahaleleri bu sistemi enflasyona karşı bilhassa hassas bir hale sokmaktadır. Böyle bir sistemin yerleşip kök salması için en iyi çare büyük çaptaki enflasyondan kaçınmaktır. Kastî olarak büyük enflasyonlar hazırlamanın yıkıcı bir yol olduğunda hiç şüphe yoktur. Dışardan inikas edebilecek, fena hava şartlarından doğabilecek veya ücret hadlerindeki değişimler neticesinde ortaya çıkabilecek mahdut bazı enflasyonist hareketlerden büsbütün kaçınmak mümkün olmayabilir. Bu gibi enflasyonist gelişmelerin karma ekonomi tarafından şiddetlendirilmesini önlemek için gerek hususî, gerekse devlet sektöründe oyunun kaideleri iyice anlaşılmış bulunmalıdır. Amme sektöründe kaidelerin verimli ve süratli bir şekilde tatbik edilmesi şarttır.

SERMAYE KAYBI: SEBEPLERİ VE ÖNLENME İMKÂNI

Sabri F. Ülgener

İktisadî gelişmede yatırımları muayyen bir ölçü ve kritere göre seçme ve o sayede sermaye kaybını, yahut millî ekonomi üzerine yatırımın elverişsiz tesirlerini hafifletme meselesi bugün bilhassa az gelişmiş ekonomilerin en mühim dâvâlarından biridir. Ashında kaynakların kifâyet-sizliği ile mütenasip olarak düşük bir hadde yürütülebilen gelişme, yanlış seçilmiş yatırımların hâsıl ettikleri firelerle, biraz daha yavaşlatılmış, hattâ geriletilmiş olabilmektedir. Şu halde az gelişmiş bir ekonomide yatırıma tatbik edilecek ölçü ve kriter ne olmalıdır?

YATIRIMDA KRİTER SEÇİMİ

İktisadî olayları rakam ve sayı tarafıyla görüp kalite cihetini hafife almak çağımızın özelliklerinden biri olsa gerektir. Gelişmeden bahsederken dikkatimiz çoğu zaman gayrisafî millî hâsıla, fert başına millî gelir nevinden ham ve toplu cesametlere takılıp kalmakta, bunların gerisinde saklı duran kalitatif varlıklara gereği kadar önem verilmemektedir. Aynı şey yatırımlar için de söylenebilir. Yatırımların vasıf ve terkibi, birbirlerini tamamlama ve verimlendirmede gözetilecek tercih sırası ilh. çok defa yıllık yatırım artışı, bu artışın millî gelire oranı gibi sayı dizileri arkasında kaybolur vaziyettedir. 1930 yıllarındaki gibi şiddetli bir durgunluk ve işsizlik esnasında yatırımın ölçü ve kriter tarafıyla fazla oyalanmadan sadece sayı ve hacmiyle meşgul olmanın bir mânası olabildi. Memlekette iş hacmi yaratıp işsizliği süratle eritmekte en pahalı

ve israfçı bir yatırımın bile faydası inkâr edilemezdi. Nitekim, böyle bir hava içinde vücut bulan Keynes doktrini yatırımın vasıf ve terkiibini sayı ve hacim tarafının altında ve gerilerinde tutmuştur. Bugünün az gelişmiş ekonomileri de, hiç de haksız olmayan bir kalkınma gayreti ve sabırsızlığı içinde, yatırım hacmine ve miktarına diğer mülâhazaların üstünde bir önem verir görünmektedir. Misali memleketimizden alabiliriz: Son on yıl zarfında, tamamlanmış olsun veya olmasın, ele alınan yatırımların her yıl bütçe rakamlarına akseden kabarık yekûnu ile alâkalanılmış, seçiminde gözetilen veya gözetilecek olan kriter ile gereği kadar meşgul olunmamıştır. Koordine edilmemiş bir yatırım politikasının millî ekonomiye irâs ettiği kayıp ve fireleri azımsamaya imkân yoktur.

Yatırıma ölçü ve kriter seçimi ile oldukça kaypak bir sahaya ayak bastığımıza şüphe yoktur. Seçilecek hedef bir değil, çeşitli olabilir ve herbiri de diğerleriyle çelişme halinde bulunabilir. Kriter seçme, en umumî tarifi ile, ekonomide dar ve kıt kaynakların muhtelif projelere tevziinde elde edileceği umulan çeşitli iktisadî ve sosyal faydaların birbirlerine ve dolayısıyla sarfı gereken kaynakların alternatif maliyetine nispet edilip en uygun kaynak dağıtımına öncelik tanıyacak olan bir ölçüye varmak demektir. Kriter seçme, şu anlayışa göre, iktisadî faaliyetimizin temel prensipi demek olan *kıt kaynakların tevzi ve taksimi (allocation)* dâvasına gelip dayanır.

Bu, farklı rejimlerde değişik ve bazan birbirine zıt aletlerle hal yoluna konulacak bir dâvadır. Tamamiyle hususî teşebbüslerden kurulu bir piyasa ekonomisinde kaynakların tevzii fiyat ve faiz hareketleriyle tanzim edilir. Müteşebbis, oto-finansman veya istikraz yollarından biriyle elde ettiği ve edeceği kaynakları, fiyat ve faizi takip ederek, kendince en yüksek kârlılığı yaratacak şekil ve nispetlerde kullanır ve bunda muvaffak olduğu kadar kârını âzamileştirmiş sayılır. Kaynakların tevzi ve taksimi, devletçi veya sosyalist bir ekonomide göze farklı bir manzara çizer. Hangi sahaya ne miktar kaynak tahsis edileceği fiyat hareketleriyle değil, merkezî idarenin kararıyla tâyin edilir. Bu karara mesnet teşkil edecek ölçü her zaman sarîh ve kesin değildir. Hususî müteşebbisi bağlayan ölçüler (fiyat, faiz) burada arka plâna atılmış görünür. Uzun vâdeli borçlar için faizin fazlaca yüksekliği veya yükselmesi hususî müteşebbisi yatırım kararında çekingen davranmaya zorladığı halde, merkezî idarede toplanmış bir yetki, yerine göre, emisyon yoluna başvurarak kaynak darlığını sûreta olsun bertaraf edebilir. Faizin yön çizici rolü bu vaziyette hemen tamamiyle akim bırakılması olacaktır. Buna rağmen, tam sosyalist bir ekonomide dahi çeşitli projelerin sırasını tâyininde herbirinin verimini alternatif mal'yetine kıyaslayacak

bir ölçüye ihtiyaç vardır. İki ekstrem bir tarafa bırakılırsa, bugünün karma ekonomilerinde kaynakların tevzi ve taksimi gerek hususî teşebbüs, gerek devlet sektörü için bazı ölçü ve kriterleri şart koşar. Hususî müteşebbis için mahdud kaynaklarını en verimli projeye tahsis etmek ne kadar hayattî bir ehemmiyete sahip ise, devlet için de daha toplu ve global bir kavrayışla millet ekonomisinin kıt kaynaklarını en mâkul şekilde bölmek o kadar önemli bir konudur. Fakat nasıl ve neye göre? Meselenin can alıcı noktası buradadır.

PRODÜKTİVİTE

Kaynakların tevzi ve taksiminde hatıra gelecek ilk ölçü, yatırımları prodüktivite, derecelerine göre sıraya koymaktan ibaret görünür. İlâve kıymet yaratmakta başta gelen, tercih dizisinin de başında yer alacaktır. İktisadî gelişmenin temel şartlarından birini, halkın ve hükûmetin *prodüktif yatırım* yapabilme kabiliyet ve melekisinde arayan devrimiz iktisatçıların (Rostow, Hines ve diğerleri) en fazla ehemmiyet verdikleri nokta buradadır. Fakat ölçü bir hayli kaypaktır. Hangi yatırıma diğerleri karşısında prodüktiftir diyeceğiz? İşin ilk ağızda zorluğuna girmeden basit ve açık bir tarif üzerinde durabiliriz: İstihsale ya kendisi doğrudan doğruya ilâve kıymet sağlayan, yahut kısa vâdede öyle görünmemekle beraber diğer yatırımların hizmetlerine imkân hazırlayan her yatırım prodüktif sıfatına hak iddia edebilir, Tarifin ilk şıkkı, tek bir tesis içinde ele alınıp icrası halinde ait olduğu ünitenin istihsalini artıracak cinsten yatırımları ihtiva etmektedir. Tamamlayıcı kaynakları hazır ve hizmete açık olan her ferdî yatırım, bu mânada, prodüktif sayılır. Buna mukabil, tamamlayıcı vasıta ve kaynakları eksik, üstelik daha evvel aynı sahaya yapılmış yatırımlarla âtıl bir kapasiteye sebep olacak bir yatırım bu sıfatı derece derece kaybeder. Hangi suretle olursa olsun, kullanılamayan kapasite maliyetleri yükseltir; bu yükseliş fiyata aksettirilemediği müddetçe müteşebbis kârı alçalır. Prodüktivite ölçüsünün bu hallerde kârlılık (rantabilite) ölçüsü ile bir tutulduğuna dikkat etmek lâzımdır. Firma istihsalini ve dolayısıyla hâsılatını nispeten kısa devrelerde artırmaya hizmet edebilecek bir yatırım, hususî müteşebbis için prodüktif sayılır. Fakat prodüktif olmanın, tarifimize nazaran, ikinci bir veçhesi ve mânası daha vardır; kendisi kısa zamanda firma için kârlı görünmemekle beraber, diğer firmaların ve tesislerin hizmetlerini kolaylaştıran yatırımlara da prodüktif diyoruz. Sosyal sabit sermaye denilen alt yapı tesisleri (baraj, kanal, liman ilh.) ile bir kısım ham ve yarı mâmul madde sanayii bu grupta yer alır.

Kıt kaynakları tevzi ve taksim etmede, farklı görüş açılarına göre, iki türlü prodüktivite kavramı karşısında bulunduğumuz anlaşılıyor. Bunlardan biri *firma ölçüsünde* prodüktivite, diğeri *sosyal* prodüktivitedir. Firma ölçüsünde prodüktivite, temeli kârlılık olmak üzere, yatırım kriterini kurulacak tesisin firma istihsaline veya hâsılatına net ilâvesinde görür ve ölçer. Sosyal prodüktivite ise yatırımı, diğer yatırım ve tesislerle birbirini tamamlayarak, millî hâsılaya sağlayacağı ilâve kıymet derecesiyle değerlendirir. İlk nazarda iki ölçünün aynı kapıya çıkacağı zannedilirse de böyle bir düşünce hakikate daima uygun düşmeyebilir. Her iki görüşün birleşmesi olsa olsa gelişmiş ekonomiler için vârit olur. Millî ekonominin çeşitli dallarında, başta emek olmak üzere, istihsal faktörlerinin prodüktivitesi birbirine çok yakın olduğundan, millî hâsılada her artış hemen daima firma bünyesinde istihsal artışı ile atbaşı gider. Diğer bir deyişle: Kıt kaynakların terkiibinde ve yöneldikleri kanallarda değişiklik, firma istihsalinden hariç olarak, millî hâsılada önemli bir fark husule getirecek değildir.

Az gelişmiş ekonomilerde durum farklıdır. İstihsal faktörlerinin prodüktivitesi çeşitli dallarda ehemmiyetli farklar gösterir. Misal olarak, tarlada (çoğu zaman gizli işsizlik halinde) yarıcı olarak çalışanla fabrikada iş görenin verimi arasında uçurum boyu farklar vardır. Aynı şey sermaye için de söylenebilir. Bir yerde sermaye firma açısından yeteri kadar kârlı görünse bile, başka bir yerde veya değişik bir terkip içinde bütütün farklı bir verimlilik elde edebilir. Mühim olan nokta şurasındadır ki, tek bir müteşebbisten kendi dışında ve uzağında olup bitenleri hakkiyle nüfuz etmesini istemek insafsızlık olur. Müteşebbis, şu veya bu yatırımı tercihte firma hâsılatını kendisince âzamileştirmek ve âzamiye yaklaştırmaktan daha ileri bir kriter benimseyecek değildir ve bunda da yerden göğe kadar haklıdır. Yatırımların biri diğerini tamamlayacak ve biri diğerine dıştan istifadeler sağlayacak şekilde yürütülmesi; ister istemez firmalarüstü bir düzenin mevcut olmasını şart koşar. Bunun muhakkak kollektivist bir rejim olması şart değildir. Plânlama dairesi şeklinde sorumlu organları uyarıcı ve yol gösterici bir teşkilât, yahut selektif kredi politikasıyla bir yatırım bankası bu yolda önemli bir rol oynayabilir.

SOSYAL PRODÜKTİVİTE

Sosyal prodüktivite ölçüsü ile yatırımlara değer biçme ve öncelik tanımanın kendine göre birçok meseleleri ve müşkülliği olduğu unutulmamalıdır. Yatırımları millî hâsılada yaratacakları ilâve kıymete göre

derecelendirmek her zaman kolay değildir. Çeşitli imar projelerinin diğer projelere nazaran ehemmiyet derecelerini tâyin birçok tereddütlere yol açabilir. Şu kadar ton çimento, demir ilh. mesken ve yol inşaatı ile fabrika ve iş yeri kurmanın hangisi daha büyük bir sosyal fayda sağlar? Memleketin muayyen bir köşesinde turizmi geliştirecek bir tesisin millî hâsılaya ilâvesi, bugünden elle tutulamıyor diye, diğerleri yanında elbette küçümsenecek değildir. Meseleyi her halde peşin bir hükümle kestirip atmak mümkün olmasa gerektir. Ancak mahdut ve ekstrem hallerde problemin çözümü bir dereceye kadar kolaylaşmış görünür. Diğer tesislere dıştan hiçbir faydası olmadığı halde sık sık şekil ve istikâmet değiştiren bir imar projesinin kıt kaynakları israfına varacağını kestirmek için uzun boylu düşünmeğe hacet yoktur. Bunun gibi, ilerde imar plânı ve şümüllü bir barındırma politikasıyla şehrin iskân bölgeleri değişecek ise, bugünden gecekondü semtlerine (zarurî hizmetler hariç) yapılacak yatırımlar sermaye israfına sebep olacak demektir. Diğer bir ifade ile: Yatırımın alternatif maliyeti (yani diğer sahalara aynı paranın harcanmasıyla elde edilecek sosyal faydaya nispetle katlanılan külfet) ağırlaşmış olmaktadır.

Bir noktayı daha bu münasebetle kaydetmeden geçmemeliyiz. Çeşitli projelerin birbirlerini tamamlayarak millî hâsılada yarattıkları ilâveyi çok defa maddî izleriyle görüp tartmayı bir nevi alışkanlık haline getirmiş görünüyoruz. İş adamı için buna denecek şey yoktur. Bugün verdiğinin karşılığını elle tutulur şekilde gelecek günler beklemekte haklı olabilir. Sosyal prodüktivite ölçüsüyle işin rengi değişir. Millî hâsılaya ancak kısa vâdede göze görünür bir fazlalık hâsıl eden tesislere prodüktif deyip geçecek isek, o karakterde olmayanları verimsiz ve faydasız saymamız icabedecektir. Fakat acele bir hükme varmadan düşünmemiz lâzımdır. Millî hâsılayı reel olarak yıldan yıla arttırmaktan maksat, ortalama vatandaşı eskisine nazaran daha çok tatmin vasıtalarıyla teçhiz etmek demek değil midir? Fert başına daha fazla giyecek, daha çok yiyecek, daha bol görgü, bilgi ilh. İktisadî refahın bir bakıma mânası ve ölçüsü budur. Şu var ki, tatmin hisleri yekûnunu, müsterek ölçü olarak, paradan gayri bir aletle ölçemeyeceğimize göre, tatmin artışının ister istemez bu âletle ifadesi mümkün parçasını, yani piyasada câri fiyatlara göre hesaplanması kabil olan tarafını yekûna katabilmekteyiz. Ölçü bu bakımdan eksik ve kusurludur. Bir dokuma fabrikasında yılda şu kadar kumaş artışını, bir şeker fabrikasında yıllık mahsulün şu nispette yükselişini temin eden bir istihsal tarzı, gübreleme usulü prodüktiftir deyip de aynı ünite içinde işçinin, müstahdemin görgüsünü, kültür seviyesini

(dolayısıyla de prodüktivitesini) artıracak olan bir tesise, bilfarz bir okuma salonuna, spor sahasına, sinema salonuna o sıfatı yakıştırmamak ne derece doğru olur?

Burada devlet yatırımlarına yapılagelen tenkitlerin hiç değilse bir kısmında ölçüyü taşırdığımızı söylemek lâzımdır. Bu satırların yazarı, öğretim görevi ile, sık sık Eskişehir'e gidip gelirken, Şeker Fabrikası'nın çeşitli kültür tesis ve hizmetleriyle yalnız işçinin değil, şehirlinin de kültür ve görgü seviyesini artırmakta ne kadar büyük bir rol oynadığını yerinde görmüştür. Halkın refahını, biraz evvel belirttiğimiz gibi, yalnız nakdi cephesiyle değil, fakat istifade ettiği reel tatmin imkânları ölçüsüyle dile getirince, bu tesislerin de hakikatte prodüktif olduklarına hükmetmemek için bir sebep kalmaz. İktisadî gelişme konusu ile meşgul iktisatçılar, yatırımların birbirlerini tamamlamaları bahsinde en mühim tesislerin sosyal sabit sermaye adını verdikleri alt-yapı yatırımları olduğunu ve bunlardan büyük bir kısmının beşerî unsurı geliştirmeye hizmet edecek olan tesislerde toplanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Uzun vâdeli bir gelişmede ihmali caiz olmayan işçinin çalışma şevki, bilgi seviyesi, kısaca prodüktivitesi ise bu türlü tesislerle yakından alakalıdır. Bütün bunları söylemekten maksadımız, tenkitlerimizde usul olduğu üzere basit ve ucuz sloganlara kendimizi kaptırmamak icabedeceğini belirtmekten ibarettir. Mecmu refaha tesiri yönünden kültür tesisleriyle sadece lojman, büro nevinden lükse kaçan tesisleri birbirinden ayıklamak her zaman kolay olmayacağı için, hangilerinin hakkıyla prodüktif olduğunu tatbikatta şaşmaz bir ölçü ile belirtmek kolay değildir ve ölçü, itiraf edelim ki, o yüzden bir hayli kaypaktır.

KAYBIN ÖLÇÜLMESİ

Yatırıma kriter seçmede, öyle görünüyor ki, daha ilk adımı atarken derin farklar ve ayrılışlarla yüz yüze gelmiş oluyoruz. Bu farklar, fert ve toplum ölçüsüyle prodüktivite kavramından başlayıp iktisadî ve sosyal hedeflerin uyumsuzluğuna kadar derinleşiyor. Plânlama işiyle görevli bir daire veya organ, beher projeyi en uzak sosyal faydalarına kadar götürmeden evvel, sağlam bir temele dayanmış olmak için, millî hâsıla ölçüsüyle fayda ve külfetini mukayeseden işe başlayabilir. Sosyal fayda, daha başında ağır basmadıkça, esas kritere göre proje değerlendirmenin son basamağında *tashih edici* bir ölçü olarak işin içine girecektir. Şu var ki, iktisadî ölçüden öteye geçilmese bile, farklı görüş açıları bizi yine de değişik kriterlere götürmekten geri kalmıyacaktır. Müteşebbise olan kârlılık derecesi bir tarafa, millî hâsılaya sağlanan ilâve kıymet, tediye

blâncosu açığını kapatma ve döviz tasarrufu sağlama gibi kriterleri aynı tip yatırımda birleştirmek her zaman kolay değildir. Değişik ölçü ve kriterlerin seçiminde herbirine tatbik edilecek ağırlık ve onun kantitatif tahlili bizi tebliğimizden çok uzağa götürür. Biz bu sahifelerde meseleyi bir yüzü ile ele almak arzusundayız.

Kıt kaynakları kullanma ve değerlendirmede esas, ister hususî teşebbüs, ister devlet sektörü göz önüne alınsın, en az fire ve kayıpla en verimli neticenin elde edilmesidir. Kriter seçmede kestirme yol, işi verimi ile ölçüp tartmaktan ibaret görünür. Ancak, yukardan beri tekrar ettiğimiz gibi, yatırım kaynaklarını alternatif avantajlarına göre tevzi ve taksim etmenin millî hâsıla üzerine müspet tesirini kesin şekilde belirtmek her zaman kolay olmayabilir. Öyle hâdiseler vardır ki, tesirlerini müspet yoldan giderek hesaplamaktansa, ters yolu tutup, sebep olacakları kayıp ve zararın hangi şekilde asgariye indirilmiş olacağını düşünerek daha kolay inceleyebiliriz.

Şu hale göre sormamız icabedecektir: Yatırımları seçme ve belli bir istikamete yöneltmekte sermaye kaybını ve o yüzden ekonominin gelişme hızında meydana gelecek yavaşlamayı hafifletmenin yolları neler olabilir?

KAYBIN BÜNYEVİ SEBEPLERİ

Biraz evvel işaret ettiğimiz kriterleri, ters tarafından da olsa, bu soru içine sığdırmak kabildir. Hususî müteşebbis için kârın âzamileştirilmesi, sermaye kaybı ve israfının asgari hadde indirilmesiyle mümkün olur. Türü külfetler bahasına kurulup yüzüstü bırakılacak bir tesis, birim başına sabit masrafları yükseltir; talep elâstikliği yüksek olan mamullerde bu yükseliş sürümü alçaltır; firmaya üstelik değerlendiremediği sermaye üzerinde ağır bir faiz tahmil eder. Büyük ölçüde sermaye israfı, diğer taraftan, yatırımın millî hâsılaya sağlayacağı ilâve kıymette ehemmiyetli boşluklar hâsıl eder. Mahdut döviz kaynağını, alternatif avantajı daha yüksek olan diğer projeler aleyhine azaltır. Bütün bunların üstünde, sermaye kaybı çoğaldıkça millî ekonominin istihsal takati (arz elâstikliği) daralıp yatırım harcamalarının vücut vereceği nakdî gelirler talebi derece derece şiddetlendirdiği nispette fiyatlar yükselir; ekonomi enflasyona ayak basar.

Sermaye israfının belli başlı kaynaklarını tesbit edebilirsek, kaçınma yollarını daha kolay araştırabiliriz. Evvelâ şurasını hatırdı tutmak lâzımdır ki, az gelişmiş ekonomilerde sermaye kaybı ve israfı aşağı yukarı bünyevî dertlerden biridir ve memleket olgun bir seviyeye kavuşma-

dıkça kökünden halledilmesi de mümkün değildir. Bünyevîdir diyoruz; çünkü (en basitinden başlayalım) işçinin büyük kısmı vasıfsız ve tecrübesizdir. Teçhizat ve ham maddeyi kullanmakta döküp saçma, fire verme daima yüksek nispetlerde yürür. Yol, bina ve sair tesisler ise motör ve makine kullanmaya yüzde yüz elverişli değildir. Az gelişmiş ekonomilerde aşınma ve eskime payı ileri ekonomilere nazaran bu yüzden daha yüksek olmak lâzım gelir.

Buna mukabil iş adamı, kabul etmek lâzımdır ki, aşınma ve eskimeyi zamanında karşılamak hususunda fazla titiz de değildir. Bütün bu müşahedelerden çıkaracağımız netice şudur: Az gelişmiş ekonomilerde muayyen birim, mahsulü (*output'u*) elde etmek için sarfı (*input'u*) gerekli kapital miktarı bünyevî olarak yüksek bir seviyede karar kılma temayülünü taşır. Kısacası: Kapital-hâsıla oranı yüksektir. El emeğinin ucuza tedarik edilmesine rağmen, az gelişmiş bir ekonominin umumiyetle ağır maliyetler altında çalışabilmesinin sebebini her şeyden evvel burada aramak icabeder.

Dikkate aldığımız şartlar altında sermaye israfını hemen hemen kaçınılmaz hale getiren bünyevî sebeplere, münferit hallerde kaynak israfını biraz daha şiddetlendiren diğer âmilleri de ilâve etmeliyiz. Kaynakların belli bir ölçüye göre değerlendirilmesine fırsat vermeden rasgele dağıtımını ve dolayısıyla sermaye israfını intaç eden olaylar arasında enflasyon kazançlarının ve tediye muvazenesi açığının payı küçümsenmek lâzımdır. Normal şartlar altında hatıra gelmeyecek yatırımlar enflasyon kârları ve umulmadık kıymet artışlarıyla (*windfall gains*) kârlı ve cazip hale getirilmiş olmaktadır. Daha evvel yapılmış bir yatırımın mâmul veya hizmetlerinden vücut bulan aşırı kârlar aslında verimli olmayan, fakat belirttiğimiz şartlar altında yüksek bir fiyatla birdenbire cazip hale gelen diğer bir takım tesislerin finansmanını mümkün kılmaktadır. Esasen az gelişmiş ekonomilerde iş adamının kaynaklarını en kısa devirle en yüksek kârı sağlayacak şekilde kullanma ve bir daldan diğerine süratle aktarma yolunda sabırsızlığı enflasyon zamanlarında bir kat daha şiddet kazanmışa benzer. Tediye bilânçosu açığı da, ithal zorlukları ve imkânsızlıklarıyla aynı sonucu doğurur. Türkiye ekonomisinde geçen on yıl zarfında bir kısım maddeleri veya benzerlerini içerde imal için kurulmuş tesislerden (tipik ve göze batır misali: Kahve benzerleri) ne kadarının hâlen ayak üstü durabildikleri araştırılmaya değer bir konudur. Enflasyon ve tediye muvazenesi açığı ortadan kalktıktan veya hafifledikten sonra, rastgele kullanılmış kaynakların mühim ölçüde israf, hattâ heba edildikleri anlaşılmaktadır.

TAMAMLAYICI YATIRIMLARIN GECİKMESİ

Sermaye israfına sebep olan diğer bir hâdise, büyükçe bir tesisin, kendisi tamamlandığı halde, hizmetini mümkün kılacak olan tamamlayıcı yatırımların zamanında ikmal edilememesinden dolayı eksik kalmasıdır. Bunun Türkiye’de klâsik hale gelmiş misali barajlardır. Aslında birçok maksatlar için düşünülmüş ve inşa edilmiş olan bu tesisler, tamamlayıcı yatırımlara geçilemediği için, en mühim hizmetlerinden biri olan sulama işini yerine getirememiştir. Aynı suretle, elektriği nakil için gerekli yatırımlar eksik bırakıldığından enerji istihsalı teknik kapasitelerinin çok altındadır. Tamamlayıcı yatırımların uzunca zaman gecikmiş olması ana yatırımı hizmet görmekten alıkoymakta, o yüzden sermaye kaybı muazzam ölçülere varmaktadır. Üstelik, kurulu tesislerin bakım ve tamirindeki uzamalar da hizmetlerinden faydalananacak olan diğer tesisleri sık sık teknik kapasitelerinin altına düşürmektedir. Bunun açık bir misalini Elâzığ Çimento Fabrikasında görebilmekteyiz. Son birkaç ay zarfında Hazar hidro-elektrik santralindeki tamirat dolayısıyla fabrika enerjisi Maden-Bakır İşletmelerinden temin ederek istihsalını bir müddet devam ettirebilmiş, ancak bu işletmeler eskimiş olan türbinlerini o ara genişlettiğinden dışarıya yeteri kadar enerji verilemediği için Çimento Fabrikası sık sık duraklamak mecburiyetinde kalmıştır.

ANA YATIRIMDA GECİKMELER

Esas tesis olarak ele alınmış bir yatırımın uzama ve gecikmesinden doğan sermaye kaybını da yukardakilere ilâve etmek lâzımdır. Normal inşa müddetinin birkaç mislini aşan ve bazan uzun müddet yüzüstü bırakılan bir tesis millî sermayenin hiç bir nemâ hâsıl etmeden dondurulmasına sebep olmaktadır. İstanbul Opera binası ve Emekli Sandığı’nın bir kısım otel inşaatı bunun açık örnekleridir. Bu yolda sermaye israfının memleketimiz şartlarına göre muhtelif sebepleri vardır. İnşası normal olan üç veya beş sene gibi müddetlerde tamamlanacak olan bir tesise ait priorite, o müddet zarfında yeni bir iktidar veya organ tarafından başka bir tesis lehine değiştirilmekte ve başlanmış olan yüzüstü bırakılmaktadır. Temeli kurulmuş bir projeye devam yerine (velev tamamlanmayacak olsun) yeni ve değişik bir proje ile «boy göstermek», bizde, dinamik iş ve idare adamı gibi görünmenin ilk şartıdır. Ele alınmış bir tesis yüzüstü bırakılmasa bile, şimdi söylediğimiz gibi, yenilerinin rekabeti karşısında sermaye, döviz v.s. bulma müşkülâtıyla sık sık boğum noktalarına gelip tıkanmakta ve duraklamaktadır.

Başlanıp yüzüstü bırakılmış bir tesisin millî ekonomiye maliyeti tamamiyle idrak edilmiş değildir. Eldeki kaynakların şu veya bu maksada tahsisi halinde alternatif maliyetin neye bâliğ olacağı, o arada anormal uzunlukta bir inşaatın ne kadar ağır bir faiz yükü tahmil edeceği lâıkiyle kavranamamaktadır. Az gelişmiş ekonomilerde, Profesör Lewis'in dediğı gibi, tecrübe ve meleke noksanının bu konuda büyük payı olabilir. Fakat şu noktayı da unutmamak lâzımdır: Yatırımı finanse etmekte sık sık Merkez Bankası kanallarına başvurarak yaratılan para arzı şişkinliğı, kıt kaynakları bölme ve dağıtmada faizin ayarlayıcı rolünü perdelemiş, hiç değilse ikinci plâna atmış olmaktadır. Gerekli kaynaklar sermaye piyasasından temin edilecek yerde yeni emisyonlarla beslendikçe, çeşitli projelerin, yükleyecekleri faiz hesabıyla, millî ekonomiye neye mal olduklarını hesaplamak hemen hemen imkânsızdır. Başlandığı halde tamamlanmadan yüzüstü bırakılan tesislerin, hattâ birkaç yıl içinde mütemadiyen değiştirilip başka şekil ve kalıba dökülen imar projelerinin maliyeti, ilk nazarda ucuza, hattâ bedavaya mal olmuş bir para şişkinliğı içinde gözle görülmez hale getirilmiş olmaktadır. Sermaye israfına bu bakımdan mâni olmanın en tesirli yolu, sermaye piyasasını ve o yoldan selektif bir ölçü olarak uzun vâdeli borçların faizini faaliyete geçirebilmekten ibarettir.

ATIL KAPASİTE YÜZÜNDEN KAYIP

Sermaye kaybı ve israfının büyük bir kısmı, memleketimiz şartlarına göre, *âtıl kapasiteden* ileri gelmektedir. Mesele esasen yukarıda anlatılanlarla yeteri kadar açıklanmış bulunuyor. Türli şekil ve yollarla vücade getirilen bir tesis, tamamlayıcı vasıta ve kaynaklarını, o arada gerekli sürüm sahasını bulamadığı takdirde istihsali teknik kapasitesinin altına düşmekte ve âtil kapasite ile karşılaşmış olmaktadır. Türkiye ekonomisinde bu durumu yaratan sebepler malûmunuzdur: 4 Ağustos 1958 tarihine kadar enflasyonun yarattığı yüksek kârlara mukabil bir kısım tesisleri (makine ve teçhizatı) \$ 1 = 2.80 TL gibi son derece anormal bir döviz kuru üzerinden ithal edebilmenin cazibesi birçok teşebbüsleri birbirinden habersiz ve irtibatsız olarak aynı cins teçhizatı ithale teşvik etmiş ve birçok sahalarda memleket halkının reel satın alma kuvvetine nispetle âtil kapasitenin vücut bulmasına sebep olmuştur.

Bu hali, başka klâsik misali mensucat olmak üzere Türkiye ekonomisinin hemen her dalında açıkça görebilmekteyiz. Nitekim, belirttiğimiz döviz kuru üzerinden gerek resmî, gerek hususî sektörde vücade getirilmiş makine ve teçhizatın imalatı büyük bir farkla teknik kapasite

tenin altındadır. Misal olarak: 1956-58 yılları arasında döküm işleri kurulu kapasitesiyle 127,716 ton, fiilî imalât ise, sadece 44,926 tondur. Motorlû taşıtlar montajı 1960'daki durumuna nazaran kurulu kapasitesiyle 14,900 adet, fiilî imalât 3,896 adetten ibarettir.

Teknik ve fiilî kapasite arasındaki bu mühim boşlukların, piyasa genişledikçe, peyderpey doldurularak sermaye kaybının önüne geçilebileceğine, o cihetle kıt imkânlar altında vücut bulmuş tesislerin memleket için uzun vâdede yine de bir kazanç teşkil edeceğine inananlar vardır. Endüstrileşme yolunda her kuruluşun ilk yıllarda teknik kapasitesini ucu ucuna doldurması elbette beklenemez. Burası doğrudur. Sonra, öyle tesisler vardır ki inşası ve işletmeye açılması muayyen bir teknik kapasiteyi şart koşar. Hava meydanları, kara yolları bunun açık misalidir. İki bölge veya şehir arasında yeni bir hat inşası düşünülmekte ise, ilk yıllar için bir kapasite boşluğuna göz yummaktan başka çare yoktur. Ancak bu münferit misaller dışında âtil kapasiteyi her türlü tesis için savunmanın bir mânası olamaz. Bahusus muayyen teçhizatın (memleket dahilinde istimali devam etse bile) ithal edildiği yerlerde gününü doldurup kullanılmaz hale gelmesi pekâlâ mümkündür ki bu takdirde yedek parçalarının teminindeki müşkülât eldeki teçhizatı âtil bırakmaya kâfi gelir.

AŞIRI OPTİMİST PROJELER

Âtil kapasiteye ve neticede sermaye israfına sebep olan diğer bir olayı piyasanın ve alıcı talebinin önceden fazla iyimser şekilde tahmin edilmesinde ve tesislerin de ona göre geniş tutulmasında arayabiliriz. Memleketin ilk yıllarda kalkınma hızı ve hevesi, ilerde de aynı tempoda devam edeceği zannı ile, birtakım tesisleri lüzumundan fazla geniş tutmaya âmil olabilir. Ancak ekonomi henüz az gelişmiş olmanın türlü darlıkları içinde beklenen hızı muhafaza edemeyince tesislerden bir kısmı âtil ve yüzüstü kalır.

Nitekim, Türkiye ziraatine makine ve traktörün tatbikinden sonra istihsalin artacağı ve hattâ memleketin devamlı surette buğday ihracına imkân bulacağı ümidi ile Toprak Mahsulleri Ofisi birtakım silolar inşasına gitmiştir. Bu siloların kapasitesi 2 milyon ton civarında tahmin edilmektedir. Ancak, bilinen sebeplerle istihsal artışı mümkün olmadıktan başka, Ofis fiyatlarının eskisi kadar cazip görünmemesi sebebiyle çiftçi T. M. O.'ne eskisinden daha az mahsul satar olduğundan siloların büyük kısmı kullanılamaz hale gelmiştir. 1961'de Ofisin satın aldığı mik-

tar 100.000 tonun altındadır. Eskişehir'de geçen birkaç yıl zarfında inşa edilmiş lüks ve konforlu oteli de bu çeşit projelere örnek olarak zikredebiliriz. Halkın hâlâ Hilton diye andığı bu büyük tesisin, mevcut olanlar karşısında yeteri kadar rağbet bulamayacağı anlaşıldıktan sonra, Orduvi olarak kullanılması uygun görülmüştür.

Şurasını kabul etmek lâzımdır ki, az gelişmiş ekonomilerde günün ileri tekniğini benimseme yolunda aceleci ve biraz da gösterişçi davranmış yukarda anlatılan temayülü zaman zaman sivriltmekten geri kalmaktadır. İstihsale bol emek yerine entansif sermaye tatbikinden vücut bulan ağır teçhizat, gereken iş ve muamele hacmini bulamayınca, depolara çekilmekte ve tekrar bol emekli bir istihsal tarzına dönülmektedir. Bu hal, yine kabul etmek lâzımdır ki, ekonomimizin daha çok devlet sektöründe göze çarpar. Şu veya bu tesiste kullanılmak üzere ithal edilen teçhizattan bir kısmı, aslında ancak muayyen hacimde hizmet veya hâsılayı temin için düşünülmüş ve ancak o şart altında mâkul bir maliyetle çalışabilmesi mümkün görülmüş âlet ve makinelerdir .Bu hacmi tesis veya muhafaza ise mevcut şartlara göre imkânsızdır. O cümleden olarak, Denizyolları tezgâhlarında tekne ebadını el emeği yerine mekanik tarzda hesaplamak ve resmetmek için yabancı bir firmadan ithal edilen son derece pahalı cihaz, gerekli tekne sayısına varmak mümkün olmadığından, uzun zaman kullanılmaz hale gelmiştir.

İş ve muamele hacminin gerektirdiğinden fazla kapasite tesisi ve o yolda sermaye israfı, yine devlet sektöründe, bütçe sarfı ile yakından alakalıdır. Mâli sene sonu yaklaştıkça, aynı dairenin çeşitli servislerinde (parayı yakmamak için!) lüzumlu lüzumsuz yazı, hesap veya teksir makineleriyle sair demirbaş satın alma yolunda büyük gayretler sarfedildiği malûmunuzdur. Yine bir kısmı muayyen bir iş hacmini şart koşan bu cihazlar âtıl kalmakta, örtü veya sandığı içinde muhafaza edilmektedir.

ÇOK AĞIR MALİYET ŞARTLARI

Sermaye israfının diğer bir sebebini, alıcının satın alma kuvvetine ve talep elâstikliğine nispetle son derece ağır mâliyet şartları altında iş görebilecek tesislerin kuruluşunda aramak lâzımdır. Memleketimiz ziraatında her yıl topraktan mass edilen kimyevi maddeyi tekrar yerine koymak ve öylece toprağın verimini dengede tutabilmek için, Devlet Plân-lama Teşkilâtının verdiği bilgiye göre, her yıl 3-4 milyon ton civarında ticarî gübrenin kullanılması icabetmektedir. Hal böyle iken, çiftçiye

kimyevi gübre temini için 650 milyon lira sarfiyle kurulmuş olan Kütahya Azot Sanayii, inşası son derece uzadıktan başka, istihsalı de bir hayli pahalıya malolmaktadır. Esasen çok maksatlı olan tabii gübre karşısında suni gübre talebi fiyat karşısında son derece elâstik olduğundan, bahsettiğimiz şartlar altında fabrika mahsullerine talebin zayıf ölçüde kalacağından ve neticede birim başına tesis masrafının biraz daha ağırlaşmış olacağından endişe edilebilir. Bu vaziyette memleketin kıt kaynaklarından külliyetli bir miktarın, alternatif avantajı çok daha yüksek olabilecek diğer türlü tesisler yerine, bu derece gayrimüsait bir sahaya çevrilmesinden doğan kayıp ve zararı küçümsemek lâzımdır. Kaldı ki, azot sanayii bu bahiste verilebilecek tek misal de değildir.

TAMAMLAYICI PROJELERİN SEÇİMİ

Gözden geçirdiğimiz vaka ve misallerde kapital kaybı ve israfı, tekrar edelim ki, tamamiyle bertaraf edilebilecek değil, ancak mâkul bir kriter seçimi ile hafifletilebilecek cinsten ânzalardır. Kapital kaybı ve kaynakların israfı ile ciddi bir mücadele, aslında, bünyeye işlemiş birtakım sebeplerin izâlesiyle mümkündür. Personelin vasıfsızlığı, teçhizat-ta bakım noksanı bol fireli bir çalışmanın başta gelen sebepleridir. Bunlara ilâveten, etraflı bir proje değerlendirmesine ihtiyaç hissettirmeden her türlü yatırımı cazip kılan enflasyon kazançları, tediye muvazenesi açığı ve nihayet para arzına getirdiği şişkinlik ile faizi selektif rolünü ifadan alıkoyan emisyon politikası. Bütün bu şartlar yerinde durdukça, yatırımların sistem içinde hak ettikleri yeri bulabileceklerine ihtimal verilemez. Bu şartların tamamiyle ortadan kaldırıldığı anda ise memleket esasen az gelişmiş olmanın sınırlarından kurtulmuş olacak demektir.

Yatırım kaynaklarının verimli surette kullanılması için, demek oluyor ki, birtakım tedavi yollarının sistemin alt-yapısından başlayıp derece derece yükseltilmesi icabediyor.

Tetkik ettiğimiz örneklerde kaynak israfı, dikkat edilmiş olacaktır ki, yatırımların sadece yanlış hedefe yöneltilmesinden değil, fakat hedef isabetli seçilmiş de olsa, tatbikatın aksamasından ileri gelmektedir. Buna göre iki noktayı ayırdetmemiz icabedecektir. Birincisi, kaynaklara verilecek *istikâmetin* tâynini, ikincisi o istikâmet dahilinde yatırımı *yürütme*-de gözetilecek esasların tesbitidir.

Yatırma hedef ve istikâmet tâyninde çeşitli projelerin *birbirlerini tamamlayacak ve dıştan istifadeler (external economies) sağlayacak* şekilde seçimi ehemmiyetçe başta gelir. Hangi endüstri, diğerlerinin şiddetle darlığını hissettikleri enerjyi, ham maddeyi istihsal edecek ve on-

ları âtlı kapasiteden, noksan istihdamdan çekip çıkaracaktır? Hangisi, çevresinde vücutta getirdiği veya genişleteceği iskân bölgeleriyle, işçiyi eğitip yetiştirecek ve diğerlerinin de istifadesini sağlayacaktır? Ne türlü tesisler başkalarının da muhtaç olduğu döviz kaynağını yaratmakta en fazla tesirli sayılabilir? Mühim olan sorular bunlardır. Muhtelif projelere bu açıdan bakınca, ithalâta bağılılığı nispeten az veya ihracata tesiri nispeten yüksek bir yatırımın diğerlerine tercihindeki sebep kendiliğinden ortaya çıkar. Aynı ölçü ile, turizmin döviz kaynağı olarak büyük faydası üzerinde durulabilir. Ancak turizme yapılacak yatırımların da tamamlayıcı hizmet ve tesisleriyle bir arada yürütülmesi icabedeceği, yukardaki ölçü ve kriterlerden çıkaracağımız açık bir hakikattir. Tamamlayıcı hizmet ve tesisler otel, yol ve benzeri tesislerden başlayıp alâkalı daire ve müesseselerin (gümrük ve emniyet dahil) reoryantasyonuna kadar uzanır. Bu hizmetlerden herbiri diğerinin tamamlayıcı ve geniş anlamıyla, dıştan istifa sağlayıcı parçasıdır. Birindeki noksan diğerlerini yüzüstü bırakmağa kâfi gelir. Bu, heyeti umumiyesiyle, geniş ve şümüllü bir plân işidir. Nihayet bir nokta daha: Hangi cinsten olursa olsun, yakın gelecekte tahakkuku umulan beynelmilel bir entegrasyon, yatırım projelerinin geniş bir blok içinde fakat yine birbirlerini tamamlayacak şekilde düzenlenmesini şart koşar. Geçmişteki yatırımlar bir tarafa, gelecektekilerin muazzam ölçüde sermaye kaybına yol açmadan başarılmaları bu şartın yerine getirilmesine bağlıdır.

PROJELERİN KOORDİNASYONU

Hedef tâyin edildikten sonra sıra yatırımın *yürütülme ve tamamlanmasındaki* esaslara gelir. Bu esasların nelerden ibaret olduğunu yukardaki vaka ve örneklerle az çok tâyin edebilmekteyiz. Projenin *zamanı ve süresi*, piyasanın muhtemel ihtiyaçlarına göre *cesametinin* tâyini ehemmiyetçe başta gelen hususlardır. İyi seçilmiş bir proje, çok defa zamanında ikmal edilemediğinden hedefini bulamamakta, eldeki kaynaklar uzun zaman bağı hale getirildiği için başka maksatlar için kabili istifa olmaktan çıkmaktadır.

Birbirinden habersiz ve irtibatsız olarak bol sayıda kurulmuş, yahut piyasanın yanlış tahmini ile lüzumundan fazla geniş tutulmuş tesislerin de âtlı kapasiteye ve o yüzden büyük ölçüde sermaye israfına yol açtıklarını biliyoruz. Ancak hedef isabetle seçildikten ve zaman unsuruna gereken önem verildikten sonra, meselenin halli kolaylaşır. Geniş ve şümüllü bir kalkınma plânının bilgi verileri, üstelik yatırım bankası şeklinde bir holding'in selektif kredi politikası bu işte yardımcımız olabilir.

Meselenin *satih ve bölge* ölçüsü ile mütalâası daha az ehemmiyetli sayılmamak lâzımdır. Muhtelif projelerin, biri diğerine ham madde, enerji, sürüm yeri sağlama ve o suretle dıştan istifade yaratma cihetinden rollerini dağınık bir satih üzerinde değil, fakat az çok hudutlandırılmış bir *coğrafi* mekânda hâsıl edeceklerini uzun boylu izaha hacet yoktur sanırız. Yurdun rastgele dört bir tarafına dağıtılmış tesisler, ilk nazarda geliri memleket nüfusuna yaymak ve genişletmek gibi ehemmiyetli bir sosyal faydayı sağlar görünmekle beraber, birbirlerini hakkiyle tamamlama imkânından mahrumdurlar. Üstelik, geliri dağıtma ve yayma konusunda münferit tesislerin rolü fazla mübalâğa edilmemelidir. Bitişiginde veya civarında tamamlayıcı endüstrilerden mahrum bir tesis, hâsıl ettiği geliri (pek basit organik ihtiyaçları karşılayacak kadarı hariç) kendi halkasında muhafaza edemeyip uzağındaki istihlâk merkezlerine taşır-mak gibi bir hendikap ile malûldür. Gelirin büyük kısmı doğduğu yer-den geniş bir kavis çizerek uzağa boşaldıkça, iç ve ara halkalarda âtil emek açık veya gizli bir işsizliğe mahkûm edilmiş olmaktadır. Binaena-leyh, sosyal fayda aslında pek de büyük olmamak lâzımdır.

Bu müşahede bizi, yatırımları plânlamada toplu ve kesif merkez-leri dağınık kuruluş yerlerini tercihe götürmüş olmaktadır. Endüstrileş-meyi şurada burada rastgele tesislerle değil, muayyen bölgeleri araların-da sıraya koyup herbirini teksifi surette cihazlamakla yürütebiliriz. Ya-tırımlar bu sayede birbirlerini tamamlayarak dıştan istifadelerini orta-ya koyarken, istihdamı az çok mütecanis dozlarla bölge bölge genişlet-meyi ve nihayet büyük istihlâk merkezlerine yüklenen talep fazlasını hafifletmeyi imkân dairesine almış olacaklardır.

İlk nazarda bir veya birkaç bölgeyi diğerlerine nazaran imtiyazlı ha-le getirdiğimiz veya getireceğimiz intibanı uyandıran böyle bir agglomeration iktisadî gelişmenin belki en fazla münakaşalı konularından biri-dir. Nitekim, Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın benimsediği ölçü ve kriterle bu konuda tamamiyle birleşik olmadığımızı da belirtmek zorundayız.

PLÂNDAN UZAKLAŞMALAR

Belirttiğimiz esasların, her modelde olduğu gibi, ideal bir kanavayı ifade ettiğine şüphe yoktur. Bütün mesele ideale hangi ölçüde yaklaşılmış olabileceğidir. Ölçüden zaman zaman inhiraflara sebep olabilecek te-sirleri üç grupta toplayabiliriz :

Birincisi, sosyal hedefler, biraz evvel belirtildiği gibi, ana kritere göre derecelendirilmiş proje sırasına ve tertibine hemen daima müda-hale edebilir ve gözetilen sırada birtakım değişiklikleri zarurî kılabilir.

Bunun açık misalini, toplu endüstri merkezleriyle dağınık ve yaygın kuruluşlar arasındaki farkta gördük. Bu kuruluşları çeşitli hizmetleriyle muhtelif bölgelere yayma ve uzatmada vazgeçilmez kültür menfaatleri görülüyor ve bunda ısrar ediliyorsa, ana plânda ona göre bazı yumuşatmalara göz yummak icabedebilir. Nitekim, Devlet Plânlama Teşkilâtı da priorite tesbitinde sosyal faydalara göre birtakım düzeltmelere gidilebileceğini kabul etmiştir.

İkincisi, yatırımdan âni ve âcil birtakım tesirler beklendiği zaman yine plân verilerine yüzde yüz sadakat mümkün olamamaktadır. Bilhassa açık ve yaygın bir işsizliğin hüküm sürdüğü zamanlarda iş hacmini süratle genişletmek için, ölçü ve kriter tarafına bakmadan, seri halinde yatırıma gitmek icabedeceğini savunanlar, bugün memleketimizde de vardır. Nitekim, 1958'den bu yana ve bilhassa 1960'dan sonra halkın ve teşebbüslerin likidite meylini yükseltmeleriyle meydana gelen harcama boşluğunu ve onun yarattığı durgunluğu izâle için devletin ne türlü olursa olsun geniş ve süratli yatırımlarla harekete geçmesi istenilmektedir. Hususî sektör yatırımlarının son birkaç yıl zarfında gerilemiş olmasına mukabil devlet sektörü yatırımlarının büyükçe bir farkla artmakta devamı bu endişeden ilham almış görünür.

İlk nazarda, yatırımın kısa ve âni tesiri ile plân verilerinin gerektirdiği uzun vâdeli görüş arasında esaslı bir farkın mevcut olmadığı zannedilir. Kısa vâdede gelir ve istihdam yaratmak için girilen bir yatırımın aynı zamanda istihsal kapasitesini genişletecek, yahut sermaye israfını önleyecek şekilde seçimi neden mümkün olmasın? İki hedef mantıkan uzlaştırılır gibi görünürse de, bunun her zaman mümkün olmayacağı âşikârdır. İşsizlikle mücadele için herhangi bir bölgede inşa edilecek bir yol veya fabrika, mevcutları ihtiyacı karşılayabilecek iken, onlarla birleşerek pek âlâ âtıl kapasite yaratmış olabilir. Daha kötüsü, çok dar ve sıkışık bir zamanda göz yumulacak sabırsız ve rastgele bir yatırım faaliyetinin normal şartlara avdetten sonra da alışkanlık halinde sürüp gitmesi ihtimalidir.

Üçüncüsü, plân verilerinden sapma ve uzaklaşmaya yol açan mühim bir sebebin, demokratik rejimlerde *halk efkârı* baskısı olduğu unutulmamalıdır. Bu baskı, politik yollarla tesir ve telkin halifini aldıktan sonra, iktidar hükûmetlerini seçilmiş ölçü ve kriterlerden uzaklaşmaya zorlayabilir ve bu zor ilk maddede izah ettiğimiz sosyal fayda ve zaruret adı altında perdelenebilir. Halkın ve hükûmetin prodüktif yatırım yapabilme kâbiliyeti yanında, mevcut bir plânı, her türlü eksiklerine rağmen, inat ve sabırla yürütebilme gücü de gelişmenin temel şartlarından dır.

PLÂNLAMA - YATIRIM

Unutmamak lâzımdır ki, bugünün demokratik rejimlerinde çabuk ve acele harcama, politikacıya, kaynak bulma ve yaratmaktan, hele vergi nispetlerini artırmaktan daha cazip gelir. İşin sabır ve tahammül tarafı, kıymet hükümleriyle, acele davranışın altında ve gerisindedir. Bu bakımdan Türkiye ekonomisinde iktidar hükümetlerinin davranışı, yakın tarihlere kadarki tatbikatı ile, hususî müteşebbisten daha az kusurlu olmamıştır denebilir. İş adamının haklı haksız dile doladığımız çabuk ve acele kâr gayreti ile hükûmetin politik hava içinde aynı suretle âcıl ve göz doldurucu başarı hevesi, derin farklarına rağmen, iki sektörün kader ortaklığını teşkil etmiş görünür. Seçmen temayül ve arzusunun iktidar hükûmetleri üzerinde zorlayıcı tesiri ve bunun (en fazla seçim devreleriyle hudutlanmış müddetler zarfında) dağımk, irtibatsız, kuruluş yeri yanlış seçilmiş yatırımlara inkılâbî Kapital israfı dediğimiz olayın arkasında yatan gerçek budur.

Türkiye ekonomisi bünye sağlamlığını, demokratik düzeni muhafaza ile beraber, plân yapma ve yürütme için gerekli sabır ve tahammülü sonuna kadar gösterip gösterememekte belli edecektir.

ENDÜSTRİDE SERMAYE FORMASYONU VE YATIRIMLAR İÇİN HÜKÜMETİN EKONOMİK POLİTİKASI VE TEŞVİKLERİ

Yusif A. Sayigh

GİRİŞ

Bu konuşmada özel iş adamlarınca endüstri alanına yapılacak yatırımlarını ve sermaye formasyonunu desteklemek amacını güden hükümet politikaları üzerinde durulacak, yatırımlara hükümetin doğrudan doğruya katılması konusuna değinilmeyecektir. Bu değinmeme şahsi bir eğilimi, bir tercihi göstermiyor, göstermesi de gerekmez; gene bu değinmeme yeni gelişmekteki memleketlerin ekonomik politikalarındaki genel bir havaya, devletin ya pratik sebeplerle veya ideolojik sebeplerle endüstride durmadan gelişen, büyüyen başlıca yatırımcı durumuna geçmesine cevap vermek isteğinden de doğmuyor. Az gelişmişlik üzerinde çalışan kimselerin çoğu, çitin hangi yanında dururlarsa dursunlar, iş adamlarına endüstri alanına yatırım yapma fırsatının verilmesi gerektiği konusunda anlaşılır. Eğer iş adamları bu fırsatlardan yararlanmıyorlarsa, bunun sebepleri araştırılıp bulunmalı ve engeller ortadan kaldırılmalıdır. Çok önemli bir soru olan, «Peki, gene de yararlanmazlarsa?» sorusu hayli şaşırtıcı ve güç bir sorudur ki, bu konuşmada cevabı aranmayacak, kısa ve dolaylı şekilde belki değinilecektir. Mamafih, bu noktada, sırası gelmişken söyleyelim, bu konularda çalışanların çoğu, eğer özel teşebbüs hareketsiz kalırsa, müteşebbislerden boşalan alanları devlet teşebbüslerinin doldurması ve ekonomik büyümeyi devletin hızlandırması gerektiği yargısında da anlaşılır.

Bu çok önemli soruya karşı iktisatçıların takındıkları tavırda gözle görüldür bir kayma olmuştur. Bir zaman önce, çok eskiden değil, ancak çok atılgan, yiğit, kendine güvenen iktisatçılar, özel teşebbüse ayrılması gelenekleşmiş direkt ürün veren teşebbüs alanlarına, devletin doğrudan doğruya yatırım yapmasını savunabilirlerdi. O zamanlar çoğu iktisatçılar, özel teşebbüsün teşviklerle yöneltilmesi gibi, hem emin, hem de alışılmış bir rotanın dışına çıkmazlar, tıpkı o zamanki hükümetler gibi, yumuşak ve tavsiye çerçevesi içindeki tedbirlerin ötesine geçmekte çok utangaç ve çekingen görünürlerdi; bu tedbirler toplum içindeki üretim araçlarını devletin kontrol etmesinden veya o araçlara devletin sahip olmasından çok uzak şeylerdi. Bugün ise, teşvik görüşünü savunmak, o çerçevenin dışına çıkmamak için inatçı, kendine güvenen, cesur bir iktisatçı olmak gerekiyor. Bu durumda, bir katılıktan başka bir katılığa düşüldüğü, eski gelenekleşmiş düşünüşün yerini aynı katılıkla — hem de çok kısa bir zamanda — yeni gelenekleşmiş düşünüşün aldığı görülmüyor¹. Yeni gelişmekteki memleketlerde endüstri yatırımları *özlenebilecek*, veya daha kesinlikle söyleyelim, büyük ölçüde *özlenen* bir şeydir. Gene bilinen bir gerçek olarak şunu da kabulleniyorum: Bu çeşit memleketlerde endüstri yatırımları çoğu zaman cansız, hareketsizdir. Çoğu yeni gelişmekteki memleketlerde tasarrufların daha büyük parçalarının endüstri yatırımlarına yöneltildiği, savaştan önceki duruma oranla, endüstricilerin daha bir önem kazandıkları, toprak sahiplerinin ve tüccarın çekiciliğini ve gücünü paylaşmakta oldukları bir gerçektir. Gene de iş adamları arasında endüstri yatırımlarına karşı bir çekingenlik vardır.

Bu çekingenliğin sebeplerini incelemeye geçmeden önce, endüstri yatırımlarıyla ilgili uyarıcı bazı olayları hatırlatmalıyız kendimize. En başta, kısa bir sürede endüstri yatırımlarının az bir çoğalışı, kapalı bir ekonomide, başka şeyler aynı kalmak şartıyla, millî istihsalde bir artış olmasıyla mümkündür. Ama, kapalı bir ekonomide endüstri yatırımlarının *göze görünür* bir çoğalışı, başka bir sektörde veya sektörlerde bir fedakârlık yapılmadan, veya başka sektörlerde bir yatırım kısıntısı yapılmazsa, bu kere istihlâkten bir fedakârlık yapılmadan — kısa bir sürede — temin edilemez. Eğer «kapalı ekonomi» sözünü kaldırırsak, o zaman bir çeşit yatırımda, (öbür yatırım alanlarında veya istihlâkte bir kısıntı yapmadan, onları aynı tutarak, hattâ fazlalastırarak bile), *göze görünür* bir çoğalış sağlamak mümkündür. Bu, tabii, borçlar veya bağış-

¹ Bak, John Galbraith, *The Affluent Society* (Hamish Hamilton, London, 1958), Bölüm iki. İyice yerleşmiş düşüncelerin yeni düşüncelere karşı koyuşu, sonra o yeni düşüncelerin iyice yerleşince, aynı katılıkla değişikliklere direnişleri üzerine.

lamalar şeklinde yapılacak dış yardımların temin edilebilmesine bağlıdır. Aşağıdaki tartışmada, endüstri yatırımlarının çoğalışını sağlayan üç sebep arasındaki ayrılıklar üzerinde durmayacağız: Millî istihsalde bir yükselme; millî istihsalin kullanılışından kısıntılar; bir de dış yardımlar. Mamafih, bu üç sebebin de görece önemlerinin çeşitli memleketlere göre nasıl değiştiği üzerinde durmak çok ilgi çekici bir çalışma olurdu.

İş adamlarının endüstri alanına büyük ölçüde yatırım yapmaktan çekinmeleri gerçeği, birkaç sebebin sonucudur. Burada tavsiye edilecek uygun düzeltici tedbirler endüstri yatırımlarını en iyi şekilde destekleyen faktörleri etkilemek amacını güdüyor. Bu faktörler dört grupta toplanabilir. Bunların ilki bütünüyle ekonomiktir. İkinci gruptaki faktörler mevzuatla ilgilidir. Üçüncü gruptakilerse endüstri yatırımlarının çevreyle ilgili faktörleridir. Dördüncü gruptaki faktörler ise sınaî teşebbüs fikirlerinin ortaya çıkmasına etkili olan faktörlerdir. Bu konuşmada yalnız üçüncü ve dördüncü gruptaki faktörler geniş bir şekilde ele alınacaklardır, çünkü onlar hem ekonomi edebiyatında daha az yer bulmuş, hem de öbür iki gruba oranla, ekonomik politikaları düzenleyenlerce daha az göz önünde tutulmuşlardır.

MALİYEYLE, MEVZUATLA İLGİLİ FAKTÖRLER

Birinci grupta toplanan faktörler bütünüyle ekonomiktir; tıpkı endüstri yatırımlarına karşı gösterilen çekingeliğin sebepleri gibi. Finansman ve maliye alanlarını doldurur, işin masrafları ve getireceği karşılıklar üzerine hesapları da kapsarlar. Bazılarını bir fikir vermek üzere sıralıyacağız: Vergi muafiyet ve tefrikleri, ucuz güç ve yakıt sağlanması, gümrük muafiyetleri, gümrük himayeleri, ucuzlatma izinleri, istihsal ve ihracat yardımları, orta veya uzun vâdeli krediler, kambiyo kolaylıkları.

İkinci grupta, endüstri yatırımlarını destekleyen çeşitli mevzuat ve mevzuat kolaylıklarını şöyle bir sıralamakla yetinebiliriz: Şirket teşkili kolaylıkları, endüstri kanunu (imalât tesislerinin haksız bir şekilde çoğalışının önlenmesi, izin vermelerdeki suiistimallerin önlenmesi v.s.), iş kanunu (işveren ve işçi münasebetlerinin kesinlikle belirtilmesi, işçilerin haklarının ve görevlerinin belirtilmesi v.s.), sanayici birliklerinin desteklenmesi, sosyal güvenlik kanunu (iş hayatına ek bir güvenlik sağlamak, böylece işe teşvik edici etkilerde bulunmak, v.s.), devletçe kurulmuş veya özel sanayi kalkınma bankalarının desteklenmesi, endüstri araştırma bürolarının ve tatbik çalışmalarının desteklenmesi, endüstri dışı sektörlere yapılan yatırımların kontrolü (bilhassa önemli bir üretimi

olmıyan alanlara veya kaçınılmaz istihlâkleri karşılamıyan lüks evler, kabareler gibi yerlere yapılan yatırımlar)².

ENDÜSTRİ YATIRIMLARINDA ÇEVRE FAKTÖRLERİ

Geleneksel teşebbüslerden henüz ayrılmıya başlamış bir yeni gelişmekteki memlekette, sınaî hareketler müteşebbisliğin bütünüyle değişiklik isteyen bir alanı olarak görülür. Onun için de endüstri yatırımlarına yönelen çevre faktörlerini incelemek, endüstri müteşebbisliğinin ortaya çıkmasını sağlayan faktörleri incelemektir denebilir. Şartların oluşmasıyla, yeni fikirlerin ortaya çıkması (bunlar başka memleketlerde zaten kullanılmakta olan iş fikirlerinin adaptasyonu, veya değiştirilerek uygulanmasından başka bir şey olmasalar bile) o fikirleri karşılayan yeni atılışları göze almış, o atılışlara yatırım yapmayı kabul etmiş kimselerin ortaya çıkmasıyla aynı anda olur. Son zamanlarda bir iktisatçının dediği gibi, «... az gelişmiş memleketlerde sermayenin temin edilmesi, teşebbüsün temin edilmesinden ayrı olarak düşünülmemelidir»³. Başka bir söyleyişle, bu çeşit ekonomilerde sınırlayıcı faktör, endüstri yatırımları için yapılan tasarruflar kadar, müteşebbislerin fikir ve davranışlarından da etkilenmektedir. Yeni gelişmekteki memleketlerde endüstri teşebbüslerinin neden ortaya bu kadar yavaş çıktığını açıklayacak çok iyi sebepler vardır. Bu sebepler her ne kadar psikolojik, politik, kültürel, teknolojik alanlara yayılmışlarsa da, her işin ekonomik hesaplamalarına (giderler ve gelirlerin hesaplanması) doluşuverirler. Elbette hesaplama yanlışları, yargı yanlışları her alanda olabilir; iş adamının geri bırakıcı sebeplerden birine karşı duyarlılığı gereğinden fazla büyütülebilir; daha önceki denemelerin ağırlığı, başarısızlıkların durduruculuğu görülebilir. Ama son çözümlemesinde, iş adamı, yanlış bir karar alırken bile, bunu en doğru, en akla yakın kararı aldığını sanarak yapar. Yolunu zıt yönlerden gelen çekişlerin kargaşalığı arasında çizmek durumundadır. Yaptığı yenilikle bir isyancı olarak tanımlanmalıdır. Bilgiççe tavsiye ve öğütlerin mantığına, geleneklere, eski deneylerden gelen görgülere başkaldır-

² Bu gibi israfların zengin iş adamlarının varlığı için gerekli olup olmadığı (ki o iş adamlarının endüstri yatırımlarında yer almaları özenlenmektedir) bu tartışmanın konusuna giremez. Ayrıca, bu görüşü ileri sürmekle «Protestan Ahlâkı»nın üretim tasarrufları bakımından önemli bir faktör olduğunu söylemek de istemiyoruz.

³ Barry E. Supple, «Economic History and Economic Underdevelopment», *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol. 27, No. 4, p. 472. Supple şöyle diyor: «Sermaye bulma meselesinde olduğu gibi, problem burada da bütünüyle bir eksiklikten doğmuyor, bazı teşebbüs çeşitlerinin azlığından doğuyor.»

muş, önem vermemiştir. Tabii eğilimleri, yaradılışından gelen eğilimler, müteşebbislik ruhunun parlaklığı, taşıdığı kültür mirasına karşı koymuştur. Toplumun bir ferdi olarak ister istemez içinde bulunduğu toplum yasalarının ve itişlerinin etkisinde kalacaktır⁴.

İş adamında yenilik yapma niteliğinin artması, endüstri yatırımlarına karşı bir eğilim duyması, çok önemliyse de, eğitim veya öğretim yoluyla, veya direkt hükûmet politikalarıyla temin edilecek veya temin edilmesi kolay bir şey değildir. Bu bize seçilecek tek yol bırakıyor: Çevreyi, mümkün olan yerlerde, endüstri teşebbüslerinin ortaya çıkmasına yatkın bir çevre durumuna getirmeye çalışmak.

EMNİYETSİZLİK VE KARARSIZLIKLARI AZALTMAK

İlk ele alınıp incelenmesi gereken politika iş adamının zaman ufuklarını uzatan, gelecekteki kararsızlıkları, emin olamamaları azaltmak amacıyla güden politikadır; (yani, iş adamları daha uzun bir gelecek için plânlar kurabilmelidirler). Geleneksel teşebbüslerin, az gelişmiş memleketlerdeki müteşebbislerin zaman karşısındaki durumlarını, iş konularındaki kararlarını devamlı olarak sınırliyan belirsizliklerin zaman-ufkunu nasıl kısalttığını hatırlarsak, böyle bir politikanın önemi açıkça ortaya çıkar. Kararsızlık ve belirsizliklerin kaynağı politik olabilir (politik kararsızlıklar, politikanın devam etmemesi, keyfi bir şekilde ikide bir değişmesi, kayırmalar, v.s.); zevklerdeki değişmeler, pazar değişmeleri, gelecekteki talep durumunun tâyin edilememesi olabilir; resim ve vergilerin sık sık değiştirilmesi olabilir; teknik alandaki değişmeler olabilir; enerji kaynaklarının fiyatlarındaki değişmeler olabilir. Hattâ Lübnan gibi politik bakımdan çok durgun olan, seçilen hükûmetlerin uzun zaman iş başında kaldığı bir memlekette bile, iş adamları en çok politik

⁴ Bu ikilem konusunda bak: Yusif A. Sayigh, *Entrepreneurs of Lebanon The Role of the Business Leader in a Developing Economy* (Harvard University Press, 1962): «Bir iş adamının kişiliğinde çevreden gelen etkilere, sınırlamalara uygunluk, boyun eğme ile birlikte, onlara karşı başkaldırma isteği de yer alır. Eğer başkaldırması sırasında çevresine böyle bir bağlılığı olmasa, temelsiz, bağısız, ekonomik ve politiko-sosyal gerçeklerini anlamaktan uzak, durumunu tâyin edemiyen bir isyancı durumuna düşer. Boşuna çabalamalarının başarısızlığa ulaşması kaçınılmaz olur. Öte yandan, başkaldırma isteği taşımayan bir iş adamı hiçbir yenilik yapamaz. Belki bazı şeyleri taklit edebilir, ama memleket ekonomisinin büyümesine yardım edecek nitelikte atılışları sağlayacak gücü hiçbir zaman gösteremez.» (s. 112). Müteşebbis ile çevresi arasındaki kompleks ilgiler konusunda gene bak: Yale Brozen, «Determinants of Entrepreneurial Ability», *Social Research*, Güz, 1954, s. 339-364; ve Arthur H. Cole, *Business Enterprise in its Social Setting* (Harvard University Press, 1959), Bölüm V - «The Social Conditioning of Entrepreneurship.»

kararsızlıkların etkisini duymaktadırlar⁵. Rejimleri daha sık değişen, her zaman seçim yoluna başvurulmayan öbür Orta Doğu memleketlerinde bu çeşit politik kararsızlıkların yatırımlara ne derece engel olabileceği açıktır.

Bu şartlar altında, çeşitli belirsizlik ve kararsızlıklar, ister istemez zaman-ufkunu çok kısaltıyor — her şeyden önce büyük bir yumuşaklık aranıyor, yatırımın küçük olması ve kısa zamanda çalışmaya açılması gerekiyor, yatırım olayı ile o yatırımdan gelecek karşılıklar arasında çok kısa bir bekleme süresi olsun isteniyor.

Hiç şaşmamak gerekir ki bu şartlar altında ticaret alanına kayan müteşebbisler çoğalıyor; hattâ yerleşmiş endüstriler bile ticaret anlayışıyla, tüccar kafasıyla yönetiliyor. Tarım hareketlerinin hâkim olduğu yerlerde daha da muhafazakâr bir hava eser, teknik ve organizasyon yenilikleri çok azdır. Ayrıca, hangi sektör hâkim olursa olsun, iş hayatı genellikle büyük bir gizlilik altında cereyan eder, o yüzden de gizliliğe en yatkın iş şekilleri aranır. Tek kişinin sahip olduğu işletmeler, veya küçük ortaklıklar bu bakımdan daha yaygındır, bunlar birkaç kişiyle döner ve büyük şirketler gibi açık hesapları, bildirileri, sermaye ve kontrol bakımından geniş bir temeli gerektirmez.

Hükûmetin alabileceği tedbirler geniş bir şekilde üç gruba ayrılabilir. Birinci grup politik ve idarî tedbirlerdir. Bu gruba idarî hizmetlerin nitelik ve yeterliğiyle birlikte, politik havanın, iklimin ve anlayışların durumu da girer. Bir toplum politik alandaki değişiklikleri yavaş bir güç dağıtım şeklinde, düzenli ve evrim anlayışıyla gerçekleştirirse, idarî hizmetlerin nitelik ve yeterliğini düzeltmek, yükseltmek için dikkat, enerji (ve tabii para) harcarsa, iş adamlarının zaman-ufkunu elbette uzatır ve böylece de endüstri alanına yatırım yapma isteğini çoğaltır⁶.

İkinci gruba teknik ve ekonomik nitelikteki tedbirler girer. Bu tedbirler teknik ve ekonomik tabiatteki kararsızlıkları önlemelidir. Bu alanda duyulan en büyük ihtiyaçlar, pazarlarda ve endüstri ameliyelerinde yapılacak derinlemesine araştırmalar; resim ve vergilerin tâyininde mantıklı davranmak ve bu sistemlerde yapılacak değiştirmelerde düşüncesizce hareketlerden kaçınmak; iş sahiplerine enerji kaynaklarını daha ucuz ve düzgün bir şekilde temin etmeleri hususunda yardımcı olmak, ayrıca

⁵ Kararsızlık çeşitleri ve etkileri tecrübelerle dayanarak yazarın daha önce adı anılan kitabında incelenmiştir: *Entrepreneurs of Lebanon*.

⁶ Devrimci değişikliklerin endüstri yatırımları üzerindeki darbelerinin tartışılması ilerde, IV. bölümde yapılacaktır.

iş gücünün niteliğini yükseltmeye çalışmak (örnekse işçilerin eğitimini kolaylaştıracak hazırlıklarda bulunmak) diye sıralanabilir.

Üçüncü gruba mevzuata ait tedbirler girer: Bir iş kanununun çıkarılması ve şirket kurmayı destekliyen idari ve kanunî kolaylıkların temin edilmesi başta gelir. Burada bir müteşebbise gerçekleştirilen yeni bir iş fikrinin çoğu zaman bir şirket düzenine yöneleceği, bir şirket düzenini gerektireceği hatırlanmalıdır. Başka bir deyişle, yeni bir fikir hem maddeyi, yani fikri, hem de onu içine alacak kabuğu, organizasyonu birlikte getirmekle gerçek bir yenilik niteliğine bürünebilir.

ALTYAPININ İSLÂHI

Endüstride özel yatırımları teşvik etmenin hükümet yoluyla sağlanacak ikinci bir tedbirler alanı, «altyapı» veya «sosyal ve ekonomik genel masraflar sermayesi» diye anılan çalışmaların genişletilmesi ve islâhı ile ortaya çıkar. Aradaki ilgi açıkça belirtilmelidir: Başka her şey aynı kalsa, bir toplumda altyapı ne kadar gelişirse endüstri yatırımları da o oranda artar.

Bu altyapının daha önemli unsurları arasında muharrik kuvvetler, nakil ve haberleşme araçları, yatırım kredi kurumları, meslek ve işler için eğitim kolaylıkları, endüstri araştırma büroları, bir de özel teşebbüsün kurmayacağı ama özel teşebbüslere yararlı olduğu bilinen düğüm noktası endüstrileri sayılabilir. Kısaca verilen bu listeden anlaşılabileceği gibi, altyapıdaki gelişmeler yalnız çevre faktörleri bakımından değil, ikinci bölümde gözden geçirdiğimiz mevzuatla ilgili faktörler bakımından da hareketlendirici olmaktadır.

Orta Doğu'nun birçok ekonomilerine bakarsak, özel yatırımcıların, endüstri yatırımlarına çeken bir güç olarak, altyapı teşviklerine büyük bir duyarlılıkla bağlandıklarını görürüz. Son yirmi yıldır halk masraflarının çeşitli yollarına önem ve sermayenin dağıtılışı, sosyal ve umumî masraf yatırımlarına harcanan paranın devlet bütçesinde büyük bir yer tutması sağduyunun ve (çoğu zaman sezgilere de dayansa) sağlam yargıların sonucudur. Mamafih, sosyal ve ekonomik umumî masrafların çeşitli unsurları arasında sermayelerin daha iyi incelenmiş örneklerle göre dağıtılmaları zamanı gelmiştir. Toplumun önde gelen amacı endüstrileşme ise bu örnek özel sermayeyi endüstri yatırımlarına öncelikle cezbedecek bir yatırım mantığına hizmet etmelidir. Kestirmeden ve kesinlikle uygulanabilecek bir örnek tavsiye edilemez, çünkü memleketler arasında şartlar çok değişiktir. Ama yön veren ilke hep aynıdır.

LÜKSE HARCANAN GELİRİN SINIRLANMASI

Üçüncü olarak, gelirin bir bölümünün (hayli çok olmaktadır bu miktar) lüks eşya ithaline sızmasına karşı koyulmalıdır (dış seyahatler gibi lüks hizmetler de buna girer); ayrıca gene hükümet yerli mallarla karşılanabilecek ihtiyaçlar için yapılan ithalâtı önlemelidir. Bu sınırlamaların amacı ithalâtı azaltmak değildir, ithalât yapısını değiştirmektir; böylece geniş miktarda (veya daha geniş miktarda) makine, âlet, ham madde ithali mümkün olur. Bu yeni ithal yapısı sayesinde, öbür alanlardaki hareketler aynıysa, endüstri yatırımlarının çoğalmasına yol açılmış olur. Bu iki yoldan sağlanır: Birincisi, gelirin israfa giden bölümü azaltılmıştır; ikincisi, israftan artırılan, kurtarılan gelir bölümü yeni bir endüstrinin kurulması veya kurulu endüstrinin geliştirilmesi için gerekli yatırımlara yöneltilir.

Böyle bir politika takip etme isteği hem teori bakımından, hem de ameli tecrübeler bakımından itirazlara uğrıyacaktır. Teorik bakımdan, ticarete yapılacak herhangi idarî bir müdahalenin, yön verme veya düzenleme, zoraki kalacağı, ticaret hayatının düzenini bozacağı, uluslararası iş bölümünün kendi kendini tashih eden mekanizmasını zedeleyeceği iddia edilir. Pratikte ise neyin ithal edilmesi gerektiğini, neyin ithalinin yasaklanmasının yararlı olacağını ayırmanın son derece güç bir iş olduğu ileri sürülür; bir yandan çeşitli menfaat gruplarının baskıları vardır, memleketin durmadan değişen ithalât ihtiyaçları vardır, öte yandan ithal edilmeyecek malların yerine kısa zamanda ve uygun fiyatla yerli mal temini de pek kolay değildir.

Bu iddiaların doğruluk derecesi ne olursa olsun (bir noktaya kadar doğru oldukları ama bazı noktalardan da cevaplandırılacakları bir gerçektir) eğer endüstri yatırımlarının desteklenmesi isteniyorsa bu politikanın bugünkü şartlar altında böyle bir desteklemeyi sağladığını da herkes kabul etmek zorundadır.

YERLİ MALLARA TALEBİN ARTIRILMASI

Hükümetin harekete geçeceği dördüncü bir alan yerli imalât mallarının kullanılmasını, israfını desteklemektir; böylece iş adamlarının endüstri yatırımlarına koymak üzere tasarruf talepleri artırılmış olur. Yerli imalât için artan talebin iki türlü etkisi görülür: Bir, istihsalin ve istihsal kolaylıklarının genişlemesi; iki, genişliyen endüstriler için gerekli istihsal maddelerini çıkaran öbür endüstrilerin istihsalinin de genişlemesi.

Bu konudaki teşvik ve cesaretlendirmeler birkaç yoldan yapılabilir. Önce ithal mallarının lehine olarak yerleşmiş bulunan önyargılara karşı bir reklâm kampanyasına girilir, sonra yerli malların üstünlüğüne dayanan bir gurur desteklenir veya yaratılır. Alma gücünde herhangi bir kısıntı yapmadan satın alınacak malların ithali sınırlanır; ama bunun bir tehlikesi de var, alıcı piyasada bulamadığı ithal malını almak için harcıyacağı parayı imalâtla ilgisiz mallara, şahsi hizmetlere, başka alanlara harcamıya yönelebilir veya elde tutar. Bu çeşitli tedbirlerin bir arada yürütülmesi, ayrıca yerli imalâtçılara mallarını kalitece yükseltmeleri ve böylece ithal mallarıyla başabaş rekabete girebilmeleri için yardımcı, edilmesi en sağlam yoldur. Alınan bu tedbirlerle eninde sonunda daha değersiz ve kötü malların iyi mallara karşı korunduğu, desteklendiği söylenebilir. Bu doğru olduğu kadar da yanlış bir itirazdır, her zaman durum bu itirazın gerçeğine uymaz.

Hiç şüphesiz endüstri yatırımlarına yöneltici daha birçok tedbirler veya tedbir grupları ileri sürülebilir. Bu tedbirlerden biri de tasarruf kurumlarının tesisi (veya desteklenmesi) dir — bankalar, posta tasarruf şubeleri, ihtiyat sermayeler ve benzerleri — bu tesisler endüstri yatırımları için sermaye kaynağı olarak belirir, talepleri karşılar, tahsisler yapar. Yatırım için tasarruf yapmayı ve gösterişçi israftan uzaklaşmayı destekleyen her hareket, eski kurumlar ve kültürle çatışsa bile, sevinçle karşılanmalıdır. Başka bir tedbir de ithalât için gümrük kontrollerinin ayarlanması, imalât mallarının istihsalı için endüstri yatırımlarına akan tasarrufların bu ayarlamalarla da desteklenmesidir. Böyle tedbirler konumuza ilgi duymuş herkesçe bilindiğinden burada ayrıca tartışma konusu yapılmıyacaklardır.

MÜTEŞEBBİS FİKİRLERİN ORTAYA ÇIKMASI VE ENDÜSTRİ YATIRIMLARI

Daha önce söylediklerimden anlaşıldığı gibi, az gelişmiş bir memlekette teşebbüs fikirlerinin ortaya çıkmasının da endüstri yatırımlarına yöneltici bir kuvvet olduğuna inanıyorum. Beni bu inanca götüren gerçek dünyanın az gelişmiş bölgelerindeki atılımların, gelişmeye yönelen teşebbüs ve hareketlerin, endüstri düşüncüsü, olgun bir endüstri anlayışı ve endüstri hareketlerinin desteklenmesiyle birlikte olagelmesidir; endüstri teşebbüs fikirlerinin azlığı endüstri yatırımlarını da azaltmaktadır; teşebbüs fikirlerinin ortaya çıkışında bir genişleme görülmezse, endüstri yatırımlarında da bir genişleme görülememektedir. Sermaye formasyonu ve endüstri yatırımlarını destekleme bakımından hükümet po-

litikaları üzerinde dururken, müteşebbis fikirlerinin ortaya çıkışı konusu üzerinde de durmamızın sebebi bu gerçeğin farkında olmamızdır.

Müteşebbis fikirlerinin ortaya çıkmasına hükümetin yapabileceği müdahaleler (böylece endüstri yatırımlarını artırmak gayesi güdülmektedir tabii) birkaç türlü olabilir. Biz burada dört müdahale şekline söz açacağız.

GELİŞME HUMMASININ YARATILMASI

Bir kere gelişme programları hazırlama, düzenleme, finanse etme yoluyla hükümetler ekonomilerini ve toplumlarını geliştirmekte büyük bir hız kazanabilir, böylece bir «gelişme humması» yaratır, bundan bütün sektörlerin, bilhassa da endüstri sektörünün yararlanmasını sağlayabilirler. Sosyal ve ekonomik bakımdan gelişmeye azmetmiş memleketlerin tecrübelerinden açıkça anlaşıldığı gibi, endüstrileşme yalnızca gelişme programlarının değil, millî ideolojilerin de⁷ belkemiğidir. Bu ideolojiler, herkesin bildiği gibi, endüstrileşme yoluyla gelişmeye yönelen çeşitli sosyal ve teknik devrimlerin ideolojileridir; tarım ve şahsî hizmetlerin üstünlüğüne son vermek, onların karakterize ettiği teşebbüs şekillerini ve organizasyonları ortadan kaldırmak amacını güderler.

Bu şartlar altında, endüstrici sosyal olarak durumunu, politik olarak nüfuzunu ve paraca servetini çoğaltmak imkânını elde etmektedir. Millî ideolojinin yarattığı «gelişme humması» içinde, bu şartlardan yararlanamamak, bu fırsatları endüstri yatırımlarıyla değerlendirememek için insanın çok beceriksiz bir iş adamı olması gerekir.

Burada üç noktaya dokunmamız gerekiyor. Birincisi, politik ve toplumsal düzen hızlı değişme ve gelişmelere imkân verecek bir düzen olmayabilir; veya yukarda anlattığımız çeşitten bir millî ideolojinin seçkin politikacıların kafalarında ve hareketlerinde yer bulmasına izin vermiyen bir düzen olabilir. Birçok toplumlar evrimci gelişme yoluyla kalkınmaya daha yakınlık gösterebilirler, can alıcı kararları parlamento manevralarının iniş çıkışlarına bırakırlar, tartışmalara bırakırlar; veya gözlerini seçim gücüne çevirmiş kabinelere bırakırlar. Bu çeşit toplumlarda gelişme isteği olsa da bir gelişme «humması»nın ortaya çıkması pek beklene-

⁷ İdeoloji konusunda, ve ideolojileri hazırlama, belirleme, yayma bakımından politikacı seçkinlerin etkileri konusunda ve ideolojilerin sosyal ekonomik muhtevaları konusunda bak: C. Kerr, J. T. Dunlop, F. Harbison, C. A. Myers, *Industrialism and Industrial Man* (Harvard University Press, 1960), bilhassa Bölüm 3. Gene bak: Yusif A. Sayigh, «Development: The Visible or the Invisible Hand?», *World Politics*, July 1961.

mez. Şunu kabul etmek zorundayız ki, bu çeşit toplumlarda endüstrileşme iklimi ancak yavaş yavaş hazırlanabilir, ve gelişmeyi zorlayan politik sistemlerdekinden bambaşka bir şekilde, endüstriye yapılan yatırımları destekliyen etkiler çok güçsüz ve yavaştır.

İkinci nokta, gelişme humması bir toplumun kararlaştıracığı, kendi isteğiyle benimsiyeceği bir şey değildir. Bir hükûmette bu gelişme humması ya vardır, ya yoktur. Yukarıda teklif edilen tedbirler, bu gelişme hummasından doğan ve endüstri yatırımlarının genişlemesine yol açan tedbirler ancak böyle bir hummanın yakalandığı, uyandırılabilirdiği zamanlarda belirir. Bu hummanın nasıl ele geçirileceği, nasıl uyandırılabiliceği ise konuşmamızın konusu dışında kalmaktadır. Bizi ilgilendiren gelişme fikrinin yerleşmesiyle, köklenmesiyle endüstri yatırımları üzerinde yapacağı etkilerdir.

Son bir nokta da bu gelişme hummasının destekleyici değil de, engelleyici etkiler yaratabilmesi tehlikesidir; endüstri yatırımları yapan özel iş adamları kendi ekonomik çalışma alanları olarak kabul ettikleri alanlara bu gelişme hummasının etkisiyle gittikçe artan devlet sektörü yatırımlarının el atacağından korkabilirler. Devletin yatırım ve teşebbüs alanında durmadan büyüyen önemi ve rolü, devlet teşebbüslerinin çeşitli alanlara kaymaları, devletin birtakım üretim araçlarının destekleyiciliğinden kontrol ve sahipliğine geçmiş olması, hiç şüphesiz ki devlet yatırımlarının sınırlarında durmadan bir genişleme olacağı korkusunu uyandırmaktadır. Korku ve şüphe, emin olamama, daha önce de izah ettiğimiz gibi, her sektörde yatırımların düşmanıdır, bilhassa da endüstri sektöründe. Şu sonuca varmak kaçınılmazdır: Politikayı eline almış olan bir millî ideoloji ancak devlet yatırımları ile özel yatırımların sınırları iyice çizilir ve acele, keyfî ve gelişigüzel, düşüncesizce değişikliklere yer verilmiyeceği garanti edilirse endüstri yatırımlarını destekleyici bir kuvvet olabilir.

TEKNOLOJİK FİKİRLERİN YAYILMASI

Endüstri yatırımlarını destekleme yolunda hükûmetin yapabileceği başka bir yardım da teknolojik ilerlemelerin, yeni fikirlerin yayılmasına ve öğretilmesine yardım etmektir. Gelişme hem istihsal vetirelerinin genişlemesine, hem de bu vetirelerin geliştirilmesine, islâhına bağlıdır; bu ikisini bir arada yürütmek gerekir. Daha geniş çapta malların ve hizmetlerin istihsalı — hem gelenekçi hem de yenilikçi sektörlerde — daha ileri ve iyi vetirelerin uygulanması, ancak gelişmiş memleketlerin ileri teknolojileri az gelişmiş memleket ekonomisine takdim edilirse, ta-

nıtılırsa sağlanabilir. Bu tanıtma başka memleketteki ileri bir tekniğin kopya veya adapte edilmesi şeklinde olabileceği gibi, yeni anlayışın ışığında orijinal ve yepyeni bir tekniğin geliştirilmesi şeklinde de olabilir. Şurası açıktır ki, yeni tanıtılan üstün bir teknoloji hangi biçimle gelirse gelsin, yeni teknolojik fikirler iyice yayılmış değilse, bir memleket ekonomisi üzerinde önemli etkiler yaratamaz. Küçük cepler ve ileri bir teknoloji, veya ileri teknolojiyi temsil eden yabancı teşebbüs adacıkları, yavaş ve dolaylı etkilerden başka bir şey yaratamaz, endüstri yatırımlarında önemli bir genişleme sağlayamaz, çünkü büyük bir yatırımcılar kitlesi bunların dışında kalır: Muhtemel yatırımcılar kitlesi. Burada bir bölünmezlik kendini gösterir ki, buna göre örnek etkiler tahakkuk etmiye başlamadan yeniliklerin belli bir yayılma göstermesi ve önem kazanması gerekir.

Bu noktada teknik değişikliklerle kapital formasyonu arasındaki ilginin hayli kuvvetli olduğunu söylemek gereğini duyuyoruz. Bu gibi değişikliklerin istihsal veya dağıtım vetirelerinin herhangi bir yerinde büyük ölçüde enerji ve kuvvet ayarlamalarını, yeni organizasyonları icabettireceği ileri sürülebilir, ama şu da bir gerçek ki teknolojik değişmelerin birçok durumları sermaye mallarına yeni tekniklerin bulunması şeklinde beliriyor. Bunun sonucu olarak da, bir ekonomide görülen teknolojik ilerlemeler, kaçınılmaz bir şekilde, o ilerlemelerin olduğu sektörlerde bir sermaye formasyonuna yol açıyor. Başka bir söyleyişle, bir yanında teknolojik ilerlemeler bulunan bir paranın (tıpkı yazı ile tura gibi) öbür yanında sermaye formasyonu bulunuyor; öylesine ayrılmaz şeyler bu ikisi. Ve az gelişmiş memleketlerde endüstri çoğu zaman yeni bir hareket olduğu için de, yeni teknolojik ilerlemelerin yayılması, duyurulması geniş bir kapital formasyonuna ve endüstri yatırımlarına yol açabiliyor.

Hükûmet bu yaymacılık işinde büyük ve önemli bir rol oynayabilecek durumdadır. Endüstri sergileri düzenliyerek, personel eğitimini destekliyerek, veya görevleri arasında yeni endüstri fikirlerini ve vetirelerini yaymak da bulunan endüstri kurumları tesis ederek, hükûmetler özel sektörün bilgi ufuklarını genişletebilir ve bu sektörün yeni teknikleri kabul etmiye hazırlanmasını sağlayabilirler. Bu gibi hükûmet çalışmaları sonunda endüstri yatırımlarının gözle görülür bir şekilde artmaması çok gayritabii bir şey olur.

YABANCI SERMAYE VE TEŞEBBÜSLERİN DESTEKLENMESİ

Hükûmetin endüstri alanında yeni teşebbüs fikirlerinin ortaya çıkması için alacağı tedbirlerden bir üçüncüsü de, memlekete yabancı ser-

mayenin girmesini desteklemek, yabancı teşebbüslere fırsat hazırlamaktır. Biraz düzen ve akılla çizilecek bir politika; yabancı sermayeye duyulan düşmanlıkta azıcık bir toparlanma, gevşeme; yabancı sermayeye giriş izni verirken bir seçme yoluna sapılarak bu sermayeyi daha az gelenekçi çalışmaların özlemediği alanlara yöneltme sayesinde; yabancı sermaye ve teşebbüslerin memlekete girmesi yerli özel teşebbüslerin endüstri alanındaki yatırımlarında bir genişlemeye, önemli bir genişlemeye yol açabilir. Bu genişleme önce yabancı teşebbüsün yerli teşebbüsle ortaklıklar kurduğu hareket ve teşebbüs alanlarında görülür; sonra da bu önceki genişlemenin gerektirdiği ihtiyaçları karşılamak için başka alanlardaki yerli teşebbüslerde genişlemeler başlar. Bu sonraki büyüme, genişleme ileri doğru bir halka şeklinde belireceği gibi, geriye doğru bir halka şeklinde de belirebilir; teşebbüs ortaklıklarının etkilerinden doğan genişlemelerin bütünüyle dışında bir genişleme de olabilir; o zaman ya örnek etkisinden doğmadır veya umutlardaki topluca bir gelişmenin sonucudur veya sadece teşebbüs alanındaki birtakım yeniliklere direnmede olagelen çözümlerin etkisiyle yapılmış anlayış değişiklikleridir.

Yabancı teşebbüsün memlekete girişini kontrol etmek ve düzenlemek hükûmete düşen bir iştir. Hükûmetin tatbik edeceği politika (yabancı teşebbüsle hangi sektörlerde ortaklıklar kurulmasına öncelik tanınacağı, bu ortaklıkların formülleri, veya kambiyo kolaylıkları, sermayenin geldiği memlekete geri götürülebilmesi bakımından birtakım tedbirler, yatırım garantileri, vergi muafiyetleri v.s.) yabancı sermayenin memlekete gelmesi bakımından en önemli etkidir. Bu konuda daha fazla derinleşmemiz gerekmiyor sanırım.

ORTAK MÜTEŞEBBİSLİĞİN GELİŞMESİ

Hükûmetin yapabileceği başka bir şey de birlikte (devlet ve özel) teşebbüslerle endüstri alanındaki teşebbüs fikirlerinin çoğalmasını ve çeşitlenmesini sağlamaya çalışmaktır. Sık sık iş adamlarının yeni teşebbüs fikirleri bulamamanın sıkıntısını çektikleri; bazan da çok iyi teşebbüs fikirleri varken gerekli çalışmaları veya teknolojik bilgileri elde edemediklerinden fikirlerini somut iş çalışmaları haline sokamadıkları, gerçekleştiremedikleri; veya az gelişmiş memleketlerde bilgi ve emniyet, güven eksikliğinden kimi teşebbüslerin mütereddit kaldığı herkesçe bilinen gerçeklerdir.

İş adamlarının şüphelerini ve korkularını veya bilgisizliklerini karşılamamanın bir yolu da devlet kurumlarıyla ilgilerini, birleşmelerini sağla-

maktır elbette. Bu çeşit ilgiler birkaç yoldan kurulabilir. En çok görülen şekil ortaklaşa sahipliktir — sermayenin temininde birlikte hareket etmek. Millî kalkınma bankaları bu şekil işbirliğinde en büyük rolü oynar; bu bankalar ya bütünüyle veya büyük bir hisse oranıyla devlettir. Bundan daha az önemli olmyan (ama daha seyrek görülen) bir işbirliği de teşebbüs fikirlerinin karşılıklı iki-yönden ileri sürülüşünü sağlayarak endüstri hareketlerini destekliyen devlet kurumlarının çalışmalarıyla temin edilir. İhtisas kazanmış gelişme büroları yeni teşebbüs fikirleri için iş ufuklarını devamlı olarak gözlerler, ayrıca iş adamlarından bilgiler, tavsiyeler de toplarlar. İlk bakışta işe yarar görünen fikirler iyice tetkik edilir, araştırmalara tâbi tutulur ve (daha fazla üstünde durulmaya değer fikirlerse) bir proje şeklinde tatbik edilecek hale getirilirler. Bu projeler, teşebbüs fikri büronun elemanlarından da gelse, iş adamlarından da gelse hiç farketmez, ilgilenenlere bildirilir. Bir projenin tatbikine karar verildikten sonra finansman meseleleri ortaya çıkar. Büronun finansmana iştirak edip etmiyeceği büronun şekline, özelliklerine bakar; yani, bir kısım bürolar yalnızca yeni teşebbüs fikirlerinin bulunması (veya iş adamlarından alınması), incelenmesi bir proje haline getirilmesi ile uğraşırlar, başka bir kısım bürolar ise bu gelişmelerden sonra (teşebbüs fikri proje haline geldikten sonra da) çalışmalarda bulunmaya yetkilidirler ve finansmanlara da katılabilirler. Bu katılmalar kredi açma şeklinde olabileceği gibi, sermaye sahipliği konusunda ortaklık şeklinde de olabilir. Her iki durumda da, büro özel teşebbüsün kendi yardımı olmadan ayakta durabileceğine kanaat getirir getirmez kendi koyduğu paraları alıp teşebbüsten çekilmelidir.

Burada anlatılana benzer formüller birçok memleketlerde hayli başarılı bir şekilde tatbik edilmiştir; bilhassa Orta Amerika'da. Bu formülün denenmeye değer olduğunu, bu formülle bir ekonominin istihsal alanını ve istihsal vetirelerini genişletmesinin mümkün olduğunu iddia ediyoruz⁸. Böyle bir genişlemenin ise, aşağı yukarı aynı zamanda, yatırımlarda bir genişlemeye yol açacağını da daha önce söylemiştik.

SONUÇ

Durgun ve gelişmemiş bir ekonomisi olan geri bir toplumda, gelişmenin uzun ve zorlu yoluna çıkmayı sağlayacak, ekonomiyi ve onun çevresindeki çeşitli kurumları bu yola yöneltecek, hızlı ve ilerici bir ge-

⁸ Yazar bu düşüncüyü daha geniş bir şekilde incelemiştir: *Entrepreneurship and Development: Private, Public and Joint Enterprise in Underdeveloped Countries*. (Basılmamış doktora tezi, John Hopkins Üniversitesi).

lişme hareketini başlatacak güçlü bir sarsma, harekete getirme işini iş adamlarının başarabilmesi çok az bir ihtimaldir. Çoğu zaman bu devrimci görevi, kuvvetli bir politik, askerî, kültürel veya sosyo-ekonomik baskının tesiri altında, bir politikacı zümresi gerçekleştirmektedir.

Bir kere toplum ve ekonomi sarsılıp da değişmeler başladı mı, değişen iş şartlarına cevap verecek teşebbüs kaynaklarının ortaya çıkması ve iyi bir şekilde işlemesi çok kuvvetli bir ihtimaldir. Bu kaynakların hacmi küçük olabilir; iş şartlarına uymakta tereddüt gösterebilirler; geleneksel teşebbüs şekillerine bağlılıkları kuvvetli ve yavaşlatıcı, geciktirici olabilir. Gene de yeniliklerin, artan yatırımların, genel olarak hızlanacak hareketlerin hazırlıyacağı yeni fırsatların karşısına çıkışıyla kıpırdanmak, harekete geçmek zorunda kalacaklardır.

Teşebbüs hareketleri dayanıklı ve enerjik görüldüğü zamanlarda bile (tereddütler içinde oldukları zaman çok daha fazla tabii), müteşebbisler gene hem çevrelerinden gelen, hem de ekonominin kendi bünyesinden gelen çeşit çeşit yavaşlatıcı, engelleyici faktörlerden zarar görecekler ve onun için de, o faktörleri zayıflatacak, o faktörlere karşı koyabilecek ekonomi dışı bir büronun yardımlarını özleyeceklerdir. Ağır ve uzun vâdeli yatırımları gerektiren imalât endüstrilerinde yenilikçi ve yol gösterici yatırımlar söz konusu edilirse, böyle bir büroya duyulan ihtiyaç daha da kuvvetle belirir. Devlet çeşitli kuvvetleri ve pek çok kurumları, bürolariyle, alabileceği çeşitli tedbirlerle, bu yenilikçi yatırım alanlarındaki çalışan teşebbüslerin karşılaştıkları zorlukları ortadan kaldırmakta çok önemli bir rol oynayabilir.

Devlet büroları endüstri yatırımlarını teşvik ve destekleme alanında dört yönden yararlı olabilirler. Bu hareket alanları şunlardır: Maliye ve malî mevzuatla ilgili teşvikler; idari mevzuatta reform; çevre faktörlerinin düzelmesini sağlayacak değişiklikler ve endüstri müteşebbisliğinin ortaya çıkışını destekleyip zenginleştirmek. Ne var ki bu dört yönden yararlı olan tedbirlerin hepsinin altında temel bir gerçek ve anlayış yatmaktadır ki, o da endüstri yatırımlarının teşvik ve desteklenmesinin, endüstri müteşebbisliğinin desteklenmesinden ayrı düşünülemediği gerçeğidir; bu ikisi tek bir paranın iki yüzü gibidirler ve hiçbir hükümet bu ikincisini sağlamadan, endüstri müteşebbisliğini geliştirmeden, bu alanda bir başarı elde etmeden; birincisinde, endüstri yatırımlarının teşvik ve desteklenmesinde tam bir başarıya eremez.

HÜKÜMET İKTİSADÎ SİYASETLERİ: SERMAYE TEŞEKKÜLÜ VE SİNÂÎ YATIRIMLARI TEŞVİK

M. R. Masani

Muhtelif ideolojilerin hâkim bulunduğu bir dünyada, istihlâk maddeleri ve hizmetlerin toplamını artırmaya mâtuf gayretlere, diğer bir ifade tarzı ile iktisadî gelişmeye taraftar bulunup bulunmadıkları sualine karşı, bugün dahi, hemen hemen herhangi bir şahıstan «Evet» cevabını almak mümkündür. Buna mukabil, aynı şahıslara bu iktisadî gelişmenin gayesinin ne olması icabettiği sorulduğunda, ittifak nihayet bulur.

Vasat insanların büyük bir kısmı için, iktisadî gelişmenin gayesi halk kitlelerine daha yüksek bir hayat standardı temin etmek olmalıdır. «Yaşama, hürriyet ve saadetin aranması» pek çokları için şayanı kabul bir gayedir. Diğer taraftan kendi iktidarlarını idame ve hayat tarzlarını diğerlerine zorla kabul ettirebilecek bir kudret ve harb makinesi kurmak gibi tamamen farklı gayelerden dolayı da iktisadî gelişmeye taraftar olanlar da mevcuttur. İktisadî gelişmenin netice için bir vasıta olduğu ve neticelerin de farklar arzedecekleri ifadeleri daha şimdiden zaruri hakikatlerdir.

Mamafih, iktisadî gelişmenin hedefi ne olursa olsun, bu gelişmenin vukuu için kendilerini muhakkak kabul ettiren bazı temel iktisadî kanunlar mevcuttur. Sermayenin teşekkülü ve prodüktif sahaya yatırımı bunlardan biridir. Bu kanunun mânaları prodüksiyon ve prodüktivitenin artması için sermayeye ihtiyaç bulunduğu; sermayenin temelinin yatırımında, yatırımının ise tasarrufta olduğu; tasarrufun gelir ile gider

veya alınan ile verilen arasındaki fark olduğudur. İhtilâlin ilk dalgasının durulmasını müteakip, komünist rejimler dahi, sermaye teşekkülü ve yatırımın sınıfl gelişmedeki ehemmiyetini bizzarur idrâk etmişlerdir.

Tarafından cevaplandırılması istenilen sual şudur: Sermaye teşekkülü ve sanayie yatırımı teşvik usulleri hangileridir ve hükûmetlerin iktisadî siyasetleri bu teşvik usullerine ne şekilde müessir olur? Bu sualin cevabı iki başlık altında cevaplandırılabilir ise de, hiçbir zaman bu başlıkların arasında su dahi sızdırmaz bir bölmenin bulunduğu farz olunmamalıdır. Başlıkların birincisi temel faktörler, ikincisi ise hükûmet siyasetleridir.

TEMEL FAKTÖRLER — HUKUK NIZAMI

Prodüktif faaliyetin vukuu için lüzumlu temel faktörlerin temeli, cemiyet dahilinde kanun ve nizamın muhafazasıdır. Hür cemiyetlerde, nizam, «Hukuk Devleti» anlayışı ile muhafaza edilir. Bu demektir ki kanun nazarında her vatandaş eşittir ve kanunen tâyin edilen yollar dışından herhangi bir vatandaşa herhangi bir şey yapılamaz. Hukuk nizamı kanunların, demokrat usuller çerçevesinde, halk tarafından ilga veya tâdil edilebilmelerini sağlar. Muayyen bir kanunî çerçeveye h'ssedilen ihtiyaç o derece temel bir prensiptir ki, haydut ve hırsızların dahi kendilerine göre bir şeref yasaları mevcuttur. Totaliter diktatörlükler, «sosyalist kanunlar» mecmuasına lâfzen uymaya ne derece kıymet verdiklerini göstermişlerdir.

MÜSTAKAR PARA

Ehemmiyet bakımından muhtemelen ancak hukuk nizamını takip eden unsur, sağlam ve müstakar paraya olan ihtiyaçtır. Lüzumlu bir kö-tülük addedilmesine rağmen, bugünkü çalışma âlemimizde para hâlâ yegâne memnuniyet verici takas vasıtası, kıymet ölçüsü, ve mazi, hal ile istikbal arasındaki bağıdır. Tarihe bir bakış uygun bir paraya olan kaçınılmaz ihtiyacı en iyi şekilde tevsik eder. Vücutte ruh ne ise, bilhassa sınıfl bir ekonomi için de para odur. Paranın kıymetini soysuzlaştırmanın, bir cemiyetin temellerini herhangi bir şeni tertipten daha sinsice, süratle ve devamlı olarak kurutacağını ifade eden Lord Keynes'den başkası değildir.

Enflasyon ve Cemiyet (1960) isimli eserinde, Graham Hutton inkişaf halindeki memleketlerin bu vâdide karşılaşacakları problemi derin bir vukufla tahlil etmiştir.

Modern demokrat devletin vazifesi en süratli gelişmeyi değil, en süratli *mâkul* gelişme nispetini temin etmektir. Bu nispet şahsî ve kollektif hürriyetlerin muhafazası, sosyal ve siyasî istikrar, zuhur edebilecek yeni ahval, teknik ve talepleri karşılayacak kâfi miktarda membaın «ihtiyatta» bulundurulması ve istikbale ait hesapların istinat edeceği para kıymetleri, maliyetler ve fiyatların istikrarı bakımından mâkul olmalıdır. Bu noktadan ileriye, bir metot olarak tatbik edilecek daimî enflasyon, demokratik cemiyeti de, gelişmenin kendisi gibi mahvedecektir. Bu vaziyet karşısında devlet, sendika ve diğer taziyk gruplarının karşısına dikilecek, mecburî bir «millî ücret siyaseti» ihdas edecek, şahısları vazife ve iş sahalarında donduracak ve böylece umumî olarak, işçilerin serbestçe birleşmesini, müstehlikin serbestçe mal seçmesini ve sanayicinin serbest teşebbüsünü ihtiva eden demokratik sistemi bozacaktır...

Bu nokta veya safhadan sonra ancak iki yol bulunur: Bir tanesi demokrasi ve ferdî hürriyetlerin tamamen yok edilmelerine giden, diğeri ise ferdî hürriyetlerin mesnedini teşkil eden sağlam paraya ve devlet ile hususî sektörlerin faaliyeti arasında mâkul bir muvazeneye tekrar ulaştıracak olan yoldur...

Bir demokraside enflasyonun fiyat, istihsal ve ticaretin bürokratik usullerle kontrolü ile kontrol altına alınabileceğine dair bazılarımızda yanlış bir zihniyet mevcuttur. Hakikatte ise sadece zevahir yok edilmektedir. Bir hanım ikinci çenesini ameliyatla aldirabilir, ancak bir müddet sonra onu ensesinde müşahade edecektir. Devlet — bugün veya tarihte — sadece emarenin birini kaldırır ve yerine bir diğeri getirir; enflasyon vasıtasıyla yeni bir zümre veya şahsı korur, diğerlerini zarardide kılar; veya, enflasyonda ısrar ederek sosyal ve iktisadî hayatı düzenlemeye uğraşmakla, demokratik hükümet mekanizmasını, parayı ve sosyal kanun ve nizamı bütünü ile felâkete sürükler.

Enflasyon halindeki modern demokratik devlet şu üç sıktan birini tercih mecbûriyetinde kalır. Şayet hem süratle yeni sermaye teşekkül ettirecek, hem de enflasyona devam edecek ise ferdî ve sosyal hürriyetleri terkececektir. Şayet hem hürriyetleri muhafaza, hem de süratle yeni sermaye teşekkül ettirecekse enflasyonu terkececektir. Veya, şayet hem

enflasyona devam, hem de ferdî hürriyetleri muhafaza edecekse, süratli maddî terakki (yeni sermaye teşekkülü) ümitlerini terkedecektir.

EMNİYET VE MÜLKİYET

Bir üçüncü lüzumlu unsur da hususî mülkiyetin teessüsüdür; bu tâbir çok defa yanlış kullanılmakta ve haksız tenkide uğramaktadır. Mülkiyet tasarrufun, «daimî menfaat» temin edecek bir prodüktif vasıta haline ifrağ edilmesinin neticesi olarak tarif edilebilir. Burada gerek «prodüktif vasıta» ve gerek «devamlı menfaat» şekilleri devlet nizamlarına tâbidir. Misal olarak bu «prodüktif vasıta» bir ev, çiftlik, sanai tesis şeklini alabilir ve bundan temin edilecek «daimî menfaat» ise. kira, faiz, kâr veya mülkiyetin ve istimalinin doğuracağı herhangi bir zevk halinde tecelli edebilir. İnsan tabiatı bu oldukça, hususî mülkiyet hakkının tanınmadığı yerlerde, halkı çalışmaya, riske, tasarrufa ve yatırıma sevk etmek güçleşir.

Komünist rejimler dahi, sosyalist cemiyete muhtelif maskeler altında hulûl etmekte olan hususî mülkiyetin ehemmiyetini takdir etmeye başlamışlardır. Filhakika, Sovyet Rusya gibi bu rejime tâbi en eski devletlerin bazılarında, hiçbir veraset veya intikal vergisi ödemeksizin büyük mülkleri tevarüs etmiş, «Sovyet Milyonerleri» bugün mevcuttur. Ekseriyetin düşük bir hayat standardı yaşamasına, düşük ücret almasına, konforsuz evlerde oturmasına, seyahat hürriyetinden mahrum bulunmasına, istihlâk maddelerinin azlığına rağmen — gelir vergisi hayret verici derecede düşüktür ve âzami haddi %20'nin altında kalmaktadır. Kollektif çiftliklerde «hususî tarla» olarak tesmiye edilen küçük arazi parçalarının istihsalî dev kollektif çiftliklerinkinden kat kat fazladır.

Yugoslav komünistleri bu gelişme metoduna açıktan açığa sırt çevirmişlerdir. Bunların rekâbet ekonomisine ve piyasa kanunlarına rücuları, sol temayüllü sosyalist Barbara Castle tarafından büyük bir vukufla tahlil edilmiştir.

Demokrat sosyalistler, sanayilerin devletleştirilmesini artık sosyalizmin bir esas şartı olarak telâkki etmemektedirler. Alman Sosyal Demokratları bunu programlarından çıkarmışlar, İngiliz İşçi Partisi ise bunun nimetten ziyade külfet halini aldığını nihayet idrak edebilmiştir. Profesör W. Arthur Lewis'in ifadesi ile «Sanayiî devletleştirilmesi plânlama için şart değildir; devletleştirmeye tevessül etmeksizin, bir hükûmet sanayiî kontrol ile istediğini yaptırabilir. Devletleştirme

neticeye giden yollardan ancak biridir ve bu yol bazı neticeler için her ne kadar iyi ise de, diğerleri için o derece iyi telâkki edilemez»¹.

İngiltere'deki tecrübe üzerine sükûtu hayale uğrayıncaya kadar devletleştirmeye en fazla inananlardan biri olan Mr. R. Kelf-Cohen, sosyalistlerin faaliyetine esas olan yanlış kabullerden şu şekilde bahseder:

«Amme Komisyonu» veya «Amme Şirketi» tâbirlerinde sanki tılsım vardı. Buraları şahsiyetlerini unutacak kadar üstün kâbiliyetli, millî menfaatlere bağlı şahıslar ile kadrolanacaktı. Bu gibi şahısları istenildiği kadar bulunabilir sandık. Yine sandık ki sanayide çalışan işçiler Devletleştirme Ameliyesi ile değişecekler ve kendilerini millî menfaatlerin hizmetine verecekler ve böylece şahsını düşünmeyen idareci ve işçi kombinezonu sosyalizmin — kapitalizmden tamamen farklı — cesur yeni dünyasını tahakkuk ettirecektir.

KÂR VE MÜKÂFAT

Mülkiyete sıkı bağlarla merbut dördüncü esas temel faktör teşvik vasıtası olarak kârdır. İstihsal için uygun teşvik vasıtaları mevcut bulunmadığı müddetçe iktisadî gelişme veya sosyal adalet de mevcut olamaz. Bu hale göre teşvik vasıtaları ve sosyal adalet aynı sikkenin iki ayrı yüzüdür. Kabiliyet bakımından her insan diğeri ile eşit değildir. Bundan dolayı da, kabiliyeti fazla olan bunun tatbikatından, fazla elde etmelidir. Farklı gelirin lüzumunu inkâr etmek sosyal adalet ve prodüktiviteyi reddetmek demektir.

Kâr randımanın bir miyarıdır ve onsuz iktisadî gelişme tamamen durur. Kârın kötülüklerini tadad ile işe koyulan rejimler, hakikati acı tecrübeler neticesinde öğrenmişlerdir. Bildirildiğine göre, 1961 senesinde Sovyetler Birliği Komünist Partisinin yirmi ikinci kurultayına hitap eden Mr. Khrushchev, tevziat ve ücret siyasetleri sahalılarında komünist usullere acele atlamamanın tehlikelerine dikkati çekmiştir. Mr. Khrushchev, daha uzun bir zaman için ücretlerin çalışmanın esas cazibesini teşkil etmesi icabettiği ve çalışma mükâfatlarının yapılan iş nispetinde dağıtılması hususları üzerinde bilhassa durmuştur.

Yugoslavya'daki komünist rejim hakkında Nisan 1961'de bir yazı yazan London *Times*'in muhabiri şunları bildirmişti:

¹ Barbara Castle, «Free Enterprise Socialism» ve «The Neutral Economy», *New Statesman*, Haziran 2 ve 9, 1961.

Rantabilite, prodüktivite ve rekâbet artık kâğıt üzerinde fikirler olmaktan çıkmış, şahıslar kadar bu şahısların çalışmakta oldukları teşebbüslere müessir olmağa ve bunları değiştirmeye başlamışlardır. İktisadî teşvik vasıtasının kabul edilmesi ve fiyatların rekâbet ve piyasa şartları müvacehesinde serbestçe teşekkül etmesi noktalarıdır ki Yugoslav komünizmini Sovyet blokundan katî olarak ayırır.

Az gelişmiş memleketlerde teşvik vasıtasına olan ihtiyaç daha fazladır, zira inisiyativ, teşebbüs ve riski göze alma, süratli sınaî gelişmenin şartlarıdır. İktisadî gelişmeye karşı duyulan alâkanın ana gayesi gelirin âzamiye çıkarılmasıdır. Halkın yaşama seviyesinin standardın altında bulunduğu yerlerde, istihlâki azaltmak suretiyle tasarrufu teraküm ettirmeye imkân yoktur. Az gelişmiş memleketlerde sermaye teşekkülünü tâcil etmenin en iyi metodu istihsalı yükseltmektir. Mahdut olan imkânlar, âzami verimi temin edecekleri sektörlere yatırılmalıdır.

Bu düşüncelerden, vergi hadleri hakkında bazı bedihî neticeler doğar. Gelişen bir ekonomide bu hadler nispeten düşüktür. Parkinson'un *Kanun ve Kârlar* isimli kitabı², bir noktadan daha ileriye götürülecek verginin kendi gayesini nasıl mahvettiği mevzuunda fevkalâde bir kısım ihtiva eder.

Çok yüksek seviyeli bir araştırma ve aydınlar teşekkülü olan Birleşik Amerika Devletleri İktisadî Gelişme Komisyonu'nun son raporu, sıhhatli bir vergi sisteminin prensiplerini, mükemmel bir şekilde vazetmiştir.

Vergiler devletin yıllık masraflarını karşılayacak kadar yüksek olmalı, fakat gelişmeyi geriletecek veya riski göze almayı ve şahsî inisiyative mâni olacak seviyeye gelmemelidir; vergiler refah devirlerinde, devlete borçlanma suretiyle hususî yatırım için fonlar teşekkülüne ve böylece enflasyonun önlenmesine imkân verecek kadar yüksek olmalı, fakat işsizliğin doğmasına sebep olacak seviyeye gelmemelidir.

Hâlen Birleşik Amerika'nın Hindistan sefiri olan Profesör J. K. Galbraith dahi, hayranları tarafından ekseriya küçümsenen *Gelişen Cemiyet* isimli eserinde bu mevzu hakkında pek mânalı ifadelerde bulunur:

Halka gelir temin etmek, bilâhara da bu geliri vergi, enflasyon veya tasarrufa zorlama şekli ile elinden alma, randımanlı ve kendi kendisini tahdit eden bir usuldür... Fakir

² Cyril N. Parkinson, *The Law and the Profits*, Houghton, 1960.

ve kötü idare edilen cemiyetlerde şahsî mülk kuvvet ve hayatın kendisi demektir. Teknik olarak hususî alım satıma tâbi gıda, giyim maddeleri ve meskene karşı duyulan iştihak, muhtemelen kanun ve nizamın temini hariç, herhangi bir amme hizmetine karşı duyulan fersah fersah geçer. Tatmin edici bu basit biyolojik ihtiyaçlar yerine, membaları, hemen daima hasis olan devlet hizmetlerine tevcih edecek herhangi bir teşebbüse, mucip sebep bulmak güçtür³.

HÜKÜMET SİYASETLERİ

İktisadî gelişmenin dört temel şartını vazettikten sonra, devletin rolüne ve dolayısıyla hükûmet siyasetleri sahasındaki şartlara dönelim.

DEVLETİN ROLÜ

Tabiatıyla, devletin rolü hakkında çok farklı görüşler mevcuttur. Totaliter memleketlerde, iktidar partisi, siyasî kudreti ele geçirmiş inhisarcı zümre, istihsal, tevzi ve takas aletlerini devletin elinde tutmakla, devleti, halkı kontrolü altında muhafaza edecek bir silâh olarak kullanılır. Böyle bir tertip yenilik ve modernlik olacak hiçbir şey ihtiva etmez ve benzerlerinin Kadim Mısır, Sparta ve İnca Peru'da hüküm sürdüğü bütün müverrihlerin malûmudur. Diğer taraftan, bugünkü hür cemiyette, devletin doğrudan doğruya veya dolayısıyla ifade etmek mecburiyetinde bulunduğu iki fonksiyon vardır. Bunların birincisi, elindeki düdükle, gayri - nizamî hareketler ve antisosyal usullere mani olacak bir hakemin rolüdür. İkincisi ise, halkın hususî teşebbüsünü bina edebileceği altyapıyı ve bu teşebbüsü geliştirebileceği müsait vasatı, iktisadî sahaya asgari müdahale ile temin etmektir.

«Batı Alman mucizesinin» yaratıcısı Dr. Ludwig Erhard, ilk fonksiyonu şu şekilde tarif eder:

«Halk, her bir tarafta on bir kişi olarak, oyunu kabiliyetleri nispetinde oynayan, evvelce konmuş kaideler çerçevesinde mücadele eden futbolcular gibidir. Hakem, kaidelere uygun oynamasını temin için, oyunu büyük bir dikkatle takip eder, fakat hiçbir zaman kendisi de futbol oynamaya kalkışmaz».

«Sosyal pazar ekonomisi» nin kurucusu olarak anılan Profesör Walter Eucken, *Bu Gayrimuvaffak Devir* isimli eserinde, ikinci fonksiyon için görüşlerini şöyle açıklar:

³ J. K. Galbraith, *The Affluent Society*, Houghton, 1958.

Devlet ekonomi şekillerine müessir olmalı, fakat ekonomik ameliyeleri kendisi idare etmemelidir. Ticarî muahedelerin intacı, uygun bir para sisteminin temini, ihtira berati ve mukavele kanunlarının tâyni — bütün bunlar devletin vazife hudutları dahilinde bulunur. Devlet aynı zamanda iktisadî ve siyasî nizamın umumî hatlarını tesbit etmeli ve böylece iktisadî siyasetin muhtelif sektörlerini mâkul bir bütün haline getirmelidir; fakat hiçbir zaman devlet, makine, tekstil, buğday veya diğer maddelerin günlük imalât, ithal ve ihracını ayarlayan istihsal taleplerini bizzat yapmamalı ve ya işçiliği doğrudan doğruya kontrole tevessül etmemelidir.

Usullerin devletçe plânlaması — Evet; iktisadî ameliyelerin devletçe plânlaması ve kontrolü — Hayır. Esas mesele usul ile ameliye arasındaki farkı idrak etmek ve hareketleri ona göre ayarlamaktır⁴.

Nakliye, muhabere, su, yakıt, enerji temini suretiyle bir altyapının inşasının herkes tarafından devletin fonksiyonları meyanında bulunduğu kabul edildiği gibi, gelişen bir ekonomide devletin sınaî gelişme ameliyelerine — bir dereceye kadar — iştiraki mâkul karşılanabilir. Böyle bir muhtelit ekonomi, her şeyden evvel inhisarcılığın ademi mevcudiyetini ve serbest teşebbüsün herhangi bir faaliyet sahasında tamamen istiklâl ve müsavât esasları içinde işlemesini peşinen farzeder. İstiklâlini kazanmış Hindistan için bir model olarak kabulünden çok önce, daha 1947'de, bu yazının müellifi tarafından Hindistan için böyle muhtelit bir ekonominin lüzumu müdafaa edilmişti⁵.

NE ŞEKİLDE BİR PLÂNLAMA

Devletin ekonomideki rolünü tetkiki bizi derhal bugünkü iktisatçıların ihtilâf mevzuu ile karşı karşıya getirir: Plânlama. Plânlama ile alâ-kadar zıt görüşlerin büyük kısmı bu tâbirin tek ve dar mânası olmamasından doğar. Muhtelif iktisadî sistemlere en üstünlüğü bir nazar atfı dahi, tabiatıyla bir plânlamanın mevcut olduğunu gösterir. Demek, halledilecek mesele şudur: Ne çeşit ve ne mikyasta bir plânlama? Her memleketin ve her sistemin kendi plânlama metodunu tâyin etmesine ve bunlar arasında çok fark bulunmasına rağmen, neticenin bir güdümlü ekonomi mi yoksa «müstehlikin kral olduğu» bir ekonomi mi halinde tecel-

⁴ Walter Eucken, *This Unsuccessful Age*, Oxford University Press, N. Y. 1959.

⁵ M. R. Masani, *A Plea for the Mixed Economy*, 1947.

li edeceği suali ile, belki totaliter ve demokratik plânlama arasında ayırıcı bir hat çizmek mümkün olabilir. Umumiyetle, arz talep kanununun veya müstehlik tercih hakkının hâkim olarak, piyasa mekanizmasının işlemesine müsaade edildiği yerlerde serbest ekonomi mevcuttur. Böyle bir iktisadî sistemde, parlâmento âzası veya milletvekili seçimi için her dört - beş senede bir atılan reyler her gün çarşıda atılan reyler ile takviye edilir; burada, her şahıs almayı kabul veya red suretiyle kullandığı tercih hürriyeti sayesinde istihsalin şeklini tâyinde müessir olur.

Bu şartlar altındaki plânlama, ekseriyeti bünye itibariyle gayri - resmî olmak üzere, Fransa'daki Monnet Plânlaması, Holânda'daki plânlanmış ekonomi veya İngiltere Millî Ekonomik Gelişme Konseyi müşavere heyetinin teşkili ile girişilen yeni tecrübe şekillerini alabilir.

Glaskow Üniversitesi Adam Smith Siyasî Ekonomi Kürsüsü profesörü Thomas Wilson, bu şekil plânlamaların hudutlarını ehliyetle ispat eder:

Şayet sınaî verim merkezî olarak plânlanacak ise, bunun piyasanın hâlâ işlediği ve satma ile satınalma ve hususî mukavele akdetme hürriyetlerinin geniş bir faaliyet sahası içinde zedelenmeden mevcut bırakıldığı bir ekonomide tatbiki zarurîdir. Şu halde, mesele plânlama ve fiyat sisteminin birlikte nasıl işletilebileceklerini görebilmektir. Fiyat sistemi için, halkın isteklerini tâyine yarar daimî bir plebisit tarifine rücu edelim. İstihsal bir merkezî plânlama komitesine değil, piyasadan mal alanların kararlarına karşı mesuldür. Herhangi diğer bir tertibin bu derece geniş bir ekonomik demokrasiyi teminat altına alabileceğini tasavvur dahi kolay olamaz⁶.

Fabian ekolü sosyalistlerinden Barbara Ward'ın ifade ettiği gibi, bir demokraside plânlama «nerede duracağını bilmelidir.»

Hükûmetin, Millî Plânlama Komisyonu veya diğer bir vasıta marifetiyle neyin istihsal edileceğini, kimin tarafından istihsal edileceğini ve hangi fiyata satılacağını dikte ettiği zaman, böyle bir ekonomik demokrasi mevcut olamaz. Leon Trotsky dahi, bu devlet ekonomisinin «Çalışmayan yemiyecektir» vecizesini «İtaat etmeyen de yemeyecektir» şeklinde ifrağ edecek kadar yaşamıştır.

Hillaire Belloc, bu yaşlı komünistün hazin kanaatine senelerce eyvel varmış olduğunu, «Refah istihsalinin kontrolü insan hayatının kontrolüne muadildir» deyişiyle göstermiştir.

⁶ Thomas Wilson, «Planning and Growth», *Crossbow*'un ilâvesi, New Year, 1962.

Sovyet tipi şümüllü bir plânlama sistemi müdafileri süratli refah ve müsavatin temini uğruna hürriyeti feda etmenin mâzur görülebileceğini bir zamanlar iddia ederlerdi. Kırk senelik bir tecrübeden sonra, bu müdafilerin birçoğu görmüşlerdir ki, hürriyeti feda etmekle ne müsavata (zira gelir nispetsizlikleri kapitalist memleketlerdekinden fazladır), ne de refaha (zira mesken ve müstehlik maddeleri azlığı altıncı beş senelik plânın nihayetinde dahi hissedilmektedir) erişilebilmiştir. Sovyet Rusya'da ağır sanayiın bedihî geciktirici tesirlerine rağmen hafif ve müstehlik maddeleri sanayilerine tercih edilmesinin bir ekonomik «kanun» olarak kabulünün gelişmenin ihtiyaçları ile herhangi bir münasebeti olmayan bir politik tercih olduğu yavaş yavaş anlaşılmaktadır. Umumî plânlamanın halka müstehlik maddelerini temindeki aczi bazılarınca vazedilmiş olan «Ekmek veya Hürriyet» sahte formülünün iflâsı olarak telâkki edilebilir. İspat edilmiştir ki, ekmek ancak hürriyet içinde ve hürriyet vasıtasıyla elde edilebilir.

HİNDİSTAN'IN ANA HEDEFLERİ

Hindistan ekonomik siyasetinin hedefleri, bu yazı müellifinin de Hindistan Kurucu Meclisi âzası olarak hazırlanmasında ufak bir hissesi bulunan Hindistan Anayasasında mündemiçtir.

Anayasada, esas hedefler «Devlet Siyasetlerine İstikamet Verici Prensipler» şu hususları emreder:

Devlet, bir sosyal nizamı imkân nispetinde temin etmek ve korumak suretiyle halkın refahını geliştirmeye gayret edecektir; bu nizamın içinde bütün millî müesseselerin kuruluşunda adlî, sosyal, ekonomik ve siyasî unsurlar yer alacaktır.

Devlet siyasetini bilhassa şu hususların teminine tevcih edecektir:

- Erkek - kadın farkı gözetmeksizin, her vatandaşın uygun yaşama imkânlarına sahip olmak hakkıdır.
- Toplumun maddî membalarının mülkiyeti ve kontrolü umumî menfaate en iyi şekilde hizmet edecek tarzda dağıtılmalıdır.
- Ekonomik sistemin işlemleri, servet ve istihsal vasıtalarının umumun zararını tevhit edecek şekilde bir terakümle neticelenmiyecektir.

1961'de neşredilen Üçüncü Beş Yıllık Plân ilk sayfasında der ki:

Hindistan'ın gelişmesinin esas hedefi, hiç şüphesiz, Hint halk kitlelerine iyi bir hayat fırsatını temindir.

Hakikatte her memleket halkı için hedef bir olmakla beraber, iyi bir hayatın tarifi muhtelif şekillerde yapılabilir.

HUKUK NIZAMI

Asya ve Afrika'nın yeni müstakil memleketleri arasında, cemiyet ve hukuk nizamlarını muhafaza bakımından Hindistan'ın takdire şayan başarı göstermiş olduğu umumiyetle kabul olunmaktadır. Söz hürriyeti, muhalefet hürriyeti ve basın hürriyetine sahibiz. Mahkemelerimiz âdil ve kararları nihaîdir. Hâkimlerimiz umumiyetle namuslu ve günün iktidarının tesirinden azadedir. Tabiatıyla, bazı ârızî gediklerin vücut bulduğu da olur — meselâ Âli Mahkemenin bir kararını iptal eden bir kararnamenin çıkarılması gibi. Hâlâ birkaç yüz vatandaşımız, mahkeme kararı olmaksızın mevkuftur. Mamafih, bunlar umumiyetle iyi bir muhasebe içinde birkaç lekeden ibaret kalmaktadır.

Memleket istiklâlini kazandığından beri, dünyanın en kalabalık demokrasisi halini alan bu yerde üç adet umumî seçim yapılmıştır. 1952'de 17 milyonu, 1957'de 19 milyonu ve bu sene başında 22 milyonu müteceviz insan bu haklarını intizam ve sükûn içinde kullanmışlardır.

HİNDİSTAN'DA MÜSTAKAR PARA

Aksine olarak, bu ihtiyaç ile alâkalı durum memnuniyet verici olmaktan uzaktır. 1955-56'dan beri rupinin kıymeti senede vasatı olarak %6.5 nispetinde düşmüş ve böylece beş senelik düşüş nispeti %39'u bulmuştur. İkinci Cihan Harbi esnasında ve onu takip eden günler zarfında teraküm etmiş olan enflasyonun üzerine binen bu düşüş neticesi, rupi kıymeti harbden evvelkine nazaran ancak 0.206 Rs. veya 1/5'e inmiştir. Harbden evvel 300 rupi alan bir başkâtibin ailesi, bugün geliri 1.440 rupi olan bir vekâlet müsteşarı ailesi kadar müreffeh idi.

Bu hikâyenin acı tarafı şudur ki, paranın ziraî ve sınaî işçilerin, ücretli memurların ve diğer sabit gelirlilerin ceplerinden birkaç iş adamına, spekülâtlörlere ve namussuz politikacı ve idarecilere intikali gibi anti-sosyal ve anti-sosyalist tesirleri olan bu para kıymeti düşüşü, hiçbir zaman önüne geçilmesi gayrikabil bir kaza olmamış, bilâkış neticeleri önceden kolaylıkla tahmin edilebilir usullere müracaattan doğmuştur. Bu usuller meyanında açık veren maliyelerin kullandığı en basit metot - bütçe açıklarını yeni para basmakla kapatma metodu - gelir. Bundan başka sabun, mutfak işlerinde kullanılan nebati ve hayvanî yağlar, günlük istihlâk maddelerinin paketlenmesinde lüzumlu teneke levhası, fakirle-

rin mutfak âletlerinin yapıldığı alüminyum, elektrik ampul ve pilleri, demircilerin, marangozların ve ziraatçıların ham demiri gibi vasat müstehtakların günlük ihtiyaçlarını teşkil eden maddelerin fiyatlarının yükselmesine sebep olan sınaî ham madde ve mürekkiplerine şâmil bir muamele vergisi ihdası zikredilebilir.

Son ve mühim hâdise de, membaların bilhassa fazla sermayeye muhtaç, rantabilitesi ve işçi istihdam kabiliyeti düşük sanayie teksif edilmesi ve böylelikle paranın ekonomiye aktarılması fakat istihlâk maddesi ve hizmet hacminin buna yetişememesi olmuştur.

EMNİYET VE MÜLKİYET

Cumhuriyet Anayasasının ilk yazılış şeklinde, temel haklardan biri olan mülkiyet hakkı esaslı bir şekilde teminat altına alınmış bulunuyordu ve vazedilmiş kanunî formaliteler ikmal edilmeden ve mahkeme yolu ile itirazı mümkün olan mâkul bir tazminat verilmeden herhangi bir şahsın mülküne el sürülemediğine dair hükümler konmuştu.

Ne yazık ki 1954-Anayasasının 31 nci maddesinin tâdili neticesi hususî emlâkin teminatı eski halinin bir gölgesi haline getirildi; bu tâdile göre, istihlâk edilen, devletleştirilen veya müsadere edilen hususî emlâka karşılık hükümetçe takdir edilen bedele, mahkemeler vasıtası ile itiraz hakkı lâğvedilmiş oldu. Bu şekilde zarf kalmış, mazruf ise yok edilmiş oluyordu. Bu maddenin Mecliste müzakeresi esnasında hükümet sözcüsü tarafından verilen teminata riayet edilmedi. Misal olarak, birçok küçük hisse sahibi Calcutta'da Liman Kaplama ve Arazi İslâhı Şirketine, 83 sene zarfında 9,000,000 rupi yatırmışlardı. Bu mülkün Garbî Bengal Devleti Hükûmeti tarafından el konulmasını müteakip, takdir edilen tazminat bedeli sadece 600,000 rupi olmuştur. Bu hâle göre hissedarlar yatırımlarının ancak on beşte birini geri alabilmişlerdir.

Hakikatte ise, mülkün kıymeti artmış olduğundan, satış kıymeti verilen tazminatın 60 misline tekabül ediyordu.

DEVLETLEŞTİRME

Hâlen iktidarda bulunan hükûmetin tatbik etmekte olduğu sosyalist tûmün bir parçası olan devletleştirme politikası, tabiatıyla sermayedârın mülk emniyeti hissini sarsmıştır. 1950 senelerinde sırası ile dahillî ve beynelmîlî hava nakliyat şirketlerinin, Hindistan Emperyal Bankası'nın 1956'da Hayat Sigortası Şirketlerinin, karayolları yolcu nakliye servislerinin mütemadiyen devletleştirilmesi, hususî ticaret sahasına her gün biraz

daha el atan Devlet Ticaret Teşkilâtının ihdası ve 1959'dan beri memleket dahilinde 900,000 acenteyi alâkadar eden hububat ticaretini devletleştirme tehdidi, tasarruf ve yatırım için elzem olan amme itimadı üzerine çok menfi tesirleri olmakla kalmamış, Hindistan'ın pek muhtaç olduğu ecnebi sermayeyi de ürkütmüştür.

Son iki - üç sene zarfında devletleştirme politikasının ekonomik gelişme üzerindeki menfi tesirleri gitgide idrak edilmeğe başlanılmış ve hükûmetin yeni teşebbüslere girişmekle beraber mümkün mertebe mevcutlara el atmaktan kaçınacağına dair, Başvekil dahil, alâkadarlar tarafından teminat verilmeğe başlanmıştır.

Devletleştirmeye karşı resmî ağızlardan son zamanlarda yapılan en şiddetli tenkid, muhtemelen Hindistan sabık memurlarından ve hâlen Maharashtra Devleti Maliye Vekili Mr. S. G. Barve'dan gelmiştir. Mu-maileyh son kitabında şu müşahedelerde bulunmaktadır:

Devletleştirmenin amme sektörüne el uzatması herhalde cümlece mâlûm bir tedavi şekli olmaktan uzaktır; sayet İdare Meclisi odaları, bürokratların tepinme sahası haline getirilirse, sanayinin istikbalini çarşı yerinin hükmüne değil, politikacıların harb âvazelerine ve perde arkası oyunlarına terketmek olur.

Parlâmento Takdir Komisyonu raporları devlet teşebbüslerindeki muazzam israf ve idaresizliğe ait misallerle dolup taşmaktadır. Çok defa mevcut inhisar şartlarının yardımına rağmen, bu teşebbüslerde kullanılan sermayenin (memleketin fakir ihtiyatları) rantabilitesi çok düşüktür. 1961 ve Mart 1962'de takdim edilen Federal bütçeler, her iki sene için de rantın %0.5'den aşağı olduğunu meydana vurmuştur. Bu yılın bütçesi devlet teşebbüsleri kârlarında dik bir düşüş bulunduğunu açıklamıştır. Bu projelere göre hükûmet yatırımının bir senede 6,050 milyon rupiden 7,090 milyon rupiye çıkmış olmasına rağmen bunlardan edilen kâr 1960-61'de 20.1 milyon rupiden 1961-62'de 19.5 milyon rupiye düşmüştür. 73 devlet işletmesine ait resmî rakamlar, 1961-62 senesinde net rantın %0.3'ü geçmediğini göstermiştir.

Normal faiz haddinin üç dört misli daha yüksek olmasına rağmen hükûmet tarafından bu teşebbüslere %2.5 gibi düşük bir faizle verilen borçların hakikî kıymetleri nazarı itibara alınacak olsa devlet teşebbüslerinin zarar ile işlemekte olduğu söylenebilir.

Bütün bu ihtarlara rağmen zoraki terakkinin devam etmesi tehdidî hâlâ mevcuttur. Devlet teşebbüslerine sanayi ve ticaret sahalarında 1951-56'da sarfedilen 740 milyon rupi ve 1956-61'de sarfedilen 9,000 mil-

yon ruپیe mukabil 1961-66'da 15,200 milyon ruپinin sarfedilmesi mevzuubahistir.

TOPRAĞIN KOLLEKTİFLEŞTİRİLMESİ

Şahsi mülkiyete karşı en büyük tehdit 1959 da savrulmuştur ve hâlâ askıda durmaktadır. Bu teklif bir şahsın sahip olabileceği arazi miktarını tahdit edecek, bilâhara da tatbikatta Sovyet Rusya'daki kollektif çiftlik sisteminden ayırdedilmesi imkânsız «Müşterek Kooperatif Çiftlikler» kurulacaktı. Daha şimdiden bu teklifin ilk kısmı tatbikat sahasına intikal etmiştir ve herhangi bir çiftçi beş kişilik ailesini geçindirmek için pek cüzi bir aylık gelir olan 300 rupiden fazla getirecek araziyi terkle mükelleftir. Arazinin geri kalan kısmı kendisinden alınarak kooperatif veya kollektif çiftçilik cemiyetlerine verilmiş veya gayri iktisadî şeritlere bölünerek topraksız ziraat işçilerine dağıtılmıştır.

Hudutların kaldırılarak arazinin kollektif çiftlikler halinde toplanmasını ve çiftçiye mülkü yerine bir kâğıt parçası verilmesini istihdâf eden teklif, çok şükür ki pek fazla, ilerleyememiştir, zira âşikârdır ki, Rusya veya Çin'dekine mümasil zor bir kooperatifleştirme veya kollektifleştirme teşebbüsü Hindistan'da dahilî harbin doğmasına ve nehirler dolusu kan akmasına sebep olacaktır. İktidardaki hükûmet akılcıca davranarak arazi birleştirilmesinin ihtiyarî bir ameliye olmasına karar vermiştir. Bunun neticesi de, hükûmet tarafından vâdedilen teşvik vasıtalarının taziyi ile pilot projeler olarak tesisi düşünülen birkaç «model» kollektif çiftlik hariç tutulacak olursa, bu teşebbüsün kâğıt üzerinde kalması olmuştur. Mamafih, hükûmetin idarî baskıya ve «kooperatif» çiftliklere iştiraktan imtina edeceklerine tatbik edilecek partizan ekonomik cezalara, köylüyü zorlamak üzere, ilerde tevessül tehlikesi mevcuttur ve böyle bir hareketin neticesi de hiç şüphesiz açlık ve karışıklık olacaktır.

İktidar partisnin müdafaa ettiği «Birleşik Kollektif Çiftçilik» prensipine açıkça muhalefet eden iki siyasî partinin bu senenin başında, Hindistan'da yapılan umumî seçimlerde reylerin %15'ini sağlamış olmaları, bu istikâmette atılabilecek acele adımları muhtemelen frenleyecektir.

KAR VE MUKAFAT

Hükûmet siyasetinin sermaye teşekkülü hızı üzerindeki umumî tesiri, sıhhatle tâyini güç karışık bir meseledir. Her ne kadar ecnebi sermaye ile yerli sermayeye tesir edebilecek unsurlar birbirlerinden farklı addedilebilir iseler de, umumî olarak denilebilir ki yerli sermaye yatırımı

için zeminin müsait bulunmadığı yerlerde, ecnebi sermaye kendisini hoş karşılanıyor sayamaz.

Dahilî yatırım membaları tabiatıyla mahallî tasarruflardır ve bunlar Hindistan'da tamamen müstakil üç sektöre ayrılabilir: a) Şahsî, b) Şirket, c) Devlet. Bu üç sektörden ikincisi en yüksek tasarruf - gelir nispetini haizdir ve bu nispet 1948-49 ve 1957-58 devirlerinde vasatı olarak %30'u bulur. Diğer taraftan bu sektör ekonomide millî tasarrufun ancak yüzde iki veya üçüne tekâbü'l eden ehemmiyetsiz bir yer işgal eder. İşin asıl fena tarafı, çok ağır vergiler ve lüzumsuz devlet kontrolleri hasebiyle, bu sektörde sermaye teşekkül nispeti düşmektedir. Hindistan Tasarruf Bankası tarafından 1001 şirkete şâmil olarak yapılan bir etüde göre sermaye teşekkülü nispeti 1956'da yüzde 16.8'den 1959'da yüzde 6.1'e süratle düşmüştür.

Diğer taraftan, şahsî sektörde, tasarruf gelir nispeti %5'ten %8 ilâ %9'a yükselmiştir.

Devlet sektöründe 1948-49 ve 1950-51 seneleri arasında yüzde 7 olan tasarruf-gelir nispeti 1956-57 ve 1957-58 arasında %10'u bulmuştur.

VERGİLER

Hükûmet çevrelerinde «Şümüllü Vergilendirme Sistemi» olarak isimlendirilen Hindistan vergi yapısı, muhakkak ki tasarruf ve sermaye teşekkülü bakımından geciktirici bir rol oynamıştır. Azamî gelir seviyelerinde gelir vergisi gelirin yüzde yüzünü tecavüz etmektedir. 26,660 rupiden yüksek gelirlerde, Hindistan'daki vergi yükü, Batı Almanya, Fransa, A. B. D., İngiltere, Kanada ve Japonya gibi en ileri memleketlerden fazladır. Senelik geliri 106.000 rupi olan bir şahıs 53.1 nispetinde vergi öder. Bu nispet, Norveç hariç, herhangi bir memleketinkinden daha yüksektir. Bir mukayese olarak, bu nispet Norveç'te %62.8, İngiltere'de %46.2, Japonya'da %36.8, Batı Almanya'da %35.5, Kanada'da %27.1, Fransa'da %25.9, ve A. B. D. de %23.1 dir. «First National City Bank of New York» un İdare Komitesi Başkanı Mr. Richard Perkins, «30 memlekette faaliyette bulunuyoruz ve müşahede ediyorum ki en yüksek vergi nispeti Hindistan'dadır», demiştir.

İkinci Beş Senelik Plân'ın hazırlığı esnasında, Millî Plânlama Komisyonu önümüzdeki beş sene zarfında mâkul olarak tahsil edilebilecek münzam vergi hadlerini bizzat takdir etmişti. Şu anda katıyetle ifade edilebilir ki, bu müddet zarfında bu mâkul hadler pek fazla aşılmıştır.

Hikâyenin en acıklı tarafı, bu öldürücü vergilerin mahsulünün, esas olarak prodüktivitesi düşük, gelişmeye yardımcı az sarfiyata hasredilmiş

olmasıdır. Parlâmento Takdir Komitesi, ikinci Beş Senelik Plân zarfında tahsil edilen munzam vergilerin plân dışı sarfiyat için kullanıldığı hususuna dikkati çekmiştir. İdarî hizmetlerin masrafı son on sene zarfında 370 milyon rupi artmıştır. Umumî idare masrafları 1951-52'de 10 milyon rupiden 1960-61'de 19 milyon rupiye bâliğ olmuştur. Mürakabe masrafı 10 sene evvel 40 milyon rupi tutardı. Bugün 85 milyon rupiyi bulmuştur. Polis için yapılan federal masraflar 10 sene evvel 38 milyon rupi idi; Bugün bu masraf 190 milyon rupidir. Dışişleri masrafı 10 sene evvel 40 milyon rupi idi, bugün 110 milyon rupidir. İşte böylece parazit masraflara 370 milyon rupi daha ilâve edilmiş ve akisleri, düşük ücret işgücü içinde gün dolduran kalabalık bir memur ordusu halinde tecelli etmiştir. Parkinson kanunu bu ameliye ile kabili mukayese hiçbir şey gösteremez.

Plânlama Komisyonu tarafından 1961 senesi başlarında hazırlanan ve Millî Gelişme Konseyine sunulan bir vesikaya göre Hindistan Birliğinin muhtelif devletlerinde gelişme sarfiyatı 1961-62'de 4204 milyon rupiden 1965-66'da 4,716 milyon rupiye yükselmek suretiyle 512 milyon rupilik bir artış kaydedecektir. Aynı senelerde yapılacak gelişme ile alâkalı sarfiyata gelince, Plânlama Komisyonu tarafından verilen rakamlar, 1961-62'de 3,759 milyon rupiye mukabil 1965-66'da 4637 milyon rupi veya 878 milyon rupilik bir artıştır.

Hint hükûmetinin tasvip ve yardımına mazhar bir teşekkül olan Tatbiki Ekonomik Araştırma Millî Konseyi geçen sene, Hindistan'da vergilerin prodüktivite üzerindeki direkt tesiri mevzuu bir etüt neşretmiştir. Bazı alâka çekici trend'ler Konsey raporu tarafından açığa vurulmuştur. Bunların birincisi şirket teşebbüsleri gelişme ve kâr nispetlerinin azaldığıdır:

Tescil edilmiş ve faaliyet halindeki şirketlerin ödenmiş sermayeleri 1951-52'deki %10.4'den 1959-60'da %3.6'ya düşmüştür. Sınai sektörde kâr nispetinin 1951'den beri arttığı da söylenemez. Hindistan Tasarruf Bankası tarafından (bazı şirketleri nümune addetmek suretiyle) hazırlanan bütün sanayi kollarında vergiden sonraki kâr'ın hakikî kıymetin bir yüzdesi olarak ifade edilen indeksi filhakika bir düşüş trendi göstermektedir. Bu indeks (1950'de 100 sayılmak şartıyla), 1951'de 124.7 ve 1957'de 84.1'dir.

Meydana çıkan ikinci etüt de tasarruf nispetinin olduğu yerde saydığıdır. «İkinci plân müddetince ekonomideki tasarruf nispeti hiç yükselmemiş ve millî gelirin %8'i civarında saymıştır».

Bazı neticeler çıkararak rapor der ki:

Çok defa imâ edildiğine göre, Hindistan'daki yüksek vergiler amme yatırımlarını finanse etme mevzuunda mühim bir metottur. Böyle bir iddiamın nazarı kıymeti ne olursa olsun, tatbikatta plân dahili veya plân harici sarfiyat o derece süratle artmaktadır ki, vergi gelirlerindeki küçümsenmiyecek artışlar dahi hemen hemen tamamen bu günlük masraflar tarafından masedilmektedir ve binnetice, amme yatırımlarının büyük kısmı hususî tasarruflara ve dış yardıma uzanmak suretiyle finanse edilebilmektedir... Böyle bir durumda hususî tasarruf nispetini geliştirme, hükûmetin üzerinde dikkatle durması icap eden bir mevzudur... Fertlerin lüzumu kadar servet teraküm etmelerine müsaade edilmeli, hattâ bu hususta teşvik görmelidirler... Super-vergi artışı süratini azaltarak, en yüksek vergi nispetinin bugünkünden daha yüksek gelir dilimlerini tatbiki tavsiye olunur.

Bu yerinde tavsiyeyi hiç nazarı itibara almaksızın, iktidar partisinin Ocak 1962'de toplanan senelik kongresi, şehirli gelirlerine şâmil ve vergi ve sair vasıtalarla sağlanacak bir gelir plâfonu ihdasını, Seçim Manifestosunun bir kısmı olarak gaye edinmiştir.

HÜKÜMET SİYASETLERİ

Devletin rolü ve bundan neşet eden hükûmet siyasetleri mevzuunda, ekonomik gelişmenin, doktrin ve ideolojik tehevvueklere bağlandığına, malesef işaret etme mecburiyeti hâsıl olmaktadır. Elinde düdüğü tutan bir hakem olmak yerine, hükûmet birçok sahada oyuna bilfiil iştirak imkânlarını aramıştır.

Fazlası ile ihmale uğrayan nakliyat, tele-komünikasyon, ucuz elektrik enerjisi, temiz su, maarif ve teknik eğitim gibi mevzular vasıtasıyla altyapının inşasına gayretini teksif edeceğine, Hindistan devleti parmağını muhtelif ekonomik tatlılara daldırmayı tercih etmiştir; misal olarak otel inşa ve işletmesi, ordu donatım fabrikalarında düdüklü tencere imâli zikredilebilir. Yine, Devlet Demiryolları sınıf müesseselerin ihtiyacı olan kömürü nakletmekte acze düşmüş ve lüzumlu vagonları her neden ise bir türlü temin edememiş olmasına rağmen, hükûmet tren ve istasyonlarda faaliyet gösteren hususî nakliye şirketlerine el atmaya devam etmiştir.

NAKLIYATIN İHMALI

Mânasız gayelerin peşinde koşarak esas fonksiyonların ifasında gösterilen başarısızlığa ait tipik bir misali nakliyat sahasındaki durum temin etmektedir.

Hindistan hükûmetinin Devlet Demiryollarını diğer nakliye müesseselerine karşı koruması, Beş Senelik Plânın nakliyata ait kısmının yoldan çıkmasına ve mânasını kaybetmesine sebep olmuştur. 31 Mart 1956'da sona eren Birinci Beş Senelik Plân müddetince hükûmet «plân giderlerinin» takriben %12'si ve 31 Mart 1961'de sona eren İkinci Plân giderlerinin takriben %20'si Devlet Demiryollarına hasredilmiş, buna rağmen nakliyat kifayetsizliği bir plândan diğerine artmıştır. 1955-56'da memleketin trafik kapasitesi talepten 5 milyon ton eksik iken, 1960-61'de nakli yapılamayan maddelerin yekûnu 16 milyon tona bâliğ olmuştur. Bu son senede trafik talebi 192 milyon tona yükselmiş, buna mukabil - demiryolu, karayolu ve su yolu dahil - bütün nakil şekilleri ile yapılan nakliyat 176 milyon tondan ibaret kalmıştır.

Son on iki ayda nakliyatın tıkanıklığı son on senedekinden çok daha ciddi bir hal almıştır. Bugün, hemen hemen hiçbir sanayi yoktur ki nakliyat güçlüğünden dolayı temposunu şaşırmamış olsun. Kömür, jüt, çimento, çelik ve daha düzinelerle sanayi kolu, uygun nakil imkânı yokluğundan müteessir olmaktadır. Devlet inhisarı olması sebebiyle, modası geçmiş demiryolu nakliye müessesesine yapışan hükûmet, kara ve su yollarını memleketin gelişen ekonomisinde hakları olan rolü oynamaktan menetmektedir. Hâlen yürürlükte olan Üçüncü Plânda da demiryollarının gelişmesi için tıpkı İkinci Plândaki gibi yine mühim tahsisler yapılmıştır. Gayri resmî tahminlere göre, nakliye eksikliği, 1966'da takriben 70 milyon tonu bulacaktır.

Karayolu nakliyatını genişletmek için acele tedbir alınması şarttır. Hindistan, nakliyat tıkanıklığını, nakliyat vergisinden elde edilen muazzam gelirleri tekrar karayolları islâmına hasretmek ve yol vasıtalarına bilhassa tahmil edilen birçok tahdidi kaldırmakla kolayca giderebilir. Demiryollarından üç defa daha süratle hareket eden, malları kapıdan kapiya taşıyabilen karayolu nakliyatı, diğer memleketlerde olduğu gibi Hindistan'da da halkın sevgilisidir, fakat yollar islâm ve böylece ağır vasita ve traktör - römork tertibatının kullanılması teşvik edilmemekle karayolu nakliyatı maliyeti, demiryollarına nazaran yüksek tutulmaktadır. Bu yüksek râyiçlere rağmen, uzun mesafeli hizmetler için karayolu nakliyatının temin ettiği avantajlar talebin pek fazla artmasını doğurmuş,

fakat demiryolu inhisarının itirazları karşısında, idare mekanizması bu trafiği teşvik hususunda izahı gayri kabil bir çekinme göstermiştir.

Başkanı olmakla şeref duyduğum ve Hindistan Hükûmeti tarafından tâyin edilen Karayolları Nakliyatını Tanzim Komitesi karayolu nakliyatının gelişmesine mâni olan muhtelif faktörlerin kaldırılmasını 1959 başında tavsiye etmişti. Komitenin tavsiyeleri Hükûmet ve Parlâmento tarafından kabul edilmiş, fakat bunları tatbik safhasına koyacağına, hükûmet randımanlı demiryolu inhisarını korumak maksadiyle, yeni nakliye koordinasyon formülleri hazırlayacak bir komite tâyin etmiştir. Bu teşekkülün nihaî raporunun arzına kadar, demiryollarının genişlemesine müsaade edilmekte, fakat karayolu nakliyatı bugünkü âtıl ve feci halinde bırakılmaktadır.

PLÂNLAMA ŞEKLİ

Hindistan'da pek sık ileri sürülen bir iddia da «şümüllü plânlama» olarak isimlendirilen vasıta ile bir tecrübeye kalkışılan yegâne demokratik memleketin Hindistan olduğudur. Şurası muhakkaktır ki, Hint plânlamasının yapı ve şekli, Fransa, İngiltere veya Hollânda gibi hür cemiyetlerde tecrübe edilen plânlamadan farklıdır.

Esas farklardan biri, mütehasıs bir müşavir heyet olması icabeden Millî Plânlama Komisyonu'nun Birleşik Hükûmeti Vekilleri ve resmî şahsiyetler ile doldurulmuş olmasıdır. Millî Plânlama Komisyonu'nun on bir âzası arasında mevcut mütehasıslar ümitsiz bir ekalliyet teşkil ederler. Böylece, üçüncü Beş Senelik Plânın geçen sene imzasında, Plânlama Komisyonu Başkanlığını Başvekil, Asbaşkanlığını Plânlama Vekili yapıyordu ve âzalar meyanında iki kabine âzası — Maliye ve Millî Müdafaa Vekilleri — bulunuyordu. Sekreter dahil diğer dört âza hükûmet memuru idiler, diğer ikisi siyâsî şahsiyetlerdi ve yalnız bir âza istatistikle alakalı akademik bir şahıstı.

İkinci bir nokta da, Plânlama Komisyonu'nun bir müşavere heyeti olarak kalmayıp siyaset tâyini ameliyesine de iştirak etmesidir. Tabîi Kabinenin tasvibi ile, Plânlama Komisyonu, fonksiyonları meyanına yalnız muhtelif sanayi kollarında istihsal hedefleri tâyinini ithal ile iktifa etmeyip müstehlikin tercihleri veya yatırım sahibinin arzularını hiçe saymak pahasına bu hedeflerine ulaşılmasını icbar etmek vazifesini de tekeffül etmektedir.

Umumiyetle Sovyet diktatörlüğü müesseselerinden kopye edilen bu nevi plânlamanın neticesi, kuvvetin mahdut birkaç elde toplanmasıdır. Gitgide «güdümlü ekonomiye» yaklaşan böyle bir selâhiyetin, Hint Ana-

yasası Federal Yapısı veya Parlâmenter müesseselerle kabili telif olup olmayacağı suali Hindistan işleri müşahitlerinin huzurunu her gün biraz daha kaçırmaktadır. Bu meyanda, İktidar Kongre Partisi mümtaz âzalarından Mr. K. Santhanam, *Demokratik Plânlama ve Gedikleri* isimli kitabında, «Devlet hükûmetlerinin siyasî ve malî gayelerle Plânlama Komisyonu ve Millî Gelişme Konseyi tarafından gölgede bırakıldıklarına» temas etmektedir⁷.

Parlâmenter demokrasiye tesirleri bakımından bu mevzuun artık nazârî safhadan çıkmış olduğunu, Birleşik Hükûmetin Gıda ve Ziraat Vekâletinden istifasını müteakıp Mayıs 1960'da Poona'da yapmış olduğu bir akademik konuşmada, Mr. Ajit Prasad Jain açıklamıştır:

Başkanı sıfatıyla Plânlama Komisyonu liderliğinin Başvekîl'in uhdesinde bulunması, bu komisyona ancak kabinenin-ki ile kâbili mukayese bir prestij vermektedir. İkinci olarak da bu sistem, en üst kademedeki, iki ayrı mevkide — kâh Vekîl, kâh Plânlama Komisyonu âzası olarak — aynı mevzuun ele alınması suretiyle çifte mesuliyeti doğurmuştur. Bu yüzden rekâbet ve frotman meydana gelmiş ve Plânlama Komisyonunun tamamen icra organı selâhiyetleri dahilinde bulunması icabeden sahalara tecavüz hâdiseleri vukubulmuştur. Siyaseti tâyin unsuru ile idarî mekanizma arasında gitgide derinleşen bu uçurum, daha şimdiden muhtelif nevi güçlükler doğurmuştur.⁸

Kendi zamanından çok daha ileri olan Mahatma Gandhi, bu mevzudaki görüşünü uzun seneler evvel şu şekilde belirtmişti:

Devlet kudretinin artmasını büyük bir korku ile karşılarım, zira zâhîrî olarak her ne kadar bu kudret istismarı azaltmak suretiyle nâfi olursa da, bütün terakkilerin kökünü teşkil eden fertçiliği mahv yolu ile insaniyete karşı en büyük fenalığı işler...

Şahsen tercih edeceğim şekil, kudretin devletin elinde temerküzü değil, bilâkis bir mütevellilik fikrinin yerleşmesidir; kanaatime göre hususî mülkiyetin şiddeti, devlet şiddetinden daha az zarar tevhit eder. Mamafih, bundan tamamen kaçınmak imkânsız ise, devlet mülkiyetinin asgari haddede tutulmasını müdafaa ederim.

⁷ K. Santhanam, *Democratic Planning and Pitfalls*, 1961.

⁸ Ajit Prasad Jain, *Poona Konuşması*, 1960.

DEVLETİN TAHAKKÜMÜ

Maalesef, Milletın Babasının ikazları son on beş senede unutulmuş ve sosyalist dogma ekonomik gelişme ihtiyaçlarını ikinci plâna atmıştır. Meri şeklin sözcüleri, temel sanayiın devlet sektöründe bulunması ve devlet sektörünün bütün ekonomiye hâkim olabilmesi için stratejik tepeler işgal etmesi lüzumunu müdafaa ettiklerini saklamaya lüzum görmemektedirler. Bu teşebbüsün açığa vurulan gayesi inhisarcılığa meydan vermemek ve ekonomik kudretin temerküzü fikrini sukûtu hayale uğratmaktadır. Daha yakından tetkikleri halinde bu sebeplerin pek mukni olmadığı görülür.

Hint Ticâret ve Sanayi Odaları Federasyonunun, geçen Martta Delhi'de, bu teşekkülün senelik toplantısında belirttiği gibi, «Herhangi bir müstehlik sanayi kolunda, millî istihsalın yüzde üç veya dördünden fazlasına sahip olan bir sanayici grupu mevcut değildir». Diğer taraftan inhisarcılığın çirkin başını gösterdiği yer devlet sektörüdür. Filhakika, Hayat Sigorta Anonim Şirketi bütün hayat sigortası sahasında ve Air-India International ve Hint Hava Yolları Anonim Şirketlerin hava nakliyatı sahasında tam bir inhisara sahip oldukları gibi, Devlet Ticaret Anonim Şirketi de, henüz tam bir inhisar addedilmemekle beraber, birçoklarına göre, muhtelif ticarî sahalarda inhisar tesis etme safhasındadır.

Şayet ekonomik gelişmenin ihtiyaçları, muhtelit bir ekonomiye götürecek sistematik yolun bir miyarı olabilse, âzami istihsal artışını temin maksadiyle serbest sektörün beslenmesi için kuvvetli bir mucip sebep teşkil ederdi. İlk plânda devlet sektörü sarfiyatının hedeften %15, yine devlet sektörü yatırımlarının hedeften %40 eksik kalmasına rağmen, serbest sektör, hedeflerini aşmağa dahi muvaffak olmuştu. Aynı şekilde, serbest sektör için İkinci Plânda tâyin edilmiş olan 24.000 milyon rupilik hedefe mukâbil plân sonunda yatırım miktarı 31.000 milyon rupiyi bulmuştu. Müşahedeler ispat ediyor ki, bu hâdiselerden hakikî neticeler istihraç edileceğine, gayret halk teşebbüsünü kösteklemeye ve suni olarak devlet sektörünü kuvvetlendirmeye teksif edilmektedir. Üçüncü Plânın ifade ettiğine göre, «Plân sonu ile 1950-51'in mukayesesi, amme sektörü hissesinin teşkilâtlanmış imalât sanayiinde %2'den takriben dörtte bire, maden istihsalinde ise onda birin dînundan takriben üçte bire yükselceğini göstermektedir». Tasarruf Bankası Müdürü de müşabih rakamlar vermiştir. Bu zata göre, devlet sektörü yatırımının umum yatırıma nispeti Birinci Plânda %21'den, İkinci Plânda %53'e yükselmiş olup, şimdi %58'i bulacaktır.

Böylece, ilk iki plân zarfında tahminlerin çok üstünde netice veren ekonomi kısımları kösteklenecek ve cezalandırılacak, buna mukabil de istihlâk maddelerini teminden âciz kalan ekonomi kısımları suni olarak kalkındırılacaktır.

AĞIR SANAYİN RÜCHANİYETİ

Ekonomik gelişme ihtiyaçlarının dogmaya feda edilmesinin diğer bir misali de ağır ve temel sanayie ziraî ve müstehlik maddeler sanayilerine nazaran tanınan rüçhaniyettir.

Hint hükûmeti tarafından neşredilen İkinci Plân evrakı meyanında «Plânın Anahatları Müsveddesi» isimli bir vesika mevcuttur. Bu vesika, İkinci Plânın teklif edilen ilk iki hedefine şu şekilde işaret edilmişti:

Amme sektörünün vüsat ve ehemmiyetini artırmak yolu ile millî ekonomide süratli bir gelişme temin etmek ve bu suretle sosyalist bir cemiyet yapısına doğru ilerlemek. Ekonomik istiklâlin temellerini kuvvetlendirmek maksadiyle istihsal maddeleri imalâtı için esas ağır sanayii geliştirmek. Maalesef, evvelce de ispat edilmiş olduğu gibi, bu dogmaların birincisi İkinci ve Üçüncü Plânların bir kısmını teşkil etmekte ve ikincisi de, bilhassa «ekonomik istiklâlin» temellerini kuvvetlendirme tıpkı diğeri gibi, resmî siyasetin bir parçası olmakta berdevamdır.

Tek taraflı plânlama şekli misalleri arasında, umum gelişme sarfiyatının muazzam bir kısmını yutan üç dev çelik fabrikasının İkinci Plân devrinde inşası gelir. Bundan daha göze çarpıcı bir misal de, Hint halkı ve Hint ekonomisinin bugünkü ihtiyaçları ile hiçbir alâkası olamayacak bir Nükleer Enerji Merkezi tesisi için, 1961-62 bütçesine 114.8 milyon rupilik bir tahsisatın konmuş olmasıdır.

ZİRAATIN İHMALİ

Halkının %70'inin toprak üstünde yaşadığı ve hayatını topraktan kazandığı bir memlekette, devlet sektörü sarfiyatının yarısından fazlası sınaî teşebbüslere hasredilmektedir. Ekonomik binanın üzerine inşa edileceği ziraatin ihmale uğraması, son on senede vasatî millî gelir artışı 1.8 iken (1949/50 seviyesine nazaran), ziraat artışının sadece 1.4 olduğu hatırlanırsa, daha sarîh olarak görülür. Filhakika, ziraî iş kolu mevzuunda 1960 Aralık ayında takdim edilen İkinci Ziraî İş Kolu Tahkikat Raporuna göre 1950/51'den 1956/57'ye kadar ziraî iş kolunda ücret azalması ve işsizlik ile borç artışı müşahede edilmiştir. Şu satırları yazmakla Üçüncü Plân bu hususu zimnen de olsa kabul eder:

İlerledikçe, ekonomik gelişme şehir ve köy arasındaki nispetisizlikleri artırabilir, memleketin muhtelif bölgeleri arasındaki seviye farklarını derinleştirebilir ve ekonomik adaletsizlik problemlerini bârizleştirebilir.

MAARİFİN UNUTULMASI

Kaynakların çelik ve diğer ağır sanayie temerküzü ile, maarif ve teknik eğitim gibi esas ihtiyaçların ihmale uğraması üzerinde de durulmalıdır. İlk ve orta tedrisata İkinci Plân müddetince ancak 1,350 milyon rupi sarfedilmiş, buna mukabil üç çelik fabrikasının maliyeti bu rakamın takriben dört misline, 5,260 milyon rupiye bâliğ olmuştur. Aynı mevzuada diğer bir seviyeden bakılacak olursa, ilk ve orta tedrisata merkez ve devletlerde yapılan sarfiyat bütçe tümünün ancak %0.97'sini teşkil eder. Dünyanın pek çok yerinde maarife yapılan sarfiyat yüzdesi Hint rakamının 7 ile 12 misli arasında değişir.

Bu tek taraflı siyasetler çalışma kadar istihsale de zararlı olmaktadır. Üçüncü Beş Senelik Plânda teslim etmektedir ki, bu plânın mebedinde mevcut 9 milyon işsize ilâveten Üçüncü Plânın müddeti dolunca bir üç milyon daha işsiz olacaktır.

Çelik sanayii gibi çok sermayeye muhtaç ve rantabilitesi düşük yatırımların bir üçüncü neticesi de maliyeti yüksek bir ekonominin meydana gelmesidir. Bunların hayati bir ihtiyaç olan Hindistan'ın ihraç kabiliyeti üzerindeki tesirleri fazlası ile bedihîdir.

Son olarak, gelişme hızına olan tesirler de nazarı itibara alınmalıdır. UNESCO'nun 1960'da yapmış olduğu dünya ekonomik sayımına göre, Beş Senelik ilk iki plân müddeti olan 1950-1959 devresinde, Hindistan ekonomisinin gelişme hızı %3 gibi, dünyanın en düşük gelişme rakamlarından biridir. Hindistan Hükûmeti Merkezî İstatistik Teşkilâtının verdiği rakamlara göre, millî gelir (sabit fiyat esasına göre) Birinci Plân müddetince yüzde 18.4, İkinci Plânın ilk dört senesinde ise yüzde 12.2 artmıştır. Bu hale göre İkinci Plân müddetince gelişme hızı daha düşük olmuş ve plân hedefi olan %25 millî gelir artışı rakamının çok dâvunda kalmıştır. Bu ufak terakki dahi, kontrolü için plân sarfiyatının %1' bile hasredilmeyen ve 1951'den bu yana korkunç bir şekilde devam eden nüfus artışının tesirleri ile tamamen izale edilmiştir. Netice olarak, 1961 sayımı rakamlarına ve 1948/49 fiyatları esaslarına göre, vasatî *şahıs başına gelir* 1951/52 ile 1959/60 arasında %10.2 artmıştır. 1956'dan beri *şahıs başına gelir* geçen seneye kadar aynı seviyede kalmıştır. Bunun neticesi olarak da, gerek sınaî ve ziraat işçilik hakikî ücretlerinde ve ge-

rek alt orta sınıfların hayat standartlarında acınacak düşük seviyede durgunluktan gayri bir hâdise olmamıştır.

TEZATLAR

Londra Üniversitesi Ekonomi Profesörlerinden P. T. Bauer, Hindistan'da plânlamanın niçin aşağıda hülâsa ettiği şekle girmiş olduğunu, bu hakikatlerin ışığı altında cevaplandırmağa gayret eder:

Mâmulileri için ekonomik talebin tahakkuku çok şüpheli bulunmasına rağmen, ağır sanayie kitle halinde sarfiyat yapılmaktadır; diğer taraftan bu sahada seferberliğe âcil zaruret bulunmasına ve bunun ancak hükümet tarafından temini mümkün olmasına rağmen maarif ihmale uğramaktadır. Ziraî produktivitenin artırılması ve mahsullerin piyasaya varması için hissedilen âcil zarurete mukabil, ziraate yapılan nispeten cüzi sarfiyat ve ziraî mahsullerin nakline karşı konulmuş takyidat vardır. Hayat standardının yükseltilmesi ve ziraî mahsulün piyasaya muvasalatını temin için teşvik vasıtalarının ihdası âcil zaruretime mukâbil, ithal malı veya mahallen istihsal edilmiş bazı müstehlik maddeleri sınıflarının ikmalini tahdit hattâ menedici hükümler vardır. Kaynakların tasarrufla kullanılması ihtiyaçların ucuzca karşılanması lüzumuna ve resmî ağızların sınaî gelişme ve hayat standardının yükseltilmesinin ehemmiyeti hakkındaki demeclerine mukabil, verimli sınaî kapasitenin genişlemesini tahdit, verimsiz kasaba sanayii ve kooperatif istihsal ve tevziyatını teşvik edici hükümler mevcuttur. Hayatiyet sahibi ekonomik faaliyeti teşvike olan âcil zarurete mukabil hususî Hint veya ecnebi teşebbüslerin geniş sınaî ve ticarî faaliyet sahalarının dışında bırakılması vardır. Piyasaların genişlemesi ve insanları, fikirlerin ve maddelerin harekâtını kolaylaştırmaya olan âcil zarurete mukabil, karayollarının ihmali ve yol nakliyat teşebbüsleri tesisini ve ziraî mahsulün naklini takyid eden hükümler vardır. İmkânları artırma zaruretime mukabil, herhangi bir teşebbüsün tesisini takyid eden hükümler vardır. Bu tedbir ve siyasetler, sadece hayat standardı üzerinde menfi bir tesir icra etmekle kalmayıp aynı zamanda ağır sanayi programı ile yaratılmış olan pahalı kapasitenin mâmulileri talebi potansiyelini tahdit edecektir⁹.

⁹ P. T. Bauer, *Indian Economic Policy and Development*, Londra, 1961.

NİÇİN?

Bu siyasetlerin âmilleri mevzulu suale, Profesör Bauer'in cevabı, gelişme ihtiyaçları yerine, ideolojik ve doktrinler mefhumlara rüçhaniyetin bile bile tanınmış olduğudur. *The Observer*'in ekonomi muhabiri Mr. Andrew Shonfield'in 1957'de, Londra'da, Beynelmilel Meseleler Kraliyet Enstitüsü huzurunda İkinci Beş Senelik Plân hakkındaki konferansından şu mülâhazatını nakledelim:

Bu Sovyet tipi bir plândır. Bu damgayı herhangi tezyif edici bir mânada değil, sadece bunun bir ağır sanayi plân olduğuna işaret etmek için' kullanıyorum. Ayrıca bu Malenkov'dan ziyade Khrushchev'e doğru seyreden bir Sovyet tipi plândır. Müstehlik bunun içine pek az girmektedir.

Profesör Bauer'e göre:

Hükûmetin hareketleri ve ana siyasetine ait demeçleri, ekonomik faaliyetin mühim kollarının hükûmet mülkiyetinde ve işletmesinde, diğerlerinin ise hükûmetin sıkı ve katı mürakabesi altında bulunacağı bir ekonomiyi gaye olarak kabul ettiğini vâzih olarak göstermektedir.

Bundan sonra Profesör Bauer şu sonuca varır:

Basit bir ifade ile, bilhassa sosyalist istihaleyi kolaylaştırmak maksadıyla hükûmetin ekonomiye tahakküm etmesine imkân verdiği için sanayileşmenin avantajları evveleminde siyasidir: Sosyalist istihale ise, komünist edebiyatında, komünist bir ekonominin tesisini tarif için kullanılan standart tâbirdir. Sanayileşmenin bu cephesi, Sovyet memleketlerindeki tecrübe dolayısıyla yabancı gelmemektedir.

OTARŞI?

Belki de Profesör Bauer ideolojik bünyeli diğer bir faktör — ekonomik milliyetçilik — üzerinde kâfi derecede durmadı. Kendi kendine yeterlik'e varma arzusunu âdeta görmemezlikten geldi. Plânı üstünkörü bir okuyuşta dahi, Üçüncü Plân Vesikasının asgari sekiz yerinde ekonominin on veya on beş senelik bir devreyi müteakıp «kendine yeter» «kendini finanse eder» hâle gelmesi lüzumu üzerinde ısrarla durulduğunu bizzat müşahade ettim.

Bu «kendine yeterlik» veya otarşı fikrinin nereden geldiği suali sorulabilir. Cevap oldukça sarihtir: Sovyet Rusya'dan iktibas edilmiştir.

Sovyet Plânlamasının bu ana kanununu benimseme âmeliyesi esnasında, Sovyet Rusya'nın doğuşundaki durum ile müstakil Hindistan'ın bugünkü durumu arasındaki mühim farklar âdeta görülmemezliğe gelinmiştir. Sovyet Rusya, başlangıçta hasım bir dünyadan tecrit edilmiş iken, ekonomik ihtiyaçlarını temine uğraşan bir «Hindistan'a Yardım Kulübü» ne sahip olmakla Hindistan talihlidir. Sovyet diktatörlüğü gözlerini mütemadiyen dünya hâkimiyetine dikmiştir; Gandhi'nin memleketinin buna mümasil hırsları yoktur.

Akla gelen diğer bir sual de, Hindistan'ın nasıl olup da hem otarşik istikamette ekonomik siyasetini geliştireceği, hem de aynı zamanda ecnebi sermaye teminini ümit edebileceği ve tediye muvazenesini muhafaza için ihracat yapabileceğidir.

Otarşik plânlanmanın neticelerinden biri, evvelce de izah edilmiş olduğu veçhile, muhakkak yüksek maliyetli bir ekonomiye varılmasıdır. Şu halde, hükûmetinin hâlen uğraşmakta olduğu gibi, acaba Hindistan ihracat pazarlarını nasıl geliştirebilir? Hindistan'da müstehlikin bugün ödediği, bir Hint iktisatçısının tâbiri ile, hemen hemen fidyei-necat fiyatlarıdır. Misal olarak bu zat penisilin gibi maddelerin dünya piyasaları ve Hindistan'daki fiyatları arasındaki uçurumdan dem vurmaktadır. Penisilin'in ithal fiyatı, beher milyon ünite için 10 *naye paise*'dir. Bir devlet şirketi olan Hindistan Antibiotics Limited'de imal edilen penisilin'in fiyatı, beher milyon ünite için 1.25 rupidir. Şu halde müstehlik, bu hayati ilâç için, ithalâtın tahdidi yüzünden 12 misli fazla ödemeğe mecburdur. Bir başka misali alırsak, Hint şekeri tonunun fiyatı 700 rupidir, buna mukabil de dünya piyasaları şeker fiyatı ton başına 400 rupidir. Bu hale göre Hindistan dünya piyasası ile rekâbete nasıl girebilir?

ECNEBİ SERMAYEYİ DÂVET

Ecnebi sermayeye hissedilen ihtiyaç âşikâr olup, son seneler zarfında kıymeti gitgide takdir edilmiştir. Hükûmetin ecnebi sermaye mevzuundaki tutumunda, hiç şüphesiz memnuniyet verici bir değişiklik olmamıştır. Telif kabul etmez bir hükûmet, yavaş yavaş yerini ecnebi sermayenin sınaî geliştirmeye iştirakini hararetle karşılamağa terketmiştir. Dış sermayedarlara, devletleştirmenin yatırımlarını tehdit etmeyeceğine dair teminat verilmiştir. Ecnebi sermaye akımını teşvik maksadiyle, kendilerine lüzumlu malûmatı temin ve ecnebi iştirake talip Hint ortaklarını tanıtmak suretiyle ecnebi sermayedarların alâkasını canlandırmak üzere Delhi'de bir Beynelmîlel Yatırım Merkezi tesis edilmiştir.

Bugünkü plânlama şeklinin neticesi olarak, Hindistan'ın döviz duru-

mu elem vericidir ve memleketin döviz ihtiyatları emniyet seviyesinin çok altına düşmüştür. Şimdiye kadar Hint hükûmeti tarafından imzalanmış olan anlaşmalar neticesi elde edilen kredi yekûnu 17.500 milyon rupi mertebesindedir. Bu muazzam meblâğa, üçüncü plân zarfında 22.000 milyon rupilik bir dış borcun ilâvesi mutasavverdir. Birçoklarının kanaatine göre, bu borçların, faizlerinin ve servis ücretlerinin ödenmesi gayretleri, memleketi uzun seneler için ipotekli bulunduracaktır. Diğer taraftan, dış borcu ödeme yegâne vasıtası ihracat, evvelce belirtilen sebepler yüzünden, durgun hale gelmiştir.

BEYNELMİLEL TİCARETİN EHEMMİYETİ

Bu mevzuda iki husus sarihtir. Birincisi Hindistan'ın gerek ihracat ve gerekse ithalât yolu ile beynelmilel ticaretini geliştirmek lüzumudur. Otarşiye erişme boş emeli ile inşa edilmiş ticaret manialarını azaltmak veya izale etmek için sarfedilecek mütemadi gayret, ekonomik gelişme şekline temettü ödeyecektir.

İkinci olarak, bugün için ecnebi hükûmetlerden borç alma yerine, memlekete ticarî sermaye ithaline gayret edilmelidir. Hükûmetten — hükûmete borçlar, memlekete, bütün memlekete şâmil riskler halinde girer. Bu nevi ecnebi sermaye ne kadar akıllıca veya müsrifane kullanılırsa kullanılsın, kendisini ve faizini ödemek mecburidir. Diğer taraftan ecnebi ticarî sermaye gelecek olursa, memleket dışına çıkması veya rantabl olması ancak kâr temini halinde mevzubahis olabilir. Şâyet yatırılan ecnebi sermaye kâr etmez ise, zarar Hindistan'a değil ecnebi sermayedarlara ait olur. Bu şekilde para memleketin değil, ecnebi sermayedarın riski altında memlekete girer.

İLK RÜÇHANIYET

Bu etütten çıkan umumî netice, Hint tecrübesinin karışık bir manzara arzettiğidir. Bu notların birinci kısmında ana hatları çizilen prensiplere riayet derecesinde, Hint ekonomisi ilerleme kaydetmiştir. Bu mülahazaların nazarı itibara alınmadığı nispetle memleketin terakkisi geri bırakılmıştır. Şayet Hindistan son on beş senede ilerlemeye muvaffak olduğundan çok daha süratle ilerliyecekse, bazı esaslî siyaset değişikliği zaruridir. Plânlama şekli, devletçilik ve otarşi taraftarı doktrinler vehesini terkederek, yerine *hâlen mevcut* Hint halkının yaşama şartlarını iyileştirmeyi hedef tutmayı kaim edecek, aynı zamanda da nüfusun da-

ha fazla artmasına mâni olmağa mâtuf gayretlerini iki misline çıkaracaktır.

Bu senenin Nisan ayında, Delhi'de, Gandhi Etüt Enstitüsü, Gokhale Siyasî ve İktisadî İlimler Enstitüsü, İktisadî Gelişme Enstitüsü, Hint İstatistik Enstitüsü ve Delhi İktisat Okulu tarafından tertip edilmiş olan bir seminerin, bu mevzuda, «plânlamanın hedefleri meyanında, ilk rüçhaniyet, memleketteki her aile için ana istihlâk maddeleri ve sosyal emniyet bakımından asgari bir had teminine hasredilmelidir» kanaatine varmış olması ümit verici bir hâdisedir. Yine aynı seminer «memleketteki her aile için asgari gelir seviyesinin tesbiti ve bu asgari gelirin temini için her gayretin sarfedileceği muayyen bir müddetin tâyini elzemdir» fikrini serdetmiştir. Seminer bu meseleyi etüt ve bu hedefi sağlayacak bir ekonomik gelişme modeli tanzim edecek bir çalışma grubu tâyin etti. Bunun, memleketimizin gelişme siyasetinde yeni bir trend'e doğru mânidar bir yönelme olduğunu kabul etmemek mümkün değildir ve şahsen bu seminere iştirak etmiş olmakla ve kurulan bu çalışma grubunun bir âzası bulunmakla müftehirim.

Geri kalmış bir memlekette şumullü plânlamayı birey özgürlüğü ve refahına ve politik hürriyet anlayışına dayandırmak için gereken tedbirleri almak şarttır. Hindistan'daki tecrübemiz bizi tehlikenin kenarına kadar getirmiş ise de, bugün için, tamiri gayrimümkün veya değiştirilmesi imkânsız herhangi bir hal tahassül etmemiştir.

Profesör Bauer'e göre, aşağıda belirtilen gayeye varmak üzere gelişen memleketlere yardım, bütün dünyanın menfaatinedir: «Gaye, totaliter rejimlerin cazibesine mukavim ve ekonomik gelişmeyi umumî bir hayat standardı yükselmesi mânâsında tahakkuk ettiren bir cemiyet geliştirmektir. Umumiyetle, böyle bir cemiyetin hususiyetleri şunlardır: Ekonomi gelişmektedir; halk gerek müstahsil ve gerek müstehlik olarak tercih hakkını geniş bir saha üzerinde kullanabilir; Karar verme organları merkezîyetçilikten uzaklaştırılır ve tamamen dağıtılır; şahısların diğer şahıslar üzerindeki nüfuzları mahduttur; halk cemiyetleri, şiddetle ve insicamsızca erimeğe mâruz kalmaz, geniş halk kitleleri bir miktar mülke sahiptir ve şayet ekonomik gelişme bir mâni ifade edecek ise cemiyeti teşkil eden fertlerin arzusu nazarı itibara alınmaksızın sadece bazı maddî verim hacminin artması halinde değil, kitlenin arzuladığı istihlâk maddesi ve hizmetler net akımında bir artış şeklinde tecelli edecektir»¹⁰.

¹⁰ Ibid.

PLÂNLAMA - YATIRIM

Bu mevzuda, Profesör E. F. Schumacher «*Ekonomik Gelişmenin Kökleri*» isimli eserinde ileri sürdüğü aşağıdaki tavsiyelerden daha iyisi bulunamaz:

Ekonomik plânlama baskıyı kendi yapısında taşıyorsa, ondan baskıyı önlemesi beklenemez. Eğer ruhsal gerçekler bir yana itilir veya ekonomik gayelere tutsak bilinirse baskıyı önleme çaresi bulunmaz. İnsana bir eşya olarak bakılır, güdülen, aldatılan bir varlık diye görülürse gene o çarenin uzağında kalınacaktır. Belki en iyi - belki de yegâne yardım formülü şudur: «Halkın ne yapmak istediğini tesbit et ve onu daha iyi yapması için yardım et».

YATIRIMLAR VE TEŞVİK EDİCİ VERGİLEME

Orhan Dikmen

GİRİŞ: MESELENİN VAZİ

1. Bu etütte, teşvik edici vergileme, esas itibariyle yatırımlar bakımından ele alınmıştır. Bununla beraber, yatırımları tevecih edici, yani muayyen istikametlere yöneltici tedbirlere yer verildiği gibi, mevzu toplam yatırımlar bakımından da tetkike tâbi tutulmuştur. Böylece, etüdün, basit ve tek taraflı olması yerine, teşvik edici vergilemenin diğer iki veçhesini de içine alacak ve meselenin çapraşık (complexe) karakterini belirtecek şekilde ele alınması tercih edilmiştir. Başka bir deyişle, mevzu sadece hususî yatırımlar bakımından değil, fakat devlet yatırımlarını da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Böyle bir tetkik, âdeta zarurî bir şekilde, toplam yatırımları artırabilecek vergileme şekli hakkında bâzı mülâhazalar ileri sürülmesini gerekli kılmaktadır.

Bu sebeple, etüdün ilk 3 kısmı, sırasıyle tevecih edici hükümler, hususî yatırımları artırıcı tedbirler ve toplam yatırımların âzamîleştirilmesini mümkün kılacak vergilemenin tetkikine tahsis edilmiştir. Bunlardan sonra gelen 4. kısımda ise, gelişmemiş memleketlerin iktisadî kalkınma ise sosyal adalet maksatları arasındaki tezat belirtildikten sonra, birbirine aykırı olan bu iki hedef arasında ne gibi bir ölçü ve âhenk kurulabileceği araştırılmıştır.

2. Etüdün umumî plânı hakkındaki bu kısa mülâhazalardan sonra, mevzuun ele alınma tarzı da bir iki kelime ile şöyle izah edilebilir:

a) «Yatırımlar ve teşvik edici vergileme» mevzuu, esas itibariyle, gelişmemiş ekonomiler ve hususiyle Türkiye bakımından mütalâa edil-

miştir. Bilindiği üzere, gelişmemiş ekonomiler tasarruf ve yatırım yetersizliği ile malûldür. Buna karşılık, istihlâk meyli nispi olarak fazladır. Teşvik edici vergileme, bu faraziye göz önünde bulundurulmak suretiyle tetkik olunmuştur. Bu itibarla, ileri sürülen mütalâaların, bu bakımdan farklı bir durumda bulunan gelişmiş ekonomiler hakkında da câri olması vârit değildir.

b) Yatırımları teşvik mevzuunda, sadece vergileme tedbirleri göz önünde tutulmuştur. Halbuki, bilindiği üzere, bu hususta yalnız vergiler değil, fakat daha birçok âmiller müessir olabilecek durumdadır. Bu tedbirler arasında masraf politikası başta gelir. Hususiyle çeşitli sübvansiyonlar (malî yardımlar) burada sayılabilir. Ayrıca çeşitli ekonomik tedbirler, bilhassa kredi politikası ve hukukî himaye tedbirlerinin yatırımları teşvikte geniş ölçüde rol oynamaları mümkündür. Bütün bu malî, iktisadî ve hukukî tedbirler, tetkikin çerçevesi dışında bırakılmıştır. Bunlar hakkında —*ceteris paribus*— yâni aynı kaldıkları faraziyesi kabul edilmiştir. Etütte vergilemeye müteallik olarak ileri sürülen bütün mütalâalar, ancak bu şart dahilinde muteberdir.

Diğer taraftan, yine aynı faraziye dolayısıyla, etütte belirtilen vergileme tesirleri zarureten mahdud ve mütevazi neticeler doğurmağa mahkûmdur. Hakikaten, sadece vergileme politikası ile elde edilecek neticeler hakkında fazla iyimser olmak mümkün değildir. Vergi politikasının tesirlerini tam olarak icra edebilmesi, geniş ölçüde, diğer tedbirlerle tamamlanması şartına bağlıdır. Halbuki, yukarıda bahsedilen faraziye dolayısıyla, diğer tedbirler tarafsız hale getirilmiş bulunmaktadır. Vergi tedbirlerinin tesirlerini, diğerlerinden ayırmak ve böylece mümkün meritebe tam bir şekilde tesbit edebilmek için buna zarurât vardır.

c) «Teşvik edici vergileme» ve buna müteferri tedbirler, esas itibariyle, hususî yatırımlar bakımından bahis mevzuudur. Sevk ve idaresi vasıtasız veya vasıtalı bir şekilde devletin elinde bulunan amme sektörü için mesele tâlîdir. Bununla beraber, esasta, hususî sektör yatırımları için düşünülüp konulmuş bulunan birtakım teşvik tedbirleri, bazı şartlarla, amme sektörü yatırımları üzerinde de müessir olabilir. Ezcümle, himayeci gümrük resimleri, bazı devlet teşebbüslerinin kurulmasını ve gelişmesini mümkün kıldığı veya kolaylaştırdığı gibi, vergi istisna ve muafiyetleri, yahut düşük vergi nispetleri, yüksek amortisman nispetleri, yatırım indirimleri gibi tedbirlerde, amme yatırımları üzerinde tesir icra eder. Bu tedbirler, devlet teşebbüslerinin vergi külfetini azaltmak suretiyle, bunlar elinde daha fazla miktarda yeniden yatırılabilir meblâğlar kalmasını mümkün kılar.

Binaenaleyh, bu etüdün bilhassa ikinci kısmında hususî yatırımları artırmak maksadiyle müracaat edildiği beyan olunan ve bu bakımdan tetkik edilen vergileme tedbirlerinin, amme sektörü yatırımları üzerinde de müessir olduğunu göz önünde bulundurmak yerinde olur.

d) «Teşvik edici vergileme» yukarıda işaret ettiğimiz gibi, çapraşık (complexe) bir mahiyet arz etmektedir. Mevzuun bu karakteri, başlıca iki çeşit sebepten ileri gelmektedir. Sebeplerden bir kısmı kantitatif, bir kısmı ise kalitatifdir. Bu kısa etüdde, bütün bu sebeplere temas etmek ve hele bunları incelemek mümkün değildir. Aşağıda, sadece bir fikir vermek üzere iki noktaya işaret edilmiştir :

Evvelâ, vergilemenin teşvik edici bir tesiri olabilmesi, bir dereceye kadar vergi nispetlerinin yüksek olmasına bağlı gibi gözükmektedir. Bu husus teşvik edici vergilemenin bünyesine has tezatlardan biridir.

Hakikaten, vergilemenin teşvik fonksiyonunu görebilmesi için, ayırıcı (discriminatoire) bir karakter taşıması zaruridir. Ayırma (discrimination) ise, ancak, bu suretle temin olunan fark, maddî ve psikolojik bakımlardan kâfi derecede bulunduğu takdirde bahis mevzuu olabilir. Şu halde teşvik edici vergileme, birbirine zıt iki tedbirden ortaya çıkacaktır. Evvelâ, oldukça ağır bir vergi mükellefiyeti konulacak; sonra da bu mükellefiyet, ekonomik faaliyetin gelişmesi arzu edilen istikamette ya tamamen kaldırılacak veya kuvvetli bir şekilde azaltılacaktır. Aksi takdirde, yeter derecede müessir (efficient) olması beklenemez.

Ancak, şu hususu da belirtmek yerinde olur ki, teşvik için mutlaka çok ağır vergilere ihtiyaç yoktur. Umumî olarak tatbik edilen vergi mükellefiyeti ile teşvik edilmek istenilen faaliyetin vergi mükellefiyeti arasında yeter derecede bir fark bulunması kâfidir. Bu farkı daha fazla artırmamın teşvik bakımından munzam bir fayda temin etmesi şüphelidir.

Diğer taraftan, teşvik fonksiyonu, ayırıcı (discriminatoire) karakterden ileri geldiğine göre, vergi adaletine, bir dereceye kadar aykırı olacaktır. Bu da, farkın ölçüsüz derecede artırılmaması için kuvvetli bir sebeptir. Her ne kadar, vergi adaleti mefhumunu ekonomik ve sosyal hedeflere bağlamak hususunda ve bazan birbirine tamamen zıt istikametli fikirler ve cereyanlar var ise de, şahsen, esas itibarıyla hukukî bir mevzu olan adalet fikrini, az çok kısa vâdeli ekonomik ve sosyal hedeflere bu derecede tâbi kılmanın yerinde olmadığı fikrindeyiz.

Teşvik edici vergileme bahsinde, vergi nispetleri kadar mühim bir unsur da, tatbik edilen vergi nevileri ve bunların teşkîl ettiği vergi sistemidir. Tek vergi ideali, bir iki lâboratuvar denemesi hariç, hiçbir zaman ve hiçbir yerde gerçekleşmemiş olduğuna ve hattâ sadece iki veya

üç vergiden ibaret sistemler dahi tatbik edilemediğine göre, teşvik edici vergileme tedbirleri, çok vergili sistemler içinde tanzim edilmek zorundadır. Bu ise, vergilerin sadece birinci derecede vasıtasız ve yakın tesirlerinin değil, fakat ikinci, üçüncü ve sonraki derecelerdeki uzak ve vasıtalı tesirlerinin de yeter derecede sarahatle tâyin edilebilmesini gerekli kılmaktadır. Halbuki, vergilerin tesirleri bahsinde bugünkü bilgimizin kâfi olduğunu iddia etmek, bize lüzumundan çok fazla bir iyimserlik gibi gelmektedir.

Bu itibarla, teşvik edici vergileme bahsinde ancak bazı esas tedbirler ve bunların muhtemel neticeleri üzerinde durulabilir. Bu hususlarda bazı tahminler yapılabilir. Şimdilik daha ileri gidilemez. Vergi tesirlerinin fevkalâde çapraşık karakteri, önceden tahmin edilemeyen sıçramaları dolayısıyla, bu hususta kati beyanlarda bulunmaya imkân yoktur. İleride, vergilerin tesirleri hakkındaki bilgiler arttıkça, belki daha ince tahliller ve daha sarîh tahminler yapmak mümkün olacaktır.

Bu kısa izahlarımız da göstermektedir ki, mevzu, esasen çok çetindir ve birçok kısımları ile bugünkü bilgilerimizi aşmaktadır. Emin bir şekilde doğruluğu ileri sürülebilecek teşhisler ve kati hal tarzları tesbit etmek hemen de imkânsızdır. Bütün bunlara rağmen, bugün, çok uzun ve teferruatlı araştırmalarla mevzu hakkında az çok mâkul teklifler belki ileri sürülebilir.

Fakat, bu kısa etüdde, bu nevi araştırmalar yapmak mümkün olmadığı gibi, şahsen böyle bir iddiamız da katiyyen vârit değildir. Burada sadece, bazı fikir ve tahlillerimizi umumi serbest münakaşaya arz etmekle iktifa ediyoruz.

3. Yatırımların teşviki bakımından ele alınan bir vergileme etüdünde, esas mevzu geçmeden önce, müellifçe kabul edilen yatırım dolayısıyla tasarruf mefhumlarına da bir iki kelime ile temas etmek zarureti vardır.

Bu maksatla, evvelâ, tasarruf ile yatırımın ayrı şeyler olduğunu belirtmek yerinde olur.

Her ne kadar klâsik mektep, sermaye teşekkülünü ve dolayısıyla yatırımı tasarrufa bağlamakta ise de, bugün umumen kabul edilen telâkiye göre, bunlar birbirinden farklı karar ve fiillerdir. Bu itibarla, vergilerin tasarruf ve yatırım karar ve fiilleri üzerindeki tesirleri de ayrı ayrı mütalâa edilmek gerektir. Vâkıa, tatbikatta, bazı vergileme tedbirlerinin tasarruf ve yatırım kararları üzerindeki tesirlerini birbirinden ayırmak kolay ve hattâ mümkün değildir. Bazı tedbirler, her iki nevi karar üzerinde müsbet veya menfi istikamette olmak üzere benzer tesirler yaratabilir. Böyle olmakla beraber, esas itibariyle farklı karar ve

fiiller mahiyetinde olan tasarruf ile yatırımın her zaman paralel bir gelişme arzemediği, hattâ çok kere birbirine zıd gelişme istikametleri takip ettiği de bir vâkıdır. Bu itibarla, bu iki fiil üzerinde müessir olmak maksadını güden vergileme tedbirleri de çok kere farklı olacaktır.

Ancak, gelişmemiş ekonomilerde tasarruf ile yatırım arasındaki münasebetler çok daha sıkıdır. Bu nevi ekonomilerde, yatırım, esas itibarıyla tasarruf meyil ve hacmine bağlıdır. Gelişmemiş ekonomilerin bu bakımdan bünye ve davranışları, ileri memleketlerdekilere farklıdır. Gelişmemiş ülkelerde, tasarruf meyli zayıftır, gelirlerin ekseriyetle çok küçük olması yüzünden tasarruf imkânı mahduttur. Büyük sermaye müesseseleri ve dolayısıyla modern tasarruf neveleri ve sermaye piyasası hâlinde kurulmamış veya hiç değilse yeter derecede gelişmemiştir. Binaenaleyh, gelişmemiş ekonomilerde yatırımı teşvik edici tedbirlerin, tasarrufu azaltmayan aksine geliştirmeye faydası dokunacak nevilere seçilmesi icabeder gibi görünmektedir.

Bu noktaya işaret etmekten maksat şudur: yatırımları teşvik mevzuunda müracaat edilecek her nevi vergileme tedbirlerinin, tasarruf meyli üzerindeki tesirlerini de göz önünde bulundurmamak lâzımdır. Buna rağmen, gelişmemiş memleketlerde dahi, tasarruf ve yatırımların birbirine tamamen bağlı olmadığını, çok kere farklı ve hattâ birbirine zıd gelişmeler arzettikleri de görülmektedir.

Bu müşahade iledir ki, aşağıda tahsisen tasarruf meyli üzerinde müessir olacak tedbirler bir tarafa bırakılarak sadece yatırımları sevk ve teşvik edici tedbirler üzerinde durulmuştur.

Bölüm I

MUAYYEN SAHALARDA YATIRIMI TEŞVİK EDİCİ VERGİLEME

1 — Yatırımları muayyen sahalara sevk ve tevcih edici vergilemenin bu maksatla başvurucağı tedbirlere temas etmeden önce, müteşebbislerin yatırım kararları üzerinde bir nebze durmak icabeder. Hakikatte, gerek bu kısımda, gerek müteakip kısımlarda tetkik edeceğimiz tedbirler, doğrudan doğruya yatırımlar üzerinde müessir olmaktan ziyade, evvelâ müteşebbislerin yatırım kararları ve dolayısıyla yatırım hacmi ve istikametleri üzerinde tesir icra ederler. Bu bakımdan, vergilemenin tesirleri hakkında bu etüdde kabul edilmiş olan görüşü belirtmek gerektir.

a) Bilindiği gibi, vergilemenin esas itibarıyla iki nevi tesiri vardır. Bunlardan birincisi, mükellef elindeki bir meblâğı devlete veya daha

umumî bir ifade ile vergi otoritesine devretmekten ibarettir. Bu suretle mükellefin yatırım veya harcama kapasitesi daralmış, en geniş mânada ekonomik gücü azaltılmış olmaktadır. Verginin mükellefin elindeki kaynakları azaltıcı mahiyette olan bu tesirine, kısaca «ödeme tesiri» (payment effect) diyeceğiz. Şunu da ilâve edelim ki, ödeme tesiri, bütün vergilerin istisnasız ve zarurî olarak icra ettiği direkt bir tesirdir. Prensip itibariyle, «ödeme tesiri» olmayan bir vergi tasavvur edilemez. Ancak vergi yükünü, zaman dahilinde dağıtmak gibi bazı tedbir ve usullerle, ödeme tesirinin yumuşatılması kabildir. Diğer taraftan mükelleflerin çeşitli reaksiyon şekilleri ile verginin ödeme tesirlerinden kısmen veya tamamen kurtulmaları da mümkündür. Böylece vergilemenin ikinci tesirine temas etmiş oluruz.

Vergilemenin ikinci tesiri, mükellefin istihlâk ve tasarruf ile yatırım hacmi ve istikametlerine müteallik karar ve tercihleri üzerinde icra ettiği tesirdir. Pek muhtelif sahalarda ve şekillerde ortaya çıkabilen bu tesire, kısaca «karar tesiri», yahut «beyan tesiri» (announcement effect) denilebilir.

Yatırımlar bakımından bu iki nevi tesir şu şekilde tezahür edecektir. Ödeme tesiri ile, mükellefin elinde yatırıma tahsis edebileceği zattî kaynaklar azalmış olacaktır. Ancak muayyen bir hadde kadar, yâni bir taraftan yatırım hevesi ve meylini azaltmaması ve vergilemeden önceki istikametten ayırmaması, diğer taraftan da vergileme nisbetinde azalan zattî kaynakların yabancı kaynaklarla rasyonel bir şekilde ikâmesi imkânı bulunması halinde, ödeme tesirinin, karar tesiri halinde inkılâp ve devam etmemesi mümkündür. Aksi halde, vergileme, yatırım kararları üzerinde müessir olacaktır.

Böylece meydana gelecek karar tesiri, yatırımların hacmi ve istikâmetleri üzerinde kendisini hissettirebilir. Şu noktayı da hemen belirtmek icabeder ki, ekonomik bakımından, yatırım istikâmetleri bâzen yatırım hacminden daha ehemmiyetli olabilir. Vâkıa, millî ekonomi bakımından en faydalı istikamet, millî ekonominin bünyesine ve bilhassa memleketin gelişme seviyesine göre farklıdır; ancak bu fark, umumî olarak ileri sürülen yukarıdaki mülâhazayı ihlâl etmez.

Bu hususu daha açık bir şekilde belirtmek için şöyle bir misâl verebiliriz: Hâlen en ziyade gelişmiş bir memleket olan ve bu sıfatla dünya ekonomisinde bir nevi öncü (pioneer) rolünde bulunan Amerika Birleşik Devletleri'nde, millî ekonomi bakımından en ziyade himayeye lâyık görülecek yatırımlar, belki de riziko derecesi en yüksek olan teşebbüslere yapılan yatırımlardır. Buna karşılık, Türkiye gibi az gelişmiş, millî istihsal ve gelirini artırmak bakımından gerekli olan sınaî tesis ve teş-

hizatını hariçten ithâl zorunda bulunan ve buna karşılık gerek ticaret, gerekse ödeme blânçosu açık veren bir memlekette, muhtemelen ihracatı veya ödeme blânçosunun görünmeyen aktif kalemlerini artıracak yatırımlar en faydalı yatırım olarak kabul edilecektir.

b) Buraya kadar, müteşebbislerin yatırım kararları üzerinde vergilemenin tesir icra edebileceğine işaret etmiş, fakat bu kararlar üzerindeki başlıca müessirden bahsetmemiş bulunuyoruz. Bilindiği gibi, hususî teşebbüslerin yatırım kararları üzerinde birinci derecede müessir olan esas, «kâr» dan ibarettir. Bu kâr ise, her türlü masraf ve zararlarla mükellefiyetler ve bu arada «vergi» de çıktıktan sonra kalan «net kâr» dır.

Burada, kâr ile faiz arasındaki münasebetlerin tam bir tahliline girişmeksizin diyebiliriz ki; net kârın, net faizden daha yüksek veya hiç değilse ona müsavi olması lâzımdır. Aksi halde, teşebbüs enteresan olmayacaktır. Bu hüküm verilirken, «kâr mı faizin, yoksa faiz mi kârın fonksiyonudur» meselesine temas etmeyip, bu iki unsuru muayyen bir andaki statik hüviyetleri ile ele almaktayız.

Diğer taraftan, yatırım için, hangi saha ve teşebbüs daha kârlı ise, oraya teveccüh edecektir, diyebiliriz. Bu hüküm de, «*ceteris paribus*» yâni diğer şartların aynı kaldığı faraziyesiyle verilmektedir. Hakikaten, esas maksat âzami kâr olmakla beraber, tatbikatta bunun her zaman gerçekleştiğini iddia etmeğe imkân yoktur. Bir faaliyet sektöründen ve hattâ branşından diğerine geçişin ortaya koyduğu maddî zorluklar ve psikolojik isteksizlik sebebiyle, âzami kârın elde edilebileceği faaliyete yönelme kaidesi mutlak bir şekilde işlememektedir. İntikali önleyen psikolojik sebepler arasında, sermayesini kendi işinde kullanmak arzusu, kendi işine yabancı sermayeyi karıştırmamak isteği ve daha başka fertçi meyiller sayılabilir. Bütün bu sebeplerden dolayı, yatırım, birçok halde âzami kârın elde edilebileceği sahaya teveccüh edemeyecektir. Bununla beraber ve her şeye rağmen, âzami kâra yönelme kaidesinin yerter derecede bir umumilik arzettiği de kabul edilmelidir.

Şu hale nazaran, vergi yüklerini farklılaştırmak suretiyle, muayyen sahalardaki yatırımları azaltmak, buna karşılık diğer sahalarda çoğaltmak — yukardaki ihtirazî kayıtlar dairesinde — mümkündür. Ancak, burada — yukarıda bahis mevzuu etmediğimiz — bir hususa daha işaret etmek lâzımdır. O da, yatırım kararı verilirken, kârların henüz elde edilmemiş olmasıdır. Başka bir ifade ile, kâr yatırım yapılırken henüz bir ihtimal, bir ümittten ibarettir. Yatırım kararları, fiilî kâra göre değil, istikbale muzaf bulunan «umulan kâr» a göre verilmektedir.

İleride husule gelmesi ümit edilen kâr mefhumu ise, geniş ölçüde yatırım kararı verildiği sırada cârî siyasî ve ekonomik konjonktüre ve

müteşebbisin o sırada gelecek hakkında yaptığı tahmin ve prévision'lara göre değişik olarak takdir edilecektir.

Bu takdir keyfiyeti ise, gelişmiş ve geri kalmış memleketlerde farklı olarak tecelli etmektedir. Başka bir ifade ile, istikbalin belirliliği ve dolayısıyla gelecek hakkında isabetli tahminde bulunmak ihtimali, geri kalmış ülkelerde daha azdır. Bu itibarla, bu ülkelerde, esasen zayıf olan yatırım hacim ve meyline ilâveten geleceğin belirsizlik ve dolayısıyla riziko derecesinin yüksekliği sebebiyle, tevcih edici vergileme tedbirlerinin arzu edilen neticeyi vermesi daha zordur. Bu neticenin husulü için, bahis mevzuu teşvik tedbirlerinin, gelişmiş ülkelerde alınanlardan daha kuvvetli olması lâzımdır.

Binaenaleyh, ileri memleketlerde tatbik edilen teşvik tedbirleri, geri kalmış memleketler tarafından olduğu gibi ve aynı ölçüde iktibas edildiği halde arzu edilen netice elde edilememiş olursa, bahis mevzuu tedbirlerin esas itibarıyla tesirsiz olduğuna değil, sadece bunların yeter derecede tesirli bir şekilde tesbit ve tatbik edilmemiş olduğuna hükmetmek gerektir.

Yatırım kararları ile vergileme arasındaki münasebetlerin esasları hakkındaki bu kısa mise au point'dan sonra, şimdi doğrudan doğruya bu vergilemenin esaslarına geçebiliriz.

2 — Yatırımları muayyen sahalara sevkedici vergilemenin başvurduğu tedbirler pek çoktur. Bunların müşterek vasfı — yukarıda bir vesile ile temas ettiğimiz gibi — vergi yüklerini farklılaştırmaktır. Umumiyetle denilebilir ki, bu neticeyi sağlayabilecek her tedbiri; yöneltici vergilemenin vasıtası olarak kullanmak mümkündür. Bunun için de, muhtelif sektör veya branşların vergi yüklerini, ya vergi nispetlerini farklı tesbit etmek suretiyle doğrudan doğruya veya değişik amortisman nispetleri, yatırım indirimleri, tam ve kısmi istisna ve muafiyetler yoluyla vasıtalı bir şekilde farklılaştırmak kâfidir.

Yatırımları muayyen sahalara yöneltici vergilemenin, eskiden beri tatbik edilen şekillerinden biri, himayeci gümrük târifeleri tatbikatıdır. Vâkıa, bu tarifelerin teorik esasları ile teknik bünyeleri, zamanla pek çok değişmiştir. Her ne kadar, zamanımızda bu târifelerin meselâ ödeme blâncosunu tashih gibi başka fonksiyonları varsa da, gelişmelerini, sanayilerini kurmak ve kuvvetlendirmekte gören gelişmemiş ülkelerin hepsinde, himayeci gümrük tarifelerinin tatbiki bir tesadüften ibaret değildir. Ancak, hemen ilâve etmek lâzımdır ki, bazı gelişmemiş memleketlerin himaye maksadiyle konulmuş olan gümrük tarifeleri, bu maksada aykırı neticeler doğuran bazı hatâlarla malûldür. Bunlar arasında, bazı

pozisyonlarda tersine farklılaştırma yaratan gümrük resimlerini zikretmek mümkündür.

Tabiatıyla, himayeci gümrük tarifesi, bunu tatbik eden memleketlerde sanayiın kurulması için kâfi değildir. Bu tarife, iyi tanzim edilmiş olmak şartıyla, sadece milletlerarası maliyet bedelleri farklarında gerekli düzeltmeyi yapmaktadır. Başka bir ifade ile, himayeci gümrük tarifesi, sanayileşmiş memleketlerin haiz bulunduğu tarihî ekonomik üstünlüğü, bir dereceye kadar tesirsiz kılmaktadır. Bu bakımdan, himayeci tarife, sanayileşme için belki bir ön şart mahiyetindedir; fakat tek başına sanayileşmeyi temine yetersiz olup bu maksadın gerçekleşmesi tamamlayıcı mahiyette birçok şartların gerçekleşmesine bağlıdır.

Diğer taraftan, sanayileşmelerin temin gayesiyle himayeci bir tarife tatbik eden gelişmemiş memleketlerden çoğunun, ziraî istihallerini korumak maksadiyle, himayeyi bunlara da teşmil etmiş bulunması, sadece himayeci gümrük resimleri ile sanayileşmenin teminine engel olmaktadır. Zira, bu suretle ziraat sektörü de himaye görmüş olmakta, başka bir ifade ile sanayi lehine tatbik edilmek istenilen farklılaştırma ortadan kalkmaktadır.

Himayeci gümrük tarifesinin devamlı veya muvakkat, daha doğrusu terbiyeci mahiyette olmak üzere degressif olması bu bakımdan fazla tesirli değildir. Bu iki nevi himayeciliğin doğurabileceği neticeler arasında farklar olmakla beraber, bu etüdün çerçevesi, bütün bu farkların lâ-yıkı veçhile ortaya konulmasına müsait değildir.

Netice, himayeci gümrük resimleri, yukarıda belirttiğimiz gibi, yabancı mamûllerin maliyetini yükseltmek suretiyle, yüksek maliyetlerle dahi çalışabilecek bir yerli sanayiın kurulması için gerekli ön şartı temin etmiş olmaktadır. Vergi politikası ve tatbikatı bakımından asıl tevcih edici farklılaştırma ise, bundan sonra tatbiki mümkün hale gelmektedir. Yâni, iç vergilemede müracaat edilebilecek istisna ve muafiyetler, faaliyet branşına göre farklı olarak tanzim olunacak amortisman müddet ve nispetleri ile yatırım indirimleri ve bunlara benzer diğer vergileme tedbirleri ile, yatırımlar, istenilen sanayi faaliyet kollarına yöneltilecektir.

3 — Yatırımı muayyen sahalara doğru sevketmeğe yarayan bu vergileme tedbirlerinin her birinin nasıl alınabileceği ve ne dereceye kadar müessir olabileceği meselesi üzerinde durmayacağız. Zira, bu mesele oldukça uzun sürecek tahliller yapılmasına bağlı olduğu gibi, bahis mezuu tedbirlerden bazıları, müteakıp kısımda esasen tetkik ve tahlil edilmiş bulunmaktadır. Binaenaleyh burada, bahsi geçen vergileme tedbirlerinin toplu olarak başarılı bir şekilde kullanılabilmesi için ne gibi şartların mevcudiyetine lüzum olduğuna kısaca işaret edeceğiz.

Yatırımların yöneltilmesi için başvurulabilecek vergileme tedbirlerinin tesir derecesi bakımından çok ehemmiyetli olan başlıca âmilleri, esas itibariyle malî, iktisadî ve psikolojik olmak üzere üç nevidir. Bunlar, sıra ile şöyle izah edilebilir:

Başarı âmillerinden birincisi, doğrudan doğruya vergileme yahut bünye içi (intrinsic), daha geniş bir ifade ile malî mahiyette bir âmildir. Evvelce, işaret etmiş olduğumuz gibi, teşvik edici vergileme tedbirlerinin müessir olabilmesi, geniş ölçüde, bu suretle yaratılan farklılaştırmanın, yeter derecede olmasına bağlıdır.

İkinci olarak *iktisadî âmilleri* gelmektedir. Bunlar, başlıca, yatırımlar için gerekli fonların mevcudiyeti veya kısa vâdede teşekkülü veya piyasa vaziyeti yahut sürüm imkânıdır. İstenilen sahaya teveccüh edebilecek yatırım potansiyeli yoksa ve bunun muayyen bir zaman zarfında teşekkülü de kabil değilse, farklı vergilendirme tedbirinin muvaffak olmasına maddeten imkân yok demektir. Keza, böyle bir potansiyel mevcut bulunmakla beraber, yatırımların sevkedilmek istendiği sahada, piyasa vaziyeti gayri müsait ve ezcümle munzam sürüm imkânı mevcut değilse veya çok mahdud ise, farklı vergilendirme tedbiri, yine büyük bir ihtimalle, başta düşünülen neticeyi vermiyecektir.

Üçüncü olarak da, ehemmiyet itibariyle evvelkilerden hiç aşağı olmayan *psikolojik âmilleri* saymak lâzım gelir. Bunlar, esas itibariyle, itimat mefhumu etrafında halkalanmakla beraber, umumî bir şekilde iktisadî tutum ve davranış meselesiyle de ilgilidir. İtimat, bilhassa siyasî bakımdandır. Yatırım yapacak şahısların, alınan vergi tedbirinin devamlı olabileceğine, kısa bir zaman sonra tam ters bir tedbirle değiştirilmiyeceğine inanmaları lâzımdır.

Bu bakımdan vergi mevzuatında istikrar çok mühim bir rol oynar. Bu maksatla bazı memleketlerin — hususiyle yabancı sermaye yatırımlarını teşvik maksadiyle — vergilemelerini dondurdıkları dahi vâkidir. Siyasî kuvvete karşı itimadın nispeten zayıf bulunduğu az gelişmiş memleketlerde, istikrar, itimadın doğması ve kurulması bakımından fevkalâde ehemmiyetlidir. Bu memleketlerde istikrar vaadi, hattâ taahhüdü kâfi derecede müessir olamamakta, ancak fiilen müşahade olunan istikrar, gerekli itimadı doğurabilmektedir.

Yatırımı sevkedici vergileme bahsinde en mühim psikolojik âmil olan itimadın yanında, mükelleflerin *iktisadî - rasyonel davranışları* da çok mühimdir. Sevkedici vergileme, nihai bir tahlille, vergi yükü farklarına dayandığına göre, ancak müstakbel mükellef durumunda olan yatırım sahiplerinin hesapçı — rasyonalist — karakterleri bir dereceye kadar gelişmiş bulunduğu takdirde, müessir olabilir. Aksi halde, yâni

gelenek ve göreneklerin hâkim bulunduğu kimseler üzerinde, farklı vergilemenin tesir icra etmesi ihtimali çok şüphelidir.

Bölüm II

HUSUSİ YATIRIMLARI ARTIRMAK HEDEFİNİ GÜDEN VERGİLEME

1 — Bundan evvelki kısımda, mevcut hususî kâpitalin, umumî ekonomi ve kalkınma politikası çerçevesinde en uygun görülen sahalara yöneltilmesi için müracaat edilebilecek vergileme tedbirlerinin esaslarına temas ettik. Bu kısımda ise, hususî yatırımları artırmak maksadiyle baş vurulabilecek vergileme tedbirleri hakkında bâzı mülâhazalar arzedeceğiz.

Şunu hemen kaydedelim ki, hususî yatırımları artırmak hedefi, esas itibariyle gelişmemiş memleketlere mahsustur. İktisaden ileri memleketlerin dâvası ve dolayısıyla teşvik edici vergilemenin hedefi ve mânası başkadır. Bu memleketlerin problemi, istihsal kapasitelerini tam randımanla çalıştırmak, tam çalışma (full employment) seviyesine ulaşmak ve bunu muhafaza etmektir. Gelişmemiş memleketlerin dâvası ise, eksik olan sermaye terakümünün temini ve başka bir ifade ile tasarruf ve yatırımların artmasıdır. Bu memleketlerde, teşvik edici vergileme, tasarruf ve yatırım hacmini artırıcı vergileme tedbirlerini ifade eder. Ancak, evvelce de işaret ettiğimiz gibi, teşvik unsuru, bilhassa hususî yatırımlar bakımından mühimdir; amme yatırımları daha başka âmillere tâbidir. Toplam yatırımların âzamileştirilmesi problemi gelecek kısımda mütalâa edilecektir.

Gelişmemiş memleketlerde hususî yatırımları artırmak için kullanacak vergi politikasının tanzimi, ileri memleketlerde tatbik olunan teşvik edici vergilemeden, bir bakıma çok daha mühimdir. Hakikaten, iktisaden gelişmiş memleketler, muayyen bir kalkınma hızına erişmiş oldukları için, vergilerin aksi tesirlerine (adverse effects) karşı çok daha mukavim bir bünye arzederler. Halbuki, gelişmemiş memleketler, vergilemeye ve hususiyle bunun aksi tesirlerine karşı çok hassastırlar.

Geri kalmış memleketlerde, iktisadî hayatta baş rolü oynayan fertlerin çalışma şevki, tasarruf ve yatırımda bulunma meyilleri ile rizikoya katlanma alışkanlıkları zayıftır. Bu itibarla, vergi politikasının, fevkalâde ince bir tetkik mahsulü olması ve zayıf olan bu temayülleri baltalamıyarak, tam aksine bunları artıracak, yükseltecek şekilde tanzim edilmesi lâzımdır. Aksi takdirde, fasit dairenin kırılması ihtimali yok gibidir.

Husûsî yatırımları artırmak hedefini güden vergi politikasını, bu etüdüñ mahdud hacimdeki bir kısmında tam olarak tetkik etmek imkânsızdır. Bu kısımda, yukarıda işaret edilen vergileme tedbirlerinden bazıları (ezcümle vergi nispetleri, amortismanlar ve yatırım indirimleri) hakkın-da kısa mütalâalar beyaniyle iktifa edilecektir.

2 — Husûsî yatırımları artırmak maksadını güden vergilemede, üzerinde durulması gereken ilk tedbir veya âmil «*vergi nispetleri*» dir. Buna belki, de «*vergileme nispeti*» demek daha doğru olur. Hakikaten, bundan kastolunan mâna, gelir ve masraflardan alınan vergilerin umumî payı veya yüzde ile ifade edilen nispetidir.

a) Vergileme nispeti, esas itibariyle, teşebbüslerle husûsî şahıslar bakımından olmak üzere, iki kısımda mütalâa edilmek gerektir. Bilindiği üzere, teşebbüslerin ve hususiyile sermaye şirketleri şeklinde olanların masrafları çıktıktan sonra kalan kazanç, başlıca üçe bölünmektedir: Kazancın muayyen bir kısmı vergiye, kalanın da bir kısmı tevzie, diğeri otofinansmana ayrılmaktadır.

Dağıtılan veya bünyede alıkonulan kazanç kısımları da çok kere ikinci bir vergilemeye tâbidir. Teşebbüs, şahıs şirketi veya münferit şahsî teşebbüs şeklinde olduğu halde de vergilemesi, azçok buna benzenmektedir. Şu farkla ki, bu takdirde, kurumlar vergisinin yerini, gelir vergisi almakta ve dolayısıyla şahsî teşebbüslerini vergilemesi, husûsî şahısların vasıtasız vergilemesine yaklaşmaktadır.

Husûsî şahısların vergilemesi ise, bunların gelir ve istihlâklerini kaplamaktadır. Bu şahısların gelirleri, esas itibariyle, üç kısma bölünmektedir: Gelirin bir kısmı gelir vergisine (veya gelir vergisi yerine objektif randıman vergileri tatbik ediliyorsa bunların şümülü içine giren kazanç ve iratlar kısmı bu vergilere) ayrıldıktan sonra, kalanı istihlâk ve tasarrufa ayrılmaktadır. İstihlâke giden kısım da muayyen bir nispette, gümrük, muamele ve istihlâk vergilerine tâbi olmaktadır. Tasarruf edilen kısım ise, prensip itibariyle ikinci bir vergilemeye tâbî değildir. Ancak, yatırım sevkedilip, irat teminine başladığı takdirde, gelir vergisine tâbî olacaktır.

İlk bakışta, bu iki vergileme şeklinin (yâni teşebbüsler ve husûsî şahıslar vergilemelerinin) birbirinden tamamen ayrı olduğu zannedilebilir. Fakat, gelişmemiş memleketlerde, teşebbüs sahiplerinin, yahut başka bir ifade ile yatırımda bulunan kimselerin çok kere kendi tasarruflarına ve dolayısıyla zatî gelirlerine dayandıkları düşünülecek olursa, iki vergileme sektörünün birbirine çok yaklaştığı, hattâ ekseri hallerde bir bütün halinde kaynaştığı anlaşılır.

Bu itibarla, gelişmemiş memleketlerde, hususî şahıs vergilemesi ile teşebbüs vergilemesi arasında, iktisaden gelişmiş memleketlerde olduğu derecede bir ayırma yapmağa imkân ve lüzum yoktur. Tasarruf ve yatırım bakımından vergilerin ödeme tesirleri her iki kısımda aynı şekilde tezahür etmektedir. Buna karşılık, karar, yahut beyan tesirlerinde vaziyet biraz farklıdır. Bu tesirler, bilhassa teşebbüs vergilemesi ile alâka-
lıdır.

b) Vergileme nispeti, hususî yatırımların hacmi üzerinde iki şekilde tesir icra etmektedir. Bunlardan birincisi maddî mahiyetteki ödeme tesiridir; ikincisi ise psikolojik mahiyette olan ve yatırım hevesi diye ifade edebileceğimiz beyan yahut karar tesiridir. Vergileme nispeti ile hususî yatırımların hacmi arasındaki münasebeti bu iki tesir bakımından incelemek lâzımdır.

Vergileme nispetinin azalışı çoğalması, neticede, mükelleflerin bir taraftan istihlâk, diğer taraftan tasarruf ve yatırım potansiyelleri üzerinde müessir olur. Vasıtasız vergiler, esas itibariyle geliri mükellef kılmakta ve dolayısıyla bu vergiler çıktıktan sonra istihlâk ve tasarrufa gidecek net geliri daraltmış olmaktadır. Vasıtalı vergiler ise, istihlâk maddeleri fiyatlarını artırmak suretiyle, net gelirden istihlâke daha fazla bir meblâğ ayrılmasını gerekli kılmakta, başka bir ifade ile tasarruf potansiyelini azaltmaktadır.

Bununla beraber, yükselen istihlâk malları fiyatlarının, mezkûr malların istihlâkini tahdit etmek neticesini doğurduğu da bir vâkıadır. Şu halde, hususiyle yüksek gelirler üzerinden alınan müterakki vasıtasız vergilerin, gelirlerin daha ziyade tasarrufa ve bu yoldan yatırıma yönelecek kısmını, vasıtalı vergilerin ise tasarruftan ziyade istihlâke yönelecek gelir kısımlarını vergilendirdikleri kabul edilebilir. Bu bakımdan, gelişmemiş memleketlerde, hususî yatırımları teşvik bakımından, vasıtalı vergilerin bir dereceye kadar vasıtasızlara tercih edilmesinde isabet mütalâa edilebilir.

Esasen, modern vasıtalı vergilerde regresif tesirlerin (degressive effects) çok azaltılmış olması, bunların adalet derecesini yükseltmiştir. Diğer taraftan, bilhassa gelişmemiş memleketlerdeki vasıtasız vergi sistemi ve tatbikatının ortaya çıkardığı adaletsizlikler yüzünden kâğıt üzerinde bu bakımdan üstün vasıfta imiş gibi görünen vasıtasız vergiler fiilîyatta çok kere vasıtalılardan daha adaletsiz neticeler doğurmaktadır.

Hülâsa olarak diyebiliriz ki, vergileme nispetinin ödeme tesiri mükellefin elindeki kaynakları azaltmak şeklinde tezahür etmektedir. Nispetin düşük tutulması, mükellefçe serbest bir şekilde kullanılabilecek net geliri artırır. Devletin ihtiyaç duyduğu meblâğların, daha ziyade istihlâk

harcamalarından, yâni vasıtalı vergiler şeklinde tahsili, tasarruf ve yatırım imkânlarını daha az tahdit etmekte, buna karşılık gelir vergilemesinde tatbik edilen müterakkiliğin, daha büyük kısmı tasarruf ve yatırıma tahsis edilecek yüksek gelirlerde, kaynak kurutucu bir seviyeye çıkarılması ise, tamamen aksi istikamette müessir olacaktır.

Vergileme nispetinin tebliğ tesirine gelince, başlıca tasarruf ve yatırım hevesi üzerinde tezahür etmektedir. Hafif vergileme nispetlerinin, bilhassa devamlı olacağı kanaati uyandığı takdirde, çok mühim olan ~~hevesi~~ hevesi teşvik edilmiş olacaktır. Bu husus, evvelce işaret ettiğimiz gibi, yabancı sermaye bakımından da çok mühimdir. Yunanistan gibi bazı memleketlerin vergi mükellefiyetlerini dondurmuş olmaları yabancı sermayenin net rantabilite hesaplarını yapmak ve uzun vâdeli düşünmek imkânını teminden başka, geniş ölçüde bu psikolojik tesirlerden istifade maksadına dayanmaktadır.

3 — Vergileme nispetinin hafif tutulması, teşebbüs vergileri çerçevesini aşan bir tedbirdir. Buna karşılık aşağıda bir iki kelime ile temas edeceğimiz *amortismanlar ve yatırım indirimi tedbirleri*, esas itibarıyla teşebbüs vergilerinde bahis mevzuudur. Bununla beraber, bu iki tedbir de, vasıtalı bir şekilde vergileme nispetini hafifletmek suretiyle yatırım imkânlarını artırmak istikametinde tesir icra etmektedirler.

a) Hususî yatırımları artırmak mevzuunda, amortismanların ödeme tesirleri başta gelir. Bilindiği gibi, amortisman, mahiyeti itibarıyla aşınan ve eskiyen yatırım malları bedellerinin muayyen yıllık yüzdelerle vergi matrahından indirilmesidir. Şuna işaret edelim ki, burada, bir nevi malî yardım (subsidy), yahut menfi vergi teşkil eden fevkalâde veya munzam amortismanlar mevzu dışı bırakılmıştır. Bahis mevzuu amortismanlar, hâkiki bedel tutarına göre yapılanlardır.

Bu mânada amortismanların da çeşitleri ve muhtelif tesirleri vardır. Ancak, bu kısa tahlilde, amortisman nispetleri ve bununla ilgili olan amortisman müddeti ve temposu ile, hususî yatırımlar arasındaki münasebeti incelemeğe imkân yoktur. Bu itibarla, sadece umumî bazı mülâhazalarla iktifa zarureti vardır.

Yukarıda kaydettiğimiz gibi, amortismanlar bilhassa ödeme tesirleri husule getirirler. Hakikaten, bunlar neticede vergi yükünü hafifletmek, yahut başka bir ifade ile mükellefe daha fazla kaynak bırakmak suretiyle müessir olurlar. Bununla beraber, bilhassa hızlandırılmış amortisman usullerinin, mükellefe kısa zamanda yeniden yatırım tahsis edebileceği meblâğlar temin etmek suretiyle icra ettikleri ödeme tesirlerinden başka yatırım hevesini artırmak şeklinde beliren karar tesirleri de ihmal edilemez.

b) *Yatırım indirimi*, yatırıma tahsis edilen meblâğların, umumî bir şekilde veya muayyen nevileri itibariyle, kısmen veya tamamen vergi dışı bırakılması demektir. Bu sıfatla da, hususî yatırımlara tahsis edilebilecek meblâğları artırıcı bir tedbir olarak mütalâası gerektir. Yatırım indirimi de, aynen, vergileme nispeti ve amortismanlar gibi, hususî yatırımlar bakımından, gerek ödeme gerekse karar tesirleri olan bir tedbirdir.

Yatırım indiriminin tatbiki suretiyle, yatırımlar şu veya bu şekilde vergi dışı kaldığına göre, neticede vergileme, gelirlerin yahut kazanç ve iratların derece derece istihlâke yönelen kısımlarına inhisar ediyor demektir. Başka bir ifade ile, yatırım indiriminin geniş bir şekilde tatbiki, bir bakıma gelir vergisinin sübjektif bir masraf (harcama) vergisi halini alması neticesini doğurmaktadır.

Henüz hiçbir memlekette tatbik edilmemiş olan harcama vergisinin, hususî yatırımlar üzerinde müspet tesirleri olacağı umumen kabul edilmektedir. Her ne kadar harcama vergisinin bu tesirinin gelişmemiş memleketlerde çok mahdud kalacağı hattâ belirli bir tesiri olamayacağı ileri sürülmüş ise de, bu kanaate iştirak etmek çok güçtür.

Bölüm III

TOPLAM YATIRIMLAR BAKIMINDAN VERGİLEME

1 — Buraya kadar, esas itibariyle, yatırımları tevcih ve teşvik etmeğe mâtufl bulunan vergileme tedbirleri üzerinde durduk. Ancak gelişmemiş memleketlerin kısa vâdede süratle kalkınabilmesi için bilhassa ehemmiyetli olan cihet, sadece hususî yatırımların değil, fakat toplam yatırımların âzamileştirilmesidir. Başka bir ifade ile, iktisaden geri kalmış memleketler, hızlı kalkınma maksadiyle, elde edebilecekleri âzami yatırım kaynaklarını seferber etmek zorundadır. Mesele böyle olunca da, bu memleketlerde tek başına kifayetsiz kalan ve nispeten yavaş bir tempo ile artan, ayrıca çok kere kalitatif bakımdan istenilen seviyeye ulaşamayan hususî yatırımların, devlet yatırımları ile takviyesi zaruret hâsıl olmaktadır.

Kısmen bu zaruretin, kısmen de mevcut gelir ve servet bölünmesine bir reaksiyon şeklinde beliren sosyalist fikirlerin tesiriyle, gelişmemiş memleketlerde, mânası pek lâstikli olan bir «devletçilik» fikri sürülmüştür. Bir bakıma devletçilik teriminin, onu kullananların sayısı kadar mânası vardır denilebilir. Bu itibarla, devletçilik fikri ve cereya-

nının burada bir tahliline girmek imkânı yoktur. Sadece, mezkûr terimin, devlet kapitalizminden, en koyu sosyalizme, kollektivistizme kadar çeşitli cereyanlar hakkında ve birbirinden tamamen farklı mâna ve maksatlarla kullanıldığına işaret ettikten sonra, bazı gelişmemiş memleketlerde son zamanlarda iktisadî müdafaa tarzına kısaca temas edeceğiz.

a) Bu izahat tarzına göre, geri kalmış memleketler hızla kalkınmak ihtiyacı ve iddiasındadır. Eğer bunlar, gelişmiş memleketler seviyesine uzun bir zaman sonunda da olsa yetişmek veya hiç değilse yaklaşmak istiyorlarsa, ekonomik kalkınma hızını, gelişmiş memleketlerin kalkınma hızının üstüne çıkarmak zorundadırlar. Bu net kalkınma hızı, faraza %5, %6, veya %7 gibi bir nispette tâyin edilebilir. Ancak, geri kalmış memleketlerin birçoğunda nüfus da süratle artmaktadır. Böylece, nüfus artışı faraza %3 ise, bahis mevzuu net kalkınma hızının elde edilmesi için, brüt kalkınma hızının %8, %9 veya %10 olması icabeder.

Bu nispetlerde bir brüt kalkınma hızının temini için ise, millî gelirin yüksek bir kısmını yatırıma sevk etmek gerektir. Millî gelir, yatırım ratio'su takriben 1/3 (bire üç) kabul edildiği takdirde, yukardaki hızların elde edilmesi için millî gelirin %24-%30 unun yatırıma tahsis edilmesi gerektiği neticesine varmak icabeder.

Gelişmemiş memleketlerde ise, hususî şahısların ihtiyarî tasarrufları, tamamen yatırıma inkılâp etse dahi, hiçbir zaman bu seviyeyi bulamamaktadır. Bunlar faraza %7 olabilir. Devlet de %8 nispetinde yatırım yapıyorsa, hali hazırdaki global yatırımlar, millî gelirin %15'i nispetinde demektir. Arzu edilen kalkınma hızını temin edecek yatırım seviyesine ulaşmak için, daha millî gelirin %10 veya %15'i nispetinde yatırım yapmak lâzımdır.

Hususî şahısların ihtiyarî tasarrufları, bilhassa kalkınmanın ilk zamanlarında, aslâ bu seviyeye ulaşamaz. Bunlar, bazı kimselere göre mahdud bir ölçüde artabilir; diğer bazılarına göre hiç artamaz. Hattâ bazı müfrit düşünceli müelliflere nazaran, istihlâk temayülünün devamlı artması dolayısıyla, ihtiyarî tasarrufların bugünkü seviyesinin altına düşmesi dahi beklenebilir.

Bu şartlar altında, yani ihtiyarî tasarrufların artmadığı, aşağı yukarı aynı seviyede kaldığı farazisiyle, aradaki eksik yatırım marjının devlet yatırımlarının artırılması suretiyle kapatılması lâzımdır. Yukarıdaki nispetlere göre, devlet yatırımları millî gelirin %8'inden meselâ %18'ine yükseltmek suretiyle, gerekli yatırım hacmi temin edilmiş olacaktır.

Devlet yatırımları ise, ancak vergileri artırmak suretiyle karşılanabilir. Demek ki, bu mevzuda hemen yegâne kaynak vergi olduğuna göre, ihtiyarî tasarrufun başaramadığı husus, bu suretle cebri tasarrufa yap-

tırlmak istenmektedir. Bu vaziyette, cebri tasarruf yolu ile temin edilen meblâğların da, esas itibariyle, iki tarzda kullanılması mümkündür: Birinciye göre cebri tasarruf, yardımlar, krediler ve diğer şekillerde, hiç değilse kısmen hususî sektöre aktarılabilir. İkinci hal tarzına göre ise, bu meblâğlar bizzat devlet tarafından yatırılır. Birinci hal tarzı, ekonomik ve sosyal mahiyette birçok mahzurlar yarattığından, ikinci şekil tercih edilmelidir. Yani, bahis mevzuu görüş taraftarlarının vardığı netice, ağır bir vergileme ile beraber yürütülen kuvvetli bir devletçilik şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

b) Hızlı bir kalkınma için gerekli yatırım hacminin temini maksadıyla başvurulması zarurî görülen devletçiliğin bu izah tarzında, doğru olan taraflar vardır. Bunlar, şöyle sıralanabilir: Gelişmemiş ülkelerin kalkınma hızı kifayetsizdir. Bunu artırmak lâzımdır. İhtiyarî, hususî yatırımlar hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirebilecek seviyeye çıkamamaktadır. Bu itibarla, devlet de yatırım yapmalıdır.

Buna karşılık, bahis mevzuu izah tarzının aynı şekilde doğru ve kabule değer görünmeyen taraflar da vardır. Bunlardan bazıları, birer sual şeklinde şöyle hülâsa edilebilir: Yatırımların iktisadî bakımdan mahzursuz bir şekilde birdenbire çok kuvvetli bir şekilde meselâ iki misline çıkarılması kâbil midir? Vergilerin ciddî ekonomik aksaklıklar (interference) doğurmadan bu derece artırılması mümkün müdür? Devletçe yapılacak yatırımların, hususî teşebbüs yatırımları karşısında verimlilik (Productivité) dereceleri ne olabilir? Ve nihayet, şiddetli bir devletçilik, toplam yatırımları artırır mı?

Bunlar, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, üzerinde durulması gereken meselelerden bazılarıdır. Şüphesiz, bunlar kadar, hattâ daha ehemmiyetli olan başka meseleler de ileri sürülebilir. Ancak, bu etüdün dar çerçevesi içinde, bütün bu noktalara temas imkânı yoktur. Hattâ yukarıda belirtilen, başlıca 4 meselenin tetkiki için de kâfi yer ayrılamamıştır. Bu meselelerden, birincisi ve üçüncüsü hakkında sadece işaret mahiyetinde bir iki mülâhaza ileri süreceğiz. İkinci ve dördüncü olarak belirtilen meselelerin hal tarzına ise biraz daha fazla yer ayırmağa çalışacağız.

Evvelâ, yatırımların birdenbire %100 gibi yüksek bir nispette artırılmasının bazı ekonomik mahzurları ve bilhassa enflasyonist tesirler yaratmaması imkânsızdır. Yatırımları, muayyen bir devre zarfında, tediten artırmak ve bu arada da hızlanma prensipinden (acceleration principle), yani istihsal, talep ve yatırım arasındaki pozitif münasebetten faydalanmak yerinde olur. Bu suretle iktisadî sarsıntılardan kaçınılabileceği gibi, kalkınmaya organik bir iç (intrinseque) muharrik de katılmış olacaktır.

Diğer taraftan, devlet yatırımlarının, hususî teşebbüsler karşısında verimlilik derecesi de çok ehemmiyetli bir âamildir. Eğer, devlet teşebbüsleri, hiç değilse hususî teşebbüsler seviyesinde bir verimlilik arzetseniyorsa, millî ekonominin kapital üretme (capital generating) safhasına geçmesi geciktirilmiş, hattâ belki de imkânsız hale getirilmiş olacaktır. Bu mevzuda, amme tasarrufunu artırmak ve bu yoldan kalkınmaya yardımcı olmak maksadiyle, bir taraftan devlet teşebbüsleri maliyetlerinin rasyonel bir hale getirilmesi ve politik tesirlerden kurtarılması, diğer taraftan da satış fiyatlarının (veya hizmet arzı bedellerinin) uygun bir seviyeye yükseltilmesi düşünülebilir. Ancak bunun, bilhassa geri kalmış memleketlerde, gerçekleşme şansının pek fazla olmadığını da kabul etmek gerekir.

Böylece temas ettiğimiz iki noktadan sonra, şimdi diğer ikisine geçebiliriz. Yukarıda işaret edildiği veçhile, bunlardan birincisi, vergi yükü ve hudutları, diğeri ise, toplam yatırımları artırabilecek optimal vergileme meseleleri ile ilgilidir.

2 — Yukarıda belirtilen devletçi görüşe nazaran, kalkınma için gerekli yatırımların büyük kısmı vergi yolu ile temin edilecektir. Fakat hızla kalkınma için devlet yatırımlarının ve bu maksatla da bunların hemen yegâne kaynağı olan vergilerin çok büyük ölçüde artırılması ne dereceye kadar mümkündür?

Devletçilik fikrini kabul ve müdafaa edenler bu noktaya pek temas etmemektedirler. Bu mevzuda ileri sürdükleri bir iki teklif, servet vergisi alınması, veraset ve intikal vergilerinin şiddetlendirilmesi, lüks vergisi ihdası veya mevcutlarının yükseltilmesi gibi, verim kabiliyetleri mahdud, yâni maliye (vergicilik) bakımından kısır, iktisadî bakımdan ise yatırımları ve neticede kalkınmayı frenleyici ve bu bakımdan da esas maksatla tezat halinde bulunan modası geçmiş bazı tedbirlerden ibarettir. Bu vergilerle, gerçekleştirilmek istenen yatırımları artırmak hedefine, değil varmağa, biraz olsun yaklaşmağa imkân yoktur.

Şu halde, gerekli varidat, gelir, kazanç ve kurum vergileri ile muamele ve istihlâk vergileri gibi bütçeyi taşıyan büyük varidat kaynaklarından temin edilebilir. Ancak, gelişmemiş memleketlerin bir kısmında ve bu arada Türkiye'de adı geçen vergilerin nispetleri ile umum vergi yükü, esasen çok yüksektir. Bu vaziyette, vergilerin ve neticede devlet yatırımlarının artırılması nasıl kabil olacaktır?

a) Evvelâ, şunu arz edelim ki, gelişmemiş memleketlerin bazılarında vergi yükü esasen çok ağırdır. Misal olarak Türkiye'yi gösterebiliriz. Bu memlekette, vergi yolu ile millî gelirden alınan hissenin (%3 kadarı

mahallî idareler vergileri olmak üzere) takriben %17.5 olduğu hesaplanmaktadır.

İlk bakışta, bu düşük görülebilir. Gelişmiş Batı Avrupa memleketlerinde bu nispet daha yüksektir. Ancak, bahis mevzuu nispetleri doğrudan doğruya mukayese edilebilir zannetmek çok hatâlıdır. İki esaslı âmil, bunların direkt mukayese kabiliyetlerini ortadan kaldırmaktadır.

Birinci âmil, vergi yükünün dağılışıdır. Gelişmiş memleketlerde vergi yükü sektörler ve gelirler itibariyle çok daha nispi bir şekilde dağılmıştır. Kaldı ki, bu memleketlerde nispeten hafif bir vergilemeye mevzu olabilecek ziraat sektörü gelirinin, millî gelirdeki hissesi de mahduttur. Halbuki, Türkiye millî gelirinin yarıya yakın, bir kısmı (%45 kadarı) ziraatten gelmektedir ve Türkiye'de ziraat sektörü ile küçük sanat ve ticaret sektörleri hemen hiç vasıtasız vergi ödememektedir. Şu halde, millî gelire nazaran %17.5'dan ibaret gibi gözüken vergileme nispeti, millî gelirin diğer yarısında belki de %30'a çıkmaktadır. Bu hususta, ancak, 1948 ve 1956 yıllarına ait yani bir bakıma eskimiş iki kısmı araştırma mevcuttur. Bu itibarla, katî bir rakam verilememektedir. Bununla beraber, yukarıki mütalâalar dahi, Türkiye'de vergili sektörde, yani esas itibariyle hizmetler, ticaret ve sanayi ile serbest mesleklerde vergileme nispetinin, ilk bakışta görülenden çok daha ağır olduğunu meydana koymaktadır.

Vergileme nispeti bakımından göz önünde tutulması gereken ikinci âmil ise, geri kalmış memleketlerde fert başına düşen millî gelirin azlığıdır. Vergilerin millî gelire olan nispeti üzerinde yapılan araştırmalar, nüfus başına millî gelirin düşük olduğu memleketlerde, vergileme nispetlerinin de düşük bulunduğunu göstermektedir. Nüfus başına millî gelir arttıkça, vergileme nispeti de yükselmektedir. Ancak muayyen bir nokta aşıldıktan sonra vergileme nispeti tekrar düşmektedir.

Vergileme nispetinin, muayyen bir noktaya kadar, nüfus başına millî gelirin artışına mütenazır bir şekilde yükselmesi, (daha doğrusu yükselmesi), bir noktadan sonra ise düşmeğe başlaması hâdisesi şöyle izah edilebilir: Fertlerin vergi ödeme iktidarı, gelirleri arttıkça mütenasibin üstünde arttığı gibi, memleketlerin kollektif vergi gücü de, nüfus başına millî gelir yükseldikçe aynı şekilde artmaktadır. Bir taraftan, küçük gelirlerin miktarı olarak azalması ve buna karşılık orta ve yüksek gelirlerin nispi olarak artması, diğer taraftan da vergiye tâbi malların istihlâk hacminin büyümesi, vergi base'ını genişletmektedir. Ayrıca, vasıtasız vergilerdeki müterakkilik de buna eklenerek, neticede kollektif vergi gücünü, millî gelir artışının üstünde bir nispette yükselmektedir.

Ancak, muayyen bir seviyeden sonra (A.B.D. de olduğu gibi), vergi ile karşılanan amme faaliyetlerinin daha fazla genişletilmesine lüzum kalmamakta ve neticede nüfus başına millî geliri en yüksek seviyede bulunan memleketlerde, vergilerin millî gelire olan nispeti azalmaktadır.

Netice olarak denilebilir ki, Türkiye'de %17.5 nispeti, vergi dağılışı bugünkünden çok daha iyi bir hale getirilse dahi, meselâ İngiltere veya Fransa'daki %30 veya %35 nispetinden daha ağır şekilde tesir icra edecek mahiyettedir.

b) Bu vaziyette, vergilerin artırılması nasıl kabil olacaktır? Şunu tekrar ve ehemmiyetle belirtmek lâzımdır ki, devlet yatırımları vasıtasıyla gerçekleştirilecek hızla kalkınmaya taraftar olanların çoğu, mükelleflerin ferdi vergi ödeme kabiliyeti ile memleketin kollektif vergi ödeme gücü üzerinde ya hiç durmamakta veya bunu umursamaz görmektedir. Hattâ bunlardan bazıları, vergi ödeme iktidarını sarıh bir şekilde tetkik ve târif etmeden, hudutsuz olduğunu iddia etmektedir. Halbuki, realite bunun aksinedir. Her şeyde olduğu gibi, vergi ödeme iktidarının da birtakım hudutları vardır. Vakıa, vergi yükünün hangi noktadan itibaren taşınamiyacak hale geldiğini gösteren objektif ve tecrübi (experimental) matematik metotlar yoktur. Fakat bunların bulunmaması veya daha doğru bir ifade ile, henüz tesbit edilememiş olması, vergi hudutlarının mevcut olmadığını göstermez.

Vergi hudutları olmak gerektir; vergi yükü de bir realitedir. Hattâ daha açıkça denilebilir ki, mükellef bakımından her vergi bir yükür; herbirinin tahdit edici tesirleri (restrictive effects) vardır. Her vergi, ödeme tesirleri yaratır ve bu yoldan gelirler, harcamalar ve tasarruf ile yatırımlar üzerinde müessir olur. Yine nâdir bazı istisnalar (tarafsız vergi faraziyesi) haricinde, vergilerin karar tesirleri vardır. Bunlar da, kısmen ödeme tesirlerine benzer neticeler doğururlar.

Mesele yatırımlar bakımından mütalâa edilirse, her verginin evvelâ ödeme, sonra da karar tesirleri dolayısıyla, hususî sektör ve bir dereceye kadar da amme müesseselerinin yatırımları üzerinde müessir olduğu görülür. Vergi yükü arttıkça, yatırımlar azalır ve muayyen bir hadden sonra da tamamen durabilir. Hâlen, Türkiye gibi bazı gelişmiş memleketlerde muayyen sektörlere yüklenen vergi, bu istikamette müessir olmaktadır. Bu yükün daha artırılması, bunu tahammül edilmez bir hale getirmeyi mi? Yahut, bugün bazı sahalarda belirtileri kısmen tesbit edilebilen zarurî vergi kaçırımları daha geniş bir sahaya yayılmaz mı?

Bu suallere maalesef müspet cevap vermek lâzımdır. Bilhassa, ağır

nispetli vergilerde, mükelleflerden bazılarının vergi kaçırması, diğerlerini de hiç istemedikleri halde dahi zarurî vergi kaçakçıları haline getirmektedir. Bu suretle vergi yükü dağılımı, kanun vazının öngörmediği, belki de tahmin bile edemediği istikametlere yönelmekte, hem ahlâkî, hem de iktisadî bakımdan tahripkâr bir adaletsizlik halini almaktadır. Vergi alıcısının, «ağır vergi nispetleri-kaçakçılık» spiraliine düşmesi fevkalâde tehlikelidir.

Bu itibarla, Türkiye'ninkine benzer bir vergileme sistemi bulunan gelişmemiş memleketlerde, hangi isim veya şekil altında olursa olsun, vergili sektörün yükünü artırmamak, hattâ mümkünse bunu hafifletmek gerektiği fikrindeyiz. Fakat burada mesele, sadece «nispet-kaçakçılık» spiralinin ibaret değildir. Vergilerin, yukarıda belirttiğimiz ödeme ve karar tesiri, bundan çok daha geniştir. Her vergi, az veya çok ekonomik bir reaksiyon doğurur. Bunun şiddeti, vergi nispetleri ile yakından ilgilidir. Bu mevzuda, eski bir formülün bugün de doğru olduğunu kabul etmek lâzımdır. Bu formüle göre, maliyede ve tahsisen vergi cilikte iki kere iki her zaman dört etmez. Vergi nispet ve tarifesinin ağırlığı ile, vergi varidatı arasında her zaman matematik bir münasebet yoktur. Hele, vergi varidatı, senelik olarak değil de, daha uzun bir müddet içinde ele alınacak olursa, bu formülün doğruluğu daha bâriz olarak meydana çıkar.

Türkiye bünyesinde bir vergileme sistemi olan gelişmemiş memleketlerde yapılacak şey fikrimizce, vergisiz sektörleri mükellef kılmağa çalışmaktır. Bunun dört bakımdan faydası vardır: Evvelâ, ihtiyaç duyulan varidat, hiç değilse kısmen buralardan temin edilir. İkinci olarak, vergili sektörden, vergisiz sektörler bulunması sebebiyle mümkün hale gelen kaçırımlar geniş ölçüde önlenmiş olur. Üçüncü olarak, vergi adaleti hissi yükselir ki, bunun da gerek mükellefin sübjektif vergi yükü, gerekse neticede vergi randımanı üzerinde müspet tesirleri görülecektir. Nihayet dördüncü olarak, vergili sektörün yükünü hafifletmek imkânını temin eder.

Bununla beraber, gelişmemiş memleketlerde ziraat ve küçük ticaret ve sanat sektörleri gibi vergi dışı kalan faaliyet sahalarının, vergi cilik bakımından verimli sahalar olmadığına da hesaba katmak lâzımdır. Bunların vergi verimi, politik bakımdan olduğu kadar, ekonomik bün-ye ve malî teknik bakımlarından da düşük kılmağa mahkûmdur.

Neticede, gelişmemiş memleketlerde, Batı Avrupa tipinde bir demokratik rejim altında, esas kaynağı vergi olan devlet yatırımlarını genişletmek imkânı mahduttur. Müfrit devletçilik taraftarlarınca hususî yatırımlar için ileri sürülen bu keyfiyet, devlet yatırımları için de vârittir.

Başka bir ifade ile, devlet yatırımları, hızlı bir kalkınma temin edecek seviyeye yükseltilemez. Vergi hudutları bu şekilde bir yükseltmeye engel olacaktır. Şu halde, gelişmemiş memleketler, hızlı bir kalkınma için, bütün imkânlarını kullanmağa, (devlet ve hususî) her iki çeşit yatırımı artırmağa mecburdur. Bu sözlerimizle de, optimal vergileme meselesine gelmiş bulunuyoruz.

3 — *Toplam yatırımları artırabilecek optimal vergileme ne demektir?* Şunu derhal kaydedelim ki, burada optimal vergilemenin kantitatif esaslarını tesbit etmek gibi, fevkalâde zor, hattâ belki de bugünkü bilgilerimizle imkânsız bir işe girişmek niyetinde değiliz. Maksadımız, sadece, gelişmemiş memleketlerin hızlı kalkınmasında büyük bir ehemmiyet arzettiğine inandığımız bu mefhumu ortaya atmak ve buna dair bazı mülâhazalarda bulunmaktır.

Diğer taraftan, buradaki optimal vergilemenin, sırf toplam yatırımları âzamileştirmek gayesini güden ve bu itibarla da sosyal mülâhazalardan mücerret bir mefhum olduğunu ilâve etmek gerektir. Başka bir deyişle, burada sadece nazarı, bir tahlil yapılmakta olup, bunun tatbiki zarurî ve hattâ mutlak şekilde arzu edilir bir hal tarzı olduğu iddia edilmemektedir. Esas maksat, gelişmemiş memleketlerde, kalkınma ile sosyal adalet gayeleri arasında mevcut bulunan ve etüdümüzün dördüncü kısmında ele alınacak olan tezadın kaynağının belirtilmesinden ibarettir.

Toplam yatırımları artırabilecek optimal vergileme, muhtelif kademeler halinde tetkik edilmek icap eder:

a) Evvelâ optimal vergileme problemi, birçok faraziyeler (hypotheses) altında ele alınabilir. Bu şekilde harekette zaruret vardır; aksi halde ve bilhassa gerekli tecritler (abstractions) yapılmadığı takdirde, bir neticeye varmak imkânı kalmaz.

Bir kere, bu tetkikte vergilerin karar tesirlerini bir tarafa bırakıp, hemen münhasıran ödeme tesirleri üzerinde durmak gerektir. İkinci olarak, vergilerin ilk kademe tesirleri nazarı itibara alınacaktır. Müteakıp kademelerdeki tesir ve akisleri hesaba katmak meseleyi fevkalâde muğlâk, âdeta içinden çıkılmaz hale getirir. Üçüncü olarak, bu tetkikte, devlet ve hususî sermaye yatırımlarının verimlilik (productivité) dereceleri bir tarafa bırakılarak, bunların müsavi olduğu kabul edilecektir. Dördüncü olarak, gelişmemiş memleketler bakımından esasen fazla bir ehemmiyet arzetmediğine evvelce işaret etmiş olduğumuz «teşebbüs vergilemesi - hususî şahıs vergilemesi farkı» bir tarafa bırakılarak, mesele esas itibariyle ferdi vergileme zaviyesinden ele alınmıştır. Beşinci olarak da,

politik ve ekonomik şartların müsait bulunduğu ve tasarrufların hemen tamamen yatırıma inkılâp ettiği farz olunmuştur.

b) Bu faraziyeler altında, fertlerin gelir ve giderleri şu suretle tahlil edilebilir: Vergi olmayan bir ülkede, fertlerin gelirleri, istihlâk ve tasarruf (yatırım) arasında bölüşülecektir. Vergi konulunca, gelir iki yerine üçe bölünecektir. Burada halli gereken mesele şudur: Acaba vergi, veri (donnée) olarak kabul edilen istihlâk ve tasarruf kalemlerini ne miktarda veya hangi nispetlerde tahdit etmiştir?

Bu hususta, nazarı olarak 3 imkân vardır: Vergi, ya sırf istihlâke gidecek olan kısımdan alınmıştır; yani tasarruf ve dolayısıyla yatırımlara müessir olmamıştır. Yahut, aksine, sırf tasarruf ve yatırıma ayrılacak meblâğlardan alınmıştır; bu takdirde yatırımlara mutlak şekilde, yani bütün miktarınca müessirdir. Veya vergi, istihlâk ve tasarrufun ikisini de, değişebilen muayyen nispetlerde tahdit etmek neticesini doğurmuştur. Nazarı olarak, bir dördüncü imkân mevcut değildir.

c) Maliyece alınan bu vergi ne olmaktadır? Burada bazı masraf nevelerinin arzettiği hususiyetlere girmeden ve resmî bütçe metinlerindeki ayrımalara da bağlı kalmadan denilebilir ki, maliyece alınan vergiler, ya câri masraflara, yahut da yatırımlara sarfedilmektedir. Masrafların bu iki büyük kategori halinde mütâası, yapılmak istenen tahlil bakımından kâfidir. Her ne kadar, câri masrafların da, yarattıkları gelirler ve bunların tasarruf ve yatırıma yönelen kısımları dolayısıyla, yatırım yaratmak hassası var ise de, bunların büyük ekseriyeti hususî sektör yatırımları mahiyetinde olduğundan, burada hesaba katmağa mahal yoktur.

Acaba maliyeye gelen vergi varidatının ne kadarı câri masraflara, ne kadarı yatırımlara sarfedilmektedir? Burada, bilhassa iki nokta üzerinde durmak lâzımdır:

Birincisi, gelişmemiş memleketlerde câri masrafların umumiyetle yüksek bir nispette olduğudur. Bütçedeki masraf toplamının takriben $\frac{3}{4}$ hissesi câri masraflara, ancak geriye kalan $\frac{1}{4}$ 'ü yatırımlara tahsis edilebilmektedir. Şu halde devletin vergi olarak aldığı her liranın sadece 25 kuruşu yatırımlara ayrılabilir.

Diğer taraftan bu masrafların çok mühim bir kısmının, dar mânada iktisadî teşebbüs yatırımları olmayıp, infrastructure yatırımları olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir.

İkinci nokta ise, varidat arttıkça, fazlanın yine aşağı yukarı aynı nispet dahilinde, yatırımlara ayrılabilirdir. Gelişmemiş memleketlerde, câri amme hizmetleri de gerekli seviyeye çıkmamış bulunduğu için,

munzam varidatı bunlar kuvvetle çekmektedir. Başka bir ifade ile, varidat arttıkça, yatırımları kadar, câri masraflar da artmaktadır. Bu itibarla, varidatın artışı, yukarıda vazettiğimiz nispetleri, hesaba katılacak bir derecede değiştirmemektedir.

d) Bu vaziyete nazaran ve yukarıda yapılan faraziyeler göz önünde tutulmak şartıyla, $3/4$ 'ü istihlâkin ve sadece $1/4$ 'ü tasarruf ve yatırımların kısılmasından husule gelen bir vergi, aynı nispetler dahilinde devletin câri masraflarıyla yatırımlarına bölünebileceğinden toplam yatırımlar bakımından *tarafsız* bir vergidir denilebilir. Böyle bir vergileme, toplam yatırım hacmini değiştirmemiş olur. (Şunu da ilâve edelim ki, neticede yatırım tercih ve istikametleri, değişmiş olacaktır. Fakat, burada sadece hacim üzerinde durulduğundan bir değişiklik husule gelmemiş olduğu söylenebilir).

Yukarıda bahis mevzuu olan nispetler, istihlâk aleyhine bozulduğu nispette vergi, toplam yatırımları artmış; aksi halde ise azaltmış olacaktır. Başka bir ifade ile, devlet yatırımlarına vergi yolu ile aktarılan meblâğlar, ferdî istihlâklerden kısılan meblâğlar oldukları ölçüde, toplam yatırımlar artacaktır. Tersine kaziyede, yani vergiler, daha ziyade ferdî tasarruf ve yatırımları mükellef kıldığı nispette ise, toplam yatırımlarda bir azalma husule gelecektir.

Yukarıda vazolunan théorème'ler, aşağıda arzolunan temayüller ile karşılaştırıldığı takdirde, ise, optimal vergilemenin esasları belirecektir. Bahis mevzuu temayüller şöylece tesbit olunabilir: Şahsi gelirler küçüldükçe, istihlâk - gelir nispeti yükselmekte, dolayısıyla tasarruf - gelir nispeti azalmaktadır. Aksine olarak, gelirler büyüdükçe, bunların istihlâke ayrılan kısmı daralmakta, tasarruf - gelir nispeti artmaktadır.

Şu halde, toplam yatırımları âzamileştirecek vergileme, küçük gelirlerden alınan ve devlet yatırımlarını karşılamağa tahsis edilen vergilemedir. Bu vergileme, bir taraftan, geniş ölçüde vasıtalı vergilere, diğer taraftan da, şekli ve alt haddi tarh ve tahsil ucuzluğuna göre tâyin edilecek vasıtasız vergilere dayanacaktır. Bunlar, belki de tarh ve tahsil masrafları nispeten düşük olan objektif randıman vergileri olacaktır. Vasıtalı vergiler ise, mümkün mertebe geniş kitlelerin kullandığı azçok zararlı istihlâk maddelerinden alınacaktır.

İktisadî kalkınma hızının âzami hadde çıkarılması maksadiyle toplam yatırımların sonuna kadar artırılmasını hedef tutan vergileme şekli olarak, bu neticeye varılmaktadır. Ancak, dördüncü bölümde gayet kısa bir şekilde temas edilen «*gelişmemiş memleketlerdeki tezât*», hızlı kal-

kınma ile sosyal adalet esasları arasındaki çatışma da böyle meydana gelmektedir.

Bölüm IV

İKTİSADİ KALKINMA VE SOSYAL ADALET

1 — Burada evvelâ şu noktaya işaret edelim ki, bu kısım, hakikatte bir neticeden ibarettir ve diğerlerine nazaran daha kısa bir şekilde ele alınacaktır.

Gelişmemiş memleketlerdeki tezat, evvelki kısımda varmış olduğumuz neticeden ortaya çıkmaktadır. Hakikaten, hızlı kalkınmaya en uygun vergileme şekli, aynı zamanda erişilmek istenilen vergide adalet maksatlarına aykırı düşmektedir. Sosyal adalet mülâhazaları, bir dereceye kadar müterakki vasıtasız vergilerle nisbeten tâli derecedeki vasıtalı vergiler tatbikini gerekli kılmaktadır. Halbuki bu vergileme modeli, hızlı kalkınma üzerinde frenleyici bir tesir icra edecek mahiyettedir. Şu halde, tatbikatta kabul edilecek vergileme nasıl olmalıdır? Bu sorunun cevabı, bir bakıma hızlı kalkınma ile sosyal adalet esasları arasında yapılacak tercihin derecesine bağlıdır. Fakat, diğer bir bakımdan, kalkınma ile sosyal adalet arasındaki tezat, hal ile gelecek arasında yapılacak bir tercih ile halledilebilir. Bir misal vermek gerekirse, sosyal adaletin tercihi, bugünkü küçük pastadan devletin daha âdil bir ölçüde vergi alması veya mesele daha umumî bir plânda mütalea edilecek olursa, bugünkü küçük pastanın adaletle daha uygun bir şekilde bölünmesi neticesini doğurabilir. Fakat, pastanın bir an için mutlak eşit bir surette bölünebildiğini farzetsek dahi, gelişmemiş memleketlerde pasta o kadar küçüktür ki neticede bundan hiç kimsenin memnun kalmaması ihtimali çok kuvvetlidir. Kaldı ki, böyle bir netice, geleceğin bugüne ve kalkınmanın umumî ve devamlı fakirliğe feda edilmesinden başka bir mâna ifade etmeyecektir.

Buna mukabil, hızlı kalkınmanın, tercihi, sosyal adalet bakımından, arzu edilmeyen neticeler doğurabilir. Fakat, neticede pasta büyüyecek ve herkesin eşit olmayan payı dahi büyümüş olacaktır. Batı demokrasi-lerinin gelişme seyri ve bugün vardıkları netice meydandadır. Bu memleketlerde kalkınma ve iktisadî gelişme, sosyal adaleti de organik bir şekilde tesis etmiştir.

Bununla beraber, bahsi geçen memleketlerin gelişme şartları, gelişmemiş ekonomilerin bugün içinde bulundukları şartlardan oldukça fark-

lıdır. Gelişmemiş memleketlerde bugünkü sosyal telâkkiler ve bunlarla paralel olarak kurulmuş ve taazzuv etmiş olan sosyal müesseseler ve mevzuat, bunların, 18. ve 19. asırların iktisat rejimini tatbik etmesine tabiatıyla mânidir.

2 — Bu şartlar dairesinde, gelişmemiş memleketlerin bugün müracaat edebilecekleri yol, birbiriyle tezat halinde bulunan *hızlı kalkınma ve sosyal adalet esas ve maksatlarını muayyen bir ölçüde mezç ve telif edecek ortalama bir yol olmak zorundadır.*

Bu maksatla yapılacak uzlaştırmanın, acaba materyel bir hareket noktası olabilir mi? Kanaatimizce, bu mevzuda yegâne maddî esas, iktisadî kalkınma veya sosyal adaletten birinin derecesini tayin etmek ve diğerini buna tâbi kılmaktan ibarettir. Başka bir ifade ile, bunlardan biri tâyin edici, diğeri tâbi fonksiyon mahiyetinde olacaktır.

Böyle olunca ve esasen sosyal adaletin maddî bir ölçü ile ifadesi mümkün bulunmadığına göre yegâne mâkul maddî esas kalkınma hızının tâyiniidir. Bu tâyin keyfiyeti, gerekli toplam yatırım hacmini ve dolayısıyla bunu temin edebilecek vergileme modelini tesbite imkân verecektir. Vergileme yolu ile gerçekleştirilecek sosyal adalet derecesi de, bu modele tâbi olacaktır.

Etüdümüze son verirken şu hususu ehemmiyetle belirtelim ki, buraya kadar verilen izahat ve varılan neticeler tamamen nazari ve farazi (hypothétique) dir. Etüdün maksadı, muayyen şartlar altında müracaat edilebilecek yollar ve bunların muhtemel neticeleri hakkında ilmi fikirlere münakaşa zemini açmaktan ibarettir. Hükümdara, politikacılara ve bu arada gelişmemiş memleketler idarecilerine pratik reçeteler sunmak, ilmi araştırmaların hedefi değildir.

ÜÇÜNCÜ HAFTA SONU KONUŞMASI

Roy Harrod

Denilebilir ki bu modern dünyada, Birleşik Devletler veya Almanya gibi ideolojileri en liberal olan memleketler dahil olmak üzere her memleketin bir iktisadî politikası vardır. Merkezî politika tedbirlerinin sadece haricî kuvvetler tarafından tâyin edildiği devirler artık tarihe karışmıştır; meselâ eskiden para sistemi altın, gümüş veya her ikisinin iç ve dış akımına ve ihtiyat miktarları hususundaki mevzuata göre otomatik olarak tâyin olunurdu. Yine, muhterem bir Maliye Nazırının sadece muvazeneli bir bütçe hazırlamakla, sarfiyatını vergilendirme ile karşılamakla mükellef addedildiği günler de tarihe karıştı.

Bütün memleketlerin bu mevzular bakımından marjinal bazı politikaları var. Burada marjinal bir politikanın ileri görüşlü olması faydalı mıdır suali ortaya çıkar. Mesul şahısların, sadece iş âlemi havadislerine istinaden, ay be ay bu politikayı yürütmeleri kâfi midir? Yoksa bir ileri görüşe sahip olmaları daha mı yerinde olur? Aynı şeyleri başka türlü ifade edecek olursak, bu mühim para ve malî politikalar ne dereceye kadar kısa vâdeli mülâhazalara istinat etmelidir? Daha uzun vâdeli trendler nereye kadar götürülmelidir? İstikbali programlama cihazı uzun vâdeli trendleri nazarı itibara alma lüzumunu doğurur. Herhangi bir resmî daire ile senelerdir hiçbir alâkam kalmamış olmakla beraber, kendi ettüklerim için son on sene zarfında İngiliz ekonomisini devamlı olarak plânladım ve çok defa, âsabım bozularak, resmî çevrelerin yaptıklarının, ben-

ce sarîh olarak yapılması icabedenin tam aksi olduğunu müşahade ettim. Bu tatsız farkların sebebini araştırdığımda, doğru cevabı benim daîma uzun vâdeli trendlere göre kıymetlendirme yapmakta olduğumdan bulduğumu sanıyorum. Bu şekli kendime bir kaide olarak vâzetmeme rağmen, resmî çevrelerin son birkaç aylık hâdiseleri nazarı itibara alarak satıhta günlük gelişmeler üzerinde bir dereceye kadar müspet tesirleri olabilecek, fakat memleketin birkaç senelik gelişmesi muvacehesinde alınması icabeden tedbirler ile zıt kararlar ittihazında fazlası ile heveskâr bulunduklarını gördüm.

Uzun vâdeli bir kıymetlendirme şarttır. Meselâ İngilizler, bu kıymetlendirmenin Millî İktisadî Kalkınma Konseyi tarafından yapılmasına karar vermiş bulunuyorlar; istikbalde bu konseyin fonksiyonlarının ne kadar şümüllü olabileceğini şimdiden bilemiyoruz. O cihete doğru gitmekle beraber, daha «Plânlamaya» varmış olduğumuzu zannetmiyorum. Fransızların yapmış oldukları ise muhakkak «Plânlama» olarak tesmiye edilmelidir. Fransızlar uzun vâdeli tahminler hazırladılar, fakat daha fazlasını da yaptılar. Bu tahminler sadece resmî şahıslara normal işlerinde, para politikasında, malî sahada ve hükûmetin normal olarak kontrolü altında bulunan diğer sahalarda ıskı tutmaya yaramaz; Fransız plânlaması tesirini sanayiciler üzerinde de göstermiştir. Fransız plâncılığının ana fikri mâkul bir kalkınma hızı kabul edip bunun neticelerini tahlil etmektir. Umumî bir kalkınma hızının bulunması her sektörün aynı hızla gelişmesi demek değildir; bazı sektörler daha süratle, bazıları ise daha yavaş gelişirler. Şayet ekonominin başarmaya muktedir olduğu muayyen bir kalkınma hızı seçilir ve bunun kaçınılmaz neticeleri tâyin edilirse, bilâhara da muhtelif sektörlerin ne şekilde gelişmesi icabettiği tesbit olunursa, her sektör ayrılmış olur. Muhtelif sanayilere plân çerçevesi içinde hangi süratle gelişmeleri icabedeceğini bildirecek muhtelif tâlî komiteler vardır. Bu vasıtalar ile Plânlama Dairesi sanayicilerin fikirlerini bilir, muhtelif sektörlerdeki kalkınma hızının kendilerince mâkul karşılamak karşılanmadığını takip edebilir ve hattâ bu hıza erişilip erişilemeyeceğini kendilerinden sorar. Bir sanayi kolunun temsilcileri: «Bu yapılamaz, siz bizden mümkün olandan daha süratle gelişmemizi istiyorsunuz.» dedikleri ahvalde bu görüş merkezî plânlama dairesine nakledilir ve burası da plâm nihai şekline sokmadan lüzumlu değişiklikleri yapar. Şayet bu daire mühim bir sanayi kolunun geri kalacağına katî kanaat hâsıl ederse, plânın tamamı yeniden hazırlanır.

Bu plânın mevcudiyeti tamamen ihtiyarî bir temele istinat eder; plâna uymakla mükellef olan devlet sanayileri hariç, hiç kimse herhangi bir şey yapmakla mükellef tutulmamaktadır; yani özel teşebbüsün ana

kısmı için plân ihtiyaridir. Fakat bu plânın mevcudiyeti hareketi doğurur, zira her sektöre, plâna uydukları takdirde kâfi derecede başkalarının da aynı şeyi yapacaklarına dair bir nevi garanti verir. Kendi menfaatleri için muhtelif sektörlerin rollerini oynayacaklarına dair bir nevi itimada istinat eder.

Kalkınan memleketler için bir safha daha ileri gitmek ve plânlamalarında merkez yani hükümetin kendisi tarafından bir tahrikin, bir ilk hızın verilmesi zarureti vardır. Meselâ bu, zannıma göre, Türkiye'de teşebbüs derecesi gibi, geçen hafta burada görüşülmüş olan mevzular ile alakalıdır. Bu tahrik altyapı ve sairede bazı sınaî yatırımlar yapmak şeklinde tecelli edebilir. Fakat merkez mesul şahısları bu tahriki yapmaya ve bazı sahalarda muayyen bazı faaliyetlere geçmeye başlar başlamaz, bu faaliyetlerin ekonominin bütünü üzerinde son derece geniş tesirleri olacaktır. Kendi başlarına bile, bu faaliyetler ekonomide bazı muvazenesizlikler doğurma temayülünü arzedeceklerdir. İşte burada plânlama bir zaruret halini alır. Bakın, şayet başka türlü yapılmıyacak olan bazı şeylerin yapılması için merkezden bir tahrik icra edecekseniz, bunun ekonominin bütünü üzerindeki tesirlerine göz atmak mecburiyetindediniz.

Plânlama anlayışının bu ileri safhasındaki esas vasfı, hesapları tutturma görevidir. Birisi bu zihniyetin bu hafta zarfında haftanın esas teması olmasını ümit ettiğini söylemişti. Zannetmiyorum ki, hiç değilse kelime olarak, bu haftanın esas teması olmuş olsun, ama buna rağmen, münakaşaların büyük bir kısmının temelini teşkil etti. Hesabı tutturmanın iki mânası vardır. Zannedersem ilk mânada, ilk dediğim zaman yine aklımda beş senelik bir müddet var, beş senelik plân müddeti sonunda hesapları tutturmak var. Uzun vâdeli olarak, ise daha başlangıçta dikkatinize sunmaya gayret etmiş olduğum gibi, bu hesabı uzun vâdeli olarak tutturmak mânası var. Şayet bir beş senelik plânda hesabı tutturmanın esas vasfı plân geliştikçe gitgide artan miktarlarda dış yardıma olan ihtiyaç ise, hesabı tutturmanın uzun vâdeli şekli durumun gitgide daha az dış yardıma muhtaç olacak bir istikâmette inkışafıdır. Mr. Adler'in biraz evvel dış yardımın bizimle daima beraber bulunacağına dair söylediklerine gelince, bir memleketin gitgide daha az dış yardıma ihtiyaç hissetmeye başlayacağı bir dönüm noktası bulunmaksızın her sene artan dış yardıma muhtaç bulunması tehlike arzeder. Bu çok uzun vâdeli olarak hesap tutturmanın mânasıdır.

Mamafih, hesabı tutturmanın daha kısa vâdeli mânasında düşünmemiz icabeden şeyler esas itibariyle şunlardır: Bir dış muvazene, diğer de tasarruf meselesi. Gelelim dış muvazene meselesine; kabul edelim ki

gelişmeyi tâcil için yatırımları tâcil ettiniz. Bunun neticelerini ithalât ihtiyaçları bakımından hesaplamak şarttır. Plânın bir kısmı olarak diyorsunuz ki: Şu dış hesabı muvazenede tutmak için acaba ne yapmak gerek? Bu ihtiyaç ile mütenasip olarak ithalâtı azaltma veya ihracatı artırma için alınması gereken muayyen tedbirler acaba hangileridir? İşte burada plâncı meydana çıkarak bu meselenin hal çaresini bulmakla mükellef olacaktır. Meselâ diyebilir ki: «Muhtelif sebeplerden dolayı ithalâtı tahdit veya ihracatı artırma yolunu ihtiyar etmek icabettiğine kaniim.» Fakat acaba kâfi faaliyet göstermiş olur mu? İşte burada plânlamanın adedî rolü, alınacak tedbirler sayesinde ithalât azalması artışının, fazla yatırım ve gelişmenin kaçınılmaz neticesi ithalât artışına nazaran kâfi miktarda olacağına dair teminat verme vazifesi başlar.

Tasarrufun teşviki, bir sermaye piyasasının tesisi ve saire gibi mevzular bazı ahvâkle süratle tahakkuk ettirilemeyecek şeylerdir. Tasarrufları artırmanız şarttır, zira bunları artırmazsanız meselenin bütünü muvazenesizliğe sürüklenecektir. Programı süratlendirme bakımından en seri usul vergilendirme vasıtası ile temin edilir.

Burada bazı itirazlarla karşılaştık. Bu hafta zarfında Hindistan'ın iki sesle konuşmuş olması kayda değer; bu da çok iyi bir şeydir, zira Hindistan'daki demokrasinin bir işaretidir. Şahsen ben, başka İngilizlerin bulunduğu bir beynelmilel toplantıya iştirak ettiğim zaman, İngiltere'nin en az iki sesle konuşmasını daima temine gayret ederim. Bu mevzuda seslerden biri, merâleketin şahıs ve şirketleri tarafından ihtiyarî olarak yapılması icabeden tasarrufların zorlanması hür demokrasi ile devlet müdahalesi arasında bir çekişme mevzuu telâkki edilmesi icabedeceği ve bu şekilde hükümetin selâhiyetleri dışına çıkacağı görüşünü izhar etti. Ben bunu bahis mevzuu ettim, çünkü inamıyorum ki bu muayyen nokta plânlama anlayışı için elzemdir. Bu mevzudaki eski görüş, hattâ Keynes kadar eski görüş, fertler tarafından tâyin edilmiş muayyen bir tasarruf seviyesi bulunduğu ve iktisadî politikanın bu tasarruf seviyesine göre bir yatırım miktarı tâyin ederek muvazeneyi teminle mükellef olduğunu iddia ederdi. Şayet tasarruflara nazaran yatırım az olur ise, işsizlik başlar; pek fazla yatırım yaparsanız, enflasyon meydana gelir. Her iki halde de tasarruflar sabittir.

Son yıllarda bu mevzuda husule gelen mühim bir görüş değişikliği, artık tasarrufların sabit olarak kabulü ile iktifa olunmamasıdır. Tasarrufları tâyin eden nedir? Bu sosyal yapının birçok veçhelerine bağlıdır. İnsanlar yaşlılıkları, çocuklarının tahsilleri, veya beklenmedik hâdiseleri karşılamak için tasarruf yapabilirler. Fakat şayet bu beklenmedik hâ-

diselerin bazılarına karşı tedbirler amme tarafından temin edilecek olursa, bazı fertler daha az tasarruf yapabilirler.

Bir de geçen hafta zarfında belirtilen bir husus daha oldu; o da Türk anonim şirketlerinin İngiliz ve Amerikan anonim şirketlerine nazaran çok daha az tasarruf yaptıklarıdır; bunun sebebi çok derin olabilir ve derhal islâhı gayri kâbilirdir. Buna rağmen bu yapı farkı, fertlerin ve şirketlerin yaptıklarının bir toplamı olan tasarruf miktarı üzerinde de bir fark meydana getirir.

Farzedelim ki gelirleri hem millî gelirin tamamı, hem de millî gelirin dağılışı bakımlarından müsavi olan iki memleket arasında bir mukayese yapıyoruz. Memleketlerden birinde devlet yaşlılık sigortası, parasız tahsil, parasız tedavi hizmetleri için cârî gelirinden para ayırıyor, diğeri ise bu hususlarda hiçbir tedbir almıyor. Tabii bu iki memleketin gelirleri birbirlerine müsavi ise tasarruf seviyesi muhtemelen ikincisinde daha yüksek olacaktır. Özel şahıslar bu mükellefiyetleri karşılamak üzere tasarruf yapmak mecburiyetinde kalacaklardır, halbuki birinci memleketin halkı için buna lüzum yoktur. Fakat bunun memleketin muhtaç olduğu hakikî tasarruf (ve yatırım) seviyesi ile münasebeti nedir? Tarif etmiş olduğum farklar bir kuruluş meselesidir. Bunların yatırım ve gelişme gayeleri bakımından her iki memleketin muhtaç oldukları tasarruf ile münasebetleri yoktur. Kanaatime göre son senelerde artık tasarruf özel temayüller neticesi tecelli ettiği şekilde kabulü gereken bir nesne olmaktan çıkarak birçok memlekette mâkul yatırım ve gelişme için lüzumlu seviyeye iblâğı icabeden bir şey olarak telâkki edilmeğe başlamıştır. Şayet mesul şahıslar hesaplarını tutturmak mecburiyetinde iseler, yatırım programları için lüzumlu tasarrufların da nereden elde edileceklerini göstermekle mükellef olacaklardır; yoksa enflasyon başlar.

Daha fazla tasarruf temin edebilmek için birbirlerinden ayrı, zihniyet bakımından farklı iki şık vardır. Bunların birincisi daha evvelden tasarruf seviyesini geçmiş ve devam edegelmekte olan bir yatırım hızının bulunduğu ve enflasyon tehlikesinin sizi tehdid ettiği şıktır. Bu şıkkı İngiliz ekonomisinde bazı defalar müşahade etmek mümkün olmuştur, meselâ azaltılması gayri mümkün ve tasarruf seviyesini çok geçen bir yatırım miktarı bulunduğu, harbi takip eden on sene zarfında. Her iki hükümet de, önce İşçi hükümeti bilâhara da Muhafazakâr hükümet mühim bütçe fazlalıklarının yaratılmasına karar verdiler. Enflasyona karşı bir tedbir olmak üzere, tasarruf toplamını yatırım toplamına müsavi olacak seviyeye getirmek için özel tasarruflar üzerine mühim miktarlarda devlet tasarruflarının da bildirilmesi icabetmekte idi. Bu tamamen yerinde idi; fakat diğer şık, yatırımların tasarrufları geçmiş olmalarından

dolayı değil de, hem yatırım, hem de tasarrufları artırma arzusundan dolayı daha fazla tasarruf arzu ettiğiniz şıktır. Bu biraz farklı bir şıktır. Fakat burada da şayet yatırımları tâcil maksadiyle bazı özel tedbirler almaya başlar iseniz, tasarruf hacmini artırmak üzere bazı muvazi tedbirler almak mecburiyetindesiniz; aksi halde hesapları tutturamazsınız. Enflasyon problemleri, tediye muvazenesi problemleri ile karşılaşsınız.

Plânlama ile plânsızlık arasında muayyen bir tezat ihtiva eden çok mühim bir dönüm noktası meydana gelir. Farzedelim ki tasarrufları kâfi derecede yükseltmediniz ve enflasyon hâdisesinin içine giriverdiniz. Peki, şimdi ne yaparsınız? Meseleyi ele almanın bir şekli şudur. Enflasyonu durdurmak istiyorsunuz; öyle ise fiyatları dondurmaya başlıyorsunuz, bu büsbütün işleri çığırından çıkarıyor zira buhranlar başlayacaktır ve pek muhtelif işleri yürütmek için lisans verme şeklini ihtiyar mecburiyetinde kalacaksınız; derken malzeme ve sairenin tahsis şeklini kontrolle başlayacaksınız, buna benzer şekiller böyle vaziyetlerde birbirlerini takip edeceklerdir ve nihayet dümdüz bir yol takip ederek kendini devlet inktisadî sahanın pek büyük bir kısmını kontrolü altında bulundurduğu bir duruma gelmiş olarak göreceksiniz. Bu şekil pek çoklarının kanaatine göre plânlamanın bir diğer gelişmesi daha olarak tefsir edilmesine karşı, ben bunu sadece bir plânın yokluğunun neticesi olarak ifade edeceğim. Şayet hesaplarınızı tutturduğunuz bir plân mevcut ise, hangi yatırımların yapılması icabettiği vesaire gibi mevzulara çok teferruath olarak girmek mümkün olur; plânın sebebi mevcudiyeti hem yatırım, hem de tasarruflar bakımından hareketlerinizi tâyin etmenizdir. Şayet hesapları tutturma yolları bulabilirsanız, bu enflasyonist tazyikler meselesi meydana gelmez. Fakat şayet enflasyon durumunu önceden plânlama, yani kâfi miktarda tasarruf temini metotları ile hal. yolunu ihtiyar etmeyip fiyat dondurma, lisans, tahsis verme (zaten bunların hepsi birbirlerine bağlıdır) mecburiyetinde kalırsanız, bence işte bu bir plâna sahip olmadığınızın bir delilidir.

Son on sene zarfında, bu memlekette bu hâdiseler inkişaf etmeye başladıkları zaman bunun sebebinin bir plânın bulunmaması olduğunu söylememe acaba müsaade eder misiniz? Belki nikbin olarak ümit edebiliriz ki şayet önümüzdeki on sene zarfında da yatırımlar fazlalık gösterecek olursa Türk resmî şahıslarının hesapları tutturacak önceden hazırlanmış bir plâna karşı olan ihtiyacı müdrük bulunmaları sebebiyle enflasyonun inkişafını engelliyecek bir plân mevcut olacak, böylece de fiyat dondurma ve saire işlerine lüzum hâsıl olmayacaktır.

Tabii bu demek değildir ki şartlar ne olursa olsun ben fiyat dondurulmasını reddedim. Bu demektir ki serbest piyasa ve fiyat mekaniz-

masının işlemesi büyük menfaatler sağlar. Fiyat mekanizması plânlama ile gayri kabili telif olmayıp, tam aksine, fiyat mekanizmasının düzgün olarak işlediği hallerde, bizatihi plânlamanın randımanlı olduğuna dair bir işaret olarak telâkki edilmelidir.

Piyasa mekanizmasını tavsiye ederken plânın içinde, bazı muayyen sebeplere istinaden, sübvansiyone edilebilecek bazı muayyen sahâ ve ya sektörlerin bulunabileceği fikri reddedilmemelidir. Himaye, sübvansiyon v.s. haricî himaye tatbik etmiş olan birçok memlekette görülmüş olduğu veçhile, piyasa mekanizmasının işlemesi ile gayri kabili telif değildir. Filhakika, İngiltere takriben 100 sene müddetle bütün gümrük resimlerini kaldırıp «işte şimdi tamamen gümrüksüz dünya piyasasının bir parçasısınız» deyiverdi. Fakat bu daha ziyade bir istisnâ hal teşkil etmiştir ve zaten hiç kimse, gümrük resmini ve hattâ bazı hallerde sübvansiyonu piyasa mekanizmasının işleyişi ile gayri kabili telif addetmez. Toprak Mahsulleri Ofisinin ne yapmış olduğu veya burada ziraat mahsuller fiyatları bakımından ne gibi bir politika takip edilmiş olduğunun münakaşasına girişemem. Tedbirleri muhakkak surette piyasa mekanizması ile gayri kabili telifi denilemez.

Şimdi, şayet arzu etmekte olduğunuz kalkınma için mevcut yatırımı az bulup onu artırmak arzusunda iseniz, kendinizi her hal ve kârda devlet teşebbüsüne angaje addetmeniz için sebep yoktur. Başlangıçta bazı imtiyazlar vermekle, meselâ muvakkat bir inhisar tanımakla, müteşebbisi tahrik edebilirsiniz; bilâhara, bu mevzuun hususî teşebbüs tarafından yürütülmesine müsaade edersiniz. Bu şekillerden biridir; tam aksi ciheti ele alırsanız, «Eh, bu işi de devletin yapması lâzımdır,» diyebilirsiniz. Fakat bence bir işi devletin mi yoksa müteşebbisin mi yapması icap ettiğine karar verebilmek için her bir vakamın münferiden mütalâası icabeder. İki şeklin arasında bir yol da seçilebilir, dediğim zaman zannedersen haklıyım, çünkü meselâ Pakistan'da umumî nolitika trendi devletin bazı işlere başlaması ve bu işler memnuniyet verici bir şekilde yürür hale geldiklerinde bunları özel teşebbüse devretmesidir. Bu da iki kutup arasında bir hâl şeklidir. Hintliler ve Pakistanlılar arasındaki münakaşalarda Hintlilerin, «Bu çok aptalca bir şekil değil midir? Devlet işi yürür hale getirme yükünü üzerine alıyor, ondan sonra iş tam iyi işler hale geldiğinde, kolay kârlar ile birlikte onu özel teşebbüse terk ediyor,» dediklerini müşahade ettim. Bu da bir plâncı noktaî nazarı; amma ben hemfikir değilim. İstihsalin başlaması için belki ilk devrelerde devletin desteğine lüzum vardır; fakat başlamak her şey demek değildir. Şayet sanayi eninde sonunda gelişecek ise, her devirde randımanlı çalışmaya muhtaçtır ve işletmeyi devam ettirecek randımanlı çalışma tarzının, mem-

PLÂNLAMA - YATIRIM

leketi idare edebilmeye uğraşan fazla yüklü bir bürokrasiden ziyade bir müteşebbis tarafından temin edilebilmesi daha muhtemeldir.

Türk plâncılarının burada bulunamamış olmaları beni çok müteessir etmiştir. Fikirleri ile buradaki münakaşalarımız neticesi beliren umumî şekil arasındaki münasebetleri öğrenmek alâka çekici olurdu.

Rivayete göre, plâna nihat şekli verebilmek için büyük bir tazyik altında bulunuyorlarmış. Fazla aceleye kapılmamalarını temenni ederim. Plânı doğru ve içindeki hesapları tutar şekilde hazırlamak her halde plânı muayyen bir tarihe kadar ikmal etmekten çok daha mühimdir; zira plân muvazenesiz ise, devamlı zarar tevhit edebilir. Artık mütehassıs hale gelmiş olan beynelmilel teşekküller, bu hususu iyi bilirler. İngiliz Millî İktisadî Kalkınma Konseyi, gecikme pahasına dahi, sistematik bir çalışma yapılmasında ısrar eder. Binaenaleyh, Türk plâncılarına ağır fakat emin adımlar ile ilerlemelerini tavsiye ederim.

Türkiyenin müstakbel ilerlemesi mevzuunda burada cereyan etmiş olan münakaşalar, bana fazlası ile ümit vermiştir.

KONFERANS ÜZERİNE

John Adler

Konferansın ikinci haftasında tartışılan konu dış yardımlar ve endüstrileşme konusu idi. Öğleden önce ve öğleden sonra konferansa katılan kimselerin bu odada tartışarak geçirdikleri saatler gözönünde tutulursa, konferans üyelerinin ileri sürdükleri çeşitli ve değişik görüşlerin ötesinde, açıkça görülen ve en önemli etkiyi yaratan gerçek ana meseleler üzerinde geniş bir görüş ve düşünüş birliğine varılmış olmasıydı. Bu hem şaşırtıcı — etkileyici — hem de sevindirici bir durumdu; çünkü konferansa katılan kimseler hayatın değişik yollarından gelen, ayrıca kimi yardım yapan, kimi yardım alan memleketlerden gelen kimselerdi. Konferansın başarısı üzerinde de tam bir fikir birliği vardı; çünkü bu konferansla çeşitli düşünceler ve görüşler arasında bir alış veriş zemini, iyi sonuçlar verebilecek bir tartışma alanı açılmış oluyordu.

En geniş anlamıyla üzerinde anlaşmaya varılmış, düşünce birliğine varılmış meseleler olarak, konferans sırasında ortaya çıkan, tartışmaların konusu olan ve dikkatimizi bir süre üstüne çeken şu meseleleri sıralayabilirim:

Hür Dünya'nın gelişme çabalarında dış yardımlar çok önemli bir rol oynamaktadır. Gelişmekteki bir memleketin sermaye formasyonuna ayırabileceği kaynaklara eklenme bakımından — bazı durumlarda istihlâk mallarının temininde

bir artma şeklinde bile yapılsa — dış yardımlar çok önemli bir vazife görmektedir. Dış yardımlar ayrıca, gelişme çabalarıyla sıkı bir ilgisi bulunan ödeme sıkıntılarını dengelemek ve hafifletmek bakımından da çok önemlidir. Üstünde tam bir düşünce birliğine varılan konulardan biri de fazla yardım yapılmasına özlem; bu konuda düşünceler arasındaki birlik şaşılacak derecede kuvvetliydi. Ama konferansa katılan üyelerin çoğunda görülen politik gerçekçilik, yakın bir gelecekte dış yardımlarda geniş bir artma beklemenin boş olduğunu kesinlikle ortaya koydu.

Konferansa katılanlardan hiçbiri dış yardımların uzun bir zaman süreceği görüşünü şüpheyile karşılamadı. Gelişmekteki memleketlere yapılan yardımın, kısa bir süre için bir kaynak değeri taşıyan, öylece düşünülmüş ve gerçekleştirilmiş olan Marshall Plânı yardımlarıyla karşılaştırılamıyacağını, böyle bir karşılaştırmanın çok yanlış olacağını herkes anlıyordu. Gelişme vetiresinin tabiatı icabı, gelişmeyi destekleyen yardımların daha uzun zaman için verilmesi hem özlenen hem de kaçınılmaz bir şeydir.

İş, âleminin temsilcileri, geliri, az memleketlerin, gelişme çabalarında, özel yabancı yatırımların önemli bir rol oynayabileceğini belirttiler ki, bu şaşılacak bir şey değildi. Şaşırtıcı olan durum, hükümet memurlarının ve akademik kurumlardan gelen kimselerin, memleket, dahili sermaye formasyonuna, millî ve uluslararası kurumlardan alınacak borçlara ve resmî yardımlara ek olarak, özel yatırımlar üzerinde önemle durmalarıydı. Gene düşünce birliğine varılan bir konuda özel yatırımların bir memlekete akması için birçok faktörlerin gerekli olduğu idi — teknik bilgi ve iş kabiliyetinin bulunması, ek finansmanların memleket dahilinde temini, ve en önemlisi de, idarî kararlar ve davranışlar bakımından uygun bir çevre ile uygun bir politik havanın yaratılması. Konuşmacılardan ve tartışmacılardan birkaçı yabancı yatırımlara kapıları açmanın yetmiyeceğini, gelişmekteki memleketlerin yabancı yatırımları çekmek için bazı çalışmalarda bulunmaları gerektiğini açıkça söylediler. Tartışmalardan ayrıca şu da anlaşıldı ki eğer bir memlekette politika bakımından kararlılık ve ekonomik büyüme isteği zayıfsa, vergi muafiyetleri veya kârın transferi veya ana kapitalin getirildiği memlekete geri götürülebileceğini temini gibi çekici kolaylıklar

ve haklar bile etkili olamamakta, yabancı özel sermayenin memlekete akmasını sağlayamamaktadır.

Dış yardımların çeşitli görünüşleri tartışılırken özel dış yatırımlar üzerine de yapılan tartışmalar gösterdi ki konferansa katılanların büyük çoğunluğu devlet yoluyla yapılan dış yardımlar ile özel yabancı yatırımlar arasında herhangi bir çatışma yoktur. Tam tersine, ileri sürülen düşüncelere göre devlet eliyle yapılan dış yardımlarla özel yabancı yatırımların el ele yürütmesi, birbirlerinin etkisini artırmaları mümkündür. Gene herkesçe kabul edilen bir düşünce de, ne resmî dış yardımların, ne de özel yatırımcılardan gelen sermayenin yalnız başına işin bütün yükünü taşıyabilmelerinin mümkün olmadığı düşüncesi idi. Mamafih, bir noktada anlaşmazlıklar ortaya çıktı; devletçe yapılan plânlanmış çalışmaların (ki devlet yoluyla devamlı dış yardım alabilmenin şartlarından biri de bu plânlı çalışma olarak kabul ediliyordu) özel yatırımlar, bu arada dışardan gelen özel yatırımlar üzerinde ne dereceye kadar bir etkisi olabilirdi, olmalıydı? Kimileri plânlama çalışmalarının ister istemez bazı durumlarda özel yatırımcıların kaynaklarını kullanışlarına karışacağından endişe duyuyorlardı.

Her ne kadar dış yardımların insancıl yanları da belirtil-diye de, konferansa katılanların büyük çoğunluğu bu gibi yardımların bir takım politik kaygılarla düzenlenmekte ve yapılmakta olduğunu kesinlikle ileri sürdüler. Dış yardımların iplerinin çok basit hesaplara bağlı olduğu kabul edilmekteydi. Kimi konuşmacılar, tartışmalar sırasında, bu politik iplerin dış yardımlardan beklenen yararlı etkileri sınırlayacağı ve azaltacağını ileri sürerek endişelerini belirttiler. Bunun için de, dediler, mümkün olduğu kadar çok yardımın uluslararası kurumlar kanaliyle yapılması özlenir. Böylece politik düşüncelerin ters etkilerini, zararlı engellemelerini ortadan kaldırmak veya hiç değilse azaltmak mümkün olur kanısındaydılar.

Dış yardımların politik yönünün hatırlanması konferansa katılanların, bu yardımların ekonomik büyümeyi hızlandırma aracı olarak nasıl daha etkili kılınabileceği üzerine birtakım tartışmalara sürüklenmesine yol açtı. İddia edildi ki, yalnız dış yardımların kullanılmasına yatkın objektif bir zeminin temini için değil, aynı zamanda gelişme politikasının genel olarak formüle edilmesi için de, hayli geniş tutulacak bir gelişme teorisi, ekonomik gelişme teorisi şarttır. Bu konuda birçok düşündürücü

görüşler öne sürüldü, ama tartışmaların sonunda ortaya çıkan şu oldu: Economiciler, siyasal bilimlerle uğraşanlar, iş adamları, hepsi de gelişme vetiresini yeterince anlayabilmiş değillerdir, genel bir gelişme teorisini formüle edecek yeterliğe ulaşamamışlardır. Kimi konuşmacılara göre de genel bir gelişme teorisinin bugün varolmamasından başka, varolabileceğini sanmak da yanlış; böyle bir teori, genel gelişme teorisi, akla yatkın, anlamlı ölçüler ve şartlarla gerçekleştirilemezdi, çünkü bu teorisizlik insan organizasyonlarındaki karmaşıklığın bir yansımasıydı.

Mamâfih, dış yardımları daha etkili ve yararlı kılmanın temini için bir takım tedbirlere başvurulabileceği de bilinmekteydi. Bilhassa iki çeşit tedbir üzerinde duruldu. Bunlardan biri, bir memleketin gelişme çabalarını sistematik bir şekilde organize edebilmek için geniş gelişme programlarının formüle edilmesiydi; öbürü de, iş kabiliyeti, yönetme gücü, yürütme yetkinliği gibi birbirine sıkı sıkıya bağlı bazı faktörlerin artırılması ile sermaye formasyonunun çoğaltılmasına çalışılmasıydı. Bir memleketin gelişme çabalarına geniş bir gelişme programının ne yolda yardımcı olabileceği tartışırken, böyle programlarla, yapılmakta olan dış yardımlardan en fazla yararlanma umkânının sağlanacağı belirtildi. Gene belirtildi ki bir memleketin gelişme çabalarının ortaya çıkaracağı pek çok ve güç problemlerin çözümünde bir plânın her derde deva olabileceğini sanmamalıdır.

Eğer bir takım meselelerde çeşitli ve karşıt görüşler öne sürülmemiş olsaydı — ki zaman zaman anlaşmazlıklar olması gereği üzerine dostça bir anlaşma havası esiyordu — tartışmalar hem entellektüel parlaklığından, hem de gerçekçilikten gelen tadından çok şey kaybedecekti. Kimi durumlarda anlaşmazlıklar tartışmalara katılanların geldikleri çevrelerin etkilerini yansıtıyordu. Yardım alan memleketlerden gelen memurlar ve özel kişiler, yardım veren memleketlerden gelenlere oranla, elbette ki yardımın çeşitli memleketlere verilisinde eşitlik prensiplerine göre hareket edilmemesinden şikâyet etmiye çok daha fazla eğilimliydi. Yardım veren memleketlerden veya iyi yardım alan memleketlerden gelenler bu gibi şikâyetlerin yersiz olduğunu ileri sürdüler, çünkü bu şikâyetleri yapanlar yardım alan kimi memleketlerdeki eğilimlere, meselâ yabancı ellerdeki yatırımlara el koyma eğilimine veya çok daha yaygın olarak memlekette yabancı sermaye ve finansman çalışmalarına karşı takınılan tavırlara önem vermeden konuşuyor, bunlar üzerinde durmuyorlardı — ki bu gibi eğilimlerin her halde yardımların yönetilişi üzerinde çok büyük etkileri olmaktaydı —.

Dış yardımların tahsis edilişi üzerine yapılan tartışmalar aynı zamanda yardım alan memleketlerin en çok ne kadar yardım alabilecekle-

ni, ne kadar yardımı değerlendirme gücü gösterebilecekleri üzerinde de durulmasını gerektirdi. Bu yardım alabilme kapasitesinin üzerinde fazla durmamak gerektiği konusunda çoğu tartışmacılar birleştiler; çünkü yerinde birtakım tedbirler alarak bu kapasiteyi artırmak her zaman için mümkündü. Yardım veren ve yardım alan memleketlerin değişik durumlarını ve düşüncelerini ortaya vuran bir konu da, yardım alan memleketlerden gelen konuşmacıların ortaya attığı bir düşünceden çıktı: İyi plânlar yapılabilmesi için plânları hazırlayan kimselerin önceden ne kadar yardım alınacağını bilmeleri gerekiyordu. Başka konuşmacılar, yardım veren memleketlerden gelen kimseler ise, ortada bir plân olmadan yapılacak yardımın miktarını tesbit etmenin mümkün görülmiyeceği, çünkü ihtiyaçların tesbit edilmemiş bulunacağı görüşünü savundular. Ama genel olarak yapılacak yardım miktarını bilmemenin plânlama kurullarını çok güç durumlarda bıraktığı üzerinde fikir birliğine varıldı.

Yardım veren kurumların yapılan yardımların yönetilişinde ve kullanılışında birtakım şartlara uyulması gerektiği konusunda söyledikleri, ve yardım alan memleketlerce yardımın etkisini zedeleyici diye vasıflandırılan bu şart koşma durumu hayli tenkitlere uğradı, tartışmalara yol açtı. Mamafih, konferansa katılanların çoğunluğu yardımın kullanılışının bütünüyle yardım alan memleketin iyi niyet ve kabiliyetine bırakılması gerektiği düşüncesinin gerçekçilikle bağdaşmayan bir düşünce olduğunu söylediler ve bu görüşe katılmadılar. Bu arada ödeme muvazenesi düşüncelerinin de kimi durumlarda dış yardımların akışını sınırladığı hatırlatıldı, ama bu sınırlamanın yardımın şeklini değiştirmekle aşılabileceği söylendi. Ödeme muvazenesi anlayışıyla hareket etseydi Birleşik Devletler'in halledilmemiş yardımların yerine tarım ürünü fazlasını kullanmak yoluyla az gelirli memleketlerin gelişme çabalarını desteklemesi hiç de kolay olmazdı dendi.

Buraya kadar özetlediğim düşünceler bence ikinci hafta tartışmalarının en önemli konuları ve ilgi çeken düşünceleriydi. Elbette ki bu özet kaçınılmaz bir şekilde benim öznel izlenimlerime dayanmakta, kendi eğilimlerimi yansıtmakta, bütünüyle katıldığım düşünceleri belki de öne almaktadır. Bu özeti şahsi bir değerlendirmeye sona erdirmem gerekirse, dikkatimi çeken üç noktayı belirtmek isterim.

Birincisi, öyle sanıyorum ki konferansın çok yararlı olduğunu söylemekle tartışmalara katılan bütün öbür üyelerin de düşüncelerini yansıtmış olurum. Çok tatlı bir çevrede, fikir alış verişinde bulunmak ve başkalarından yararlanmak için çok büyük bir fırsat hazırlanmıştı. Bu başarının şerefi bütünüyle konferansın yöneticilerine düşmektedir; hem ön-

PLÂNLAMA - YATIRIM

ceden yaptıkları hazırlık plânları hem de onları gerçekleştirmek için girişimleri idarî çalışmalar kusursuzdu.

İkincisi, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu memleketlerinin hâlen içinde bulundukları gelişme vetirelerinde çok önemli olduğuna inandığım bir takım konular gündemde yoktu ki buna ben kendi hesabıma çok üzüldüm. Bilhassa aklıma gelen konulardan biri gelişmenin gelir dağılımı üzerindeki etkileri, öbürü ise tarımın gelişmesine dış yardımların nasıl destek olabileceği. Mâlî problemler tartışılırken söylenen birkaç söz bir yana, birinci konuya hiç dokunulmadı denebilir. İkincisine ise tarımın ekonomik gelişmedeki rolü konusunu işliyen bir konuşmada dokunuldu. Ama bana öyle geliyor ki bu konuda, daha sınırlı olarak, dış yardımların tarım ürününü nasıl genişleteceği ve yeni yönlere çekeceği üzerinde durarak, çok daha fazla söz söylenebilirdi ve söylenmeliydi.

Üçüncüsü, şunu hatırlatmak isterim ki konferansın başarısı katılanlara verdiği entellektüel tatlarda veya yapılan konuşmaların yüksek çapında aranmamalıdır. Bu konferansın faydası ve başarısı da, tıpkı öbür konferanslarda olduğu gibi, katılanların birbirleri üzerinde yarattıkları etkilerdedir. Bir insan için ileri sürdüğü düşüncelerin başkalarınca doğrulandığını görmek çok tatlı bir şeydir; ama düşüncelerinin değiştiğini, değiştirildiğini görmek bir tamamlanma, büyük bir başarı, bir kazançtır. Umarım ki konferans boyunca öbür üyeler de başkalarının düşüncelerine benim gibi büyük bir saygı duymuşlar, onlardan yararlanmışlardır.

KONFERANSTA TEBLİĞ VERENLER

Prof. Bert Frank Hoselitz
Şikago Üniversitesi

Kemal Kurdaş
Orta-Doğu Teknik Üniversitesi
Ankara

Paolo N. Rogers
Ing. C. Olivetti ve Ci. S.p.A.

Dr. Şahap Kocatopçu
Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A. Ş.
İstanbul

Ord. Prof. Ömer C. Sarç
İstanbul Üniversitesi

Prof. Helmut Lipfert
Hamburg Üniversitesi

Prof. Hisao Otsuko
Tokyo Üniversitesi

Prof. Memduh Yaşa
İstanbul Üniversitesi

Bülent Yazıcı
Türkiye İş Bankası
Ankara

İbrahim Öngüt
Ekonomik Müşavir
Sanayi Kalkınma Bankası
İstanbul

Honorable Maxwell Stamp
Maxwell Stamp Association Ltd.
Londra

Prof. Basil S. Yamey
London School of Economics and
Political Science

Dr. John H. Adler
Economic Development Institute
Vaşington

Dr. Oktay Yenil
İstanbul Üniversitesi

Prof. Said El-Naggar
Kahire Üniversitesi

Dr. Heshmat Ala'i
The Industrial and Mining Bank
of Iran

Mohammed L. Qureshi
Ekonomik Müşavir
Somali

Dr. Hollis B. Chenery
Program Review and Coordination
Staff, AID. Washington

Dr. Cihat İren
İstanbul

Sir Roy F. Harrod
Oxford Üniversitesi

Pitamber Pant
Plânlama Teşkilâtı
Yeni Delhi

Prof. Arthur W. Lewis
University College of the
West Indies

Dr. Joachim Willmann
Committee for European
Economic and Social Progress
(CEPES)
Frankfurt

Prof. Sabri F. Ülgener
İstanbul Üniversitesi

Dr. Osman Okyar
Müşavir
Devlet Plânlama Teşkilâtı
Ankara

Prof. Yusif A. Sayigh
Amerikan Üniversitesi
Beyrut

Mr. Minocher R. Masani
Genel Sekreter
Swatantra Partisi
Bombay

Prof. Orhan Dikmen
İstanbul Üniversitesi

**EKONOMİK VE SOSYAL ETÜDLER KONFERANS
HEYETİ İDARE HEYETİ AZALARI**

Dr. Nejat F. Eczacıbaşı	Başkan
Ord. Prof. Sulhi Dönmezer	Başkan vekili
Behçet Osmanağaoğlu	Üye
Dr. Şahap Kocatopçu	»
Dr. Robert Kerwin	»
Prof. Vakur Versan	»
Prof. Besim Üstünel	»
Dr. Nezih H. Neyzi	Genel Sekreter